

Vít Boček

Praslovanština
a jazykový kontakt

Praslovanština
a jazykový kontakt | Vít
Boček

Nakladatelství
Lidové noviny
Praha 2014

Kniha vychází za podpory grantu Grantové agentury České republiky
Praslovanština v zrcadle jazykového kontaktu: fonologie a gramatika
(č. P406/11/P670).

Studia etymologica Brunensia 17
Eds. I. Janyšková a H. Karlíková

© Vít Boček

ISBN 978-80-7422-272-6

Recenzovali:

prof. PhDr. Radoslav Večerka, DrSc., Dr.h.c. (mult.)

doc. Mgr. Martin Pukanec, Ph.D.

⋮ Obsah

Poděkování / 11

1 Úvod / 13

2 Praslovanština: lingua franca a/nebo koiné? / 49

- 1 Pritsak / 51
- 2 Lunt / 56
- 3 Nicholsová / 58
- 4 Holzer / 60
- 5 Curta / 62
- 6 Zhodnocení / 70
- 7 Zimmer / 79
- 8 Koineizace / 87
- 9 Závěr / 103

3 Kontaktní lingvistika / 105

- 1 Vývoj a stav / 107
- 2 Thomasonová a Van Coetsem: srovnání kontaktologických modelů / 111
 - Historie, texty, recepce / 111*
 - Vztah k tradici / 116*
 - Principy výstavby / 122*
 - Základní typy kontaktu a kritéria jejich rozlišení / 124*
 - Faktory uplatňující se při jazykovém kontaktu / 143*
 - Základní typy kontaktu a přenášený materiál / 156*
 - Typy jazykových změn / 172*
 - Určení kontaktního vlivu / 184*
 - Závěr / 199*

4 Praslovanština a jazykový kontakt / 201

- 1 Celkové koncepce vzniku a vývoje praslovanštiny za účasti jazykového kontaktu / 203

Schmitt-Brandt / 203

Shevelov / 209

Erhart / 218

Martynov / 224

Paliga / 232

Pisani / 237

Brackney / 248

- 2 Dílčí koncepce účasti jazykového kontaktu při vývoji praslovanštiny / 263

1. Vliv íránský

Historie a prehistorie / 265

Jazyky / 269

Syntézy / 272

Lexikální vlivy / 279

Fonologické a gramatické vlivy / 283

Závěry / 285

2. Vliv thrácký

Historie a prehistorie / 288

Jazyky / 290

Lexikální vlivy / 292

Fonologické a gramatické vlivy / 293

Závěry / 294

3. Vliv keltský

Historie a prehistorie / 296

Jazyky / 298

Lexikální vlivy / 298

Fonologické vlivy / 299

Závěry / 304

4. *Vliv germánský*

Historie a prehistorie / 305

Jazyky / 307

Lexikální vlivy / 308

Gramatické vlivy / 309

Závěry / 311

5. *Vliv altajský*

Historie a prehistorie / 313

Jazyky / 318

Lexikální vlivy / 321

Fonologické a gramatické vlivy / 322

Závěry / 338

6. *Vliv románský*

Historie a prehistorie / 343

Jazyky / 344

Lexikální vlivy / 346

Fonologické a gramatické vlivy / 348

Závěry / 355

7. *Vliv uralský*

Historie a prehistorie / 357

Jazyky / 360

Lexikální vlivy / 361

Fonologické a gramatické vlivy / 363

Závěry / 368

8. *Exkurs: vliv baltský / 370*

3 Závěry / 374

5 Závěr / 381

Summary / 385

Literatura / 389

[...] rozličnost našich názorů nepochází z toho, že jedni jsou rozumnější než druzí, nýbrž toliko z toho, že vedeme své myšlenky různými cestami a neuvažujeme o týchž věcech. Neboť nestačí míti zdravý smysl, nýbrž hlavní je správně ho užívat. Největší duše jsou schopny největších neřestí právě tak jako největších ctností; a ti, kteří krácejí jen velice pomalu, mohou postoupiti mnohem dále, jdou-li vždy přímou cestou, než oni, kteří běží, ale od ní se vzdalují.

[...] nenetkal jsem se s žádným učením tak pochybným, abych z něho přece nevyvodil nějaký závěr dost jistý, i kdyby to nebylo nic jiného, než právě to, že toto učení nemělo do sebe nic jistého.

A tak mým úmyslem není učiti zde metodě, jíž musí každý následovati, aby správně vedl svůj rozum, nýbrž toliko ukázati, jakým způsobem jsem se snažil vésti svůj rozum. Ti, kteří se osmělují dávat předpisy, musí se pokládati za obratnější těch, jimž je dávají, a chybí-li v nejmenším, jsou pro to hodni důtky. Já však, předkládaje tento spis jen jako historii, nebo, chcete-li raději, jako bajku, kde vedle několika příkladů, hodných napodobení, naleznete možná také mnoho jiných, kterých není záhodno následovati, doufám, že bude aspoň někomu užitečný, neškodě nikomu, a že mi budou všichni vděční za mou upřímnost.

René Descartes, Rozprava o metodě, jak správně vésti svůj rozum
a hledati pravdu ve vědách
(přeložila Věra Szathmáryová-Vlčková)

⋮ Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval těm, bez nichž by kniha neměla takovou podobu, jakou má.

Svým rodičům vděčím za veškerou podporu v době, kdy jsem teprve začínal tušit, jak je jazykověda zajímavá. Můj dík patří Tomáši Hoskocovi a Bohumilu Vykypělovi, v jejichž kursech jsem tuto skutečnost poprvé zakusil; u prvního jsem se také naučil pozorně číst odborný text, u druhého pak s rozvahou formulovat text vlastní. Díky své manželce Kateřině a synovi Františkovi jsem si zase mohl uvědomit, že jazykověda sice zajímavá je, ale není to ta nejzajímavější věc na světě; první mě svými všetečnými dotazy udržovala v pracovním zaujetí, druhý mi svým tvrdošíjným nezájmem o vymezené téma pomáhal získat potřebný nadhled.

Editorkám řady *Studia etymologica Brunensia* a Petru Malčíkovi děkuji za pečlivé pročtení rukopisu a oběma recenzentům knihy za posudky a podněty v nich obsažené.

⋮ 1 Úvod

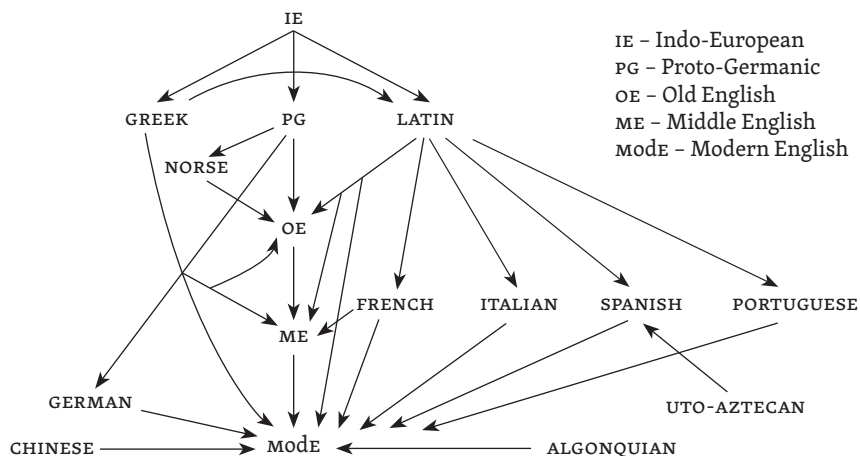
Tak zní poučka, která v kontaktové lingvistice představuje základní zdůvodnění a vlastně i motivaci, proč je třeba při vyvětlování vývoje konkrétního jazyka zvažovat také větší či menší roli jiného jazyka nebo jazyků v tomto procesu. Zatímco uvedená přirozenost, tj. normálnost a nevýjimečnost existence jazykového kontaktu je vcelku snadno doložitelná (situace, kdy je nějaký jazyk od jiných jazyků zcela izolován, jsou spíše řídké, jsou-li vůbec jaké), o poznání obtížnější je doložení samotného vlivu jazyka na jazyk, tedy ukázání, že – nahlíženo synchronně – jistý jazykový jev je v daném jazyce výsledkem působení jiného jazyka, čili že – viděno diachronně – jistá jazyková změna proběhla či probíhá v daném jazyce pod vlivem jazyka jiného. Přitom platí, že snáze rozeznatelný a uchopitelný je vliv na rovině lexikální, zatímco vliv na jiných jazykových rovinách je detekovatelný obtížněji. Tento rozdíl je zřejmě dán především charakterem zkoumaných jevů. Zatímco v případě lexika se při kontaktové vlivu jedná o přímější duplikaci jazykových elementů, u jevů hláskových, morfologických a syntaktických o méně bezprostřední napodobení. Tento rozdíl se pak odráží i v propracovanosti a stálosti metod v odpovídajících disciplínách. Relativně spolehlivé a v jednotlivých vývojových stádiích lingvistiky nepřiliš proměnlivé nástroje k určení vnějších vlivů lexikálních poskytuje etymologie. Nástroje k určení vnějších vlivů nelexikálních by se měla pokoušet nabídnout historická (historickosrovnávací) lingvistika, ta se ovšem vyznačuje relativně větší proměnlivostí užívaných metod v závislosti – řečeno s Trnkou (1948) – na aktuální myšlenkové struktuře doby, a tím také častěji vznikají pochyby o jejich trvalé spolehlivosti. Řečeno otevřeněji: jazyková změna je v jednotlivých obdobích a jednotlivých lingvistických prouděch (mladogramatismus, strukturalismus, variacionismus) nahlížena výrazně odlišně. Druhou komplikací při určování kontaktového působení je skutečnost, že čím dále do minulosti pohlížeme, tím menší množství informací důležitých pro analýzu máme k dispozici. Zkřížením obou obtíží, tj. problému dokázat nelexikální vliv a problému dokázat vliv časově vzdálený, prehistorický, vzniká pro lingvistu výzva v podobě dokazování nelexikálního vlivu v dávné minulosti. Smysl takového počínání je ovšem vznešený: jedná se zde o lepší porozumění principům vývoje jazyka, když se obvyklý náhled spočívající ve sledování jazykové divergence doplňuje a obohacuje o pozorování jazykové konvergence. Výstižně to popisuje například Bossong: „Divergence and convergence together constitute the

life of languages. This makes languages fundamentally different from biology, where genetic convergence cannot exist *per definitionem*¹. The neglect of convergence, the genuinely human element in language development understood as pseudo-speciation, has led to misleading questions and misinterpretations. Classical historical comparative methodology aiming at an exhaustive and unambiguous genetic classification of the languages of mankind has without any doubt led to immense advances in knowledge and insight. But by favouring divergence over convergence, the comparative method has remained unilateral in this decisive point. Its claim to be exhaustive and unambiguous is utopian. Languages cannot be reduced to one single identity; in this respect they resemble human beings. From a biological point of view, every human being has his irrevocable position in the genealogical tree; but at the same time the same human being has multiple identities, being classifiable, for instance, as male, German, European, a member of a political party, professor, dean, husband, cook, poet, musician, and so on. Something similar can be said of languages. Languages are not biological species but highly complex entities shaped out of social norms of different origins. They are products of human culture. Multiple ascendance is the rule, not the exception. Assigning a language a place in a genealogical tree does not determine its essence. Languages are modular entities consisting of many components. Their individual components can very well have different origins and develop independently. And languages are always in contact, even on the most remote islands of the Pacific. Divergence is relativised by convergence“ (Bossong 2009, 38); z uvedeného plyne, že „[i]n order to achieve a comprehensive understanding of language development, convergence is no less fundamental than divergence; only the combination of both tendencies, divergence and convergence, results in a complete picture of linguistic evolution“ Bossong (2009, 29). Stručně řečeno, při zkoumání vývoje jazyka je třeba zohledňovat nejenom jeho život „rodinný“, tj. vztahy k jeho geneticky příbuzným jazykům, ale také jeho život „sociální“, tj. jeho vztah k jakýmkoli jazykům, se kterými interaguje, bez ohledu na to, zda jsou s ním příbuzné či nepříbuzné.

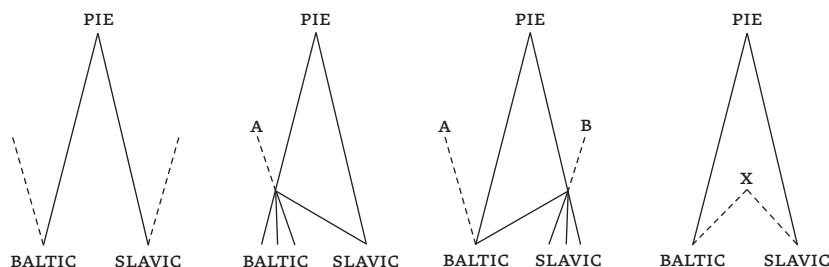
Přestože si zohledňování možné role jazykového kontaktu ve vývoji jazyků v historické lingvistice vydobilo vcelku stabilní pozici (standardní příručky historické lingvistiky běžně obsahují dlouhá pojednání o jazykovém kontaktu – srov. Bynon 2004, 171–261), nelze říci, že by nenaráželo na řadu důležitých problémů. Například za účelem přesnějšího vyjádření vývoje

1 Jakákoli vyznačení (*kurzivou*, **tučným řezem**, proložením, KAPITÁLKAMI, VERZÁLKAMI) v citovaných pasážích jsou v této knize dílem jejich autorů.

určitého jazyka se někdy lingvisté pokoušejí tradiční stromové diagramy vyjadřující divergenci doplnit dalšími grafickými prvky, které by zase znázornily konvergenci. Genealogický model tak má být obohacován o areálové souvislosti. Na příkladu angličtiny to ukazuje Katičič (1970, 123)²:

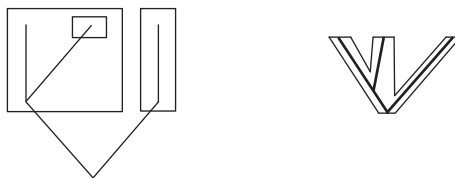
Podobně na příkladu baltštiny a slovanštiny můžeme uvést pokus Baileyho (1980, 151), i když jeho schémata jsou uváděna jen jako možné, nikoli podrobnou analýzou dat získané diagramy znázorňující vydělení baltštiny a slovanštiny z indoevropštiny za účasti dalších, neindoevropských jazyků:

Zůstává ovšem otázkou, zda tyto pokusy upravovat stromové diagramy mají smysl a zda spíše nezatemňují to, oč jde především. Uvědomíme-li si, že stromové diagramy jsou primárně určeny nikoli k vyjádření vývoje konkrétního jazyka, ale představují prostě schematické vyjádření různých stupňů genetické příbuznosti jazyků, k jejichž zjištění se dospělo metodami historickosrovnávací lingvistiky, pak může být včleňování dat jiného druhu do takových schémat poněkud zavádějící.

2 Diskusi k tomu viz u Foxe (1995, 122–128).

Jiné druhy úprav stromových diagramů sice jakoby zůstávají v problematice genetických vztahů, když se pokoušejí vyjádřit znázorněním izoglos další vazby mezi příbuznými jazyky, které by jinak jednoduchým stromovým diagramem zůstaly zastřeny, ale i takové počínání souvisí s jazykovým kontaktem, protože naznačené vazby mohou také v některých případech odpovídat kontaktovému působení blízkce příbuzných jazyků. Znáám je především pokus Southworthe (1964), u kterého je přes tradiční stromový diagram vyjadřující časovou posloupnost vývoje jazyků přeložena mapa izoglos vyjadřující prostorové souvislosti šíření jevů, a vzniká tak „diachronní mapa izoglos“. Možností konkrétního vyjádření je potom více, srov. obecné příklady jako:

Novější pokusy tohoto typu jsou pak založeny na využívání i jiných druhů diagramů než pouze stromových. Místo stromu se například používá síť, konkrétně například tzv. neighbor-net, metoda převzatá do lingvistiky z biologických věd (příklady uvádějí Heggarty – Maguire – McMahon 2010). Ještě jinak se zobrazují přesnější vztahy mezi jazyky v rámci tzv. historické glottometrie (příklady viz u Kalyana – Françoise (v tisku)).

Uvedené příklady naznačují, že pohled od historické lingvistiky směrem k lingvistice kontaktové vede k určitému tápání, když není zcela jasné, jakým způsobem výsledky získané kontaktologickým průzkumem včleňovat do rámce výsledků dosažených výzkumem tradiční historické lingvistiky.

Na určité limity ovšem narážíme také při opačném pohledu od kontaktové lingvistiky k lingvistice historické. V kontaktové lingvistice se doposud z pochopitelných důvodů věnovala větší pozornost studiu aktuálně existujících situací jazykového kontaktu a jejich výsledků v nejrůznějších jazycích na světě. Ve srovnání s obrovským množstvím prací o současném (nebo minulém, ale dobře doloženém) jazykovém kontaktu byla mnohem menší pozornost věnována tématu jazykového kontaktu prehistorického. Vznikla pochopitelně řada zajímavých obecnělingvistických textů zabývajících se také tímto problémem (vedle zmíněného Bossonga srov. Dixon 1997, Ross 2003, Vykypěl 2009, Noonan 2010, Pakendorf 2012, McMahon 2013, Laakso 2014), tím, co však zatím velmi chybí, jsou aplikace konkrétních kontaktolo-

gických modelů na jednotlivé prajazykové situace, tedy zkoumání možného kontaktového vlivu, kterému podléhaly rekonstruované prajazyky, pomocí principů současné kontaktové lingvistiky.³

Nastíněný stav vztahů mezi historickou a kontaktovou lingvistikou platí konkrétněji také v oboru slavistiky. Pomocí novějších kontaktologických teorií je zkoumán především současný či v minulosti dobře doložený kontakt jednotlivých slovanských jazyků, a to kontakt dvojice slovanských jazyků mezi sebou (třeba ruštiny s ukrajinštinou (srov. Hentschel – Tesch 2006) nebo ruštiny s běloruštinou (srov. Kent 2010)), kontakt vybraného slovanského jazyka s nějakým sousedním jazykem neslovanským (především s němčinou, srov. Nuckols 2003, Berger 2008, Reindl 2008, Knoll 2012; dále například kontakt tzv. malých slovanských jazyků, tj. slovanských enkláv na neslovanských územích, srov. např. Zybatow 1998) a konečně také kontakt v rámci jazykových svazů, do kterých jsou jednotlivé slovanské jazyky zapojeny (balkánský, středoevropský, baltský, srov. např. Stern 2006, Kurzová 1996, Dahl – Koptjevskaja-Tamm 2001).⁴ Méně pozornosti věnovali zatím slavisté možnostem využití novějších kontaktologických teorií ve výzkumu slovanského prajazyka. Jedinou monografií, která se k tomuto tématu vyjadřuje z pozice novějších kontaktologických prací, je Brackney (2007)⁵. Přitom však na poli historické slavistiky existuje už poměrně velký počet dílčích příspěvků, které se kontaktu praslovanštiny s jinými indoevropskými (íráňština, keltština, románština) i neindoevropskými (uralské a altajské jazyky) skupinami zabývají; chybí jim však většinou právě zmíněné pevné metodologické zakotvení v podobě jasně formulované kontaktologické teorie. Obecně lze říci, že slavisté bádající nad praslovanštinou, potažmo širěji indoeuropeisté popisující vývoj indoevropského prajazyka do jednotlivých samostatných větví, velmi málo přihlížejí k novějším kontaktologickým pracím. Čtou je mnohdy pouze výběrově až náhodně (třeba když jim některou doporučí kolega), bez znalosti širšího kontextu jednotlivých prací, a někdy se dokonce nadchnou tím, co se dozví v některé ve skutečnosti i vcelku méně výrazné a přínosné práci. Příkladem na onu ne-soustavnost je Zimmer, který se teprve ve svém textu z roku 2002 svěřuje,

3 Dosavadní stav bádání nad časově velmi vzdáleným jazykovým kontaktem shrnuje Thomasonová (2004), ve většině případů se však nejedná o kontakt mezi jazyky rekonstruovanými, ale historicky doloženými.

4 Poslední velkou prací k tématu kontaktu slovanských jazyků jsou syntetizující Wimmer – Wälchli – Hansen (2012).

5 Podrobně k této práci viz níže, str. 254–263.

že nyní připadl na zajímavou práci Thomasonové a Kaufmana (1988).⁶ Činí tak po více jak deseti letech programového představení vlastního modelu indoeuropeizace, který je jinak silně zaměřen na kontakt jazyků a hledá inspiraci zejména ve studiích pidžinů a kreolských jazyků.⁷ Kniha Thomasonové a Kaufmana (1988) je přitom úhelným kamenem moderní kontaktologie. Příkladem na nepřiměřené nadšení je potom Greenberg (2004, 218), vyjadřující vděčnost Henningu Andersenovi za to, že ho upozornil na zajímavou sociolingvistickou situaci městečka Fort Chipewyan v Kanadě, v němž přetrvává multilingvní komunita hovořící čtyřmi jazyky (krijština, francouzština, angličtina a čipevjanština), přičemž komunikace se běžně vede ve třech jazycích zároveň. Situaci podrobně popisují Scollon – Scollon (1979) a tato kniha může být – podle našich slavistů – velmi inspirativní pro rekonstrukci praslovanštiny. K tomu prozatím uvedme výrok poznamenaný v trochu jiném kontaktologickém kontextu: „We do not know too much yet, so let’s not get too excited about unusual types“ (Anttila 2005, 978). Přestože se v poslední době přece jen objevují dílčí příspěvky, které se na jazykový kontakt praslovanštiny dívají za pomoci novějších přístupů (srov. Nuorluoto 2010b, Vermeer 2011, Hill 2013b), zmíněná širší nepovědomost většiny badatelů nad praslovanštinou o vývoji a současném stavu kontaktní lingvistiky nás vede k tomu, že naše práce bude mít silné historiografické ukotvení: budeme ukazovat nejen principy jednotlivých kontaktologických přístupů, ale také jejich širší kontext v podobě jejich recepce a dalších vývojových proměn.

Jedním z motivů ke kontaktologickému pohledu na praslovanštinu je také naše přesvědčení, že nové poznání nyní v historické slavistice mohou přinést zejména nové metody, nikoli nový materiál. Výjimky se samozřejmě najdou. Tou nejdůležitější jsou bezesporu pokračující objevy památek staronovgorodského dialektu psaných na březové kůře. Dodnes jsou nalézány nové texty, jejichž analýza může přispět k precizaci popisu jednotlivých praslovanských zejména hláskových změn a jejich porozumění. Nejvíce to snad platí o palatalizacích velár (diskusi k této otázce shrnuje Dombrowski 2006). Kromě toho mohou naše poznání rozšířit také novější výzkumy praslovanského jazyka z území, která ještě před koncem praslovanské doby nebo brzy potom „přestala být slovanská“, protože se zde rozšířila jiná etnika a prosadily jejich neslovanské jazyky. To se týká Řecka (srov. Skach

6 „I am grateful to Carol Justus for referring me to this book which is a big step forward indeed. I must confess that the book had somehow escaped my attention earlier“ (Zimmer 2002a, 47).

7 Srov. o něm podrobně níže, str. 79–84.

2008), Madarska (srov. Chelimskij 1988a, 1988b, 1990, Richards 2003, Greenberg 2004, Szelp 2010), alpských oblastí (srov. Roeder 2005) či Rakouska (srov. Holzer 1996, 2002, 2003b, Bergermayer 2005). Zde se však jedná především o výzkum vlastních jmen. Myslíme, že k lepšímu porozumění některých otázek v historickosrovnávací slavistice může přispět především užití nových metod. Mohou tak platit slova, která napsal Adolf Erhart obecněji o indoeuropeistice: „Zdá se, že objevy nového jazykového materiálu stěží mohou přinést podstatný pokrok v indoevropské jazykovědě. Mnohem více lze očekávat od uplatnění nových metod, neboť v tomto ohledu zdaleka ještě nejsou vyčerpány všechny možnosti. Nové metody pomohou revidovat, příp. zpřesnit výsledky dosavadního bádání, usnadní nalezení vlastních příčin hláskových i jiných změn (dříve se takováto změna zpravidla jen konstatovala, nyní se snažíme najít i její příčinu), zejména však umožní proniknout ještě dále do minulosti, tj. osvětlit v mnoha případech původ jednotlivých tvarů i celých gramatických systémů“ (Erhart 1967, 225).

Knihu pojmáme především jako rozpravu nad existujícími texty, které se k vymezenému tématu nějak vztahují: zabýváme se po empirické stránce studii, v nichž se uvažovalo o konkrétních vlivech jednotlivých jazyků či jazykových rodin na praslovanštinu a po teoretické stránce modely současné kontaktní lingvistiky, které mohou těmto názorům o kontaktním vlivu poskytnout pevnější metodologickou oporu. Budeme si všimnout toho, co z oněch původních názorů ve světle těchto novějších teorií obstojí a co ne. Z druhé strany přitom zároveň půjde i o samo hledání metody, která by se pro analýzu praslovanských kontaktů nejlépe hodila, tj. zároveň se také z existujícího množství současných modelů pokoušíme zhodnotit a vybrat ty nejpříhodnější a říci, co mohou o konkrétních věcech vypovědět a co by to obecně znamenalo pro pohled na praslovanštinu jako celek. V zásadě se nebudeme bránit jistému eklekticismu, nebude však nekontrolovaný ve smyslu snahy o využití všeho, co je k dispozici, ale naopak půjde o eklekticismus pozorný, snažící se propojit různé přístupy v těch ohledech, ve kterých propojitelné jsou a kde to vede nejen k prostému položení vedle sebe, ale k nové kvalitě. Vycházíme přitom z obecného vymezení jisté nutnosti eklekticismu pro dobrání se holistického pohledu na jazyk, které formuluje Van Coetsem (2000, 41): „[...] we must remain well-aware of the relative character of theories or models. They can only give us angles for looking at things, and are then normally overlapping and partly complementary. So, none of the existing major language models that present themselves as concerning language in general, namely, the neogrammarian, the structuralist or the

generative-transformational one, offer a total theoretical account of language. As a consequence, theoretical eclecticism is a necessity of research.“

Naše práce má vlastně podobu jakéhosi průvodce po tom, co bylo zatím o možných kontakto- vých vlivech na praslovanštinu řečeno. Při představování jednotlivých teorií se zaměříme nejprve na to, jaké místo mají ve vývojové struktuře historickosrovnávací slavistiky. K tomu nám poslouží obecné vymezení myšlenkových paradigmat historickosrovnávací lingvistiky učiněné v druhé části této úvodní kapitoly. V první řadě je pak aplikujeme na přístupy, které se zabývají tématem vzniku a fungování praslovanštiny jako koiné či lingua franca (kapitola 2); přitom bude zároveň tematizován specifický druh jazykového kontaktu, totiž kontakt dialektů téhož jazyka. Jádrem našich úvah o jednotlivých názorech na vnější vlivy na praslovanštinu však bude poměrování těchto názorů vůči současným kontaktologickým teoriím. Ty jsou představeny a kriticky rozebrány v kapitole 3, zatímco následující kapitola 4 přináší právě podrobná uvedení jednotlivých slavistických teorií. V jejím rámci posuzujeme nejprve ty koncepce, které se vyjadřují celkově k vzniku a vývoji praslovanštiny a uvažují tak o vícero možných vnějších vlivech, posléze následuje ve stejném duchu nesená analýza dílčích koncepcí, uvažujících samostatně o vlivech íránských, thráckých, keltských, germánských, altajských, románských, uralských a v exkursu i baltských. Konečným cílem práce je předběžné posouzení míry a charakteru jednotlivých vnějších vlivů, kterým byla praslovanština ve svém vývoji vystavena, se zvláštním zřetelem k vlivům fonologickým a gramatickým.

„Správný“ nebo snad prostě očekávaný a tradičně pojatý úvod by zřejmě na tomto místě pokračoval vymezením toho, co se myslí slovy užitými v názvu naší knihy. Byly by tedy patrně uvedeny přijatelné definice toho, co je praslovanština a co je jazykový kontakt. Protože se však názory na praslovanštinu⁸ i na jazykový kontakt⁹ u jednotlivých badatelů nad oběma fenomény mnohdy zásadně liší a protože si chceme vytknout jako cíl

8 Základní „doporučenou“ literaturou jsou zejména: Bernštejn (1961), Shevelov (1964), Weiher (1967), Birnbaum (1971, 1975, 1987), Birnbaum - Merrill (1985), Andersen (1986), Lamprecht (1987), Schenker (1995), Lunt (1997), Steinke (1998), Mareš (1999, 2001). S otázkami praslovanštiny osudově souvisí historický a archeologický výzkum raných Slovanů, jejich pravlasti a expanze. Zde jsou hodny doporučení tyto práce: Polák (1956b), Havlík (1971), Mańczak (1981), Pleterski (1990), Popowska-Taborska (1991), Trubačev (1991), Gołąb (1992), Birnbaum (1993), Barford (2001), Curta (2001), Brather (2008). Prameny k bádání shrnují, případně i interpretují: Tyszkiewicz (1990, 1991), Curta (2001), Panzer (2002).

9 Základní „doporučenou“ literaturu představují: Weinreich (1953), Moravcsik (1978), Thomason - Kaufman (1988), Sala (1988), Coetsem (1988, 2000), Bechert - Wildgen

právě hledání vhodného a smysluplného pojetí role jazykového kontaktu v praslovanštině, není v tuto chvíli takové pevné vymezení možné. Místo toho proto budeme hledat předběžné poučení v jiném oboru, v němž se v poslední době role jazykového kontaktu při formování prajazyka intenzivně promýšlí, totiž v uralistice. Budeme se přitom zabývat spíše „vnějším fungováním“ v jazykovědě, když se pokusíme ukázat záhodnost toho, aby se lingvista, který se zabývá určitým tématem v rámci „svého“ úžeji vymezeného oboru, seznámil s tím, jaký je stav bádání o stejném tématu v jiném, srovnatelném odvětví. To mu totiž může výrazně pomoci – jak ve smyslu negativním (ubránění se stejným chybám, jichž se už dopustili jiní), tak ve smyslu pozitivním (nasměrování už ověřeným a vyzkoušeným směrem). Proti srovnání se situací v uralistice by samozřejmě bylo možno namítnout, že stavět vedle sebe právě uralistiku a slavistiku je nepřipadné, protože první se zabývá jevy o velkém časovém a teritoriálním rozpětí, a tak je srovnatelná spíše s indoeuropeistikou (k tomu ostatně srov. Itkonen 1995) než se slavistikou. Slavistika má také k dispozici velké množství dat ze slovanských jazyků a z ostatních větví indoevropských jazyků, zatímco uralistika disponuje mnohem menším množstvím faktů. Důvodem pro porovnání uralistiky a slavistiky v této chvíli je však poukazání na určitá teoretická východiska. V některých ohledech tohoto srovnání se skutečně naše původně jen slavistická perspektiva rozšíří do rámce indoeuropeistického. Situaci v uralistice také zároveň využijeme k pojednání o některých důležitých obecných otázkách historickosrovnávací lingvistiky.

V devadesátých letech minulého století představila skupina vědců novou hypotézu o formování a dalším vývoji protouralštiny. Tito badatelé zcela odmítli tradiční názory a nabídli nový pohled na povahu uralského prajazyka. Hlavními zástupci tohoto přístupu jsou Ago Künnap, Kalevi Wiik a János Pusztay. K vedlejším protagonistům pak patří Rein Taagepera nebo Jarno Raukko a Jan-Ola Östman, nověji pak Angela Marcantonio. Ačkoli jejich názory ani názory dalších nejsou zcela jednotné, všichni se zřejmě shodují v základní myšlenkové linii. Stručně ji lze popsat takto:

Tradiční srovnávací metoda ze své podstaty nedokáže při zkoumání původu uralské jazykové rodiny přinést adekvátní pozitivní výsledky: materiál z doložených uralských jazyků je natolik nejednoznačný, že rekonstrukce původního stavu uralského prajazyka na základě tohoto

(1991), Goebel - Nelde - Starý - Wölck (1996-1997), Thomason (2001), Myers-Scotton (2002), Winford (2003), Matras (2009), Földes (2010), Hickey (2010a).

materiálu je extrémně hypotetická a představuje nakonec pouhou intelektuální hru; konstrukce tradičního stromového diagramu vyjadřujícího štěpení uralské jazykové rodiny je tudíž zbytečná. Při výzkumu formování prajazyků musí být zohledněna především role jazykového kontaktu. To, co je možno považovat za uralský prajazyk, nebylo počátečním bodem vzniku uralských jazyků, ale samo představovalo jednu, a to relativně nedávnou, vývojovou fázi. Takový jazyk se zrodil z kontaktu mnoha jazyků probíhajícího na velmi rozlehlém území, nikoli v relativně malé uralské pravlasti, jak se tradičně soudí. Původní uralský prajazyk byl tedy výsledkem jazykové konvergence takového typu, k jaké dochází při sblížování jazyků v rámci jazykového svazu. Jazyky, které se spoluúčastnily vzniku tohoto prajazyka, si zároveň podržely vlastní charakteristické rysy a každý z nich si také udržel různé kontakty s jazyky mimo oblast tohoto prauralského jazykového svazu. Hlavní hnací silou pro rozšíření prajazyka bylo jeho fungování jako *lingua franca* mezi uralskými a neuralskými jazykovými mluvčími. Tento pohled na věc může být podpořen nelingvistickými poznatky, především z oboru archeologie a lidské a populační genetiky.¹⁰

Textů k této nové teorii vzniklo velké množství. Zde postačí uvést jen ty nejpodstatnější. Úvodními a pro další následovníky inspirativními byli zejména Raukko – Östman (1995) a Pusztay (1995). Rozpracování konceptu prajazyka fungujícího jako *lingua franca* je především dílem Wiikovým (srov. Wiik 1997, 2000, 2001). Zdá se, že Künnap nepřináší ve svých početných textech mnoho nového, ale je hlavně neúnavným propagátorem tohoto přístupu (srov. Künnap 1998a, 1998b, 2000a, 2000b, 2002, 2003, srov. ještě Taagepera – Künnap 2005 a Taagepera 2000). Nejextrémnější stanovisko, odmítající vůbec existenci uralských jazyků jako jednotky vymezitelné vůči jiným jazykům, zastává Marcantonio (srov. Marcantonio 2002, 2004).

Tyto nové názory se setkaly se silnou kritikou, ba razantním odmítnutím. Námitky kritiků se týkaly empirického i teoretického aspektu věci.

¹⁰ Dokonce se zdá, že žádný jiný jazykovědný obor než uralistika nebyl a není tolik otevřen některým novějším přístupům kladoucím k sobě archeologické, lingvistické a genetické poznatky za účelem získání obecného obrazu populací a jazyků v prehistorické době. Asi nejvíce se to projevuje v díle K. Wiika, které je pak dokonce zase zpětně citováno archeology a genetiky pro podporu jejich vlastních teorií (srov. Zvelebil 2002). Künnap (2007) je pak příkladem nadšené propagace vrcholně interdisciplinárního přístupu zahrnujícího také antropologii, klimatologii či geologii. Jak však ukazuje Hasselblatt (2001, 429), v těchto pracích se nejedná o interdisciplinaritu, při níž bychom se pohybovali „mezi“ jednotlivými disciplínami a hledali, v čem si jdou naproti, ale spíše o jakousi transdisciplinaritu, pohyb „nad“ nebo „za“ jednotlivými disciplínami, který nakonec umožňuje vyhnout se i základním znalostem a principům všech jednotlivých dílčích disciplín.

Pokud jde o první aspekt, zastánci nové teorie byli poměrně snadno usvědčeni z neznalosti uralistických jazykových faktů. Podstatnější pro nás je však druhý aspekt: podle většiny kritiků nebyli autoři nové teorie dostatečně obeznámeni s principy srovnávací metody a obviňovali ji z něčeho, co ve skutečnosti nepatří k jejím nástrojům ani úkolům a cílům. Celkově pak bylo na novou teorii pohlíženo jako na něco destruktivního a nevědeckého. Získala přívzviska jako „hypereklekticismus“, „voodoo science“ či „science fiction“.

Textů kriticky rozebírajících novou teorii bylo také napsáno velmi mnoho. Zde uvedme výběrově alespoň čtyři zástupce kritiků: László Honti (srov. Honti 2000, 2001a, 2001b, 2002), Stefan Georg (2004), Johanna Laakso (srov. Laakso 1999, 2004) a Merlijn de Smit (srov. Smit 2001).¹¹

Je pochopitelně mimo naši kompetenci posoudit detaily nové teorie v uralistice týkající se uralských jazykových faktů. Nabídneme jen několik obecných poznámek k názorům představitelů nové teorie a úvahu o tom, jak se může z průběhu „divokých let v uralistice“ poučit slavistika. Jak se snaží ukázat právě naše kniha, také ve slavistice nastal čas pro systematictější zvažování role jazykového kontaktu při formování a vývoji prajazyka. Povědomí o tom, jak bádání o jazykovém kontaktu změnila atmosféru uvnitř jiného oboru, v tomto případě uralistiky, tak může být pro slavisty poučné.

(1) První ponaučení z vývoje v uralistice se může týkat způsobu, jakým je nová teorie propagována. Nový přístup v uralistice je vytrvale představován jako přelom (*breakthrough*), revoluce (*revolution*), radikální obnova (*radical renewing*) či zemětřesení (*earthquake*). Jeho zastánci nazývají sami sebe inovátory (*innovationists*) a mladými rebely (*young rebels*), zatímco všechny ostatní označují za tradicionalisty (*traditionalists*). Vyhláší se pak, že v uralistice existují dva protichůdné tábory (*camps*). Není třeba blíže rozebírat, že označení „mladí“ nesouvisí se skutečným věkem účastníků sporu, neboť Pusztay, Wiik i Künnap jsou už staršími vědci. „Tábor tradicionalistů“ je ostatně generačně heterogenní: čtyři výše zmíněné kritiky jsme vybrali také proto, že představují generační rozpětí, počínaje zasloužilým uralistou Hontim a konče slibným mládím v osobě de Smita. Zastavit se chceme spíše u toho, že zmíněná halasná sebe prezentace nové teorie v uralistice může být případně vnímána jako příklad toho, co nedávno popsal Vykypěl jako charakteristický znak současné lingvistiky vůbec, totiž

11 Pro přehled další literatury viz například <http://merlijndesmit.tripod.com/voodoo.html>. Průběh diskusí nastiňuje také Künnap (2000c), naposledy pak Laakso (2014).

„[...] a very intensive effort to present everything as something entirely new, if possible fundamentally different from what has preceded it, in other words something groundbreaking.“ Tentýž autor se také zamyslel nad možným hlubším zdrojem takového chování lingvistů, když napsal: „Apparently, we are dealing here with pressures arising from the social situation of linguists (and possibly, scientists in general): linguistics (science) is pursued nowadays by substantially more people than before and it is thus somewhat naturally necessary to assert oneself, make oneself visible, distinguish oneself in this competition“ (Vykypěl 2011b, 11).¹² Ačkoli souhlasíme s tímto vysvětlením v obecné rovině, v případě „inovátorů“ v uralistice bychom je vážali uznat bez výhrad. Entuziasmus zmíněných autorů se totiž zdá být natolik autentický, že optimistická a sebevědomá prohlášení, která jejich práci doprovázejí, mohou být případně prostě výsledkem slepé víry ve správnou věc. Ať už je tomu jakkoli, dodat je třeba především to, že sebejistý diskurs pochopitelně nevypovídá nic o kvalitě a hodnotě vykonané práce. V tomto ohledu tedy může znít poselství pro slavistiku asi takto: při větším zapojení kontaktologických zkoumání do bádání o slovanském prajazyku bychom zřejmě neměli takové úsilí vnímat jako úplnou náhradu za tradiční pohled, ale pouze jako důležité doplnění toho, co bylo doposud vykonáno, tedy toho, čeho bylo dosaženo pomocí srovnávací metody. Zohlednění jazykového kontaktu se může stát zajímavým korektivem případných slabin čistě srovnávacího pohledu. Není však důvod, abychom přitom vylévali vaničku i s dítětem.

Otázka propagace nových teorií je také úzce spojena s otázkou publikační aktivity. Představitelé nového přístupu v uralistice jsou (nebo přinejmenším byli na přelomu století) velmi produktivní v publikování časopiseckých příspěvků, sborníků a knih a také v organizování vědeckých setkání, kde se propagoval onen nový pohled na uralský prajazyk. Podstatná část těchto studií, obzvláště těch, jejichž autorem je Künnap, však ve skutečnosti nepřinášela přesnější rozpracování a domýšlení této teorie, ale spíše vytrvale a stále poněkud skicovitě opakovala základní myšlenky. Také nebyl učiněn vážnější pokus o vyvrácení či alespoň rozebrání hlavních námitek, které přednesli kritikové této teorie. Patrně v důsledku toho také postupně opadla i vlna kritických ohlasů, kritici omezili své reakce a zdá se, že další diskuse už není možná, nebo by alespoň nepřinesla mnoho pozitivního.

12 K nástrojům a způsobům sebepropagace nových vědeckých škol obecně a na příkladu mladogramatiků konkrétně srov. Amsterdamska (1985) s další literaturou.

Naše varování před ostrým tónem a nekooperativním přístupem učiněné ještě předtím, než vůbec výraznější diskuse nad rolí jazykového kontaktu při formování slovanského prajazyka získala zřetelnější kontury, se může jevit jako předčasné, ale připomeňme si trpkou příchut' některých starších kontroverzí mezi slavisty, týkajících se odlišných názorů na některé praslovanské hláskové změny: například minipolemiky mezi H. G. Luntem a H. Birnbaumem (srov. Birnbaum 1998, Lunt 2001) a mezi H. G. Luntem a F. Kortlandtem (srov. Kortlandt 1984, Lunt 1987) nezůstaly prosty osobních invektiv a pokud lze soudit, nepřinesly podstatnější výsledky.

(2) Další ponaučení pro slavistiku se týká terminologie a metodologie. Překvapujícím faktem je, že „inovátoři“ v uralistice mají velmi daleko k preciznosti a konzistentnosti při užívání jazykovědné terminologie. Jejich teorie nebyla vědomě zkonstruována tak, že by byl představen koherentní pojmový aparát, v rámci kterého by každý pojem měl své vlastní místo a hodnotu. Dokonce i základní termíny jsou běžně užívány velmi mlhavě a konfúzně. Pokud jde o vlastní metodologii, nová teorie je prezentována jako orientovaná na jazykový kontakt. Překvapivě však není využit žádný ze současných teoretických modelů zabývajících se jazykovým kontaktem. „Inovátoři“ často citují pouze dvě standardní kontaktologické práce, totiž Thomasonovou a Kaufmana (1988) a Dixona (1997), nicméně bez toho, že by byly tyto koncepce nějak důsledněji aplikovány. Kromě toho nejsou ani vnímány zásadní koncepční rozdíly mezi oběma těmito pracemi.

V tomto ohledu je tak poselství pro slavistiku jasné: při zkoumání jazykového kontaktu praslovanštiny s jinými jazykovými skupinami by měla být zohledněna některá z existujících koncepcí současné kontaktové lingvistiky. Nové interpretace starých problémů může být dosaženo pouze za pomoci dobře vypracovaného metodologického rámce. Čerpat lze z vícera zdrojů, jak jsme to už naznačili na začátku úvodu, ale musí se tak činit kriticky, nikoli konfúzně.

Na rozdíl od dvou předchozích ponaučení, která poskytovala negativní příklad, říkájíce nám, co bychom po vzoru uralistů dělat neměli, respektive čeho bychom se měli vyvarovat, následující lekce budou pozitivní. I přes výše uvedené empirické a teoretické nedostatky v přístupu „inovátorů“ v uralistice se totiž domníváme, že je v jejich díle přesto něco, co může být užitečné.

(3) Zajímavé a přínosné pasáže je možno nalézt především ve Wiikových textech zabývajících se otázkou šíření jazyka. Wiik (2000, 207) představil obecné schéma toho, jak může být jazyk (viz A níže) v situaci intenzivního kontaktu postupně osvojován mluvčími sousedního jazyka (viz B níže):

1	2	3	4	5
B	B	B	L1: B+aaa L2: A+bbb	A+bbb
		L1: B+aa L2: A+bb	A+bb	A+bb
	L1: B+a L2: A+b	A+b	A+b	A+b
A	A	A	A	A

Uvedené schéma ukazuje v pěti postupných fázích proces jazykového shiftu. Představuje vlastně mapu určité geografické oblasti, na níž existují dva jazyky (například jazyk A na jihu a jazyk B na severu), a to v pěti různých časových bodech. Je vidět postupný posun hranice mezi oběma jazyky, tj. rozšiřování jazyka A na úkor jazyka B, a to skrze posunující se přechodné pásmo, kde existuje bilingvismus. Ve druhé fázi dochází k tomu, že v nejjižnějších oblastech jazyka B sousedících s jazykem A se mluvčí jazyka B naučí jazyk A jako svůj druhý jazyk (L2), používaný jako lingua franca pro komunikaci s mluvčími jazyka A. Osvojení druhého jazyka je však nedokonalé, a tak jejich L2 jazyk získává substrátové prvky z jejich rodného jazyka B, typicky jisté fonetické a syntaktické rysy (b). Zároveň do svého rodného jazyka přejímají superstrátové prvky z jazyka A, typicky lexikální výpůjčky (a). Ve fázi 3 se již původní lingua franca předchodí bilingvní oblasti stal jediným jazykem této oblasti (přestalo se zde hovořit jazykem B) a představuje nyní nový dialekt jazyka A (se vzorcem A+b). Tento dialekt je pak užíván jako lingua franca v nové nejjižnější oblasti jazyka B, tato oblast se stává bilingvní, přičemž L1 = B+aa a L2 = A+bb. Stejně procesy pokračují i ve fázi 4. V poslední fázi je jazyk B již vymřelý, neboť byl zcela nahrazen jazykem A, který má nyní čtyři různé dialekty odrážející rozdílnou míru substrátového působení jazyka B.

Wiikovo schéma samozřejmě nelze považovat za uzavřený model, naopak spíše pouze za jakousi skicu. Pochopitelně by tak mohla být navržena řada úprav. Například je otázka, zda je vhodné nazývat výsledné čtyři variety jazyka A dialekty, pokud se navzájem liší pouze v míře substrátových prvků z původního jazyka B. Ale vcelku je třeba říci, že představené schéma má určitý potenciál. Upozornit zde chceme především na to, že Wiikův popis zjevně koreluje s obecnými modely jazykového kontaktu, které vypracoval na jedné straně Van Coetsem (1988, 2000), na straně druhé Thomasonová a Kaufman (1988). To, o čem hovoří Wiik, když popisuje, co se děje s L1 a L2

v bilingvní oblasti, koresponduje se dvěma základními procesy popsanými ve Van Coetsemově modelu jako vypůjčování a impozice a v modelu Thomasonové a Kaufmana jako vypůjčování a shift. Zajímavé na Wiikově popisu je to, že jaksi automaticky počítá s tím, že v bilingvní oblasti probíhají oba procesy zároveň. Takové řešení samozřejmě není nutné. Více o tomto užším tématu i o obou zmíněných kontaktologických modelech a možnostech jejich aplikace na slovanský materiál pojednáváme podrobně v kapitolách 3 a 4.

(4) Zdá se, že nejvíce inspirativní nakonec mohou být ty uralistické texty, jež se zabývají stavem a vyhlídkami oboru z širší než jen současné perspektivy. Co se totiž nyní může jevit jako spor dvou zneprátelených táborů, to může být – z většího odstupu a zařazeno do širších souvislostí – viděno jednak ne tolik dramaticky, jednak ve větší komplexnosti a vnitřní strukturovanosti. Tímto směrem se ubírá hodnocení Janhuneno (2001). Autor ve svém textu shrnul vývoj uralistiky od počátků po dnešek a s dobrým odůvodněním vymezil namísto dvou táborů hned čtyři paradigmatata, popsal jejich charakteristické rysy a zařadil do nich konkrétní uralisty.

První směr představuje podle Janhunena konvencionalistické paradigma, které je založeno na čtyřech poučkách: 1) uralské jazyky jsou navzájem příbuzné ve smyslu jazykové rodiny, 2) vnitřní vztahy uvnitř uralské jazykové rodiny jsou výsledkem vývojové divergence, která může být popsána v podobě rodokmenu, čili binárního stromového diagramu, 3) divergence předpokládá více či méně jednotný prehistorický prajazyk, 4) prajazyk, i když z naší perspektivy uchopitelný pouze fragmentárně, musel být přirozeným jazykem s omezenou geografickou distribucí, tj. nacházel se v pravlasti. V uralistice by do tohoto směru spadali už M. A. Castrén, H. Paasonen či O. Donner.

Druhý směr nazývá Janhunen revizionistickým paradigmatem, neboť do něj spadají pokusy o částečnou úpravu a/nebo doplnění konvencionalistických pouček. Většina z nich se týká otázky pravlasti, a to ve dvou ohledech: 1) hledání pravlasti jinde, než se tradičně soudí, 2) koncept většího územního rozšíření původní pravlasti. V případě uralských jazyků se v prvním ohledu uvažuje – na rozdíl od konvencionalistického názoru o východním umístění teritoriálně omezené pravlasti – o teritoriálně omezené pravlasti lokalizované více na západ směrem k baltskému prostoru, v druhém ohledu pak o rozsáhlém území uralské pravlasti od Skandinávie po Ural (E. Itkonen, J. Koivulehto, nověji Ch. Carpelan). Logickým důsledkem těchto úvah je pak i zpochybnění binárního dělení v rámci stromového diagramu jazykové rodiny, případně zpochybnění samotného stromového (rodokmenového) členění jazykové rodiny a jeho nahrazení modely keře

(*bush model*, K. Häkkinen) či hřebene (*comb model / rake model*, T. Salminen) s více paralelními větvemi na jedné a téže úrovni.

Teprve třetí směr je podle Janhunena možno nazvat revolučním paradigmatem. Vzniká podle něj z podhoubí revizionistického paradigmatu vyhocením některých jeho myšlenek, což nakonec vede až k radikálnímu odmítnutí téměř všech konvencionalistických pouček. V rámci uralistiky sem patří právě „inovátoři“.

Konečně posledním směrem je podle Janhunena paradigma kontrarevoluční, které vlastně představuje reakci na paradigma revoluční, ukázání na neudržitelnost a neakceptovatelnost revolučních snah a na to, že na základních konvencionalistických poučkách vlastně není příliš co měnit. Spadají sem tedy vlastně znovu konvencionalisté, jejichž dílo je ale nyní obohaceno o reakce na práce revolucionářů. Uvedli jsme už výše několik jmen, která by sem spadala z uralistiky.

Myslíme, že je velmi lákavé toto Janhunenovo rozlišení čtyř myšlenkových paradigmat zobecnit na historickosrovnávací lingvistiku vůbec a potom je aplikovat na indoeuropeistiku, potažmo třeba úžeji jenom na některé z jejích subdisciplín, například právě na slavistiku. Svůdné je to tím spíše, že komplexnější analyticko-historiografické pohledy na vývoj disciplíny bolestně chybí jak v indoeuropeistice, tak (a zde snad ještě více) v historickosrovnávací slavistice.¹³ Pokusíme se o to v krátkém nástinu.

Do prvního, konvencionalistického směru lze na půdě indoeuropeistiky bezpochyby zařadit už její zakladatele, dále následující generaci schleichеровskou a podle našeho názoru i mladogramatický směr (byť se svého času sám definoval jako revoluční) a všechny jeho pozdější pokračovatele. Budou sem ale patřit i následné nemladogramatické teorie, které přicházejí s upřesňováním, ale ne zásadní revizí historickosrovnávací metody, například různé podoby laryngální teorie nebo teorie indoevropského kořene.

Na půdě slavistiky zařadíme do konvencionalistického paradigmatu zakladatele srovnávací slavistiky, slavistické představitele mladogramatické-

13 Pro indoeuropeistiku srov. ze starších nástinů Lane (1949), Pisani (1953, 43–93), Porzig (1954, 17–52), Scherer (1965), Erhart (1967), z novějších prací Bailey (1980), Polomé (1994), Durie – Ross (1996a), Koerner (1999), Vykypěl (2000), Zimmer (2002b, 2003), Tuite (2003), Bomhard (2008, 1, 45–100) či Mayrhofer (2009). Za vůbec nejlepší pokus popsat vývojové tendence v historickosrovnávací jazykovědě obecně považujeme Foxe (1995). Pokud jde o vznik a vývoj historickosrovnávací slavistiky, k počátkům srov. například Lewaszkiewicz (1998), k dalšímu vývoji Shevelov (1964, 14–18), Birnbaum (1975), Birnbaum – Merrill (1985). Zajímavě o metodologickém vývoji v popisech praslovanské fonologie srov. Lightner (1966), rozlišující meilletovský, šachmatovovský a jakobsonovský styl.

ho směru, jejich myšlenkové následovníky 20. století i zástupce novějších, ale obsahově stále tradičních přístupů.

Zajímavějším už bude přemýšlení o druhém, revizionistickém paradigmatu. Pokud jde o otázku revize lokalizace indoevropské pravlasti, budou sem asi patřit všechny teorie odlišující se od nejuznávanější hypotézy o místě indoevropské pravlasti v (leso)stepních oblastech severně od Černého a Kaspického moře, reprezentované hlavně pracemi Marii Gimbutasové (srov. Gimbutas 1992, 1997) a Jamese P. Malloryho (1991),¹⁴ tedy zejména Renfrewova (1987) hypotéza o indoevropské pravlasti v Anatolii,¹⁵ dále například umístění indoevropské pravlasti do oblasti Baktrie a Sogdiany Johannou Nicholsovou (1997, 1998), nebo Gamkrelidzeho a Ivanovova (1984) jihokavkazská/severomezopotamská hypotéza.¹⁶ Jiným přístupem, který by snad patřil do revizionismu (pokud už ne dokonce do paradigmatu revolučního), by mohla být Greenbergova metoda masové/multilaterální komparace, která programově rezignuje na zjišťování přesných hláskových responzí mezi příbuznými jazyky jak u lexikálních, tak u gramatických elementů.¹⁷

Na půdě slavistiky bychom do revizionistického paradigmatu mohli zařadit všechny pokusy o lokalizaci slovanské pravlasti jinak než je neobvyklejší a tedy konvencionalistický názor o jejím místě na území severovýchodně od Karpat, i když i ten má různé modifikace, když jednotliví autoři posouvají hranice slovanské pravlasti více na západ (k Visle), či naopak více na východ (k Volze), popřípadě na jih (srov. k tomu Polák 1956b, 23). Patřil by sem proto bezesporu Oleg Trubačev jako autor teorie o slovanské pravlasti na Dunaji, odkud se Slované měli rozšířit na severovýchod a severozápad i do širšího balkánského prostoru (srov. Trubačev 1982–1984, 1983, 1991).¹⁸ Pokud jde o úpravu klasického stromového diagramu slovanských jazyků, spadal by do revizionistického paradigmatu například Ivanov (1990) se svým síťovým znázorněním slovanských jazyků o sedmi skupinách.¹⁹

14 Z novějších prací se k ní hlásí například Beekes (2011, 48–53).

15 K obecným předpokladům této teorie viz zajímavě Hammarström (2010).

16 Teorie o indoevropské pravlasti a především obecné nástroje ke zjišťování pravlasti shrnují a diskutují například Meid (1989), Krell (1994), Fox (1995, 308–322), Häusler (2002a, 2004), Mallory – Adams (2006, 442–463), Kausen (2012, 49–58). Starší texty k této otázce sdružuje Scherer (1968).

17 Relevantní texty a diskuse o této metodě, výtky kritiků i Greenbergovu obranu shrnuje Croft (2005), viz také Fox (1995, 236–246).

18 Teorie o slovanské pravlasti shrnují a diskutují například Havlík (1971), Birnbaum (1993), Popowska-Taborska (1997) či Barford (2001, 13–19, viz i mapa na straně 332).

19 Různost klasifikací slovanských jazyků ukazují a shrnují Novotná – Blažek (2006).

Do třetího, revolučního paradigmatu je třeba zařadit všechny koncepce, které přicházejí s radikálními názory na způsob vzniku prajazyků. Pokud jde o indoeuropeistiku, zřejmě by sem bylo třeba umístit Uhlenbeckovy (1934), Trubeckého (1939) a Pisaniho (1952, 1958, 1974) texty o vzniku indoevropských jazyků na způsob jazykového svazu a také marristické nové učení o jazyce. Z novějších teorií pak třeba Vennemannovu (2003) hypotézu o raném substrátovém působení předchůdce dnešní baskičtiny („Vasconic“) na indoevropštinu a superstrátovém působení afroasijských („Semitidic“, „Atlantic“) jazyků na germánštinu a ostrovní keltštinu. Prototypickým příkladem revolučního přístupu je pak tzv. teorie paleolitické kontinuity (Palaeolithic Continuity Theory – PCT, nověji se prohlašující ne už za pouhou teorii, ale právě za celé paradigma: Palaeolithic Continuity Paradigm – PCP), založená Alineim (viz zejména Alinei 1996, 2000) a předpokládající už od paleolitu nepřerušenu přítomnost Indoevropanů a indoevropských jazyků na územích, kde jsou dodnes.²⁰ Do prostoru této teorie spadají vlastně i Häuslerovy úvahy o už paleolitickém původu indoevropštiny; autor přitom hledá oporu ve starších revolučních koncepcích (Trubeckoj) a spojuje je s novějšími modely, využívajícími počítačovou simulaci jazykových změn (Robb 1991) – srov. Häusler (2002a, 2002b, 2004).

Ve slavistice bychom do revolučního paradigmatu mohli zařadit výklady vzniku praslovanštiny na Balkáně v 6. století po Kristu míšením jazyků a dialektů, které se v daných historických okolnostech ocitly v blízkém kontaktu. Jedná se o radikální teorii Omeljana Pritsaka (1983), o níž pojednáváme více v kapitole 2. V rámci teorie paleolitické kontinuity patří do revolučního paradigmatu její slavistická komponenta: v podstatě se přejímá Trubačevova hypotéza, ale dovádí se do extrému, když se časově posouvá zhruba o deset tisíc let nazpět do paleolitu a mezolitu: předpokládá se zformování praslovanštiny na Balkáně a v době neolitu pak její rozšíření ve dvou proudech na sever do oblasti dnešních západoslovanských a východoslovanských jazyků (srov. Alinei 2003).

A konečně se dostáváme ke kontrarevolučnímu paradigmatu, které je vlastně tvořeno množinou textů vyrovnávajících se kriticky s koncepcemi revolučními. V rámci indoeuropeistiky sem tedy budou patřit všechny reakce na Trubeckého (zmiňuje je Vykypl 2013, 77–82), Pisaniho (srovnej k tomu Erhart 1967, 219–221), Vennemanna (viz Baldi – Page 2006) i marrismus (jeho recepci viz například u Velmezové 2007). U posledního případu

20 K textům Alineiho i jeho relativně už početných následovníků z řad lingvistů a archeologů viz vzorně spravovaný web: <http://www.continuitas.org>.

je jen zdánlivým paradoxem, že z hlediska myšlenkových paradigmat je Stalinem posvěcený zásah proti marrismu vlastně činem kontrarevolučním. Pokud jde o kritické reakce na PCT, jsou nepočtené (srov. Renzi 1997, Adiego Lajara 2002) a zdá se, že v tomto případě je dokonce mlčení nejlepší možnou reakcí; z kritických ohlasů na Häuslera srov. Simon (2009, 63–66).

Otevřenou otázkou je slavistická reakce na výše uvedené revoluční paradigma slavistické. Pokud víme, nebyl dosud učiněn vážnější pokus kriticky a důsledně se vyrovnat s Pritsakovým textem, spíše bývá jen obšírněji resumován (u Milicha 1995), nebo náznakově zmiňován pro potřebu vlastního, nijak revolučního pojetí (u Holzera 2008a nebo Sołtysiaka 2006). O hlubší rozbor Pritsakovy koncepce se předběžně pokoušíme v dílčím příspěvku (Boček 2013a), obšírněji v této knize v kapitole 2.

Z předběžného nástínu je patrné, že Janhuneno vymezení čtyř paradigmat může sloužit jako obecný nástroj, pomocí kterého lze pohlížet na vývoj nejen jazykovědných, ale snad i širěji jakýchkoli vědních disciplín. Myslíme, že ho lze nejen přijmout, zobecnit a dále aplikovat, jak jsme se o to pokusili zde a jak na to budeme průběžně upozorňovat při posuzování jednotlivých dílčích přístupů k otázce kontaktu praslovanštiny s jinými jazyky, ale případně také dále domýšlet. Především se zde nabízí dodat, že uvedená čtyři paradigmaty samozřejmě nepředstavují bezprostředně chronologicky po sobě následující vývojová stadia dané disciplíny, ale mohou se jistým způsobem prolínat. Neexistuje mezi nimi absolutní časová hranice: ve stejnou dobu vznikají texty spadající do různých paradigmat. A konečně neexistuje ani absolutní hranice koncepční, protože rozdíly mezi různými přístupy jsou často dány jen kvantitativně, tj. mírou zapojení určitých principů do teorie, tedy vahou, jaká se jim v ní přikládá. Jistým způsobem mohou dokonce do odlišných paradigmat spadat i různé texty téhož autora. To pěkně ukazuje Erhart (1967, 221) na příkladu Pisaniho: ten je sice autorem revolučního obecného pojetí vzniku indoevropských jazyků, ale ve svých materiálových studiích postupuje vlastně v duchu tradičního mladogramatismu. Dodejme, že něco podobného snad platí i o Trubeckém: svými programními texty o zformování indoevropských jazyků by sice spadl do paradigmatu revolučního, ale jeho analýzy konkrétních diachronních problémů například ve slavistice (srov. kupříkladu Trubetzkoy 1933) by asi patřily spíše do paradigmatu konvencionalistického. Přesnějším vymezením paradigmatu by tak zřejmě bylo, že se jedná o množinu nikoli autorů, ale textů vykazujících konkrétní charakteristiky. Pak by se jako dobré vodítko k porozumění vnitřnímu členění paradigmatu nabízelo to, co představil na příkladu strukturalismu Hoskovec (2008) jako rozlišení dvou úrovní, totiž

ohniska a školy. Dovedeno do ještě dalších důsledků, nebyla by paradigmatu dokonce ani souborem textů, ale spíše souborem myšlenek, a i v jednom a téže textu by se pak mohly objevovat myšlenky z různých paradigmat. Jak uvidíme průběžně v naší knize, právě slavistické texty k tématu kontaktu praslovanštiny s jinými jazyky nám tuto úvahu potvrdí a poskytnou k ní řadu zajímavých příkladů.

Naše pojetí paradigmatu se tak nakonec od výchozího vymezení Janhunenova liší dosti zásadně. Vcelku se zdá, že Janhunen vycházel z kuhnovského pojetí paradigmatu jako přijatého modelu či schématu, něčeho, co se společně uznává, respektive na čem se v dané době shoduje vědecké společenství. Střídání paradigmat se přitom odehrává tak, že nějaké původně revoluční pojetí se stane přijímaným, obecně platným, a tedy konvencionalistickým (Kuhn 1962). My však chceme paradigma vidět spíše jako soubor vzájemně provázaných pouček, který není uznáván všeobecně, ale pouze dílčím způsobem (skupinou autorů, množinou textů či dokonce jen částmi textů). Paradigma jako jakýsi svazek vzájemně souvisejících názorů je vlastně konstrukt, který nemusí (a skutečně nebývá) v textech manifestován v úplnosti (v tom smyslu, že by všechny poučky z jednoho konkrétního paradigmatu musely být v konkrétním textu zastávány). Naopak, jeden a týž text může být (a skutečně bývá) kombinací myšlenek z různých paradigmat. Toto naše vymezení paradigmatu a jeho manifestace ve vědeckých textech odpovídá tomu, jak jsou pojímány jazykové typy a způsob jejich realizace v jednotlivých jazycích pražskou jazykovou typologií: jako je jazyk chápán jako kombinace vlastností několika a priori, deduktivně daných typů (Skalička 1935), tak lze pohlížet na jazykovědný směr, soubor textů jednoho autora či pouze jednotlivý text jako na kombinaci rysů různých, předem vymezených způsobů přemýšlení; podstatné pak je určení, rysy kterého paradigmatu u zkoumaného směru/autora/textu dominují (takovou aplikaci pražské typologie na dějiny jazykovědy navrhuje Neustupný 1993). Namísto termínu paradigma bychom tak mohli užívat i termín typ. V naší práci však zůstaneme u označení paradigma, jednak pro udržení kontinuity s naším hlavním inspiračním textem, jednak proto, že termín typ je zřejmě až příliš achronní. My však vycházíme z toho, že určitá časová návaznost paradigmat přece jen existuje. Uvedená paradigmatu představují totiž v určitém ohledu také jakýsi řetězec akcí a reakcí, vymezování se vůči tomu, co bylo.

Nastiňme ještě stručně několik dílčích témat, která se v našem pojetí paradigmatu rýsují. Blíže by například bylo třeba rozpracovat otázku, zda se zástupci jednotlivých paradigmat dostávají na příslušná místa pouze

vědomou volbou (ve smyslu „zareaguji, protože chci“), nebo také osudem (například ve smyslu „patřím sem, protože je tu i můj učitel, na němž jsem myšlenkově závislý“). Jiným tématem je pak například samo určení, co je a co není revoluce. Mnohdy, ba snad i pravidlem, se za revoluční pokládá to, co ve skutečnosti žádný zvrat nepřináší;²¹ zde si stačí připomenout údajnou revolučnost generativní lingvistiky. Naopak zase díla, která v době svého vzniku velký ohlas nevyvolávají, bývají někdy s odstupem času hodnocena jako revoluční, přinášející zásadní změnu v pohledu na určitý problém; zde lze zmínit například Mathesiovu přednášku o potenciálnosti jevů jazykových (Mathesius 1911) nebo Stangovu monografii k slovanské akcentologii (Stang 1957; k proměnlivosti její recepce srov. Vermeer 1998). Bylo by tak zapotřebí určit i vztah mezi jednotlivými paradigmaty na jedné straně a pojmy jako „mainstreamovost“ a módnost na straně druhé. Obzvláště v dnešní době, kdy nové lingvistické teorie rostou jako houby po dešti a většinou se samy prezentují jako převratné (jak jsme na to už upozornili výše v pasážích o sebepropagaci inovátorů v uralistice), může nám pohled na ně prizmatem uvedených paradigmat pomoci posoudit jejich skutečný význam a místo ve vývojové struktuře lingvistiky. Dalším úkolem je pak posouzení prací diletantských. Zde je zásadní otázka, jestli je do struktury čtyř paradigmat vůbec řadit (zase asi bude záležet na různé míře neodbornosti, některé už zmíněné práce revoluční vykazují větší či menší míru diletantství) a především, kdo a z jakého titulu tak může a má činit. Hezký příklad přístupu, který bychom se skutečně zdráhali z uvedeného důvodu někam zařadit, představuje „lexical root theory“ Zaidana Jassema, v níž se dokazuje, že angličtina, němčina, francouzština, latina a řečtina jsou geneticky příbuzné s arabštinou a zároveň podstatná část i základní slovní zásoby a řada gramatických rysů uvedených indoevropských jazyků vlastně pochází z arabštiny (viz Jassem 2013 s další literaturou). Analogický příklad slavistický je Horák (1991), který našel stopy už neolitických Slovanů na všech světadílech... Ještě další otázkou je, kam řadit práce, jež jsou ve vleku nejrozumnějších ideologií. Nejvýraznějším příkladem jsou zde některé práce o původu Indoevropanů z 30. a 40. let 20. století, představující propagaci nordické teorie (srov. například Arntz 1936, k tomu Kořínek 1938). Obecně ovšem platí, že ideologií je do jisté míry ovlivněn každý autor, ale mnohdy ne příliš viditelně. Například Häusler (2002a, 16–17) ukazuje, že pojetí M. Gimbutasové, vykládající indoeuropeizaci Evropy ve třech kurganských

21 Srov. Zimmer (1990a, 337): „Progress is seldom achieved by proudly putting forward bold theories which are, in the end, no more than risky hypotheses. What we need is epistemological modesty.“

vlnách jakožto záležitost migrací vedených pod záštitou bojovníků, má souvislost (i institucionální) se staršími názory E. Wahleho a H. Günterta, kteří byli silně ovlivněni nacismem. Podobně upozorňuje například Tuite (2003) na angažovanost zakladatele časopisu *Journal of Indo-European Studies* Rogera Pearsona v ultrapravicových projektech.

Vývoj nejen jazykovědného myšlení lze chápat a představovat pomocí různých přirovnání. Jak shrnuje Večerka (2006, 255), k typickým patří chápání vývoje jako pokroku, tedy lineárního směřování, dále metafora vývoje v kruhu, tedy s opakovaným návratem na stejné místo, a také metafora vývoje po spirále, tedy s návratem na místo ne zcela totožné; autor sám pak přišel s myšlenkou vývoje po sinusoidě. Nám je nejbližší metafora vývojové spirály, která není, jak se domnívá Večerka, primárně marxistická, ale má původ už u Hegela, a marxismem, respektive spíše leninismem, byla jenom ex post zdiskreditována.²² Představená myšlenková paradigmatata je podle našeho názoru možno chápat jako jakousi vývojovou spirálu, v rámci které se nakonec kontrarevoluční paradigma velmi přibližuje paradigmatu konvencionalistickému. Podstatné však je, že to není návrat na zcela stejné místo. Poté, co proběhne revoluce, byť třeba nakonec potlačená kontrarevolucí, už se nikdy nelze vrátit úplně zpět a dělat, jakoby nic – někdy bohudík, jindy bohužel.²³

Na tomto místě je třeba rozvést ještě jeden důležitý moment. Rozlišili-li Janhunen zmíněná čtyři myšlenková paradigmatata, ani on tak neučinil z pozice, která by se sama k metodologii historickosrovnávací jazykovědy nijak nevztahovala, která by byla vytržena ze subjektivního vnímání jejích principů. Janhunen sám totiž celkem jednoznačně spadá do paradigmatu (kontrarevolučně)konvencionalistického a zdá se dokonce, že si ani není vědom některých hlubších souvislostí.²⁴ V dalším chceme ukázat, že myšlenková paradigmatata jsou vlastně vymezena vůči nějak určenému výchozímu stavu, který však může být naplněn určitým obsahem částečně arbitrárně: zdá se totiž, že Janhunen zařadil do konvencionalistického paradigmatu víc, než je nutné. Sporný je totiž čtvrtý bod, který Janhunen uvádí

22 Příkladem aplikace myšlenky vývojové spirály v jazykovědě je ostatně Hjelmslevova úvaha o neustálém navrstvování empirie a teorie: *découvertes empiriques – discussion théorique – méthodes renouvelées – nouvelles découvertes* (Hjelmslev 1937).

23 Zda v tomto ohledu můžeme vidět paralelu i v politicko-společenském vývoji, jeho krátkodobých či déletrvajících zvratech a domnělých návratech, je už ovšem téma pro jiné pojednání...

24 Totéž musí nutně platit také pro autora těchto řádků, jenž doufá, že zase někdo jiný ukáže na jeho neuvědomělost a především ukotvenost v jistých představách, které determinují jeho vlastní názory.

jakožto součást konvencionalistického kánonu. Zopakujme si, že jde o poučku o tom, že prajazyk byl přirozeným jazykem s omezeným geografickým rozšířením, tedy jazyk nacházející se v relativně malé pravlasti. Zařazení této poučky do konvencionalistického paradigmatu však zdaleka není samozřejmé. V tomto kroku se vlastně překračují hranice čistě lingvistického historickosrovnávacího výzkumu a začínají se na něm stavět další hypotézy. Není to už jen záležitost lingvistické rekonstrukce, ale studia jazyka v jeho vnějším, tj. především sociálním, historickém a geografickém kontextu. Zimmer (1990a, 314, 1990b) zde rozlišuje mezi indoevropskou lingvistikou (Indo-European linguistics, Indogermanische Sprachwissenschaft) a indoevropskými kulturními studii (Indo-European Cultural Studies, Indogermanische Altertumskunde), přičemž kulturní studia představují už hypotézy vyššího stupně, protože jsou založena na základních hypotézách učiněných indoevropskou srovnávací lingvistikou. Jako taková jsou také a priori výpovědně slabší než všechny předpoklady učiněné lingvistickou rekonstrukcí; i proto je zde zřejmě také tolik prostoru pro odlišné názory a vzniká takové množství konkurujících si hypotéz. Obě domény se liší také tím, že srovnávací lingvistika má svou vlastní metodu, zatímco kulturní studia jsou odkázána na pomoc blízkých vědních disciplín, především historie, archeologie, etnologie a antropologie.²⁵ Odtud plynou další potíže, protože výsledky srovnávací lingvistiky a zmíněných dalších vědních disciplín velmi často nejsou kompatibilní. Obzvláště dějiny stýkání a potýkání lingvistiky a archeologie obsahují – jak známo – mnoho bolestivých míst.

Každopádně platí, že zdaleka ne všichni historickosrovnávací indoevropeisté, popřípadě úžeji slavisté, kteří by spadali do konvencionalistického paradigmatu, považují za úkol svého oboru ona kulturní studia. Mnohdy se totiž za cíl neklade ani sama rekonstrukce prajazyka, natož například hledání pravlasti jeho mluvčích. Jak připomíná Vykypěl (2000), ve vývoji indoevropské srovnávací jazykovědy si různé školy kladly různé cíle, přičemž v jistém smyslu se představy o úkolu historickosrovnávací lingvistiky generačně střídaly.²⁶ Zakladatel této disciplíny Franz Bopp chce vlastně především dokázat příbuznost indoevropských jazyků, ne však rekonstruovat prajazyk, natož jeho vnější aspekty. O to usiluje až August Schleicher, včetně rekonstrukce živého textu (indoevropská bajka). Naproti tomu s mladogramatiky a Meillem se opět vrací skepse k rekonstrukci

25 Dodejme, že v poslední době se k nim už jednoznačně přidala genetika (srov. k tomu Haarmann 1996, 1999, Pakendorf 2012). Obvykle se přitom vychází z díla Cavalliho-Sforzy (srov. Cavalli-Sforza 2000). K tématu srov. i výše, str. 24, pozn. 10.

26 K tématu viz z trochu jiného úhlu pohledu i Morpurgo Davies (1994).

prajazyka (odkazy na literaturu viz u Vykypěla 2000, 114). Postmladogramatická indoeuropeistika pak díky novým teoriím i nově objevenému materiálu disponuje obnoveným sebevědomím a chce znovu rekonstruovat prajazyk; odtud i nové pokusy napsat indoevropskou bajku, pokusy jít v rekonstruování ještě dál a určit příbuzenství indoevropštiny s dalšími jazykovými rodinami (literaturu viz opět u Vykypěla 2000, 114) a rovněž pokusy přiblížit rekonstruovaný prajazyk přirozeným jazykům (zohlednění typologie, například v glotální teorii, či připsování přesných fonetických charakteristik rekonstruovaným hláskám, ve slavistice například u Andersena 1968, 1969 a jinde). Zdá se, že v poslední době se naopak opět vrací jistá skepse, viditelná v indoeuropeistice například v pracích Zimmerových,²⁷ ve slavistice pak kupříkladu u Lunta.²⁸

V základu popsaneho střídání názorů na možnost a potřebu rekonstruovat prajazyk je na jedné straně uvědomování si rozdílnosti, na druhé straně zase naopak ztotožňování dvou entit: prajazyka rekonstruovaného za pomoci historickosrovnávací metody (a metody vnitřní rekonstrukce) a prajazyka reálně existujícího v prehistorické době, tedy postulovaného jazyka, jímž se v minulosti opravdu mluvilo. Zimmer (1994a, 1994b) zde terminologicky rozlišuje mezi protojazykem (Protosprache) a prajazykem (Grundsprache). Schleicher a různé postmladogramatické proudy tedy protojazyk a prajazyk ztotožňují, zatímco mladogramatici nikoli.

Vrátíme-li se nyní k Janhunenu vymezení myšlenkových paradigmat, zdá se, že revizionistické koncepce konvencionalistického přístupu častěji spočívají v úpravách zmíněných domněnek vyššího řádu, tedy teorií spadajících pod (indoevropská, uralská, ...) kulturní studia, ne v úpravách samotné historickosrovnávací metody (srov. Gamkrelidze a Ivanov, ve slavistice Trubačev). Naopak revoluční přístupy se většinou stavějí proti hypotézám obou řádů, tj. jak proti těm spadajícím pod kulturní studia, tak i proti samotné historickosrovnávací metodě a jejím konsekvencím, především konstrukci stromového diagramu. V obou těchto zacíleních revoluční kritiky se

27 Srov.: „The inappropriate immediate identification of ‘Proto-Indo-European’, a reconstruction and therefore, an abstraction, with the ‘language of the Proto-Indo-Europeans’, allegedly to be postulated on historical grounds for an unknown neolithic people, though being held traditionally for a long time, has led to serious methodological problems“ (Zimmer 1988, 372–373).

28 Srov.: „[...] reconstruction of an unrecorded language [...] is not like rebuilding a church destroyed by an earthquake, where the concrete materials are mostly available, but is a purely intellectual exercise, operating with “facts” that are fictions — guesses that have varying degrees of plausibility, conjectures that are based on complex assumptions“ (Lunt 1997, 27, pozn. 58).

však dá najít přínos. Příkladem z oblasti kulturních studií je debata o plodnosti lingvistické paleontologie. Ta nakonec vedla k precizování možností tohoto postupu v tom smyslu, že se v kontrarevolučním textu Simonově (2008) dospělo k závěru, že lingvistická paleontologie může sloužit jen v ohledu časovém (relativní chronologie: není-li dosvědčen archeologicky jistý jev, kupříkladu existence pluhu, nelze slovo pro pluh promítat do dřívější doby, tj. lze ho časově zařadit nejdále do doby, kdy je pluh dosvědčen), nikoli prostorovém; přitom prostorová interpretace výsledků lingvistické paleontologie byla tradiční a sloužila odedávna jako jeden z hlavních argumentů při dokazování lokalizace pravlasti či prostě rozšíření etnik (výskyt názvů pro řeky, hory, faunu a floru v jednotlivých jazykových rodinách²⁹). Pokud jde o revoluční kritiku přímo historickosrovnávací metody, někdy se tak děje otevřeně a velmi radikálně (inovátoři v uralistice), jindy – a o to je věc zajímavější – spíše skrytě: to je případ PCT, kde se vnějšně deklaruje, že se znalosti získané historickosrovnávací lingvistikou nemodifikují, ale jenom se promítají hlouběji do minulosti (srov. Alinei 2003: „[...] the great change in the chronology caused by the PCT does not modify the heritage of knowledge acquired by historical and comparative linguistics, but simply adds a much greater depth to the traditional stratigraphy“), na mnoha případech však lze ukázat, že v analýzách se ve skutečnosti nehledí k důležitým principům historickosrovnávací, potažmo etymologické práce (Alinei například při zohledňování slovanského materiálu jednak nikdy neudává rekonstruovaný praslovanský tvar, ale vždy jen dochované formy z jednotlivých slovanských jazyků, jednak vůbec nezohledňuje otázky slovtvorné, když na stejnou úroveň klade neodvozená slova i jejich deriváty, takže někdy formálně logicky mladší derivát usouvztažňuje s předpokládaným starším významem, než jaký má fundující slovo). Zdá se přitom, že revoluční ataky proti historickosrovnávací metodě jsou dány spíše nepovědomím o tom, že metoda sama neimplikuje nutně cíl rekonstruovat prajazyk. Jsou to tak vlastně útoky namířené proti příliš sebevědomému ztotožňování rekonstruovaného prajazyka s postulovaným prajazykem reálným, a jako takové je lze spíše vítat. Není ostatně náhodné, že například na revoluční paradigma v uralistice reagují zasvěceně především skeptičtí konvencionalisté, kteří prostě poukazují na to, že rekonstruovaný prajazyk je něco jiného než předpokládaný živý jazyk v prehistorii: „[w]hen operating with reconstructed protolanguages, it must, of course, be borne in mind that the

29 Pro slovanskou pravlast viz o tom například Andersen (1996b), nověji například Stojanović (2012).

protolanguage reconstruction and the actual language spoken sometime in the past are two different things. The reconstruction is a solid monolith, while the actual language certainly had variation and dialects; the reconstruction is the utmost point in the past that can be reached on the basis of the material and methods currently used, but the actual language, of course, was no absolute starting-point but itself a result of long developments. [...] The reconstruction is inevitably defective, even if some flesh can be grown on the reconstructed skeleton by means of language typology and areal comparisons“ (Laakso 1999, 63); „[u]nsere Rekonstrunkte sind aber notwendigerweise von unseren jeweiligen Kenntnissen abhängig und mosaikartig. Die auf diese Weise erschlossene Grundsprache ist mit dem einst tatsächlich existierenden funktionellen Sprachsystem bei weitem nicht identisch, sie ist ihm aber ähnlich. Unsere Rekonstrukte sind nur imstande – um eine Metapher zu gebrauchen –, die Konturen, das „Skelett“, der einstigen Sprachform sichtbar werden zu lassen“ (Honti 2002, 120). Stejně jako výše zmíněný Zimmer v indoeuropeistice, i Laakso a Honti v uralistice jsou tak příklady současné uměřenosti v rekonstruování.³⁰ Můžeme k tomu uvést i další doklady z nedávno vyšlých obecných příruček historické lingvistiky: „[a] protolanguage is an ‘idealization’ or ‘abstraction’ [...] It is a model of the ‘skeleton’ of the language [...] At any rate it is a generalization [...] not the ‘thing itself’“ (Lass 1997, 273–274); „[a] protolanguage is no more than a theoretical construct designed to link by means of rules the systems of historically related languages in the most economical way. It thus summarizes the present state of our knowledge regarding the systematic relationships of the grammars of the related languages. Whether it is as close to the linguistic reality it presupposes as is for instance a grammar of the English language to the present spoken reality is hard to say. When dealing with past language states it is possible to assess the distance between construct and reality only in cases where we possess documentary evidence regarding the ancestor or a near ancestor, such as is provided by Latin in the case of Romance languages [...] or Sanskrit in that of Indo-Aryan“ (Bynon 2004, 71); „[p]rotolanguages are reconstructed on the basis of the evidence provided by their “descendants” using the Comparative Method [...] It is well known that the comparative method does not allow full recovery of all features of a given protolanguage; e.g., there may be (and invariably are, in my view) features which have been lost without a trace in all descendant grammars. Such features will of course not be recoverable. Nevertheless, such features

30 Podobně srov. také například Harmatta (1970, 72–73, 103) na íránistickém příkladu.

are assumed to have been present in the protolanguage (though their precise form will not be known). Thus reconstructed protolanguages can be assumed to have had features of two types: recoverable [...] and unrecoverable“ (Hale 2007, 227). Poslední citace tematizují navíc ještě další důležitý moment rekonstrukce, totiž její nutnou neúplnost. Rekonstruovaný prajazyk se od prajazyka reálného nutně liší také tím, že nejsme schopni odhalit všechny jeho prvky, ale jen ty, ke kterým nás může dovést evidence z jeho historicky doložených kontinuantů.³¹ Ještě dalším podstatným rysem rekonstruovaného prajazyka, kterým se liší od prajazyka postulovaného a který nutně vyplývá z metody, pomocí které je rekonstruován, je jeho uniformita, tj. nářeční nerozrůzněnost. I o tom se vedou různé diskuse (srov. obecně Fox 1995, 133–136 a zde v kapitole 2); důležité zde je, že čím dále do minulosti při rekonstruování postupujeme, tím je přirozeně rekonstruovaný stav uniformnější a jednodušší (srov. k tomu i Harmatta 1970, 61).

Na první pohled se zdá, že dva odlišné proudy, jeden považující rekonstrukty za pouhé formule, druhý pokládající je za skutečné, znovunalezené formy, představují skutečně dva zásadně odlišné pohledy a v různých dobách se klade důraz na jeden či druhý. Fox (1995, 9–14) zde hovoří o rozdílu mezi pohledem formalistickým (*formulist*) a realistickým (*realist*). Nachází však nakonec zajímavé východisko smiřující oba pohledy. Nemusíme je totiž nutně považovat za nekompatibilní, ale naopak za komplementární, pokud je budeme chápat jako dva provázané aspekty rekonstrukčního procesu: aplikace metody na jedné straně a interpretace výsledků na straně druhé. Jedná se tak o dvě odlišné, po sobě následující procedury s vlastními kritérii adekvátnosti. Sama metoda rekonstrukce je ahistorická, netýká se historického vývoje jazyka jako takového. Srovnáváním elementů z různých jazyků (v případě srovnávací metody) či synchronní analýzou elementů uvnitř jednoho jazyka (v případě metody vnitřní rekonstrukce) se dospívá k určitým výsledkům. Aby měly tyto výsledky historickou relevanci, musejí být nějak *interpretovány*. Výsledky mohou být tedy použity jako hypotézy o historických faktech. Z jiné strany se tak opět dostáváme k výše zmíněnému Zimmerovu poukazu, že nadáme-li výsledky rekonstrukce historickým smyslem, jedná se už o hypotézu jiného, vyššího stupně. Každopádně čím větší je možnost korelovat výsledky rekonstrukce s vnějšími historickými skutečnostmi, tím užitečnější (nikoli lepší!) metoda je.³²

31 V podobném duchu srov. také Thomason (1993, 487; 1998, 153–156; 2007, 42–44).

32 Podobně se na věc dívá Steinke (1998), který upozorňuje na extrémní pozice obou zmíněných náhledů, tj. na naivní empirismus realistického přístupu a agnosticismus přístupu formalistického, a apeluje na nutnost smířlivého přístupu: abstraktní

Podíváme-li se znovu na škálu paradigmat, kterou pro uralistiku zkonstruoval Janhunen a kterou jsme v jeho duchu obohatili o práce indoeuropeistické a slavistické, můžeme se pokusit nalézt nějaký společný jmenovatel. V revizionistickém a revolučním paradigmatu byly uvedeny nejrůznější teorie, které – každá po svém – revidují, zpochybňují či přímo odmítají jednu, více, nebo všechny základní poučky tradiční historickosrovnávací lingvistiky, jak ji vymezil Janhunen. Přitom je známo, že historickosrovnávací metoda se obecně potýká s jedním hlavním problémem, totiž neschopností zohlednit vliv jazykové konvergence na vývoj jazyků (srov. Fox 1995, 122–128). Zdá se tedy nakonec, že leitmotivem, který hledáme, je ochota – a míra takové ochoty – zapojit do úvah o vzniku a vývoji prajazyků kontaktní vliv jazyka na jazyk. Podle Janhunena spadá přijetí možnosti kontaktního vlivu vlastně celkem jasně do paradigmatu konvencionalistického, protože zohlednění areálových souvislostí je přirozenou součástí většiny prací tradiční historickosrovnávací lingvistiky: operuje se v nich nejen s primárními (genetickými) izoglosami, ale také s izoglosami sekundárními (areálovými).³³ To je jistě pravda, rovněž však platí, že rozlišovací schopnost mezi primárními a sekundárními izoglosami klesá, čím dále do minulosti se snažíme proniknout. Je to poměrně závažný problém nejen na úrovni formování indoevropského prajazyka, ale také následných dceřiných prajazyků jednotlivých indoevropských větví. Je to vidět například u řady prací, které se pokoušejí pojednat o vztahu praslovanštiny k jiným indoevropským jazykům. Slovanským historickým či historickosrovnávacím gramatikám většinou nechybí alespoň krátká pojednání o vztazích Slovanů a jejich jazyka k Baltům, Íráncům, Germánům či Thrákům, ale často se v nich neříká jednoznačně, zda shody v některých jazykových rysech jsou společným dědictvím, nebo výsledkem sekundárního vlivu jednoho jazyka na druhý, tedy zda jsou výsledkem divergentního či konvergentního vývoje; spíše se konstatuje, že odpovědi na tyto otázky jsou složité (srov. Arumaa 1964, 17–41, Shevelov 1964, 613–624). Přesto lze mezi jednotlivými autory vi-

modely potřebujeme proto, abychom jimi mohli poměřovat realitu. „Die schwierige Situation des Sprachhistorikers ist nun dadurch gekennzeichnet, daß er sich zwischen Charybdis und Scylla, zwischen Systematizität und Variabilität von Sprache, bewegen muß“ (Steinke 1998, 377). K tématu srov. dále souhrnně také Sternemann – Gutschmidt (1989, 159–171).

33 „The fact is that comparative linguistics has never ignored the areal framework“ (Janhunen 2001, 35); „[t]he conventional family tree has always incorporated an understanding of the complexity of the taxonomic issue. At the same time, it operates with a distinction between primary (genetic) and secondary (areal) isoglosses“ (Janhunen 2001, 37).

dět různou mírou ochoty – a také argumentace – k uznání kontaktních vlivů na praslovanštinu. Do konvencionalistického paradigmatu by asi patřili jenom ti, kdo kontaktní vlivy vidí spíše jako okrajový doplněk divergentního vývoje jazyka.³⁴ Některé práce, například Martynovovy (1982, 1983), však vidí roli kontaktu při formování praslovanštiny jako silnější, a asi už by patřily spíše do paradigmatu revizionistického. A konečně další texty už působí vysloveně revolučně, třeba Brackneyho (2007) aplikace Dixonova „punctuated-equilibria“ modelu na praslovanštinu (srov. o ní podrobněji níže, str. 254–263). Revoluční je pak pochopitelně také zvažování vlivu uralických jazyků na zformování a vývoj už rané praslovanštiny, což je také častý prvek v uvažování „inovátorů“ v uralistice (srov. Künnap 1997, 1998b); i tuto otázku podrobněji diskutujeme v samostatné kapitole, viz str. 368.

Podobnou škálu by jistě bylo možné zkonstruovat i na poli indoeuropeistiky. Zde je ožehavou otázkou zejména to, kam řadit Schmidovu (1872) vlnovou teorii. Myslíme, že je zde třeba činit rozdíl mezi tím, jak svou práci formuloval a chápal sám Schmidt, a tím, jak je vlnová teorie obvykle interpretována dnes. Čteme-li Schmidův spis, působí revolučně: protože různé jevy jsou rozšířeny v indoevropských jazycích různě a žádným konkrétním se nepřipisuje rozhodující role pro určení užší genetické příslušnosti, odmítá se nakonec vlastně jakékoliv vnitřní členění indoevropských jazyků na dílčí podskupiny tvořené více větvemi. Existuje jenom jedno nářeční kontinuum, ve kterém volně přechází jeden dialekt ve druhý. Konstituování samostatných jazyků se pak děje tak, že některé dialekty se začnou více šířit a pohltnou své bezprostřední sousedy. Vzniká pak ostřejší přechod na vnějších hranicích rozšíření těchto šířících se dialektů-jazyků (srov.: „Wollen wir nun die verwantschaftsverhältnisse der indogermanischen sprachen in einem bilde darstellen, welches die entstehung irer verschidenheiten veranschaulicht, so müssen wir die idee des stammbaumes gänzlich aufgeben. Ich möchte auf seine stelle das bild der welle setzen, welche sich in concentrischen mit der entfernung vom mittelpunkte immer schwächer werdenden ringen ausbreitet. Dass unser sprachgebiet keinen kreis bildet, sondern höchstens einen creissector, dass die ursprüngliche sprache nicht im mittelpunkte, sondern an dem einen ende des gebietes ligt, tut nichts zur sache. Mir scheint auch das bild einer schiefen vom sanskrit zum keltischen in ununterbrochener linie geneigten ebene nicht unpassend. Sprachgrenzen innerhalb dises gebietes gab es ursprünglich nicht, zwei von einander

34 A samozřejmě jsou i práce nezohledňující případné kontaktní vlivy vůbec (srov. Mareš 1999, 2001). Ty by do konvencionalistického paradigmatu patřily především.

beliebig weit entfernte dialekte des selben A und X waren durch kontinuierliche varietäten B, C, D, u. s. w. mit einander vermittelt. Die entstehung von sprachgrenzen oder, um im bilde zu bleiben, die umwandlung der schiefen ebene in eine treppe, stelle ich mir so vor, dass ein geschlecht oder ein stamm, welche z. b. die varietät F sprach, durch politische, religiöse, sociale oder sonstige verhältnisse ein Übergewicht über seine nächste umgebung gewann. Dadurch wurden die zunächst ligenden sprachvarietäten G, H, I, K nach der einen, E, D, C nach der anderen seite hin von F unterdrückt und durch F ersetzt. Nachdem dis geschehen war, grenzte F auf der einen seite unmittelbar an B, auf der anderen unmittelbar an L, die mit beiden vermittelnden varietäten waren auf gleiches niveau mit F auf der einen seite gehoben, auf der anderen herabgedrückt. Damit war zwischen F und B einerseits, zwischen F und L andererseits eine scharfe sprachgrenze gezogen, eine stufe an die stelle der schiefen ebene getreten“ (Schmidt 1872, 27–28). Vidíme, že u Schmidta je dosti podstatná role prisouzena nářečnímu kontaktu, konkrétně převrstvování jednoho dialektu přes dialekty jiné.

Teprve později byla vlnová teorie interpretována tak, že nepopírá základní poučku rodokmenové teorie o původu geneticky příbuzných jazyků z jednoho prajazyka a nepředstavuje vlastně konkurenční metodu rekonstrukce, ale spíše teorii jazykové změny a jejího šíření (srov. k tomu Höfler 1955, Fox 1995, 128–142). Vlnová teorie je pak chápána jako komplementární doplněk schleicherovské rodokmenové teorie. V našem vymezení můžeme tuto novou interpretaci chápat jako ústup od původních revolučních myšlenek k revizionismu. Tento příklad nám tedy může posloužit i k doplnění obecně možných vztahů mezi paradigmaty: ne vždy je revizionismus reakcí na konvencionalismus, lze se k němu dobrat i ústupem z pozic revolučních. Každopádně je tak třeba rozlišovat mezi těmi, kdo vlnovou teorii přebírají v její původní revolučnosti (sem bychom zařadili Porziga 1954), případně ji dokonce ještě dále radikalizují (sem bude spadat italská neolingvistika – srov. Bartoli 1925, Bartoli – Bertoni 1925³⁵), a těmi, kdo ji naopak umírňují a smiřují s rodokmenovou teorií (to je obecný trend).

35 Z kontrarevolučních reakcí proti neolingvistice srov. například Hallův (1946) příspěvek, seznamující s ní kriticky (a s charakteristickým časovým odstupem) americkou lingvistickou veřejnost. Autorův konečný soud je výmluvný: „[...] in comparative reconstruction, it [tj. lingvistická geografie, a tedy zohlednění areálových souvislostí] can be of assistance if used in its proper ancillary position, but is sure to be harmful if the cart is placed before the horse, that is, if geographical relations are put before strictly comparative linguistic considerations“ (Hall 1946, 283). Jednalo se tehdy o polemiku s Bonfantem propagujícím po válce neolingvistiku za oceánem (diskusi a bibliografii k této polemice shrnují Pisani 1953, 31–32 a Polomé 1994, 303–304).

Celkově dospíváme k několika závěrům o vymezení čtyř paradigmat historickosrovnávací lingvistiky.

1) Leitmotivem rozlišení paradigmat je role jazykového kontaktu ve vývoji jazyků. Zde vypadá vymezení následovně:

konvence/konvencionalismus:

především divergence, malá nebo dokonce žádná role konvergence;

revize/revizionismus:

vyvážený poměr a důležitost divergence a konvergence;

revoluce/revolucionismus:

hlavní hybnou silou jazykového vývoje je konvergence;

kontrarevoluce/kontrarevolucionismus:

zpět ke konvencionalismu, případně k revizionismu.

2) Podstatná je také otázka, jak jednotliví badatelé vykládají jazykovou změnu, tj. jaké faktory zohledňují. Podle toho lze paradigmat vymežit následovně:

konvence/konvencionalismus: jazykovou změnu lze vyložit především nebo dokonce výlučně z vnitřních, systémových příčin jazyka;

revize/revizionismus: souhra vnějších a vnitřních příčin;

revoluce/revolucionismus:

hlavními příčinami jazykové změny jsou vnější faktory;

kontrarevoluce/kontrarevolucionismus:

zpět ke konvencionalismu, případně k revizionismu.

Na vymezená paradigmat se ale lze podívat i z trochu jiné stránky, totiž zda by do nich bylo možno zařazovat také jednotlivé směry současné kontaktní lingvistiky, a to podle toho, jak se vypořádávají s otázkou genetické příbuznosti jazyků. Klasičtější přístup Thomasonové a Kaufmana (1988) by zřejmě patřil do paradigmatu revizionistického. Základním kritériem pro určení genetického původu je u těchto autorů tzv. normální přenesení celého jazykového systému z generace na generaci: „[...] normal transmission: what is transmitted is an entire language—that is, a complex set of interrelated lexical, phonological, morphosyntactic, and semantic structures“ (Thomason – Kaufman 1988, 11). U pidžinů a kreolských jazyků tomu tak není, u nich je vždy některá část systému (lexikum, morfologie, část morfologie) přenesena „abnormálně“. Proto se v tomto modelu tzv. smíšené jazyky vydělují zcela mimo proceduru zjišťování genetické příslušnosti; tyto jazyky vůbec nelze z hlediska genetického původu klasifikovat.³⁶ Takový

³⁶ Ze zajímavé pozice kritizoval uvedený náhled Mańczak (1992b), který se vyslovil proti podle něj tradičnímu názoru, že genetická příbuznost mezi jazyky je dána především morfologickými shodami, přesněji řečeno výrazovými korespondencemi

pohled můžeme vnímat jako memento se zhruba následujícím obsahem: nesnažme se za každou cenu aplikovat procedury historickosrovnávací metody na všechny jazyky. V poslední době se ovšem poměrně intenzivně zvažuje možnost vícečetného původu jazyka v rámci genetické příbuznosti a do některých modelů je skutečně zapracována (srov. Croft 2000). Takový přístup už působí revolučně, není však zatím jasné, jak bude dále rozpracováván a obecně vnímán (k předběžným reakcím srov. Bossong 2009, Noonan 2010, McMahan 2013). Jako revoluční hodnotíme i Dixonův „punctuated equilibrium model“, v jehož základu je skryta myšlenka, že prajazyky vznikají v období tzv. ekvilibria konvergenčí a teprve v období tzv. punktuace se začínají divergentně štěpit na dceřiné jazyky.³⁷

Z Janhunenova vymezení si chceme vzít především základní poučení, že názory jazykovědců k jednotlivým otázkám jsou neoddělitelně spjaty s vědomou či nevědomou příslušností autora k určitému myšlenkovému zázemí.³⁸ V našich rozborech jednotlivých koncepcí vyjadřujících se k roli jazykového kontaktu v praslovanštině tak budeme mimo jiné ukazovat, čím ten který autor argumentuje a jak je to determinováno jeho ukotvením v příslušném myšlenkovém paradigmatu. Mnohdy tak uvidíme, že ačkoli povrchově se bude jednat jakoby o totožný názor, hloubkově půjde

u gramatických elementů. Zřejmě měl za to, že takového názoru jsou Thomasonová a Kaufman. Ačkoli ve skutečnosti zjevně autoři zastávají spíše stanovisko neutrální, tj. počítají se zhruba stejnou důležitostí výrazových korespondencí mezi elementy všech jazykových rovin (srov. Thomason – Kaufman 1988, 11: „[...] a claim of genetic relationship entails systematic correspondences in all parts of the language“), přesto je třeba uznat, že Mańczak celkově vystihl důležitý moment této problematiky. Sám Mańczak je zastáncem názoru, že rozhodující jsou výrazové korespondence mezi jednotkami lexikálními. Zastánců obou krajních názorů je ovšem pochopitelně víc, dokonce snad lze hovořit o jakési polaritě. První proud – klonící se k rozhodující roli výrazových korespondencí u gramatických elementů – můžeme nazvat meilletovským, druhý – vycházející z decisivní role výrazových korespondencí mezi elementy lexikálními – pak glottochronologickým (srov. Vykypl 2009). V modelu Thomasonové a Kaufmana pak na základě výše uvedeného neutrálního stanoviska logicky platí, že jazyk procházející přirozeným vývojem nemůže mít více předchůdců, ale vždy pouze jednoho. To je skutečně tradiční náhled historickosrovnávací jazykovědy. K tematice genetické příbuznosti u Thomasonové a Kaufmana srov. i Petrucci (1999, 23–24) a níže, str. 129–130; k obecné otázce nutnosti zohlednění výrazových korespondencí mezi elementy lexikálními i gramatickými při určování genetické příbuznosti viz nověji například Ciancaglini (2008). Názory na tuto věc u jednotlivých koncepcí vývoje praslovanštiny budeme diskutovat průběžně na příslušných místech.

³⁷ Podrobně o tomto modelu viz v kapitole 4, str. 248–254.

³⁸ Srov. i Zimmer (2003, 17): „[...] entscheidend sind die Methoden, die jeder einzelnen Untersuchung zugrundegelegt worden sind, die Kriterien, mittels deren aus dem verglichenen Material Befunde erhoben werden.“

o různá pojetí, protože v jejich základu budou odlišné principy. Předběžným konkrétním příkladem budiž myšlenka, že retrakce $s > \check{s}$ po r, u, k, i je ve slovanštině dána kontaktem s íránštinou – to tvrdí shodně například Erhart a Pisani, ale zatímco u prvního se jedná o logický důsledek jeho revizionistického přístupu, u druhého vyplývá z jeho koncepce revoluční (více viz kapitola 4.1). Často však známé pravidlo o tom, že když dva mluví o tomtéž, není to totéž, platí nejen v případě jednoho a téhož jevu, ale také při zacházení s jedním a týmž termínem. To chceme ukázat v následující kapitole na příkladu termínů *par excellence* kontaktologických, totiž *koiné* a *lingua franca*.

⋮ 2 Praslovanština:
lingua franca
a/nebo koiné?

Od 80. let se v řadě prací zabývajících se vznikem a vývojem praslovanštiny a etnogenezí Slovanů opakuje myšlenka, že – prozatím řečeno velmi povšechně – ve druhé polovině 1. tisíciletí tento jazyk fungoval jako koiné nebo lingua franca pro komunikaci různých, nejen slovanských etnických skupin. Tento názor byl různými autory rozpracován v různé míře a v různé podobě a mnohdy je jen přejímán bez dalších vysvětlení či upřesnění. Ačkoli je takových prací už relativně větší množství a nepocházejí pouze z pera jazykovědců, ale i archeologů a historiků, nezdá se, že by tato otázka patřila mezi centrální paleoslavistická témata. Není nám také známo, že by byla předmětem komplexní stati, ve které by byla podrobně prostudována z lingvistického pohledu (nejvíce se takovému zpracování blíží některé práce Holzerovy, o kterých ještě podrobněji pojednáme níže). Pokusíme se o to v následujícím textu, ve kterém nejprve probereme a kriticky zhodnotíme dosavadní literaturu k vymezenému tématu a poté navrhneme vlastní výklad, respektive chápání dané otázky. Věnovat se přitom budeme především přesnějším vymezení samotných termínů koiné a lingua franca a možnostem jejich chápání v rámci kontaktní lingvistiky a historické sociolingvistiky. Oporou našich výkladů bude nakonec zasazení diskutovaných slavistických prací do prostoru širšího Zimmerova modelu vzniku indoevropského prajazyka a následného rozšíření indoevropských jazyků.

PRITSAK

Pokud víme, jako první vyslovil domněnku o praslovanštině jako lingua franca historik a filolog Omeljan Pritsak ve svém textu o vztahu Avarů a Slovanů (Pritsak 1983). Myšlenka, že praslovanština sloužila jako lingua franca, je však pouze jednou komponentou autorovy originální teorie o mocenských, etnických a sociálních poměrech ve střední a jihovýchodní Evropě ve druhé polovině 1. tisíciletí, která zahrnuje i řadu dalších důležitých témat týkajících se raných Slovanů, a tak bude na místě věnovat se jí podrobněji, i proto, že pro ten směr historických a lingvistických bádání, kterému se chceme i v dalším věnovat podrobněji, se stala standardní prací, na kterou se často – a někdy jen mechanicky a bez bližšího rozboru – odkazuje.

Pritsakova analýza v první řadě přináší hlubší vhled do charakteru společensko-politického uspořádání typického pro kočovné společnosti východního, asijského původu, jímž je takzvaná „pax nomadica“. Termín „pax“ užívá Pritsak k označení říší nomádských etnik v protikladu k termínu „empire“ sloužícímu pro označení říší usedlých, nekočovních společností. K hlavním znakům pax patří nelineární, cyklické vnímání událostí:

vládu nadržují navždy jedna dynastie či klan, ale po uplynutí cyklu dochází ke změně vládnoucího klanu s dalšími důsledky, jako je například i změna jména a změna jazyka, tj. přechod od jména a jazyka klanu, který již ztratil prestiž či charisma, k jménu a jazyku nově zvítězivšího klanu. Také ovládané území je proměnlivé, změnitelné, tj. vlastně pohyblivé. Jde pouze o to mít lid, který vládce následuje. Podstatné je dále být v geografickém styku s říšemi založenými na usedlém způsobu života, aby bylo možno obchodovat, ale také podnikat válečné nájezdy, a těžit tak z hospodářské síly těchto říší. Území pax je zhruba rozděleno na dvě zóny: vnitřní a vnější. Vnější zóna je územím hraničícím s říšemi založenými na usedlém způsobu života; je to zóna méně stabilní, ve které se především odehrává kontakt s oněmi sousedními říšemi, ať už obchodní či válečný, a kde také vznikají speciální tábory či kolonie pro formování nových vojenských sil, tj. pro výcvik zajatců a jejich přeměnu ve válečníky. V Evropě ležely takové vnější zóny na územích hraničících s římskou/byzantskou mocí, tj. při Dunaji, a s germánskou/franskou mocí, tj. při Sále a Labi. Právě ve vnějších zónách dochází k formování toho, čemu Pritsak říká *lingua franca*, tj. společného dorozumivacího jazyka prostého nářečních rozdílů. Z hlediska sociálního je to jazyk, který nejprve vzniká z potřeby komunikace mezi lidmi často velmi odlišného geografického, sociálního, etnického a jazykového původu. Z jazykového hlediska vzniká asimilací nejrůznějších prvků. Později, až se vrstva mluvčích tohoto jazyka promění ze silně podřízených zajatců v dobře vycvičené a zdatné válečníky zajišťující nejrůznější funkce v říši, což může trvat i více než jednu generaci, stane se i jejich nový jazyk prestižním, je napodobován dalšími vrstvami obyvatel, a tak se dále šíří. Teprve v dalších fázích případně dochází k jeho štěpení na nářečí či dokonce jazyky. Pritsak předpokládá existenci různých jazyků tohoto typu, počítá pro různá období s hunskou a turkickou *lingua franca* a přirovnává k nim například i řeckou *koiné* či latinu v římském impériu (Pritsak 1983, 362).

V další části textu se pak autor soustředí na rozbor tří názvů doložených u Prokopia a Jordana, které jsou tradičně – ale podle autora chybně – chápány jako nejstarší doložená etnická označení Slovanů: někdy se soudí, že *Venethi* jsou nejstarším dokladem pro západní Slovanů, *Sclaveni* (~ *Σκλαβηνοι/Σκλαβοι*)¹ pro jižní Slovanů a *Antes* (~ *Ανται*) pro Slovanů východní. Důkladnou analýzou Jordanova textu *De origine actibusque Getarum*, obvykle označovaného prostě jako *Getica*, z roku 551, velké řady dalších raně středověkých pramenů a také za pomoci etymologie však autor dochází k jiným

1 Všechny doložené formy tohoto výrazu uvádí Parzomyies (1994, 76).

závěrům. Jordanes podle něj nesdružil k sobě tato tři označení na základě etnických ani jazykových kritérií, ale proto, že všechna tři označovala stejnou instituci, totiž právě jednotky bojovníků působící v pohraničních územích kočovných kmenů.

Pokud jde o **Anty**, ti jsou doloženi v historických pramenech pouze mezi lety 535 a 602. Podle Pritsaka se jednalo o elitní oddíly bojovníků využívané nejprve ve vnějších zónách říší Alanů, posléze pak říší Protobulharů a Avarů, a to pro vojenský kontakt s dalšími etniky, která s nimi sousedila (pro vymezené období jsou doloženy dobré styky Antů s Byzancí). Samo slovo má uspokojivou etymologii: může původně pocházet z jazyka Alanů hovořících íránským jazykem, od nich se zřejmě dostalo k Protobulharům a Avarům a od nich dále do řečtiny a latiny; indoíránský kořen **anta-* znamená 'hranice, konec', jeho íránský derivát **ant-ya* pak 'hraničář'.

Také názvy pro **Sklaviny** souvisejí podle autora s činnostmi turkických kmenů. Po rozpadu Attilovy říše v polovině 5. století se hunská moc rekonstruuje ke konci století v Protobulhary a ti si spolu s formováním nové pax vytvářejí i nové jednotky válečníků činných v její vnější zóně. Tomu odpovídají zprávy byzantských historiků o útocích Sklavinů na dunajské hranici od doby Justiniánovy. Později jsou Sklavini doloženi také pro pax Chazarů jako následníků protobulharské říše. Původ slova *Sklavin*, a tedy i pozdějšího a dodnes užívaného názvu pro Slovany, je podle autora protobulharský: turkický slovesný kořen **saqla-* s významem 'střežit, chránit' má v turkických jazycích dobře doložený jmenný derivát (**saqla-GU >*) *saqla-w* 'stráž, hlídka (ve smyslu místa, profese i jejího vykonávání)'. V jazyce Protobulharů mohlo dojít k pravidelnému přesunu přízvuku na druhou slabiku a následkem toho k vypadnutí vokálu první slabiky. Výsledné **sqlaw* s plurálovou podobou **sqlawin* (vzniklou připojením kolektivního sufixu *-in*) pak zřejmě mělo významy 'stráž, hlídka' a 'vycvičený otrok'.² Slovo pak bylo přejato do lat. *Sclavin-*, ř. *Σκλαβ(ην)-* v prvním významu, do arab. *š(a)qlab* v obou významech (odtud se pak rozšířilo slovo s významem 'otrok' jako evropeismus do většiny evropských jazyků). Proč získaly tyto vojenské oddíly zcela nové, osobité označení, vysvětluje Pritsak tím, že se vyznačovaly určitým typickým rysem. V řadě pramenů se o Sklavinech hovoří jako o těch, kdo měli výborné dovednosti v plavání a potápění, byli obzvláště zruční ve stavbě člunů a lodí a dobře obeznámení s námořní a říční problematikou obecně. Turkické kmeny je měly využívat zejména na územích

2 Tento výklad slovanského etnonyma byl předložen už před Pritsakem, k literatuře viz Galton 1994a, 86, 1997a, 29).

hraničících s Byzancí, a ta byla především námořní velmocí. Jakási „obojživelnost“ Sklavinů, jejich použitelnost na vodě i na souši, tak byla pro vojenské zápolení s Byzancí dobře využitelná. Také výraz *Σκλαθηνια/Σκλαυηνια* není podle autora označením „země Slovanů“, ale značí prostě „území, které je obsazeno Sklaviny“, tedy „pevnost, tvrz typu vojenské kolonie“³.

Pokud jde o **Venety**, u Jordana je podle Pritsaka možno vysledovat ahistorické ztotožnění antických Venedů (lat. *Venedae*) s germánským slovem *Vinid-*, *Vindi-* (souvisí se staroseverským *vinr-* ‘společník, druh (v kruhu bojovníků)’). Pouze v druhém případě se jedná o reálii z doby Jordanovy: *Vinidarii* v jeho textu je označením pro lid sídlící u Visly na pobřeží Baltského moře (jen shodou okolností tam, kde jsou doloženi antičtí Venedi), nikoli však pro jednotku etnickou, ale zřejmě pro etnicky smíšené společenství bojovníků toho typu, jaký jsme výše popsali pro Anty a Sklaviny.

Můžeme shrnout, že v Pritsakově pohledu nejsou tři probírané názvy – *Venethae*, *Antes* a *Sclaveni* – trojím označením různých Slovanů podle geografického kritéria, ale trojím označením válečných oddílů složených z bojovníků různého etnického, lokálního i jazykového původu. Tyto oddíly vznikly ve výcvikových táborech/koloniích lokalizovaných v hraničních oblastech mezi říšemi nomádů a říšemi založenými na usedlém způsobu života. Takovými oblastmi byla především území podél toků velkých řek, zejména Dunaje.

Uvedeným způsobem nezamýšlel Pritsak pouze vyložit tři názvy doložené u Jordana. Chtěl tím především ukázat obecné principy vzniku a fungování zmíněných vojenských oddílů. K tomuto procesu podle něj došlo hlavně po příchodu Avarů do střední Evropy. Avari potřebovali vojenské pohraniční oddíly jako jakýsi nárazník pro kontakt s Byzancí a Franky. Došlo proto k systematickému zajímání prostých, usedlých místních obyvatel žijících se do té doby zemědělstvím a k jejich výcviku ve vojáky. Lze předpokládat, že se jednalo o indoevropské obyvatelstvo hovořící nejrůznějšími nedoloženými dialekty, včetně slovanských. Ve výcvikových táborech se měl jejich nivelizací postupně vyvinout společný dorozumivací jazyk, *lingua franca*, jehož nejtýpичtější rysem byla neexistence nářečních rozdílů. Jeho největší jednoty bylo podle Pritsaka dosaženo v letech 750–800. Dodát je třeba, že autor v textu explicitně odkazuje na svou ústní komunikaci o tomto tématu s H. G. Luntem (Pritsak 1983, 385), zdá se tedy, že tento výklad vzniku a šíření praslovanštiny vznikl ze spolupráce s tímto

3 Také podle Curty (2011a, 466) se jednalo o „[...] a more or less independent, but loosely organized barbarian polity beyond the borders of the empire“, nikoli o jednotku definovanou etnicky.

paleoslavistou (o jeho rozvíjení této základní myšlenky srov. níže). Teprve od konce 8. století dochází podle Pritsaka ke vzniku slovanské etnické identity a postupně pak i k nářečnímu štěpení jazyka. Od počátku existence vojenských táborů docházelo k sociální stratifikaci na velitele, rekrutované případně odjinud (tj. z řad Avarů či Germánů), a běžné vojáky. Vznikající vojenská a administrativní elita neslovanského původu pak měla mít i rozhodující podíl na vzniku prvních slovanských státních útvarů po zániku avarské říše.

Shrňme Pritsakovu hlavní tezi závěrečnou delší citací, která vystihuje vše podstatné:

„The Avar Pax, which existed throughout Central Europe for some two and a half centuries (558–796), left an indelible mark on European development. During that time, the local peasants, disparate in language, with horizons not reaching beyond their own hamlets, were uprooted and brought together into larger communities in military colonies on the Danube frontier, thereby setting the stage for the development of a common Slavic language, which would be capable of serving as a means of communication for a larger territory.

Speakers of this new lingua franca now began to appropriate the professional term *Sklavin* (of non-Slavic origin) as a self-designation, with the result that it created the illusion that an ethnic consciousness had existed long ago in remote Proto-Slavic periods.

The old tradition [...] about the origin of the Slavs along the Danube should not be understood in the Romantic sense of an *Ur-Heimat* or original home from which the Slavic ethnic tribes migrated in different directions. Instead, it refers to the period of Avar military colonies along the Danube frontier, where untutored parochial peasants were trained, were formed into larger communities, and worked out a more capacious and sophisticated *lingua franca*.

The puzzle of rapid Slavic «colonization» along the great Central and East European rivers during the 6th to 9th century can now be regarded as solved: as the «marines» of their time, the Sklavins (the future Slavs) were trained to move swiftly along the rivers, the only local highways of the epoch.

The activity on the Avar-Byzantine and the Avar-Frankish frontiers was, indeed, a requisite stage for the future development of the Slavic cultures and nations.“⁴

4 Pritsakovu teorii přebírá a dále rozvíjí zejména Milich (1995, 2000).

Myšlenka o praslovanštině fungující jako lingua franca v avarském kaganátu, respektive v oblastech hraničících se sousedními říšemi, se dále opakovaně objevuje v textech Horace G. Lunta. Oba badatelé – Pritsak a Lunt – byli na začátku 80. let v těsném kontaktu a v Luntových příspěvcích se jedná o deklarované rozvíjení Pritsakova pojetí, jehož texty a názory autor hojně cituje, Pritsakův text z roku 1983 dokonce už v jeho předtiskové verzi. Lze říci, že Lunt Pritsakovo pojetí přebírá, pokud jde o historický výklad, a přidává k němu více lingvistických poznámek, týkajících se charakteru praslovanštiny ve vymezeném období.

V prvním textu (Lunt 1984–1985) se autor vyjadřuje k periodizaci navrhovaných „nivelizačních“ změn v praslovanštině a k periodizaci tohoto jazyka vůbec. Z formulací však není jeho pohled zcela zřejmý. Zdá se, jako by vytvoření jednotného jazyka setřením nářečních rozdílů datoval do dřívější doby, než jak to má Pritsak, neboť pro období mezi lety 550–800 už počítá s rozšiřováním tohoto homogenizovaného jazyka po celé východní Evropě. Zřejmě se však jedná jen o nepřesnost formulace, protože Lunt přebírá hlavní Pritsakovu myšlenku, že k formování jednotného jazyka budoucích Slovanů dochází v rámci avarského kaganátu, takže k počátku tohoto procesu muselo dojít nejdříve až ve druhé polovině 6. století a až krátce potom k začátku jeho šíření.

Důležitější je druhý Luntův text (Lunt 1985), ve kterém se autor v prvé řadě soustředil na etymologii slova *Slověninъ*, pl. *Slověne*, doloženého v církevněslovanských textech – shrnul dosavadní etymologie,⁵ zhodnotil je a představil vlastní výklad. Ten je postaven na argumentu, že správná segmentace je **slov-ěn-j-*. Slovo podle autora patřilo k měkkému deklinačnímu typu a mohlo být původně posesivním adjektivem znamenajícím ‘skupina patřící někomu, kdo se jmenoval Slověn’. Lunt má tedy slovo za původně domácí, slovanské, v následující části textu ale – po podrobné rekapitulaci celé Pritsakovy teorie o původu a rozšíření Slovanů a jejich jazyka – přichází s myšlenkou, že toto domácí slovo splynulo se slovem cizího původu, totiž tím, jehož pramenem bylo podle Pritsaka protobulharské **sqlaw*, jak jsme o tom pojednali výše (viz Lunt 1985, 198n). Lze tedy říci, že Lunt hledá jakousi střední cestu mezi tradičními pohledy na rané Slované a Pritsakovou radikálně odlišnou teorií. Luntův pohled je asi takový, že Slované nejprve skutečně byli jakousi jednotkou, která sama sebe nějak vnímala a ozna-

5 Jejich vyčerpávající přehled viz ESJS (14, 838–839) a Parzymies (1994, 76–84).

čovala, tj. jako 'lid patřící Slověnovi' (o tom však nejsou historické zprávy a lze na to usuzovat jen z výše nastíněného rozboru formální podoby slova *Словѣнинъ, Словѣне*), ale po vzniku vojenských jednotek Sklaviniů v avarské říši se oni původní Slované se Sklaviny vědomě ztotožnili – zpočátku alespoň co se jména týče, tj. místo staršího označení se začali také nazývat Sklaviny; motivací pro to bylo zřejmě úsilí získat vážnost a úctu od svých sousedů, protože jednotky Sklaviniů se obecně těšily velké prestiži. Z pohledu uvnitř jednotek Sklaviniů byla situace nejprve taková, že v nich byli původně jak Slované (ve smyslu 'lid Slověnovů'), tak Neslované. Neslované se pak přiklonili ke vznikající slovanské identitě. Jinak řečeno, dvě skupiny obyvatelstva, co do etnického původu a sociálního statusu primárně odlišné, tj. etničtí Slované a vojenští Sklavini, díky tomu, že se zčásti překrývaly (někteří Slované byli ve vojenských oddílech Sklaviniů), se časem zcela ztotožnily: všichni etničtí Slované se začali nazývat Sklaviny a všichni členové vojenských oddílů se přihlásili k slovanské identitě. S tím pak může korespondovat vývoj jazyka. Lze předpokládat, že ve výcvikových táborech vzniká z nutnosti komunikace jazyk oprostěný od nářečních rozdílů, které tam přinášejí původní zajatci z vrstev slovanských rolníků. Ti se postupně stávají válečníky, jejichž uniformovaný jazyk se stává prestižním i pro další vrstvy obyvatel, kterými je pak napodobován a tím i dále rozšiřován. Vojenské jednotky jsou nasazovány podle potřeby v různých oblastech, oddíly se přesouvají, ale děje se tak zřejmě poměrně koordinovaně: počítá se s tím, že bojovník s sebou případně bere i svou rodinu a část movitého majetku. Lunt ve svém textu přichází s konkrétní datací, kdy se již uniformovaný slovanský jazyk začíná jakožto lingua franca šířit do nových oblastí: podle autora je to doba kolem roku 600. Tím ovšem není řečeno, že by ke stírání nářečních prvků nedocházelo i poté, co se tento již zjednodušený jazyk začal šířit do dalších oblastí. Lunt počítá s postupným stíráním rozdílů a ještě deváté století vidí jako dobu úplné jednoty.

Poněkud překvapivé je, že ve svých pozdějších textech už Lunt výše nastíněný pohled o ztotožnění Slovanů se Sklaviny neopakuje. Lunt (1997, 36–37) hovoří ve velmi tradičním smyslu o pravlasti Slovanů a jejich migraci do nových sídel zhruba v období let 500–700. Přitom se ale zároveň snaží udržet myšlenku o vzniku praslovanštiny jako jednotného jazyka prostého nářečních rozdílů, a to právě v této době. Autor tiše opouští myšlenku o hlavní roli vojenských táborů a prestiže jazyka nové vrstvy bojovníků pro rychlé šíření praslovanštiny. Místo toho počítá pouze obecněji s tím, že skupiny obyvatelstva přicházející roztržštěně různými cestami z pravlasti do nových sídel se po usazení najednou po navázání vzájemných

kontaktů ocitly v situaci vnímané nářeční rozrůzněnosti. Pro usnadnění komunikace pak proto došlo k rychlému odstraňování nářečních rozdílů (a dalšímu šíření jednotného slovanského jazyka). Lunt ale nyní kromě tohoto obecného nastínění nabízí ještě důležitou konkrétní paralelu toho, jak je možno si takový proces představit. Je jím podle něj vznik a vývoj rusínštiny. Na několika příkladových slovech tohoto jazyka Lunt ukazuje, že u některých slov v rusínštině zvítězila forma, která je spojitelná se západo-slovanským areálem, u jiných forma spojitelná s areálem jihoslovanským, na dalších slovech pak ukazuje přejímání z maďarštiny a dalších jazyků. Celkově šlo tedy o komplikovaný proces, při kterém si vznikající jazyk při své konsolidaci bere jazykové prvky porůznu z vícera různých dialektů jednoho nářečního kontinua i z okolních jazyků s ním sousedících. Není přitom předem předvídatelné, co si z toho kterého útvaru vezme, tedy čím a v jaké míře ten který útvar k (z)formování nového jazyka přispěje. Tak si Lunt představuje i vznik jednotné praslovanštiny ve vymezeném období.

NICHOLSOVÁ

Dalším příspěvkem k nastolené otázce fungování praslovanštiny jako dorozumívacího jazyka v avarské říši je text Johanny Nicholsové (1993). Autorka představila s odkazem na Pritsakovy práce nový výklad slovanské expanze, a to za použití své vlastní sociolingvistické terminologie. V prvé řadě odmítla migrační model slovanské expanze, založený na názoru, že populační nárůst v slovanské pravlasti vedl masy obyvatelstva k odchodu, tj. k demografickému šíření Slovanů do všech směrů (to je tradiční pohled reprezentovaný například pracemi M. Gimbutasové, srov. Gimbutas 1971). Autorka naopak rozvíjí model založený na názoru, že expanze se týkala jazyka a etnické identity, nikoli přesunů obyvatelstva. Při expanzi jde tedy o současné šíření slovanského jazyka a slovanské identity tím, že jsou přejímány okolními etniky. Typickým rysem je přitom bilingvismus na hranici sousedících jazyků a jazyk, který se šíří, funguje v této oblasti jako *lingua franca*.

Autorka zavádí nový pojmový aparát pro popis sociolingvistické situace šíření jazyka. Epicentrum, odkud šíření začíná, je *locus*. Dráha, po které šíření probíhá, je *trajectory* (trajektorie může být jednosměrná, dvojsměrná, paprskovitá, v čase stálá nebo proměnlivá). *Impetus* je potom souhrnný pojem pro hybné síly, které jsou podnětem, stimulem onoho šíření. Může sem spadat celá řada nejrůznějších sociálních a kulturních interakcí s jiným obyvatelstvem, jako je vojenské podrobení, obchodní styky apod. (jejich zjištění je ovšem úkolem historiků, etnografů a archeologů, nikoli

lingvistů); jazyk těchto jiných obyvatel je tzv. *impetus language*. Konečně termín *range* pak označuje dosah, tj. oblast šířícího se jazyka po dokončení jeho expanze.

Jazyk, k jehož šíření dochází (*spreading language*), může mít na začátku jednu ze dvou podob: buď je již plně vyvinutým etnickým jazykem, tj. je jedním z důležitých rysů etnické identity mluvčích tohoto jazyka (ne-li rysem vůbec nejdůležitějším), nebo slouží jako *lingua franca*, tj. je užíván pouze jako dorozumívací prostředek mezi nejrůznějšími mluvčími bez toho, že by u nich byla vyvinuta etnická identita. Podstatnou část textu věnuje autorka argumentaci, že v případě praslovanštiny šlo od počátku o etnický jazyk. Autorka tedy zastává názor o velmi raném vzniku slovanské etnické identity; k jejímu vzniku mělo dojít ještě před příchodem Avarů do Evropy. Vybrané pasáže staroslověnských a ruskocírkevněslovanských textů, ve kterých se z různých perspektiv (slovanské, řecké) hovoří o slovanském jazyku a lidu, vedou autorku k domněnce o velmi raném vnímání dokonce hned dvojí slovanské identity: generické (povědomí o příbuzenství všech Slovanů, vyjadřované termínem *Slověne*) a lokální (klasifikace Slovanů do kmenových a geografických skupin jako Moravané, Dregoviči apod.). Konkrétní průběh šíření slovanského jazyka a identity je pak v rámci navrženého modelu možno nastínit takto: lokus ležel v západní oblasti toho území, které je tradičně chápáno jako slovanská pravlast (tj. území severovýchodně od Karpat).⁶ Expanze nebyla událostí demografickou, ale kulturní: neslovanské obyvatelstvo začalo přebírat slovanskou identitu i jazyk. Trajektorie byla paprskovitá, tj. vedla do všech směrů. *Range* zahrnuje oblasti od Baltského po Jaderské moře a od Labe po Dněpr. *Impetus* představovalo avarské obyvatelstvo, přičemž na základě domněnky, že v praslovanštině nejsou žádné nebo jen malé stopy turkického působení, ale naopak je doloženo působení íránské (autorka odkazuje na Trubačeva 1967), autorka tvrdí, že jazyk Avarů byl íránský.⁷ Konkrétně řečeno, lze podle ní předpokládat, že na počátku procesu byl přechod jisté skupiny Neslovanů, konkrétně Avarů, od jejich íránského jazyka k jazyku slovanskému a zároveň jejich přijetí slovanské identity. Přechod k jinému jazyku proběhl přes fázi bilingvismu, přesněji lze tedy funkci praslovanštiny popsat tak, že u Slovanů byla etnickým jazykem a v hraničních bilingvních oblastech, tam, kde ji přebírali

6 Pravlast Slovanů na Dunaji, tak jak je doložena zmínkami v některých pramenech, podle autorky neodpovídá původním slovanským sídlům (*locus*), ale právě oblasti, kde došlo k stimulu pro nové šíření (*impetus*), tj. území avarské říše.

7 Snad s výjimkou vládnoucí elity, která podle autorky zřejmě používala turkický jazyk jako *lingua franca*.

Neslované, sloužila zpočátku jako jejich lingua franca. Postupně se samozřejmě bilingvní území posouvala v korelaci s tím, jak se rozšiřovalo území, kde již byla praslovanština etnickým jazykem. Na tento průběh ukazuje i stav v dochovaných jazycích sousedících s praslovanštinou, neboť ty obsahují četné prvky slovanského původu (maďarština, rumunština), zatímco opačný vliv těchto jazyků na praslovanštinu je méně evidentní. Autorka tím má patrně na mysli, že i tyto jazyky byly potenciálně objektem překrytí praslovanštinou, ale vlivem jistých faktorů k tomu nedošlo.

Vcelku je možno říci, že Nicholsová přinesla do tohoto směru zkoumání spolu s novou terminologií pokus o více sociolingvistický a etnolingvistický pohled. Autorka se snaží popsat proces přebírání jazyka mluvčími jiného jazyka, ale soustředí se hlavně na popis vnějších, sociálních podmínek. Její interpretace se do velké míry shoduje s přístupem pozdního Lunta. Co však naopak u Nicholsové chybí, je přesnější pohled na to, co se při tomto procesu děje se samotným jazykem. Autorka se nijak nevyjadřuje k důležité Pritsakově a Luntově myšlence, že praslovanština daného období vznikla smazáváním nářečních rozdílů, tj. že díky oněm konkrétním historickým okolnostem došlo k vzniku jednotného jazyka právě interakcí jeho původních nářečí mezi sebou a s okolními neslovanskými jazyky. Termín lingua franca je autorkou používán pouze jako označení pro jazyk, který užívají jeho nerodilí, bilingvní mluvčí pro komunikaci s mluvčími rodilými. Jeho alespoň rámcová lingvistická charakteristika (existence či neexistence nářečních rozdílů) však podána není.

HOLZER

Dalším, kdo rozvíjí myšlenku o praslovanštině fungující jako lingua franca, je Georg Holzer (srov. Holzer 1995, 2003a, 2008a). V prvním textu (Holzer 1995) autor připomněl opět základní Pritsakovu myšlenku o roli výcvikových vojenských táborů v avarské říši a odkázal i na starší texty Luntovy. Přitom však ale Holzer – snad ještě více než pozdní Lunt – zůstává na půdě tradičního pohledu na existenci raných Slovanů. Prokopiovy a Jordanovy texty čte jako první zprávy o slovanských kmenech a počítá s tím, že se do Evropy dostaly rychlou migrací z pravlasti, která ležela severovýchodně od Karpat. Ačkoli to autor nerozlišuje explicitně jako uvedení dvou bodů, zdá se, že vznik jednotné praslovanštiny smazáváním nářečních rozdílů připisuje dvěma základním faktorům: 1) samotné migraci Slovanů z pravlasti (to odpovídá Luntově pozdní úpravě Pritsakovy teorie), 2) fungování slovanského jazyka jako dorozumívacího v avarském kaganátu (to odpovídá

Pritsakově teorii). Není ovšem jasné, nakolik jsou oba pohledy slučitelné. V každém případě se zdá, že Holzer je nakloněn spíše prvnímu faktoru, protože jednak cituje starší literaturu, ve které je také naznačeno, že ke stírání starých nářečních rozdílů došlo už v průběhu migrace (srov. následující citaci z Shevelova 1964, 2, kterou uvádí Holzer 1995, 60, pozn. 16: „[...] the identifying features of the older dialects [...] were obliterated during the period of the so-called Great Migrations of the Slavs“), jednak explicitně polemizuje s Luntem ohledně datace tohoto procesu a počítá s tím, že ke vzniku jednotné praslovanštiny bez nářečních rozdílů došlo mnohem dříve, než jak myslel Lunt, totiž už během 6. století. Konec tohoto století pak autor vidí jako dobu největší jazykové jednoty, poté již začíná nářeční štěpení (Holzer 1995, 60, 2003a, 26). Jinými slovy, Holzer také uvažuje o tom, že ke sjednocení starých slovanských dialektů mohlo dojít už před příchodem Avarů do Panonie a jejich ovládnutím Slovanů (Holzer 1995, 61). Z původního Pritsakova vysvětlení vzniku jednotného slovanského jazyka tak vlastně příliš nezbylo. Na druhou stranu Holzer plně přejímá Pritsakovo chápání následujících procesů, kdy jednotný jazyk funguje jako *lingua franca* a šíří se dále. Vzhledem k předpokladu, že obzvláště ve východoslovanském areálu se jednotný jazyk zachoval až relativně hluboko do 2. tisíciletí, pak Holzer nadhazuje ještě myšlenku o opakovaných fázích, kdy praslovanština fungovala jako *lingua franca*: „Es sieht also so aus, als hätten mehrere „Generationen“ des Slavischen jeweils als *lingua franca* gedient“ (Holzer 1995, 61).

Velmi závažný pro celou probíranou otázku je Holzerův novější text (Holzer 2008a), protože přináší několik inovací, resp. další rozvinutí argumentace. Především se zde poprvé ve vztahu k myšlence sjednocené praslovanštiny tohoto období diskutují konkrétní jazykové vlastnosti. Holzer se soustředí na otázku morfonologických alternací a ukazuje, že ve srovnání se stavem v 9. století vykazovala praslovanština kolem roku 600 mnohem méně alternací. Celá řada z nich totiž vznikla až jako výsledek různých hláskových změn probíhajících podle autora až po roce 600.⁸ Autor konkrétně vypočítává 12 typů takových alternací. Jsou to: 1) *k : c, g : dz, x : s'* jako následek 3. palatalizace velár; 2) *o : e, ě : i* jako následek palatalizace zadních vokálů po palatálních konsonantech; 3) *ov : u, oj : ě* jako následek monoftongizace diftongů; 4) *k : c, g : dz, x : s'* jako následek druhé palatalizace velár; 5) *ě : a* jako následek depalatalizace *ě* v *ā* po palatálách; 6) *b : bl', p : pl', m : ml', v : vl'* jako následek vzniku epentetického *l*; 7) *ar : ra* jako

8 K Holzerovu datování praslovanských a obecněslovanských hláskových změn viz především Holzer (2007) s další literaturou.

následek metateze; 8) $\text{em}/\text{en} : \text{e}, \text{em}/\text{en} : \text{o}$ jako následek vzniku nazálních vokálů; 9) alternace přízvučné a nepřízvučné první slabiky jako následek akcentuace první slabiky u původně nepřízvučných forem přízvukového paradigmatu c); 10) $t : t', d : d', s : \text{š}, z : \text{ž}, r : r', l : l', n : n'$ jako následek jotace; 11) $k : t', g : t', x : t', t : \emptyset$ (nebo, při alternativní morfologické segmentaci, $k : \emptyset, g : \emptyset, x : \emptyset, t : t'$) jako následek změny $kt, xt > t'$; 12) $k : \emptyset$ jako následek změny $kt > t$ před zadním vokálem (viz Holzer 2008, 204–206 s příklady). Praslovanština kolem roku 600, postrádající uvedené alternace, měla tedy mnohem méně morfonémů, obsahovala menší počet distribučních pravidel, byla méně strukturovaná do dílčích systémů, zkrátka řečeno, vykazovala výraznou izomorfii mezi obsahovým a výrazovým plánem jazyka. Z toho plyne, že byla také jazykem, který se dalo velmi snadno naučit. To podle autora dobře koresponduje s její aktuální historickou rolí, totiž funkcí dorozumívacího jazyka v avarské říši, tak jak o ní psali Pritsak a Lunt. Zároveň podle Holzera výběr už jednoduché praslovanštiny jako dorozumívacího jazyka vede k jejímu dalšímu zjednodušení: velké množství mluvčích osvojujících si ji jako svůj druhý jazyk má tendenci vypouštět při učení ty vlastnosti, které jsou jimi vnímány jako komplikované a redundantní (Holzer 2008a, 210). Popsanou jednoduchost jazyka dokonce Holzer v závěru spojuje i s mimojazykovými skutečnostmi, totiž jednoduchým způsobem života, který se na základě archeologických poznatků Slovanům připisuje. Materiální kultura Slovanů a jejich jednoduchý způsob života byl prestižním a spolu s jejich přebíráním docházelo také k přebírání jazykovému.⁹ Kromě uvedeného jazykového rozboru zaměřeného na alternace přináší Holzerův text ještě jedno novum, totiž to, že o jednotné praslovanštině nehovoří pouze jako o lingua franca, ale také jako o koiné (Holzer 2008a, 209). O tom více v našich výkladech níže.

CURTA

Od počátku 21. století se myšlenka praslovanštiny jako dorozumívacího jazyka výrazně projevuje v pracích archeologických a historických. Najdeme ji především v celé řadě textů Florina Curty. Ve své monografii (Curta 2001) představil autor nové, pro mnohé provokativní pojetí zformování Slovanů jako etnika. To pak bez významnějších úprav nebo rozvedení propaguje v mnoha kratších příspěvcích (srov. např. Curta 2005b, 2008a, 2008b,

9 V tomto směru Holzer přebírá přístup vídeňské historické školy k problematice raných Slovanů, reprezentovaný zejména pracemi Waltera Pohla (srov. Pohl 1988, 2000, 2011).

2008c, 2011b). Stejně jako tomu bylo u Pritsaka, také u Curty je tedy přemýšlení o praslovanštině fungující jako lingua franca součástí širší teorie zahrnující nejen otázku jazykovou, ale i etnickou. Velkou zásluhou autora je detailní rozbor historických pramenů pocházejících z 6. a 7. století, které se zmiňují o Slovanech (Sklavinech, Antech), a také rozsáhlá analýza a interpretace archeologických nálezů z oblastí, kde je doložena (nebo alespoň předpokládána) slovanská přítomnost, zejména z oblastí při dolním toku Dunaje. Rozbor historických pramenů vede autora k razantnímu odmítnutí tradičního historicko-archeologického pohledu na etnogenezi a expanzi Slovanů a v širším ohledu také k zavržení tradičního pojetí slovanské historikosrovnávací jazykovědy, neboť právě a pouze na jejím konceptu pravlasti jako původního území, kde se hovořilo slovanským prajazykem, jsou podle něj založeny archeologické a historické výklady o migraci Slovanů z takové pravlasti. Omyl historiků a archeologů v čele s Šafaříkem spočíval podle Curty v prvé řadě v důvěře v Jordanovo ztotožnění Sklavinů a Antů s Venety (Venedy), známými z podstatně starších antických pramenů, především Plinia Staršího, Tacita a Klaudia Ptolemaia. Díky tomu bylo možno předpokládat existenci Slovanů pro mnohem dřívější dobu než 6. století po Kristu a bylo možno hledat, kde v této dřívější době, tj. v první polovině 1. tisíciletí po Kristu, případně také už v celém 1. tisíciletí před Kristem, Slované sídlili, tj. hledat jejich předpokládanou pravlast. Podle Curty však z řady indicíí, které zde není třeba rozsáhle uvádět, plyne, že Jordanovo vyprávění o Slovanech nebylo založeno na vlastních přímých pozorováních z jeho doby, ale bylo kompilací informací, s kterými se setkal ve starších pramenech. Slovanští Veneti jsou tak jeho vlastním vynálezem; první historické doklady o Slovanech tedy představují až zmínky o Sklavinech a Antech v řadě historických pramenů z 6. a 7. století byzantské i západní provenience¹⁰. Žádný z těchto pramenů nehovoří o Slovanech před dobou panování císaře Justiniána (527–565). Hlavním tématem pasáží věnovaných Sklavinům a Antům jsou jejich vojenské útoky na území byzantské říše, ať už ve spojení s Avary, nebo samostatně. Vpády začaly ve 40. letech 6. století, na začátku 60. let byly na téměř dvě desetiletí přerušeny, obnoveny byly až na počátku 70. let a ustaly opět po válečných výpravách byzantské armády na sever od

10 Hlavními objekty Curtových historických analýz jsou tyto prameny: Jordanes, Prokopios z Kaisareie, Pseudo-Kaisareios, Agathias, Jan Malalas, Martin z Bragy, Menandros Protektor, Jan z Efesu, Jan z Biclaru, Strategikon, Evagrius, Řehoř Veliký, Zázraky svatého Demetria I, Georgios z Pisidie, Chronicon Paschale, Isidor ze Seville, Theofylaktos Simokattes, Theodoros Synkellos, Jonas z Bobbia, Fredegar, Zázraky svatého Demetria II.

Dunaje v 90. letech.¹¹ Pro 6. století není doloženo, že by se útočníci po vpádu a vyplenění části byzantského území na tomto místě usazovali, vždy se patrně s kořistí navraceli zpět za Dunaj; tradiční domněnka o rané migraci Slovanů na jih od Dunaje tak není historicky podložena. A podložena není ani archeologicky: Curta na základě novějších archeologických zkoumání zastává názor, že archeologické pozůstatky poslední fáze osídlení některých balkánských lokalit nelze přisoudit tam se usazujícím prvním Slovanům z 6. století, jak se obvykle soudí (řada nálezů se totiž ukázala jako výrazně mladší). Názvu *Sclavenes* tak používali byzantští autoři jako termínu pro různé skupiny obyvatelstva žijícího za Dunajem, na sever od hranice byzantské říše. Podle Curty šlo u těchto autorů při použití tohoto názvu o pokus vnést smysl do složité soustavy etnických skupin na sever od byzantského území. Krátce řečeno: Byzantinci vytvořili Slovanů, tj. dali těmto obyvatelům toto pojmenování, aby se sami vyznali v nejasné situaci a dění v území na sever od Dunaje. Tuto svou myšlenku obhájí Curta řadou argumentů archeologických. Curta je představitelem toho archeologického přístupu, který hledá vztahy mezi materiální kulturou a antropologickým modelem etnicity. Tím, co vytváří a definuje etnickou příslušnost, v tomto modelu není jazyk. Etnicita je definována jako rozhodnutí, které lidé činí, aby symbolicky charakterizovali sami sebe jakožto nositele určité kulturní identity; je to sociálně a kulturně konstruovaná forma společenské mobilizace, využívaná za účelem dosažení jistých politických cílů. Vnější se pak zařazení k určité identitě projevuje v hmotné kultuře: existují neverbální prostředky, tzv. „emblematické styly“, kterými se lze k určité identitě formálně přihlásit. Situaci při Dunaji, kde podle Curty došlo k procesu vytváření nové identity, kterou pak byzantští autoři nazvali jako sklavinskou, lze podle autora popsat takto:

Na počátku 30. let 6. století změnil císař Justinián strategii, jak by se měla říše vyrovnat s nájezdy nejrůznějších vojenských skupin ze severu. Namísto ofenzivy se rozhodl pro defenzivu a nechal na severu své říše vybudovat složitý obranný systém sestávající z několika linií obranných pevností.¹² Systém byl úspěšný, k přerušování sklavinských nájezdů v 50. a 60. letech 6. století zřejmě došlo právě následkem jeho zbudování. Jiným důsledkem vzniku obranných linií byla však ekonomická stagnace až krize. Spolu se za-

11 Přehled v pramenech doložených nájezdů s datací uvádí Curta (2001, 116–117).

12 Jedna linie sledovala Dunaj, druhá se držela horského hřebene Stará Planina a třetí vznikla podél pohoří Strandža. K významu umělých hranic a přirozených bariér pro etnogenetické procesy v pozdní antice a raném středověku viz i Curtou editovaný sborník s řadou dílčích příspěvků (Curta 2005a).

mezením válečným akcím došlo také k narušení obchodu s oblastmi severně od Dunaje, tedy k přerušení oběhu zboží a mincí (to je pro vymezené období doloženo archeologicky negativně, totiž absencí jejich nálezů). Nedostatek zboží mohl podle Curty iniciovat severně od Dunaje jiný způsob profilace společnosti: v původně snad nepřiliš hierarchizované společnosti se začala utvářet vrstva vůdců zakládajících svou moc na výsledcích válečných výprav, neboť jedině pomocí nich bylo nyní možno vzácné zboží získat. V historických pramenech jsou právě pro druhou polovinu 6. století doloženi první sklaviniští náčelníci. Společenská prestiž této elity (náčelníků a jejich rodin) pak mohla být vnějšně vyjadřována hmotnými artefakty. V našem případě to byly podle Curty tzv. paprscité spony (*bow fibulae*), jejichž bohaté nálezy v prostoru dolního Podunají interpretuje autor jako znaky vyššího sociálního postavení nově se ustavujících elit. Obecněji tak tyto spony sloužily jako symbol přihlášení se k určité skupinové identitě, tedy jako projev emblematického stylu. Nositel spony se tímto aktem vědomě přihlašoval k politickým a sociálním cílům formujícího se společenství a zviditelňoval své postavení v něm. V očích byzantských autorů byla podle autora takto vyjadřovaná příslušnost znakem formování nového etnika, a pro jeho označení použili výrazy *Σκλαβηνοι* a *Ανται*. Jak je vidět, v Curtově pojetí jsou tedy projevem etnické identity prvky hmotné kultury nadané vědomě jistým významem. K formování identity však v tomto modelu nedochází za pomoci „všedních“ prvků hmotné kultury, jako je keramika. Curta odmítá také tradiční pohled, podle kterého ranou slovanskou kulturu definuje kombinace keramiky pražského typu, zahloubených staveb a žárových pohřbů. A tento model konečně odmítá také myšlenku, že by jednou z podmínek pro vznik etnické identity byl společný jazyk. V historických pramenech je totiž doloženo střídání jazyků u zástupců elit při jednání mezi různými skupinami obyvatel. Právě v tomto bodě výkladu se Curta dostává k problematice fungování praslovanštiny jako dorozumívacího jazyka. S odkazem na Lunta Curta přijímá myšlenku, že praslovanština byla používána v avarském kaganátu jako lingua franca (Curta 2001, 345). Odmítá však, že by společně užívaný jazyk byl jedním z klíčových faktorů pro samotný vznik, zformování slovanské identity. Mohl posloužit k emblematickému využití, tedy jako znak příslušnosti jeho uživatele k slovanské identitě, ale to podle něj platí až pro pozdější období, nikoli pro 6. a 7. století (Curta 2001, 346).

Z krátkého představení Curtovy teorie¹³ je vidět, že myšlenka praslovanštiny fungující jako lingua franca je spíše její okrajovou součástí, hlavní

13 K jejímu dalšímu rozvíjení srov. např. Dzino (2008).

argumentační linie spočívá v odmítnutí tradičního modelu formování etnicity na základě společných prvků (keramika, podoba staveb, způsob pohřbívání) a v předpokladu, že určující je vědomé přihlášení se k identitě formou emblematického stylu. To hlavní, oč v autorově koncepci jde, je tedy význam, jaký lze přiřknout těm kterým archeologickým svědectvím. V dalších příspěvcích, které autor svému tématu věnoval, je ostatně myšlenka o praslovanštině jako lingua franca spíše upozaděna: autor buď pouze odkazuje na existující texty Pritsakovy, Luntovy a Nicholsové a spíše jen programaticky vyhláší, že doposud opomíjený aspekt zkoumání kontaktu jazyků slibuje přinést významný pokrok v našich znalostech raně středověkých jazyků a jejich vztahu k etnické identitě (srov. Curta 2008b, 156), případně se spokojuje s obecnějšími formulacemi bez odkazů na starší literaturu (Curta 2008a, 681–682, 2010, 322–323), nebo dokonce lingvistické poznámky z argumentace zcela vypouští (Curta 2005b, 2008c).

Curtova teorie se setkala s poměrně výrazným nesouhlasem archeologů i historiků. Pomineme-li v tuto chvíli hlavní vlnu reakcí, zahrnující především recenzní ohlasy na monografii z roku 2001 (nejdůležitější z nich uvádí Biermann 2009, 339, pozn. 5; srov. dále např. Teodor 2003, Paliga – Teodor 2009, zejména 261n), můžeme se podrobněji věnovat novější diskusi, která proběhla v Archeologických rozhledech poté, co v nich byl publikován Curtův text sumarizující jeho teorii se zvláštním zřetelem k oblasti Čech a Moravy (Curta 2008a). Reakce archeologů byly pochopitelně zacíleny především na archeologické meritum věci, avšak ani oni se nezdrželi poznámek k jazykovým otázkám. Tak Profantová (2009, 325) píše: „Z průběhu následujících staletí máme příklady, jak slovansky mluvící obyvatelstvo dokázalo pohlit poměrně velké a organizované skupiny (slavinizace Bulharů, rozplynutí Avarů na konci 8. a 9. stol.), ovšem představa, kterou nabízí Curta – postupná slavinizace avarského kaganátu, která následně vedla k převzetí slovanské řeči v Čechách a na Moravě (zřejmě by bylo nutno zahrnout i část Polabí a západní Pobaltí – území kultury Sukow-Dziedzice), působí přece jen poněkud krkolomně ve srovnání s představou, že se spolu s hmotnou stránkou KKPT [tj. kultury s keramikou pražského typu – pozn. V. B.] šířila i jednotná řeč“. V podobném duchu se vyjadřuje i Biermann (2009, 340): „Curta überschätzt beispielsweise den Einfluss des Awarenkhanats auf die riesigen Gebiete im Norden Ostmitteleuropas und in Osteuropa, in denen schon im frühen Mittelalter slawisch gesprochen wurde. Überdies ließe sich fragen, welchen Grund Bewohner beispielsweise der heutigen nordostdeutschen und nordpolnischen Regionen gehabt haben sollten, eine Elitensprache zu übernehmen, die ursprünglich von Herrschaftsträgern

im mittleren Donaauraum genutzt wurde. [...] Als „lingua franca within the Late Avar qaganate“ (F. Curta) kann dass slawische allenfalls hypothetisch gedeutet werden, sind die Sprachverhältnisse bei den Awaren und in ihrem Machtbereich doch recht unklar“. Méně jasné je stanovisko k jazykové otázce u starých Slovanů u autora třetího polemického příspěvku – srov. Pleterski (2009, 332n). Vcelku lze říci, že všechny uvedené reakce vlastně jen dále tematizují hlavní výtku, která je od počátku směřována ke Curtově teorii, totiž že není zřejmě dost dobře možné jejím prostřednictvím vysvětlit rozšíření Slovanů a slovanského jazyka v rozsáhlých oblastech velmi vzdálených od dolního Dunaje, především ve střední a východní Evropě. Na to Curta v odpovědi všem třem odpůrcům reaguje podrobnějším převyprávěním své hlavní představy o praslovanštině (Curta 2009, 736–737). Za prvé Curta odmítá interpretovat známou pasáž z Prokopia, ve které se praví, že Sklavini a Antové mají „stejný jazyk, naprosto barbarský“, v tom smyslu, že je to důkaz o existenci praslovanštiny. Uvedená pasáž prostě jen vypovídá o tom, že uvedené skupiny hovoří stejným jazykem, ale o jaký šlo, se z ní přesně nedozvídáme; přívlastek „barbarský“ můžeme chápat maximálně jako vyjádření, že Prokopiovi zněl „barbarsky“, což je jen výraz etnického stereotypu: všichni, kdo byli považováni za barbary, mohli v očích byzantských autorů hovořit jedinečně barbarským jazykem. Pokud jde o otázku, zda byl jazyk základním faktorem pro formování etnické identity, trvá Curta na svém pojetí, že nikoli. Jazyk podle něj může být sjednocujícím elementem, ale přitom ne nutně vyznačovatelem etnických hranic. Právě takto, jako jednotlivý prvek, ale neformující etnickou identitu, fungují *linguae francae*. Žádným způsobem nelze spojovat materiální kulturu a etnicitu s jazykem (navíc jen předpokládaným, pro danou dobu nedoloženým). Existují totiž historické doklady o tom, že z potřeby komunikace s jinými skupinami používali Neslované (konkrétně Avaři a Langobardi) slovanský jazyk a naopak Slované nějaký jiný, neslovanský jazyk (konkrétně latinu). Curta trvá na tom, že mezi archeologickým a lingvistickým chápáním výrazu „Slované“ neexistuje úplný překryv.

Chceme-li se zde co nejvíce držet v mezích lingvistických zkoumání, je třeba blíže rozebrat ještě jeden Curtův text, který je v tomto ohledu patrně nejzávažnější. Autor se v něm k našemu tématu vyjádřil programaticky a v mnohém směru velmi zajímavě. Jak napovídá už sám název textu – *The Slavic Lingua Franca (Linguistic Notes of an Archaeologist Turned Historian)* (Curta 2004), Curta se v něm stylizoval do role toho, kdo činí lingvistické poznámky z pozice archeologa, který se stal historikem. Jistým způsobem tedy promlouvá k tématu za všechny tři vědní obory a v kontextu vlastního

díla a vůbec profesní způsobilosti, které jsou samozřejmě převážně archeologické a historické, se tak tentokrát pouští na poněkud tenký led lingvistických analýz. Školenému lingvistovi se tento text nečte snadno. Vidí v něm na jedné straně řadu problematických míst, daných jednoznačně tím, že Curta část, respektive snad většinu jazykovědných názorů bez hlubšího průzkumu přejímá z jazykovědné literatury, aniž by vždy přesně tušil, jaké místo má ta která publikace v kontextu vývoje jazykovědné slavistiky a indoeuropeistiky, respektive aniž by věděl, jak navzájem nekompatibilní je řada jím citovaných prací. Na druhé straně, jak už to někdy bývá, pohled z jiné, nejlépe hraniční disciplíny, přináší v mnohém ohledu pro výzkum dané tematiky nový impuls. Lze proto nakonec spíše litovat, že – pokud víme – tento text téměř unikl pozornosti jazykovědců, kteří by v něm bývali mohli najít dosti závažných podnětů.

Curta ve svém textu znovu uvádí Pritsakovu a Luntovu myšlenku o praslovanštině fungující jako *lingua franca* v avarském kaganátu. Tento názor hodnotí jako ten, který může na rozdíl od ostatních lingvistických konceptů (migrační teorie a hledání pravlasti) nalézt nejjistější oporu v historických pramenech. Ve dvou ohledech vidí Curta Pritsakův a Luntův model jako příliš radikální a poněkud jej upravuje. Zaprvé odmítá představu, že by Sklaviny bylo možno vidět jednoznačně jako speciální jednotky strážící hranice avarského kaganátu (spíše šlo prostě o klientský vztah k avarskému kaganovi) či dokonce hlavní námořní a říční odborníky epochy. Zadruté a ve spojitosti s prvním aspektem usuzuje, že jakási slovanská identita nebo její zárodek existoval už před příchodem Avarů do Evropy, neboť na ni ukazují pasáže z Prokopia pocházející už z 50. let 6. století. V tomto směru se Curta také příklání k Holzerovu ranějšímu datování, odkdy fungovala praslovanština jako *lingua franca*.

Osobité je Curtovo vymezení odlišných sociolingvistických podmínek při vzniku *lingua franca* na jedné straně a pidžinu na straně druhé. Zatímco pidžin podle něj vzniká typicky směrem „odspodu nahoru“ („from bottom up“), *lingua franca* naopak směrem „odshora dolů“ („from top down“). Pidžin je smíšeným jazykem, obsahuje prvky více různých, navzájem nesrozumitelných jazyků, vzniká z přirozeného kontaktu mluvčích odlišných jazyků, obvykle mluvčích nižších vrstev. Naopak *lingua franca* se zpravidla formuje za účasti společenské elity, která, protože je bilingvní, se vědomě rozhoduje použít v určité komunikační situaci ten nebo onen jazyk. Curta snáší několik historických důkazů o tom, že v době avarského kaganátu byla bilingvní jak avarská, tak slovanská elita. Z historických pramenů je ovšem doložitelné pouze to, že zástupci různých etnických skupin byli

schopni se mezi sebou dohovorit (Avaři se Slovany, Langobardi se Slovany), prameny ale neříkají, o jaké konkrétní jazyky se v konkrétních případech jednalo. V každém případě ale Curta počítá s jazykovým kontaktem a sekundárním učením se druhému jazyku u společenské elity; její prestižní jazyk pak mohly přebírat i nižší vrstvy. Jiné jazykové a historické skutečnosti se však podle Curty skládají v jeden obraz umožňující přijmout závěr, že jazyk, který fungoval v avarské říši jako *lingua franca*, byl skutečně slovanský. Z jazykových skutečností zmiňuje tyto:

1) Všechna toponyma doložená na maďarském území a spadající prokazatelně do období před příchodem Maďarů jsou slovanského původu. To se považuje za indicii, že Avaři mluvili slovanštinou (Curta zde zpochybňuje i názor Johanny Nicholsové, že jejich původní jazyk nebyl turkický, ale íránský).

2) Praslovanština byla dlouho jednotným jazykem, štěpit na nářečí se zřejmě začala zhruba v době zániku avarské říše. Zde se Curta jednoznačně opírá o Luntovo datování praslovanských jazykových procesů.

3) Existence některých starých, zřejmě už do období avarského vlivu spadajících jihoslovanských nářečních rysů v některých dialektech slovenštiny. To by podle autora mohlo odpovídat šíření praslovanštiny avarským územím směrem na sever. K tomu poznamenejme, že otázka slovensko-jihoslovanských izoglos je rozhodně velmi důležitou pro naše téma a nová zjištění na tomto úseku by je jistě mohla pomoci lépe osvětlit. Pokud víme, naposledy pojednal o této otázce skicovitě Nuorluoto (2010a).

4) Na to, že byla praslovanština osvojována jako druhý jazyk, ukazují konečně některé její rysy. Curta připisuje spolu se Sawickou (2000)¹⁴ praslovanštině roli šířitelky hlásky „of the nasal-schwa type“ mezi balkánskými jazyky, přičemž získat tuto hlásku měla tak, že jej do ní vnesli původní mluvčí balkánské latiny/románštiny, kteří se praslovanštinu naučili nedokonale.¹⁵

Z historických faktů ukazuje podle Curty na používání praslovanštiny v avarském kaganátu nejobecněji už samotná politická situace jako celek. Po roce 600 se avarská říše stala hlavní politickou silou ve střední a jihovýchodní Evropě. Expanze kaganátu v této době měla za následek, že se v jedné říši ocitla řada odlišných skupin obyvatelstva, vykazujících silné etnické a kulturní rozdíly, které mohly potenciálně vyústit až v rozpad říše. Je pak jen pochopitelné, že byl jako dorozumívací jazyk vzat ten, který při Dunaji sloužil k mezikulturní komunikaci už v 6. století a jímž nyní

14 Srov. k tomu nejnověji Sawicka (v tisku-a).

15 Jedná se o hlásku, z níž posléze vzniklo rumunské *î*. Srov. k němu Petrucci (1999, 62–69).

v říši hovořil relativně velký počet obyvatel, tedy právě praslovanština. S tímto obyvatelstvem měli Avari od počátku nejrůznější, zejména válečné (ať už společné či protichůdné) vztahy, takže jeho jazyk musel být jistě užívaný, případně preferovaný, v dosti silné části avarské společnosti už předtím. V pozdně avarském období (8. století) pak došlo u Avarů k jistým společenským a kulturním změnám. Vzrůstající počet zemědělských usedlostí a klesající počet nálezů zbraní z tohoto období svědčí o probíhajícím procesu sedentarizace. Specifické rozvrstvení nálezů cenného majetku pak dosvědčuje, že pozdně avarská společnost už byla silně majetkově stratifikována. Na konci 8. století existovala zřejmě řada lokálních center, které soupeřily o moc jednak navzájem mezi sebou, jednak společně proti ústřední moci kagana. I tato stratifikace mohla podle Curty posílit zevšeobecnění slovanského jazyka v říši. V závěru svého textu se tak Curta jednoznačně vyjadřuje v tom smyslu, že ještě před zánikem kaganátu se Avari jako celek stali mluvčími slovanského jazyka. Nejasné zůstává, jak přesně k tomuto osvojení druhého jazyka došlo. Pro nás je v tomto ohledu důležité, že k tomuto mají mnoho co říci jiní: o způsobu, jakým snad mohlo dojít k opuštění rodného jazyka Avary a k přijetí praslovanštiny, pojednáváme v kapitole 4 (str. 338–342). Pokud jde o otázku geografickou, podle Curty mohl avarský rozmach v druhé půli 8. století přispět i k rozšíření praslovanštiny do Čech, na Moravu a na jih Polska. Naopak na rozšíření praslovanštiny do zbytku Polska, na Ukrajinu, do Běloruska a Ruska už Avari přímý vliv podle autora mít nemohli.

ZHODNOCENÍ

Po přehledu ukazujícím vývoj názorů na základní myšlenku o vzniku a fungování praslovanštiny jako dorozumivacího jazyka v avarském kaganátu nyní k uvedenému přičiníme naše vlastní poznámky. Je vidět, že kolem této centrální myšlenky existuje silové pole několika důležitých otázek dílčích, a to: 1) chronologické zařazení (kdy vznikla a fungovala praslovanština jako lingua franca; především odkdy), 2) geografické určení (kde začala v této funkci sloužit a kam až se rozšířila), 3) etnická otázka (jaká je spojitost šíření praslovanštiny se vznikem a rozšířením slovanské etnické identity), 4) jazyková otázka (které jazyky a dialekty přispěly k zformování a šíření praslovanštiny; o čem svědčí doklady kontaktu praslovanštiny s okolními jazyky a jaká byla v konkrétních případech míra kontaktu). Právě pohled na tyto dílčí otázky je často u jednotlivých badatelů pronikavě odlišný, mnohdy přímo protichůdný. Uvedeme několik příkladů.

K bodu 1): V dataci se mezi sebou liší především Lunt (pozdější vznik praslovanštiny jako lingua franca a pozdější počátek jejího nářečního štěpení) a Holzer (asi o dvě století dřívější datování počátku nářečního štěpení). V tomto případě jsou rozdíly zřejmě způsobeny hlavně tím, že Lunt a Holzer jsou autory vlastních originálních celkových koncepcí relativní chronologie praslovanských hláskových změn, které vzájemně nejsou příliš slučitelné. Obecněji je pak třeba říci, že nejasnosti a vzájemné nepochopení mezi jednotlivými autory jsou často způsobeny i tím, že především lingvisté jsou v otázce datování často velmi vágní, z jejich textů někdy nelze vyčíst, jakou přesnější dobu mají na mysli. To platí především pro Nicholsovou, která se spokojuje s obecnějšími výrazy jako „velmi raná doba“, „raný středověk“, čímž její analýzy ztrácejí na hodnotě, neboť pod těmito označeními lze rozumět velmi různá období.

K bodu 2): U geografického určení se autoři víceméně shodují, že zásadní roli pro vznik fenoménu užívání praslovanštiny jako lingua franca mělo území na sever od (středního a dolního) Dunaje. Pritsak akcentoval důležitost předpokládaných výcvikových vojenských táborů na hranicích s byzantskou říší. V těchto táborech měla vést k zformování praslovanštiny především potřeba vzájemné komunikace mezi zajatci, lidmi vytrženými ze svého původního jazykového a sociálního prostředí, tedy potřeba domluvit se – mezi sebou a s veliteli. S pozdějším prosazením se už vycvičených válečníků v nových sociálních funkcích (boj, získávání moci) se pak jejich jazyk šířil celým územím avarské říše i jinde, protože byl jako prestižní napodobován dalšími obyvateli. Ostatní autoři mimo Pritsaka hovoří více právě o této druhé fázi. Další nejasnou otázkou pak je, jak lze v rámci představeného modelu slovanské jazykové expanze prostřednictvím fungování jako lingua franca vysvětlit rozšíření praslovanštiny do oblastí, kam nezasáhl avarský vliv. I zde je vidět rozdíl mezi Pritsakem a ostatními autory. Pritsak vychází z předpokladu, že slovanská řeč se šířila spolu s působením sklavinských bojovníků jakožto odborníků na říční problematiku především podél velkých vodních toků, a může tak vysvětlit i rozšíření mimo avarský kaganát: předpokládá prostě, že Sklavini byli nasazováni k vojenským operacím u řek obecně, tedy jistě i na územích mimo avarskou říši, tj. i v severnějších a západnějších oblastech střední Evropy a v Evropě východní. Ostatní autoři musejí tuto otázku vyložit jinak. Curta na tuto výtku odpovídá poměrně nejasně a radikálně zároveň, když vůbec popírá existenci slovanského jazyka v oblastech mimo avarskou říši v dané době. Opět je zde ovšem nejasná formulace, protože onu dobu bez upřesnění označuje jako raný středověk („early Middle Ages“, Curta 2009,

736) a není jasné, která století má na mysli. Pokud by myslel šířeji na – řekněme – 6.–8. století, bylo by to poměrně odvážné tvrzení. Autor se opírá o skutečnost, že jediné jazykové svědectví o Slovanech z této doby je několik jmen slovanských vůdců (Daurentius, Ardagastos, Peiragastos, Musokios), ta však prokazatelně nejsou slovanského původu. Zde je ovšem zjevně vidět archeologicko-historická nepoučenost o principech jazykovědné analýzy, neboť na to, že se slovanským jazykem ve vymezené době hovořilo v rozlehlých oblastech střední a východní Evropy včetně území mimo avarský kaganát, usuzujeme ne na základě přímých jazykových svědectví z té doby (ani na základě neověřitelného předpokladu, že slovansky mluvili všichni nositelé kultury pražského typu, jak Curta podsouvá Biermannovi), ale ze srovnání později doloženého slovanského jazykového materiálu (zejména lexikálního) s materiálem jiných indoevropských větví: izoglosy zejména slovansko-germánské, slovansko-baltské a slovansko-íránské ukazují na předpokládané rozmístění sousedících etnik.

K bodu 3): V otázce, čím je definována a jak se vyjevuje etnicita, se liší především Curta a Nicholsová. Curta rozvíjí antropologický model etnicity, podle kterého je etnická identita vědomým aktem přihlášení se k určité skupině a jejím cílům, což se vnějšně ukazuje v materiálním projevu (emblematické styly). Naopak Nicholsová definuje etnicitu na tradiční způsob především jazykem a její text je z velké části postaven na dokazování, že u Slovanů byla jejich etnická identita na základě tohoto parametru zformována velmi brzy.

K bodu 4): Jednotliví autoři se výrazně liší také v několika názorech týkajících se jazykových faktů. Zmínit je třeba především naprosto opačný pohled na charakter kontaktu mezi praslovanštinou a románštinou/(pra-)rumunštinou, který mají Nicholsová a Curta. Nicholsová (1993, 388) hovoří o tom, že rumunština vykazuje velmi silné slovanské vlivy ve svém lexiku i struktuře, zatímco opačný vliv rumunštiny na slovanštinu je méně jasný. Naopak podle Curty (2001, 345n, 2004, 136) byl vliv praslovanštiny na rumunštinu minimální. Je zřejmé, že oba autoři prostě jen zastupují dvě odlišné tradice lingvistického výzkumu slovansko-rumunského jazykového kontaktu. Obvyklejší pohled, tj. představu silného a velmi raného slovanského vlivu na formující se rumunštinu, reprezentuje Nicholsová (z dalších srov. např. Petrucci 1999 či Leschber 2012). V poslední době se však různí badatelé kloní spíše k názoru, z něhož zjevně vychází i Curta, že totiž slovanské vlivy na rumunštinu jsou až pozdějšího data (snad nejradikálněji Paliga 2010, 2012).¹⁶

16 Více o tom viz ještě níže v kapitole o románském vlivu na praslovanštinu, str. 343–344.

Domníváme se, že zmíněné hlavní názorové rozdíly jsou jen pochopitelným výsledkem zásadního nedorozumění, které je tu vlastně od počátku a které je dáno nedostatečným vymezením základních jazykových termínů. Každý ze zmíněných autorů používá termín *lingua franca*, ale jen zřídka kdy jej přesně definuje. Čestnou výjimkou je zde paradoxně nikoli jazykovědec, jak bychom snad čekali, ale „archeolog obrácený v historika“, Florin Curta, který ve svém nejdůležitějším textu uvádí tu asi vůbec nejobecnější definici *lingua franca*: jazyk užívaný pro komunikaci mezi skupinami, které nehovoří stejným jazykem (Curta 2004, 134). Přestože takto termín *lingua franca* zřejmě implicitně chápou i ostatní autoři, je patrné, že kromě tohoto základního vymezení jej často naplňují ještě dalším obsahem. Především se zde jedná o opakuující se zmínky o jednoduchosti a homogenitě jazyka, který funguje jako *lingua franca*. Přitom však také není u autorů vždy jasně patrný zastávaný směr implikace mezi uvažovanou vlastností a funkcí, tj. není upřesněno, zda se jazyk prosadí jako *lingua franca*, protože je jednoduchý a jednotný, nebo zda proto, že jazyk začne fungovat jako *lingua franca*, podléhá zjednodušení a ztrácí variabilitu, nebo zda případně platí v jistém poměru obojí zároveň (poslední způsob interpretace zjevně zastává Holzer). V každém případě z řady pasáží především o jednoduchosti a jednotnosti uvažované *lingua franca* podle našeho názoru plyne, že problém, který autoři popisují, se velmi úzce dotýká nejenom konceptu *lingua franca*, ale také konceptu koiné a procesu koinelizace. Jak bude ještě ukázáno níže, otázka dvou konceptů – koiné a *lingua franca* – je velmi provázaná, přesto však nelze termíny pro oba pojmy užívat synonymně, neboť se kryjí jenom ve velmi specifickém ohledu. Myslíme, že přesnější vymezení obou termínů zvláště i ve vzájemném vztahu může vrhnout více světla na problematická místa, respektive rozdíly v přístupech autorů uvedených výše. Pro úplnost uvedme nejprve v rychlém přehledu informaci, jak ten který autor s oběma termíny pracuje. Pritsak i Lunt užívají shodně jenom termín *lingua franca* a na termín koiné pouze odkazují v poznámkách o řecké koiné jako historickém příkladu podobné sociolingvistické situace (srov. Pritsak 1983, 362, pozn. 22, Lunt 1985, 191). Nichols (1993) má pouze termín *lingua franca*, přičemž nemluví v jeho souvislosti o jednotě ani jednoduchosti jazyka. Konceptuálního rozdílu obou termínů si je zjevně vědom Holzer, jak plyne z této jeho formulace: „[...] das Urslavische [...] die Rolle einer slavischen Koiné und sogar einer *lingua franca* im Avarenreich spielte“ (Holzer 2008a, 209). Blíže se však autor vztahu obou termínů nevěnuje. Konečně Curta užívá také jen termín *lingua franca* a zdá se, že termín koiné má dokonce prostě za zastaralý, právě v protikladu k termínu *lingua*

franca. Srov. následující pasáž (byť v ní hovoří nikoli o praslovanštině, ale o církevní slovanštině): „Even before the phrase *lingua franca* came into use, such scholars as V.T. Zaimova and I. Gálábov referred to Old Church Slavonic as *koiné*, ‘international language’, or ‘supernational language’“ (Curta 2004, 146, pozn. 89).¹⁷ Souhrnně vyjadřuje užití obou termínů u našich autorů následující tabulka:

	LF	koiné
Pritsak	+	(+)
Lunt	+	(+)
Nicholsová	+	-
Holzer	+	+
Curta	+	(+)

Máme tedy za to, že je potřeba podniknout bližší průzkum používané dvojice termínů a dobrat se jejich přijatelné definice a především vzájemného vztahu. Už zde samozřejmě narazíme na obtíže, neboť hodnota pojmů a jejich označení je vždy dána jejich místem v konkrétním pojmovém aparátu, a jejich význam se tedy může v různých teoretických přístupech pronikavě lišit. Přesto nějaké definiční vymezení potřebujeme, přinejmenším proto, abychom mohli sledovat, jak mu pak odpovídá zacházení jednotlivých autorů s těmito termíny. Uvidíme nakonec, že jmenovaní autoři skutečně tyto termíny užívají rozličným způsobem.

Jak je vesměs dobře známo, každý z obou výrazů – jak *koiné*, tak *lingua franca* – sloužil původně k zachycení jedné konkrétní jazykové situace a teprve později se stal obecným termínem pro popis situací srovnatelných s oněmi původními, kterých se týkal primárně.

Lingua Franca byl původně jazyk, který vznikl v oblasti Středomoří v době benátské a janovské dominance v této oblasti a fungoval jako společný dorozumívací jazyk románského obyvatelstva s jinými etniky ve Středomoří, zejména s arabským obyvatelstvem při obchodních stycích. Vznikl zejména na základě provensálštiny a italštiny a postupně byl obohacen o prvky dalších jazyků, hlavně španělštiny, portugalštiny, francouzštiny, řečtiny, arabštiny, perštiny a turečtiny. Za místo jeho původu se považuje východní pobřeží Středozemního moře, přičemž se zřejmě poté rozšířil po celém Středomoří. Formoval se zřejmě v průběhu 1. poloviny 2. tisíciletí, ví-

¹⁷ Sama myšlenka o církevní slovanštině fungující jako *koiné* či *lingua franca* zaslouží další pozornost. Předběžně k tomu viz i Peňáz (1993). Podobně srov. úvahy o staronovgorodské *koiné* v 12.–15. století u Zaliznjaka (1986).

ce doložen je pak mezi lety 1500 a 1900. Obecně se považuje za druh pidžinu, tedy jazyka smíšeného z prvků různých samostatných jazyků.¹⁸

Tento termín byl postupně ve vědecké literatuře generalizován a začal být používán pro označení podobných jazykových situací, kdy spolu komunikují mluvčí různých jazyků, a dnes tedy obecná a obecně přijímaná definice termínu *lingua franca* zní: sekundárně osvojený jazyk, který slouží jako komunikační prostředek mezi mluvčími různých, vzájemně nesrozumitelných jazyků.

Nicméně je třeba zmínit, že už původní jazyk *Lingua Franca* ve Středomoří je pojem velmi problematický. Už pionýr zkoumání jazyka *Lingua Franca* Hugo Schuchardt přirovnal v roce 1883 tento jazyk k *Lochnesské příšeře*, o které také téměř každý slyšel a má na ni nějaký názor, ale málokdo ji doopravdy viděl (srov. Selbach 2007 s další literaturou).¹⁹ Stejně jako o této nestvůře žijící údajně ve skotském jezeře Loch Ness také o *Lingua Franca* existuje velmi málo zpráv. Dochované prameny jsou torzovité (což je pochopitelné, protože se jednalo primárně o jazyk ústní komunikace), a připomínají tak svědectví o tom, že někdo zahlédl ploutev, jiný ucho a kdosi další zase ocas „*lochnesky*“. Vyčerpávající popis systému tohoto jazyka však nebyl nikdy podán, respektive ani není možno se ho z pramenů dobrat. Je proto docela překvapivé, že právě označení tohoto dosti záhadného jazyka se nakonec stalo vzorem pro označení jazyků s předpokládaným podobným způsobem vzniku a fungování.

Termín **koiné** pochází z řeckého spojení *ἡ κοινὴ διάλεκτος* s významem 'společná mluva, společný jazyk'. Původně označoval smíšený dialekt řečtiny, který obsahoval zejména prvky attických dialektů, ale i dalších řeckých nářečí, především iónských a dórských. Jeho původ se někdy klade do přístavu Pireus, kde si kontakt attického a iónského obyvatelstva z různých oblastí vynutil míšení a stírání nářečních rozdílů. Postupem času – zejména v souvislosti s výboji Alexandra Velikého – se ovšem *koiné* rozšířila do celého východního Středomoří a stala se dominantním jazykem východořímské a poté byzantské říše. Datuje se zhruba do období od 4. století před Kristem do 4. století po Kristu, na některých územích případně až do 7. století, tedy do celého období helénismu a částečně do doby byzantské.²⁰

Také tento termín byl následně použit v jiných kontextech jako obecný, když se různí badatelé pokoušeli identifikovat analogické prvky ve vývoji

18 Srov. Kahane – Kahane (1976), Cifoletti (1989), Camus Bergareche (1993). Pro literaturu viz Arends (1999).

19 K Schuchardtové pozdějšímu pohledu na tento jazyk viz Schuchardt (1909).

20 Srov. Bubeník (1989), Brixhe (1993).

řecké koiné a ve vývoji jiných jazykových útvarů, které zkoumali.²¹ Protože však od počátku existovaly u jednotlivých badatelů rozdíly v charakteristice řecké koiné, hledání analogických případů jinde brzo vedlo k odlišnému užívání termínu koiné stále dalšími a dalšími autory. Na rozdíl od termínu *lingua franca*, kde se přece jen většinou ustálila ona široká a relativně jednoduchá definice, kterou jsme uvedli výše, v případě termínu koiné naopak došlo k diverzifikaci a skoro každý autor jej nyní používá ve vlastním, specificky daném významu, a existuje tak velké množství jeho definic. Mezi nejčastější vlastnosti, které jsou uváděny v rámci definice koiné, jsou vlastnosti lingvistické, především zjednodušení a jednotnost (nivelizace nářečních rozdílů). Vidíme tedy, že to, co uvádějí někteří autoři bádající nad praslovanštinou jako hlavní důvod, proč ji chápat jako *lingua franca*, ve skutečnosti opravdu patří spíše k definičním vlastnostem termínu koiné. Kromě toho však bývají v definicích koiné zahrnuty také vlastnosti sociolingvistické, zejména – a to nám celou situaci spíše komplikuje – to, že funguje jako *lingua franca* v určité oblasti.

V každém případě platí, že – na rozdíl od původního jazyka *Lingua Franca* – je původní řecká koiné výborně doložena, protože se stala literárním a administrativním jazykem na obrovském území (východo)římské/byzantské říše. Na velkém množství doložených textů tak lze zkoumat její vlastnosti a vývojové mechanismy, a poskytuje tím také mnohem přirozenější zázemí pro terminologizaci. Dvojice námi rozebíraných termínů tedy přináší jistý paradox: v případě *lingua franca* je inspirace pro tento termín v původním *Lingua Franca* problematická, ale termín se uplatnil v jednom obecně přijímaném významu; v případě koiné je naopak inspirace pro tento termín neproblematická, ale termín se naopak neustálil jako jasný.

Mohlo by se zdát, že k lepšímu pochopení rozdílu mezi oběma termíny lze vyjít pouze z kritéria jejich rozdílného způsobu vzniku. Zatímco v případě koiné jde o jazyk, který vznikl míšením dialektů jednoho a téhož jazyka, tedy míšením jazykových útvarů, které jsou vzájemně do vysoké míry srozumitelné, v případě *lingua franca* se jedná o míšení samostatných jazyků, které vzájemně srozumitelné nejsou, nebo jsou jenom do velmi malé míry. V případě koiné je však situace složitější, protože někteří autoři jsou toho mínění, že vedle primárního nářečního kontaktu je sekundárně důležitý také vliv jiných jazyků (například v případě řecké koiné v Egyptě vliv koptštiny). Všimněme si také, že obecně přijímaná definice *lingua franca* už s otázkou toho, jak tento jazyk vznikl, vlastně vůbec nepracuje, týká se

21 K prvním užitím termínu mimo grecistický kontext srov. Cardona (1990).

jenom funkčního využívání takového jazyka v situacích jazykového kontaktu. Jako lingua franca tak vlastně může sloužit kterýkoli jazyk bez ohledu na to, jakým způsobem vznikl.²² Přidávat do jeho charakteristiky konkrétní jazykové vlastnosti jako zjednodušování nebo uniformizace, jak to činí autoři v případě praslovanštiny, pak vlastně nakonec není na místě. Pokud se tak činí, jde vlastně o chápání termínu lingua franca v jeho původním prototypickém příkladu jazyka Lingua Franca, a tedy vlastně o pojetí, které by vykládalo vývoj praslovanštiny jako pidžinu. Hlubší průzkum by pak bylo možno činit za pomoci současných kontaktologických směrů, které se zabývají otázkami pidžinizace a kreolizace. Pokud se však naopak vyjde z toho, že uvedené vlastnosti zjednodušování a uniformizace se týkají spíše jazyka typu koiné, nabízelo by se zase detailnější zkoumání takto předpokládaného vývoje praslovanštiny za pomoci těch kontaktologických směrů, které se věnují procesům koineizace.

Ve světle uvedených konceptuálních upřesnění se nyní můžeme znovu podívat na to, jak oba termíny chápou uvedení autoři bádající nad praslovanštinou. Zároveň už přitom můžeme specifikovat, do kterého myšlenkového paradigmatu ten který autor náleží celou svou teorií.

Pritsakova teorie patří mezi revoluční přístupy. Předpokládá se v ní vznik jednotného slovanského jazyka jazykovým míšením v zajateckých koloniích, v situaci, kdy je člověk vykořeněn ze svých dosavadních sociálních, geografických i jazykových daností a jistot a zároveň potřebuje komunikovat s dalšími lidmi podobného osudu. Pokud Pritsak užívá termín lingua franca pro tuto ranou fázi vývoje praslovanštiny, jde tak zřejmě o chápání tohoto termínu v původním významu, jaký má jazyk Lingua Franca, tj. ve smyslu pidžinu s následným vývojem do podoby kreolského jazyka.

Teorii, kterou zastává **Nicholsová**, chápeme jako revizionistickou. Autorka se k případným nivelizačním změnám nijak nevyjadřuje, lingua franca v jejím pojetí odpovídá současné obecné definici tohoto termínu, je to jazyk užívaný mluvčími, kteří ho nemají za svůj rodný jazyk. Termín slouží Nicholsové zejména k vysvětlení expanze jazyka tím, že si jej osvojují noví mluvčí. Revizionistické jsou v autorčině pojetí nakonec vlastně hlavně jen některé dílčí aspekty, jako předpokládané užívání íránského jazyka Avary a vůbec návaznost na Trubačevovy práce.

Luntovy rané texty napsané ještě v těsné spojitosti s Pritsakem je zřejmě třeba interpretovat jako revoluční. Naopak pozdní Lunt už je spíše jen

22 Tak je zřejmě pojímána například i funkce současné angličtiny ve světě, srov. k tomu třeba Wilton (2012), Mufwene (2012).

revizionistický. Předpokládá migraci Slovanů z jejich tradičně lokalizované pravlasti. Výslovně odmítá, že by při kontaktu uvažovaných jazyků došlo přímo ke kreolizaci (Lunt 1985, 200). Předpokládá však homogenizaci jazyka, zjevně ve smyslu koineizace, tedy procesu nářečního vyrovnávání v rámci jednoho jazyka. Vidět je to ostatně na jeho příměru k rusínštině: její vývoj chápaný jako koineizační proces působí logicky a je celkem dobře pozorovatelný. Na nenápadném místě jiného autorova textu, zaměřeného na poněkud odlišnou problematiku, ostatně nacházíme přímo spojení „dialect levelling in the process of Slavic ethnogenesis“ (Lunt 1989, 12). Zdá se nakonec, že vlastně rozlišuje dvě časové fáze a zároveň i kvalitativní úrovně: „First: when related dialects come together in a new community, a compromise language may arise. Second: fairly large and heterogeneous groups can quickly adopt such a compromise language as a *lingua franca*“ (Lunt 1985, 194). V první fázi se tedy jedná o koineizaci, v druhé o další šíření.

Holzerovo pojetí řadíme mezi přístupy konvencionalistické a v jejich rámci pak mezi ty, které mají tendenci ztotožňovat rekonstruovaný prajazyk s postulovaným prajazykem reálným. Autor počítá s tradiční lokalizací slovanské pravlasti a s tradičně představovanou migrací Slovanů. Jeho formulaci, „dass das Urslavische [...] die Rolle einer slavischen Koiné und sogar einer *lingua franca* im Avarenreich spielte“ (Holzer 2008a, 209), snad lze chápat podobně jako u Lunta, totiž jako rozlišení dvou fází: první by byla koineizační v rámci slovanštiny (stírání rozdílů mezi jednotlivými slovanskými dialektami), druhá expanzivní, při ní tento jazyk sloužil také jako *lingua franca* (v nynějším definičním vymezení) pro komunikaci rodilých mluvčích jiných jazyků se Slovyany.²³

Curta svou teorii od začátku sám prohlašuje za revoluční. Vnějšíně tomu odpovídá i sebevědomý diskurs a kvantitativně výrazná sebepropagace v početných článkách na stále stejné téma. Pokud jde o samotné vnitřní principy teorie, revoluční je především jednoznačné odmítnutí srovnávací lingvistiky a jejích metod. Historik a archeolog, zjevně nepoučený o subtilnějších aspektech vývoje srovnávací lingvistiky, tak poněkud zkratkovitě hodnotí i celou současnou srovnávací slavistiku, ba obecněji indoeuropeistiku, jako relikv romantisu a jeho vnímání světa. Ani on si není vědom vlastního úkolu srovnávací jazykovědy, totiž určení genetické příbuznosti jazyků, a koneckonců ani rozdílů mezi jazykem rekonstruovaným touto metodou a (pre)historickým jazykem postulovaným. Bohužel to

23 Upozorněme však, že Holzerovy pokusy smiřovat rodokmenovou a vlnovou teorii (srov. k tomu nejvíce Holzer 1995) spadají do paradigmatu revizionistického.

autora vede k odmítnutí existence slovanského jazyka před objevením se prvních historických zpráv o Slovanech. Uvedli jsme už výše (k poznámce k bodu 2), str. 72), že k důkazu této existence naopak slouží jazyková fakta celkem spolehlivě. V podobném duchu argumentuje proti Curtovi s oporou v Bernštejnovi (1961) také Greenberg (2002–2003, 6–7) ukazující, že to jsou znalosti objektivní, nesvázané s romantismem. Myslíme, že ponechají-li se tyto aspekty Curtovy teorie stranou jako omluvitelná věc, způsobená prostě neorientováním se v jiném oboru, jiné jeho jazykovědné poznámky jsou překvapivě přínosné a především nakonec ne tolik revoluční. Autor kritizuje Pritsaka za přílišnou radikálnost a především přináší důležitý postřeh o rozdílu mezi pidžinem, vznikajícím zdola, a linguou francou, šířenou shora, což je způsobeno primárním rozhodnutím elity používat tento jazyk a následně vlastně „akceptací“ tohoto rozhodnutí nižšími vrstvami na základě prestiže. Dodejme ještě, že Curtova teorie je revoluční především v plánu archeologickém, prosazováním nepříliš tradičních přístupů k etnicitě a k interpretaci konkrétních typů archeologických dokladů. Pokud jde o historickou složku jeho bádání, autorovy subtilní analýzy literárních pramenů nevykazují naopak nijak revoluční prvky.

ZIMMER

Rámcové zařazení jednotlivých přístupů do myšlenkových paradigmat nás může nasměrovat k zhodnocení, který z nich je adekvátní a případně dále využitelný. Chceme si k tomu dále pomoci i jejich zasazením do indoevropské perspektivy. Povšimněme si, že všechny uvedené teorie zohledňují tento širší kontext vzniku a vývoje slovanského prajazyka relativně málo. Myslíme, že zde lze s výhodou využít model vzniku indoevropských jazyků a jejich dalšího šíření, který představil Zimmer (1990a, 1990b, 1990c, 1994a, 1994b, 2002). Je to totiž model sympaticky otevřený: více než na odhalování správných odpovědí se soustředí na kladení dobrých otázek a nepřináší pouze vlastní představu, jak je možno chápat vznik a rozšíření indoevropských jazyků, ale diskutuje různé alternativy výkladu. Nehledá také nutně jednotný výkladový rámec platný pro všechny větve indoevropských jazyků, naopak počítá s různými způsoby konstituování jednotlivých větví. Autor konstruuje obecnou síť možných způsobů vzniku a šíření jazyků a přiřazuje jim některé konkrétní indoevropské větve. K slovanské větvi se však nevyjadřuje, a tak je lákavé zase z druhé strany jeho model v tomto ohledu doplnit. Představíme proto tento model nejdříve podrobněji a pak ukážeme, kam by zřejmě bylo možno do prostoru

tohoto modelu umístit jednotlivé hypotézy o praslovanštině, o kterých jsme pojednali výše.

Zimmer se ve svých pracích zabývá jak otázkou vzniku indoevropského prajazyka, tak jeho následným šířením a vznikem dílčích větví. První fázi označuje jako primární indoeuropeizaci, druhou jako indoeuropeizaci sekundární. První otázka se týká také hledání pravlasti. Zde Zimmer kritizuje lingvistickou paleontologii jakožto nástroj k lokalizaci pravlasti a upozorňuje na zásadní rozdíl mezi rekonstruováním v lingvistice a v archeologii. Zatímco archeologická rekonstrukce umožňuje časoprostorové ukotvení odhalené archeologické kultury, lingvistický rekonstrukt v místě ani čase umístitelný není. Kromě toho autor konstatuje, že spolupráce mezi lingvisty a archeology zdá se nepřináší v poslední době pozitivní výsledky.²⁴ Místo toho proto hledá oporu pro další indoeuropeistický výzkum v jiném oboru, a to kulturní antropologii (historické sociologii), konkrétně u Wilhelma Mühlmanna (1962, 1964). V pracích tohoto autora nalézá Zimmer poučení především o dvou důležitých tématech: o tom, co určuje etnickou identitu, a o charakteru a významu kočovných společností. Pokud jde o etnicitu, přebírá vlastně obecnější přístup těch směrů kulturní antropologie, které za podstatné znaky pro zformování etnicity, kolektivního vědomí o etnické jednotě a identitě, považují různé vnější znaky, jako je způsob odívání a druhy ozdob (včetně tetování či účesu), podoba a výzdoba obydlí, výběr zbraní a nástrojů, hudba, tanec a podobně. Relativně menší důležitost pro etnicitu má naopak v takových přístupech – na rozdíl od tradičního chápání – jazyk. Co se týče kočovného způsobu života, kulturně-antropologické práce už nezastávají výklad o tom, že kočovnictví bylo jen mezičlánkem ve vývoji lidstva mezi starším stadiem lovectví a sběračství a následným stadiem usedlého způsobu života založeného na zemědělství. Kočovnictví je naopak viděno jako způsob života komplementární k způsobu usedlému. Počítá se s tím, že oba typy jsou provázány četnými, zejména ekonomickými vztahy (kočovníci získávají od zemědělců koupí, výměnou nebo lupem různé zboží, farmáři od nomádů zase kovové výrobky ze vzdálenějších trhů a podobně). Ze sociálního hlediska pak kočovný způsob života může představovat vzhledem k usedlému způsobu života jakousi alternativu, respektive novou naději pro ty, kdo byli z usedlé společnosti nějak vyloučeni. Některé nomádské společnosti tak do sebe absorbují uprchlíky, vystěhovalce, zločince, dobrodruhy a psance nejrůznějšího původu. Takové

24 „I have the impression that the discussion between historical linguists and archaeologists has become almost pointless in the last decades“ (Zimmer 1990c, 145).

společnosti jsou skutečně historicky doloženy a Mühlmann pro ně užívá označení *colluvies gentium*, tj. doslova „kal, usazenina národů“. Samo přijetí a začlenění cizinců do takové společnosti bývá přitom spojeno s různými rituály, tedy opět s vnějšími projevy toho, co daná společnost vyznává. Asimilace nově přichozích spočívá tedy ve vědomé adopci a inkorporaci. Vedle kulturně-antropologických přístupů pak Zimmer nalézá druhou inspiraci v lingvistických výzkumech pidžinů a kreolských jazyků. Z jazykového hlediska totiž lze v *colluvies gentium* očekávat vznik nového jazyka na způsob pidžinu, protože do takových komunit se dostávají lidé zcela odlišného původu a potřebují spolu komunikovat. Dochází tak k míšení různých jazyků, které si sebou jednotliví přichozí přinášejí. V první fázi vzniká velmi rychle jednoduchý, pomocný jazyk, tedy pidžin. Poté existují dvě různé vývojové cesty. Buď se tento nový jazyk stane rodným jazykem dalších generací, dojde pak k jeho restrukturalizaci a vzniku už složitějšího kreolského jazyka, nebo ve společnosti převládne některý z jazyků, který sem přinesla početně silná a nakonec sociálně dominující podskupina mluvčích, a vzniklý pidžin je tímto jazykem potlačen.

Nastíněné principy kulturní antropologie a kreolistiky Zimmer aplikuje na indoevropské jazyky. Primární indoeuropeizaci, tedy samotný vznik indoevropské společnosti a jejího jazyka, chápe právě jako vznik *colluvies gentium* a pidžinu. Úvahu vede následujícím způsobem. Lingvistická rekonstrukce indoevropského prajazyka (*Protosprache*) vede k postulaci reálně existujícího prajazyka (*Grundsprache*), jímž hovořila konkrétní společnost. Nemáme však žádný obecně přesvědčivý návrh na připsání konkrétní doložené archeologické kultury této postulované společnosti, proto se zdá, že její jádro bylo relativně malé. Pokud nevěříme na širší genetickou příbuznost indoevropštiny například v rámci nostratické velkorodiny, je rozumné předpokládat, že vznikla jako jazyk zcela nové etnické jednotky. Ta mohla vzniknout právě jakožto nová *colluvies gentium*. Byla to tedy kočovná společnost, složená z lidí, kteří byli z nejrůznějších důvodů vykořeneňi z okolních společností, ať už založených na usedlém způsobu života, nebo případně i z jiných kočovných společností. Čas ani místo vzniku této společnosti a jejího jazyka nelze přesně určit. Z časového hlediska můžeme stanovit pouze *terminus ante quem*, a to je první doložení samostatného indoevropského jazyka v podobě anatolských vlastních jmen v akkadských dokumentech z 20. století před Kristem. Pokud jde o místo, musela tato kočovná společnost sousedit a být v nějakých vztazích k některé z už pevně ustavených společností s usedlým způsobem života. Dynamičnost a přitažlivost nové společnosti spočívala v otevřenosti: jako její základní hodnoty

předpokládá Zimmer volnost a svobodu (od starých omezení, stíhání, majetku), pohostinnost a pravdivost; není zde zřejmě místo pro příliš diferencovanou sociální hierarchii, spíše lze předpokládat něco jako demokracii se zárodky oligarchie. Postupem času se ovšem z *colluvies gentium* stává etnikum (kmen, *ethnos*). Pokud jde o jazyk, po vzniku indoevropského pidžinu počítá Zimmer s jeho následným vývojem v jazyk kreolský. Dodejme ještě, že ty elementy, které se tradičně vykládají jako výpůjčky ze sousedních (uralských, kavkazských, altajských apod.) jazyků do indoevropštiny, jsou v Zimmerově modelu chápány jako výsledek přispění mluvčích těchto jazyků v období formování se indoevropské *colluvies gentium*, tedy ve fázi pidžinizace.

Následně dochází k druhé fázi vývoje, tzv. sekundární indoeuropeizaci, tj. vzniku a rozšíření samostatných, dílčích indoevropských větví. Zde Zimmer představuje několik kvalitativně různých vývojových cest a udává jejich historické příklady. Na rozdíl od později doložených rychlých a početně silných operací typu germánského stěhování národů předpokládá Zimmer pro prehistorickou dobu spíše pomalé operace menších skupin vydělujících se z původní indoevropské společnosti. Autor rozlišuje několik typů takových skupin, pro všechny ale předpokládá už silné vědomí indoevropskosti uvnitř vydělivší se skupiny, tedy existenci etnické identity. V konkrétních podmínkách pak záleží na tom, s jakou jinou (jak silnou) kulturou se skupina střetne.

První typ popisuje Zimmer jako dobrodružný odchod skupiny mladých bojovníků hledajících z vlastní vůle svou lepší budoucnost jinde. Mohou se pokusit o ovládnutí některé ze zemědělských společností, nejspíše nepřilíš vzdálených, protože k delšímu putování nemají odpovídající hmotnou oporu. Jakožto nově příchozí silní bojovníci se dostávají na významnější místa v této společnosti, popřípadě přímo získávají hlavní moc, ale zároveň jsou pro svůj malý počet nuceni se do původní společnosti nějak začlenit, zejména smíšenými sňatky a podobně. Aby udrželi svou pozici a zejména jazyk, programově jej používají (a další obyvatelé zároveň nutí jej používat) jako jazyk elity, jako jakýsi jazyk „dvora“ s případnými speciálními funkcemi (poezie). Tento jazyk nových vládců však zároveň podléhá rychlým a výrazným změnám pod vlivem místního jazyka nebo jazyků, obzvláště v případě, že místní kultura je na vyšší technické a celkové civilizační úrovni. Příklad tohoto typu vidí Zimmer v hetitštině a ostatních indoevropských jazycích Anatólie. I zde si lze představit jednu, spíše však více, menších indoevropských skupin získávších kontrolu nad místními vyspělými společnostmi. Nově příchozí mají silné povědomí o indoevropské tradici, takže jejich jazyk

nepodléhá přímo pidžinizaci, ale vliv místních neindoevropských jazyků je přesto velmi silný. Tak si lze vysvětlit výraznou odlišnost anatolských jazyků od ostatních indoevropských jazyků. Pod cizím vlivem zde došlo k silnému zjednodušení (ztráta některých indoevropských kategorií) a zároveň k zachování některých archaismů.

Druhým typem odchodu z původní společnosti může být – na rozdíl od výše zmíněného dobrovolného opuštění – nucená emigrace. Tzv. *ver sacrum* („zasvěcené jaro“) je instituce popisovaná v antických historických dílech, takže může jít ve skutečnosti pouze o literární topos, ale některé konkrétní příklady se přesto zdají svědčit o jeho existenci. Jedná se zde o jakési kolektivní očišťování celé společnosti v situaci hmotné nouze způsobené přebytkem obyvatelstva. Aby společnost zažehnala hněv bohů, zasvěcuje jim vše živé, co se narodilo v přesně vymezeném roce. Jsou obětována zvířata a mladí lidé konkrétního věku jsou posláni nuceně pryč hledat si místo, kde by založili novou společnost. Takový postup je doložen u Keltů a zdá se odpovídat i řeckým kolonizačním výpravám stimulovaným právě předlidněním. Zimmer tento postup nabízí jako obecný typ možného způsobu šíření indoevropských jazyků. K vlivu neindoevropských jazyků, s nimiž se dostávají takto migrující skupiny do kontaktu, dochází v mnohem menší míře, než jak tomu bylo v prvním typu.

Třetím typem vydělení z původní indoevropské společnosti je odchod celého rodu, tedy výprava vůdců s celými svými rodinami, příbuznými a následovníky. Takto homogenní skupina disponující lepším zázemím a prostředky může podniknout i časově a prostorově delší cestu, při níž se posiluje vědomí společné etnické i jazykové identity. Přirozenou reprodukcí i inkorporací nových příchozích, pro něž je tato společnost atraktivní, vznikne při putování jakýmsi efektem sněhové koule početně velmi silná společnost. Střetne-li se pak s jinou kulturou, která není na výrazněji vyšší úrovni, uchovají si příchozí převahu. To se projeví zachováním hlavních rysů jejich identity i relativně malým (ne však nulovým) vlivem místních jazyků na jazyk nově příchozích. Příkladem tohoto typu je pro Zimmera vznik a prosazení se indoiránských kmenů, s modifikacemi pak snad i řeckých.

Čtvrtý typ indoeuropeizace nazývá Zimmer sekundární *colluvies gentium*. Jedná se vlastně o zopakování vzniku *colluvies gentium*. Odchod na nové území je záležitostí etnický a jazykově nehomogenní skupiny. Je zde vědomí indoevropské tradice, ale zároveň dochází k výraznému přimíšení neindoevropských elementů. Tento způsob vzniku nové etnické a jazykové větve spatřuje Zimmer u germánských kmenů, například Franků (objevují se původně jako loupeživé tlupy v římské Galii, přitahující další

dobrodruhy, uprchlé otroky a podobně) či Góty (život pod hunskou nadvládou, později absorpce íránských a různých neindoevropských prvků).

Jako možný typ uvádí dále Zimmer indoeuropeizaci neúspěšnou. Jedná se o případy, kdy domácí kultura byla silnější a příchozí indoevropskou vrstvu zcela pohltila. O konkrétním příkladu takového procesu však logicky nemáme svědectví. Okrajově pak autor uvádí ještě další typy, a to cílené vojenské obsazení nových oblastí s následným usazením vojenských veteránů (například řečtina za Alexandra Velikého nebo latina za římských výbojů), novodobou kolonizaci ostatních kontinentů evropskými národy od 15. století a konečně v dnešní době probíhající inkorporaci a asimilaci neindoevropských mluvčích do severoamerické a evropské společnosti.

Zimmerův model není koncipován jako hotová teorie, ale spíše návrh k dalším diskusím. Není propracován do detailů, snaží se spíše generovat další otázky. Autor rozlišuje uvedené typy sekundární indoeuropeizace vlastně na základě více parametrů: podle původního sociálního statusu členů skupiny odcházející z původní *colluvies gentium*, podle následného způsobu prosazení se v novém prostoru a konečně také podle míry vlivu, jakému nakonec podléhají ze strany jiných společností a jejich jazyků. V jednotlivých svých textech přitom autor akcentuje vždy jen některý z uvedených parametrů. Bylo by tedy snad také možno – při případném hledání dalších typů – pomýšlet na zkřížení doposud představených dílčích charakteristik, například uvažovat situaci, kdy dochází k odchodu celého rodu a migrace trvá dlouho (třetí typ), ale poté se tato společnost střetne s velmi silnou a vyspělou kulturou (první typ) a podobně.

Z představeného nástinu Zimmerova modelu je patrná jeho silná afinita s dílčími momenty jednotlivých koncepcí vzniku praslovanštiny a slovanšské etnické identity, které jsme rozebrali výše. Blízkost je pozorovatelná zejména ke Curtovi a Pritsakovi.

S Curtou má Zimmer společné využití prací z oboru kulturní antropologie, byť se každý opírá o trochu jinou skupinu kulturně-antropologických textů: Zimmer o Mühlmanna, Curta o Barthe (1969), jehož práce bývá považována za zásadní příspěvek k novější diskusi o tom, co vytváří etnickou identitu, a o tom, že její základ tvoří jazyk.²⁵

S Pritsakem má Zimmer společný hlavně důraz na roli kočovných společností a jejich vztah k zemědělským společnostem. Pritsakovy výklady o *pax nomadica* v zásadě odpovídají tomu, jak vidí situaci i Zimmer, dokon-

25 Srov. k tomu a obecně k vývoji chápání pojmů kultura, archeologická kultura, sociální identita a etnicita Květina (2010). Dalším z Curtových inspiračních zdrojů jsou Eastman – Reese (1981).

ce jsou subtilnější. Povšimněme si dále také inspirace, kterou oba nalézají v konkrétních slovních obratech doložených v historických pramenech: Zimmer se při převzetí Mühlmannova pojmu *colluvies gentium* opírá také o spojení *colluvies nationum* doložené u Tacita, Pritsak (1983, 384) zase při svém výkladu odkazuje na Jordanovy výrazy *vagina nationum* a *officina gentium*. Chceme-li se tedy zamyslet nad tím, kam by patřily v rámci Zimmerova modelu indoeuropeizace jednotlivé teorie vzniku a šíření praslovanštiny, o kterých v této kapitole pojednáváme, první zařazení je nasnadě: **Pritsakova** teorie zjevně odpovídá tomu, co Zimmer popisuje jako *colluvies gentium*. Vznik Slovanů podle Pritsaka by tak spadl pod ten typ sekundární indoeuropeizace, který Zimmer vymezuje jako sekundární *colluvies gentium*. Z jazykového hlediska Pritsakův přístup takovému zařazení také vyhovuje: ukázali jsme už výše, že Pritsak užívá termín *lingua franca* ve významu pidžin.

Zařazení ostatních teorií o vzniku Slovanů a jejich nejstaršího jazyka do Zimmerova modelu je složitější a ne už tolik jednoznačné. Zdá se, že **Curtovo** pojetí alespoň v některých aspektech koreluje s Zimmerovým prvním typem sekundární indoeuropeizace ukázaným na příkladu anatolských jazyků. V obou případech se uvažuje o relativně menší skupině bojovníků či náčelníků (viz u Curty první slovanští historicky doložení vůdcové), kteří uzurpují moc a shora pak diktují na základě prestiže další pravidla života společnosti včetně vědomého rozhodnutí se pro užívání konkrétního, a to právě jejich, jazyka. Zároveň však dochází k silnému ovlivnění tohoto jazyka dalšími jazyky, které se na daném teritoriu nacházejí, obzvláště pokud patří ke kulturám s vyšší civilizační úrovní (srov. Curtův předpoklad vlivu balkánské románštiny na praslovanštinu). Osud slovanštiny byl ovšem pronikavě jiný než osud anatolských jazyků: v prvním případě došlo nakonec k tomu, že nový jazyk se prosadil jako hlavní, v druhém se naopak indoeuropeizace „nezdařila“. Curta ovšem nepojednává blíže o tom, že oni první slovanští vůdcové se museli odněkud rekrutovat, z obyvatelstva, které se muselo odněkud vzít, ba dokonce popírá existenci slovanského jazyka před touto dobou. Jeho teorie tak vlastně obsahuje výraznou výkladovou lakunu, když nakonec neříká, jak samotný jazyk vznikl, ale pouze, jakým způsobem se dále šířil. Snad si můžeme dovolit tuto lakunu vyplnit – právě na základě porovnání s Zimmerovým prvním typem sekundární indoeuropeizace – předpokladem, že obyvatelstvo s určitým vědomím indoevropské tradice se na Curtou pojednávané území při Dunaji mohlo dostat i před jím vymezenou dobou a přinést tam něco jako pra- či před-slovanský jazyk.

Zbylí tři autoři – Nicholsová, Holzer a pozdní Lunt – počítají s tradičně lokalizovanou pravlastí severovýchodně od Karpat, přičemž ke způsobu, jak se tam Slované zformovali, se také nevyjadřují, zabývají se až expanzí jejich jazyka. Z hlediska prvotního zformování slovanského prajazyka, tj. jeho vydělení z indoevropštiny, tak u těchto autorů připadá v úvahu zřejmě kterýkoli z prvních tří typů, které nastiňuje Zimmer. I v Zimmerově modelu je ovšem obecně zajímavější spíše další průběh indoeuropeizace, tedy to, jak se vzniklá dílčí indoevropská větev dále prosazuje a co se přitom s jazykem děje. V pojetí **Nicholsové** se jednalo nikoli o rozšíření slovanského obyvatelstva (demographic spread) v podobě migrace, a tím i jejich jazyka, ale šlo pouze o další šíření jazyka (language spread) tím, že jej přejímala nejrůznější okolní etnika, v první řadě Avari. Jednalo se vlastně o přechod (shift) k slovanskému jazyku a zároveň o proměnu etnickou (ethnic shift). V rámci Zimmerova modelu se tomuto pojetí nejvíce blíží třetí typ, v němž se počítá s homogeností a silným vědomím indoevropské tradice u šířícího se jazyka, což se pak projevuje relativně malým vlivem oněch zanikajících jazyků. Nicholsová skutečně neuvažuje o silných vnějších vlivech na praslovanštinu, kontaktní vliv vnímá především v opačném směru praslovanština → okolní jazyky. A protože nepočítá ani s migrací slovanského obyvatelstva, není v její teorii místo ani pro případné koineizační procesy mezi slovanskými dialektami (není tedy divu, že pojem koiné ani nezmiňuje). Jinak je tomu u (pozdního) **Lunta a Holzera**, kteří, jak jsme ukázali výše, tematizují – i přes nejednoznačnost v užívání termínů koiné a lingua franca – především předpokládané koineizační procesy v rámci nářečně diferencované praslovanštiny. V jejich teoriích se ovšem samozřejmě počítá i s vlivy neslovanských jazyků. Oba badatelé uvažují o migraci Slovanů z pravlasti, ale její důvody neuvádějí. Jejich teorie lze z tohoto úhlu pohledu posuzovat vlastně stejně jako zcela tradiční pohledy na počátky expanze Slovanů. Práce počítající s rozsáhlou migrací Slovanů z předpokládané pravlasti severovýchodně od Karpat často vidí jako motiv této migrace demografický tlak: nárůst populace vyvolal potřebu hledat další prostor k životu (za všechny srov. například Horálek 1983, 173). Pokud bychom akcentovali jako důležitější faktor pro zařazení do typu indoeuropeizace právě motiv k odchodu, odpovídalo by toto pojetí Zimmerovu druhému typu, tedy ver sacrum. Uvažovat však lze i o zařazení do třetího typu: odchod jednotného rodu, respektive spíše více rodů samostatně různými směry, více odpovídá tradičním romantickým představám o putování zárodků jednotlivých pozdějších slovanských etnik na místa jejich konečných sídel; rovněž přírovnání ke způsobu expanze indoíránských kmenů tomuto pojetí odpovídá.

Z provedeného srovnání můžeme učinit dílčí závěry. Z hlediska uvažovaných vnějších vlivů na praslovanštinu lze zkoumané teorie seřadit následovně. S největším vlivem počítá Pritsak, jedná se o pidžinizaci. Ostatní autoři uvažují o vnějších vlivech na kvalitativně zcela jiné úrovni: počítají se zachováním indoevropské tradice a normálním přenesením praslovanšského jazyka z generace na generaci (vymezení genetické příslušnosti podle Thomasonové a Kaufmana 1988), přičemž se zároveň uskutečňovaly také různé kontaktní vlivy okolních jazyků (více s nimi počítá Curta, o něco méně zřejmě Holzer a Lunt, nejméně Nicholsová). Kvalitativní rozdíl mezi Pritsakem na jedné straně a ostatními autory na straně druhé odpovídá i zařazení jejich teorií do Zimmerova modelu: i on považuje sekundární *colluvies gentium* za typ výrazně odlišný od ostatních tří typů. Všem autorům je společný předpoklad, že v posledních stoletích prvního tisíciletí se praslovanština tak výrazně rozšířila na velkém území proto, že plnila roli dorozumivacího jazyka mezi Slovy a mluvčími jiných jazyků, že tedy fungovala jako *lingua franca* (v dnešním nejobecnějším vymezení).

Lunt a Holzer navíc přicházejí i s představou nivelizace nářečních rozdílů v rámci praslovanštiny v době příchodu Slovanů na Balkán. Spokojují se spíše jen s obecnými úvahami a zdůvodněním toho, že v praslovanštině v 6. století, případně i později, muselo docházet k nářečnímu vyrovnávání a zjednodušování. Protože prajazyk, jímž se hovořilo ve slovanské pravlasti, byl přirozeným jazykem, musel podle autorů vykazovat alespoň nějakou nářeční rozrůzněnost. Rekonstruovaná praslovanština v pozdějším stavu kolem roku 600 je však až překvapivě jednodušná (na rozdíl třeba od srovnatelných dalších indoevropských větví, zejména germánských či keltských jazyků v dané době), a tak lze předpokládat, že je to odraz nivelizace původních praslovanských dialektů do podoby jednoho jednotného útvaru. Každý z těchto autorů pak přidává o něco konkrétnější představu svého pojetí: Lunt přirovnáním k vývoji „jugoslávské“ rusínštiny, Holzer rozborem alternací. Myslíme, že tato otázka zaslouží podrobnější průzkum, a to za pomoci zasazení těchto názorů do novějších teorií zabývajících se procesy koineizace. Předběžně se o to nyní pokusíme.²⁶

KOINEIZACE

Vyjít můžeme z určení vzájemného vztahu mezi procesy pidžinizace a kreolizace na jedné straně a procesem koineizace na straně druhé, protože to

26 Srov. už také Boček (2013a).

nám opět osvětlí rozdíl mezi Pritsakem a ostatními autory. Problematiku shrnuje Tuten (2003, 74–79)²⁷. Koiné, pidžiny a kreoly mají jednak společné rysy, jednak rysy vzájemně je odlišující; první z těchto skutečností je ovšem příčinou toho, že tyto jazykové útvary nebyly vždy v odborné literatuře adekvátně rozlišeny a popsány. Společné je těmto útvarům především to, že se jedná o nové jazykové variety užívané nově vzniklými společnostmi; jsou výsledkem míšení mluvčích rozdílných jazykových útvarů a potřeby těchto mluvčích domluvit se. Ve všech případech dochází k procesům míšení a vyrovnávání (leveling), ale jsou zde i podstatné rozdíly.

Pidžiny vznikají rychle, jakožto „nouzové“ útvary, když dospělí mluvčí typologicky vzdálených jazyků potřebují jednoduché, ale konvencionalizované prostředky komunikace. Komunikace je omezena jen na několik funkcí a může být nahrazena neverbálními prostředky (gesty), ale je dostatečně častá na to, aby se vytvořila určitá norma. Jeden z jazyků, typicky jazyk sociálně dominantní skupiny, se může stát hlavním přispěvatelem jazykových elementů do nové variety. Kontakt mezi různojazyčnými skupinami je omezený a nemusí existovat ani přímý kontakt s rodnými mluvčími oné hlavní variety. Chybí tak motivace naučit se ji v úplnosti. Výsledkem je radikálně redukováná slovní zásoba i gramatický systém postrádající formální morfologii a složitější syntaktické struktury. Absence rodilých mluvčích této variety se projevuje tím, že jednotliví mluvčí si zachovávají výslovnostní normu svých rodných jazyků, takže zvuková stránka nové variety je málo stabilní. Pokud žádná z přispívajících skupin nemá potřebu či možnost naučit se původní jazyk některé z ostatních skupin a přesto přetrvává potřeba kontaktu, nadále se užívá vzniklý pidžin a ten se stává **kreolem**. Existují už rodilí mluvčí této variety a ta se stává hlavním jazykem nově vzniklé společnosti. Zvyšuje se rozpětí funkcí, v nichž je tento jazyk užíván, rozšiřuje se slovní zásoba a obohacuje gramatika.

Koiné se od pidžinů a kreolů odlišují zejména sociální situací, za které vznikají. Kontakt je zde frekventovaný, přispívající variety jsou bezprostředně dostupné a především se jedná o útvary vzájemně srozumitelné, protože jde o dialekty téhož jazyka. Mluvčí pak mění svou řeč ne kvůli urgentní potřebě předání informace, ale za účelem přizpůsobit se a reflektovat proměňující se identitu v nové společnosti. Vzniklá koiné nevykazuje zásadní strukturální diskontinuitu vzhledem k přispívajícím útvarům, naopak je i s nimi vzájemně srozumitelná.

27 Srov. podobně Hinskens (2001).

Zásadní rozdíl mezi pidžiny a koiné je tedy nakonec v tom, že v prvním případě se jedná – v terminologii modelu Thomasonové a Kaufmana (1988) – o abnormální přenos jazykových prvků (tj. různé prvky pocházejí z různých jazyků – typicky lexikum z jednoho jazyka a gramatika z více různých jazyků – a není zde generační kontinuita), zatímco v druhém o přenesení normální, tedy o zprostředkování celého jazyka jeho rodilými mluvčími, tj. z generace na generaci. Zjednodušeně řečeno v případě pidžinizace dochází k míšení jazyků, zatímco v případě koineizace k smíšení dialektů jednoho a téhož jazyka. Zde je samozřejmě ihned možno poukázat na starý problém nejasnosti v určování, co jsou ještě dva dialekty téhož jazyka a co už dva různé jazyky a podobně,²⁸ ale připomeňme, že prototypickým příkladem pidžinizace jsou situace, kdy se mísí nikoli blízké příbuzné jazyky, ale naopak jazyky typologicky odlišné a zároveň často i geneticky výrazně vzdálené nebo vůbec nepříbuzné. Sám Tuten ovšem nezatajuje, že věc je složitá a jiní autoři se na věc mohou dívat výrazně jinak. Například Croft (2000) zařazení koineizace mezi normální přenos zpochybňuje a Mufwene (1997) výslovně odmítá činit mezi procesy pidžinizace a koineizace rozdíl.²⁹

Zejména od 80. let minulého století se relativně soustavně vyvíjejí teorie, které se problematice **koineizace** věnují, a vzniklo už několik modelů sloužících k jejímu popisu. Vyprofilovaly se v zásadě dva hlavní modely koineizace. Autorem prvního modelu je Siegel (1985, 1993a, 2001), druhý vypracoval Trudgill (1986). Důležité je, že se nejedná o dvě izolované teorie, které by se navzájem ignorovaly, naopak mezi nimi existuje věcná diskuse (srov. Siegel 1993b, Kerswill 2002). Především však došlo postupem času k jisté syntéze obou přístupů v pracích Tutenových (srov. Tuten 2000, 2001 a zejména 2003; z ohlasů srov. Dworkin 2006).

Siegelův model je statický (je založen na rozlišení různých stadií v procesu koineizace) a více se věnuje sociolingvistickým otázkám fungování zkoumaného jazykového útvaru ve společnosti. Jednotlivá stadia vývoje koiné autor koreloval se stadii, jakými procházejí pidžinizované jazyky při svém vývoji v jazyky kreolizované. Základní schéma tohoto modelu vypadá následovně:

28 K rozdílu jazyk : dialekt srov. např. Chambers – Trudgill (1998), Jansen (2010, 12–42) a níže v kapitole 3, str. 181–182.

29 Jiným důležitým aspektem výzkumu koiné a procesu koineizace je vztah k pojmu jazykový standard a standardizace. K tomu srov. například Greenberg (1986) a Muljačić (1990), nověji Coetsem (2000, 174–175) a opět Tuten (2003, 84–86).

	Pidginization	Koineization
1) Initial contact	pidgin (jargon)	prekoine
2) Stabilization	stabilized pidgin	stabilized koine
3) Expansion	expanded pidgin	expanded koine
4) Nativization	creole	nativized koine

V jednotlivých stadiích koineizace probíhají tyto procesy:

- 1) existuje konkurence různých forem z různých útvarů;
- 2) ustavují se nové lexikální, fonologické a morfologické normy, vzniká kompromis;
- 3) koiné se stává literárním jazykem nebo standardem, rozšiřuje tak svoje funkční rozpětí;
- 4) pro část mluvčích je koiné rodným jazykem, vznikají případně inovace, které nebyly v žádném z předchozích útvarů, z nichž koiné vznikla.

Trudgillův model je naopak procesuální a více než na vnější fungování jazyka se dívá na vnitrojazykové změny a jejich výsledky. Rozlišuje tři hlavní procesy:

- 1) míšení (mixing): výsledná koiné obsahuje rysy z více různých jazykových útvarů;
- 2) vyrovnávání/vyhlazování (leveling): redukce nebo zánik příznakových, tj. neobvyklých nebo menšinových variant;
- 3) zjednodušování (simplification): nárůst pravidelnosti a morfologické a lexikální transparentnosti.

Zatím nejlepší propracovanosti dosáhl model koineizace, který rozvíjí **Tuten**. Model má řadu důležitých aspektů, zde však upozorníme jenom na některé jeho rysy, abychom ukázali, jak mohou být jeho principy aplikovány na situaci praslovanštiny. Autor se pokouší převzít to nejlepší ze Siegelova i Trudgillova přístupu a navíc spojuje problematiku koineizace s teorií „neviditelné ruky“, kterou pro vysvětlení jazykové změny vypracoval Keller (1994). V tomto přístupu se jazyková změna vysvětluje na dvou úrovních: na mikroúrovni se zkoumá aktivita jednotlivých mluvčích a její sociální podmínky, na makroúrovni pak lingvistické důsledky pro celou societu. Pro každou z obou úrovní nakonec Tuten (2001, 91–93) představil jakýsi návod, který má badatel sledovat při zkoumání a popisu konkrétního procesu koineizace.

Začít je třeba na **makroúrovni** koineizačního procesu – popisem konkrétních jazykových změn. U nich je třeba ukázat že:

- 1) vykazují a) míšení, b) vyrovnávání a c) zjednodušování;
- 2) dochází zároveň k většímu počtu takových změn;

3) tyto změny probíhají velmi rychle, během dvou až tří generací.

Poté následuje průzkum **mikroúrovně** koineizačního procesu. Zde je podle Tutena nutno učinit následující kroky:

1) ukázat nárůst variantnosti způsobené demografickým a nářečným míšením;

2) ukázat změny v charakteru sociálních sítí, do kterých jsou mluvčí zapojeni;

3) specifikovat variety, které k výsledné koiné přispívají, a poměr počtu mluvčích těchto variet;

4) specifikovat přispívající variety na všech jazykových úrovních (lexikum, gramatika, fonologie).

Podívejme se, zda - a v případě že ano, jak - mohou být tyto kroky obou úrovní aplikovány na praslovanštinu v uvažovaném období. Může se zdát, že pokoušet se odhalit koineizační procesy v rekonstruovaném prajazyce je nemožné; obvykle se také koineizační analýzy činí na historicky doložených jazycích: pracuje se s obsáhlejšími korpusy textů, posuzuje se variantnost vybraných jevů a vše se koreluje se sociolingvistickými a historickými ukazateli a daty - v zásadě se tak jedná o práce spadající širěji pod historickou sociolingvistiku (nejlepším příkladem takové práce jsou právě Tutenovy rozbory staré španělštiny). Předpokládané původní praslovanské dialekty z doby před migrací, k jejichž kontaktu mělo následně dojít, nemáme na první pohled nijak zachovány a srovnávací metoda obecně dovoluje rekonstruovat pouze uniformní prajazyk.³⁰ Přece jen se však najdou práce, které se snaží tento limit tradiční srovnávací lingvistiky překročit a pokoušejí se interpretovat konkrétní slavistická data jako stopy starých, ještě předmigračních slovanských dialektů. Blíže si představíme tři takové přístupy.

(1) **Nikolajev** v řadě svých prací (viz zejména Dybo - Nikolajev - Zamjatina 1990, 109-112, 155-158; dále srov. i Nikolajev 1986, 1987) představil teorii, podle které lze rekonstruovat čtyři původní praslovanské dialekty ještě z doby před migrací Slovanů, a zároveň je dokonce přímo spojit s konkrétními jmény písemně doložených raných slovanských kmenů. Hlavní změnou, na základě které se podle autora vydělily čtyři předpokládané praslovanské dialekty, byla retrakce přízvuku, jež vyústila ve vznik neoakutu. V jednotlivých dialektech měla proběhnout následovně:

30 S takovým závěrem se spokojujeme v nedávné práci (Boček 2013a). Nemožnost rekonstruovat původní praslovanské dialekty zmiňuje řada dalších autorů, srov. například Shevelov (1964, 2): „C[ommon]S[lavic] could not have been completely uniform: it certainly had its own dialects. These, however, are unknown. Our inability to reconstruct them is caused partly by insufficiency of our reconstruction methods“.

i. dialekt: retrakce přízvuku na předcházející vokál, ať už byl dlouhý nebo krátký: *lòžitъ, xválitъ*;

ii. dialekt: retrakce přízvuku pouze na předcházející krátký vokál: *lòžitъ, xválitъ*;

iii. dialekt: retrakce přízvuku pouze na předcházející dlouhý vokál: *ložitъ, xválitъ*;

iv. dialekt: archaické zachování místa i kvality původního přízvuku: *ložitъ, xválitъ*.

Tyto čtyři předpokládané staré praslovanské dialekty rekonstruoval autor vždy na základě dat z jednotlivých doložených historických slovanských dialektů napříč slovanským areálem. Pro rekonstrukci využil doložené dialekty následovně:

i. dialekt: kajkavské, severoslovinské, severočakavské dialekty; některé bulharské a makedonské dialekty;

ii. dialekt: západní bulharské dialekty; západní, severozápadní a severní ruské dialekty a severovýchodní běloruské dialekty, které mají původ v tzv. starém dialektu kmene Krivičů; galicijský dialekt ukrajinštiny; štokavské dialekty;

iii. dialekt: stará chorvatština (dílo Juraje Križaniće), některé jihočakavské, slovinské a kajkavské dialekty; některé severoruské dialekty, které mají původ ve starém kmenovém dialektu Il'menů; některé běloruské a ukrajinské dialekty založené podle autora na starých kmenových dialektech Dregovičů a Derevljanů; pomořanské a kašubské dialekty;

iv. dialekt: východní a jihovýchodní ruské dialekty.

Nový akut, k jehož vzniku mělo dojít v jednotlivých starých dialekttech ve výše naznačené distribuci, ovšem autor neurčuje pouze na základě fonologických (fonotaktických) kritérií, jako je délka vokálu a jeho pozice ve slově, ale také a především na základě kritérií morfologických: shledává ho totiž pouze v rámci šesti morfologicky vymezených kategorií. V první řadě jde o prezenní formy *i*-kmenových sloves. To je základní kategorie, na základě které se čtyři praslovanské dialekty rozlišují (viz výše). Zbýlými kategoriemi pak jsou: participia se sufixem *-an-* od sloves s kmenovou alternací (*česanъ, pisanъ*); lokativ plurálu na **-ěchъ* u některých jmen (*dvorěchъ, grěšěchъ*); nominativ a akuzativ plurálu na **-a* u neuter (*sela, gnězda*); instrumentál plurálu na *-y* a *-mi* u některých jmen (*dvory, dvorъmi; grěchy, grěchъmi*); genitiv a lokativ duálu na *-u* u feminin (*nogu*).

Nikolajevova hypotéza není primárně zacílena na to, co se s takto rekonstruovanými původními dialekty posléze stalo. Spojitost s naší tematikou koineizace je tak pouze nepřímá. V Nikolajevově teorii se vlastně počítá

s tím, že mluvčí jednoho a téhož původního praslovanského dialektu se v době migrace Slovanů rozešli do různých směrů a nakonec se usídlili na různých, vzájemně i nespojitých územích a tam se ocitli v sousedství s částí mluvčích zase jiného z původních praslovanských dialektů (příkladem jsou kajkavské dialekty, které vlastně autor vykládá tak, že některé z nich vznikly z původního I., jiné z původního III. praslovanského dialektu). Pokud jde o zařazení do Tutenova modelu koineizace, mohla by se tak Nikolajevova teorie týkat asi pouze bodu 1a) na makroúrovni, protože vlastně předpokládá míšení původních rozdílných dialektů na nově osídlených územích, a to ještě spíše jen na relativně malých dílčích územích (oblast kajkavštiny a podobně).

Je ovšem také třeba dodat, že Nikolajevova teorie se nesečkala s příznivým ohlasem. Nejobsáhlejší kritiku představuje disertační práce Feeneyho (2003), která upozorňuje na řadu jejích sporných bodů. Nejpodstatnější jsou tyto:

1) Problém datace. Retrakce přízvuku a vznik neoakutu se v naprosté většině prací datuje až do doby pozdní praslovanštiny, nejspíše kolem roku 800 po Kristu; za všechny srov. nověji například Holzer (2007, 72–73). Rovněž některé z morfoloických podmínek, se kterými Nikolajev počítá, mohly ve skutečnosti nastat až v pozdní praslovanštině, snad až v době její už výraznější nářeční diferenciaci.

2) Problém míšení jazykových rovin. Hypotéza vychází z formulace fonologické (prozodické) změny (vznik neoakutu) vyvolané jiným fonologickým jevem (přesun přízvuku), tvrdí se tedy, že příčiny jevu jsou fonologické. Přitom se ale zároveň zavádí silná morfoloická podmíněnost uskutečnění této změny. Změna se předpokládá jenom v konkrétních šesti morfoloických kategoriích jména a slovesa. Nakonec tak vlastně nejde o fonologickou změnu sensu stricto. Obecně tak lze říci, že tato teorie nečiní rozdíl mezi dvěma tradičně rozlišovanými typy změn: pravidelnou, zákonitou změnou, při níž se uplatňují pouze fonologické podmínky, a vlastně nepravidelnou, protože konkrétně morfoloicky podmíněnou změnou (analogie).³¹

3) Přímá spojitost konkrétních uvažovaných starých dialektů s názvy slovanských kmenů. Zde je problémem už to, že Nikolajev vychází z patnácti názvů doložených v Povesti vremennych let, ale ty se – jak známo – nekryjí se skutečnými etnonymy z doby prvních slovanských státních útvarů v migrační a postmigrační době. Jeho analýza by se tak ve skutečnosti mohla týkat jenom východních Slovanů, protože Nestorův výčet se vztahuje

31 Tato problematika šířeji souvisí se silnou rolí, která se morfoloii přisuzuje v moskevské akcentologické škole, kam se Nikolajev řadí.

pouze na východoslovanské území. Analýza většiny západoslovanských a jihoslovanských, ale také řady východoslovanských raných slovanských etnonym každopádně ukazuje, že jde o názvy mladší, vzniklé zřejmě právě až v době slovanské expanze (mnohá z nich nejspíš vznikla pod vlivem kontaktu s jinými, neslovanskými etniky); nešlo zjevně o starší názvy, v nichž by se odrážela ještě starší slovanská etnická rozrůzněnost z předmigrační doby. Zde Feeney mimo jiné vychází z pojetí etnicity zastávaného Curtou. V historických pramenech jsou uváděna jména kmenů a není bezprostředně nutné, respektive možné, vnímat je rovnou jako etnika.³²

(2) Slibnější než Nikolajevova hypotéza se jeví přístup, který rozvíjí **Andersen** (1996a, 1999). Také on předpokládá nářeční rozrůzněnost praslovanštiny už v předmigrační době. Zabývá se pak i přesnějším popisem toho, co to znamenalo pro dobu během a po migraci Slovanů z předpokládané pravlasti. Upozorňuje, že existující původní nářeční rozrůzněnost musela mít za následek, že některé praslovanské změny se při migraci šířily jiným způsobem, než to bývá u jazykových změn obvyklé. Jedná se v podstatě o rozdíl mezi změnami probíhajícími v usedlé společnosti a změnami uskutečňovanými při migraci – první jsou dobře popsatelné tradičními metodami historické dialektologie jakožto změny mající centrum, z něhož se paprskovitě šíří a vyznívají (lze je pak tedy znázornit na mapě pomocí souvislé izoglosy), druhé se zřejmě řídí trochu jinými principy, představují spíše jakési bodové rozesetí rysu („[i]n the Slavic territorial expansion, linguistic features are not propagated across a language area, but transported to new localities by several waves of settlers coming from different points of origin. The resulting sociolinguistic states of affairs were most likely more chaotic than they were characterized by ordered heterogeneity, and the choice between competing variants might be made, in any individual locality, not on the basis of any established sociolinguistic values (say, age or gender), but merely on the basis of predominance of usage“ – Andersen 1996a, 194; „[...] these earlier dialect differences were to a large extent leveled out. They were leveled out, we may presume, because Slavic speakers came to the diverse regions they settled in several waves, some of these, generations apart, from different points of origin – for changing conditions, in their home localities and in Europe at large, motivated emigrant groups from diverse areas to set out in different directions at different times“ –

32 Upozorněme, že Nikolajevova teorie má vazbu také na Zaliznjakův výzkum staronovgorodského dialektu. I tento autor zvažuje přímé spojení mezi starými slovanskými etnonymy a dialekty, ale spíše už pozdně praslovanskými, postmigračními (srov. Zaliznjak 1987, 1988).

Andersen 1996a, 31). Je zjevné, že takový popis dobře odpovídá situaci příznivé pro vznik koineizačních procesů, protože se podle něj na určité území dostávají rysy z různých dialektů, a zřejmě tak dochází k jejich interakci. Sám Andersen neužívá ani termín koiné, ani koineizace, ale evidentně uvažuje o existenci procesů, které pod koineizaci spadají. Konkrétně ve svých pracích analyzoval dva jevy. Přiblížme si jeho výklady podrobněji.

1) Monograficky zpracoval Andersen problematiku a doposud neuspokojivě vyloženou otázku variantnosti reflexů slovanských a baltských iniciálních vokálů za indoevropské *e-, *a- a *o-. Přehledně ji ukazuje následující tabulka ve srovnání s pravidelností reflexů za tytéž hlásky uvnitř slova (Andersen 1996a, 3):

	na začátku slova			uvnitř slova		
ie.	*e-	*a-	*o-	*e	*a	*o
psl.	*je-/*o-	*je-/*o-	*je-/*o-	*e	*o	*o
balt.	*e-/*a-	*e-/*a-	*e-/*a-	*e	*a	*a

Jako příklad srov. psl. *jezero/*ozero, lot. ezars, lit. ežeras/āžeras, stprus. Assaran 'jezero', celkem se jedná o 44 lexémů. Jak ve slovanských, tak v baltských jazycích se přitom lexikální distribuce, tj. přítomnost jedné, nebo naopak druhé z variantních forem v konkrétním lexému výrazně liší jazyk od jazyka i dialekt od dialektu; řečeno z opačné perspektivy, distribuce jednotlivých variant může být ukázána jen lexém od lexému. Obvykle se tato otázka zkoumala izolovaně pro baltské a slovanské jazyky, protože převažoval výklad, že variantnost ve slovanštině je výsledkem až pozdější samostatné slovanské, respektive východoslovanské změny *je- > *o-, a tedy že *o- je sekundární východoslovanská inovace (reflexy *je- ve vsl. se pak vysvětlovaly jako výsledky analogického vyrovnávání či jako výpůjčky z jsl. a reflexy *o- v zsl. a jsl. se pojímaly jako nesouvisející starší formy reflektující už indoevropskou apofonii); i pro baltštinu se pak předpokládal samostatný, nezávislý vývoj. Andersen se na věc dívá zcela jinak. Odůvodněně posouvá tradičně předpokládanou změnu *je- > *o- do doby před protezí, ale i dalšími praslovanskými změnami. Datuje ji nakonec do doby před migrací Slovanů z pravlasti a přepisuje ji do podoby *e- > a-. To mu umožňuje usouvztažnit tuto změnu s uvedenou obdobnou změnou v baltštině a hledat jejich společný výkladový rámec. Dospívá pak k následujícímu vysvětlení. V rámci baltoslovanského nářečního kontinua došlo v některém z jeho dialektů ke změně iniciálního *e- na *a-. Podle autora šlo buď o slovanský dialekt (jež stopy se jinak vůbec nezachovaly, proto ho nazývá kvazislavským -

Quasi-Slavic), nebo o jihovýchodobaltský dialekt. Tento zdrojový dialekt se pak dostal do blízkého kontaktu s jiným slovanským dialektem, který jej postupně překryl. Při shiftu k tomuto novému dialektu však původní mluvčí onoho kvazislavanského či jihovýchodního baltského dialektu do své nové řeči přenesli onu změnu náslovného vokálu. V novém slovanském dialektu tak vznikla variantnost **e-/*a-*, přičemž většinou převládlo **a-*, jen u některých lexémů se zachovalo **e-*. Tak vznikl tzv. **a*-dialekt praslovanštiny. Mimo tuto kontaktní zónu vznikl **e*-dialekt praslovanštiny, charakteristický naopak převahou náslovného **e-* a pouze sporadickým výskytem **a-* jakožto výsledku průniku některých lexémů z **a*-dialektu. Slovanské migrace na jih a západ od pravlasti byly nejprve uskutečněny zejména mluvčími **e*-dialektu, teprve později mluvčími přechodné zóny mezi **a*-dialektem a **e*-dialektem. Jednalo se o paprskovitou expanzi, čemuž odpovídá i existence **a*-forem převážně v těch nových slovanských územích, které byly blíže původnímu slovanskému území. Roztroušeně se však *a*-formy dostaly vlivem křížících se migračních vln také do vzdálenějších oblastí slovanského jihu a západu. Na slovanském východě byl obraz podobný, ale navíc je třeba ještě předpokládat vliv původního jihovýchodního baltského dialektu (s **a*-formami) na Slovany postoupivší více na sever; tím se vysvětlí silnější přítomnost *a*-forem ve vzdálenějších oblastech od původní pravlasti. V době po expanzi byla pak variantnost **e-/*a-*, charakteristická zřejmě pro poměrně velkou část nově se ustavujících raně středověkých slovanských dialektů, eliminována ve prospěch jedné či druhé varianty. Nicméně izolovaně se zachovaly některé **a*-formy v oblastech s převahou **e-* a naopak. Tolik výklad rozšíření jevu pro praslovanštinu, obdobný autorův výklad pro baltštinu zde není třeba rozvádět. Pokud chceme celou výkladovou konstrukci shrnout jednodušeji, můžeme říci, že podle autora je konečná geografická distribuce praslovananského **e-* a **a-* výsledkem dvou po sobě následujících procesů: 1) přenesení obou těchto nářečních forem disperzně do všech částí slovanského areálu během migrace, 2) konsolidace norem, při které se soupeřící varianty s **e-* a **a-* na jednotlivých územích sjednotily tak, že převládly u některých lexémů reflexy **e-* a u jiných reflexy **a-*, ale na jednotlivých dílčích územích vždy v jiné konfiguraci.

Vrátíme-li se nyní k našemu tématu koineizace, vidíme, že první bod v zásadě odpovídá míšení dialektů (bod 1a) na makroúrovni koineizace), druhý jejich vyrovnávání (bod 1b)).

I Andersenova teorie má samozřejmě slabá místa a autor ostatně otevřeně přiznává, že jde o hypotézu postavenou na několika dalších nejistých předpokladech (Andersen 1996a, 194). Upozornit lze také, že i An-

dersen (1996a, 31–32) vidí – podobně jako Nikolajev – důkaz o existenci ještě předmigračních praslovanských dialektů v roztroušené přítomnosti slovanských etnonym téhož znění na různých, od sebe vzdálených územích. Andersen je však v tomto ohledu přece jen opatrnější a nepřičítá konkrétním slovanským etnikům konkrétní předpokládané nářeční rysy. Rozptýlení těchto etnických názvů po slovanském areálu je pro něj ale nepochybným dokladem, že slovanští osadníci v nově osidlovaných územích pocházeli z odlišných částí předmigračního, původního slovanského území.

2) Analogickým způsobem jako v případě iniciálních slovanských vokálů zpracoval a vyložil Andersen (1999) další variantnost, a to protiklad mezi slovinštinou a nářečně i srbochorvatštinou na jedné straně a ostatními slovanskými jazyky na straně druhé, pokud jde o infinitivní sufix druhé slovesné třídy. Zatímco většina slovanských jazyků zde má *-nŏ-* (stsl. *сѣхнѣти*, pol. *schnąć*, sch. *sahnuti*, atd.), ve slovinštině a nářečně i srbochorvatštině je *-ni-* (sln., sch. dial. *sahniti*). Podoby s *-ni-* se většinou vysvětlovaly jako sekundární výsledky analogie se slovesy čtvrté třídy typu *braniti*. Andersen však ukázal, že takový výklad je problematický (nedostatek motivace k analogii), a navrhl výklad nový, spočívající v projekci této slovanské variantnosti dále do minulosti. Autor předpokládá variantnost **-ny-/*-nŏ-*, respektive dokonce ještě hlouběji **-nū-/*-nū-n-*. Druhou z rekonstruovaných forem pak lze považovat za sekundární praslovanskou morfoložickou inovaci z doby před rozchodem Slovanů z pravlasti (tedy **-nū-n- < *-nū-*). Archaismus **-nū-* **-ny-* se však během migrace dostal roztroušeně na nová slovanská území. Doložen je právě ve slovinštině a srbochorvatských dialektech, Andersen však nalézá ještě tři další mikroareály jeho rozšíření. Prvním z nich je část nářečního území českopolského smíšeného pruhu (okolí Jablunkova), kde je u sloves druhé třídy také doloženo *-ny-* (*zamknŏc* proti *zamknŏc* jinde). Druhým územím je horní lužická srbština s dosvědčenou historickou variantností *-ny-* (severozápadní dialekty) / *-nu-* (jižnější dialekty) typu *hasnŏc/hasnuć*. A konečně posledním územím je polabština, v níž autor nalézá stopu staré variantnosti u tří sloves druhé třídy: *Watóakent* (= *vatakŏt*), *Würggent* (= *virgnět*), *Wáykent* (= *vaikŏt*); *-ně-* zde může pocházet z **-ny-*. Podstatné dále je, že Andersen počítá s tím, že formy s **-ny-* byly původně rozšířeny ještě na dalších územích a zároveň formy s **-nŏ-* se vyskytovaly na oněch čtyřech územích, kde se zachovalo **-ny-*. Na jednotlivých slovanských územích tak vlastně docházelo k prosazení se a ustálení jedné z obou variant, a druhá byla naopak eliminována. I v případě tohoto jevu tak Andersenův výklad celkově zjevně odpovídá míšení dialektů (bod 1a)) na makroúrovni koineizace) a jejich následnému vyrovnávání (bod 1b)).

Andersenův přístup už lze konfrontovat také s bodem 2) na makroúrovni popisu koineizace, který hovoří o tom, že změn, kterých se týkalo míšení, vyrovnávání a zjednodušování, má být větší množství. Autor prozatím vyložil pouze dva takové jevy (variantnost iniciálních vokálů a variantnost *-nū-/*-nū-n-), což není mnoho, nicméně v závěru své druhé stati vyslovuje mínění, že tímto směrem by se měl ubírat další výzkum a měly by se hledat další jevy vyložitelné v takto vymezeném rámci.

Otevřenou otázkou však zůstává, zda Andersenovy výklady vyhovují koineizaci v bodě 3) na makroúrovni, podle kterého by se probírané změny, totiž ono vyrovnávání, měly odehrát relativně rychle, během několika málo generací. Zdá se, že Andersen předpokládá spíše pomalý průběh konsolidace norem („[...] a consistent usage developed everywhere in the Slavic lands during the Middle Ages as smaller and larger communities little by little established uniform local and regional norms of usage“ – Andersen 1999, 58). V takovém případě by se jednalo prostě obecně o nářeční kontakt (koinéizace je pouze jedním typem nářečního kontaktu). Myslíme však, že není nutně třeba předpokládat stejnou rychlost vývoje ve všech lokalitách vyznačujících se variantností. Někde mohla být eliminace jedné varianty ve prospěch druhé pomalým procesem (tak se jeví kupříkladu autorova analýza situace v lužické srbštině), jinde však mohla proběhnout i velmi rychle, vždy v závislosti na konkrétních specifických sociolingvistických podmínkách. Tak se na věc dívá Lunt (1997, 37): „language naturally develops divergent regional variants or dialect; changed sociopolitical conditions may lead to loss of many dialects and convergence or homogenization of others into a new fairly unified system. [...] These processes may be speeded up or retarded by sociopolitical factors, with infinite variation in detail“.

(3) Jako poslední z prací uvažujících o starých slovanských dialektech chceme uvést úvahu, kterou představil **Loma** (1998). I on zde upozornil na existenci „zvláštních“ izoglos zjistitelných na pozdně praslovanském území. Jsou to izoglosy, které nelze zapojit do klasického scénáře postupných přechodů jednoho slovanského nářečí v druhé (řekněme zhruba ve smyslu obecněslovanského nářečního kontinua, jak je ve svých pracích představuje Holzer). Spojují totiž dva od sebe vzdálené body, a to oddělené jednak dnes už neslovanským (dříve však slovanským) územím, jednak dodnes slovanským územím, které změnu, jejíž rozsah vyjadřuje daná izoglosa, nevykazuje. Takový stav je podle autora zřejmě odrazem dynamiky etnických procesů uvnitř slovanského areálu, konkrétně stěhování jednotlivých kmenů z jednoho území na jiné, jež mělo za následek rané míšení slovanských dialektů. Na takový průběh ukazuje i disperzní rozšíření slovanských

etnonym. Autor pak vyhláší – spíše jako perspektivu budoucích bádání – program hledání souvislostí mezi etnohistorickými a nářečními procesy („Hat sich ein Ethnonym an zwei Rändern der slavischen Welt als alt genug erwiesen, dann liegt dem Forscher ein Befund vor, die ihm die Möglichkeit bietet, Rückschlüsse nicht nur auf die ethnohistorischen, sondern auch auf die dialektologischen Verhältnisse der tiefen Vergangenheit zu ziehen“ – Loma 1998, 144). Loma rozlišuje zhruba tři typy rozšíření slovanského etnonyma na dvou (či více) místech podle perspektivnosti bádání nad jejich dialekty. V prvním případě je na obou (všech) územích, kde se rozšířilo dané etnikum, zároveň dobře doložen a rozvinut specifický dialekt/jazyk (příklad: Srbové). V druhém případě je dialekt/jazyk silně vyvinut jenom na jednom z oddělených území (příklad: Chorvaté). Ve třetím případě neexistují dobře známá jazyková fakta ani o jednom z obou (více) území spojených s daným etnickým jménem (příklad: Obodrité doložení v Pomořansku a na středním Dunaji). Také Loma předpokládá na jednotlivých územích nářeční kontakt a vzájemné působení („Ausgleichungswirkungen, Ausgleichungstendenzen“). To opět upomíná na koineizační procesy míšení a vyrovnávání. Autor přitom počítá s takovými procesy na všech jazykových úrovních, ale zároveň v různé míře. Nejvíce otevřená nářeční vlivům je podle něj oblast hláskosloví. Jako příklad uvádí metatezu likvid. Ačkoli hlavní fáze této změny probíhaly v migrační a postmigrační době, lze odůvodněně předpokládat, že kořeny má už v době předmigrační. Doklady nepravidelnosti, tedy neočekávané reflexy na konkrétním slovanském území lze pak vysvětlit jako izolované pozůstatky původního nářečního dělení, které jinak bylo překryto nářečním vyrovnáváním. Konkrétně lze uvést doklady na TORT na jihoslovanském území, kde jinak očekáváme TRAT (Γορδόσερβα ze 7. století, Βόρεια u Konstantina Porfyrogenneta). Podle autora tyto formy představují stopu mezistupně, který měl vést dále k metateze s výsledkem TROT, tak jak je znám u západoslovanských Srbů, kteří ji opravdu uskutečnili. Balkánští Srbové se však ocitli pod tlakem jiných, jihoslovanských nářečí a pod jejich vlivem se i v jejich dialektu nakonec prosadilo TRAT. Šlo by tak tedy o vyrovnání ve prospěch varianty TRAT na úkor varianty TORT. Autor se dále ve své stati zabývá hlavně lexikálními doklady, které mají svědčit o dřívějším úzkém sepětí západoslovanských a jihoslovanských Srbů, protože jde o lexémy, které jsou společné výhradně jim. I na lexikální rovině tak lze hledat stopy původních slovanských dialektů, v tomto případě se vlastně jedná o jakési „srbismy“ v rámci praslovanského lexika.

Uvedli jsme tři přístupy pokoušející se řešit otázku předpokládaných původních praslovanských dialektů, zejména jejich následného vymizení

následkem slovanských migrací, a pokusili jsme se ukázat, že zde jsou styčné body s předpokladem koineizačních procesů v praslovanštině. Zmínili jsme možnost vnímat tyto konkrétní výklady jako příklady míšení a vyrovnávání dialektů, což odpovídá prvnímu bodu makroúrovně koineizace. Rovněž druhý bod – existence většího počtu takto vyložitelných změn – je snad naplněn, budeme-li vnímat všechny tři uvedené přístupy jako komponenty jedné zastřešující teorie, což se zdá akceptovatelné (není mezi nimi zjevná nekompatibilita). Třetí bod makroúrovně je problematičtější, autoři buď mají tendenci předpokládat spíše pomalý vývoj (Andersen, v náznamech i Loma), nebo se k rychlosti změn nevyjadřují (Nikolajev). Pokud jde o mikroúroveň koineizačního procesu, body 1), 3) a 4) předpokládají přesnější a detailnější znalosti jednotlivých předpraslovanských dialektů, ty nám však chybějí, ve zmíněných pracích jde spíše o útržkovité a izolované znalosti, což je opět dáno samou metodou rekonstrukce. Zvážit však můžeme bod 2), který se více týká i mimojazykových skutečností, o nichž přece jenom jistou představu máme. V Tutenově modelu se podle tohoto bodu hodnotí charakter sociálních sítí, především to, zda má mluvčí silné nebo slabé vazby na ostatní mluvčí své jazykové variety. K tomu, aby došlo k procesu koineizace, je zapotřebí, aby byly zlomeny silné, konzervativní, ustálené sociální vazby a naopak aby převládly vazby slabé.³³ Lidé jsou pak nuceni interagovat s mluvčími jiných variet, přizpůsobovat se, a měnit tak svou řeč. Taková podmínka dobře odpovídá tomu, jak si lze představit situaci mluvčích jednotlivých předpokládaných původních praslovanských dialektů a jak ji vlastně popisují všichni výše zmínění autoři. Mluvčí slovanských dialektů se zřejmě ocitli ve výrazně nové sociální situaci, předpokládáme-li, že docházelo k jejich přesunům, ať už dobrovolným, nebo nuceným, různými směry a způsoby a v řadě různých proudů, které se zase po čase různě spojovaly, mísily a opět dělily. Lze tak předpokládat, že docházelo ke kontaktu slovanských mluvčích různých nářečí, kteří se do té doby neznali, ale nyní spolu potřebovali nějak komunikovat. V bodu 2) mi-

33 Výzkum jazykového vývoje v závislosti na charakteru sociálních sítí má obecnější tradici v rámci variacionistické sociolingvistiky, srov. Milroy (2002a, 2002b). K tomuto tématu v rámci kontaktní lingvistiky viz Pakendorf (2007, 36–38), k jeho zohlednění v historickosrovnávací jazykovědě pak Ross (2003). Zajímavé je Haspelmathovo (2004, 214) porovnání vzhledem k Dixonovu (1997) modelu: zatímco Dixonovy pojmy *punctuation* a *equilibrium* jsou zřejmě příliš obecné a nevedou k uspokojivým odpovědím (k diskusi srov. níže, str. 251–254), zohledňování charakteru sociálních sítí a jemnější rozlišení typů sociolingvistických situací je slibné a potenciálně využitelné i ve výzkumu prehistorie jazyků (nabízí se pak mimo jiné užší spolupráce s archeologií, která může informovat o charakteru zkoumané společnosti).

kroúrovně koineizace tedy situace praslovanštiny teoretickým predikcím modelu koineizace také v zásadě odpovídá.

Je zjevné, že Nikolajev, Andersen a Loma kladou větší důraz na něco jiného než Lunt a Holzer. Ti tematizovali především to, že praslovanština rekonstruovaná řekněme k roku 600 se jeví jako jakýsi monolit, prostý variantnosti. Naopak Nikolajev, Andersen a Loma se spíše snaží vysvětlovat různé nepravidelnosti, a tedy vlastně naopak skutečnost jisté variantnosti v praslovanštině, jako stopu existence starých dialektů. Jejich míšení a vyrovnávání je v pracích těchto autorů spíše na okraji zájmu. V každém případě jde o slibné přístupy v tom, že se pokoušejí doplnit tradiční využívání srovnávací metody ještě o další aspekty (jazykový kontakt nejenom na úrovni jazyků, ale i dialektů).³⁴

Blíže jsme zatím nepojednali o bodu 1c) makroúrovně koineizačního procesu, tj. o otázce zjednodušování. Je zřejmé, že by sem spadala výše (str. 61–62) představená Holzerova (2008a) analýza poměru morfonologických alternací v praslovanštině kolem roku 600 ve srovnání s obecnou slovanštinou 9. století. Myslíme však, že Holzerův text má dvě zásadní slabiny, chronologickou a metodologickou.

Pokud jde o první slabinu, autor vlastně pouze ukázal, že kolem roku 600 byla praslovanština jednodušší než kolem roku 900, tj. že při vývoji mezi lety 600 a 900 docházelo k nárůstu složitosti jazyka. Zdá se pak, že tento nárůst spíše koresponduje s nově probíhající nářeční diferenciací, tj. celkovým novým nárůstem variantnosti jazyka. Pokud však chtěl autor ukázat, že kolem roku 600 docházelo v praslovanštině k procesu koineizace, měl snést spíše důkazy o zjednodušování jazyka zhruba v této době a případně také v době předtím, tj. řekněme mezi lety 400 a 700. Taková analýza u Holzera chybí, to však neznamená, že by nebyla možná a že by nemohla uspokojivě zapadat do obecného modelu koineizace. V navržené době zřejmě probíhala řada praslovanských změn, které by snad bylo možno považovat za změny zjednodušující. Patřit by sem mohl například zánik konsonantů na konci slova nebo zjednodušení konsonantických skupin uvnitř slova jako součást zákona otevřených slabik. Pokud bychom takových změn našli více, splnili bychom tím zároveň i druhý krok makroúrovně vyžadovaný v Tutenově modelu, tj. ukázání na více změn jdoucích podobným směrem. Naopak třetí krok na makroúrovni je v případě těchto změn problematičtější, spíše se u nich totiž předpokládá pomalá vývojová tendence (srovnej k tomu ostatně i různá datování právě zániku koncových

34 Nikolajevovu i Andersenovu teorii hodnotí kladně například Greenberg (2002–2003, 7–8).

konsonantů a konsonantických skupin různými autory, nebo obecněji předpoklad dlouhotrvající působnosti zákona otevřených slabik).

Podstatnější se nám jeví druhá, metodologická slabina Holzerova pojetí, která s chronologickou problematikou úzce souvisí. Zdá se, že Holzer dosti přímočaře ztotožňuje prajazyk rekonstruovaný srovnávací metodou a reálně existující prajazyk, o kterém postulujeme, že jím hovořili raní Slované. Ukazuje-li prospektivně, že mezi lety 600 a 900 došlo k nárůstu složitosti, je to jenom obrácená perspektiva tradiční metody rekonstrukce: postupujeme-li retrospektivně, dospíváme k stále více jednotnému a jednoduchému jazyku. Je tomu tak ale proto, že už nejsme schopni řadu jazykových rysů na základě neúplných dat z doložených jazyků rekonstruovat. Můžeme se však právem domnívat, že praslovanština kolem roku 600 vykazovala například celou řadu alternačních pravidel, která nejsme schopni rekonstruovat, ve skutečnosti tedy vůbec nemusela být tak jednodušší a jednoduchá. Holzerovo pojetí v tomto ohledu jednoznačně spadá mezi ty přístupy, které jsme výše označili jako sebevědomý konvencionalismus v rámci historickosrovnávací lingvistiky.

Naznačenou problematičnost můžeme obecněji popsat tak, že v případě přemýšlení o koineizačních procesech v rekonstruovaných prajazycích patrně není záhodno vycházet primárně z jazykových skutečností, tj. z rekonstrukce jednotného prajazyka, a sekundárně pak tuto jednotnost usouvzažňovat s předpokládanými mimojazykovými skutečnostmi (migrace mluvčích prajazyka – Lunt, Holzer; tábory zajatců – Pritsak). Argumentovat lze zřejmě pouze obráceně: protože se mluvčí prajazyka ocitli v nových, neobvyklých, „nenormálních“ sociálních podmínkách, je pravděpodobné, že v jejich jazyce začaly probíhat jiné než obvyklé, „přirozené“ vývojové procesy, například koineizace. Přitom ovšem přirozeně záleží na tom, zda věříme, že takové neobvyklé sociální podmínky nastaly. V případě pozdní prehistorie a rané historie Slovanů není nic jistého a existují modely, které se bez představy migrace zcela obejdou (srov. například i pojetí Nicholsové počítající pouze se šířením jazyka, nikoli obyvatel).

Pokusíme-li se předpoklad koineizačních procesů ověřit za použití obecného modelu koineizace, můžeme dospět k některým pozitivním závěrům, ovšem se zjevnými limity. Jak na makroúrovni, tak na mikroúrovni koineizačního procesu je velmi obtížné dobrat se jednoznačných odpovědí. Zřejmě zde jde o dosažení limitů tohoto modelu vzhledem k zkoumání rekonstruovaných prajazyků. Čím více vpřed se z časového hlediska posuneme, tím lepších výsledků lze dosáhnout. Druhý klíč k většímu úspěchu snad leží v omezení zkoumání na menší prostor. Oba aspekty jsou patrně na

dříve vzpomenutém Luntově popisu vývoje „jugoslávské“ rusínštiny. Srovnatelnou cestou se vydává Pukanec (2009, 2010), když uvažuje o užší otázce formování slovenštiny, a z možných scénářů jejího staršího vývoje diskutuje vedle tradiční Krajčovičovy migračně-integrační teorie a své vlastní alternativní kmenové teorie (Pukanec 2008a, 2008b) i teorii koineizace právě s oporou v moderních modelech koineizace. Opírá se především o Siegelův model a jeho rozlišování čtyř fází vývoje koiné (srov. výše, str. 89–90). K procesu koineizace docházelo podle autora v zásadě v období existence Velkomoravské říše. V duchu Siegelova modelu přitom rozlišuje tyto fáze: 1) předkoiné: 833–846, vláda Mojžíry I., 2) ustálená koiné: 846–870, vláda Rostislava, 3) rozšířená koiné: 871–894, vláda Svatopluka, 4) zdomácněná koiné: 894–906, vláda Mojžíry II. Předpokládat koineizaci zde lze právě na základě sociolingvistických podmínek: jde o dobu, kdy nastávají relativně nečekané vnější podmínky fungování stávajících dialektů – mění se směry působení kulturních vlivů, vzniká nový územní svazek moravsko-slovenský a jeho působnost se krátkodobě silně rozšiřuje a poté opět opadá. Těmto vnějším podmínkám lze pak přiřazovat konkrétní jazyková fakta v podobě územního rozšíření konkrétních izoglos.

ZÁVĚR

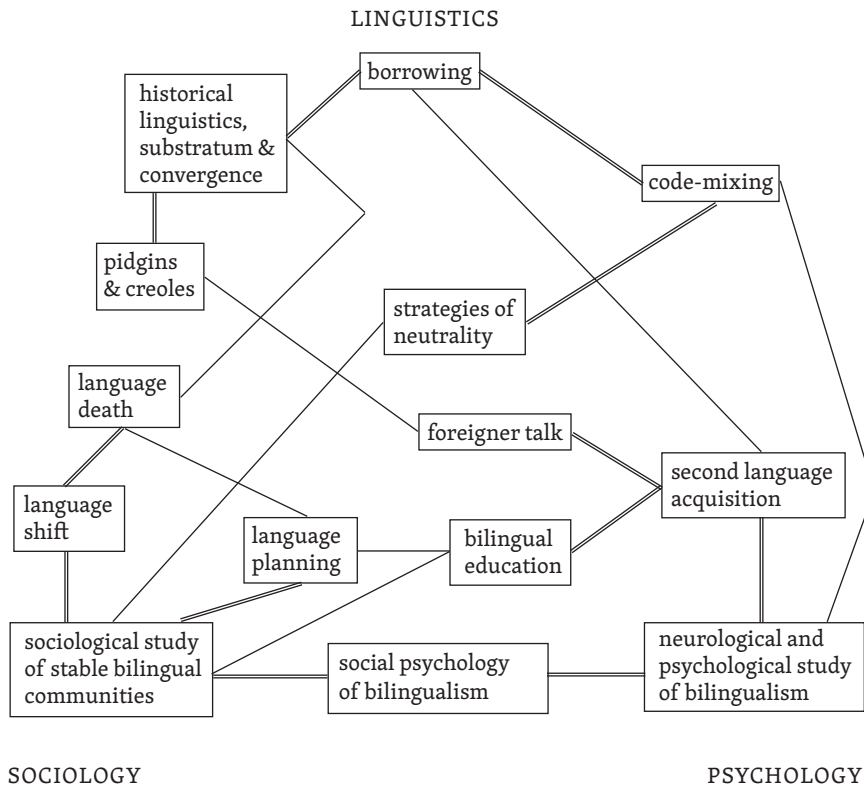
Jednotlivé teorie, v nichž se tematizuje charakter a užívání praslovanštiny jako koiné a lingua franca, jsme zařadili do širšího Zimmerova modelu indoeuropeizace, což nám umožnilo tyto teorie utřídit a uvědomit si nejrozdílnější rozdíly mezi nimi. Zároveň jsme tím Zimmerův model obohatili o doposud mu chybějící rozměr slavistický. Blíže jsme se zabývali tím pojetím, které počítá hlavně s koineizací původních praslovenských dialektů. Zimmerův model tím implicitně získal i důležité novum teoretické. Tento model je obecně nakloněn zohledňovat při formování a dalším šíření jazyků jazykový kontakt a počítá s různými scénáři od míšení jazyků v podobě pidžinizace a následné kreolizace až po obvyklejší formy působení jazyka na jazyk. Naše analýzy ukázaly, že je kromě toho možno počítat ještě se subtilnější formou kontaktu na úrovni dialektů téhož jazyka.

V rozebíraných teoriích se však převážně pracuje s termínem lingua franca. Ukázali jsme, že v obecném vymezení má tento termín příliš úzký obsah a díky tomu naopak příliš široký rozsah. Jako lingua franca vlastně slouží kterýkoli jazyk, pokud se ocitne v kontaktu s jiným jazykem. Při aplikaci tohoto termínu na praslovanštinu by tak tento musel být použit nejen při přemýšlení o kontaktu Slovanů s Avary a altajskými kmeny vůbec

(jakožto dorozumivací jazyk v avarské říši), ale třeba i s obyvatelstvem jazykově románským, germánským, keltským, ugrofinským a íránským. Odstrašujícím příkladem použití termínu *lingua franca* v takto širokém významu jsou právě teorie inovátorů v uralistice, které jsme představili v první kapitole této knihy. Široce vymezený termín *lingua franca* zde jednoznačně vede na scesti a právě zde se můžeme poučit, že tento termín zřejmě není obecně vhodný. Autorům, kteří jej pro praslovanštinu používají, slouží však především k popisu rozšíření slovanského jazyka ve spojitosti se slovanskou expanzí etnickou. Můžeme tedy snad říci, že termín je vhodnější pro přemýšlení o vnějších aspektech prosazování se jazyka. Více se tedy hodí do prací historických, etnologických či kulturně-antropologických, které se snaží vyložit klíčovou otázkou, jak je možné, že se po relativně pozdním objevení na historické scéně Slované a slovanský jazyk tak rychle rozšířili po tak rozlehlém území Evropy. Existuje už řada prací, v nichž se navrhuje různé termíny mající nám pomoci pochopit toto rozšíření jako proces přijímání slovanské etnické identity i slovanského jazyka původně jinými etniky. Například Milich (1995) hovoří o „cumulative slavicity“, Dzino (2008) v podobném duchu o „becoming Slav“. Při analýze vnitřních mechanismů, tj. změn, ke kterým přitom dochází v jazyce, tedy kontakto-
vých vlivů ve směru praslovanština → okolní jazyky i naopak, si však podle našeho názoru vystačíme s tradičním termínem *bilingvismus*, protože tento jev je základním předpokladem působení a vlivu jazyka na jazyk. Odmítnutí předpokladu relativně pozdního a navíc abnormálního zformování praslovanštiny ve smyslu *pidžinizace* přitom ponechává prostor pro uznání starší existence praslovanštiny v rámci indoevropského nářečního kontinua, a tím také umožňuje zkoumat její možné starší vystavení se kontakto-
vému působení (zejména s íránštinou, thráčetinou a podobně), ale ovšem nadále i vystavení se kontakto-
vému působení mladšímu (s altajskými jazyky, románštinou a podobně). Jde v zásadě o starou problematiku zkoumání vlivů substrátových, adstrátových a superstrátových, jen je nyní třeba pokusit se o takový pohled za pomoci dnešní kontakto-
vé lingvistiky. Výběrem k tomu vhodných modelů se bude zabývat následující kapitola.

⋮ 3 Kontaktná lingvistika

Kontaktní lingvistika nepatří k disciplínám, které se definují snadno a bez problémů. V nejširším vymezení, které by znělo tak, že se tato disciplína zabývá jazykovým kontaktem, je už skryta skutečnost, že se co do předmětu zájmu v mnoha ohledech prolíná s jinými jazykovědnými disciplínami, a dokonce s jinými vědními obory. Propojenost jednotlivých oborů, jejich disciplín a dílčích témat se pokusil znázornit Muysken (1984, 72) následujícím schématem:

V trojúhelníku mezi lingvistikou, sociologií a psychologií je umístěna řada výzkumných tradic a ty jsou propojeny dvojitou čarou v případě těsnějších vazeb a jednoduchou čarou v případě vazeb volnějších. K schématu by jistě bylo možno mít připomínky (například překvapivě daleko od sebe mají jazykový shift a osvojování druhého jazyka) a zastánci nových pomezích lingvistických disciplín by zřejmě rádi nahradili sociologii sociolingvistikou a psychologii psycholingvistikou, ale jinak je toto ztvárnění názorné

a dobře informuje o širší témat, která pod kontaktovou lingvistiku mohou spadat.¹

Z řečeného je zřejmé, že i pokud jde o vlastní dějiny kontaktové lingvistiky, není jasné, jak hluboko do minulosti zkoumání jazykového kontaktu jít, aby bylo ještě stále možno mluvit o dějinách kontaktologie jako samostatné disciplíny.² Otázku je snad možno formulovat spíše tematicky a říci pak, že za počátky kontaktové lingvistiky je případně považovat ty texty, v nichž se už probírají některá témata, která jsou pak centrálními nebo hlavními i v pozdějších už jasně kontaktologicky zaměřených pracích. Myslíme, že taková témata je možno vidět ve starších pracích tři. Všechna jsou přitom úzce svázána s historickou lingvistikou. Zaprvé je to otázka tzv. smíšených jazyků a vůbec téma míšení jazyků. Zde patří k průlomovým pracím po teoretické stránce Whitney (1881), po empirické stránce pak Schuchardt (1882–1890).³ Druhým velkým tématem je zkoumání jazykových svazů. Sem mohou patřit po empirické stránce první úvahy o balkánském jazykovém svazu v pracích z 19. století, po stránce teoretické je pak zásadní rozpracovávání konceptu jazykového svazu pražskou školou, zejména Trubeckým a Jakobsonem, ale i jinými (srov. k tomu Nekula 1993, Sala 1988, 12–13). Konečně třetím výrazným tématem je otázka substrátového působení na vývoj jazyků, která byla nastolena a diskutována zejména v indoeuropeistice a jejích dílčích odvětvích (k přehledu otázky viz např. Sala 1988, 8–12, Veenker 1967, 4–7). Přestože se i jinak jmenují ještě další starší práce, jež zřejmě daly impuls pro hlubší úvahy nad jazykovým kontaktem – uvádí se tradičně Meillet (1921), přidali bychom zapadlý text Frintův (1942) – za zásadní průlom se považují texty z padesátých let, zejména Haugen (1950, 1958) a Weinreich (1953)⁴, protože jsou v nich jazykový kontakt a jeho výsledky učiněny centrálním tématem teoretických úvah. Následovalo pak období zejména empirických prací, popisujících situace jazykového kontaktu mezi nejrůznějšími jazyky světa. Textů obecně metodologického zaměření je méně (Cassano 1976, Moravcsik 1978), přibývá jich pak až v osmdesátých letech (Poplack – Sankoff 1984a, 1984b, Muysken 1984, Lefebvre 1984, Clyne 1986). Za další mezník po onom z padesátých let je pak třeba považovat konec osmdesátých let s přesahem do začátku let de-

1 Ke kontaktové lingvistice jakožto disciplíně srov. například Goebel (1997), nověji Földes (2010).

2 K dějinám kontaktové lingvistiky viz v přehledu Oksaar (1996).

3 K tématu viz i Vočadlo (1938), monograficky pak srov. například Schönfelder (1956).

4 V současné kontaktové lingvistice se evidentně cítí potřeba starší kořeny disciplíny znovu objevovat: nedávno byla vydána Weinreichova disertace (srov. Weinreich 2011) a v souvislosti s tím se více přemýšlí o autorově odkazu (srov. Kim 2011).

vadesátých, kdy vychází několik monografií na téma jazykového kontaktu i první úvody do studia kontaktologie. Jsou to jednak Wardhaugh (1987), Lehiste (1988), Odlin (1989), Belchert – Wildgen (1991) či Sala (1988), kteří však nakonec spíše zapadli (zejména v posledním případě ke škodě věci), jednak a především Thomason – Kaufman (1988) a Coetsem (1988). V posledně jmenovaných pracích jde o systematické uspořádání a originální pojetí výkladu nejrůznějších kontaktních jevů. Devadesátá léta jsou pak charakteristická jakousi diversifikací kontaktologických témat, kdy se jednotlivé druhy kontaktního působení jazyka na jazyk a jednotlivé perspektivy a úhly pohledu na jazykový kontakt stávají samostatnými subdisciplínami, v jejichž rámci se pak vede relativně uzavřenější diskurs. Tak se zkoumá jazykový kontakt mnohdy odděleně podle jednotlivých jazykových rovin: ve fonologii jde o otázku typů kontaktně vyvolaných hláskových změn (srov. Boretzky 1991) a otázku fonologické adaptace přejatých slov v přijímajícím jazyce (srov. Calabrese – Wetzels 2009), na vyšších rovinách pak zejména o téma gramatikalizace jevů za účasti jazykového kontaktu (srov. zejména Heine – Kuteva 2005, 2010, Aikhenvald – Dixon 2006). Ohledávají se ale i vztahy k dalším tématům a disciplínám, například kontrastivní lingvistiky (Ivir 1991) či typologii (Matras 2010, Koptjevskaja-Tamm 2011), ba dokonce k široce pojatým kulturním studiím (Földes 2010). Samostatný vývoj kontaktologických subdisciplín přinesl v devadesátých letech a pak i na počátku 21. století také určitou změnu v charakteru výzkumné práce. Oproti dřívějším obdobím samostatnosti a mnohdy i izolovanosti jednotlivých badatelů se nyní zjevně klade důraz na týmovou práci vedenou v rámci velkých, většinou mezinárodně koncipovaných projektů. Vznikají pak zejména kolektivní monografie na jasně formulované téma (srov. Matras – Sakel 2007a, Haspelmath – Tadmor 2009a). A konečně se kontaktní lingvistika vymezila jako samostatná disciplína jednoznačně také institucionalizací profilového časopisu zaměřeného na jazykový kontakt (*The Journal of Language Contact*) a zapojením se do dobového trendu v podobě koncipování „handbuchů“, tedy příruček majících za cíl sumarizovat dosažené vědění dané disciplíny (Goebel – Nelde – Starý – Wölck 1996–1997, Hickey 2010a). Vedle toho se příznakem a řekněme i jakýmsi paradoxem doby staly konferenční kontaktologické sborníky: mají většinou lákavý obecný titul slibující obecné úvahy a teoretický přínos, ale často se v nich nakonec kromě předmluv najdou především dílčí empiricky zaměřené příspěvky (srov. Siemund – Kintana 2008, Braunmüller – House 2009, Norde – Jonge – Hasselblatt 2010). Lze tak říci, že i přes nejnovější volání po vypracování zastřešujícího kontaktologického modelu (Chamoreau – Léglise 2012,

Léglise – Chamoreau 2013) představuje zatím současná kontaktologie spíše tříšt vzájemně ne vždy jasně kompatibilních modelů.⁵ Nejlépe je to vidět už na nejzákladnějších předpokladech pro spolupráci jednotlivých přístupů, totiž na stavu terminologických soustav a vymezení základních pojmů, se kterými musí každá kontaktologická práce pracovat. Užitečný je v tomto směru přehled učiněný Pakendorfovou (2007, 24–46), která porovnala a zhodnotila terminologii užívanou v nejdůležitějších kontaktologických pracích z poslední doby. Pokusila se přitom ukázat, jak různí autoři užívají pro v zásadě stejné věci různé termíny podle toho, jakým aspektům se nejvíce věnují, tedy z jaké perspektivy na jazykový kontakt nahlíží. Celkově je však z jejího přehledu pojmových aparátů jednotlivých autorů patrné, že kontaktní lingvistika stále trpí absencí onoho zastřešujícího modelu. V podstatě tak i nadále platí, že každý autor přichází s novou terminologií, ovšem tak, že většinou jednak užívá některé termíny, které už byly využity jinými autory, ale dává jim posunutý nebo zcela jiný význam, jednak přichází s termíny novými. Tím vzniká stále větší terminologická diverzita a vyznat se v ní je stále obtížnější. Pro zajímavost uvedme v přehledu termíny pro základní jevy, které je potřeba v každé kontaktní práci pojmenovat, tak jak je u jednotlivých autorů vysledovala Pakendorfová:

a) názvy pro jazyky, které jsou v kontaktu:

Weinreich	source language	recipient language
	model language	replica language
Heine – Kuteva	model language	replica language
Van Coetsem	source language	recipient language
Johanson 1999	secondary code	primary code
	outgroup language	ingroup language
	model code	basic code
Ross 1996	intergroup language	emblematic language
Ross 2001	outgroup lect	ingroup lect
Ross 2003	secondary lect	primary lect
Thomason – Kaufman	source language	target language

b) názvy pro procesy probíhající při kontaktu a typy materiálu, který se při kontaktu přenáší:

5 Srov. k tomu u Haspelmatha (2004, 221) v recenzi na sborník Aikhenvaldové a Dixonova (2001a): „When reading this volume, one can get the overall impression that research on areal linguistics is currently still in the hunting and gathering stage. All the articles are rich in data and individual observations, but there is not much systematicity in this research.“

Weinreich	borrowing	interference	
Croft 2000	substance linguemes	schematic linguemes	111
Heath 1978	direct diffusion	indirect diffusion	
Aikhenvald	diffusion of patterns	diffusion of forms	
	system-altering changes	system-preserving changes	
Thomason – Kaufman	borrowing	interference through shift	
Van Coetsem	borrowing	imposition	
Johanson	adoption	imposition	

Naznačený stav nepůsobí příliš povzbudivě, ale snad je možno hledat spíše jiná pozitiva. Jak hezky formuluje Földes (2010, 148–150), „[e]s kommt nicht nur darauf an, was für Antworten eine gegebene Forschungsrichtung liefern kann, viel interessanter ist es, was für Fragen sie zu generieren vermag!“.

Ukázali jsme na výraznou diverzitu současných kontaktologických prací. Pokud se rozhodneme zkoumat za pomoci současné kontaktologie možné vnější vlivy na praslovanštinu, je třeba vybrat ten model, který se pro zamýšlené účely hodí nejlépe. Domníváme se, že nejvhodnějšími pro potřeby zkoumání prehistorického kontaktu jsou dva modely, jejichž počátek se datuje k roku 1988. V tomto roce vyšla kniha Sarah G. Thomasonové a Terrence Kaufmana a zároveň publikace Franse van Coetsema. Autory byli v obou případech lingvisté zaměřeni na historickou jazykovědu a jejich knihy lze vnímat i jako – byť třeba ne explicitně formulované – pokusy o doplnění tradičního historického a historickosrovnávacího studia jazyků zaměřeného na vysvětlování vývoje jazyka z jeho vnitřních dispozic o aspekt vnějšího působení na jazyk. Důvodů, proč jsme vybrali právě tyto dva modely, je však více. Stanou se zřejmějšími v průběhu následující kapitoly, která je věnována jejich podrobnému porovnání s cílem dospět nakonec k vytknutí bodů, v nichž je ten který model explikačně silnější oproti modelu druhému.

THOMASONOVÁ A VAN COETSEM: SROVNÁNÍ KONTAKTOLOGICKÝCH MODELŮ

Historie, texty, recepce

Oba modely vznikly s cílem poskytnout kontaktní lingvistice po nečetných průkopnických pracích teoretických a početných pracích zaměřených spíše empiricky (srov. výše v kapitole o dějinách kontaktní lingvistiky) nezbytný pevnější metodologický rámec, a jako takové byly i přijaty. Platí to jak

o prvních knižních pracích (Thomason – Kaufman 1988, Coetsem 1988), tak o dalším rozvíjení obou modelů v podobě dílčích příspěvků (srov. Thomason 1997a, 1997b, 1998, 2000, 2003, 2004, 2007, 2008, 2009, 2010; Coetsem 1995, 1997, 2003), především pak ale o dalších knihách, které byly shodou okolností také vydány téměř ve stejné době (Coetsem 2000, Thomason 2001). Recepce těchto modelů, včetně recepce vzájemné, představuje důležité téma nejen obecně pro samotnou historiografii lingvistiky, ale i pro porozumění vnitřnímu vývoji kontaktologie jako disciplíny. Zde se spokojíme jenom s obecnějšími souhrnnými poznámkami a na konkrétní recepci obou teorií upozorníme porůznu při diskusi o jejich jednotlivých dílčích aspektech. Zdá se, že na počátku se celkově kladnějšímu ohlasu těšil model Thomasonové, obzvláště snad v americké lingvistice. Dostalo se mu mnoha aplikací na konkrétní situace jazykového kontaktu nejrůznějších jazyků světa a stal se v nejlepším slova smyslu klasickým. Naopak model Van Coetsemův byl zprvu oceněn spíše v lingvistice evropské, využit byl zejména na poli germanistiky a představoval spíše jakousi alternativu k hlavnímu kontaktologickému proudu. Předurčujícími tento vývoj se zdají být už recenze na obě rané knihy uveřejněné v jednom a též ročníku časopisu *Language*: negativní recenze knihy Van Coetsemovy (Heath 1989) a pozitivní recenze knihy Thomasonové a Kaufmana (Jasanoff 1989). Kniha Thomasonové a Kaufmana byla v mnoha recenzích i dalších pracích vyzdvihována jako zásadní příspěvek pro zkoumání jazykového kontaktu a opakovaně hodnocena jako další milník této disciplíny, po pracích Hugo Schuchardta, Antoina Meilleta a Uriela Weinreicha (srov. Jasanoff 1989, Hopper 1989, Schneider 1989, Gómez-Rendón 2008, 83). I přes podobné hodnocení první knižní práce Van Coetsemovy některými recenzenty (srov. Bree 1991, 89) byly ohlasy na ni přece jen zdrženlivější (srov. Bader 1991, Haugen 1991, Ternes 1993), případně rovnou neskrývaly výrazné zklamání (Spa 1992). Takto popsanou pozici obou modelů v prvním období jejich vývoje naznačuje, včetně zajímavého osobního zhodnocení, i Buccini v „americké“ vzpomínce na Van Coetsema: „His 1988 book, *Loan Phonology and the Two Transfer Types in Language Contact*, was truly ground-breaking work but one that has been overshadowed in this country by the similar but less innovative and less sophisticated theoretical discussion of language contact by Thomason and Kaufman that appeared that same year“ (Buccini 2003, 270); „Frans’s work on language contact has been well received abroad and is regularly cited in publications by scholars outside the United States but here he remains relatively and remarkably neglected in many circles“ (Buccini 2003, 274).⁶

6 Podobně srov. ještě Buccini – Gair – Harbert – Wolff (2002).

Zdá se však, že pro pozdější knihy Thomasonové (2001) i Van Coetsema (2000) už takové jednoznačně polarizované hodnocení úplně neplatí. Opět zde sice můžeme uvést výrazně protikladný náhled na obě knihy, tentokrát ne z jednoho a téhož časopisu, ale od jednoho a téhož autora: Bakker (2002a) oceňuje model Thomasonové jako nejlepší kontaktologickou teorii vůbec a výhrady má jenom v detailech, převážně empirického rázu; Bakker (2002b) naopak referuje o Van Coetsemově knize výrazně negativně, když v ní nenachází v podstatě vůbec nic cenného ani po teoretické, ani po empirické stránce. Nicméně jinak byla recepce druhé knihy Thomasonové přece jen méně nadšená. Z kladných ohlasů zmiňme Schneidera (2003), ze strážlivých Unsetha (2003); najdou se však i ohlasy silně negativní (srov. Zaborski 2003).

V posledním desetiletí pak lze v recepci obou teorií pozorovat nenápadný obrat. Model Thomasonové se potýká s trvalou kritikou některých svých základních tezí, zejména té o naprosté převaze sociolingvistických faktorů nad faktory lingvistickými, pokud jde o uskutečnění kontaktově dané změny. I přes obranu a pokusy o precizaci tohoto pojetí ze strany Thomasonové (srov. Thomason 2008) nadále mezi ní a jejími kritiky přetrvávají rozpaky a kompromis jako by – alespoň vnějšně – nebyl možný. Naopak v posledních letech vyšlo několik důležitých prací, které se buď alespoň zmiňovaly o obecnějším nedostatku pozornosti k Van Coetsemovu modelu (Pakendorf 2007, 42), nebo výslovně znovu objevovaly jeho sílu: znovu ho představily a pokusily se ho také uvést do souvislosti s jinými kontaktovými teoriemi. Sem patří zejména práce Winfordovy (2005, 2007, 2010), které se pokoušejí o propojení Van Coetsemova modelu s kontaktologickým modelem C. Myers-Scottonové (2002). Ačkoli není zatím zcela jasné, kam tento pokus o syntézu dvou přístupů povede (srov. však ke konkrétní aplikaci Petersen 2010), jeho záslužnost je už v tom, že tím byl Van Coetsemův model znovu uveden do severoamerické kontaktologie.⁷ Nejnověji se k Van Coetsemovu modelu obrátil také Lucas (2012) při výzkumu gramatických změn.

Vidíme tedy, že v celkovém vývoji recepce obou modelů lze pozorovat poměrně dynamickou proměnu od výrazného upřednostňování modelu Thomasonové přes jakýsi rovnovážný stav až k novému ocenění modelu Van Coetsema. V naší práci se pokusíme ukázat, že v řadě případů byla kritika jednoho i druhého modelu spíše nedorozuměním, zčásti způsobeným

7 Překvapí však nejnovější Winfordova práce, která nejprve vychází ze základních prací a principů modelu Thomasonové, ale následně tyto principy na konkrétních příkladech zpochybňuje příkloněním k principům modelu Van Coetsema, aniž by byl ovšem tento autor citován (Winford 2013).

i nepřesným čtením či chápáním některých základních principů obou modelů. Na slabiny i silné stránky obou budeme ukazovat na základě detailní analýzy základních textů s cílem dobrat se nakonec spojitého souboru pozitivních hodnot, které by byly využitelné pro naši vlastní potřebu pohledu na jazykový kontakt, kterému byla vystavena praslovanština.⁸

Habent sua fata libelli, a pro pochopení některých aspektů obou modelů je dobré tyto osudy rámcově připomenout. Knihy z roku 1988 mají mimo řady důležitých koncepčních paralel společně to, že vznikaly poměrně dlouhou dobu, a jejich vydání tak bylo výsledkem předchozí soustředěné snahy. Van Coetsem zmiňuje, že rukopis jeho první knihy byl hotov už počátkem roku 1986 (Coetsem 1988, xvii). Autor původně koncipoval tuto knihu jako studii zaměřenou na „loan phonology“, tedy vlastně zejména na fonologickou adaptaci lexikálních výpůjček. Rozrostla se mu však do podoby teorie zohledňující kontaktní vlivy na všech rovinách jazyka, a je proto dokonce spíše škoda, že jí ponechal původní název naznačující větší zacílení na fonologii.⁹ Kniha Thomasonové a Kaufmana (1988) vyrostla ze společného příspěvku o kreolizaci, který oba autoři přednesli už v roce 1975: tato přednáška se stala vlastně kostrou, nástinem budoucí knihy. Je tedy možno říci, že v obou případech vznikl obecnější model z původně konkrétnějšího zaměření (fonologie, kreolizace). Také druhá Van Coetsemova kniha (2000)

8 Pokud jde o právě provedený přehled dosavadní recepce obou modelů, lze k němu dodat ještě jednu obecnou poznámku. Překvapivou vypovídací silou o současných mainstreamových představách o tom, jak mají vypadat vědecké práce a co se na nich má hodnotit, mají výtky formálního rázu, které byly vzneseny k prezentaci obou modelů. Tak Van Coetsemova první kniha (1988) byla podrobena kritice za to, že uvnitř textu nejsou vytištěny některé nadpisy, jež jsou uvedeny v obsahu (srov. Bader 1991, 266), dále za chybné číslování některých nadpisů v textu oproti obsahu (Bree 1991, 88–89) a za zařazení všech poznámek až na konec knihy místo za každou kapitolu (srov. Bader 1991, 266); druhé knize (Coetsem 2001) zase bylo vytknuto, že seznam literatury je uveden před samotným textem, nikoli za ním, na což si prý čtenář nemůže zvyknout (srov. Bakker 2002b, 202). Knize Thomasonové (2001) se pro změnu vyčítá zařazení literatury („sources and further reading“) za každou z dílčích kapitol (srov. Unseth 2003, 672; naopak Beckovi 2001, 511 se to zase velmi zamlouvá) a špatně viditelné nadpisy (Unseth l.c.). Myslíme však, že uvedené skutečnosti mohou být – zejména u Van Coetsema – interpretovány i jako formální odraz určité „jinakosti“ vědeckého typu, který se nechce příliš řadit do existující tradice, ale spíše jít po nevyšlapaných cestách. Kromě toho lze ovšem zmíněné výtky kritiků chápat i jako trochu bezradná podotknutí (nejsume-li ochotni či schopni proniknout do obsahu, poukážeme na slabinu formy), případně vůbec jako degenerativní rys charakteristický pro postmoderní recenzní činnost.

9 K tomu srov. Ternes (1993, 28): „Der Anspruch des Modells geht weit über den Begriff „Loan Phonology“ hinaus, so daß der Titel etwas irreführend wirkt“; podobně srov. Bree (1991, 81–82).

vzešla z výzkumu, který měl být nejprve prezentován v podobě dílčí studie, a to o typu kontaktového vlivu, který se v jeho modelu nazývá recipient language agentivity. Postupně do ní však autor zařadil i otázky druhého typu jazykového kontaktu – source language agentivity – a nakonec a především i tematiku tzv. neutralizace obou typů kontaktu. Druhá kniha Thomasonové (2001) je koncipována jako učebnice (*textbook*) pro studenty lingvistiky. Je jednak psána „přístupnější“ formou, především se však pokouší pojednat o co nejvíce tématech zahrnutelných do oblasti kontaktové lingvistiky – tak, aby podávala co nejcelistvější obraz o dané problematice.

Řečené se odráží v zajímavých rozdílech, pokud jde o vztah raných a pozdních knih uvnitř obou modelů. V případě modelu Van Coetsemova první kniha přinesla skutečnou kostru, základní kontury nové teorie, program její výstavby. Druhá kniha pak představuje precizování a naplňování tohoto programu, ovšem stále pouze částečné. Základní body teorie se v druhé knize mnohdy už příliš nerozebírají, spíše se odkazuje na jejich rozbor učiněný v první knize a čtenář je často zavalen jen rychlým sledem definic. Podstatným příspěvkem druhé knihy jsou však korektivy některých původních tvrzení a především detailní rozpracování otázky tzv. neutralizace. Obecně méně známá je skutečnost, že Van Coetsemův model je vedle zmíněných dvou knih a několika menších statí reprezentován ještě třetím velkým textem. I mezi vykladači Van Coetsemova díla se poměrně málo tematizuje autorův posthumně vydaný text (Coetsem 2003). Lze ho přitom považovat za zásadní, neboť přináší ukotvení autorovy teorie jazykového kontaktu v obecné teorii jazyka. Van Coetsem zde představil nejobecnější strukturalistický rámec své kontaktologické teorie, a ta tím mimo jiné získala ještě větší explikační sílu. Rozbor tohoto jeho textu by si určitě zasloužil samostatné analyticko-historiografické pojednání.

Obě knihy Thomasonové jsou navzájem silně odlišné. V první bylo osou celé knihy rozlišení dvou typů jazykového kontaktu a zkoumání pidžinů a kreolských jazyků. V druhé knize se pod větší šíří kontaktologických témat (pojednává se například o problematice jazykových svazů, multilingvismu a podobně) ono základní rozlišení vnějšně jakoby vytrácí. Ve skutečnosti bylo však vlastně zapracováno do širších souvislostí a – podobně jako tomu bylo u Van Coetsema – i zde je možno říci, že se mu dostalo pevnějšího teoretického ukotvení. Zda to vedlo k větší explikační síle, obsáhleji analyzujeme níže. Jisté je, že teprve druhá kniha u Thomasonové představuje celkový autorčin pohled na problematiku jazykového kontaktu.

Naše dosavadní poznámky už napověděly jistou analogii obou modelů. Od počátku bylo skutečně shledáno, že oba modely k sobě mají v několika

ohledech blízko a řeší určité problémy podobným způsobem. Nejviditelnější, a snad proto téměř už mechanicky uváděná, je podobnost obou modelů v rozlišení dvou základních druhů jazykového kontaktu a v naznačení korelace každého z nich s jazykovým materiálem, který při nich primárně podléhá interferenci. O tom, že se v této věci dává přednost vyzdvihnutí shody obou modelů a poněkud se přehlídí určitá rozdílnost, ještě pojednáme podrobněji níže, protože půjde o diskusi podstatnou pro využití kontakto-
vých modelů i v naší práci. Nejprve je však třeba rozebrat ještě několik dalších otázek obecnějších.

Vztah k tradici

Jak shrnuje Meeuwis (1991, 481), v druhé půli 20. století trpělo zkoumání jazykového kontaktu absencí určité teoretické syntézy abstrahované z dostupných dat. Nedostatek systematizace řady kontakto-
vých jevů byl odrazem určité empirické roztržičnosti: vznikalo velké množství případo-
vých studií z nejrůznějších jazykových situací na světě, ale jejich autoři se nemohli opřít o obecnější teoretickou základnu. To často vedlo k tomu, že jednotliví badatelé se uchylovali k neověřeným generalizacím, založeným často pouze na jejich vlastních datech. Tak vzniklo na jedné straně množství názorů, které se pak dále tradovaly jako platné bez dalšího zkoumání, na druhé straně se však objevila i řada tvrzení navzájem protichůdných. Kromě toho neexistovala jednotná kontaktologická terminologie a různí autoři často užívali jeden a týž termín ve výrazně odlišných vymezeních (o přetrvání tohoto stavu dodnes srov. výše). Je zajímavé, že na tento stav reagovali Van Coetsem i Thomasonová rozdílným způsobem. Z dnešního pohledu po 25 letech bychom zjednodušeně mohli říci, že si – samozřejmě nevědomky – „rozdělili práci“: Van Coetsem se více pokusil o vyjasnění terminologie (1), Thomasonová spíše o demýtizaci tradovaných názorů a rozsouzení názorů protichůdných (2).

(1) Van Coetsem vychází z téměř úplného zavržení dosavadní kontaktologické terminologie a staví zcela nový pojmový aparát. Není to přitom vytváření nových termínů ad hoc, autorovi jde o vytvoření termínů, které by lépe popisovaly pojmenovávané jevy. Kritizuje přitom starší termíny, především „transfer“ a „interference“, ale také „substratum“ a „superstratum“, hlavně proto, že podle něj nejsou dostatečně specifické, protože nevystihují směr procesu, který se při jazykovém kontaktu odehrává (diskusi nad staršími termíny viz například Coetsem 1988, 2-3, 77-78, 2000, 33-39, jinak porůznu v jednotlivých kapitolách obou knih). Pojmový aparát je

u Van Coetsema záměrně budován jako jasný, když proti sobě staví pojmy vymezené na základě jednotných kritérií a jednoznačných dichotomií a používá popisné termíny. O to více snad zarazí, že někteří vykladači autorova díla zjevně neporozuměli dostatečně jeho základnímu terminologickému vymezení, i když samotnému výkladu snad většinou ano. Uvedeme několik typických příkladů. Tak zaprvé u Bakker (2002b, 2003) čteme pasáž, že – podle Van Coetsema – „[c]ontact-induced change can effect the *source language*, in which case the second language acquired by a group is effected by *imposition* (*push transfer, imitation*), or it can effect the *recipient language*, in which case the first language of a group that acquired a second language is effected (*borrowing, pull transfer, adaptation*)“. Úvod ukázky obsahuje nepravdivé tvrzení, neboť ve Van Coetsemově modelu je změnou vždy zasažen přijímající jazyk (*recipient language*), nikdy jazyk zdrojový (*source language*), což jasně vyplývá i z popisného charakteru termínů samých; kromě toho je u Bakker až příliš přímočaře usouvztažněn termín *imitation* k termínu *imposition* a termín *adaptation* k termínu *borrowing*, což je silné zjednodušení, které ve Van Coetsemově modelu, jak ještě uvidíme níže, tak jednoznačně neplatí. Zadruhé, podobně nepřesné uchopení Van Coetsema modelu nacházíme také u Jansena (2010, 14) v srovnávací tabulce terminologie obou modelů, v níž se nepřesně zavádějí rovnice „L1 = recipient language“ a „L2 = source language“, z čehož pak autorovi vyplyne v zásadě správné tvrzení, že při *borrowing* „L1 is the subject of change“, ale také chybné vymezení, že při *impozici* „L2 is the subject of change“. To by však platilo pouze při rovnicích „L1 = dominant language“ a „L2 = non-dominant language“. Třetím příkladem nepochopení Van Coetsemovy terminologie je Hickeyho (2010b, 19–20) úvaha nad pojmy *borrowing* a *imposition*: první se zpochybňuje jako nepřesné, neboť se přece nic nepůjčuje, ani potom nevrací,¹⁰ druhému se, jak se zdá, nerozumí vůbec... A konečně čtvrtým příkladem jsou zmínky o rozdílu mezi tím, zda přejímají rodilí nebo nerodilí mluvčí, které nacházíme například u Guye (1990), Rosse (1991) a Haspelmatha (2009, 36, 50) a v nichž se při vysvětlení této distinkce odkazuje na Van Coetsema; uvidíme však, že v jeho modelu nehraje zásadní roli rodilost/nerodilost jazyka u mluvčích, ale stupeň jejich ovládnutí jednoho či druhého jazyka, což je podstatný rozdíl. Z těchto příkladů chybných interpretací si lze mimochodem vzít obecné poučení, že nemusí být vždy dobré hledat mezi srovnávanými modely přesné pojmové analogie.¹¹

10 Naopak pěknou pasáž o výhodnosti pojmu *borrowing* srov. u Haugena (1950, 211n).

11 K tématu srov. už výše v úvodu této kapitoly, kde se shrnují některé přístupy a jejich terminologie, s poukazem, že jejich srovnávání může být velmi zavádějící.

U Thomasonové (a Kaufmana) sice také určité vymezení vůči starším termínům najdeme (srov. například Thomason – Kaufman 1988, 20, 116–119), ale děje se tak spíše namátkově a především s mnohem menšími důsledky pro její (jejich) vlastní model. Centrální termíny v tomto modelu jsou převzaty ze starší tradice.¹² Dále je třeba uvést také jistou nesoustavnost, respektive zaměnitelnost v užívání termínů u Thomasonové. Tak například pro výsledky jazykového kontaktu užívá autorka někdy termínu *results* (Thomason 1997a, 184–189), jindy termínu *effects* (Thomason 2001, 85–91, 2003, 690), činitele jazykového kontaktu nazývá jednou jako *factors*, jindy jako *predictors* (Thomason 2010), nebo užívá oba výrazy promiskue (Thomason 2000, 2001). Tato okolnost dobře ilustruje malé zření autorky k pojmovému aparátu jako takovému. Pozitivně by k takovému přístupu bylo možno dodat, že autorku zjevně více zajímají věci samy, než jejich označení. Podstatným negativem ovšem přitom je, že pak někdy i základní termíny neodpovídají přesně samotnému vymezení jevu. Nejkriklavějším příkladem toho je vytrvání u termínu *shift* i poté, co se v teorii přestává tímto termínem vymezovaný jev vztahovat k situaci úplného přechodu k jinému jazyku (k tomu viz níže, str. 126).

(2) Thomasonová se ve svých pracích velmi obsáhle vyrovnává s řadou názorů, které byly různými autory vysloveny s ambicí, aby se staly obecnými formullemi s predikativní silou. Ze základního názoru Thomasonové o převaze sociolingvistických faktorů v jazykovém kontaktu nad faktory čistě lingvistickými (k tomu viz podrobně níže) vyplynula autorce především nutnost vypořádat se s názory o řadě lingvistických omezení, která mají bránit uskutečnění kontaktového vlivu. Tato omezení třídí do několika skupin. Mezi **typologické** zábrany patří zejména tyto:

1) „Gramatické kontaktové vlivy jsou možné jen u jazyků strukturně velmi podobných“ (pochází od Meilleta 1921). Thomasonová a Kaufman (1988, 14–17) ukazují na příkladech, že to neplatí. Obecným vysvětlením je pak opět rozlišení dvou druhů jazykového kontaktu a jejich korelace s jazykovým materiálem, který při nich primárně podléhá kontaktovému vlivu. S menší diskusí empirickou, ale větší propracovaností teoretickou nacházíme totéž u Van Coetsema.¹³

2) „Jazyk akceptuje cizí strukturní elementy pouze tehdy, pokud korespondují s jeho vlastními vnitřními vývojovými tendencemi“. To je klasická pražsko-strukturální poučka, v uvedené formě pocházející od Jakobsona,

12 Srov. například užití termínů *maintenance* a *shift* u Fishmana (1964), srov. i Williamson – Eerde – Fishman (1980).

13 K otázce srov. i Campbell (1993, 91–94).

rozvíjená ovšem například i Havránkem a především Vachkem (1962), posledně jmenovaným do poněkud jiné podoby, totiž méně radikální (a obecněji bohužel méně recipované): jazyk akceptuje cizí vlivy, pokud nejsou v rozporu s jeho vlastními vývojovými tendencemi. Thomasonová a Kaufman (1988, 17–18) jsou ovšem názoru, že Jakobsonovo vymezení je vlastně cirkulární, protože pokud jazyk akceptoval cizí elementy, znamenalo by to, že již předtím u něj musela existovat jistá tendence vyvíjet se tímto určitým směrem. Některé příklady na rozdílný vývoj dialektů téhož jazyka pod vlivem různých vnějších vlivů svědčí podle autorů o neplatnosti Jakobsonovy teze.¹⁴

3) „Při interferenci dvou gramatických systémů slouží jako zdrojový spíše ten, který obsahuje relativně volné a neměnné morfémy“; „nedochází k úplnému přejetí celého gramatického paradigmatu“ (pochází od Weinreicha 1953). I na tyto poučky nalézají autoři protipříklady (Thomason – Kaufman 1988, 18–20¹⁵).¹⁶

Ze zábran představujících **implikační univerzália** diskutují autoři zejména tuto nejpodstatnější: „nemůže dojít ke strukturnímu (fonologickému, morfologickému, syntaktickému) vlivu jazyka na jazyk, pokud předtím nedojde k vlivu lexikálnímu“ (pochází od Moravcsikové 1978). Autoři ukazují (Thomason – Kaufman 1988, 20–21; viz i Thomason 2001, 11), že to platí pouze pro přejímání, tedy jeden ze dvou základních typů jazykového kontaktu. Naopak v druhém typu dochází přednostně k interferenci strukturní. Totéž nacházíme i v pojetí Van Coetsemově.¹⁷

Největší pozornost je v modelu Thomasonové věnována navrženým omezením založeným na **přírozenosti jazyka** (naturalness). Zde jde především o kritérium **příznakovosti**. Thomasonová a Kaufman (1988, 22–32) věnují velkou pozornost otázce, zda kontaktově dané změny vedou ke zjednodušení (od příznakových rysů k nepříznakovým), nebo naopak větší složitosti (od nepříznakových rysů k příznakovým) jazyka. V kontaktologii v této době měli slovo zastánci obou protichůdných pouček. Thomasonová a Kaufman na příkladech systematického hodnocení, zda probíraná kontaktní změna znamenala zjednodušení, nebo zkomplikování systému přijímajícího jazyka, ukázali, že jednoznačně rozhodnout vlastně nelze (srov.

14 K otázce srov. zajímavě i Campbell (1993, 94–96) ukazující, že tento názor je kompatibilní například i s Coseriuovou teorií rozlišující mezi jazykovou normou a jazykovým systémem.

15 Protipříklady uváděné u dalších autorů shrnuje opět Campbell (1993, 99).

16 K diskusím o typologických omezeních v jazykovém kontaktu srov. například i Filppula (1991, 15–18).

17 Toto i další univerzále navržená Moravcsikovou diskutuje Campbell (1993, 101–103).

i Thomason 2001, 64–65).¹⁸ Obecněji se pak k tématu vyjadřuje i Thomasonová (2009, 357–360): nelze predikovat, zda změna povede k zjednodušení nebo zesložiténí, nejde to přitom predikovat ani u kontaktové daných ani u vnitřně motivovaných změn: některé interně motivované změny vedou k zjednodušení, jiné k zesložiténí; a naopak některé externě motivované změny vedou k zjednodušení, jiné k zesložiténí. U Van Coetsema se tato otázka celkem očekávaně tematizuje velmi málo. V první knize nacházíme obecnější nechuť k termínům *simplification* a *complication* a jejich zamítnutí, neboť v autorově modelu nejsou potřebné, resp. jevy, které tyto termíny popisují, jsou v modelu popsány termíny jinými (Coetsem 1988, 41–42, 54, 58). To pak platí i pro druhou knihu, kde se téma krátce probírá u otázky interně motivované změny, přičemž přednost se opět dává jiným termínům (*uniformity, regularization*; Coetsem 2000, 183, 202).

Diskuse nad touto otázkou ovšem v současné lingvistice přetrvává a hledají se další výkladové možnosti.¹⁹ Zmíňme v krátké odbočce jednu, která se jeví jako explikativně velmi silná. Trudgill v řadě svých prací nachází na otázku, proč někdy jazykový kontakt vede k zjednodušení jazyka, zatímco jindy k jeho větší složitosti, odpověď sociolingvistickou: k zjednodušení dochází tam, kde jde o kontakt krátkodobý, jenž je doménou dospělých mluvčích (ti se totiž – zjednodušeně řečeno – špatně učí cizím jazykům, a tedy si svůj nový jazyk osvojují ve zjednodušené podobě), naopak k zkomplikování dochází tam, kde jde o dlouhodobý kontakt za účasti i dětských mluvčích (ti se totiž učí jazykům do určitého věku dobře, snadno tedy k rysům svého mateřského jazyka přidávají ještě nové rysy jazyka jiného); srov. z poslední doby Trudgill 2010 a monograficky Trudgill 2011, zejména 15–61 (náznakem však už Trudgill 1990, 514 v recenzi,²⁰ dále pak Trudgill 1992 a z trochu jiné perspektivy i Trudgill 2002). K tomu je možno dodat, že by ještě bylo třeba blížeji prozkoumat, zda se v tomto Trudgillově vymezení v případě krátkodobého kontaktu za účasti pouze dospělých mluvčích myslí na ten typ jazykového kontaktu, kdy je zdrojovým jazykem jazyk mateřský/dominantní a přijímajícím jazykem jazyk nemateřský/nedominantní (tedy v modelu Thomasonové jde o *shift / imperfect learning* a v modelu Van Coetsemové jde o *imposition / source language agentivity*), a v případě dlouhodobého

18 Věcně důležitá je zde Mühlhäuslerova (1990, 271–272) poměrně ostrá kritika obou autorů za nerozlišování univerzální příznakovosti (*naturalness*) a příznakovosti v rámci konkrétního jazyka.

19 K diskusi nad touto problematikou viz Filppula (1991, 18–23), Dahl (2004), Miestamo – Sinnemäki – Karlsson (2008), Sampson – Gil – Trudgill (2009).

20 K tomu příznivě Filppula (1991, 27).

kontaktnímu za účasti i dětských mluvčích pak na ten typ jazykového kontaktu, kdy je zdrojovým jazykem jazyk nemateřský/nedominantní a přijímajícím jazykem jazyk mateřský/dominantní (tedy v modelu Thomasonové i Van Coetsemově jde o přejímání/borrowing / recipient language agentivity). Připomeňme, že už od počátků je v obou modelech shift korelovan s rychlým a krátkodobým kontaktem a přejímání s kontaktem časově dlouhým (srov. Thomason – Kaufman 1988, 41, Coetsem 1988, 41).

Konečně je třeba v této souvislosti dodat, že tematika zjednodušování a zesložítování jazyka vlivem jazykového kontaktu se úzce dotýká procesu koineizace, pro který je zjednodušování považováno celkem všeobecně za konstitutivní faktor. Modelům koineizace z obecného hlediska i v případech uvažovaných koineizačních procesů v praslovanštině se podrobně věnuje kapitola 2. Její závěry myšlenkám z předchozích odstavců v zásadě odpovídají: pokud bychom předpokládali koineizační proces v praslovanštině v druhé půli prvního tisíciletí, byl by zřejmě v souvislosti i s předpokládaným relativně rychlým shiftem původně neslovanských (altajských či jiných) mluvčích k praslovanštině, reflektujícím se řadou zejména hláskových změn.

Všechna probraná omezení se zakládají na přesvědčení, že je to v první řadě struktura jazyka samého, co determinuje jazykový vývoj. Právě v této věci však Thomasonová a Kaufman zastávají odlišné stanovisko. Jejich vymezení, že „it is the sociolinguistic history of the speakers, and not the structure of their language, that is the primary determinant of the linguistic outcome of language contact. [...] Both the direction of interference and the extent of interference are socially determined; so, to a considerable degree, are the kinds of features transferred from one language to another“ (Thomason – Kaufman 1988, 35), se v kontaktologii stalo předmětem rozsáhlé diskuse a od počátku platilo za poměrně provokativní rys tohoto modelu, jednak v obecné rovině, jednak v rovině konkrétní, poněvadž první kritici mohli poměrně snadno ukázat, že v knize Thomasonové a Kaufmana je sice tato poučka deklarována, ale ve skutečnosti při konkrétních analýzách celkem málo demonstrována, resp. že se přece jenom většinou vychází primárně z lingvistických dat, jen jsou na ně nyní „navěšena“ data sociolinguvistická (srov. Blommaert 1990, Hopper 1989, 818). I pozdější ohlasy na toto východisko byly často velmi negativní. V poslední době proto Thomasonová věnovala této otázce obsáhlejší text (Thomason 2008), ve kterém shrnula dosavadní diskusi včetně konkrétních kritik, které byly vůči jejímu přístupu vysloveny (srov. zejména Silva-Corvalán 1994, Sankoff 2001, Aikhenvald 2002, Myers-Scotton 2002, King 2005), ukázala, že některé výtky jsou spíše

nedorozumění, a svůj základní postoj si nadále podržela. Skutečně se zdá, že bouřlivější diskuse nad touto tematikou může spíše odvádět od podstatnějších problémů. Trvá-li Thomasonová na tom, že neexistují *absolutní* lingvistická omezení, která by bránila provedení kontaktové dané změny, není to ve skutečnosti stanovisko nijak radikální a v podstatě se jím pouze zobecňuje empirická zjištění z extrémních případů jazykového kontaktu, při kterých jsou jakékoli vnitrojazykové faktory překonány a všechny zábrany prolomeny. To, že stav jazyka vystaveného možnému vnějšímu vlivu má *zpravidla* nějakým způsobem na jeho provedení/neprovedení (a také konkrétní formu provedení) vliv, přitom zůstává v platnosti.²¹ V rámci svého modelu ostatně Thomasonová a Kaufman (1988, 49–57) roli vnitřních lingvistických faktorů diskutují. Celkově tedy můžeme uzavřít s Campbellem (1993, 104), že „it is safer to think of these proposed universals and principles of borrowing as general tendencies, and not as absolute constraints“²² a především souhlasit s Gómezem-Rendónem (2008, 7), že „the real question is *how* typological and social factors interact“. O tom blíže pojednáváme níže, str. 143–156.

Tolik k negativnímu vymezování se obou modelů k starším pracím. Nyní se už budeme zabývat tím, co nového a navzájem odlišného či srovnatelného oba modely přinášejí a nabízejí.

Principy výstavby

Oba modely se v první řadě zásadně liší v nejobecnějších principech své výstavby, tedy v základních metodologických postojích a postupech. Zatímco v modelu Thomasonové se uplatňuje především empirismus a postup je induktivní, v modelu Van Coetsemové se prosazuje zejména apriorismus a postup je deduktivní. Už kniha Thomasonové a Kaufmana (1988) byla vlastně v první řadě utříděním, uspořádáním toho, co bylo na poli zkoumání jazykového kontaktu doposud vykonáno.²³ Z velkého množství známých empirických dat byla generalizací vyabstrahována teorie, srov.: „We have tried, in our discussion of contact-induced change, to make generalizations and theoretical proposals where they seem justified by the evidence, and to avoid doing so in the many areas where the evidence does not seem to us to support any general claims“ (Thomason – Kaufman 1988, 211). Naopak Van

21 Srov. k tomu Bowern (2013, 423): „[...] it does not follow from this that just because anything *can* happen in language contact, that ‘anything’ frequently *does* happen“.

22 Novější literaturu k této otázce, zahrnující jak zastánce, tak odpůrce větší role lingvistických faktorů v jazykovém kontaktu, podává Pakendorfová (2007, 33–35).

23 Srov. k tomu Mühlhäusler (1990, 270) či Wichmann (1991, 217).

Coetsem ve svých pracích vždy nejprve zavádí pojmy, činí jisté predikce a teprve sekundárně uvádí konkrétní doklady svých tezí; často se tak děje pouze příkladově, bez hlubší analýzy dat. Bere také mnohem menší ohled na starší kontaktologické práce, jde vlastní cestou. V tomto ohledu snad není nepřipadné označit přirovnáním jeho postup jako hjelmslevovský či skaličkovský. S Hjelmslevem se Van Coetsem shoduje (například) v důrazu na formalizaci a vnitřní konzistenci teorie, se Skaličkou (mimo jiné)²⁴ v jisté aforističnosti až nedořečenosti²⁵; s oběma pak v tom, že přílišné zacílení na teorii pak nakonec nedalo autorům prostor ani síly k její obsáhlejší aplikaci²⁶ – dílo tak zůstalo programem a je v řadě aspektů otevřené.²⁷ V každém případě už tento základní rozdíl mezi modelem Van Coetsemovým a modelem Thomasonové láká k tomu zohledňovat oba zároveň: Van Coetsem je silnější v teorii, ale slabší v empirii, zatímco u Thomasonové je tomu naopak. Van Coetsem tak nabízí lepší oporu v pojmovém aparátu, tj. v přesně vymezených pojmech a jejich vztazích, u Thomasonové zase lze využít četnější diskuse k různým kontaktním situacím například k hledání paralel k tomu, jak mohl vypadat jazykový kontakt v prehistorii.

Rozdílné postupy a postoje, které oba modely volí, se pak zajímavě manifestují i v samotném předkládání obecných principů i konkrétních výsledků. Thomasonová, snad pod vlivem zkušenosti s velkým množstvím empirických dat, a tedy u vědomí toho, že realita je vždy složitá a přičí se jasné kategorizaci, tenduje spíše jen k přibližnému zasazování jednotlivých případů do škály jdoucí od plus k minus, klade tedy jevy na osu.²⁸ Naopak

24 Srov. dále třeba matoucí názvy prvních, zásadních knih obou autorů – Skaličkova *Zur ungarischen Grammatik* (Skalička 1935) je obecnou teorií výstavby jazyka, Van Coetsemova „Loan Phonology“ (Coetsem 1988), jak už řečeno, teorií jazykového kontaktu vůbec.

25 I pro Coetsema tak mohou platit slova Viléma Mathesia (1936, 54) z jeho recenze Skaličkovy knižní prvotiny: „Ve vědecké literatuře se často setkáváme se dvěma extrémy. Jsou knihy, jejichž rozsah je dvakrát nebo třikrát větší než jak opravdu vyžaduje jejich myšlenkový obsah, a jsou zase knihy, které jsou dvakrát nebo třikrát menší, než jak by se slušelo na bohatství myšlenek, které obsahují. Kniha Skaličkova patří do jista k typu druhému. Bylo by jí velice prospělo, kdyby při stejném obsahu byla bývala několikrát větší. Tak jak je, je to kniha, která se těžce čte“.

26 O tom, že se vlastně od počátku Van Coetsemovi nedařilo integrovat vlastní empirické rozbory do teoretického rámce svého modelu, svědčí například už raná výtka u Terese (1993, 26) k nepropojenosti teoretické a empirické části první Van Coetsemovy knihy: „Hier zeigt sich aber wohl ein Dilemma dieses Werkes: Der theoretische Anspruch eines sehr komplexen abstrakten Modells läßt sich eben doch nicht so leicht auf die Praxis übertragen.“ Podobně srov. i Heath (1989, 387).

27 Sám autor označil svou první knihu jako *Diskussionsbeitrag* (Coetsem 1988, xv) a druhou jako „necessarily more tentative and more experimental“ (Coetsem 2000, 6).

28 Srov. Thomason (1997b, 71): „[...] categories and models of linguistic contact are best conceived of as prototypes, and the boundaries between them will be fuzzy, but they

Van Coetsem vše třídí a dále subkategorizuje většinou podle přítomnosti nebo nepřítomnosti určitého rysu, umísťuje tedy jevy do předem dané sítě na jednoznačná místa. Lze snad říci, že u Thomasonové se tak více uplatňuje myšlení analogické (prvek/jev patří „spíše tam, a ne jinam“), zatímco u Van Coetsema myšlení digitální (prvek/jev „jednoznačně patří tam, a ne jinam“). Přitom se zdá, že naznačený styl se v obou modelech s postupem času protichůdně zvýrazňuje: u Thomasonové třídění ještě více ustupuje (Thomason – Kaufman 1988, 50 ještě mají známé schéma možných kontakto- vých jevů a jejich výsledků, které sledují v celé knize, zatímco Thomason 2001, 60, 70–71 už něco podobného nabízí pouze ve výpisu a sleduje ho pak vlastně jen v rámci jedné kapitoly), u Van Coetsema naopak přibývá (s tím je spojen i nárůst schematizace a formalizace v druhé knize: Coetsem 2000, 41–42 se ostatně otevřeně staví proti kritice, že v první knize formuluje příliš mnoho dichotomií a opozic). Pokud bychom chtěli tento aspekt věci nějak ohodnotit, bylo by možno říci, že model Thomasonové je realističtější a pragmatičtější, více spjatý s materií²⁹, a celkově obezřetný a opatrný stran jednoznačných soudů.³⁰ Model Van Coetsemův je zase abstraktnější³¹ a kladě větší důraz na logiku a vnitřní konzistenci ve výstavbě teorie.

Základní typy kontaktu a kritéria jejich rozlišení

Již jsme naznačili, že Van Coetsemův model a model Thomasonové byly a jsou srovnávány především na základě jedné jejich podobnosti, totiž rozlišení dvou základních druhů jazykového kontaktu (dvou typů jazykové interference) a jejich usouvztažnění s odlišným druhem jazykového

are useful because it makes it easier to talk about observed phenomena and to compare them. Real cases of change can be measured against the models.“

29 Srov. k tomu i Jasanoff (1989, 627–628: „T&K make no secret of their dislike for overarching theories and sweeping generalizations“, „[...] high order of intelligence and common sense. That is always a winning combination“) a také Görlach (1992, 316: „TK. provide an impressive amount of data from a very large range of languages [...] all this is a successful attempt at detecting universal or at least wide-spread contact-induced developments and avoiding the dangers that lie in basing too general hypotheses and explanations on too limited an array of types of languages and situations“).

30 K tomu srov. i Trudgill (1990, 517), Tryon (1990, 279) a kriticky také Bakker (2002a, 424).

31 Tento aspekt je někdy autorovi i vytýkán, srov. Haugen (1991, 80): „It is an extremely abstract discussion, though he provides a number of examples to illustrate his main points. This reviewer must admit to finding his book difficult to digest“; podobně Ternes (1993, 25): „Insgesamt wird dieser ganze theoretische Teil [...] geprägt durch einen hohen Abstraktionsgrad, eine abstrakte Ausdrucksweise, eine fast schon exzessive Terminologielastigkeit und die Seltenheit von konkreten Beispielen. All dies macht die Lektüre nicht einfach.“ Srov. i Heath (1989, 385): „the heavy emphasis on terminological oppositions is not always useful“.

materiálu, který je při nich primárně zasažen. U Van Coetsema jsou tyto procesy nazvány „přejímání“ (*borrowing*) a „přenášení“ (*imposition*), u Thomasonové jsou analogickými pojmy „přejímání“ (*borrowing*) a „interference skrze změnu/zánik“ (*shift*) jazyka. V obou modelech se s prvním procesem primárně pojí lexikální materiál (výpůjčky), s druhým materiál nelexikální (fonologický, morfologický, syntaktický). Potud shoda. Rozdíl je však v samotných kritériích, na jejichž základě jsou tyto dva typy jazykového kontaktu v obou modelech rozlišeny, a v podstatě tak i v zdůvodnění, proč se s nimi primárně pojí ten který jazykový materiál.

U Van Coetsema je základním kritériem jazyková dominance. Bilingvní mluvčí ovládá dva jazyky, přičemž v jednom z nich je zběhlejší, ovládá ho lépe, plynuleji. To je jeho jazyk dominantní. Při přejímání (*borrowing*) jde o to, že dominantní jazyk mluvčího je jazykem přijímajícím, tím, který podléhá kontaktové dané změně; jiným, obecnějším označením přejímání je agentivita přijímajícího jazyka (*recipient language agentivity*, RLA). Při přenášení (*impozici*) je naopak dominantní jazyk mluvčího jazykem zdrojovým, ovlivňujícím; obecnějším označením impozice je agentivita zdrojového jazyka (*source language agentivity*, SLA). Při RLA jde jazykový vliv směrem z lingvisticky nedominantního zdrojového jazyka do lingvisticky dominantního přijímajícího jazyka. Naopak při SLA jde jazykový vliv z lingvisticky dominantního zdrojového jazyka do lingvisticky nedominantního přijímajícího jazyka. Rozdíl v tom, jaký materiál bude v obou typech kontaktu předmětem vlivu, je pak dán jazykově univerzálním faktorem stability: méně stabilním, tj. více náchylným ke změně, je lexikum, zatímco ostatní jazykové roviny jsou stabilnější, rezistentnější vůči změně. Při obou typech kontaktu se mluvčí chová v souladu s tímto principem: při RLA si mluvčí udržuje stabilnější fonologii a gramatiku svého dominantního, přijímajícího jazyka, a z nedominantního, zdrojového jazyka proto primárně přejímá méně stabilní lexikum; při SLA mluvčí také zachovává stabilnější fonologii a gramatiku svého dominantního jazyka, tentokrát jde však o jazyk zdrojový, a proto ji přenáší i do nedominantního, přijímajícího jazyka.

V rámci modelu Thomasonové došlo k určitému vývoji. V první knize (Thomason – Kaufman 1988) bylo základním kritériem k rozlišení obou druhů kontaktu zachování/nezachování jazyka v kontaktové situaci, tedy to, zda při kontaktu dojde nebo nedojde k zániku jednoho z jazyků úplným přechodem jeho mluvčích k jazyku druhému. Rozdíl v tom, jaký materiál bude v obou typech kontaktu předmětem vlivu, byl v tomto vymezení dán rozdíly v „naučitelnosti“ (*learnability*): lexikum se učí snáze, fonologie a gramatika obtížněji. Při přejímání jde o inkorporaci cizích rysů do

rodného jazyka, nejsnazší je prítom naučiť se z cizího jazyka lexikum. Naopak při shiftu mluvčí přecházejí k jinému jazyku, opět se nejnázne naučí jeho lexikum, obtížněji však fonologii a gramatiku, kterou proto ovlivňují fonologií a gramatikou svého původního jazyka.

Zajímavé je, že později Thomasonová svůj pohled částečně změnila: v řadě prací (už Thomason 1997a, 183–184, 2001, 66–76; zejména však Thomason 2003, 691–693 s diskusí, dále srov. Thomason 2008, 48–49, 2010, 36) už nevidí jako základní kritérium zachování/nezachování jazyka (byť i nadále většinou používá pro druhý typ jazykového kontaktu termín *shift*, respektive *interference through shift*), ale nepřítomnost/přítomnost „nedokonalého učení“ (*imperfect learning*), respektive přítomnost/nepřítomnost plynulého ovládnání (*fluency*) přijímajícího jazyka mluvčím. Při přejímání dochází k transferu do jazyka, který je ovládnán plyně, při shiftu naopak do jazyka, který je osvojen/osvojován nedokonale.

Popsaným rozdílem mezi oběma modely se nejpodrobněji zabývala Smitsová (1996, 1998), která nazvala rozdíl mezi kritériem dominance (u Van Coetsema) a kritériem zachování/nezachování jazyka (u Thomasonové a Kaufmana) rozdílem přístupu psycho-lingvistického a přístupu socio-kulturního.³² Ve svém prvním textu (Smits 1996, 29–58) autorka ukázala, že ačkoli vymezení dvou základních typů kontaktu v obou modelech vypadá na první pohled zcela srovnatelně, ve skutečnosti se přesně nepřekrývá ani pojem *borrowing* v obou modelech, ani pojem *imposition* ve Van Coetsemově modelu s pojmem *interference through shift* v modelu Thomasonové. Spíše je tomu tak, že pojem *borrowing* má u Thomasonové o něco větší rozsah než u Van Coetsema a tomu úměrně pojem *interference through shift* u Thomasonové zase rozsah menší než pojem *imposition* u Van Coetsema. Schematicky můžeme tento rozdíl znázornit takto:

Van Coetsem	
borrowing (RLA)	imposition (SLA)
Thomasonová	
borrowing	shift

32 Podobně srov. náznakem už Bree (1991, 83): „Van Coetsem [...] vooral de (psycho)linguistische aspecten van het talen in contact-thema behandelt. Vergeleken daarmee komen de socio-culturele aspecten minder systematisch aan de orde, al duiken ze wel telkens op.“ K tomuto rozlišení srov. i Pakendorf (2007, 28).

Zásadní je pak posoudit, který z modelů je explikačně silnější při popisu kontaktních situací odpovídajících středovému pásmu uvedeného schématu, tedy těch, které Van Coetsem popisuje jako impozici, zatímco Thomasonová a Kaufman jako přejímání v situaci zachování jazyka. Jde vlastně o případy, kdy je kontaktní jazyk zachován, ale – u mluvčího, skupiny mluvčích, či celé society – už nikoliv jakožto jazyk dominantní, ale naopak jako jazyk nedominantní. Podle predikcí modelu Van Coetsemova budou v takové situaci primárně předmětem jazykového vlivu fonologie a gramatika, zatímco v rámci modelu Thomasonové se musí předpokládat jazykový vliv primárně v oblasti lexika. Smitsová pak jednak na materiálu z vlastního výzkumu, jednak na několika problematických výkladech u Thomasonové a Kaufmana ukazuje, že empiricky získané poznatky ze situací, kdy je jazyk zachován jako nedominantní, lépe odpovídají predikcím modelu Van Coetsemova, protože při nich dochází k interferenci v oblasti fonologie a gramatiky. Sama Smitsová zkoumala vliv angličtiny na nizozemštinu potomků emigrantů, kteří se usídlili v americké Iowě. V současné době tato varianta nizozemštiny ustupuje pod tlakem angličtiny a pod jejím vlivem v ní dochází k řadě interferenčních vlivů. Případy ústupu/oslabování jazyka (*attrition*) jsou však v modelu Thomasonové zařazeny do kapitoly o jazykovém vlivu při zachování jazyka, a tedy vykládány jako *borrowing*, tudíž by byl očekávatelný výrazný vliv na lexikální rovině (Thomason – Kaufman 1988, 100–109). Ve stejném duchu Smitsová dále polemizuje s výkladem tureckého vlivu na řecké dialekty v Malé Asii, představeným u Thomasonové a Kaufmana (1988, 215–222) jako případ silného přejímání (*borrowing*), a dále s výkladem anglické romštiny (*Angloromani language*) představeným u stejných autorů (Thomason – Kaufman 1988, 103–104) jako případ přejímání (*borrowing*) s masivním gramatickým vlivem. Rovněž tyto případy se ve Van Coetsemově modelu podle Smitsové dají lépe vyložit jako impozice.

Ve svém druhém textu pak Smitsová (1998) naznačila, že koncepční změna učiněná při vývoji modelu Thomasonové, tj. opuštění kritéria zachování/nezachování jazyka v kontaktní situaci a místo toho nastolení kritéria nepřítomnost/přítomnost nedokonalého učení,³³ znamená vlastně krok směrem k modelu Van Coetsemovu: termín *fluency* u Thomasonové se blíží termínu *proficiency* používanému Van Coetsemem při popisování, co je dominance; obecněji řečeno, socio-kulturní kritérium bylo u Thomasonové nahrazeno kritériem psycho-lingvistickým „à la Van Coetsem“.

33 U Smitsové se jedná o reakci na připravovaný článek Thomasonové, který zde citujeme jako Thomason (2003).

Podle Smitsové se tak ale stalo bez toho, že by si zřejmě Thomasonová byla vědoma nutných konsekvencí. I nadále totiž Thomasonová pod přejímání řadí některé kontaktové situace, které ve Van Coetsemově modelu spadají pod impozici. Jde stále o případy ustupování jazyka (*attrition*), ale ještě ne definitivního zániku, konkrétně například o jazyk maďarských emigrantů ve Spojených státech, jehož ústup a změny při něm nastávající hodnotí Thomasonová stále jako případy přejímání (*borrowing*).

Ze svých zkoumání činí Smitsová závěr, že přístup Thomasonové v konečném ohledu zatemňuje náš pohled na jazykový kontakt a jeho procesy. Jeden a tentýž pojem – *borrowing* – je v něm užíván pro dvě podstatně odlišné situace, totiž jednak pro interferenci z lingvisticky nedominantního jazyka do jazyka lingvisticky dominantního (to odpovídá *borrowing* u Van Coetsema), jednak pro interferenci z lingvisticky dominantního jazyka do jazyka lingvisticky nedominantního (což už u Van Coetsema odpovídá impozici). Odlišnost obou typů situací je přitom dána podstatným rozdílem ve výsledku jazykového kontaktu: první situace zahrnuje primárně přenos lexika, druhá primárně přenos fonologie a gramatiky. „Borrowing, then refers to two fundamentally different contact situations, yielding fundamentally different linguistic effects“ (Smits 1998, 387). Z uvedených důvodů vidí autorka jako vhodnější model Van Coetsemův.

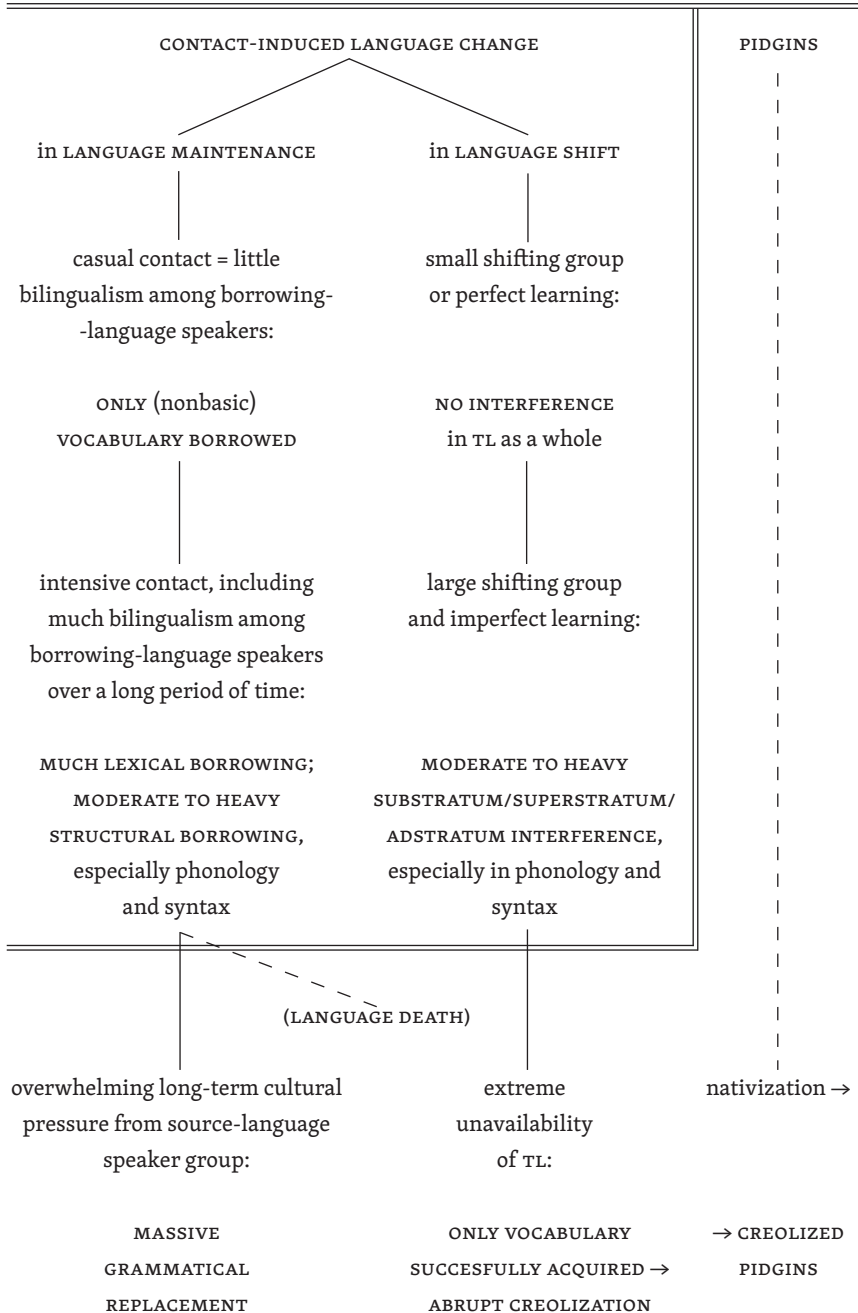
V posouzení modelu Thomasonové učiněném Smitsovou můžeme obecněji spatřovat kritiku toho, co jsme už naznačili výše, totiž skutečnosti, že tento model je příliš probabilistní a neostrý.³⁴ Smitsová se zaměřila na typy kontaktoových situací, které skutečně tvoří v modelu Thomasonové jakési mlhavé pásmo, u něhož sama autorka předpokládá více různých výkladových cest. Už v první knize autoři připouštějí, že řada situací je natolik složitých, že jejich jednoznačné zařazení do jednoho či druhého typu kontaktu je obtížné. Nakonec se rozhodli všechny situace, u kterých není dosvědčen početnější shift mluvčích k jinému jazyku, zařadit do kapitoly o přejímání (*borrowing*), to však neznamená, že by odmítali, že roli zde mohl hrát i druhý proces, srov.: „Since we do not want to ignore interesting cases of interference simply because of complexities and indeterminacies in the way they developed, we will divide problematic cases between this chapter [tj. kapitola věnovaná *borrowing* – pozn. V. B.] and the next [tj. kapitola věnovaná interferenci při shiftu – pozn. V. B.] according to the following criterion: if we can be reasonably sure that a large-scale shift has occurred, we will discuss the case in the chapter on shift-induced interference, even though extensive

34 Výslovně se k tomu hlásí opět Thomasonová (1997b).

borrowing may also have taken place; [...] If we have no evidence for shift by an entire group, but at most by individuals in (say) mixed households, then we will discuss the case in this chapter, assuming that borrowing played a large—if not the major or only—role in the introduction of interference features.“ (Thomason – Kaufman 1988, 69). Rozhodující roli zde tedy autoři opět ponechávají sociolingvistickým skutečnostem, totiž našim vnějším informacím o tom, co se dělo s bilingvní skupinou mluvčích.

Na tomto místě je vhodné uvést schéma, které Thomasonová a Kaufman (1988, 50) představují jako komplexní popis možných kontaktních vlivů a jejich lingvistických výsledků na škále od nejobvyklejších po extrémní (viz následující strana). Schéma obsahuje dva základní typy kontaktu, kontakt při zachování jazyka a kontakt při shiftu k jinému jazyku, a každá kategorie je uvnitř ještě rozdělena do stadií podle intenzity kontaktu. Dvojitá plná čára pak odlišuje situace, kdy je výsledek kontaktu (tj. jazyk v určité podobě) možno interpretovat v rámci tradičního modelu genetické příbuznosti (vše doleva a nahoru od dvojitě čáry), od výsledků kontaktu, které se tradičnímu vymezení genetické příbuznosti vymykají (vše napravo a dolů od dvojitě čáry). Vidíme, že situace, které u Thomasonové kritizovala Smitsová, jsou v tomto modelu poněkud hraniční. Spadají vlastně do silného (*heavy*) přejímání (to je případ řeckých dialektů v Malé Asii pod vlivem turečtiny), anebo pod dlouhotrvající kulturní tlak od skupiny mluvčích zdrojového jazyka (to je případ anglické romštiny a vlastně všechny případy jazykové atrice; ty někdy mohou vést až k úplnému zániku jazyka (*language death*)). Pohybujeme se tedy v levém dolním rohu schématu, na hranici mezi případy, které jsou ještě podle jeho autorů vyložitelné tradičním pohledem na genetickou příbuznost, a těmi, které už takto vyložit nelze. Do posledně vymezené skupiny patří jazyky, které autoři řadí mezi jazyky smíšené a zabývají se jimi celkem podrobně nejen v už zmíněné kapitole o jazykovém vlivu při zachování jazyka (Thomason – Kaufman 1988, 100–109, zařazení sem právě Smitsová kritizuje), ale také v řadě případových studií (o jazyce Ma'a na str. 223–228, o jazyce Michif na str. 228–233, o jazyce Mednyj Aleut na str. 233–238).³⁵

35 V modelu Thomasonové se smíšeným jazykům někdy souhrnně říká prostě *contact languages* (srov. Thomason 1997b). Do této kategorie spadají kromě *bilingual mixed languages*, jako je právě Michif, Mednyj Aleut či Media Lengua, dále ještě pidžiny a kreolské jazyky (ať už vzniklé nativizací pidžinů, nebo takzvanou náhlou/skokovou kreolizací (*abrupt creolization*)), případně pomezní případy jako semikreolské jazyky či pre-pidžiny, v souhrnu tedy vše, co je v uvedeném schématu napravo a dolů od dvojitě čáry. Nejpodrobněji viz Thomason (2001, 157–221). K výzkumu všech uvedených typů smíšených jazyků srov. naposledy Bakker – Matras (2013) s další literaturou.

Jaksi na obranu modelu Thomasonové před kritikou učiněnou Smitsovou je třeba říci, že tyto jazyky skutečně patří mezi obtížně interpretovatelné z hlediska původu a v řadě specializovaných prací jsou vykládány rozmanitými způsoby.³⁶ Na tomto místě je ovšem důležité uvést, že ani ve Van Coetsemově modelu není vysvětlení jejich vzniku tak jednoznačné, jak bychom snad mohli čekat na základě vyjádření Smitsové. Případy jazykové atrice sice skutečně u Van Coetsema spadají pod impozici (srov. Coetsem 1988, 76, 2000, 191–193), ale jazyky Media Lengua a Ma'a hodnotí Van Coetsem v první knize jako příklady, kdy oba základní typy jazykového kontaktu probíhají simultánně (termín *co-operation*, Coetsem 1988, 89–91), a jazyky Media Lengua, Michif a Mednyj Aleut pak v druhé knize jako příklady vyrušení obou základních typů jazykového kontaktu (termín *neutralization*, Coetsem 2000, 241–255), tedy jako příznakový jazykový kontakt. To, jak jsou v modelu Van Coetsemově a modelu Thomasonové vykládány vývojové cesty jednotlivých konkrétních smíšených jazyků, by ovšem stálo za podrobnější srovnávací rozbor.

Z druhé strany – tedy zase jakoby ve prospěch kritiky Smitsové vůči modelu Thomasonové – je třeba říci, že výpovědní síla teoretických modelů se má ukázat právě v mezních a problematických případech. A skutečně se zdá, že v nich lépe ob stojí model Van Coetsemův, vycházející z kritéria jazykové dominance. Určitě je tomu tak ve srovnání s kritériem zachování/nezachování jazyka, které je třeba považovat za nedostatečné, respektive nepostihující podstatu věci, o kterou při jazykové interferenci jde. Více než vlastního procesu jazykového kontaktu se totiž týká jeho viditelného sociolingvistického výsledku, totiž přetrvání či zániku jednoho z jazyků v kontaktu. Pomocí tohoto kritéria se ale nelze dobrat přesnějšího určení procesů, které v jazykovém kontaktu u bilingvních mluvčích pravděpodobně probíhaly; v podstatě se vlastně vůbec nejedná o kritérium, které by mohlo rozhodovat o tom, jaký druh jazykového materiálu bude přenesen. Je proto třeba uvítat přechod od kritéria zachování/nezachování jazyka ke kritériu nepřítomnosti/přítomnosti nedokonalého učení v modelu Thomasonové.

Pro námi diskutovanou otázku vhodnosti kritérií pro rozlišení dvou základních typů kontaktu je ovšem především třeba uvést, že z prací Thomasonové z poslední doby není vůbec jednoznačně patrné, že by sama autorka vnímala změnu kritéria – od zachování/nezachování jazyka k nepřítomnosti/přítomnosti nedokonalého učení – jako posun od aspektů socio-kulturních k psycho-lingvistickým, jak to chápala Smitsová. Naopak,

36 Dobré shrnutí této problematiky viz také u Winforda (2003, 168–207).

nepřítomnost/přítomnost nedokonalého učení je u Thomasonové v jednotlivých textech uváděna jako hlavní *sociolinguvistický* faktor ovlivňující charakter kontaktu, a to vedle dalších dvou sociolinguvistických faktorů, jimiž jsou postoje mluvčích a intenzita kontaktu (o tom viz více níže, str. 143–145). Autorka toto kritérium opakovaně vymezuje jako „major socio-linguistic distinction“ (Thomason 2001, 66, 2008, 48–49, 2010, 36), popřípadě jako „robust sociolinguistic predictor“ (Thomason 2008, 48), a samotné dva základní typy kontaktu vidí jako typy sociolinguvistické (srov. například Thomason 2001, 129: „two sociolinguistic types of change“). Nepřítomnost/přítomnost nedokonalého učení tedy nezkoumá jako záležitost vnitřních psycholinguvistických procesů u individuálního mluvčího, ale jako sociální fakt neexistence/existence bilingvismu (resp. alespoň částečného bilingvismu, obecně tedy různé míry bilingvismu) v rámci celé společnosti. Někdy toto kritérium dokonce užívá jako příklad, respektive dokonce důkaz nadřazené role sociolinguvistických faktorů nad faktory lingvistickými: z nepřítomnosti/přítomnosti nedokonalého učení vyplývá, co se bude dít s jazykem, tj. zda bude primárně předmětem kontaktového přenosu lexikum nebo strukturní rysy, nikoli naopak: „the robust correlation between presence or absence of imperfect learning, on the one hand, and types of interference features on the other [...] is a social fact with linguistic consequences. The linguistic patterns—lexical borrowing first and most and structural interference later and less in borrowing situations, vs. phonology and syntax first and most in cases of shift-induced interference—are conditioned by the sharp distinction between the two social situations, not vice versa“ (Thomason 2008, 53). Vytrváním u sociolinguvistického (socio-kulturního) hlediska u Thomasonové je tak vysvětleno, proč autorka sporné případy diskutované Smitsovou nadále vykládá v zásadě stejně jako ve svých prvních pracích. Thomasonová vlastně jedno sociolinguvistické kritérium (zachování/nezachování jazyka) zaměnila jiným sociolinguvistickým kritériem (nepřítomnost/přítomnost nedokonalého učení). Hlavní rozdíl mezi oběma typy kontaktu tak vidí v tom, zda je přijímající jazyk ovládnut plynule (v případě *borrowing*), nebo ne (v případě *shiftu*), rozhodující roli stále hraje různá míra naučitelnosti (*learnability*) jednotlivých druhů jazykového materiálu; ta se však nijak blíže nespecifikuje ani nerozebírá. Změnila se tedy poněkud (k lepšímu) terminologie, ale základní pohled zůstává stále stejný. Primární přenos odlišného jazykového materiálu v obou typech kontaktu tak vlastně není predikován na základě jasného a pevně ukotveného kritéria, ale především induktivně vypozerován z velkého množství kontakto- vých situací. Autorka vlastně zejména zobecnila svá empirická zjištění toho, že v situa-

cích, kdy mluvčí umí přijímající jazyk plynně, dochází primárně k interferenci lexikální, zatímco v situacích, kdy se mluvčí přijímající jazyk teprve učí a dělá přitom chyby, dochází primárně k interferenci fonologické a gramatické. Teprve na základě těchto pozorování je tato tendence sekundárně učiněna obecněji platným, teoretickým pravidlem.

Jinak je tomu u Van Coetsema, kde jsou dva základní typy jazykového kontaktu – borrowing (RLA) a imposition (SLA) – rozlišeny na základě kritéria lingvistické dominance, tedy toho, zda se kontaktní vliv odehrává ve směru z jazyka nedominantního do jazyka dominantního (RLA), nebo z jazyka dominantního do jazyka nedominantního (SLA). Lingvistická dominance přitom spočívá v různé poměrné míře osvojenosti dvou jazyků bilingvním mluvčím: v jednom z nich je zběhlejší, to je jeho jazyk dominantní, v druhém je zběhlý méně, to je jeho jazyk nedominantní („Linguistic dominance is based on the greater proficiency that a speaker has in one language (L₁) as compared to another (L₂)“ – Coetsem 2000, 66).³⁷ Van Coetsem zavrhuje tradiční označení L₁ jako jazyka rodného, respektive osvojeného jako první a L₂ jako jazyka nerodného, respektive osvojeného jako druhý; v jeho modelu znamená vždy L₁ jazyk dominantní a L₂ jazyk nedominantní (srov. Coetsem 2000, 52). Schematicky tedy platí:

RLA/borrowing/přejímání: L₁ ← L₂ (RL ← SL)
 SLA/imposition/impozice: L₁ → L₂ (SL → RL).

Rozdílný směr šipek zde naznačuje rozdíl v agentivitě, podtržení pak dominantní jazyk. Při přejímání si mluvčí „přitahuje k sobě“ do svého dominantního jazyka rysy ze svého nedominantního jazyka; při impozici naopak mluvčí „tlačí před sebou“ rysy svého dominantního jazyka do svého jazyka nedominantního. Van Coetsem skutečně oba typy kontaktu nazývá také *pull transfer* a *push transfer* (srov. například tato definiční vymezení: „In RL agentivity (borrowing) the agent speaker performs a pull transfer that affects his own, linguistically dominant language [...] In SL agentivity (imposition) the agent speaker performs a push transfer that affects a language other than his own, linguistically dominant language“ – Coetsem 2000, 53–54).

Ve své kritice modelu Thomasonové a obhajování modelu Van Coetsema Smitsová velmi málo tematizuje podle nás velmi podstatnou věc, a to

³⁷ Van Coetsemův přístup k otázce jazykové dominance ve vztahu k jiným přístupům zabývajícím se stejnou otázkou (Weinreich 1953, Hammers – Blanc 1989) rozebírá Rohlich (2005, 1972–1975).

je role faktoru stability. Autor ho přitom považuje za druhý činitel, který společně s dominancí determinuje dva typy agentivity, a tudíž i materiál, který při nich bude primárně přenášen: „The second factor in the transmission of material from the SL to the RL is what I call the *stability gradient (of language)*, *stability factor* or simply *stability*, a notion which refers to differences in stability between language components/domains (or sub-components/subdomains), such as the differences between lexicon (less stable) and grammar (more stable). The combination of the two factors results in the aforementioned distinction between RL agentivity and SL agentivity, each having well-defined characteristics“ (Coetsem 2000, 50). Teprve kombinace dominance a stability tak determinuje, o přenos jakého materiálu v obou typech kontaktu primárně půjde. Vidíme tedy, že v jádru Van Coetsemova vymezení je zřetel jednak k poměrnému vztahu dvou jazyků u jednoho mluvčího (to je aspekt psycholingvistický), jednak k vztahům/rozdílům různých částí jazyka z hlediska jejich stálosti (to je aspekt obecnělingvistický). Bližší představení faktoru stability učiníme v následující podkapitole věnované podrobnější diskusi nad pojetím vztahu různých sociolingvistických a lingvistických faktorů v obou modelech, protože u Van Coetsema jsou mnohé z lingvistických faktorů zajímavě subsumovány právě pod zastřešující pojem stability.

Práce Smitsové jsou důležité především z hlediska upozornění na jiný významný aspekt Van Coetsemova modelu, totiž to, že oba procesy – přejímání a impozice – jsou ve velmi blízkém vztahu a interakci, jsou vlastně komplementární. Čím víc mluvčí ovládá druhý, nedominantní jazyk, tím se zmenšuje jeho relativní dominance v jazyce prvním a může se dostat až za bod, kdy už se stane dominantním onen původně nedominantní jazyk. Jinými slovy, lingvistická dominance je proměnná veličina (srov. Coetsem 2000, 81, 84). Ještě obecněji řečeno, u jednoho a téhož mluvčího může postupem času docházet k proměně na škále od monolingvismu v jednom jazyce přes různou míru bilingvismu až k monolingvismu v jiném jazyce (autor to vyjadřuje schematicky: sl monolingual – sl bilingual – rl bilingual – rl monolingual, Coetsem 1988, 20; $A > Ab > AB > aB > B$, respektive $A > \underline{AB} > AB > \underline{AB} > B$, Coetsem 2000, 172). Pouze existuje-li výrazný rozdíl ve zběhlosti mluvčího v obou jazycích, působí při jazykovém kontaktu faktor stability jednoznačně a platí naznačené rovnice o primárnosti přenosu jedněch jazykových elementů před jinými. Čím víc se však přibližuje míra ovládnutí obou jazyků mluvčím, tím menší roli faktor stability hraje, a tím méně je pak možno rozlišit dva základní typy kontaktu – může dojít k jejich neutralizaci. („The smaller the difference in linguistic dominance between the

languages of a bilingual, the weaker will be the demarcation between the two transfer types [...] When *rl* dominance and *sl* dominance counterbalance one another, we are at the threshold between the one dominance and the other, or at their neutralization point“ – Coetsem 1988, 87). V situaci neutralizace tedy vlastně přestávají působit oba základní činitele: jak kritérium dominance, tak faktor stability. Van Coetsem místo toho hovoří o faktoru selekce (*selection*; Coetsem 2000, 85, 86, 239–240). Tímto termínem se naznačuje, že mluvčí má v situaci neutralizace na výběr mezi tím, který z obou jazyků, jež ovládá zhruba stejně, učiní jazykem zdrojovým a který jazykem přijímajícím; přenos, který se přitom uskuteční, označuje autor jako *free transfer* a ve svých pracích tenduje k tomu považovat ho nakonec vedle RLA a SLA za třetí, samostatný typ jazykového kontaktu.

V této souvislosti lze opět zmínit obecný rozdíl mezi oběma modely v jejich vývoji, a to z hlediska zaměření na různé typy kontaktních situací. Model Thomasonové byl nejprve (srov. už Thomason 1980) více zaměřen na méně obvyklé situace, především na „nenormální“ vznikající jazyky (pidžiny, kreoly, téma „smíšených“ jazyků vůbec)³⁸ a na otázku, jak na ně pohlížet z hlediska stanovení genetické příbuznosti.³⁹ Případové studie v první knize (Thomason – Kaufman 1988, 214–342) se týkají především této otázky;⁴⁰ platí to i o obsáhlé studii o střední angličtině (Thomason – Kaufman 1988, 263–342), která je primárně zaměřena na diskusi otázky, zda šlo i ve vývoji tohoto jazyka o proces kreolizace.⁴¹ Teprve v pozdějších pracích se autorka více věnuje běžnějším, „přirozenějším“ typům jazykových situací.⁴² Naopak Van Coetsemův model se zpočátku formoval na základě indoevropských, především germánských jazyků (Coetsem 1988, 129–162) přináší případové studie o střední angličtině, afrikánštině a nizozemštině), až druhá kniha přinesla výrazné rozšíření o zkoumání tzv. příznakového jazykového kontaktu, kam autorovi mimojiné spadají právě „smíšené“ jazyky (srov. Coetsem 2000, 43, 239–267). Lze tak říci, že zatímco Thomasonové zřejmě pomohlo induktivní pozorování zvláštních až extrémních

38 Odtud i zacílení řady prvních ohlasů právě na tento aspekt, srov. Mufwene (1990), Schneider (1989). K pozdějším diskusím na toto téma srov. Mufwene (2003).

39 Na přílišné zaměření na ony extrémní případy jazykového kontaktu a malou pozornost vůči standardnímu jazykovému kontaktu v těchto počátečních fázích kontakto-
logické teorie upozorňuje i Winford (2007, 24).

40 Přitom ovšem odborníci zaměřeni na tyto jazyky vytykají autorům poměrně závažné nedostatky ve znalostech literatury i v interpretaci různých jevů (srov. Mühlhäusler 1990).

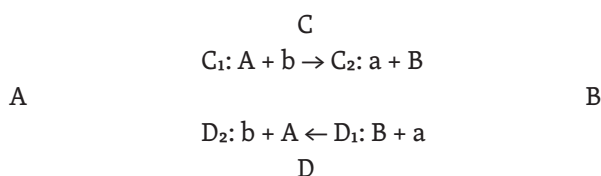
41 Dodejme, že studie o střední angličtině, jejímž autorem je Kaufman, je přece jen méně kompatibilní se zbytkem knihy (ke kritice této části srov. Trudgill 1990, 516–517).

42 Vliv na tento vývoj snad mohlo mít i upozadění, respektive ukončení role T. Kaufmana v budování teorie.

případů jazykového kontaktu pochopit sílu jeho mechanismů a ty pak sledovat, respektive prostě předpokládat i tam, kde jsou méně působivé, Van Coetsem postupoval od obecných principů ke zvláštnostem a mezním případům, představujícím vlastně vyrušení (neutralizaci) dvou základních mechanismů jazykového kontaktu. Pro naše hledání odpovědi na otázku, zda je při zkoumání jazykového kontaktu v situacích odpovídajících onomu středovému pásmu, v němž se predikce modelu Van Coetsemova a modelu Thomasonové nekryjí, silnější první či druhý model, má tento vývoj jistou důležitost. Zdá se, že Thomasonová tyto situace vykládá stále stejně (tj. patrně chybně) víceméně ze setrvačnosti, jejich bližšímu průzkumu už se vlastně nevěnuje. Naopak u Van Coetsema vidíme postupem času stále větší zaujetí pro tyto mezní případy: nejprve jim věnoval samostatnou stať (Coetsem 1997), posléze je učinil jedním z centrálních témat druhé knihy (Coetsem 2000).

V modelu Thomasonové je vlastně většina kontaktních situací viděna lineárně a kontinuálně. Na základě nepřítomnosti/přítomnosti nedokonalého učení začne probíhat jeden ze dvou základních typů jazykového kontaktu a vlivem druhého důležitého sociolingvistického faktoru – intenzity kontaktu – se pak může rozvíjet do stále silnější míry. Naopak Van Coetsem pojímá kontaktní situaci více dynamicky, předpokládá vlastně možnost střídání dvou základních typů jazykového kontaktu v konkrétní kontaktní situaci, podle toho, který z jazyků právě dominuje. Pokud tedy budeme vycházet z modelu Van Coetsemova, řadě kontaktních situací snad porozumíme hlouběji. Můžeme je chápat jako vícefázový, dynamický proces, při kterém se lingvistická dominance proměňuje. Řada empiricky zaměřených studií jiných autorů ostatně výhodnost tohoto teoretického stanoviska dobře ilustruje; jedná se vlastně o podobný typ výzkumu, jaký prezentuje Smitsová. Například Marr (s.a.) pěkně ukazuje, že v jedné a téže kontaktní situaci se postupem času poměr dvou jazyků u bilingvních mluvčích proměňuje, a tím dochází i k proměně charakteru kontaktních vlivů, případně jejich mizení: v tomto konkrétním případě jde o nulový podmět v torontské angličtině pod vlivem čínštiny a italštiny – v první generaci dochází k impozici nulového subjektu do angličtiny (L₂) mluvčích, jejichž dominantním (v tomto případě rodným) jazykem je čínština či italština (L₁), v druhé generaci mluvčích už stejnou impozici nenacházíme (vlastně už dochází k její neutralizaci), protože angličtina už se stala jejich dominantním (L₁) jazykem. Podobný výzkum na třech generacích finských emigrantů ve Spojených státech a v Austrálii a jejich zběhlosti v angličtině představuje Rohlich (2005).

Rozdíl ve vymezení základních typů kontaktu je v obou zkoumaných modelech dán také rozdílným pohledem na to, kdo kontaktovou změnu (vliv) vykonává. U Thomasonové je rozdíl mezi přejímáním a shiftem jednoznačně definován tím, která skupina mluvčích je bilingvní. Přejímání inicializují rodilí mluvčí přijímajícího jazyka, zatímco shift inicializují rodilí mluvčí zdrojového jazyka, v časovém průběhu v na sebe navazujících generacích. Jedná se tedy o dvě původem naprosto odlišné skupiny mluvčích. U Van Coetsema takové rozlišení může platit také, ale navíc se počítá ještě s dalším. Zaprvé, oba typy kontaktu – JAK přejímání, TAK impozice – mohou být v rámci jedné a téže kontaktové situace prováděny původem stejnou skupinou mluvčích. Zadruhé, jeden a týž typ kontaktu – přejímání, NEBO impozice – mohou být v rámci jedné a téže kontaktové situace prováděny původem rozdílnými skupinami mluvčích. V časovém průběhu se totiž u mluvčích, respektive v na sebe navazujících generacích, může proměnit lingvistická dominance, a přejímání je tedy vystřídáno impozicí, či naopak impozice přejímáním. Pro každou kontaktovou situaci lze v určitém zjednodušení počítat vlastně se čtyřmi rozdílnými skupinami mluvčích, které lze schematicky znázornit následovně:

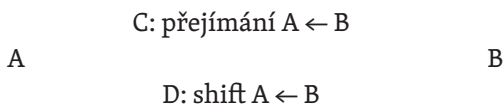

V tomto schématu představuje A skupinu monolingvních mluvčích jazyka A, zatímco B skupinu monolingvních mluvčích jazyka B. C je skupina bilingvních mluvčích, jejichž rodným jazykem je jazyk A, ale mají i znalosti jazyka B. Nejprve je u nich dominantní původní jazyk A, zatímco jazyk B je nedominantní (proto ho označujeme malým písmenem b) – to je podskupina C₁. Postupem času se může jazyková dominance v této skupině proměnit, dominantním jazykem se stane jazyk B, nedominantním jazyk A (proto ho označujeme malým písmenem a) – tak vznikne skupina C₂, přičemž z hlediska času může jít stále o identické mluvčí, kteří tvořili původně skupinu C₁, nebo může jít o jejich následující generaci. V celé skupině C dochází ke kontaktovému vlivu jazyka B na jazyk A. D je skupina bilingvních mluvčích, jejichž rodným jazykem je jazyk B, ale osvojují si / učí se i jazyk A. Nejprve je u nich dominantní původní jazyk B, zatímco jazyk A je nedominantní (malé a) – to je podskupina D₁. Postupem času se může jazyková dominance

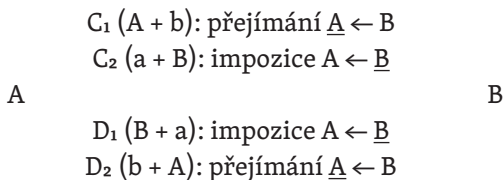
v této skupině proměnit, dominantním jazykem se stane jazyk A, nedominantním jazyk B (malé b) – tak vznikne skupina D₂, přičemž z hlediska času může jít stále o identické mluvčí, kteří tvořili původně skupinu D₁, nebo může jít o jejich následující generaci. Rovněž v celé skupině D dochází ke kontaktovému vlivu jazyka B na jazyk A.

Rozdíl mezi oběma modely ve výkladu této situace je následující. Pro Thomasonovou bude celý proces jazykového kontaktu odehrávající se ve skupině C záležitostí přejímání (mluvčí podskupiny C₁ představují první stadia přejímání, zasahující dejme tomu pouze lexikum, u mluvčích podskupiny C₂ je přejímání intenzivnější, včetně strukturních rysů) a celý proces jazykového kontaktu odehrávající se ve skupině D záležitostí shiftu (mluvčí podskupiny D₁ představují první stadia shiftu, při nichž se vliv týká hlavně strukturních rysů, u mluvčích podskupiny D₂ jde o pozdní stadia shiftu, kdy se přenáší i lexikum). Na rozdíl od tohoto pohledu Van Coetsem bude zohledňovat také dominanci toho kterého jazyka u každé bilingvní skupiny a tím také u jedné a téže skupiny vykládat jazykový kontakt jednou jako přejímání a jednou jako impozici. Konkrétně tomu tedy v jeho pojetí bude tak, že u mluvčích podskupiny C₁ dochází k přejímání, zatímco u mluvčích podskupiny C₂ už k impozici. Analogicky pak u mluvčích podskupiny D₁ dochází k impozici, zatímco u mluvčích podskupiny D₂ k přejímání.

Schematicky tedy v pojetí Thomasonové situace vypadá takto:

Naopak v pojetí Van Coetsemově má situace tyto parametry:

Přitom platí, že časově se mohou prolínat existence podskupiny C₂ a D₁, nebo naopak C₁ a D₂ a v takových případech pak jeden a týž typ kontaktu – impozice v prvním případě, přejímání v druhém – vykonávají mluvčí zcela rozdílného původu.

Naznačená schémata ovšem stále ještě nejsou maximální možná, protože vyjadřují pouze vliv jazyka B na jazyk A. Zároveň však může docházet také k vlivu jazyka A na jazyk B, v příslušných podskupinách vlastně s obrácenými typy kontaktu. Například v modelu Thomasonové může u skupiny C docházet nejenom k přejímání $A \leftarrow B$, ale také k shiftu $A \rightarrow B$. V modelu Van Coetsemově zase například u skupiny C_2 může docházet nejenom k impozici $B \rightarrow A$, ale také k přejímání $B \leftarrow A$. Takové situace ovšem nejsou v obou modelech příliš rozebírány, jde spíše o teoretické dovedení jejich základních principů do všech důsledků. Ve skutečnosti oba modely dokonce většinou nepočítají ani s prostřední variantou, kterou jsme představili v právě zkonstruovaných schématech, a uvažují především buď jen horní polovinu schématu, nebo jen polovinu dolní. Konkrétně v modelu Thomasonové se tedy předpokládá pouze jedna skupina bilingvních mluvčích, tedy buď

A C: přejímání $A \leftarrow B$ B,

nebo

A D: shift $A \leftarrow B$ B.

Analogicky se pak v modelu Van Coetsemově zpravidla diskutuje pouze možná proměna v dominanci u jedné skupiny bilingvních mluvčích, tedy buď

A $C_1 (A + b)$: přejímání $\underline{A} \leftarrow B$ B

$C_2 (a + B)$: impozice $A \leftarrow \underline{B}$,

nebo

A $D_1 (B + a)$: impozice $A \leftarrow \underline{B}$ B

$D_2 (b + A)$: přejímání $\underline{A} \leftarrow B$.

Vidíme však, že i na této nejnižší úrovni je pořád ještě patrný rozdíl mezi oběma modely, který jsme nazvali rozdílem v dynamice pohledu na kontaktní situaci, spočívající v možnosti změny dominance jazyků u bilingvních mluvčích v čase, jak to specifikuje Van Coetsem.

Obecně tedy platí, že vše je dáno výškou pohledu na zkoumanou kontaktní situaci. Zdá se, že Thomasonová se dívá více shora a její pohled

je tak méně ostrý. Vidí přehledně celý les jako jednotlivý porost a sleduje jeho růst. O přece jen zaostřenější pohled se pokouší Van Coetsem: všímá si rozdílů mezi jednotlivými částmi lesa, vidí, že se mohou i podstatně lišit co do stáří a celkových podmínek růstu. Byl by samozřejmě možný i pohled na jednotlivé stromy, avšak s rizikem, že se pak ztratí ze zřetele celý les jako svébytný systém. Zdá se, že míra zaostření je nakonec u Van Coetsema optimální a přináší pozitivní výsledky.

Rozdílu obou modelů v kritériích, na jejichž základě se vydělují dva typy kontaktu a predikuje typ přenášeného materiálu, se týká i – bohužel velmi slabá – vzájemná recepce obou modelů. Zajímavé je, že problémy v modelu Thomasonové, na něž upozornila ve svých pracích Smitsová, viděl už sám Van Coetsem ve své obsáhlé recenzi knihy Thomasonové a Kaufmana. Autor zde jednak rozpoznal, že oba základní pojmy se v obou modelech přesně nekryjí („their conception of *borrowing* is broader than mine, whereas that of *shift* is more restricted“ – Coetsem 1990, 261; „imposition (shift) occurs not only with imperfect learning of a language but also in the process of unlearning a language, as in the case of language loss or language death“ – Coetsem 1990, 262), protože jsou vymezeny podle odlišných kritérií, jednak upozornil na to, že jeho model se zajímá také o vzájemný vztah obou typů kontaktu a možnost jejich neutralizace, kterou vidí jako třetí samostatný typ kontaktu. Z těchto teoretických rozdílů pak vyplývají i rozdíly v interpretaci konkrétních kontakto- vých situací. V dalších svých textech už se Van Coetsem omezil jenom na drobné poznámky o vztahu obou modelů, bez hlubšího záběru (tak Coetsem 2000, 37 upozorňuje na nevhodnost termínů *maintenance* a *shift*; Coetsem 2000, 39 pouze připomíná určitou analogii obou modelů). Je škoda, že Thomasonová – pokud je nám známo – ve svých textech z 90. let nezareagovala ani na Coetsemovo dílo jako takové, ani na jeho recenzi její první knihy; pohled z druhé strany by byl velmi vítaný. Kromě toho by snad větší znalost Van Coetsemova díla mohla autorku obohatit. Obzvláště to platí o jednom textu Thomasonové, ve kterém se věnovala rozdílným výkladům jazyka Ma'a u Brenzingera, Sasseho a Boretzkyho na jedné straně oproti svému vlastnímu výkladu na straně druhé (srov. Thomason 1998, 159–160); uvedení autoři kontakto- vé aspekty tohoto smíšeného jazyka v zásadě vykládají v duchu Van Coetsemova modelu jako převážně impozici, kdežto Thomasonová předpokládá v duchu své škály graduální nárůst přejímání.⁴³ Ve své druhé knize Thomasonová (2001) zjevně nesta-

43 Podobně srov. obecnější Bakkerovu (2002a, 424) kritiku výkladu smíšených jazyků Thomasonovou, která vlastně odpovídá Van Coetsemovu pohledu.

čila zareagovat na druhou knihu Van Coetsemovu, pouze odkazuje na to, že její současné vymezení distinkce mezi interferencí za a bez nedokonalého učení je velmi podobné tomu, které představil Van Coetsem ve své první knize (Thomason 2001, 95). V dalších textech Thomasonové jsme už našli pouze dvě málo jasné zmínky o Van Coetsemově díle. Obě mají vyznění polemické, ale ke škodě věci se zdá, že se v nich nereflektuje hlubší znalost konkurenčního modelu. Tak v prvním případě Thomasonová vytýká Van Coetsemovi nejasnost v termínu dominance, protože „a speaker could in principle be quite fluent even in a non-dominant language, and in such a case imperfect learning would be unlikely to influence the process of linguistic interference“ (Thomason 2003, 711, pozn. 3). Autorka zjevně spojuje otázku dominance s přítomností nedokonalého učení, tak tomu ale ve Van Coetsemově modelu principiálně není; situaci, kterou autorka popisuje (plynulé ovládnání nedominantního jazyka), by už také Van Coetsem možná vykládal jako neutralizaci. V druhém případě podle Thomasonové zklamává Van Coetsemův pojem impozice při situaci, kdy nejprve došlo k impozici strukturních rysů z dominantního jazyka do jazyka nedominantního u jedné skupiny mluvčích, ale následně je tato nová varianta přijímajícího jazyka napodobena mluvčími původního přijímajícího jazyka: přitom jsou také přenášeny strukturní rysy, ale nyní vlastně z jazyka nedominantního do jazyka dominantního. V modelu Thomasonové jde v této další fázi o přejímání/borrowing a přenos strukturních rysů je nasnadě proto, že v lexiku se obě varianty téhož jazyka vlastně už shodují, takže není co přenášet, a další v pořadí jsou pak strukturní rysy (Thomason 2008, 48). Myslíme však, že ani Van Coetsem by tuto poslední fázi nevykládal jako impozici, ale spíše jako tzv. *extended mode of borrowing*; nápodoba nové varianty téhož jazyka mluvčími původní varianty je dána především prestiží nové varianty, a to je hlavní faktor, který vede i k přenosu strukturních rysů při přejímání (Coetsem 2000, 216–217; více o tom níže v kap. o přenášeném materiálu, str. 165–168). Dále je třeba dodat, že tato poslední zmíněná fáze kontaktu vlastně už přísně vzato nespadá pod kontakt jazykový, ale nářeční. Může přitom jít o kontakt dialektů teritoriálních, to v případě, že původní vliv zdrojového jazyka, mající za následek vznik nové, ovlivněné varianty přijímajícího jazyka, se odehrával v geograficky jasně vymezené kontaktní zóně obou jazyků. Může se ale jednat také o kontakt dialektů vymezených sociálně, tedy o kontakt sociolektů, to v případě, že původní vliv zdrojového jazyka, mající za následek vznik nové, ovlivněné varianty přijímajícího jazyka, se odehrával v rámci sociálně vymezené skupiny mluvčích přijímajícího jazyka. Podstatné je, že v obou případech má takový nářeční kontakt jiné

parametry než kontakt jazykový, obecně se totiž oba typy kontaktu řídí poněkud jinými mechanismy (k tomu srov. obšírně Siegel 2010), takže implementovat do nářečního kontaktu termíny jako borrowing a shift může být ošidné.

Vrátíme-li se k názoru Smitsové o větší vhodnosti Van Coetsemova modelu díky tomu, že vychází z psycho-lingvistického kritéria dominance, spíše bychom tento pohled poněkud opravili. Hlavní výhoda a síla Van Coetsemova modelu není dána pouze aspektem psycho-lingvistickým (kritérium dominance), ale i aspektem obecně-lingvistickým (faktor stability), a dále tím, že se na ovládnutí jazyků mluvčími dívá dynamicky.

Výše uvedené schéma je tedy nakonec třeba poněkud upravit, respektive zpřesnit, asi v tomto smyslu:

Van Coetsem		
borrowing (RLA)	free transfer (neutralization)	imposition (SLA)
Thomasonová		
borrowing	shift	

Přitom případy, kdy proti sobě stojí free transfer u Van Coetsema a borrowing u Thomasonové, odpovídají situaci vzniku smíšených jazyků typu Media Lengua či Michif (neutralizace dominance), zatímco případy, kdy proti sobě stojí impozice u Van Coetsema a borrowing u Thomasonové, odpovídají situacím, kdy se vzájemný poměr v ovládnutí dvou jazyků obrátil ve prospěch původně nedominantního jazyka, který se nyní stal u mluvčího zřetelně dominantním (sem patří případ tureckého vlivu na řecké dialekty v Malé Asii a případy jazykové atrice).

Můžeme tedy znovu shrnout, že z diskuse nad kritérii užívanými v obou modelech pro vymezení dvou základních typů kontaktu vyplynulo, že jako explikačně silnější se v tomto ohledu jeví model Van Coetsemův. Zdá se, že kritérium dominance opřené o faktor stability je pro rozlišení obou typů kontaktu vhodnější.⁴⁴ Jedním dechem ovšem musíme dodat, že při tom

44 Na problémy modelu Thomasonové ve výkladu jazykové atrice upozorňoval před Smitsovou už Meeuwis (1991, 485 s další literaturou), na to, že její model nezohledňuje na rozdíl od Van Coetsema otázku jazykové dominance, pak Lauttamus (1991) a v návaznosti na něj Filppula (1991, 26-27).

všem samozřejmě zároveň platí, že i na nejlepší teoretické vymezení se v empirii vždy dají najít někdy i dosti nečekané protipříklady. Tak například Stewart (2004) ukazuje, že ačkoli je pro impozici teoreticky stanovena primární interference strukturní, můžeme se setkat i s případy pouze impozice lexikální (nečekaný příklad impozice specifické, morfonologicky podmíněné vrstvy lexika ze staré norštiny do skotské gaelštiny).

Faktory uplatňující se při jazykovém kontaktu

Při výkladu o vztahu obou kontaktologických modelů k starší tradici jsme už zmínili, že jedním z nejdůležitějších aspektů při budování (a zpětně pak při hodnocení) každé kontaktové teorie je způsob, jak se pojímá vztah mezi lingvistickými a sociolingvistickými, obecněji řečeno mezi interními a externími faktory ovlivňujícími charakter a výsledek kontaktového vlivu jazyka na jazyk. Porůznu už jsme také naznačili, že oba zde srovnávané modely se v tomto ohledu dosti liší, když model Thomasonové přisuzuje větší roli faktorům vnějším, zatímco model Van Coetsemův faktorům vnitřním. Úměrně tomuto základnímu vymezení je potom v obou modelech těm kterým faktorům věnována větší či menší pozornost. Podívejme se, jak konkrétně jsou sociolingvistické a lingvistické faktory diskutovány u Thomasonové (1a, 1b) i u Van Coetsema (2a, 2b), a nakonec obě pojetí porovnejme (3).

(1a) SOCIOLINGVISTICKÉ FAKTORY U THOMASONOVÉ. V modelu Thomasonové (Thomason – Kaufman 1988, 46–49, Thomason 2001, 66–76, 77–85, 2010, 35–39) se rozlišují tři základní sociolingvistické faktory.⁴⁵

Jak už bylo z různých hledisek zmiňováno výše – prvním a nejdůležitějším sociolingvistickým faktorem je skutečnost, zda v kontaktové situaci existuje či neexistuje **nedokonalé osvojování/učení druhého jazyka**. Tento faktor je dokonce nakonec povýšen na základní kritérium, na základě něhož se rozlišují dva základní typy jazykového kontaktu. Vnějšně se přitom může zdát, jako by se základní rozlišení dvou typů jazykového kontaktu v pracích Thomasonové z posledních dvou dekad spíše vytrácelo (existují dokonce texty, ve kterých se s těmito pojmy vůbec nepracuje – Thomason 1993, 1997b). Přesnější je však říci, že je tato dichotomie v pozdějších textech zařazována trochu jinak v rámci pojmového aparátu, respektive že je vystavována konfrontaci s novými termíny a jevy jimi označovanými, kterými se autorka v poslední době intenzivněji zabývá. Platí to především o jejích pokusech korelovat dva základní typy jazykové interference

45 O sociolingvistických faktorech u Thomasonové srov. Meeuwis (1991, 488–490).

s několika mechanismy, s nimiž se lze při jazykovém kontaktu setkat. Autorka rozlišuje sedm nejčastějších mechanismů, které mohou operovat při průběhu kontaktové vyvolané jazykové změny (Thomason 1997a, 189–203, 2001, 129–156, 2003, 694–704). Jsou to:

1) Code-switching / střídání kódů. Jeden a týž mluvčí užívá materiálů z dvou (nebo více) jazyků v jedné a téže komunikační situaci. Autorka sem řadí jak code-switching v užším slova smyslu, tj. střídání kódů (jazyků) na hranici mezi větami, tak code-mixing, tj. střídání kódů uvnitř jedné a téže věty.

2) Code-alternation / alternace kódů. Jeden a týž mluvčí užívá dva (nebo více) jazyků nikoli v rámci jedné a téže komunikační situace, ale naopak každý z jazyků v různých komunikačních situacích.

3) Passive familiarity / pasivní znalost/obeznámenost. Mluvčí si osvojuje rysy jazyka, kterému pouze pasivně rozumí, ale aktivně ho neovládá.

4) Negotiation / negociace, „zprostředkování“. Mluvčí mění svůj jazyk A, aby se přiblížil tomu, jaký je podle něj jazyk nebo dialekt B. Přitom dochází k různým posunům, takže nápodoba není přesná.

5) Strategies of second-language acquisition / strategie osvojování druhého jazyka. Sem spadají různé způsoby vyrovnávání se mluvčích s podobnostmi a rozdíly druhého jazyka oproti jejich prvnímu, zpravidla rodnému jazyku.

6) Bilingual first language acquisition / osvojování dvou prvních jazyků. Mluvčí (dítě) je od malička vystaven dvěma jazykům a konfrontován s jejich odlišnými strukturami.

7) Change by deliberate decision / změna daná záměrným rozhodnutím mluvčích, že ji uskuteční.⁴⁶

Těchto sedm jevů však nepředstavuje podle Thomasonové úplný výčet mechanismů, jde pouze o ty, které zatím identifikovala. Podstatné dále je, že tyto mechanismy mohou být při konkrétních kontaktové vyvolaných změnách činné nejen izolovaně, ale také v různých vzájemných kombinacích. Jsou tedy od sebe navzájem rozlišeny pouze na úrovni (a pro potřeby) teorie, v reálných kontaktovéch situacích však jejich odhalení není snadné, protože se jejich působnost různým způsobem prolíná. Přesto je lze alespoň částečně usouvztažnit také ke dvěma základním typům kontaktu. Podle Thomasonové jsou střídání kódů a pasivní znalost celkem

46 Průzkum tohoto jevu je jedním z originálních přínosů autorky v kontaktové lingvistice; někdy ho diskutuje nikoli jako mechanismus, ale jako jeden ze základních typů jazykové změny vůbec (vedle interně motivované změny, změny dané kontaktem jazyků a změny dané kontaktem dialektů, srov. Thomason 2007 a níže str. 182).

jednoznačně spjaty s přejímáním / nepřítomností nedokonalého učení (borrowing)⁴⁷ a různé strategie osvojování druhého jazyka s přítomností nedokonalého učení (shiftem). Negociace se uplatňuje odlišným způsobem u obou základních typů kontaktu, zatímco zbylé tři mechanismy prozatím nelze jednoznačně korelovat ani s jedním z nich. Průzkum těchto mechanismů jazykového kontaktu v modelu Thomasonové je každopádně třeba vnímat jako pokus o hlubší rozpracování sociálních a psychologických okolností fungujících při jazykovém kontaktu.⁴⁸

Co do důležitosti druhým sociolingvistickým faktorem je u Thomasonové **intenzita kontaktu** (*intensity of contact*, někdy označována také jako *cultural pressure*). Ta se už v obou základních typech kontaktu projevuje různým způsobem, respektive je tvořena odlišnými podfaktory. V případě přejímání ji tvoří délka trvání kontaktu a stupeň bilingvismu u mluvčích přijímajícího jazyka. Čím delší bude doba kontaktu a čím vyšší stupeň bilingvismu, tím je pravděpodobnější, že budou přejímány nejenom lexikální prvky, ale i prvky strukturní. V případě shiftu spoluutvářejí faktor intenzity především relativní velikost populací hovořících přijímajícím a zdrojovým jazykem, stupeň kontaktu (míra vystavení) mluvčích zdrojového (zanikajícího) jazyka s jazykem přijímajícím (ke kterému se přechází) a rovněž délka trvání kontaktu obou jazyků. Pokud je podstatně více mluvčích zanikajícího jazyka než mluvčích přijímajícího jazyka, pokud mají mluvčí zanikajícího jazyka jen omezený přístup k přijímajícímu jazyku a kontakt netrvá dlouho, lze očekávat silnou interferenci.

Konečně posledním sociolingvistickým faktorem jsou **postoje mluvčích**. Ty jsou rozličné a těžko zde generalizovat a činit potom jakékoli predikce. Právě jejich zapojení podstatnou mírou přispívá k tomu, že výsledky kontaktového vlivu obecně nelze přesně predikovat, neboť postoje mluvčích jsou v každé kontaktové situaci silně variabilní.

(1b) LINGVISTICKÉ FAKTORY U THOMASONOVÉ. Lingvistické faktory zohledňované v modelu Thomasonové jsou tři: příznakovost, stupeň integrace rysů do systému a typologická vzdálenost mezi přijímajícím a zdrojovým jazykem (Thomason – Kaufman 1988, 49–57, Thomason 2001, 76–77, 2010, 39–45).

Příznakovost (*markedness*) je u Thomasonové pojímána univerzálně. Příznakový rys je určen na základě dvou kritérií – míry výskytu v jazycích

47 Výzkum vztahu mezi code-switching a code-mixing na jedné straně a přejímáním na straně druhé má ovšem dlouhou tradici. Diskutují jej například Filppula (1991) či Lauttamus (1991), obsáhle potom Myers-Scotton (1993), Muysken (2000), nověji Haspelmath (2009, 40–42).

48 K recepci této linie zkoumání Thomasonové srov. zajímavě Andersen (2003a).

světa a věku, kdy si tento rys osvojí rodilý mluvčí –, a definován pak jako rys, který je v jazycích málo častý a který je obtížnější se naučit (srov. Thomason 2009, 357). Počítá se pak s tím, že univerzálně příznakové rysy se přenášejí méně snadno než rysy nepříznakové („because they are harder to learn, universally marked features are less likely than unmarked features to be transferred in language contact“ (Thomason – Kaufman 1988, 51). To se ovšem v různých typech kontaktu projevuje různým způsobem: jako důležitější při shiftu, jako méně důležité při přejímání. Při shiftu se mluvčí zanikajícího jazyka jen těžko učí příznakové rysy jazyka, ke kterému přecházejí, a tak je v jejich verzi tohoto jazyka spíše nenajdeme. Zároveň platí, že příznakové rysy zanikajícího jazyka, které si přenášejí do svého nového jazyka, se zase obtížně učí původní mluvčí tohoto jazyka při imitaci nové varianty, a tak je zase oni spíše nepřeberou (Thomason – Kaufman 1988, 51).⁴⁹ Při přejímání je role příznakovosti menší, protože mluvčí přijímajícího jazyka začnou přenášet ze zdrojového jazyka strukturní rysy až po té, co si ho poměrně velmi dobře osvojí, a potom lze předpokládat, že budou přejímat jak nepříznakové, tak příznakové rysy. Role příznakovosti se zde ale projevuje například v tom, že syntaktické rysy jsou přenášeny snáze než jim funkčně odpovídající rysy morfologické, protože morfologie je příznakovější subsystém jazyka než syntax (Thomason – Kaufman 1988, 52).

Typologická vzdálenost (*typological distance*) je faktor spočívající v míře typologické podobnosti obou jazyků, jež jsou v kontaktu. V kontaktové lingvistice se tradičně předpokládá, že čím bližší si oba jazyky typologicky jsou, tím snáze dojde k přenášení rysů z jednoho jazyka do druhého, přesněji řečeno, přenášeny budou spíše ty rysy zdrojového jazyka, jejichž odpovídající rysy v přijímajícím jazyce jsou typologicky podobné. Platí to však především pro přejímání/borrowing, zatímco u shiftu je role tohoto faktoru podle Thomasonové omezená.

Konečně třetí z lingvistických faktorů je **stupeň integrace prvku do systému**. Zde platí, že čím je určitý jazykový subsystém integrovanější, tj. jeho členy jsou provázány pevnějšími vztahy, tím méně pravděpodobný je jejich kontaktový přenos, a to v obou typech kontaktu. „Features that are deeply embedded in elaborate interlocking structures are less likely to be borrowed and also less likely to be transferred from a shifting group’s L1 into their TL2 [tj. nová varianta přijímajícího jazyka, v níž už se reflektují kontaktové změny – pozn. V. B.]“ (Thomason 2001, 76–77). Tím se vysvětluje

49 Připomeňme však, že tento poslední případ imitace je nakonec u Thomasonové vykládán spíše jako přejímání/borrowing, srov. výše str. 141.

zejména rezistence morfologie vůči kontaktové změně ve srovnání s ostatními subsystémy jazyka.

(2a) LINGVISTICKÉ FAKTORY U VAN COETSEMA. Již jsme uvedli v předchozí kapitole, že u Van Coetsema je základním lingvistickým faktorem v jazykovém kontaktu jazykově univerzální **stabilita** jazykových prvků, respektive jednotlivých jazykových subsystémů. Mluví se při jazykovém chování v zásadě „snaží“, aby jeho dominantní jazyk doznal co nejméně změn, tj. uchovává především nejstabilnější části systému svého dominantního jazyka. Při RLA tak do svého dominantního, přijímajícího jazyka nechává proniknout prvky z nedominantního, zdrojového jazyka primárně v případě toho subsystému, který je vůči změně nejméně rezistentní, což je lexikum; fonologie a gramatika jeho dominantního jazyka zůstávají primárně nedotčeny. Při SLA zase mluví do svého nedominantního, přijímajícího jazyka přenáší primárně fonologii a gramatiku svého dominantního, zdrojového jazyka, protože ty udržuje jako stabilnější, zatímco méně stabilního lexika svého dominantního jazyka se vzdává ve prospěch lexika jazyka nedominantního. V tomto ohledu lze stabilitu popsat také jako rezistenci vůči změně. Je pak možno říci, že stabilita působí v obou typech kontaktu odlišným způsobem: při RLA funguje obranně/defenzivně (stabilnějším subsystémům dominantního jazyka se brání ve změně; podléhají jí pouze elementy méně stabilní), při SLA útočně/agresivně (stabilnější subsystémy dominantního jazyka se přenášejí do jazyka nedominantního) – Coetsem 1988, 25. Platí tedy, že při RLA jsou primárně předmětem kontaktového přenosu méně stabilní jazykové elementy, zatímco při SLA naopak primárně elementy stabilnější (srov. například Coetsem 2000, 59).

Zásadní pak je, na základě čeho lze určit stabilitu jednotlivých jazykových subsystémů. To je vlastně otázka podfaktorů formujících dohromady základní faktor stability. V první knize stanovil autor tři takové faktory (Coetsem 1988, 26–34). Jsou to: 1) **frekvence**: čím hojnější má prvek/jev výskyt, tím je stabilnější; 2) **počet prvků v jazykovém subsystému**: subsystém je tím stabilnější, čím méně má prvků; 3) **stupeň strukturovanosti** (systematickosti): čím je subsystém strukturovanější, tím je stabilnější. V druhé knize už autor rozebírá pouze dva z těchto faktorů (Coetsem 2000, 105–134), a to frekvenci a strukturovanost, v zásadě však lze říci, že počet prvků v jazykovém subsystému je faktor, který lze subsumovat pod obecnější faktor strukturovanosti (čím má subsystém méně prvků, tím je strukturovanější, protože tenduje k uzavřenosti). Přitom roli frekvence autor spíše (ale ne zcela) upozaduje jako faktor problematický. Obecně je například zapotřebí důsledně rozlišovat mezi frekvencí v úzu (parole) a frekvencí v systému (langue),

protože větší frekvence jevu/prvku v úzu může odpovídat malé frekvenci v systému a naopak. Naopak strukturovanost je zcela zásadním činitelem ovlivňujícím míru stability jazykových elementů. Právě detailní průzkum rozdílné míry strukturovanosti jednotlivých jazykových subsystémů umožňuje nespokojit se pouze s hrubým rozlišením mezi méně stabilním (protože méně strukturovaným) lexikem a stabilnější (protože strukturovanější) fonologií a gramatikou (morfologií a syntaxí), ale dobrat se různé míry stability také uvnitř jednotlivých subsystémů, případně vést z určitého hlediska dělící čáru také jakoby napříč těmito subsystémy. Přitom vymezení rozdílné míry stability jednotlivých jazykových subsystémů se u Van Coetsema opírá o obecnou teorii jazyka. Právě v tom spočívá velká explikační síla jeho modelu. Nejobecnější protiklad větší stability fonologie a gramatiky oproti lexiku je tematizován v řadě různých jazykových teorií. Sám Van Coetsem (1988, 26) uvádí například Uhlenbecka (1981), především však vychází ze starších strukturalistických tradic. Rozpracování obecných aspektů faktoru stability nacházíme v druhé Van Coetsemově knize (Coetsem 2000, 111-134) a především v jeho posmrtně vydaném textu (Coetsem 2003, 33-65). Autor vychází z toho, že existují tři základní komponenty či domény jazyka, a to:

- 1) sémanticky organizovaný inventář jazykových znaků, tj. lexikum (vocabulary, V);
- 2) systém ovládající/řídící vztahy mezi těmito znaky, tj. gramatika, tedy morfologie + syntax (grammar, morphosyntax, G);
- 3) systém zvuků sloužících k akustické/fonologické realizaci lexika a gramatiky (phonology, PH).

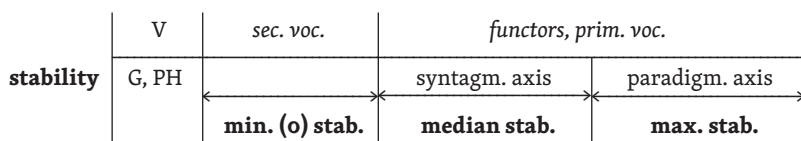
Toto tříčlenné rozdělení jazyka nazývá Van Coetsem primární parcelací jazyka (*primary partitioning of language*): V vs. G vs. PH. Ta se pak realizuje třemi různými způsoby představujícími dílčí dvojčlenné kombinace oněch tří základních komponent, a to: 1) V vs. G, PH; 2) V, G vs. PH; 3) V, PH vs. G.

V prvním typu parcelace, V vs. G, PH, stojí proti sobě lexikum a gramatika, které představují základní dvojčlenné jádro jazyka (*dual core of language*) a funkčně se doplňují: jde o kombinaci jazykových prvků a jazykových vztahů (items and relations; zde se navazuje na Hocketta 1954); stranou stojí fonologie plnící pouze pomocnou funkci vnějšně jazyk manifestovat. Z hlediska stability platí, že prvky jsou méně stabilní než vztahy.

Dosti nejasně diskutuje Van Coetsem zbylé dva typy parcelace. V druhém typu parcelace, V, G vs. PH, stojí proti sobě lexikum a gramatika jakožto domény znakové na jedné straně a fonologie jako doména neznaková na druhé straně. Zde se vychází z Martineta (1949), neboť jde v zásadě o reformulaci principu o dvojí artikulaci jazyka. V třetím, posledním typu

parcelace, V, PH vs. G probírá autor otázku lexikální difúze (nahrazení fonologického elementu jiným v rámci lexikální jednotky), v níž se jasně ukazuje úzký vztah fonologie a lexika. Autorovy výklady o vztahu faktoru stability k těmto dvěma parcelacím jsou ovšem dosti nejasné.

Důležitější však dále je, že parcelace V vs. G vs. PH představuje jen nejobecnější schéma, existují však nejrůznější překryvy, přechody a interakce mezi těmito třemi komponentami, dochází k nejrůznějším změnám v uspořádání této základní parcelace, a tedy ke vzniku druhotných členění, což má opět ozvuk ve faktoru stability. Tuto otázku autor rozpracovává jenom pro první typ parcelace, založený na protikladu V vs. G, PH. Ten ve skutečnosti není ostrý. Zprvce, v rámci lexika je třeba rozlišovat mezi slovy autosémantickými a synsémantickými, v autorově terminologii mezi *contentives* a *functors*. Funktory jsou sice lexikální (jde o prvky), ale zároveň slouží k vyjadřování gramatických vztahů a jako takové vykazují větší míru stability; lze je proto spíše řadit ke gramatice a místo typu V vs. G, PH tak získáváme přesnější vyjádření: *contentives* vs. *functors*, *grammar*, *phonology*. Zadruhé, autosémantika lze dále členit na základní a sekundární. První referují k základním životním potřebám a jevům, jsou frekventovanější v úzu a tedy stabilnější; je tedy třeba také je posunout ve schématu více doprava, čímž získáváme nové členění: *secondary vocabulary* vs. *functors*, *primary vocabulary*, *grammar*, *phonology*. Zatřetí, uvnitř domén gramatiky a fonologie je rozdíl mezi paradigmatickou a syntagmatickou. Paradigmatika se týká přítomnosti (podoby a funkce) fonologických a gramatických elementů, zatímco syntagmatika jejich distribuce. Paradigmatická dimenze je stabilnější než syntagmatická. Celkově tak dospívá autor k následujícímu schématu vyjadřujícímu míru stability jednotlivých jazykových elementů (Coetsem 2000, 116, srov. i Coetsem 2003, 41):

Stejně výsledky lze prezentovat ještě zápisem:

minimal stability | median, maximal stability

V_2 | V_f, V_1, G, PH

kde číselné indexy označují primární a sekundární slovní zásobu a indexové *f* označuje funktory.

Toto schéma vyjadřuje ovšem podle Van Coetsema pouze tzv. *inherentní* stabilitu, tedy tu, která je vlastností jazyka obecně. Kromě toho však existuje ještě vedlejší či dodatečná (*subsidiary*) stabilita, kam patří všechny faktory, které už nejsou platné pro jazyk obecně, ale představují nejrůznější psycholingvistické a sociolingvistické faktory, a týkají se tedy konkrétní jazykověkontaktní situace, přesněji řečeno vztahu (podobností a rozdílů) dvou jazyků v kontaktu a také mluvčích k nim. Zatímco základními determinátory inherentní stability jsou frekvence a strukturovanost, determinátorů subsidiární stability je podle autora mnoho. Van Coetsem (2000, 122–123) však diskutuje pouze tři:

1) Blízkost (*affinity*). Obecně platí, že čím větší je blízkost mezi materiálem zdrojového jazyka a materiálem přijímajícího jazyka, tím méně bude materiál stabilní; jinak řečeno, větší blízkost podporuje přenositelnost a oslabuje stabilitu. Konkrétně pak má toto pravidlo dopad na různost stability mezi fonologií a gramatikou: protože jazyky vykazují větší specifitu v morfologii než ve fonologii, morfologický materiál je v tomto ohledu stabilnější než materiál fonologický.

2) Příznakovost (*markedness*). Příznakové rysy jsou méně stabilní.

3) Uvědomělost (*consciousness*). Povědomí mluvčích o charakteru nějakého rysu může mít vliv na jeho stabilitu, a to buď oslabující, nebo naopak posilující, podle toho, je-li mluvčí upozorněn na sociální žádoucnost či naopak nežádoucnost používání tohoto rysu.

Inherentní a subsidiární stabilita pak dohromady tvoří celkovou stabilitu (*total stability*). Včleněním subsidiární stability do celkové stability je pak vysvětleno, proč se výsledky jazykového kontaktu v jednotlivých kontaktních situacích liší: nezáleží jenom na obecných danostech, dispozicích jazyka jako takového, ale také na konkrétní konfiguraci jazyků a jejich mluvčích jsoucích aktuálně v kontaktu.

(2b) SOCIOLINGVISTICKÉ FAKTORY U VAN COETSEMA. Z předchozích výkladů již víme, že u Van Coetsema je veškerý průzkum vnitřních faktorů vztážen k základnímu faktoru stability. Jistým způsobem se do něj však dokonce promítají i některé faktory vnější. Mezi faktory ovlivňujícími subsidiární stabilitu bylo vedle lingvistických faktorů příznakovosti a blízkosti uvedeno i povědomí mluvčích o žádoucnosti užívání jazykového rysu, což je zjevně faktor, který bychom mohli obecněji zařadit mezi postoje či přístupy mluvčích k jazyku.

Zpracování vnějších faktorů ovšem u Van Coetsema představuje až druhý, méně viditelný, ale přesto velmi důležitý krok při konstruování celé teorie. V první autorově knize se tato otázka tematizuje především

z hlediska rozdílu mezi lingvistickou dominancí a dominancí sociální. Autor představuje čtyři možné typy kombinací lingvistické a sociální dominance a přidává k nim sociální faktory, které při nich hrají roli (*dominance profiles*) (Coetsem 1988, 15, 83):

RLA: source language (soc. dom.) → recipient language (ling. dom.)
need and/or prestige

SLA: source language (ling. dom.) → recipient language (soc. dom.)
need and/or prestige

RLA: source language → recipient language (ling. dom., soc. dom.)
need

SLA: source language (ling. dom., soc. dom.) → recipient language
need

Jako pátý případ je možno zavést kontaktovou situaci, v níž neexistuje sociální dominance jednoho jazyka nad druhým (Coetsem 1988, 83).

Stejně vymezení se pak opakuje i ve druhé knize (Coetsem 2000, 215–236), avšak se zaměřením už pouze na RLA. Sociální kontext jazykového kontaktu se pak v druhé knize dále rozpracovává ještě při výkladech o rozlišování jazykového kontaktu z hlediska příznakovosti (Coetsem 2000, 100–103, 270–274). Zde se zmiňují motivace mluvčího pro kontaktový přenos. Jde v první řadě o komunikaci jakožto základní funkci jazyka. Existují však i sekundární motivace, z nichž Van Coetsem zmiňuje jako příklady sebeidentifikaci (*self-identification*) a utajení (*secrecy*). Zdá se, že základní kategorie těchto motivací v uvedených pasážích zhruba odpovídají sociálním faktorům z první knihy, tedy 1) komunikace (*communication*) odpovídá pojmu *need* z první knihy, 2) jak pojem *prestige*, tak pojmy sebeidentifikace a utajení snad spadají pod sekundární motivy/faktory. Podstatné je, že základní motivaci považuje autor za nepříznakovou, zatímco sekundární motivace za příznakové, což má pak v teorii vliv na posouzení možných typů kontaktoových situací. Ty autor shrnuje takto (Coetsem 2000, 102, 270–272):

unmarked contact:	RL agentivity	+	communication
marked contact:	RL agentivity	+	self-identification etc.
	SL agentivity	+	communication
	SL agentivity	+	self-identification etc.
	neutralization	+	communication
	neutralization	+	self-identification etc.

O příznakový kontakt se tedy jedná vždy, když daná kontaktová situace obsahuje alespoň jeden příznakový rys, ať už mezi typy kontaktu (příznakové

jsou vždy SLA a neutralizace vůči nepříznačkovému RLA), nebo mezi sociálními faktory.

(3) SROVNÁNÍ. Po přehledu faktorů zohledňovaných v obou modelech se nakonec můžeme pokusit o jejich alespoň rámcové srovnání. Najít zde lze blízké body, ale i podstatné rozdíly. Nejviditelnější jsou samozřejmě přímé shody v uvažovaných faktorech. Tak oba modely zohledňují mezi lingvistickými faktory příznačkovost; faktor afinity u Van Coetsema zhruba odpovídá faktoru typologické vzdálenosti u Thomasonové; faktor strukturovanosti u Van Coetsema patrně koreluje s faktorem stupně integrace prvku do systému u Thomasonové. Oba modely se také shodují v tom, že na vztah faktorů se dívají relativně: čím více stoupá význam jednoho faktoru, tím více ustupuje role jiného faktoru. Existují tak vlastně různé škály, a to jak mezi základními typy/skupinami faktorů navzájem (při vzrůstající roli sociolingvistických faktorů klesá význam faktorů lingvistických), tak mezi podtypy faktorů uvnitř jedné ze základních kategorií (například při vzrůstající roli typologického faktoru klesá role ostatních lingvistických faktorů apod.). Zde je však třeba specifikovat, co se myslí důležitostí faktoru. Něco jiného je totiž obecná role teoretická a něco jiného konkrétní empirická váha. Zdá se, že u Thomasonové někdy není tento rozdíl příliš reflektován, a možná že právě toto je hloubkovým zdrojem různých nedorozumění s jinými autory (zejména ohledně existence/neexistence lingvistických zábran pro kontaktně danou změnu) a nakonec také slabinou jejího přístupu. Víme, že u Thomasonové je trvale předpokládána významnější role faktorů sociolingvistických nad faktory lingvistickými. Autorka to prezentuje jako teoretickou poučku, víme však, že k tomuto názoru dospěla především generalizací z pozorovaných konkrétních situací. Uvnitř faktorů sociolingvistických je tomu potom u Thomasonové vlastně tak, že jdou jakoby proti sobě důležitost faktorů z hlediska prediktability (teorie) a důležitost faktorů z hlediska skutečné váhy v konkrétní situaci (empirie): jaký bude výsledek kontaktu, můžeme nejvíce predikovat na základě faktoru nepřítomnost/přítomnost nedokonalého učení, méně na základě faktoru intenzity kontaktu a nejméně na základě postojů mluvčích; v konkrétní situaci však může mít největší váhu právě postoj mluvčích, poté intenzita kontaktu a nakonec nepřítomnost/přítomnost nedokonalého učení. Poměrně přesné výsledky kontaktu autorka predikuje na základě faktorů lingvistických, což je vlastně v rámci jejího modelu poměrně paradoxní. Nakonec se tedy zdá, že ačkoli si je autorka vědoma síly lingvistických faktorů,⁵⁰ vyčerpává se nekonečným

50 Srov. třeba poznámku, že v případech velké typologické blízkosti nebudou kontaktní výsledky tak přesně korelovat s predikcemi činěnými na základě faktorů sociolingvis-

ukazováním případů „převálcování“ těchto faktorů faktory sociolingvistickými, a tato skutečnost je pak zobecněna; empirie se tu možná do teorie prolamuje až příliš. Obecně je pak vidět, že výstavba kontaktologického modelu primárně na sociolingvistických proměnných je problematická.

Naopak Van Coetsema zajímají primárně faktory lingvistické. Vychází se z určitých obecnějazykových daností, které představují pevné, teoreticky uchopitelné centrum, a odtud se směřuje k mnohotvárnosti reality, jež se jimi poměřuje. Důležitá je u Van Coetsema jakási dvojstupňovitost faktorů, když základní faktor je vždy formován souhrou podfaktorů. Základním faktorem, na základě něhož lze predikovat typ kontaktového vlivu, je stabilita jazykových prvků, daná souhrou několika lingvistických podfaktorů. Až příliš nenápadně je – ke škodě věci – u Van Coetsema nastolena tematika tzv. **selekce**, která je důležitá v situaci neutralizace obou základních typů kontaktu. Autor výslovně neříká, mezi jaký typ faktorů selekce patří, zdá se však, že jde nakonec o hlavní faktor sociolingvistický, formovaný právě některými ze sociolingvistických faktorů diskutovaných výše. Selekcce je vlastně specifický druh postoje mluvčího, který si v situaci vyrušení lingvistické dominance vybírá směr, z kterého jazyka se bude přenášet; v této svobodě výběru pak hraje roli celá řada nejrůznějších faktorů, z čehož plyne nepredikovatelnost výsledku jazykového kontaktu („The speaker, as a symmetrical bilingual, is indeed no longer restricted by the stability factor and is at liberty to transfer any language material of his choice, such a choice being dependable on a variety of factors. [...] Selection is part of motivated human behavior, and predictability is restricted insofar as we do not have a total grasp of the factors determining that selection“ – Coetsem 2000, 86–87). Celkový pohled na vztah lingvistických a sociolingvistických faktorů je tak u Van Coetsema tento: 1) při přejímání a impozici hraje hlavní roli lingvistický faktor stability, který je dán několika lingvistickými podfaktory (strukturovanost subsystému a frekvence rysů formují inherentní stabilitu; afinita jazyků v kontaktu a příznakovost rysů formují subsidiární stabilitu) a na základě něhož lze relativně spolehlivě predikovat, jaký materiál bude přenášen a kterým směrem; kromě toho ovšem mají význam i faktory sociolingvistické (komunikace, prestiž jazyka, uvědomělost mluvčího, sebeidentifikace mluvčího); 2) při neutralizaci přejímání a impozice, tedy při volném transferu, hraje hlavní roli sociolingvistický faktor selekce,

tických: „the TYPOLOGICAL DISTANCE between two languages in contact is an important factor in any prediction of types of borrowing: languages that are typologically very different are likely to follow the borrowing scale closely, while languages that are typologically very similar are likely not to do so in all respects“ (Thomason 2001, 71).

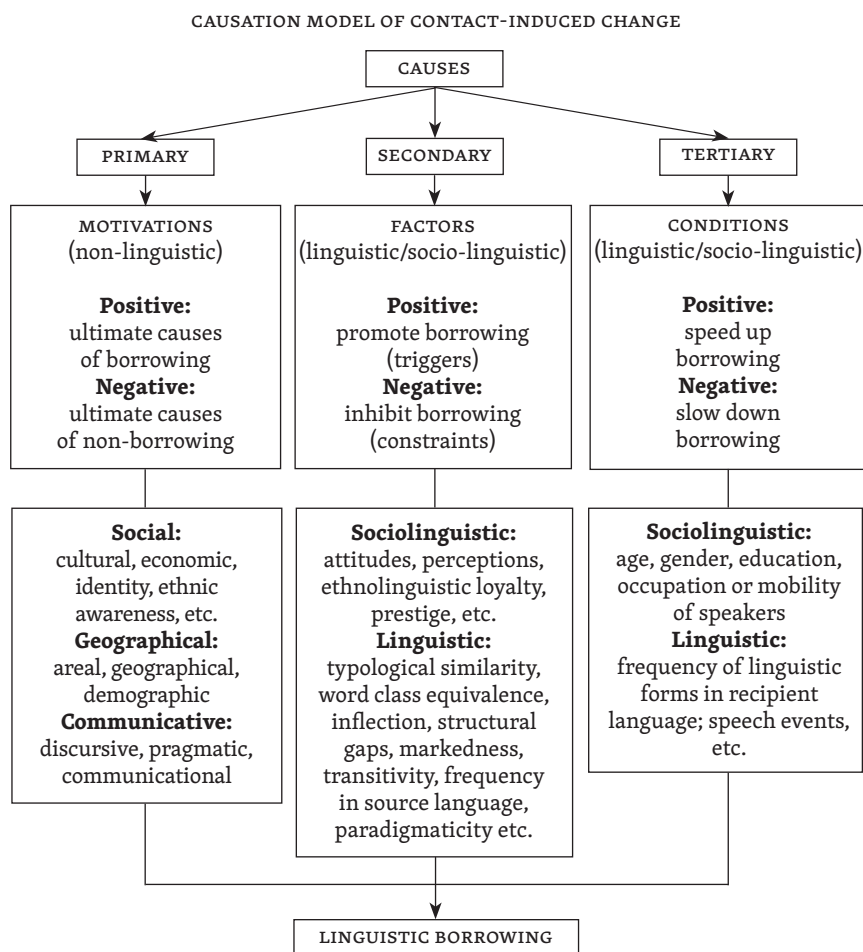
který může být dán různými sociolingvistickými podfaktory (prestiž jazyka, sebeidentifikace mluvčího) a na jehož základě nelze spolehlivě predikovat, jaký materiál bude jakým směrem přenášen; lingvistické faktory zde významnější roli nehrají.

Výsledný dojem, který z obou modelů můžeme získat, je ovšem podobný. Přesnější predikce lze činit na základě faktorů lingvistických, ale ty mohou být významně utlumeny či přímo vyrušeny faktory sociolingvistickými. Přitom platí, že celkově je postup, respektive důraz na různé aspekty věci, v obou modelech asymetrický: Van Coetsem se více věnuje probádání faktorů lingvistických, zatímco Thomasonová faktorů sociolingvistických. Z toho však můžeme vyvodit pozitivní závěr, že oba modely se vlastně mohou díky tomu, že každý je primárně zaměřen na jiný aspekt jazykového kontaktu, vhodně doplňovat. Rozdíl také zjevně souvisí s tím, že Van Coetsem se především dívá na to, co se děje s individuálním mluvčím, tedy na úroveň idiolektu: jazyková změna (*transmission*) začíná právě zde a teprve sekundárně pak dochází k jejímu rozšíření (*diffusion*) ve společnosti; Thomasonová se naopak vždy dívá na celé skupiny (*groups*) mluvčích, tedy spíše na to, jak se jazyková změna prosazuje ve společnosti jako celku.⁵¹

Jak už bylo řečeno, s otázkou vztahu vnitřních a vnějších faktorů při kontaktní změně se různé kontaktologické teorie vypořádávají různě a existuje tak velká variabilita konkrétních řešení. Obzvláště jeden přístup z poslední doby se jeví jako velmi ucelený a výpovědně silný. Uvedeme ho jako náznak cesty, kudy by snad bylo možno a záhodno se ubírat. Gómez-Rendón (2008, 31–44) v něm v první řadě vychází z kritiky terminologické nejednotnosti, která v kontaktní lingvistice panuje ve věci činitelů determinujících kontaktní změnu. Většina autorů jako by měla za předem jasné, co znamenají pojmy jako „reasons“, „motives“, „motivations“, „factors“, „constraints“ či „triggers“. Ač Gómez-Rendón v této souvislosti nezmiňuje ani Thomasonovou, ani Van Coetsema, platí to dosti jednoznačně o obou těchto autorech. U Thomasonové to v zásadě nepřekvapí, protože víme, že na soustavnost pojmového aparátu obecně příliš nehledí. Poměrně zarážející

51 Ke komplementaritě obou modelů v tomto ohledu srov. Hoekstra (2002, 274). Földes (2010, 138–139) dokonce rozlišuje dva základní směry přemýšlení v kontaktní lingvistice právě na základě tohoto rozdílu. Podle prvního směru jsou dva jazyky v kontaktu tehdy, když jsou užívány střídavě jednou a touž osobou; místem jazykového kontaktu je tedy individuum; zkoumají se psycholingvistické aspekty. Podle druhého směru jsou dva jazyky v kontaktu tehdy, když jsou užívány jednou a touž skupinou mluvčích; místem jazykového kontaktu je pak celá společnost; zkoumají se sociolingvistické aspekty.

je to ovšem u Van Coetsema, který jinak programaticky buduje svůj model za pomoci nových termínů a zpřesnění (jasného definičního vymezení) či naopak opuštění starších termínů. V případě činitelů vyvolávajících kontaktnou změnu tak však nečiní. S originálním řešením přichází Gómez-Rendón, který stanovuje jako základní, zastřešující termín příčiny (*causes*), a ty potom vnitřně dělí do tří úrovní: primární příčiny neboli motivace (*motivations*), sekundární příčiny neboli faktory (*factors*) a terciární příčiny neboli podmínky (*conditions*). Jedná se o hierarchii vyjadřující, že největší význam mají příčiny primární, menší příčiny sekundární a nejmenší příčiny terciární, což je vyjádřeno i terminologickým užitím sloves pojmenovávajících děje vykonávané příslušnými příčinami. Celkově vypadá autorovo pojetí následovně (Gómez-Rendón 2008, 35):

Model je dynamický v tom smyslu, že předpokládá souhru všech uvedených příčin, a počítá tedy s multikausalitou kontaktní změny. Vidíme, že určující roli připisuje autor nelingvistickým příčinám (motivace), ty v jeho pojetí změnu vyvolávají (*induce, determine*),⁵² zatímco lingvistické a sociolingvistické příčiny změnu pouze podporují (*promote*), nebo naopak potlačují (*inhibit*) v případě faktorů, respektive pouze urychlují (*speed up*), nebo naopak zpomalují (*slow down*) v případě podmínek. Autorův přístup by nejlépe osvětlila detailní diskuse nad jednotlivými termíny, pro naše potřeby však pouze zmiňme, že důležitým se jeví zejména vzájemné rozlišení nelingvistických a sociolingvistických faktorů. Ani to totiž u našich dvou modelů nenacházíme (Thomasonová i Van Coetsem používají výrazy *social* a *sociolinguistic* promiskue).

Základní typy kontaktu a přenášený materiál

Po diskusi o kritériích, pomocí nichž jsou v obou modelech rozlišeny dva základní typy jazykového kontaktu, a o vztahu různých faktorů při jazykovém kontaktu a vlivu, je konečně možno a třeba podrobněji rozebrat otázku materiálu, který je při obou typech kontaktu přenášen z jednoho jazyka do druhého. K tomu se v obou modelech dospívá právě na základě zohlednění rolí jednotlivých faktorů.

(1) V modelu Thomasonové byly formulovány jednak obecnější škály příznivosti přenosu cizích prvků v procesu jazykového vlivu, jednak potom velmi podrobná škála pouze pro jeden z obou typů kontaktu, totiž přejímání. Thomasonová a Kaufman počítají s následujícími protichůdnými cestami jazykových elementů při obou typech kontaktu:

- přejímání/borrowing: lexikum → fonologické a syntaktické prvky → morfologické prvky (Thomason - Kaufman 1988, 37: „in a borrowing situation the first foreign elements to enter the borrowing language are words. [...] then structural features may be borrowed as well—phonological, phonetic, and syntactic elements, and even (though more rarely) features of the inflectional morphology“);

- shift: fonologické a syntaktické rysy → morfologické prvky → lexikum (Thomason - Kaufman 1988, 39: „unlike borrowing, interference through imperfect learning does **not** begin with vocabulary: it begins instead with sound and syntax, and sometimes includes morphology as well before

52 Z hlediska našeho vymezení z první kapitoly by autorův přístup v tomto ohledu spadl do revolučního paradigmatu.

words from the shifting group's original language appear in the TL [target language - pozn. V. B.]“).

157

(1.1) Podrobný výčet postupné přenositelnosti jednotlivých jazykových elementů už konkrétně pouze při procesu přejímání pak autoři představují ve svém známém schématu zohledňujícím především intenzitu kontaktu - čím větší je intenzita kontaktu, tím spíše jsou přenášeny i rysy obecně méně přenositelné. Jejich škála je doprovázena i velmi přesným a výstižným komentářem, a tak ji uvedeme v původním rozsahu i znění. Podobnou škálu, ale přece jen se zajímavými změnami, uvádí pak Thomasonová ještě ve své druhé knize; navíc u ní tentokrát přidává i více komentářů sociolingvistických. Obě škály uvádíme pro srovnání vedle sebe:

THOMASON - KAUFMAN 1988, 74-76

THOMASON 2001, 70-71

(1) casual contact: lexical borrowing only

1. Casual contact (borrowers need not be fluent in the source language, and/or few bilinguals among borrowing-language speakers): only nonbasic vocabulary borrowed.

Lexicon:

Content words. For cultural and functional (rather than typological) reasons, non-basic vocabulary will be borrowed before basic vocabulary.

Lexicon

Only content words - most often nouns, but also verbs, adjectives, and adverbs.

Structure

None

(2) Slightly more intense contact: slight structural borrowing

2. Slightly more intense contact (borrowers must be reasonably fluent bilinguals, but they are probably a minority among borrowing-language speakers): function words and slight structural borrowing.

Lexicon:

Function words: conjunctions and various adverbial particles.

Lexicon

Function words (e.g. conjunctions and adverbial particles like 'then') as well as content words; still nonbasic vocabulary.

Structure:

Minor phonological, syntactic, and lexical semantic features. Phonological borrowing here is likely to be confined to the appearance of new phonemes with new phones, but only in loanwords. Syntactic features borrowed at this stage will probably be restricted to new functions (or functional restrictions) and new orderings that cause little or no typological disruption.

(3) More intense contact: slightly more structural borrowing

Lexicon:

Function words: adpositions (prepositions and postpositions). At this stage derivational affixes may be abstracted from borrowed words and added to native vocabulary; inflectional affixes may enter the borrowing language attached to, and will remain confined to, borrowed vocabulary items. Personal and demonstrative pronouns and low numerals, which belong to the basic vocabulary, are more likely to be borrowed at this stage than in more casual contact situations.

Structure:

Slightly less minor structural features than in category (2). In

Structure

Only minor structural borrowing at this stage, with no introduction of features that would alter the types of structures found in the borrowing language. Phonological features such as new phonemes realized by new phones, but in loanwords only; syntactic features such as new functions or functional restrictions for previously existing syntactic structures, or increased usage of previously rare word orders.

3. More intense contact (more bilinguals, attitudes and other social factors favoring borrowing): basic as well as nonbasic vocabulary borrowed, moderate structural borrowing.

Lexicon

More function words borrowed; basic vocabulary – the kinds of words that tend to be present in all languages – may also be borrowed at this stage, including such closedclass items as pronouns and low numerals as well as nouns and verbs and adjectives; derivational affixes may be borrowed too (e.g. *-able/ible*, which originally entered English on French loanwords and then spread from there to native English vocabulary).

Structure

More significant structural features are borrowed, though usually

phonology, borrowing will probably include the phonemicization, even in native vocabulary, of previously allophonic alternations. This is especially true of those that exploit distinctive features already present in the borrowing language, and also easily borrowed prosodic and syllable-structure features, such as stress rules and the addition of syllable-final consonants (in loanwords only). In syntax, a complete change from, say, SOV to SVO syntax will not occur here, but a few aspects of such a switch may be found, as for example, borrowed postpositions in an otherwise prepositional language (or vice versa).

(4) Strong cultural pressure: moderate structural borrowing

Structure:

Major structural features that cause relatively little typological change. Phonological borrowing at this stage includes introduction of new distinctive features in contrastive sets that are represented in native vocabulary, and perhaps loss of some contrasts; new syllable structure constraints, also in native vocabulary; and a few natural allophonic and automatic morphophonemic rules, such as palatalization or final obstruent devoicing. Fairly extensive word order changes will occur at this stage, as will other syntactic changes that cause little categorial alteration. In morphol-

without resulting major typological change in the borrowing language. In phonology, the phonetic realizations of native phonemes, loss of some native phonemes not present in the source language, addition of new phonemes even in native vocabulary, prosodic features such as stress placement, loss or addition of syllable structure constraints (a.g. bar against closed syllables), and morphophonemic rules (e.g. devoicing of word-final obstruents). In syntax, such features as word order (e.g. SVO beginning to replace SOV or vice versa) and the syntax of coordination and subordination (e.g. increasing or decreasing use of participial constructions instead of constructions that employ conjunctions). In morphology, borrowed inflectional affixes and categories may be added to native words, especially if they fit well typologically with previously existing patterns.

ogy, borrowed inflectional affixes and categories (e.g., new cases) will be added to native words, especially if there is a good typological fit in both category and ordering.

(5) Very strong cultural pressure: heavy structural borrowing

Structure:

Major structural features that cause significant typological disruption: added morphophonemic rules; phonetic changes (i.e., sub-phonemic changes in habits of articulation, including allophonic alternations); loss of phonemic contrasts and morphophonemic rules; changes in word structure rules (e.g., adding prefixes in a language that was exclusively suffixing or a change from flexional toward agglutinative morphology); categorial as well as more extensive ordering changes in morphosyntax (e.g., development of ergative morphosyntax); and added concord rules, including bound pronominal elements.

4. intense contact (very extensive bilingualism among borrowing-language speakers, social factors strongly favoring borrowing): continuing heavy lexical borrowing in all sections of the lexicon, heavy structural borrowing.

Lexicon

Heavy borrowing.

Structure

Anything goes, including structural borrowing that results in major typological changes in the borrowing language. In phonology, loss or addition of entire phonetic and/or phonological categories in native words and of all kinds of morphophonemic rules. In syntax, sweeping changes in such features as word order, relative clauses, negation, coordination, subordination, comparison, and quantification. In morphology, typologically disruptive changes such as the replacement of flexional by agglutinative morphology or vice versa, the addition or loss of morphological categories that do not match in source and borrowing languages, and the wholesale loss or addition of agreement patterns.⁵³

Vidíme, že obě představené škály se ve většině rysů shodují, najdeme však i jisté odlišnosti. Především je nápadné, že počet stadií byl zredukován z pěti v prvním případě na čtyři v případě druhém, přičemž je tomu zhruba tak, že třetímu a čtvrtému stadiu nověji odpovídá pouze třetí stadium; ve výpisu se to pokoušíme zohlednit umístěním pojednávaných přenášených rysů co možná nejbliže k sobě v rámci obou škál.

(1.2) Pro druhý typ jazykového kontaktu, interferenci skrze shift, rozlišují Thomasonová a Kaufman (1988, 110–146) tři možná stadia co do výsledků kontaktového vlivu. Prvním je případ, kdy přechod k jinému jazyku nezanechá v tomto novém jazyce mluvčích žádnou stopu jejich původního jazyka: *shift without interference*. Zde není vcelku o čem mluvit, je to záležitost vlastně čistě z historie jazyka, jazyk zkrátka přestane mít své mluvčí, zaniká, aniž by ovlivnil jiný jazyk. Důvodem takového průběhu je relativně malé množství mluvčích zanikajícího jazyka oproti počtu mluvčích jazyka, ke kterému se přechází, v kombinaci s pomalým průběhem kontaktu (protože při déletrvajícím kontaktu se postupně mluvčí naučí nový jazyk dobře, a nevnášejí tak do něj prvky svého původního jazyka). Případy, kdy však jazyk při svém zániku nějaký jazyk, se kterým je v kontaktu, ovlivní, rozdělují autoři do dvou skupin podle míry ovlivnění: *slight interference* a *moderate to heavy interference*. Nepředstavují přitom žádnou podrobnou škálu interferenčních rysů, která by se podobala škále představené výše pro přejímání, činí jen obecnější kategorizaci jazykového materiálu podléhajícího vlivu v těchto dvou stadiích (mezi nimiž navíc není ostrá hranice). V zásadě spočívá hlavní rozdíl v tom, že *slight interference* zahrnuje fonologické a syntaktické prvky (plus případně i prvky slovtvorné, tj. derivační morfologii), zatímco *moderate to heavy interference* vedle fonologických a syntaktických prvků navíc i prvky morfologické (tj. flekční morfologii) (Thomason – Kaufman 1988, 121). Konkrétní interferenční jevy z těchto jednotlivých jazykových subsystémů však nejsou dále tříděny, spíše jsou uváděny pouze konkrétní příklady rysů z konkrétních jazykových situací; generalizací je učiněno málo a autoři explicitně uvádějí, že to v případě shiftu ani není možné, dokonce ani pro situace, kdy jsou si kontaktující

53 Připomeňme, že poslední fáze této škály představuje zároveň hranici, která v modelu Thomasonové odděluje kontaktový vliv, při kterém ještě jeho výsledky odpovídají normálnímu přenosu mezi jazyky (a tudíž lze ještě ovlivňovaný jazyk klasifikovat z hlediska genetické příbuznosti), od kontaktového vlivu, při kterém už jeho výsledky odpovídají abnormálnímu přenosu (a tudíž už nelze hovořit o ovlivňovaném jazyku, ale o nově vzniklém, smíšeném jazyku, který nelze hodnotit z hlediska genetické příbuznosti, srov. výše základní schéma, str. 130) – pak se jedná o „overwhelming long-term cultural pressure“.

jazyky velmi blízké typologicky („We should emphasize the impossibility of making specific predictions about the outcome of interference, even in comparable shift situations. When, in different cases, the respective source-language structures and target-language structures match closely, we still find different linguistic results“ (Thomason – Kaufman 1988, 121–122).⁵⁴

Místo podrobnějších zkoumání, jaké konkrétní jazykové rysy mohou být při shiftu přenášeny, se však Thomasonová ve svých pozdějších textech věnuje přesnějšímu popisu celého kontaktového procesu probíhajícího při tomto typu jazykového kontaktu. Jde o složitý proces, v němž lze vydělit více různých fází. První fází je samotné osvojování druhého jazyka (přijímající jazyk, target language, TL) mluvčími. Přitom dochází jednak k přenášení některých rysů jejich rodného (zdrojového) jazyka do druhého jazyka, jednak k tomu, že se nenaučí některé rysy přijímajícího jazyka, zejména příznakové (tedy obtížněji naučitelné), a/nebo ty, které jsou typologicky velmi vzdálené vzhledem k typologickému profilu jejich rodného jazyka. Vzniká tak nová varianta přijímajícího jazyka, TL₂, která se od jeho původní varianty, TL₁, v těchto dvou ohledech liší. Pokud mluvčí TL₂ nejsou příliš integrováni (ať už sociálně, nebo teritoriálně) do společnosti mluvčích TL₁, jejich varianta TL₂ se může stát jejich konečnou verzí tohoto jazyka, používanou v podmínkách oddělených od TL₁. Pokud však tito mluvčí do původní society mluvčích přijímajícího jazyka integrováni jsou, dojde k tomu, že tito původní mluvčí napodobují variantu TL₂, přenášejí z ní právě její inovační rysy do své původní varianty TL₁, a tím vznikne konečná varianta přijímajícího jazyka, TL₃, jakási společně sdílená varianta. Tato poslední fáze ovšem v modelu Thomasonové představuje už přejímání/borrowing, respektive jeho specifický případ, kdy se primárně nepřejímá lexikum (protože to je v obou variantách už zcela, nebo alespoň do vysoké míry shodné), ale rovnou strukturní rysy (hlavně v těch se totiž obě varianty liší). Rovněž při tomto procesu hraje důležitou roli příznakovost: lze očekávat, že z inovací přítomných v TL₂ budou mluvčí TL₁ přejímat nejméně příznakové rysy,

54 I zde je třeba připomenout, že poslední fáze, heavy interference, je zároveň hranicí, která v modelu Thomasonové odděluje kontaktovej vliv, při kterém ještě jeho výsledky odpovídají normálnímu přenosu mezi jazyky (a tudíž lze ještě ovlivňovaný jazyk klasifikovat z hlediska genetické příbuznosti), od kontaktového vlivu, při kterém už jeho výsledky odpovídají abnormálnímu přenosu (a tudíž už nelze hovořit o ovlivňovaném jazyku, ale o nově vzniklém, kreolském jazyku, který nelze hodnotit z hlediska genetické příbuznosti; opět srov. výše základní schéma na str. 130) – pak jde o proces náhlé kreolizace (*abrupt creolization*; viz Thomason – Kaufman 1988, 147–166).

protože umějí variantu TL2 pouze málo, respektive pasivně, takže nejsou obeznámeni s jejími příznakovými inovacemi. Roli ale mohou hrát i další lingvistické a sociální faktory, jako například relativní velikost obou skupin (Thomason 2001, 75, 2003, 692, 2008, 48, 2009, 358–359; srov. i Petrucci 1999, 107–108; k diskusi zmíněné poslední fáze vzhledem k Van Coetsemovu modelu srov. už výše str. 141).

(2) U Van Coetsema je otázka, co se děje s přijímajícím jazykem v základních typech kontaktu, rozpracována pochopitelně v první řadě vzhledem k základnímu faktoru stability. Autor představuje tyto základní vzorce odvozené ze svých rozborů (inherentní) stability jednotlivých jazykových subsystémů:

RL agentivity (borrowing) = SL → RL: $V^{SL} \mid \langle G^{SL} \rangle, \langle PH^{SL} \rangle$

„In RL agentivity, SL vocabulary (contentives; less stable) and optionally (occasionally) SL grammatical/phonological material (more stable) are transferred from the SL to the RL“ (Coetsem 2000, 60).

SL agentivity (imposition) = SL → RL: $V^{RL} \mid \{G_{red}^{RL}\}, \{G^{SL}\}, \{PH^{SL}\}$

„In the process of SL agentivity, within the complementary development of imposition and acquisition, the vocabulary of the RL is acquired, the grammar of the RL is reduced, while SL grammatical material and an important part of the SL phonology are or may be temporarily transferred to, i.e., imposed upon the RL (more stable)“ (Coetsem 2000, 61).

Pro neutralizaci, při níž přestává operovat faktor stability a nastupuje faktor selekce, je vzorec následující:

Neutralization (free transfer) = $A \leftrightarrow B: V^{AvB}, G^{AvB}, PH^{AvB}$

„Selection includes transfer of material from any language component“ (Coetsem 2000, 91).

Při přesnějším vymezení z hlediska stability dílčích částí jednotlivých jazykových subsystémů pak vzorce pro přejímání a impozici vypadají následovně (Coetsem 2000, 118):⁵⁵

RL agentivity = SL → RL: $U^{SL} \mid \langle V_f^{SL} \rangle, \langle V_1^{SL} \rangle, \langle G^{SL} \rangle, \langle PH^{SL} \rangle$
 $U^{SL} < V_2^{SL}$

55 Zajímavý je Van Coetsemův rozbor vzniku a vývoje pidžinizovaných a kreolizovaných jazyků, u kterých autor předpokládá dvojí možnou cestu, buď přes SL agentivitu, nebo přes neutralizaci (Coetsem 2000, 98):

	SL agentivity	neutralization
nonnative:	SL agentivity pidgin	neutralization pidgin
	stability-directed transfer patterning	free transfer patterning
	SL → RL: $V^{RL} \mid \{G_{red}^{RL}\}, \{G^{SL}\}, \{PH^{SL}\}$	$A \leftrightarrow B: V^{AvB}, G^{AvB}, PH^{AvB}$
	↓	↓
native:	creole	creole

„[...] in the case of RL agentivity, the formula [...] states that a variable number of secondary vocabulary but not the total vocabulary of the SL is regularly transferred [...], while functors, primary vocabulary, grammatical and phonological elements are only occasionally transferred.“

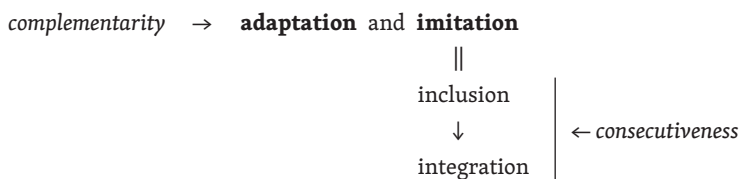
$$\text{SL agentivity} = \underline{\text{SL}} \rightarrow \text{RL: } U^{\text{RL}} \mid \{G_{\text{red}}^{\text{RL}}\}, \{G^{\text{SL}}\}, \{\text{PH}^{\text{SL}}\}$$

$$U^{\text{RL}} < V^{\text{RL}}$$

„In the case of SL agentivity, the formula [...] states that vocabulary of the RL (target language) may be transferred (acquired) even in its totality [...], while the grammar is reduced, and grammatical elements originate from both the RL and the SL; an important part of the SL phonology is transferred to, that is, imposed upon the RL.“

V případě RLA je dále třeba uvést, že autor se zabývá také přesnějším vymezením operací, které při ní probíhají (Coetsem 2000, 69–72, 137–166; srov. však také Coetsem 1988, 97–125). Operace jsou čtyři a dělí se do dvou dichotomií. Primárními operacemi jsou adaptace a imitace, sekundárními pak inkluze a integrace. Při jazykovém kontaktu je spouštěcí operací imitace, při níž je zkopírován a inkorporován materiál zdrojového jazyka do jazyka přijímajícího. Reakcí vůči imitaci je adaptace, která představuje vlastně defenzivní mechanismus proti účinkům imitace: materiál zdrojového jazyka je při ní potlačen, nahrazen vlastním materiálem přijímajícího jazyka. Obě operace tedy jsou k sobě ve vztahu komplementarity: čím více je adaptace, tím méně je imitace. Imitace se skládá ze dvou po sobě následujících stadií, inkluze a integrace. Inkluze je vlastně samotná událost přejetí materiálu zdrojového jazyka do jazyka přijímajícího, ovšem pouze na úrovni parole (autor užívá termínu *message*). Integrace pak představuje následný krok ukotvení tohoto materiálu v langue (autor užívá termínu *code*) přijímajícího jazyka.

Základní schéma operací činných při RLA vypadá následovně (Coetsem 2000, 137):

Nejobvyklejším případem RLA je typ „borrowed lexical nucleus + adapted flexive“, při kterém dochází k imitaci lexikálního základu, ale jeho morfologická charakteristika je adaptována domácími prvky přijímajícího

jazyka. Příklad: přejetí latinského *focus* do angličtiny a jeho plurálové užití ve formě *focus-es* s domácí anglickou koncovkou plurálu.

Méně obvyklým případem RLA je pak typ „borrowed lexical nucleus + borrowed flexive“, při němž dochází k imitaci, a tedy přejetí, jak lexikálního základu, tak jeho morfologické charakteristiky. Příklad: přejetí a užití latinského plurálu *foc-i* (k *foc-us*) v angličtině.

Obvyklost uvedených typů je odrazem inherentní stability jednotlivých jazykových subsystémů. Autor se však v různé míře zabývá mírou rezistence různých jazykových prvků nyní již podrobněji jak vůči inkluzi, tak vůči integraci. Přitom už diskutuje nejen inherentní stabilitu prvků, ale také faktory formující stabilitu subsidiární. Zatímco inkluze je motivovaná sociálně – je tu potřeba či prestiž přejímat, integrace je determinovaná systémově – hraje v ní roli podoba a stav přijímajícího jazyka, respektive strukturální afinita mezi zdrojovým a přijímajícím jazykem.⁵⁶

Podrobnější průzkum, jaký konkrétní materiál (které konkrétní rysy dříve než jiné) je přenášen v jednotlivých typech kontaktu, autor nepodniká. Věnuje se však přesnějšímu vymezení všech tří základních typů kontaktu vůči sobě navzájem v situacích, kdy se vedle základních faktorů lingvistických uplatňují také faktory sociolingvistické. Ty vlastně ono – na základě lingvistických faktorů přesné – vydělení přejímání a impozice zastírají a komplikují. Přesto zde autor činí jisté dílčí distinkce i s ohledem na přenášený materiál. Zapracováním sociolingvistických faktorů autor dospívá k přesnějšímu vymezení přenášeného materiálu při přejímání/borrowing. Van Coetsem rozlišuje dva základní mody přejímání:

1) Obvyklý modus (*regular* či *restricted mode of borrowing*): zde autor vyděluje dva podtypy:

a) *Model version of the restricted mode*: při něm dochází pouze k přenosu lexikálního materiálu, zasažena je tedy pouze oblast minimální stability.

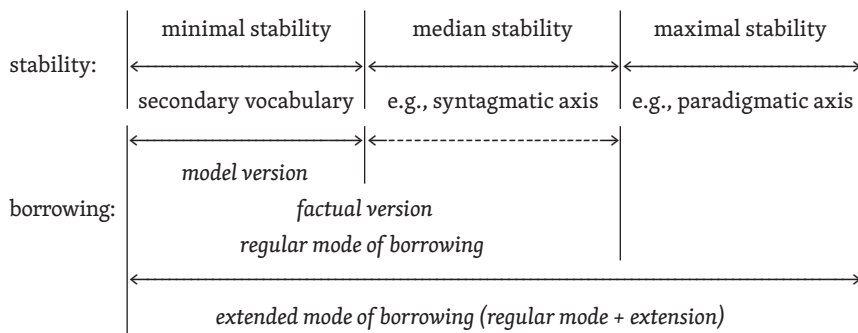
b) *Factual version of the restricted mode*: při něm dochází k ovlivnění i v oblasti střední stability, tedy fonologické a gramatické syntagmatiky.

Ze sociolingvistických faktorů se v obvyklém modu uplatňuje primárně komunikační potřeba (*need*) – v případě a), pouze sekundárně navíc také prestiž (v případě, že zdrojový jazyk je sociálně dominantní) – v případě b).

2) Rozšířený modus (*extended mode of borrowing*): při něm se systematicky přenášejí rysy nejenom z oblasti minimální a střední stability, ale také

56 Pro pochopení vnitřních vazeb pojmového aparátu Van Coetsemova modelu je zde třeba upozornit, že paralelně ke čtyřem operacím uplatňujícím se při RLA je budována také čtveřice operací uplatňujících se při SLA. O nich se – vzhledem k jejich charakteru – více hodí pojednat níže, str. 176–178.

z oblasti maximální stability, tedy z fonologické a gramatické paradigmatiky. V tomto modu se nutně uplatňuje nejenom komunikační potřeba, ale také prestiž, jde tedy vždy o situaci, kdy zdrojový jazyk je sociálně dominantní a mluvčí přijímajícího jazyka se vůči němu cítí kulturně podřízeni. Schematicky tedy (Coetsem 2000, 218):

Rozšířený modus je tedy komplexní proces, který zahrnuje vlastně dvě složky, obvyklý modus + jeho rozšíření. Přitom se ve Van Coetsemově modelu počítá s tím, že ono rozšíření probíhá ne v celém jazyce, ale pouze v určitém sociolektu, tedy u specifické skupiny mluvčích přijímajícího jazyka, definované právě prestiží. Přitom toto sociolektální rozšíření samo o sobě představuje podle autora proměnlivou oblast se souvýskytem procesů přejímání, impozice i neutralizace; tyto typy zde nelze přesně rozlišit, převažuje však neutralizace. Autor výslovně říká, že důvod, proč v tomto ohledu hovoří o přejímání/borrowing, je ten, že celková kontaktní situace celé společnosti daného přijímajícího jazyka je přejímání a uživatelé onoho sociolektu stále patří do této společnosti. Vidíme, že autor zde tedy také odlišuje neutralizaci a impozici probíhající v rámci sociolektálního rozšíření (v takovém případě spadají vlastně z celospolečenského hlediska pod přejímání) od neutralizace a impozice probíhající v rámci celé společnosti (v tom případě představují základní typy kontaktu svého druhu); viz Coetsem 2000, 216–217.

Při představení různých modů přejímání u Van Coetsema se tak dostáváme k velmi podstatnému bodu autorova modelu, k rozlišení mezi bilingvismem mluvčích, skupiny mluvčích a celé společnosti, to vše ve vztahu k základním typům kontaktu. Autor zavádí vlastně třístupňové pojetí bilingvismu (Coetsem 2000, 83, 217):

- idiolektální bilingvismus (*individual bilingualism*; na úrovni jednotlivých mluvčích);

- sociolektální bilingvismus (*sociolectal bilingualism*) na úrovni sociolektu, tedy pouze u konkrétní skupiny mluvčích daného jazyka, vymezené sociálně);

- obecný bilingvismus (*communal bilingualism*; na úrovni celé společnosti, tedy všech mluvčích daného jazyka v souhrnu).

Z hlediska typů kontaktu pak platí, že co na jedné úrovni spadá pod jeden typ kontaktu, to zároveň na jiné úrovni, tedy z jiné perspektivy, může patřit do typu jiného. Vidíme, že Van Coetsem se primárně na jazykový kontakt dívá vždy z perspektivy individuálního mluvčího, avšak zohledňuje také souvislosti částečně- a celospolečenské. To, který typ kontaktu probíhal na vyšší úrovni, je dáno převahou počtu mluvčích, u kterých probíhal jeden z typů kontaktu, nad počtem mluvčích, u nichž probíhaly zbývající dva základní typy kontaktu: „The fact that RL agentivity has prevailed on the level of the community, does not mean that every speaker of that community necessarily applied RL agentivity. It is in such cases always a question of prevalence. On the individual level, SL agentivity or neutralization may have occurred next to RL agentivity“ (Coetsem 2000, 99). Věc se dále komplikuje tím, že pro neutralizaci je typickým rysem *simulace* jednoho ze dvou základních typů kontaktu: mluvčí má sice při selekci možnost jít napříč a vybírat pro přenos zároveň jak prvky korespondující s přejímáním, tak prvky korespondující s impozicí, ale také možnost zvolit pouze jednu cestu, a pak výsledky kontaktu vnějšně odpovídají buď pouze přejímání, nebo pouze impozici, srov.: „The effects of selection and language manipulation in neutralization may manifest themselves in a considerable variety of transfer patterning, including *simulations* of RL agentivity and SL agentivity; thus, in a sense neutralization contains RL agentivity and SL agentivity. For example, on the basis of selection the speaker has the latitude to limit the transfer to contentives. He ends up applying a form of transfer that is or resembles borrowing“ (Coetsem 2000, 93). Z uvedených skutečností plyne, že v konkrétních situacích je velmi těžké odhalit, zda byly konkrétní jazykové rysy přeneseny jedním, druhým, nebo třetím typem kontaktu.

Van Coetsemovo rozlišení tří stupňů bilingvismu lze obecněji chápat jako významný krok od jinak úzkého zaměření jeho modelu na jazykovou aktivitu individuálních mluvčích, tedy na psycholingvistický aspekt jazykového kontaktu, k pohledu obecnějšímu, pozorujícímu také vztahy mezi mluvčími téhož jazykového útvaru (tj. přijímajícího jazyka) a jejich odlišné chování vzhledem k jinému jazyku (tj. k jazyku zdrojovému). Lze tak souhlasit s Muyskenovou poznámkou, že ve své druhé knize nabízí už Van Coetsem jakési celostní pojetí, kdy slučuje psychologické, sociální a strukturní

aspekty jazykového kontaktu do jednoho explikativního modelu: „De algemene lijn van de eerdere beschouwing van Van Coetsem wordt voortgezet in *A General and Unified Theory of the Transmission Process in Language Contact* (2000), waarin een breder scala aan taalverschijnselen onder de loep wordt genomen vanuit hetzelfde perspectief. Wat dit perspectief zo bijzonder maakt is dat psychologische (hoe goed beheerst een spreker de taal?), sociale (welke taal is sociaal dominant?), en structurele aspecten (welke wijzingen, met name in de klankstructuur, ondergaat een element in taalcontact?) hier gecombineerd worden. Met deze geïntegreerde benadering is Van Coetsem dan ook een voorloper van het contemporaine onderzoek op dit gebied“ (Muysken 2005, 35). Je to také krok směrem k pojetí Thomasonové, aniž by přitom autor svá základní východiska opustil; spíše se jedná o jejich obohacení o další rozměr. V tomto bodě se opět blížíme k podstatě věci, pokud se týče porovnání obou kontaktologických modelů a zvážení jejich explikativní síly. Pojmem *extended mode of borrowing* Van Coetsem překlenuje propastný rozdíl mezi přejímáním a impozicí, aniž by ho ovšem rušil. Uvidíme níže v našich analýzách, že tento pojem lze s úspěchem využít k interpretaci některých kontaktních situací.

(3) Závěrem se můžeme pokusit o rámcové srovnání obou modelů z hlediska rozpracovanosti konkrétních jazykových rysů přenášených v základních typech kontaktu. Opět tu nalezneme některé zajímavé shody, ale i odlišnosti.

V případech přejímání se oba modely shodují v různé míře přenositelnosti základní a sekundární slovní zásoby a u obou také nalézáme na škále přenositelnosti stejné umístění synsémantických slov – v pozici mezi primární a sekundární slovní zásobou: celkově tedy Van Coetsemovu vymezení „nejprve se přejímá sekundární slovní zásoba, následně funktoři a nakonec základní slovní zásoba“ odpovídá vymezení „nejdříve content words, poté function words, a nakonec basic vocabulary“ u Thomasonové. K rozdělení lexika na základní a sekundární je ovšem možno uvést Wichmannovu (1990, 220) poznámku, že není moc jasné, co řadit mezi základní slovní zásobu, chceme-li být skutečně jazykově univerzální. Tato výtka se znovu opakuje u Haspelmatha (2009, 36) s odkazem na dosavadní neúspěchy v sestavování seznamů základních, vůči přejímání nejvíce rezistentních lexikálních jednotek v jazycích světa (srov. zejména různě se proměňující verze Swadeshova seznamu, se kterým pracují stoupenci lexikostatistiky a glottochronologie).⁵⁷ To je jistě oprávněné a právě projekt, v rámci které-

57 K vymezení pojmu centrální slovní zásoba v různých jazykovědných disciplínách viz nověji také Haderlein (2008).

ho tuto Haspelmathovu poznámku čteme, se pokouší výrazně přispět k precizaci konceptu základní slovní zásoby (ve smyslu „vůči přejímání nejvíce rezistentní části lexika“). V rozsáhlém výzkumu podniknutém v rámci projektu *Loanword Typology project*⁵⁸ se pracovalo s jednotným a dosti obsáhlým seznamem 1460 lexikálních významů, roztríděných do různě sémanticky vymezených skupin. Seznam byl vypracován pro každý z 41 vybraných jazyků. Jak shrnuje Matras (2012, 651), ukázalo se, že nejstabilnější je lexikum spadající zejména do takových sémantických okruhů jako části těla (zejména vnější orgány – ústa, oko, paže), univerzálně přítomné přírodní jevy (voda, oheň, déšť), generické názvy zvířat (ryba, pták), základní pohyby (jít, přijít) a aktivity (jíst, pít), smyslové vjemy (vidět, slyšet), základní vlastnosti (malý, starý) apod.

Stejný projekt potvrdil také predikce obou modelů ohledně vydělení funktořů oproti autosémantickým slovům a jejich zařazení na příslušné místo ve škále přenositelnosti. V projektu byl získán mimo jiné i procentuální podíl výpůjček, a to jak celkově (24,2 %), tak samostatně v kategoriích autosémantická slova a synsémantická slova. Ukázalo se, že v první kategorii představují výpůjčky 25,2 %, zatímco v druhé pouze 12,1 % (Tadmor 2009, 59–60). Empirická pozorování tedy očekávání obou modelů v tomto ohledu potvrzují.⁵⁹

Rozdíl obou modelů je vidět v pojmání různé míry přenositelnosti nelexikálních prvků, a to u přejímání i shiftu/impozice. Zatímco Thomasonová předpokládá přednostně přenos fonologických a syntaktických prvků a potom teprve i přenos prvků morfoložických, Van Coetsem nepředpokládá v tomto ohledu rozdíl mezi syntaktickými a morfoložickými prvky, vždy hovoří souhrnně o gramatice jako sepětí obou těchto rovin; z hlediska přenositelnosti však autor činí jiné dělení, a to mezi přednostně přejímanými syntagmatickými vlastnostmi jevů ze všech nelexikálních rovin a až poté přejímanými paradigmatickými vlastnostmi jevů všech těchto rovin. Otázkou však je, zda se v tomto rozdílu nereflektuje spíše jen rozdílné terminologické ukotvení obou autorů v odlišných lingvistických tradicích. Syntagmatika je záležitost distribuce a jako taková se týká hlavně syntaxe, zatímco s paradigmatickou se nejčastěji pracuje na úrovni tvarosloví (srov. Coetsem 2000, 148: „In the grammar or morphosyntax, the morphology is primarily

58 O projektu viz Haspelmath – Tadmor (2009b). Starší pokus o podobný průzkum představuje Cannon (2000).

59 Je ovšem třeba upozornit, že v tomto projektu je přejímání (borrowing) chápáno v širokém slova smyslu jako jakýkoli přenos lexikálního materiálu, takže v něm jsou potenciálně uvažovány a zřejmě i reálně zahrnuty i lexikální přejímky přenesené impozicí.

paradigmatic and thus maximally stable, while the syntax is primarily syntagmatic and has a median stability“). Pohlédneme-li znovu na škálu přejímání u Thomasonové, vidíme, že kategoriální, tedy paradigmatické, změny pod vlivem jiného jazyka uvádí většinou až pro stadia silnějšího vlivu. Ve skutečnosti tak snad v tomto směru oba modely nejsou od sebe příliš daleko. Za zmínku v tomto ohledu také stojí nedávný pokus Lucase (2012) na konkrétních příkladech ukázat, že kontaktní vliv v syntaxi může být velmi dobře záležitostí přejímání (RLA), nikoli impozice (SLA); pokud bychom chtěli zaujmout umírněnější stanovisko, nejlépe by bylo možno říci, že oblast syntaxe skutečně leží z hlediska stability někde uprostřed mezi lexikem a morfologií, tudíž je otevřenější oběma typům kontaktu, a v konkrétních případech je pak o to obtížnější určit, o který šlo. Dodejme ještě, že nejednoznačnému místu syntaxe odpovídají i velmi protichůdné starší názory na rezistenci syntaktických jevů vůči kontaktnímu působení, s nimiž se lze setkat u různých autorů.

Rovněž v oblasti gramatiky můžeme zmínit nedávný podrobnější průzkum přenositelnosti různých skupin prvků. Jednalo se o projekt, jehož výstupem je publikace Matras – Sakel (2007a).

Také při výkladu toho, co se děje při shiftu/impozici, lze nalézt u obou modelů paralelu. Redukci gramatiky přijímajícího jazyka, jak o ní hovoří Van Coetsem, zhruba odpovídá to, co Thomasonová popisuje jako projev obtížnější naučitelnosti příznakových rysů, kdy se mluvčí při osvojování druhého jazyka jeho příznakové rysy nenaučí.

Velkým rozdílem obou modelů je různá míra rozpracovanosti přenášeného materiálu, tedy ostrosti pohledu na konkrétní jazykový materiál, který je předmětem kontaktního vlivu, zejména u přejímání. Viděli jsme, že Thomasonová představuje velmi podrobnou škálu s konkrétními příklady, naproti tomu Van Coetsem zůstává v pouze velice obecném vymezení. Tento rozdíl je opět dán odlišným postupem budování obou modelů. U Van Coetsema se k vzorcům pro jednotlivé typy kontaktu dospělo dedukcí na základě obecnějazykového faktoru stability (a sociolingvistického faktoru selekce v případě neutralizace). Ve většině kontaktologických modelů se naopak k hierarchiím přenositelnosti jazykového materiálu dospívá především (nebo dokonce výlučně) indukci, zobecňováním poznatků ze zkoumaných konkrétních jazyků. Jde ostatně o postup odpovídající současnému empiristickému trendu v lingvistice vůbec (srov. například Aikhenvald 2006, 3: „Only in-depth empirical studies of a variety of language contact situations and their impact on the overall structure of one or more languages, based on first-hand fieldwork, will enable us to work out inductive

generalizations and preferences according to which some aspects of grammar spread more readily than others“). Thomasonová v tomto ohledu jasně spadá právě do tohoto směru a je tak pouze dalším z mnoha badatelů, kteří takto postupovali. Konstruování různých škál přenositelnosti (nazývaných „scales of borrowability“, „hierarchies of borrowability“, „hierarchies of adoptability“ či „hierarchies of receptivity“) jednotlivých druhů jazykových elementů má ostatně velmi dlouhou tradici počínající už Whitneyem (1881). K nejdůležitějším textům průřezově patří Haugen (1950), Moravcsik (1978), Campbell (1993), Hout – Muysken (1994), Muysken (1999), Curnow (2001). V poslední době diskutovali dosavadní poznatky v této věci a vůbec literaturu k tématu i rozdílné přístupy jednotlivých autorů také Matras (2007), Matras – Sakel (2007b), Siemund (2008), Gómez-Rendón (2008, 64–76) či Wohlgemuth (2009, 11–17). Jak shrnuje Matras (2009, 153), vysvětlování přenositelnosti různých prvků lze v zásadě rozdělit do tří kategorií: 1) vysvětlení mírou vystavení cizímu vlivu, 2) vysvětlení strukturálními podobnostmi a rozdíly mezi jazyky v kontaktu, 3) vysvětlení inherentními sémanticko-pragmatickými a/nebo strukturálními vlastnostmi jednotlivých jazykových kategorií či prvků. Přitom je patrné, že nejvíce zájmu je věnováno prvním dvěma kategoriím, zejména snad druhé z nich; výše (viz str. 154–156) uvedený model Gómeze-Rendóna pokrývá v zásadě všechny tři aspekty, ale první dva v něm převažují; sám Matras představuje spíše výjimku, když se zaměřuje na obecné sémanticko-pragmatické aspekty. Obecně je vidět, že zmíněné tři kategorie zároveň představují jakousi škálu od vysvětlení převážně z extralingvistických příčin po vysvětlení hlavně vnitrojazykovými dispozicemi. Model Thomasonové zjevně inklinuje k prvnímu pólu, když zohledňuje v první řadě intenzitu kontaktu. Naopak Van Coetsemův model evidentně spadá na sám okraj pólu třetího, když vychází z obecných strukturálních charakteristik jazykových tříd a elementů. Oba modely se pak částečně potkávají ve středním pásmu, v bodě 2), zohledňující také specifčnost jazyků v konkrétní kontaktní situaci. Van Coetsemův model je každopádně i v tomto ohledu poněkud osamělý. Radikálně bychom ho snad mohli nazvat ostrůvkem pozitivní teoretické deviace v moři empiristické mánie shromažďování co nejvíce dat („samplování“ jazyků a jejich rysů) a pokusů vyabstrahovat z nich smysluplné závěry. Umírněně však řekněme, že Van Coetsemův model budeme vnímat jako důležitý korektiv zmíněných mainstreamových snah. A pokud jde o vzájemný vztah pouze mezi modelem Van Coetsemovým a modelem Thomasonové, můžeme snad chápat výsledky, ke kterým dospěla Thomasonová, také jako empirická potvrzení očekávání, která teoreticky postuluje Van Coetsem.

Nejzásadnější rozdíl mezi oběma modely spočívá v počtu základních typů kontaktu, tedy v tom, že Thomasonová má jenom dva typy, kdežto Van Coetsem typy tři – neutralizaci totiž autor nakonec považuje za plnohodnotný, samostatný typ jazykového kontaktu. Přitom právě Van Coetsemova diskuse nad možností mluvčího simulovat při neutralizaci procesy přejímání a/nebo impozice a vnějšně tak vlastně zastříit, že se ve skutečnosti jednalo o volný transfer, možná cílí na podstatu věci ve výkladu smíšených jazyků typu Media Lengua. Znovu v této souvislosti připomeňme, že bod, respektive pásmo neutralizace obou základních typů jazykového kontaktu, tak jak je vymezeno ve Van Coetsemově modelu, neleží na konci škály přenositelnosti jazykových rysů představené Thomasonovou pro přejímání, ale už někde uvnitř této škály. Ve Van Coetsemově modelu by o všem, co už leží za tímto pásmem, bylo potřeba předpokládat, že to odpovídá nikoli procesu přejímání/borrowing, ale buď neutralizaci, protože lingvistická dominance je v rovnováze, nebo impozici, protože lingvistická dominance už se proměnila. Srov. k tomu ostatně už rané Van Coetsemovo vyjádření: „Thomason and Kaufman set up a borrowing scale of five degrees ranging from casual contact with “lexical borrowing” to intense contact with “heavy structural borrowing” (74ff.). With the high degree of bilingualism in “moderate” and “heavy structural borrowing,” however, there is normally a comparable degree of linguistic dominance between the languages involved, and, as a result, the distinction between borrowing and imposition (shift), occurring at or near the neutralization point of the two transfer types, tends to be neutralized and is weakly demarcated“ (Coetsem 1990, 263). Celkově se zdá, že Van Coetsem má tendenci vysvětlovat jakýkoli přenos nelexikálních prvků impozicí, popřípadě neutralizací: alespoň na některé z výše uvedených tří úrovní bilingvismu se totiž přenos nelexikálních prvků děje v podobě impozice či neutralizace (nebo obou).

Typy jazykových změn

Kromě Smitsové a řady recenzentů se pochopitelně s řešením dvou základních typů kontaktu v obou modelech vyrovnávají i další autoři. Pomineme-li pouhá naznačení rozdílů bez bližšího rozboru, která však někdy překvapivě vedou k jednoznačným soudům⁶⁰, bylo by možno uvést celou řadu za-

60 Tak u Bakker (2002b, 205) čteme: „Incidentally, Van Coetsem’s publishing career shows some remarkable parallels with the one of another historical linguist, Sarah Grey Thomason. [...] In my view, Thomason’s work is more insightful, precise, thorough and complete.“

jíímavých textů. Například Meeuwis (1991) učinil pokus o konzistentní propojení kontaktních modelů obecně a jejich rozlišení dvou typů kontaktu konkrétně s perspektivou pragmalingvistickou. Pakendorfová (2007, 24–31) naznačila, že rozlišení dvou typů kontaktu a jejich rozpracování v obou modelech má obdobu také v modelu Johansonově (1999), který užívá termíny *adoption* („insertion of a copy of material from the speaker’s secondary code (the outgroup language) into his primary code (the ingroup language)“) a *imposition* („insertion of a copy of material from the speaker’s primary code into his secondary code“). Vztah všech tří modelů pak lze zhodnotit v tom smyslu, že Van Coetsem klade důraz na psycholingvistickou stránku věci, Thomasonová na stránku sociolingvistickou a Johanson na stránku sociopolitickou (Pakendorf 2007, 30).

Nejpodstatnější jsou však texty, které mají ještě širší záběr: rozlišení dvou typů kontaktu Thomasonovou i Van Coetsemem je u nich zapracováno do problematiky jazykové změny vůbec a v souvislosti s tím usouvztažněno k některým obecným modelům jazykové změny, zejména variacionistickým. Zde je důležitý zejména Guyův (1990) text, ve kterém autor představil jakousi syntézu existujících typologií jazykové změny a nejrůznějších vlastností, se kterými jsou jednotlivé typy změn korelovány. Vychází z rozlišení tří základních sociolingvistických typů jazykové změny a podrobně pak diskutuje sociální, psychologické a lingvistické charakteristiky, které s nimi korespondují; jistým způsobem se tu proto opět objevují různé faktory, které jsme již porůznu diskutovali dříve. Autor vše shrnuje v následujících přehledných schématech.

	change types		
	internally induced	externally induced	
	SPONTANEOUS	BORROWING	IMPOSITION
alternative terms	untargeted natural	targeted recipient language agentivity (RLA)	substratum source language agentivity (SLA)
language contact involved?	„from below“ no	„from above“ yes	yes
agents of change	native speakers	native speakers	non-native speakers

Sociální charakteristiky jednotlivých typů jazykových změn vypadají následovně:

	SPONTANEOUS	BORROWING	IMPOSITION
social class origins (Labov, Kroch)	low/middle strata of borrowing group?	upper stratum	any stratum that undergoes shift
age distribution	peak among teenagers	peak among adults	peak among adults
social motivation to adopt (Labov)	solidarity, local identity	prestige	communicative need
to resist (Kroch)	self-interest, ideology		
style shifting	variable	more of innovation in formal styles	less imposition in formal styles

Psychologické charakteristiky jednotlivých typů jazykových změn jsou následující:

	SPONTANEOUS	BORROWING	IMPOSITION
consciousness (Labov)	unconscious	conscious	unconscious?
saliency (Naro - Lemle)	least salient forms first	most salient forms first	less salient forms favored?
frequency (Philips)	variable (frequent forms first in phonetic change)	frequent forms first? (or irrelevant?)	minimal effect?

Lingvistické charakteristiky jednotlivých typů jazykových změn jsou následující:

	SPONTANEOUS	BORROWING	IMPOSITION
structural domains (Thomason, Coetsem)	all domains	unstable domains first	stable domains first
systematicity	systematic	random, sporadic	systematic
generality (Van Coetsem, Bailey)	generalizing	initially ungeneral	generalizing?
form/function (Bickerton)	old form gets new meaning/function	borrowed form used for old function	new function imposed on old form?
linguistic motivation	function, analogy, phonetics, etc.	none (fill gaps?)	interference

Guy svůj text pojal hlavně jako diskusní příspěvek a řadu bodů v něm pouze navrhuje k dalšímu rozpracování (viz otazníky u jednotlivých položek). Ačkoli nelze popírat přínos takovýchto pokusů o syntézu nejrůznějších zkoumání, nemělo by zároveň zůstat nepřipomenuto, že tento souhrnný pohled může někdy zakrýt podstatné rozdíly mezi jednotlivými přístupy, a v konečném důsledku tak orientaci v jednotlivých charakteristikách i zatemnit. Křiklavým příkladem je hned jedno ze základních kritérií pro roz-

lišení tří typů změn, totiž otázka, kteří mluvčí jsou činiteli změny (*agents of change*). Guy zde rozdíl vymezuje na základě protikladu rodilí versus nerodilí mluvčí, víme však, že právě v tomto ohledu se výrazně liší Thomasonová (vycházející z tohoto protikladu) a Van Coetsem (odmítající ho a vycházející z kritéria dominance jazyků). U Guye skutečně nacházíme doklad typicky povrchního čtení Van Coetsemova modelu, když mu autor explicitně připisuje zohledňování kritéria rodilost/nerodilost mluvčích (Guy 1990, 49–50). Ve své dílčí kritice a úpravě Guyova modelu následně Ross (1991) navrhuje opuštění kritéria rodilosti mluvčích a zavedení kritéria dominance. Je to názor vystihující zásadní bod Van Coetsemova modelu, sám Ross však tuto skutečnost nezmiňuje, ačkoli paradoxně na jiném místě svého textu Van Coetsemovu práci cituje. Rossův text se stal spolu s textem Guyovým hojně citovanou dvojicí příspěvků, a je tak vcelku paradoxní (a ovšem i signifikantní), že na Van Coetsema se už v okruhu takových textů nakonec vlastně nemyslí.

Dále by kupříkladu bylo možno polemizovat i s Guyovým rozlišením interně motivované změny jakožto přirozené oproti „nepřirozeným“ změnám kontakto­vým. Například právě u Thomasonové se naopak počítá s kontakto­vým vysvětlením jakéhokoli druhu změn („there is every reason to suppose that external causation is responsible for common and natural changes as well as for uncommon changes“ – Thomason – Kaufman 1988, 59–60).

Guyův příspěvek je třeba uvítat zejména v obecné rovině, proto, že usouv­ztažňuje změnu motivovanou interně a změnu motivovanou externě. To je ostatně společným znakem i obou modelů, kterými se zde zabýváme. Oba modely nepředstavují pouze příspěvky k teorii kontaktologie, ale k výzku­mu jazykové změny vůbec. Podívejme se proto, jak se to konkrétně proje­vuje u Van Coetsema (1) i u Thomasonové (2) a potom zjištěné skutečnosti porovnejme (3).

(1) U Van Coetsema se týkají otázky interně motivované změny v první řadě veškeré úvahy o základním, lingvistickém faktoru stability. Stabilita je – jak už jsme podrobně rozebrali výše – pojímána jako univerzální faktor determinující stálost jazykového materiálu, respektive jeho rezistenci vůči změně. Ačkoli autor tuto věc příliš netematizuje, implicitně se tím myslí rezistence vůči jakémukoli typu jazykové změny. Podrobnější vymezení interně motivované změny v tomto ohledu však v jeho modelu nenalzáme.

V první autorově knize nacházíme několik pasáží vymezujících vztah a rozdíl mezi externě a interně motivovanou změnou poněkud překvapivě. Zdá se, že pro autora je externě motivovanou změnou pouze ta, při níž dochází k přenosu materiálu ze zdrojového jazyka do jazyka přijímajícího:

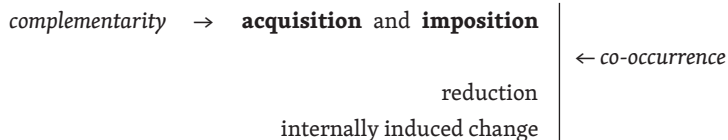
„In the study of language contact we quite naturally focus on the transfer of material from the *sl* to the *rl*. This necessarily presupposes the direct involvement of the *sl*, and we then speak with regard to the *rl* of *externally induced change* (interlingual)“ (Coetsem 1988, 40). Naopak situace, kdy se pod vlivem kontaktu s jiným jazykem pouze rozvine latentně již v jazyce přítomná dispozice ke změně, hodnotí autor jako interně motivovanou změnu: „Besides externally induced change, language contact favors another kind of change in the *rl*, namely one which represents the activation of latent developments in the *rl* itself (developmental trends). This does not involve the direct participation of an *sl*. We therefore speak with regard to the *rl* of *internally induced change* (intralingual)“ (Coetsem 2000, 41). V autorově pojetí tedy ne každá změna, při níž se odehrává kontakt jazyků, zároveň patří mezi externě motivované změny. Nutnou podmínkou je přenos materiálu. To je poměrně neobvyklé řešení, častější bývá zahrnutí i zmíněné vnější aktivace vnitřních vývojových tendencí jazyka (jejich rozvinutí) jiným jazykem pod kontaktově vyvolanou změnu; obvykle se přitom právě tyto dva druhy vlivu rozlišují jako dva odlišné podtypy kontaktem motivované změny.⁶¹ Připomeneme-li si však základní autorova schémata pro RLA a SLA, stane se zřejmým, že uvedené řešení je v jeho modelu vlastně nutné. Interně motivovaná změna v nejširším pojetí je sice Van Coetsemem považována za samostatný typ jazykové změny („In itself, internally induced change is not dependent on language contact“ – Coetsem 1988, 41), ale sám ji zkoumá především ve vztahu k oběma základním typům kontaktu, RLA a SLA. Účastna může být při obou. U RLA, tj. u procesu přejímání, neexistuje žádná překážka, proč by zároveň nemohla probíhat interně motivovaná změna: u mluvčího, který přejímá do svého dominantního jazyka prvky nedominantního jazyka, může zároveň v jeho dominantním jazyce docházet k interně motivované změně; samotného kontaktu se však v tomto případě interně motivovaná změna vlastně netýká. Jinak je tomu u SLA, kdy při přenosu materiálu impozicí z dominantního jazyka do jazyka nedominantního zároveň kromě impozice probíhají ještě další tři operace, které jsou s ní i všechny navzájem velmi úzce spjaty, a jednou z nich je právě interně motivovaná změna.

Otázku operací při SLA autor zkoumá podrobně v obou svých knihách. V první jsou však nazývány proměnnými faktory (*variable factors*) (Coetsem

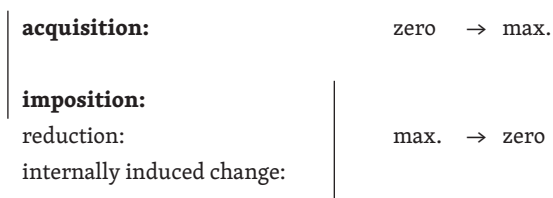
61 Je otázkou, zda lze uvedené Van Coetsemovo rozlišení přímo srovnat například s rozlišením materiálu (*matter*, MAT) a vzorce (*pattern*, PAT) jako dvou základních způsobů přenosu, rozvíjeným u Matrase a Sakelové (k teorii tohoto modelu srov. Sakel 2007, k empirii pak řadu studií in Matras – Sakel 2007a).

1988, 47–76), teprve v druhé operacemi (Coetsem 2000, 74–78, 167–191). Primárními operacemi jsou akvizice a impozice, sekundárními pak redukce a interně motivovaná změna. Mluvčí tyto čtyři operace při SLA uplatňuje vlastně zároveň, v průběhu času v proměňující se míře, a také u různých jazykových subsystémů. Při osvojování druhého jazyka začíná právě akvizicí, která je zpočátku nulová a postupně narůstá. Primárně si přitom mluvčí osvojuje nejméně stabilní složku druhého jazyka, tj. lexikum (srov. položku V^{RL} v základním vzorci pro SLA). Zároveň nastává operace impozice, při níž mluvčí přenáší do svého druhého jazyka stabilnější prvky svého dominantního jazyka, tj. primárně gramatiku a fonologii (srov. položky $\{G^{SL}\}$ a $\{PH^{SL}\}$ v základním vzorci pro SLA). Impozice je zpočátku silná, ale s postupným růstem akvizice druhého jazyka impozice z prvního jazyka úměrně klesá. Základním vztahem mezi akvizicí a impozicí je tedy komplementarita: čím více je akvizice, tím méně je impozice. Doprovodnými, sekundárními operacemi jsou potom redukce a interně motivovaná změna. Redukce představuje potlačení některých gramatických prvků nedominantního jazyka, právě proto, že akvizice jeho gramatiky není dokonalá (je to tedy vlastně nekompletní akvizice) a přenáší se do ní rysy dominantního jazyka (srov. položku $\{G_{red}^{RL}\}$ v základním vzorci pro SLA). Konečně zařazením interně motivované změny mezi operace uplatňující se při SLA se vyjadřuje, že v procesu osvojování druhého jazyka může docházet také k vnitrojazykové vyvolaným změnám v jeho struktuře. Interně vyvolaná změna je opět v určitém vztahu vůči akvizici, záleží však na tom, zda jde o změnu jazykově univerzální, anebo jazykově specifickou. V prvním případě jde o změnu latentně přítomnou v jakémkoli jazykovém vývoji a odehrává se ve směru od maxima k nule. Druhý případ se úzce dotýká kontaktních jevů, protože se vlastně jedná o uplatnění částečně osvojeného jevu nedominantního jazyka jinak, než je tomu v jeho „základní“ variantě. Příkladem je třeba užití plurálu *foots* pro singulár *foot* při osvojování angličtiny jako druhého jazyka. Mluvčí již musel mít osvojené jisté pravidlo tohoto nedominantního jazyka (tj. došlo už k částečné akvizici, znal tvorbu plurálu pomocí koncovky *-s*), ale aplikoval je nesprávně, čímž došlo u lexému *foot* k interně motivované změně. Vidíme, že potenciál k takovým interně motivovaným změnám je nejvyšší při určitém stupni akvizice, ale potom s jejím dalším vzrůstem naopak klesá (v našem případě si nakonec mluvčí při dokonalejší akvizici eventuálně osvojí tvorbu plurálu *feet* a interně motivovaná změna bude potlačena). Průběh jazykově specifické interně motivované změny je tedy od nuly přes maximum opět k nule. Dodejme, že sekundárnost dvojice redukce a interně motivovaná změna spočívá v tom, že jsou ve vztahu

spoluvýskytu vzhledem k impozici. Schematicky lze popsané vztahy mezi operacemi vyjádřit takto (Coetsem 2000, 167):

Pokud jde o interakci a průběh všech operací, získáváme následující schéma (Coetsem 2000, 77):

Přesněji (Coetsem 1988, 53):

acquisition	zero	→	max.	
imposition	max.	→	zero	
int. ind. change	zero → max.	→	zero	language specific
int. ind. change	max.	→	zero	universal
reduction	max.	→	zero	
		time	→	

Jinak řečeno, při částečné akvizici existuje souvýskyt tří ostatních operací, které však s dovršením akvizice mizí, tedy (Coetsem 1988, 55):⁶²

acquisition	partial	→	total
imposition			
int. ind. change	occurrence	→	nonoccurrence
reduction			

62 Pro pochopení vnitřních vazeb pojmového aparátu Van Coetsemova modelu je zde třeba připomenout, že paralelně ke čtyřem operacím uplatňujícím se při SLA je budována také čtveřice operací uplatňujících se při RLA. O nich jsme již pojednali výše na str. 164.

Celkově můžeme uzavřít, že tematika vztahu interně a externě motivované změny je u Van Coetsema pojímána zejména jako součást popisu, co se děje s přijímajícím, nedominantním jazykem při procesu jeho osvojování, tedy v rámci SLA. Je to tedy přece jen spíše okrajovější záležitost. Porůznu se u něj však můžeme setkat s formulacemi, z nichž je patrné, že obě kategorie změn nevidí jako striktně diskrétní („internal language development [...] itself may occur with language contact. We will, of course, have to distinguish between internal language development and the result of language contact, although we realize that such a distinction is not always sharp“ – Coetsem 1988, 25–26; „The two developments display certain similarities and may intimately interact“ – Coetsem 2000, 133).

(2) Naopak u Thomasonové se tematiky jazykové změny obecně, a tedy i změny motivované interně, týká hned několik bodů, a oproti Van Coetsemovi tak jde v tomto případě o mnohem detailnější promyšlení tématu.

Zprvč, při diskusi o jednotlivých sociolingvistických/sociálních a lingvistických faktorech autorka systematicky hodnotí, zejména v jednom ze svých posledních textů, zda jeden každý hraje roli nejenom při kontaktové vyvolané změně, ale i při změně vyvolané interně. Některé faktory jsou přitom činné v obou typech, byť někdy v různé míře: „One of the three [social – pozn. V. B.] categories, speaker’s attitudes, seems to be equally effective in internal and external causation. A second, intensity of contact, is very important to both innovation and spread of an innovation in contact induced-change, but it is relevant only to the spread of innovation in internally motivated change. The third category, the differential effects of interference depending on whether or not imperfect learning played a role, is relevant only for contact-induced change. [...] For contact-induced change, the most important linguistic predictors are typological distance, universal markedness (with its ultimate appeal to ease of learning), and degree of integration within a linguistic system. The first of these is relevant only to contact-induced change, but the other two are equally important for internally and externally motivated change“ (Thomason 2010, 39). Celkově tedy platí: „Of all the predictors we have surveyed, two – presence or absence of imperfect learning and typological distance – are restricted to contact explanations. Two others, intensity of contact and degree of integration within a system, are highly relevant in explaining contact-induced change but (apparently) of less relevance in explanations of internally motivated change. And the remaining two factors, speaker’s attitudes and markedness, are significant in both types of explanation, although in contact-induced change the effects of markedness are largely restricted to

shift-induced interference, where imperfect learning is important“ (Thomason 2010, 45).

Zadruhé, Thomasonová rovněž počítá s tím, že výsledky jazykové změny, respektive konkrétní dopady na přijímající jazyk, ke kterým při změně došlo, jsou z hlediska typů stejné u interně i u externě motivovaných změn. Autorka přitom počítá se třemi základními typy výsledků změn, projevujícími se na různých jazykových rovinách (v lexiku, fonologii, morfologii i syntaxi): 1) přidání nového rysu (*addition*), 2) nahrazení původního rysu novým rysem (*replacement*), 3) ztráta rysu bez náhrady (*loss*). Přitom však samozřejmě dochází i k různým průnikům mezi základními typy výsledků, například může být zkombinována částečná ztráta rysu s částečným nahrazením nebo částečné přidání rysu s částečným nahrazením.⁶³ Zatímco přidání a ztráta jsou relativně jednoduché procesy, nahrazení se skládá ze dvou kroků: nový, inovační rys nejprve konkuruje se (zcela nebo alespoň částečně) ekvivalentním původním rysem a posléze tento starý rys postupně mizí (Thomason 1997a, 184–189, 2001, 85–91, 2003, 690–691). V každém případě všechny tyto projevy nacházíme také u interně motivované změny („when we focus on the structural effect of a contact-induced change, and on the process by which an interference feature becomes embedded in the receiving language’s system, the difference between contact-induced changes and internally-motivated changes largely disappears“ – Thomason 2001, 86; „these three results are also basic categories in internally motivated linguistic change; here, as in certain other important respects, the main difference between the two lies in their sources, not in anything special about the change processes themselves“ – Thomason 2003, 690).

Třetím a snad nejzásadnějším bodem zkoumání jazykové změny u Thomasonové je její přijetí možnosti multikauzality jazykové změny. Interně a externě motivovaná změna nejsou v pojetí Thomasonové diskrétní kategorie, ale zčásti se prolínají. Jinými slovy, předpokládá se, že jedna a táž jazyková změna může být motivována zároveň jak interně, tak externě (Thomason – Kaufman 1988, 57, 59, 61, 63, 114, Thomason 2001, 62, 94).⁶⁴ Právě v takovém pojetí vidí autorka budoucnost kontaktové lingvistiky

63 Věc je ovšem ještě složitější, protože se v modelu Thomasonové uvažuje také o tom, že jako kontaktové daná může být vysvětlena i absence změny, tedy zachování určitého rysu, který by jinak v případě neexistence kontaktu zřejmě zanikl. Příkladem je úvaha o zachování složitého pádového systému ve slovanštině uralským vlivem (srov. Thomason – Kaufman 1988, 58; diskusi k tomuto názoru viz níže, str. 370). Podobnou myšlenku o „udržení, konservování vlastního prvku jazykového v sousedství druhého, příbuzného jazyka“ nadhodil už Frinta (1942, 351–352).

64 Tato zásada spadá také do diskuse, jak poznat jazykový vliv – k řešení této otázky u Thomasonové srov. níže, str. 190.

(„Progress in contact linguistics depends, in my opinion, on recognizing the complexity of change processes – on resisting the urge to offer a single simple explanation for all types of structural change“ – Thomason 2010, 31) a lze snad říci, že je v tom také budoucnost zkoumání jazykové změny vůbec. Tento přístup je jedním z hlavních poučení, které si může tradiční historická lingvistika od kontaktní lingvistiky vzít. Už Blommaert (1990, 814) ostatně předpovídal, že možnost vícečetné motivace jazykové změny, tedy počítání s vnitřními i vnějšími příčinami jedné a téže změny, se může ukázat jako velmi výhodné a silné teoretické stanovisko. Také Wansbrough (1990, 197) hodnotí postup Thomasonové a Kaufmana snažících se co nejvíce jevů vyložit jako daných kontaktem (protože logicky je zřejmě přítomnost pouze a výlučně interně dané změny málo častá) jako zásadu těžko negovatelnou. Sama Thomasonová ve svých textech propaguje myšlenku vícečetné motivace jazykové změny v návaznosti na starší práci, která se vůči tradiční dichotomii interně motivovaná versus externě motivovaná změna vyjádřila kriticky a v níž bylo upozorněno na to, že vytvoření jakékoli dichotomie nás vždy svádí k uvažování v kategoriích buď – anebo („Dichotomies have the effect of nudging us in the direction of an either/or discrimination. The responsibility for this may lie with the user of the dichotomy, but it is certainly encouraged when the terms of the dichotomy are themselves antonyms, as is the case with internal and external in the phrases ‘internally motivated change’ and ‘externally’ motivated change“ (Dorian 1993, 132). K tématu srov. například ještě Romaine (1982, 1995), Jones – Esch (2002), nověji také Aikhenvald (2006, 9–10) s další literaturou. V poslední době se multikauzální vysvětlování jazykové změny objevuje jako programatický požadavek (Chamoreau – Léglise 2012, Léglise – Chamoreau 2013), který je také tu a tam exemplárně naplňován (Manterola 2012).⁶⁵

Obecněji však i Thomasonová ve svých pracích obvykle vychází z tradičního rozlišení tří základních příčin jazykové změny (už Thomason – Kaufman 1988, 9, dále Thomason 1997b, 75, 2008, 47, 2009, 349–350). Jsou to: 1) drift, tj. vnitřní dispozice jazyka ke změně – sem spadají systémové tendence inherentní jednak konkrétnímu jazyku (tlak systému, snaha o vyrovnanost systému), jednak jazykům obecně (univerzální tendence jazykového vývoje, konkrétně zejména příznakovost); 2) nářeční vliv, tj. vliv jednoho dialektu na jiný dialekt téhož jazyka;⁶⁶ 3) cizí vliv, tj. vliv jednoho

65 Lákavé je pak pomýšlet na transpozici tohoto principu ze sféry změn strukturních do oblasti lexika, k tomu srov. Boček (2013b) s další literaturou.

66 Připomeňme, že zvláštním typem nářečního kontaktu je koineizace; podrobněji o mechanismech tohoto procesu srov. výše, str. 87–91.

jazyka na jiný jazyk.⁶⁷ Autorka často ukazuje, že rozdíl mezi body 2) a 3) je relativní: oba typy představují různé body téhož kontinua; hranice mezi tím, co je ještě dialekt a co už jazyk, není ostrá a do velké míry závisí na pozorovatelově rozhodnutí.⁶⁸ Naopak k otázce vztahu bodu 1) vůči bodům 2) a 3) se autorka v uvedených pasážích nevyjadřuje.

(3) Nakonec opět otázku pojmání vztahu interně a externě motivované změny v obou modelech porovnejme. První závěr, který je možno učinit, je ten, že z hlediska faktorů ovlivňujících jazykovou změnu snad lze počítat s tím, že řada z nich je významně účastna jak při externě, tak při interně motivované změně. Snad to lze i zobecnit a říci, že jakýkoliv kontakto-lingvistický model by měl zároveň zahrnovat i obecnější rámec, tj. vyjádřit se k problematice jazykové změny vůbec – srov. ostatně například model Gómeze-Rendóna představený výše (str. 154–156), který je sice primárně zkonstruován jako nástroj pro chápání kontakto-lingvistických změn, ale obecněji se v něm počítá s tím, že jde o model faktorů hrajících roli při jazykové změně vůbec. Z našich dvou modelů je v tomto ohledu výrazně propracovanější model Thomasonové; Van Coetsem se k interně motivované změně vyjadřuje jen okrajově.

Mají-li interně a externě motivovaná změna mnoho společného (faktorů, které při nich hrají roli, typy konečných výsledků změny v jazyce), lze si pak samozřejmě položit otázku, zda je namístě samo jejich rozlišení. Oba naše modely se k této věci staví sympatickým způsobem, když toto základní rozlišení zachovávají, ale zároveň rozumným způsobem relativizují. Podstatné pak je, že v těchto intencích potom získáváme vlastně trochu jiné rozlišení typů změn: 1) změna motivovaná pouze interně, tj. pro její vysvětlení plně vystačíme se zohledněním pouze interních dispozic jazyka; 2) změna motivovaná zároveň jak interně, tak externě, tj. je nejlépe vysvětlena tak, že pro její vznik, průběh a výsledek hrály roli interní dispozice jazyka i externí skutečnost kontaktu s jiným jazykem; 3) změna motivovaná pouze externě, tj. změna byla vyvolána jen a pouze kontaktem s jiným jazykem. Thomasonová zřetelně tenduje k tomu pojímat většinu

67 Přínosem autorky je pak zavedení ještě čtvrtého typu motivace jazykové změny, totiž záměrnosti samotných mluvčích, mající za následek vědomě uskutečněnou změnu (*deliberate change*), k tomu srov. zejména Thomason (2007). Jindy je však tato příčina, respektive změna, rozebírána jako jeden z mechanismů uplatňujících se při jazykovém kontaktu (srov. Thomason 1997a, 202–203, 2001, 149–152, 2003, 703–704, viz k tomu výše, str. 144).

68 Speciálně ke vztahu (rozdílu a podobnosti) mezi kontaktem mezidialektovým a mezijazykovým srov. Thomason (2003, 687–688), nověji Bowern (2013, 414–416), k vztahu jazyk : dialekt obecně srov. např. Chambers – Trudgill (1998), Guy (1990, 49).

jazykových změn jako spadajících do druhé ze zmíněných kategorií, počítá však i s ostatními dvěma. Van Coetsem zřejmě vidí všechny tři kategorie prostě jako potenciálně rovnocenné, poměrem jejich reálné manifestace se nezabývá.⁶⁹ Z uvedené perspektivy rozlišení tří typů změn se lze dívat i na jiné teorie vysvětlující jazykovou změnu, respektive vůbec na vývoj zkoumání jazykové změny. Můžeme zde pozorovat široké rozpětí od jednoho pólu k druhému. Mezi zastánce názoru, že změnu je možno vysvětlit pouze z vnitřních dispozic jazyka, by patřil například de Saussure, v zásadě celý generativistický proud, v rámci historické lingvistiky pak například Lass (1980). Naopak na druhém pólu jsou ti, podle nichž lze naopak jazykovou změnu vysvětlit pouze a jedině z vnějších příčin. Ze starších prací sem spadají například Meillet (1921), Bailey (1980) či Mühlhäusler (1985). Ze současných modelů sem patří „speaker-based model of change“ Jamese Milroye (srov. například Milroy 1992, 1997, 1999), ve kterém neexistuje prostor pro systémově interní motivaci změny. Jakákoli změna začíná u mluvčího a její ustálení je otázkou vypůjčování si této inovace dalšími mluvčími: „if an innovation starts with a speaker or speakers, its acceptance into the language system depends on its being passed from the innovators to other groups of speakers. The whole process of linguistic change is therefore the same process of linguistic borrowing“ (Milroy 1999, 23).⁷⁰ Asi nejvíce se pojetí, že každá jazyková změna je vyvolaná kontaktem, uplatňuje v Mufweneho (2001) „ekologickém“ pojmání jazykového vývoje.⁷¹ Připomeňme, že podle našeho vymezení z první kapitoly patří přístupy blížíící se prvnímu pólu do konvencionalistického paradigmatu, zatímco přístupy blížíící se pólu druhému do paradigmatu revolučního. Střední postavení modelu Thomasonové i modelu Van Coetsemova pak (jako ostatně i jiné jejich rysy) odpovídá revizionistickému paradigmatu.

69 Důležitá je poznámka Johanny Laaksové o tom, že by bylo třeba soustředit se na detailní zjišťování rozdílů v chování jazykových elementů, které jsou výsledkem jazykové změny motivované zároveň externě a interně na jedné straně, a elementů, které jsou výsledkem změny motivované pouze externě, tedy všítmat si rozdílů mezi body 2) a 3). Je to úkol nesnadný („No rose garden for historical contact linguistics, but blood, sweat and tears“ – Laakso 2001, 209).

70 Poměrně překvapivě nacházíme něco podobného také u Van Coetsema (1988, 42), ale přesto s důležitým dodatkem, který tento názor zase výrazně koriguje: „Insofar as internally induced change can spread from one speaker to another within the language community, it could be considered a form of borrowing (externally induced change), however, with the crucial difference that each speaker of the language community shares the system and the internal logic or the universality of the change.“

71 Další literaturu k takto založeným směrům a diskusi k tomu viz u Bowerňové (2013, 413–414).

Určení kontaktového vlivu

Jednou ze základních složek každé kontaktologické teorie by mělo být tážení po tom, jak poznat kontaktový vliv, tedy na základě jakých kritérií je možno uvažovat o tom, že určitá jazyková změna ve zkoumaném jazyce proběhla pod vlivem kontaktu s jiným jazykem.

Tuto otázku mnohem více rozebírá model Thomasonové, zatímco Van Coetsem ji tematizuje minimálně. Nacházíme u něj velmi roztroušeně zmínky pouze obecnějšího rázu, že pokud je badatel dobře informován o zdrojovém a přijímajícím jazyce, měl by být v zásadě schopen určit, zda daná změna byla motivována interně nebo externě, a že je samozřejmě obtížnější určit kontaktovou změnu v situaci, kdy jsou oba jazyky velmi podobné (Coetsem 1988, 44). Vcelku však lze říci, že Van Coetsemův model nenabízí přesnější návod, jak kontaktový vliv poznat.

Jinak je tomu v modelu Thomasonové. Zde se sice také setkáme s velmi obecnými a širokými vymezeními,⁷² ale jinak se v něm trvale nabízí jedno základní vodítko a soubor několika kroků, kterými je třeba projít, abychom kontaktový vliv odhalili a určili.⁷³

Oním základním vodítkem je pohled na jazyk jako celek. I pokud je náš zájem zaměřen na nějakou konkrétní jazykovou změnu, u které si chceme klást otázku, zda byla dána kontaktově, kladná odpověď je uspokojující jenom tehdy, pokud zároveň existuje doklad, resp. alespoň podezření, že také nějaké jiné změny či jevy v daném jazyce jsou výsledkem kontaktového vlivu téhož cizího jazyka. V pozadí této myšlenky je nepravděpodobnost toho, že by kontaktový vliv zanechal v ovlivňovaném jazyce pouze jednu jedinou, izolovanou stopu. Pravděpodobnost, že změna je dána kontaktem, stoupá, pokud další jevy s předpokládaným kontaktovým původem nacházíme napříč jazykovým systémem, tj. na různých jazykových rovinách.

Uvedené vodítko jistě není originálním příspěvkem Thomasonové ke kontaktologii. Jistě by se našla řada starších prací, v nichž je požadavek na existenci více rysů/změn, o nichž se dá uvažovat jako o kontaktově daných, explicitně formulován. V oblasti substrátové teorie to například tematizuje Vraciu (1963, 91): „vlijanije substrata dopustimo tol'ko jesli jazykovej fakt

72 Srov. Thomason (2003, 688): „[...] contact between languages (or dialects) is a source of linguistic change whenever a change occurs that would have been unlikely, or at least less likely, to occur outside a specific contact situation“; podobně srov. Thomason (2001, 62–63, 2008, 47). Thomason (2010, 32) pak uvádí, že toto vlastně není kritérium, jak poznat kontaktový vliv, ale prostě obecná definice kontaktově vyvolané změny.

73 Nejnověji představuje originální postup určování kontaktového vlivu také Mailhammer (2013).

ne stoit izolirovano (v tom smysle, čto dolžny byt' nalico i drugije dannyje svjdetel'stvujuščije o podobnom vozdejstvii)". V každém případě je to ovšem důležité, ba zásadní východisko, bez jehož splnění lze těžko pro konkrétní změnu argumentovat kontaktem.

Sám soubor kroků, které Thomasonová považuje za základní požadavky, jež je třeba splnit, aby bylo možno uznat kontaktní vliv, působí na první pohled poněkud samozřejmě, přesto však v sobě skrývá důležité prvky a představuje přinejmenším dobrý algoritmus umožňující rozdělit si výzkum kontaktně daných změn do dílčích úseků.

1) Identifikace zdrojového, ovlivňujícího jazyka. Je nutné mít co nejlepší znalosti o jeho podobě, a pokud se jedná o jazyk málo doložený nebo vůbec nedoložený, je třeba vycházet z co nejbližšímu příbuzných jazyků doložených, nebo z jeho pokračování. Musí být dokázáno, že předpokládaný zdrojový jazyk byl se zkoumaným jazykem v dostatečně těsném kontaktu na to, aby mohlo dojít ke kontaktnímu působení. První bod představuje tedy jakýsi podrobný (pre)historicko-socio-lingvistický popis pojednávané kontaktní situace. To je samozřejmě úkol čím obtížnější, čím hlouběji do minulosti se díváme. V případě prehistorického kontaktu, tedy jazyků pouze rekonstruovaných, je výrazně omezující už sama skutečnost, že jde o jazyky rekonstruované: prajazyk zrekonstruovaný pomocí srovnávací metody je vždy pouhým modelem reálně existujícího prajazyka, možná je pouze neúplná rekonstrukce (srov. k tomu podrobněji už v kapitole 1). Pomocníky v nouzi mají být podle Thomasonové jednak doložená pokračování hypotetického ovlivňujícího jazyka, jednak jeho jazyky příbuzné, pokud jsou lépe doloženy. K tomu je možno ještě dodat, že zapojit lze také jazyky příbuzné s jazykem ovlivňovaným. Takto postupoval Petrucci (1999), který při průzkumu kontaktních vlivů praslovanštiny na prarumunštinu vždy srovnal vývoj zkoumaného rysu v rumunštině s vývojem téhož rysu v ostatních románských jazycích a sledoval podobnosti a rozdíly. Byl-li vývoj v ostatních románských jazycích výrazně jiný než v rumunštině, pravděpodobnost slovanského vlivu na rumunštinu byla podle autora větší. Upozornit je ovšem třeba také na úskalí tohoto postupu. Není totiž nikdy s jistotou zaručeno, že v oněch jazycích příbuzných s ovlivňovaným jazykem (v tomto případě v románských jazycích vůči rumunštině) proběhl vývoj daného rysu pouze z interních motivací; je možné, že i zde hrál roli kontakt opět s dalšími, třeba i nepříbuznými jazyky. Můžeme se tedy setkat i se situací, kdy vývoj rysu podezřelého v ovlivňovaném jazyce z kontaktního vlivu je ve skutečnosti zachováním interních vývojových tendencí, zatímco v příbuzných jazycích jde ve vývoji téhož rysu jiným směrem o kontaktní působení ještě dalších

jazyků. Totéž v zásadě musí platit také o jazycích příbuzných s předpokládaným ovlivňujícím jazykem. I zde by bylo třeba zohledňovat v jejich vývoji možné zcela jiné kontaktní vlivy dalších jazyků. Přitom všem navíc stále platí, že táž změna může být motivována jak interně, tak externě zároveň, a to ve všech uvažovaných jazycích. Můžeme tak nakonec dostat poměrně velké množství kombinací shod a rozdílů zkoumaného rysu ve všech těchto jazycích. Příklady (kde RL = přijímající jazyk, SL = zdrojový jazyk, p = příbuzný jazyk, n = nepříbuzný jazyk, A, B = různé podoby zkoumaného rysu):

(1) kontaktní vliv SL → RL je velmi pravděpodobný:

p ₁ RL: B, p ₂ RL: B ↑ interní vývoj	RL: A ← SL: A	pSL: A ↑ interní vývoj
---	---------------	---------------------------

(2) kontaktní vliv SL → RL je méně pravděpodobný než v případě (1):

pRL: B ↑ interní vývoj i ↑ kontakt (n vůči pRL: B)	RL: A ← SL: A	pSL: A ↑ interní vývoj
---	---------------	---------------------------

(3) kontaktní vliv SL → RL je méně pravděpodobný než v případě (2):

pRL: B ↑ kontakt (n vůči pRL: B)	RL: A ← SL: A	pSL: A ↑ interní vývoj
--	---------------	---------------------------

(4) pRL slouží spíše k diskusi nad možností multikauzality změny v RL, protože táž změna proběhla v pRL interním vývojem

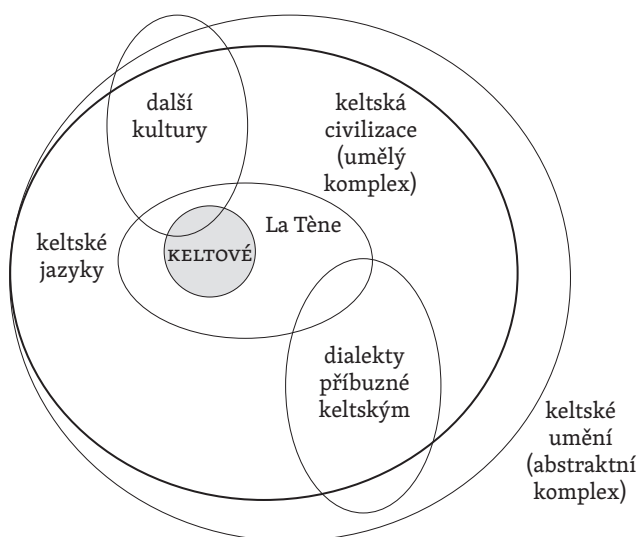
pRL: A ↑ interní vývoj	RL: A ← SL: A	pSL: A ↑ interní vývoj
---------------------------	---------------	---------------------------

Pravá strana schématu získává na důležitosti v situacích, kdy není doložen SL. Pak podobu jeho rysu, kterým měl ovlivnit RL, předpokládáme na základě znalosti pSL. Zjistíme-li přitom, že v pSL je zkoumaný rys dán spíše kontaktem s jazykem s ním nepříbuzným (n vůči pSL), pak se o znalosti pSL téměř nelze opřít. Možných kombinací levé a pravé strany schématu je opravdu velmi mnoho a vyznat se v konkrétní situaci je obtížné. Každopádně však platí,

že nutnost zapojení jazyků, s nimiž jsou zdrojový a přijímající jazyk příbuzné, z důvodu neznalosti podoby RL a/nebo SL, výrazně snižuje výpovědní sílu výkladu oproti situaci, kdy je možno porovnávat přímo vývoj ve zdrojovém a přijímajícím jazyce. Úkol se samozřejmě ještě více komplikuje v případě, že přímo přijímající jazyk a zdrojový jazyk jsou jazyky blízce příbuzné.

Pokud jde o sociolingvistické poznatky nutné ke zvažování kontaktového vlivu, je zřejmé, že v případě prehistorických jazyků se stávají hlavními pomocnými vědami historickosrovnávací lingvistiky historie a archeologie. Vztah obou těchto věd k diachronní lingvistice je přitom komplikovaný a pojednat o něm by vystačilo na samostatnou monografii. Zde se spokojíme alespoň s několika poznámkami.

V případě vztahu jazykovědy a archeologie je třeba konstatovat dva důležité rozdíly, které bývají někdy ke škodě věci opomíjeny. Zaprvé souhlasíme s Kortlandtem (1990), že vztah obou disciplín je v jednom ohledu asymetrický. Pro konkrétní zjištěný jazyk lze hledat archeologickou kulturu, která by mu mohla být přiřazena, ale naopak to neplatí: pro konkrétní zjištěnou archeologickou kulturu nelze nutně hledat jazyk, který by jí odpovídal, protože řada jazyků se prostě nedochovala. Kromě toho je samozřejmě třeba mít vždy na paměti neúplnost překrytí kultury a jazyka, protože různé druhy identit (kulturní, etnická, jazyková) se nikdy nekryjí stoprocentně. Velmi instruktážně k tomu srov. Květina (2010, 654) na příkladu identit keltských:⁷⁴

74 K otázkám etnicity a identit srov. dále například práce Pohlovy (Pohl 2005, 2008a, 2008b) a porůznu výše v kapitole 2.

Analogické schéma s různými druhy identit by jistě bylo možno zkonstruovat také pro svět slovanský.

Zadruhé chceme spolu s Meidem (1989) a Zimmerem (1990a, 2006) uvést, že ačkoli obě disciplíny dospívají k rekonstrukci předmětu svého bádání, rozdíl je v tom, že v případě archeologie je rekonstruovaná kultura celkem jednoznačně lokalizována v čase a prostoru, zatímco v případě lingvistiky je rekonstruovaný jazyk abstraktní záležitostí.⁷⁵

V případě vztahu jazykovědy a historie je situace jiná. Specifikem je to, že jedna z věd, historickosrovnávací lingvistika, předmět svého bádání rekonstruuje z doloženého pozdějšího materiálu, zatímco druhá, historie, předmět svého bádání, tj. dějiny, sice také rekonstruuje, ale materiál k tomu sloužící může pocházet i ze stejné doby jako tento předmět: vycházet lze z doložených dobových pramenů. Při protnutí zájmu obou věd pak je třeba myslet na to, že jedna a táž doba znamená pro lingvistu prehistorii a pro historika historii. Úskalí ve využívání historických poznatků v lingvistice jinak spočívá hlavně v různých, často se výrazně lišících interpretacích historických pramenů historiky. Objektivnost historických interpretací jak známo klesá, čím dále do minulosti se noříme. Z historických poznatků proto ještě může dobře těžit historická sociolingvistika, zatímco disciplína, kterou bychom mohli nazvat prehistorická sociolingvistika, je na tom hůře. Přitom právě o ni se chce a musí zkoumání prehistorického kontaktu jazyků opírat.

2) Existence sdílených, společných jazykových rysů/změn v předpokládaném zdrojovém a předpokládaném přijímajícím jazyce. Zde je podstatné, že sdílené rysy nemusí být v obou jazycích absolutně identické ve všech ohledech. Je známo velké množství případů, kdy mají kontaktové dané rysy v přijímajícím jazyce jinou formu, jinou distribuci či jinou funkci, než jakou mají jejich vzory ve zdrojovém jazyce. Sdílené rysy zkrátka musí být podobné alespoň do té míry, aby vůbec bylo možno uvažovat o kontaktovému vlivu. Zásada přitom platí jak pro přejímání, tak pro interferenci skrze shift. Pro první typ zmiňme například skutečnost, že jazyk kannada přejal ze sanskrtu pasivní konstrukci, ale oproti zdrojovému jazyku ji rozšířil i do oblasti intransitivních sloves. Pro druhý typ lze uvést uralský vliv na ruštinu v absenci slovesa 'být' v jistých větných typech, přičemž v ruštině je tato absence kontextově volnější, sloveso 'být' chybí i v typech, u kterých

75 I když jsou lingvisté, kteří se domnívají, že tomu tak není a že se rekonstruuje reálný prajazyk (viz k tomu v kapitole 1, str. 36–41).

v uralských jazycích toto sloveso je (oba příklady viz Thomason – Kaufman 1988, 63⁷⁶). Často bývají připomínána také různá přehodnocení zdrojového rysu v oblasti prozodie přijímajícího jazyka. Například v jazyce ruských Romů, kde je přízvuk pravidelně fixován na poslední slabiku slova, se v přejatých slovech z ruštiny přízvuk klade na slabiku předposlední – a jde tak o reinterpretaci volného přízvuku ruštiny. Podobně v srbochorvatských nářečích, jež byla v kontaktu s maďarštinou, došlo ke změně volného přízvuku na pevný, ale ustálil se nikoli na první slabice slova, jako je tomu v maďarštině, ale na penultimě.

Dodejme, že stejně jako Thomasonová pojímá věc i Van Coetsem („[...] the product of externally induced change, by definition different from the *rl*, can and very often will differ from its source, the *sl*, as well“ – Coetsem 1988, 40). V druhé autorově knize je tato problematika pevněji zabudována do teorie pod pojmy nedokonalá imitace (*imperfect imitation*) a nedokonalá akvizice (*imperfect acquisition*). První se týká RLA, druhý SLA; zastřešujícím pojmem pro oba typy je potom konverze (*conversion*) – viz Coetsem (2000, 154–155, 188–190).

K tematice neúplné shody rysů zdrojového a přijímajícího jazyka viz nověji také Siemund (2008, 7). Za podstatný považujeme náhled uplatňovaný v modelu Johansonově: se skutečností rozdílné podoby zkoumaného rysu ve zdrojovém a v přijímajícím jazyce je třeba počítat jako s principem, respektive logickou daností: „Copies are never ‘imported’ or ‘transferred’ foreign elements and never true replicas of their models. There are always dissimilarities in substance, meaning, contextual applicability and frequency between models and copies. [...] identity between models and copies is in principle excluded, all similarities being partial“ (Johanson 2008, 62–63).

3) Důkaz, že zkoumané rysy NEBYLY přítomny v předpokládaném přijímajícím jazyce předtím, než se dostal do kontaktu s předpokládaným zdrojovým jazykem. To znamená, že je třeba ukázat, že ke vzniku těchto rysů došlo ve zkoumaném jazyce inovací v době kontaktu s druhým jazykem.

4) Důkaz, že zkoumané rysy BYLY přítomny v navrhovaném zdrojovém jazyce předtím, než se dostal do kontaktu s přijímajícím jazykem.

Vidíme, že třetí krok je záležitostí datace pojednávané změny (nastolení rysu) v přijímajícím jazyce a čtvrtý krok záležitostí datace stejného

76 V pozdějších pracích Thomasonové je tato skutečnost rozpracována také v souvislosti s jevem negociace, který autorce spadá mezi základní mechanismy jazykové interference, srov. Thomason (1997a, 199–200, 2001, 142–146, 2003, 700; viz už také výše, str. 144).

jevu (existence rysu) ve zdrojovém jazyce. Oba kroky v součtu představují vlastně požadavek na stanovení relativní chronologie jedné a téže změny ve dvou různých jazycích. Opět je zde třeba uvést, že čím více do minulosti se dostáváme, tím obtížnější je změny datovat. U rekonstruovaných jazyků se velmi často setkáváme s tím, že konkrétní změna může být datována ve velmi dlouhém časovém rozpětí, nebo existují podstatné rozdíly v dataci změny a zdůvodnění této datace u jednotlivých autorů.

5) Odhalení možných interních motivací a dispozic k dané změně, které mohly k jejímu vzniku spoluvést a při jejím průběhu spolupůsobit. To je úkol z hlediska dokazování vnějšího vlivu spíše přídatný, ale z hlediska požadavku na co nejpresnější a nejpodrobnější vysvětlení jazykové změny naopak nutný. O této zásadě multikauzality jazykové změny v modelu Thomasonové jsme pojednali už výše (str. 180–181). Pátý krok je vlastně tím okamžikem, kdy se říká, zda změna, kterou zkoumáme, patří do kategorie změn motivovaných pouze externě, anebo do kategorie změn motivovaných zároveň jak externě, tak interně. Je přitom zjevné, že umístění tohoto úkolu právě až na samý závěr zkoumání působí jako provokativní rys celého postupu představeného Thomasonovou. V tradiční historické lingvistice se obvykle hledáním interních motivací jazykové změny naopak začíná.

Uvedené základní kritérium a z něj odvozenou sadu kroků zmiňuje Thomasonová ve většině svých textů, přičemž v některých je představuje – spíše implicitně – jako obecně platné zásady (Thomason – Kaufman 1988, 60–61, Thomason 2003, 710), v jiných však – i explicitně – uvádí, že se týkají především vzájemné souvislosti mezi strukturními (rozuměj syntaktickými, morfologickými a fonologickými) vlivy („[...] no case of contact-induced structural change will be fully convincing if we cannot point to other instances of structural interference from the same source language in the same receiving language“ – Thomason 2001, 93; „[...] if structural interference of any kind has occurred, it is highly unlikely to be isolated in the system. The best strategy is to look for a series of independent, unrelated structural changes in the proposed receiving language“ – Thomason 2008, 49), zatímco rozeznání lexikálního vlivu je v zásadě snadné, a tak podobné kritérium (a sadu kroků) vlastně ani nevyžaduje. Takové zdůvodnění lze sice chápat, koresponduje ostatně s obecně přijímanou poučkou, že detekovat jazykový kontakt je snazší na rovině lexikální než jinde, ale přesto se zdá v tomto kontextu poněkud ochuzující, neboť vlastně snižuje výpočetní sílu uvedeného kritéria i následné sady kroků. Thomasonová se často

vyjadřuje v tom smyslu, že zjistit lexikální výpůjčky je naprosto snadné (srov.: „[...] establishing that words have been borrowed is much less likely to present major difficulties for a historical linguist“ – Thomason 2008, 49; „I focus on structural interference here because identifying lexical transfer is, by comparison, child’s play“ – Thomason 2009, 361; „[...] given a reasonable amount of luck, loanwords will declare their origin, in which case no further effort is needed“ – Thomason 2010, 34). Tak se možná situace může jevit historickému lingvistovi, který většinou spíše až sekundárně využívá práci, vykonanou etymologem, k vlastním interpretacím (typicky se uznaná existence výpůjček a jejich forma využívá k přesnějšímu určení, kdy proběhla určitá hlásková změna). Sama etymologická analýza lexémů a odhalení, zda se jedná, či nejedná o výpůjčky, je však mnohdy velice komplikovaným úkolem. Etymologické slovníky obsahují mnoho hesel, v nichž se pro jedno a totéž slovo uvádějí různé etymologie a velmi často spolu soupeří výklad, že jde o výpůjčku, s výkladem o domácím původu slova. V řadě případů jsou přitom oba výklady zhruba rovnocenné a na misku vah už nelze přidat další argumenty. Například právě velké množství praslovanských slov je z etymologického hlediska problematických, takže i stanovení kontaktu praslovanštiny s jinými jazyky na lexikální rovině je obtížné (srov. diskuse níže v jednotlivých dílčích úsecích kapitoly 4).⁷⁷ Uvedená skutečnost má navíc v rámci obou kontaktologických modelů, které zde užíváme, zásadní vliv, protože právě vztah (totiž různé podoby vztahu, a to jak kvantitativní (kolik), tak kvalitativní (ano či ne) povahy) mezi kontakto-
vými vlivy lexikálními a kontakto-
vými vlivy strukturními v rámci jednoho jazyka jsou základní pro určení typu jazykového kontaktu, který mezi dvěma zkoumanými jazyky probíhal. Proto zde přijímáme širší pojetí, v rámci kterého do výše uvedeného základního kritéria i sady postupných kroků spadá také zkoumání vlivů lexikálních. Pro přesnost je k tomu ještě třeba dodat, že tím není popřena demýtizace tradičního názoru, že strukturní vliv je možný pouze tehdy, jsou-li prokazatelné lexikální vlivy téhož jazyka na zkoumaný jazyk, jak jsme o tom pojednali výše (str. 119). Zahrnutím i lexikální roviny do tohoto kritéria se však říká, že existují-li lexikální výpůjčky, je v jistých případech (kontakto-
vé působení typu borrowing) i pravděpodobnost strukturního vlivu větší, než kdyby neexistovaly.

Kromě postupu, jak se dobrat pozitivního určení, že jisté jazykové jevy jsou dány kontakto-
vým vlivem, se u Thomasonové diskutuje také otázka,

77 Otázce rozdílné detekovatelnosti lexikálních a strukturních kontakto-
vých vlivů, její relativnosti a vůbec vztahu etymologie jako disciplíny ke kontakto-
vé lingvistice srov. Boček (2013b).

jak NEdokazovat, že se vyskytla kontaktní změna, tj. vyvrací se některé tradované názory na dokazování kontaktního vlivu, zejména následující:

1) Pro kontaktní původ změny nelze argumentovat, podařilo-li se vysvětlit změnu interními dispozicemi. Opět připomeňme, že v modelu Thomasonové se naopak počítá s vícečetnou motivací jazykové změny. S tím souvisí i další názor, že:

2) Pro kontaktní vliv nelze argumentovat, pokud stejná nebo podobná změna proběhla v jiném jazyce bez vnějšího vlivu. Odmítnutí tohoto názoru vyplývá ze stanovení důležité role vnějších faktorů při jazykové změně. Každá kontaktní situace je unikátním souborem okolností, a proto jedna a táž změna může v jedné kontaktní situaci být motivována pouze interně, v jiné situaci však k jejímu provedení přispívají také kontaktní vlivy.

3) Pokud neexistují lexikální přejímky, nelze dokazovat kontakt na jiných jazykových rovinách. Víme již, že to platí pouze pro přejímání, nikoli pro shift.

4) Pro kontaktní vliv nelze argumentovat, neshoduje-li se úplně zkoumaný rys ve zdrojovém a v přijímajícím jazyce. To je věc, která spadá do diskuse nad druhým krokem postupu, jak identifikovat kontaktní vliv – viz k tomu výše, str. 188–189.

Vedle obecného vymezení, jak kontaktní vliv identifikovat a jak ne, věnovala Thomasonová ještě tři samostatné texty speciálnější otázky, jak určit kontaktní vliv u časově vzdáleného kontaktu, tedy u jazykových situací, o nichž nám často chybí dostatek informací, a to jak sociolingvistických (historická situace etnik, která jazyky hovořila, doloženost jejich kontaktu, demografické údaje apod.), tak čistě lingvistických (doloženost samotných jazyků, znalost jejich struktury a vývoje), tedy v podstatě nejrůznějších informací spadajících napříč do všech uvedených pěti kroků, pomocí nichž je třeba se dobírat určení kontaktního vlivu.⁷⁸

První text (Thomason 1993) je nejobecnější, zabývá se otázkou, co můžeme dělat ne pouze v kontaktní lingvistice, ale v historické lingvistice obecně, pokud nemáme dostatek dostupných informací o (pre)historii zkoumaných jazyků. Autorka někdy poměrně přísně uvádí, že pokud třeba jen jedna z uvedených prerekvizit (tj. kroků jejího postupu) není naplněna, pak tvrzení o vnějším vlivu není opodstatněné: „[...] if we lack information on one or more of the prerequisites, then no claim of substratum interference is justified“ (Thomason 1993, 491). K tomu sice vzápětí také dodává, že to neznamená, že by nutně k žádnému kontaktnímu vlivu v dané málo

78 Srov. k tomu už Thomason – Kaufman (1988, 110–115).

popsané situaci nedošlo (pouze zkratka chybějící informace, které by nám ho umožnily dokázat: „[...] lack of sufficient information certainly does not mean that there was no substratum interference; it merely means that we have no way of finding out whether or not there was any“; Thomason 1993, 492), ale tvrzení, že jsme kontakto-
vlyv dokázali, může někdy naše znalosti spíše ještě více zatemnit: „I want to underline the important point here: relaxing methodological criteria in order to make an explanatory hypothesis possible does not advance our knowledge of language or its history. A scientific hypothesis, in historical linguistics as in other disciplines, is fruitful — it leads to other discoveries, it enables us to make connections between things that previously seemed unconnected, it helps us understand things that used to be mysterious. But assigning mysterious features of Celtic structure to an unattested substrate language doesn't make the features any less mysterious; it simply adds mystery to mystery. The same is true of all other substratum hypothesis in cases where one or more of the prerequisites can't be satisfied“ (Thomason 1993, 492). V takových případech považuje autorka za správnější říci, že nemáme pro zkoumané rysy vůbec žádné vysvětlení: „[...] it is a mistake to believe (as a considerable number of historical linguists apparently do) that a weakly-supported explanation is always better than no explanation at all“ (Thomason 1993, 486); „saying “I don't know” is sometimes the only respectable position to take“ (Thomason 1993, 490). Tyto výroky zní sice dosti negativisticky, ale připomeneme-li si různé fantastické hypotézy, které byly vysloveny v historickosrovnávací jazykovědě o vývoji konkrétních jazyků či jejich rysů, působí naopak autorčino stanovisko docela sympaticky a vlastně rozumně; obzvláště pak její varování před závěry činěnými na základě málo podložených informací platí pro množství výkladů etymologických. Na druhou stranu sama autorka časem zjevně své stanovisko trochu zmírnila, nověji u ní čteme, že v určitých případech je možno nevykonat jeden nebo dokonce více z uvedených kroků, aniž by se hypotéza o kontakto-
vlyvu oslabila (Thomason 2009, 361).

Ve svém druhém textu (Thomason 1998) se autorka pokusila přece jen formulovat určitá základní kritéria, jak pohlížet na kontakt v dávné minulosti, respektive jak se ho dobírat. Jsou dvě:

1) „kritérium uniformity“ (*uniformitarian criterion*): v dávné minulosti probíhal jazykový kontakt podobně, jak to známe ze současných kontakto-
vých situací, tj. nebyl zřejmě výrazně kvalitativně jiný („[...] there were no contact situations in the past that lacked analogues in the modern world“ - Thomason 1998, 158; srov. už i Thomason - Kaufman 1988, 94).

Samo kritérium či princip uniformity má v lingvistickém výzkumu dlouhou tradici, a u Thomasonové tak jde o jeho aplikaci na užší oblast kontaktní lingvistiky. Počátky formulování a užívání tohoto kritéria však leží v přírodních vědách, zejména v geologii a biologii. Tyto počátky a první užití v lingvistice (především u W. D. Whitneyho a mladogramatiků) rozebírá Christy (1983). Nověji se tématem zabýval Labov ([1972 =] 2001, 9–27). Kritérium uniformity podrobněji zkoumal také Lass (1997, tam i další literatura), který nakonec dospěl k formulaci dvou vzájemně provázaných pravidel tohoto znění: 1) „General Uniformity Principle: Nothing that is now impossible *in principle* was ever the case in the past“ (Lass 1997, 26). Řečeno popularizačně, je to v podstatě formule říkající, že v minulosti se neděly zázraky. Pro samotný lingvistický výzkum autor tuto poučku reformuluje v tomto znění: „No linguistic state of affairs (structure, inventory, process, etc.) can have been the case only in the past“ (Lass 1997, 28); 2) „Principle of Uniform Probabilities: The general distribution of likelihood in a given domain was always the same in the past as it is now“ (Lass 1997, 26). Opět řečeno popularizačně, podle této formule se vždy děly především ty nejpravděpodobnější věci. Reformulace pro lingvistiku pak zní: „The (global, cross-linguistic) likelihood of any linguistic state of affairs (structure, inventory, process, etc.) has always been roughly the same as it is now“ (Lass 1997, 29). Vidíme, že první pravidlo je obecné a deterministické, zatímco druhé je konkrétnější, od prvního odvozené a především výpovědně slabší, protože statistické a probabilistické.

Při aplikaci kritéria uniformity ovšem vždy hrozí nebezpečí plynoucí z neúplné indukce. Do minulosti projektujeme naše aktuální znalosti přítomného světa („to the best of our knowledge“), ale ty se průběžně proměňují a precizují. Jev, který ještě dnes neznáme, může být zítra objeven, a poté také předpokládána jeho existence i v minulosti.

Při zkoumání jazykového kontaktu v dávné minulosti se tedy lze opírat o analogické časově novější situace, které jsou lépe probádány, protože k nim máme více dat. Může to sice znamenat srovnávání zkoumané minulé kontaktní situace s nějakou *jednou konkrétní* současnou kontaktní situací, ale nikoli stoprocentní, pouze částečné. Každá kontaktní situace je unikátní kombinací nejrůznějších činitelů (lingvistických, sociálních, historických, geografických apod.) a hledat a využívat ke srovnání můžeme pouze větší či menší analogie, úplnou shodu nalézt a využít principiálně nelze. Tím je samozřejmě snížena explikativní síla výkladu, ale je to maximum dosažitelného. V navrženém kritériu můžeme vidět ještě další aspekt: toto kritérium také znamená, že se můžeme/máme při zkoumání časově vzdále-

né kontaktní situace opřít o *obecnější závěry* učiněné z průzkumu velkého množství současných kontaktních situací. Objevené a ověřené mechanismy toho, jak funguje jazykový kontakt, lze projektovat do předpokládaného kontaktu minulého. Protože objevování a ověřování takových mechanismů je v zásadě kontinuální proces v podobě neúplné indukce, postupem času, tedy v průběhu vývoje kontaktologie, se zjištěné obecné poučky precizují. V danou chvíli, kdy chceme/potřebujeme využít jejich sílu, ovšem vycházíme z jejich aktuálního stavu. Nejobecněji tak platí poučka, že „za určitých zhruba daných podmínek se kontakt obvykle odehrává takovým a takovým způsobem“. Pokud jde o nedokonalost shody mezi minulým a přítomným, souhlasíme s Labovem, který problematiku shrnuje v tom smyslu, že je to vlastně v pořádku, protože „[i]f the past were identical to the present in every way, the use of the present to explain the past would be simple and straightforward. But it would also be unnecessary, for there would be nothing to explain“ (Labov 2001, 20).⁷⁹

2) „kritérium jednoduchosti“ (*simplicity criterion*): existuje-li více rozdílných vysvětlení jevu, lepší je to, které je jednodušší („the simplest of two or more competing historical hypotheses wins; and the simplest hypothesis is the one that requires the smallest number of unattested steps“ – Thomason 1998, 158; srov. už Thomason – Kaufman 1988, 142; Thomason 2001, 175). Proti tomuto kritériu se postavil Bakker (2002a, 424): „I fail to see any rational grounds for this, except perhaps aesthetic reasons. In reality things do not necessarily evolve in a maximally simple way.“ Je otázkou, zda je taková kritika oprávněná, respektive, zda necílí na trochu jiný aspekt věci. Kritérium jednoduchosti je Thomasonovou představeno jako použití Occamovy břitvy v lingvistice a netýká se zjevně korespondenčního, ale koherenčního principu pravdy.⁸⁰ Je ovšem paradoxní, že při prosazování tohoto kritéria Thomasonová – jindy zaměřená výrazně empiristicky – dává přednost jednoduchosti teoretických kroků před složitostí empirie, respektive že, radikálně řečeno, implicitně pokřivuje (rekonstruovanou) realitu jen proto, aby vyhověla teoretickému postulátu. V tomto světle se uvedené kritérium jeví jako nečekané a nepřilíš šťastné odchýlení od jejího modelu: zdá se, že k němu dospívá spíše dedukcí než indukcí. Našich zkoumání se tato věc

79 Naposledy pojednal o výhodách i úskalích tohoto principu v historické lingvistice obecně a sociolingvistice zvláště Bergs (2012), upozorňující na souvislost s pojmem anachronismus.

80 Více k tomu při rozboru asi nejslavnějšího užití kritéria jednoduchosti v lingvistice, totiž v rámci Hjelmslevova empirického principu, srov. Vykypěl (2004; 2005, 317–332).

dotýká úzce, protože výše jsme při diskusi nad interpretací vzniku smíšených jazyků typu Media Lengua dali přednost Van Coetsemovu vysvětlení, které se oproti vysvětlení Thomasonové skládá z více kroků, a obecně jsme se vyslovili pro větší explikativní sílu Van Coetsemova modelu spočívajícího v dynamičtějším pohledu na jazykový kontakt, kdy se předpokládá spíše několik různých vývojových fází (střídání různých typů kontaktu) namísto jednoho kontinuálního procesu (jednoho typu kontaktu) zastávaného Thomasonovou. Otázkou také je, zda kritérium jednoduchosti neprotiřečí jinému principu zastávanému Thomasonovou, totiž multikauzalitě jazykové změny, tedy předpokladu, že jazyková změna může být vysvětlena z vnitřních i vnějších příčin zároveň. To je, jak už uvedeno, pátý krok postupu Thomasonové (viz výše str. 190), kterým se vlastně zavádí do explikace více kroků, a tedy se zvyšuje složitost vysvětlení. Z uvedených důvodů budeme užívat kritérium jednoduchosti jenom s rezervou a budeme také pamětlivi následujících slov, která napsal Vykypěl (2008, 77) o Adolfu Erhartovi: „[...] jednoduchost však neznamená absenci subtility: je-li třeba, lze zavádět i nové pojmy a vedle Ockhamovy břitvy *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem* stojí diktum *bene docet qui bene distinguit*“. Jako varování před nekritickým užíváním kritéria jednoduchosti uvedme opět příklad teorie paleolitické kontinuity, která se prohlašuje za nejlepší teorii o původu indoevropských jazyků právě proto, že je jednoduchá, nevyžaduje totiž vlastně žádné vysvětlovací kroky typu migrace obyvatel či rozšíření jazyků spolu se zemědělstvím, počítá prostě s přítomností indoevropských jazyků víceméně v dnešním rozložení už od paleolitu.

Třetí text Thomasonové k tématu jazykového kontaktu v dávné minulosti (Thomason 2004) je více zaměřen na empirickou stránku věci. Autorka se věnuje hlavně otázce, jaké máme doklady, resp. typy dokladů o časově vzdáleném kontaktu, a i pro tento kontakt postuluje poučku platnou jinak pro jazykový kontakt obecně, totiž že je snáze detekovatelný na rovině lexikální než ve struktuře jazyka.

Pokud jde o odhalování jazykového kontaktu v dávné minulosti, lze nakonec spolu s Thomasonovou i Van Coetsemem upozornit na dvě paralely. Tou první je paralela v rekonstruování. Jak uvádí Van Coetsem (2000, 276–277), v případě, že nemáme úplné informace (o genetické příslušnosti jazyků, o tom, který z nich dominoval u bilingvních mluvčích atd.), je přemýšlení o kontaktové daných změnách pouhou rekonstrukcí. Existuje tak paralela mezi rekonstruováním interně motivovaných změn, prováděným historickosrovnávací lingvistikou a její historickosrovnávací metodou, a rekonstruováním externě motivovaných změn, činěným lingvistikou kontakto-
vovou

a jejími postupy, v obou případech s analogickými limity. V obou případech je třeba vycházet z ověřených faktů a držet se teoretických aparátů a jejich postupů. Druhou paralelou je paralela s predikováním. Thomasonová se mnohokrát vyjádřila k nemožnosti predikovat kontaktové vyvolanou změnu, tedy to, jestli a jaká změna nastane vlivem kontaktu (srov. zejména Thomason 2000).⁸¹ Její závěry se vlastně dají vztáhnout i na minulé kontaktové situace a jejich rekonstrukci. Při predikci/predikování je tím, co neznáme, budoucnost, při rekonstrukci/rekonstruování je naopak tím, co neznáme, minulost. Relativní skepse v predikování tak může mít analogii i v relativní skepsi v rekonstruování. V obou případech nejsme schopni vyjádřit se deterministicky, tedy s určitostí (za stanovených podmínek se nutně odehraje/odehrálo to a to), ale pouze probabilisticky, tedy s pravděpodobností (za zjištěných podmínek existuje možnost, aby/že se odehrálo to a to).

Podaří-li se určit kontaktové změny, lze v druhém kroku v obou našich modelech zkoumat, o který konkrétní typ ze základních typů kontaktu, tak jak jsou v obou modelech vymezeny, se jednalo. Ukázali jsme už porůznu výše, že právě posouzení této otázky je achillovou patou obou modelů a zřejmě jde o obecný problém jakékoli kontaktologické teorie: je-li obtížné samo stanovení, že konkrétní rys či změna byly vyvolány kontaktem, je o to obtížnější pokusit se o druhý krok a uvnitř kontaktové určených změn vydělit různé podtypy. Badatel má před sebou většinou různě složitý soubor kontaktové změny pro danou kontaktové situaci dvou jazyků a je třeba tyto změny vzájemně usouvztažnit a vyvodit z toho patřičné závěry. V obou modelech nacházíme pokus o stanovení určitých základních implikačních pravidel takového usouvztažňování.

U Van Coetsema se jedná o pět pravidel, prezentovaných v závěru jeho druhé knihy (Coetsem 2000, 278–279). Znějí následovně:

(i) If relexification, regrammaticalization or rephonetization occurs, the applied transfer type is SL agentivity or neutralization.

(ii) If the outcome of language contact is a combination of SL articulatory habits with RL grammatical and lexical material, the applied transfer type is SL agentivity.

(iii) If the outcome reflects RL forms with SL functions, the transfer type is SL agentivity or neutralization.

(iv) If the outcome involves lexical material (contentives) from the SL with RL grammatical and phonological structure, the transfer type is RL agentivity.

81 K prediktabilitě kontaktové vyvolané změny v gramatice srov. také Matras (2009).

(v) If the outcome mainly reflects SL morphology or a reduced form of the RL morphology, the transfer type is SL agentivity at its origin, specifically the occurrence of a pidgin; if the outcome (mainly) reflects RL morphology, the transfer type is either SL agentivity (language acquisition) in its completion or RL agentivity.

V rámci modelu Thomasonové přišel s podobnými pravidly Petrucci (1999). V jeho podání mají následující podobu:⁸²

Criterion 1: If language A has incorporated non-native structural features from language B, but few or no lexical items from language B, then language A incorporated the features from language B by means of language shift (Petrucci 1999, 25).

Criterion 2: If language A has incorporated non-native lexical items from language B, but no structural features from language B, then language A incorporated the items from language B by means of borrowing (Petrucci 1999, 30).

Criterion 3: If language A has incorporated both non-native lexical items and non-native structural features from language B, and the structural features only occur in the lexical items, then language A incorporated the lexical items and structural features from language B by means of borrowings (Petrucci 1999, 31).

Criterion 4: If language A has incorporated a non-native feature from language B, and this non-native feature represents a feature intermediate to a native feature of language A and a non-native feature of language B, then (i) the non-native intermediate feature was incorporated into language A as a borrowing if it is limited to loanwords, or (ii) the non-native intermediate feature was incorporated into language A as language shift induced by language B speakers if it is widespread and occurs in the native vocabulary (Petrucci 1999, 33).

Ve zkrácené podobě znějí pak uvedená pravidla takto (Petrucci 1999, 36):

Criterion 1: the presence of non-native structural features to the exclusion of lexical transfer is indicative of language shift.

82 Sama Thomasonová přímo implikační pravidla nezavádí, tu a tam však jejich obecnější náznak nalézt lze, srov.: „If, for a past contact situation, it can be established that contact-induced change occurred, and if phonological and syntactic interference predominate, then imperfect learning must have been a major factor in the process of interference. In contrast, if mainly or only lexicon has been transferred from B to A, then imperfect learning is unlikely to have played any significant role in the process. But if sizable amounts of both lexical and structural interference can be demonstrated, it is likely to be impossible to tell, from the linguistic evidence alone, whether or not imperfect learning played a role“ (Thomason 2003, 693).

Criterion 2: the presence of non-native lexical items to the exclusion of non-native structural features is indicative of borrowing.

Criterion 3: the presence of non-native structural features limited to non-native lexical items is indicative of borrowing.

Criterion 4: the presence of intermediate non-native structural features is indicative of either borrowing if limited to non-native lexical items, or of language shift if widespread and common to native lexical items.

Mezi oběma sadami pravidel je velký rozdíl. U Van Coetsema pravidla netvoří uzavřený celek, uvedena jsou spíše jako několik z mnoha možností a navíc chybí uvedení konkrétních empirických příkladů. Naopak u Petrucciho jsou pravidla koherentní sadou, jsou budována na základě jednotného kritéria přítomnosti/nepřítomnosti a vzájemné distribuce lexicálních a strukturních interferenčních rysů v přijímajícím jazyce; autor svoje pravidla navíc obsáhle aplikoval na uvažovaný kontaktní vliv praslovanštiny na prarumunštinu. Petrucciho rozboru představují zřejmě nejpocitivější pokus podívat se pomocí modelu Thomasonové na konkrétní kontaktní situaci v její celistvosti. Nacházíme zde jednak aplikaci stanovených implikačních pravidel, jednak další atributy modelu Thomasonové, především přijetí možnosti multikauzality jazykové změny (pro některé ze zkoumaných interferenčních jevů dospěl autor k závěru, že je třeba je vyložit z interních dispozic i externích vlivů zároveň). Na druhou stranu se však Petrucci od modelu Thomasonové v některých aspektech také výrazně odlišuje. Ukázali jsme, že Thomasonová typicky vidí proces kontaktního vlivu jednoho jazyka na druhý jako kontinuální a jednosměrný: probíhá v zásadě jeden ze dvou základních typů kontaktu a se zvyšující se intenzitou kontaktu postupně narůstá počet interferenčních prvků. Petrucci však pro každý z interferenčních rysů podniká samostatný průzkum, zda se do přijímajícího jazyka dostal přejímáním nebo shiftem, u některých rysů dospívá k názoru, že byly přeneseny oběma typy kontaktu a obecně předpokládá pro celou zkoumanou kontaktní situaci spoluúčast obou základních typů kontaktu. Myslíme, že v tomto ohledu se samostatné Petrucciho rozvíjení modelu Thomasonové nevědomky přibližuje modelu Van Coetsemovu, který také – jak jsme ukázali výše – počítá s plastičtější a různorodějším průběhem kontaktu mezi dvěma jazyky.

Závěr

Podrobné srovnání obou modelů jsme provedli za tím účelem, aby se ukázala jejich síla v tom kterém aspektu. Jako nejpodstatnější se jeví zjištění

jednoho momentu, ve kterém je explikačně silnější model Thomasonové, a naopak jednoho momentu, ve kterém je silnější model Van Coetsemův. V prvním směru jde o kritéria a postup, jak se dobírat zjištění a dokázání jazykového kontaktu, v druhém o rozlišení dvou/tří základních typů jazykového kontaktu. V řadě jiných dílčích aspektů se oba modely shodují nebo jsou si alespoň velmi blízko.

Z provedeného rozboru také celkem jasně vyplývá, že oba porovnávané modely spadají do revizionistického paradigmatu historickosrovnávací lingvistiky, neboť zřetelně zastávají a specificky rozvíjejí jeho hlavní myšlenkový obsah: počítá se v nich s vyváženým poměrem divergence a konvergence ve vývoji jazyků, jazyková změna se vykládá jako výsledek souhry vnějších a vnitřních faktorů, otázka genetické příbuznosti jazyků se řeší kompromisním způsobem (geneticky se klasifikují pouze jazyky, které jsou výsledkem normálního přenosu, nikoli jazyky smíšené). Přijetím těchto dvou modelů v naší práci chceme zároveň vyjádřit, že právě revizionistický postoj se jako nejvhodnější jeví i nám.

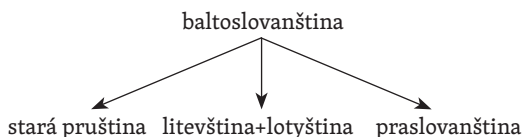
⋮ 4 Praslovanština
a jazykový kontakt

V této kapitole bude výběrově představeno několik koncepcí zformování a vývoje praslovanštiny jako samostatné větve indoevropské jazykové rodiny. U všech budeme sledovat několik základních charakteristik. Prvním z nich bude příslušnost dané koncepce do myšlenkových paradigmat historickosrovnávací lingvistiky podle jejich vymezení v 1. kapitole. Budeme přitom posuzovat především míru zohlednění jazykového kontaktu ve vývoji jazyků v té které koncepci a její vztah k základním principům historickosrovnávací lingvistiky. Postupovat budeme od přístupů konvenacionalistických přes revizionistické až k revolučním. Zásadním bude posléze zasazení probíraných koncepcí do kontextu kontaktologických modelů, které byly podrobně představeny v kapitole 3. Budeme si přitom všimnout toho, které faktory se v dané koncepci zvažují jako činné při jazykovém kontaktu (zda se tato tematika vůbec objevuje; pokud ano, zda se spíše zohledňují faktory lingvistické, nebo naopak spíše faktory sociolingvistické, nebo zda se počítá s velkou rolí obou typů faktorů, apod.). Důležité bude také posouzení, kam by návrhy konkrétních praslovanských jazykových změn, o nichž se uvažuje jako o kontaktové daných, spadaly v rámci základních typů kontaktu a jejich vnitřního členění (tj. posouzení, zda šlo spíše o RLA/přejímání, nebo SLA/impozici, nebo o neutralizaci; pokud se jednalo o RLA, o jaké stadium). Obecně budeme zjišťovat jakýkoliv další vztah probírané koncepce k našim dvěma kontaktologickým modelům, budeme tedy sledovat, v čem se nimi shodují a v čem se od nich liší.

Schmitt-Brandt

Robert Schmitt-Brandt představil svou koncepci vzniku praslovanštiny v jediném článku s názvem *Die Herausbildung der slavischen Sprachgemeinschaft* (Schmitt-Brandt 1971). Jeho text představuje pohled indoeuropeisty, nespécializovaného na slavistiku, jenž ve velmi hutném příspěvku, který by z hlediska množství myšlenek mohl vydat i na celou monografii, skicuje vývoj vybrané indoevropské větve. Hned na začátku čteme něco, co úžeji zaměřeného slavistu může překvapit: žádná jiná indoevropská jazyková rodina podle autora neumožňuje tak jednoznačnou a neproblematickou rekonstrukci svého prajazyka jako větev slovanská (Schmitt-Brandt 1971, 224). To je něco, co by si řada slavistů, stěžujících si někdy až alibisticky

na obtížnost konkrétních témat v rekonstrukci praslovanštiny, měla uvědomit. Autor připomíná, že praslovanština se definitivně formuje jako samostatný jazyk až relativně pozdě, některé vývojové tendence, které k jejímu vydělení vedly, mají svou působnost ještě v historické době (zákon otevřených slabik), a jsou tedy relativně dobře sledovatelné. Zároveň také platí, že praslovanština má v množství rysů velmi blízko k jazykům baltským a vzhledem k problematičnosti rekonstrukce jednotného baltského prajazyka (stojí proti sobě litevština s lotyštinou na jedné straně a výrazně jiná stará pruština na straně druhé) se pak naskytá otázka po přesnějších vzájemných vztazích obou větví. Autor si konkrétně klade otázku, zda nelze vzhledem k danému stavu pomýšlet na tu interpretaci, že by praslovanština, stará pruština a předstupeň pozdější litevštiny a lotyštiny představovaly tři dceřiné jazyky vzniklé z původního baltoslovanského prajazyka, tedy že by vztah slovanských a baltských jazyků bylo možno znázornit tímto stromovým diagramem:

Aby bylo možno pomýšlet na takovou interpretaci, nesměly by ovšem být společné a výlučné shody mezi všemi baltskými jazyky početnější než izoglosy, které má slovanština výlučně společné na jedné straně s litevštinou a lotyštinou a na druhé straně se starou pruštinou. Právě tyto tři vymezené skupiny shod pak autor probírá a dochází nakonec k tradičnímu závěru, že na položenou otázku je třeba odpovědět negativně:¹ baltské jazyky mají mezi sebou řadu výrazných shod (například splnutí třetí slovesné osoby ve všech číslech), zatímco jednotlivé shody slovanštiny s litevštinou a lotyštinou na jedné straně i se starou pruštinou na straně druhé většinou zároveň najdeme i u jiných indoevropských jazyků, takže zpravidla nejde o jim výlučné inovace, které by tak mohly ukazovat na bližší vztah toho kterého baltského jazyka k slovanštině.

Autor pak ve svém výkladu přechází k myšlence, že kromě doložených baltských a slovanských jazyků mohly ovšem v prostoru mezi těmito jazyky existovat ještě jazyky další, a představovat tak přechodové pásmo mezi baltštinou a slovanštinou. Schmitt-Brandt vychází z řady archeologických

1 Naopak ve svém předběžném starším, byť nakonec o rok později publikovaném textu se autor kloní spíše k odpovědi kladné (Schmitt-Brandt 1972).

prací umístujících konkrétní etnika a jejich jazyky do poměrně přesně vymezeného prostoru. Pohybuje se přitom v rámci kurganové hypotézy, opírá se o ranou práci Gimbutasové (1965). Podle ní předpokládá existenci kultur nazvaných Milograd Group a Plain Pottery Group. Jazyk obou je však podle autora na základě doložených místních jmen třeba hodnotit jednoznačně jako baltický a nikoli jako přechodový mezi baltštinou a slovanštinou. Shody slovanštiny s litevštinou a lotyštinou jsou tedy buď z doby po asimilaci milogradské skupiny Slovany, nebo z doby předtím, v tom případě jde o společné inovace litevsko-lotyšsko-milogradsko-slovanské (Schmitt-Brandt 1971, 229). Jazykové shody mezi slovanštinou a starou pruštinou pak autor považuje spíše za odraz vlivu jazyka milogradské skupiny na slovanštinu, zřejmě v době asimilace (Schmitt-Brandt 1971, 229–230).

Přesná lokalizace Praslovanů v duchu kurganové hypotézy pak autorovi umožňuje dosti jednoznačně specifikovat jejich sousedy ze všech stran a zkoumat pak možné vlivy jejich jazyků na slovanštinu. Začíná sousedy západními, což měli být Venetové (lužická kultura), po třetím století před Kristem pak Keltové (laténská kultura) a nakonec od druhého století po Kristu Germáni. Vztahy Praslovanů k nim však byly spíše slabé. Naopak s východními sousedy měli mít Slované vztahy velmi těsné. Jedná se o vztahy k indoíránským, zejména íránským etnikům. Autor předpokládá i přímé sousedství íránských kmenů s Balty (podél Desny a na středním Dněpru) a přímé, nezávislé působení jejich jazyka na baltštinu, bez zprostředkování slovanštinou (Schmitt-Brandt 1971, 234). Na jihu pak měli Slované sousedit s předky Thráků, z nichž se později konstituovali Thrákové, Dákové a Getové, a také s Frygy a předky Arménů. Vazby Slovanů na tato etnika se podle autora hledají obtížně pro nedostatek materiálu.

U všech zmíněných etnik a jejich jazyků autor postupně probírá jejich jednotlivé shody se slovanštinou. Nejvíce prostoru věnuje kontaktu s íránsčinou, kde uvažuje o působení na rovině lexikální (posuny významu pod vlivem íránských slov z oblasti mytologie), ale také na dalších rovinách. V hláskosloví připisuje íránskému vlivu změnu *s > š* po *r, u, k, i* (obdobnou retrakci *s* v baltštině, jak známo distribučně méně rozšířenou, považuje za nezávislý přímý vliv íránský). Velký vliv na slovanštinu i baltštinu předpokládá v morfologii, kde podrobněji rozebírá následující tři změny:

1) Vznik složené deklinace adjektiv v litevštině, lotyštině a praslovanštině. Autor vznik tohoto jevu připisuje vlivu íránskému, přičemž vysvětluje i zásadní formální rozdíl, který lze nalézt ve zdrojovém jazyce oproti jazykům přijímajícím. Jak známo, v baltských jazycích a slovanštině vzniká složená deklinace adjektiv připojením tvaru vztažného zájmena (původně

snad interpretovatelného jako „Bezugsartikel“) za adjektivum, zatímco v íránštině stojí takové zájmeno před adjektivem. Podle autora je rozdíl pochopitelný, Slované a Baltové nemohli převzít íránský rys ve stejné podobě prostě proto, že slovanština a baltština si zachovaly jako indoevropské dědictví pozici atributivního adjektiva před substantivem (tedy adj. + „Bezugsartikel“ + subst.), kdežto v íránštině přešlo závislé adjektivum do pozice za substantivem (tedy subst. + „Bezugsartikel“ + adj.). Aby mohl „člen“ v baltštině a slovanštině něco spojovat, musel být zařazen mezi obě složky syntagmatu. Schmitt-Brandt pak zajímavě interpretuje následující funkční vývoj tohoto spojovacího členu do funkce příznaku determinace a jeho formální vývoj do podoby enklitika. Obojí představuje podle autora následující, už na íránském stavu nezávislý jev, který je snad možno připsat dalšímu vnějšímu vlivu, a to germánskému: v germánštině se totiž určité adjektivum liší od neurčitého enkliticky připojeným *n*-ovým sufixem, což mohlo působit jako zdrojový model pro vývoj v baltštině a slovanštině. Rozdíly mezi baltskými jazyky na jedné straně a slovanštinou na straně druhé (v baltštině se člen připojuje k původní pronominální koncovce substantiva, zatímco ve slovanštině k původní substantivní koncovce adjektiva, srov. lit. **gerám-iām* : stsl. *dobru-jemu* ‘tomu dobrému’) opět podle autora svědčí o nezávislém působení íránštiny a germánštiny na obě větve (Schmitt-Brandt 1971, 232–233).

2) Nová koncovka instrumentálu singuláru jmenných *ā*-kmenů podle modelu zájmen. Tato analogická změna není v baltštině, zatímco v slovanštině je íránského původu: na základě lit. *rankà*, lot. *rùoku* ‘rukou’ by se čekalo *rąką*, tedy sl. *-ą*, ale je *rąkojə*, tj. *-ojə* podle zájmen *tojə* ‘tímto’, podobně jako vzniklo v avestě vedle *daēnā* ‘vírou’ podle zájmenného *aē-taya* také *daēnaya*. Zatímco v íránštině je tato analogie vysvětlitelná z vnitřních příčin (splynutí původní koncovky instrumentálu s koncovkou nominativu, a tedy potřeba nové koncovky instrumentálu pro odlišení), ve slovanštině taková motivace chybí, což ukazuje na vnější vliv (Schmitt-Brandt 1971, 233–234).

3) Nová koncovka instrumentálu plurálu *u*-kmenů (stsl. *syny* proti staršímu *synъmi* = lit. *sūnumis*), *o*-kmenů (stsl. *vlъky*) a částečně i konsonantických kmenů (stsl. *slovesy*): vzorem bylo íránské *-ūs* (Schmitt-Brandt 1971, 234).

Zajímavé je autorovo upozornění na paralely slovansko-arménské, konkrétně dvě: 1) *ā*-préteritum (zatímco v baltštině se vyskytuje bez další charakteristiky, ve slovanštině splynulo s *s*-ovým aoristem a v arménsčině s *sk*-ovým aoristem); 2) změna *l*-ových adjektiv v participia (vyskytuje se však i v tocharštině a italických jazycích, a tak „[e]ine Beeinflussung der einen Sprache durch die andere bei Bildung der Muster ist zwar möglich, aber nicht nachweisbar“ (Schmitt-Brandt 1971, 236).

Z paralel slovansko-(baltsko-)thráckých upozorňuje autor na genitiv singuláru o-kmenů na *-ād/t či *-ōd/t (Schmitt-Brandt 1971, 237).

Vyjmenované shody slovanštiny se sousedními jazyky slouží autorovi také jako přídatný materiál pro posouzení společných shod slovanštiny s baltštinou, a tím pro posouzení možné existence baltoslovanské jednoty. Protože shod slovanštiny s ostatními sousedy je hodně a výlučné inovační shody slovanštiny s baltštinou téměř nejsou (autor u řady tradičně uváděných baltoslovanských shod zmiňuje přítomnost i v dalších indoevropských větvích), vyslovuje se autor v závěru proti myšlence o společném baltoslovanském dílčím prajazyce (Schmitt-Brandt 1971, 237–241, 243).

V novějším vývoji samostatné praslovanštiny pak autor zvažuje další vnější vlivy. Především předpokládá silný vnější vliv na vznik kategorie vidu v slovanštině i baltštině. Jako možný vzor při prvních náběžích k této kategorii zvažuje v návaznosti na Vaillanta (1966, 463) stav v gótštině, kde v sobě použití prefixu spojuje jak budoucnost, tak terminativní aspekt (*drigka* ‘piji’ : *ga-drigka* ‘napiji se’). Rozhodující pro vznik vidu na slovanské půdě pak ovšem byla změna starých iterativ na durativa, čímž pomocí sufixů vznikly opoziční členy páru k terminativům. Zde mohl hrát roli vliv turkických jazyků. Protože k tomu chybí přímé doklady, autor je k dokázání takového vlivu zdrženlivý, uvádí ovšem paralely tohoto jevu z pozdější čuvaštiny (Schmitt-Brandt 1971, 241). Jako o prokazatelnějším turkickém vlivu pak ale uvažuje na rovině fonologické, konkrétně myslí na tendenci strukturovat vokalický systém na zadní a přední řadu:

praslovanština	staroturkický systém:	čuvaština:
a o y ъ џ	a i u o	a i u ä ²
ě e i ъ ę	ä i ü ö	e i ü ě

V turkických jazycích je také doloženo palatalizační působení předních vokálů na předcházející konsonanty. Dále autor připisuje turkickému vlivu ve slovanštině zánik kvantitativní korelace vokálů, použití částice *li* ve zjišťovacích otázkách, použití téhož tvaru zvrátneho osobního zájmena *se* u všech osob, užívání participií a gerundií (turkická konverbia) a vývoj dativu jako „cílového“ pádu. Ještě větší vliv mohly mít turkické jazyky už pouze na východní slovanské jazyky. Zde autor zvažuje vliv v oblasti vzniku nepřímých vazeb se slovesem ‘být’ ve významu ‘mít’ (rus. *u menja jest’ lošad’* ~ čuvašské *manān laša pur* ‘mám koně’), ale nakonec se přiklání k vysvětlení, že pravděpodobnější je zde vliv uralský.

2 Přítom *ä* a *ě* jsou redukované vokály.

Myslíme, že probraný text lze celkem jednoznačně zařadit do konvencionalistického paradigmatu historickosrovnávací indoeuropeistiky a v jeho rámci pak do sebevědomého proudu, který se silně opírá o propojení lingvistických faktů s poznatky archeologickými. Autor po úvodních čistě lingvistických analýzách přechází poměrně ostře k datům z indoevropských kulturních studií, přebírá pohled kurganové hypotézy, a na předpokladu kontaktu jednotlivých etnik zkonstruovaném na základě této teorie pak staví také hypotézy o kontaktovému působení jazyků těchto etnik. Zároveň však není vždy zcela srozumitelné, zda tu kterou probíranou shodu praslovanštiny s jiným jazykem vidí jako kontaktové danou ve směru od sousedního jazyka k praslovanštině, nebo jako společnou inovaci. V každém případě v autorově pojetí hraje jazykový kontakt vždy sekundární, podřízenou roli vzhledem k vývoji z vnitřních dispozic jazyka, a představuje tedy jen jakýsi doplněk ke zkoumání shod a rozdílů daných genetickými vztahy mezi indoevropskými větvemi. Podstatné je, že skicovitý obraz Schmitta-Brandta později využívá a rozvíjí do ucelenější podoby Adolf Erhart v rámci své vlastní, revizionistické koncepce, přičemž ji proměňuje hlavně ve dvou ohledech: 1) výrazně ubírá na opírání se o archeologické poznatky, namísto toho spoléhá na logiku rekonstrukční metody, která ho přivádí k vnitřnímu členění indoevropské jazykové rodiny; 2) vidí jazykový kontakt jako velmi důležitý faktor při vývoji praslovanštiny a obecně jazyků vůbec (podrobně srov. níže, str. 218–223). Práci Schmitta-Brandta vidíme jako přínosnou hlavně v těchto bodech: 1) upozornění na možný vliv germánský (ten se obecně zvažuje velmi málo, jak podrobněji rozebíráme níže, str. 305–313), 2) podrobnější analýza předpokládaných íránských vlivů na praslovanskou morfologii.

Pokud jde o vztah ke kontaktologickým teoriím, jen stěží lze u Schmitta-Brandta nalézt nějaké výraznější koncepční shody. Za pozornost určitě stojí jeho poukaz na to, že chybí-li v daném jazyce vnitřní motivace k probírané změně a v sousedním jazyce tato motivace je, lze předpokládat právě vnější působení tohoto sousedního jazyka. I to je ale vzhledem k modelu Thomasonové spíše umírněný tradiční pohled historické lingvistiky (teprve chybí-li vysvětlení z vnitřních příčin, díváme se po možných vnějších vlivech) – víme, že Thomasonová to považuje za neadekvátní odsunutí role jazykového kontaktu na druhou kolej. Překvapí pak, že i tak vidí autor kontaktové vlivy na praslovanštinu jako poměrně silné: uvažovaný íránský vliv na rovině lexikální, fonologické a zejména morfologické by zřejmě spadl ve škále Thomasonové do některého ze stadií velmi silného kontaktu, nejspíše do kategorie „more intense contact“; totéž by snad platilo i o vlivech

turkických. K předpokladu různé podoby jazykových kontaktů, tedy jejich typů, a odtud snad k vysvětlení různé míry ovlivnění na jednotlivých rovinách, však autor nedospívá.

Shevelov

Kniha *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic* (Shevelov 1964) George Y. Shevelova představuje rozsahem vůbec největší syntézu fonologického vývoje praslovanštiny. Na více než šesti stovkách stran jsou zde detailně probrány jednotlivé hláskové změny, které podle autora proběhly v praslovanštině od jejího vydělení z baltoslovanštiny až po její rozpad, tedy zhruba v letech 2000 před Kristem až 1000 po Kristu. Kapitoly věnované jednotlivým změnám jsou vystavěny podle shodného principu: postupuje se od prostého popisu k pokusům o detailnější analýzu a především vysvětlení, tedy v zásadě od věcí jistějších k méně jistým, nejasným či trvale sporným (motivy, chronologie). Důležité je zarámování celé knihy úvodní a závěrečnou kapitolou, ve kterých autor nastiňuje svůj přístup k historické praslovanské fonologii a historickosrovnávací lingvistice vůbec. Jako hlavní úkol si vytyčuje nastínit vnitřní vývoj praslovanského fonologického systému, tj. odhalit základní tendence, které vedly k jednotlivým změnám, a ty tak skrze tyto tendence vysvětlit. Dále chce autor přihlížet také k vztahu praslovanštiny k jiným jazykům, ať už příbuzným či nepříbuzným, a zvažovat tak možné vnější faktory, které mohly mít vliv na její vývoj.

Shevelov se celkem zřetelně řadí do konvencionalistického proudu historickosrovnávací jazykovědy. Svůj vztah k historickosrovnávací metodě autor ozřejmuje explicitně (Shevelov 1964, 5–9). Tato metoda podle něj dovoluje sledovat převážně jen individuální osud jednotlivých zkoumaných elementů, a je tedy v zásadě atomistická. Projektuje doložená data směrem do minulosti, ale neskládá obraz celého jazyka a neumožňuje zasadit ho do konkrétního času. Na této úrovni zůstává podle autora ve svých pracích většina mladogramatiků. Historickosrovnávací metoda však umožňuje sledovat také syntagmatické podmínky, za kterých ke změně došlo, tj. všímat si okolí, ve kterém zkoumaná změna proběhla a ve kterém ne. Díky tomu se lze dobrat relativní chronologie hláskových změn. Přihlédnutím k vztahu zkoumané změny/rysu k dalším jevům téhož jazyka vzniká podle Shevelova z tradiční srovnávací metody tzv. integrovaná srovnávací metoda (integrated comparative method – ICM), která umožňuje rekonstruovat celý fonologický systém jazyka pro dobu mezi dvěma hláskovými změnami. Svou úvahu pak autor vede ještě dále a tematizuje rozdíl mezi dvěma přístupy

k rekonstrukci – tj. mezi algebraickým a realistickým pojetím –, který jsme diskutovali v úvodní kapitole (srov. str. 38–41). Shevelov se přihlašuje k sebevědomějšímu pojetí realistickému, které věří v dosažitelnost rekonstrukce skutečných jazykových prvků: „the use of ICM, when verified against all the historical evidence we possess, still makes possible the reconstruction of the essential and typical features of the language at a particular point in its development. The variety of dialects is lost and so are many transitional stages in the developments; but the reality of the types, i.e. phonemes and even great many allophones, is obtainable. One must not be too skeptical“ (Shevelov 1964, 9). Navíc autor vcelku věří i v dobré možnosti určovat přímo absolutní chronologii změn. K tomu může totiž pomáhat materiál dvojího typu: výpůjčky z a do jiných jazyků a toponymický materiál (Shevelov 1964, 9–11). Skutečně pak v jednotlivých autorových analýzách nacházíme pokusy o přesnější časové určení konkrétních změn. Konečně dodejme, že do konvencionalistického paradigmatu spadá Shevelov také přijetí tradiční lokalizace slovanské pravlasti severovýchodně od Karpat (Shevelov 1964, 11–12).

Je zřejmé, že Shevelovova integrovaná srovnávací metoda není ničím víc, než obohacením mladogramatických principů o prvky modernějších směrů, které přihlížejí k systémovým souvislostem mezi jazykovými elementy, tedy v podstatě opřením se o přístupy strukturalistické. To se pak projevuje právě i v centrálním tématu, které nás zde zajímá, tj. v pohlížení na motivace jazykových změn a poměr mezi různými typy těchto motivací. Uvedli jsme už, že přednost dává Shevelov vysvětlení z vnitřních příčin zkoumaného jazyka. Je však důležité uvést, že tak nečiní apriorně, nestaví takový postoj jako obecně platný. V úvodu knihy pouze programově říká, že bude zkoumat všechny faktory, které mohly přispět k provedení zkoumané změny, a teprve poté se ukáže, které z nich hrají roli významnější a které jsou pouze vedlejší (Shevelov 1964, 14). V samotných dílčích analýzách je ovšem patrné, že nejprve autor vždy hledá vnitřní motivace pro zkoumanou změnu a teprve sekundárně zvažuje také vnější vlivy. Takový postup se konstantně vine celou knihou. Uvedme k tomu konkrétní příklady s konkrétní argumentací. Ta spočívá v tom, že vnější motivace, tj. kontakt s jinými jazyky, může být vždy pouze sekundární: ovlivňuje jenom 1) dobu, kdy se už vnitřními příčinami přichystaná a latentně přítomná změna opravdu uskuteční, 2) konkrétní přesnější podobu této změny („Against this background, it seems plausible that the rise of a trend toward intrasyllabic harmony in C[ommon]S[lavic] during the fifth – eighth centuries could have been favored by the Sl[avic]-Alt[aic] contacts. If this assumption is to be accepted, however, it is necessary to emphasize once more that the whole

development was prepared by the internal evolution of Sl. The external influence at best determined the time when the slumbering, latent tendency was to be unleashed, and contributed to the particular form in which the tendency was implemented“ – Shevelov 1964, 255–256), a dále pak také 3) místo, odkud se začne tato změna šířit („The area from which the third palatalization spread is that where the Slavs were in closest contact with Alt[aic] speaking peoples: Avars in the case of Cz[ech], Avars and Bulgars on the Balkan peninsula. Sl[avic] contacts with Alt[aic] speaking peoples could have been an additional factor in promoting the third palatalization“ – Shevelov 1964, 347). Teprve v závěru pak autor shrnuje, že ve vývoji praslovanštiny se jednoznačně více prosazovaly faktory vnitřní, zatímco faktory vnější měly spíše úlohu akcelerační: „it follows from the presentation of Sl[avic] sound changes examined in this book that it was internal factors which played the most important part both in causing changes of certain features of Sl[avic] and in determining direction of these changes. External factors, first of all contacts with other peoples, especially under the conditions of bilinguality, could have exerted a strong influence but invariably only enhanced or accelerated what was prepared for by internal development“ (Shevelov 1964, 624). Nakonec pak autor představuje sumární síť faktorů ovlivňujících jazykový vývoj praslovanštiny. Rozlišuje zde faktory hlavní a faktory podřízené, přičemž vnější vlivy řadí právě do druhé skupiny:

„I. Main factors:

1 Interplay of the system of vocalic and consonantal phonemes and elimination of imbalance between them;

2 Elimination of vacancies in the phonemic system;

3 Interplay of basic and suprasegmental (prosodic) features of vocalic phonemes;

4 Interplay of the system of phonemes and the system of alternations.

II. Subordinate and subsidiary factors:

1 External factors: impact of other languages;

2 Phonetic factors: elimination of more complex articulations insofar as this was not impeded by the structure of the phonemic system;

3 Affective factors: extraphonemic shifts in individual words“

(Shevelov 1964, 628–629).

Jako nejdůležitější ve vývoji praslovanského fonologického systému se autorovi jeví první dva z hlavních faktorů, tj. nedostatek rovnováhy mezi systémem vokálů a systémem konsonantů a nedostatečná integrace konkrétních fonémů do systému. Vývoj přitom byl poháněn právě skutečností,

že rovnováhy nebylo nikdy dosaženo: „All in all, the history of C[ommon] S[lavic] and early Sl[avic] was shaped primarily, in its phonological aspect, by trends leading to a thoroughly balanced system and by inability to attain such a perfect system. The language was constantly a system in the making, never a system made [...]“ (Shevelov 1964, 629).

Po představení Shevelovovy koncepce se nyní můžeme pokusit popsat její vztah ke kontaktologickým teoriím, a to jednak připomenutím její recepce, jednak podtržením konkrétních důležitých bodů této práce. Recepce Shevelovovy práce je až překvapivě pronikavě ambivalentní. Existují reakce silně kritické, ale i ohlasy velmi příznivé. K prvním patří především dvě bezprostřední recenze Shevelovovy knihy, a to Lightnerova (1966) a Luntova (1966). Oba autoři se shodují, že Shevelovova práce je slabá obecně metodologicky i po stránce představení a výkladu dat. Lunt (1966, 85) dokonce tvrdí, že „Shevelov offers nothing of value which has not been better said elsewhere“. Po těchto raných reakcích však jakoby nastal určitý zlom. Shevelovova práce se stala hojně citovanou a nakonec v podstatě klasickou příručkou, na kterou se až s jistou samozřejmostí odkazuje ve většině prací k praslovanské fonologii. Zřejmě největšího ocenění se Shevelovovi dostalo u Birnbauma (1975, 94–100), který jeho práci označil za „the best overall treatment of CSL phonology available to date“, a u Kiparského (1969b, 427), který ji považoval za „epochemachend“.³ Myslíme, že s tak pronikavě odlišným hodnocením Shevelovovy práce se lze vyrovnat zaujetím určité střední pozice. U Shevelova určitě najdeme silně problematické body (1), ale také velmi zajímavá místa (2).

(1) S kritiky lze určitě souhlasit v tom, že Shevelov nemá pevně daný pojmový aparát, takže také není jasné, co kdy jakým termínem přesně myslí. Upozornili jsme na jistou afinitu Shevelovovy práce se strukturalismem, ale jedná se o vazbu velmi křehkou. Pojmy jako foném nebo systém autor nijak přesně neukotvuje a mnohdy se zdá, že je používá spíše neterminologicky. Hlavní myšlenkou je u Shevelova patrně teleologické vysvětlování jazykové změny, ale k tomuto konceptu pražské školy se autor konkrétněji nevyjadřuje. Na mnoha místech pak jeho rozborů působí jako snášení dat bez zjevných souvislostí, tedy určitý atomismus. Rovněž výše citovaná myšlenka o nikdy neuskutečněné snaze jazyka dosáhnout systematičnosti nakonec nevyznívá úplně strukturalisticky (k uvedeným výtkám srov. Lunt 1966, 85–86).

3 K pozitivní recepci Shevelova srov. naposledy Orr (2012, 7–8), který ve své vlastní práci z Shevelova hojně vychází (srov. Orr 2000).

Pojmová neukotvenost se týká i kontakto­vých jevů. Autor například předpokládá poměrně silný íránský vliv na praslovanštinu, ale nakonec tvrdí, že „the tendencies of development in C[ommon]S[lavic] and O[ld]Ir[ania]n were too different to permit a real convergence in their phonological evolution“ (Shevelov 1964, 617). Pojem konvergence zde není nijak specifikován, zdá se ovšem, že si pod ním autor představuje ještě silnější typ kontaktu, kdy se fonologické subsystémy kontaktujících jazyků připodobňují ve větší míře, než je obvyklé. Podobně nejasný je termín *interpenetration*, nikde nedefinovaný a sugerující nikoli kontakto­vé působení konkrétním směrem z jednoho jazyka do druhého, ale spíše vzájemné prolnutí dvou jazyků.

(2) Zajímavý je Shevelov právě na těch místech, kde svou vlastní koncepci spíše přesahuje, a to směrem k revizionismu. Například u něj jakožto zastánce srovnávací metody zároveň nacházíme odmítnutí přehnaného užívání stromového diagramu, to podle něj může zatemňovat pravý stav věcí. Shevelov konkrétně nesouhlasí s představou jednoduchého ternárního rozdělení praslovanštiny na západní, východní a jižní větev. Zároveň však evidentně nechce být příliš radikální a staví se i proti vlnovému modelu. Namísto toho proto nadhazuje myšlenku opírající se o jinou metaforu, a to mraků na nebi: „If a metaphor is appropriate, the most suitable would be the image of clouds in the sky on a stormy day, with their constant changes in shape, their building up, overlapping, merging, separating and their ability to vanish in an instant“ (Shevelov 1964, 612). To je pří­měr, který určitě zaslouží další promyšlení. Zajímavé je, že z dnešních kontakto­logů tuto pasáž citují revoluční Aikhenvaldová a Dixon (2001b, 5), byť bez dalšího rozvíjení, jenom jako jeden z příkladů jiných metafor pro vývoj jazyka, než je strom a vlna. Shevelovův nápad však podrobněji diskutuje Orr (2004) v kontextu dalších prací, které se pokoušejí tradiční stromový diagram nějak modifikovat. K náběhům k revizionismu u Shevelova by snad dále patřil také relativně malý autorův zájem o otázku baltoslovanské jednoty; zdá se, že k postulátu její existence je spíše skeptický (srov. Shevelov 1964, 613).

Originální je a dále inspirativní může být Shevelovova periodizace praslovanštiny. Autor dospívá k rozlišení pěti vývojových fází praslovanštiny, přičemž dvě po sobě následující fáze od sebe vždy odděluje na základě rozdílné rychlosti jazykového vývoje v každé z nich. Vývoj tak vidí jako střídání fází rychlejšího vývoje s fázemi o vývoji pomalejším. Konkrétně (Shevelov 1964, 607):

- 1) 2000–1500 před Kristem: první období rychlého vývoje;
- 2) 1500–600 před Kristem: první období stability;
- 3) 600–400 před Kristem: druhé období rychlého vývoje;

4) 400 před Kristem – 500 po Kristu: druhé období stability;

5) 500–1000: třetí období rychlého vývoje, diferenciacie praslovanštiny.

Představa střídání období rychlého a pomalého vývoje upomíná na revoluční model Dixonův (1997) aplikovaný na praslovanštinu Brackneym (2007), který podrobně rozebíráme níže (str. 248–263). Předběžně řekněme, že Shevelovo členění působí přesvědčivěji. Není tak obecné jako Dixonova dichotomie equilibrium : punctuation, zdá se vystihovat vývojové tendence praslovanštiny ve vyvážené střední pozici mezi přílišnou konkrétností a přílišnou abstraktností. Shevelov se zčásti odvažuje korelovat vymezená období s nejazykovým, historickým vývojem, když uvádí, že páté období vývoje praslovanštiny se kryje s dobou bouřlivého historického vývoje slovanských etnik, kdy dochází k procesům jejich neustálé dezintegrace a re-integrace, kontaktu s řadou jiných etnik a nakonec také k vzniku prvních státních útvarů. Myšlenka korelovat také dvě starší fáze rychlého vývoje (fáze 1) a 3)) s historickými disturbancemi se mu sice zdá lákavá, ale nakonec ji odmítá pro nedostatek informací o vnějších podmínkách Slovanů z těchto starších dob (Shevelov 1964, 607–608). V tom je vidět jistá uměřenost a umírněnost oproti přímočarým a místy zjednodušujícím interpretacím Brackneyho (2007).

V Shevelových úvahách o srovnávací metodě může až překvapit krátká pasáž, v níž se náznakem objevuje myšlenka, že nejprve je třeba vyloučit přejetí morfému, aby mohla být (s)hledána jeho původní prajazyková forma dávající pak kontinuity v jednotlivých jazycích: „If a morpheme which cannot be ascribed to mutual borrowing is found in all or several languages the logical assumption is that it goes back, in the kindred languages, to an earlier common form“ (Shevelov 1964, 3). Nenápadně se zde uvádí, že nejprve je třeba se ohlížet na to, zda zkoumaný element nebyl přejat, a až pak je teprve možno se dobírat přesnějšího určení jeho genetické příslušnosti. To upomíná na podobně vedený směr pohledu v kontaktologických teoriích: dívejme se nejprve na možný kontakt, pak až na vnitřní příčiny. Je zajímavé, že v podobném duchu se vyjadřuje ve své revizionistické koncepci také Martynov, tentokrát však při úvaze o lexikálních elementech jazyka (srov. podrobněji níže, str. 228–229).

Ačkoli Shevelov neustále připomíná rozhodující roli vnitřních jazykových faktorů pro jazykový vývoj, přídatným vnějším vlivům přesto věnuje ve svých úvahách poměrně hodně prostoru. Děje se tak porůznu u rozborů jednotlivých dílčích hláskových změn a dále potom v závěrečné kapitole, kde je jim vyhrazena dlouhá pasáž, shrnující autorův pohled na charakter kontaktu s jednotlivými sousedy Slovanů.

Začíná se kontakty Slovanů s Balty a jejich jazykem, které autor vidí jako proměnlivé a rozlišuje nakonec čtyři různé fáze (Shevelov 1964, 613–614): v první v letech 2000–1500 před Kristem už jde o samostatné větve, ale zároveň zde stále probíhají shodné vývojové procesy (ztráta aspirát a labiovelár, vývoj prozodie apod.), což ukazuje na stále ještě těsné vazby. Naopak v dalších fázích se tyto vztahy rozvolňují, což se reflektuje rozdílným vývojem jazyků: druhá fáze do 5. století před Kristem je obdobím slabého kontaktu, třetí do 6. století po Kristu pak dobou úplné absence kontaktu, bez vlivu jedním či druhým směrem. Až ve čtvrté fázi je obnoven kontakt, ale už pouze s východoslovanskou oblastí.

Naopak jako poměrně silný vidí Shevelov kontakt Slovanů s Íránci (Shevelov 1964, 128–129, 158, 614–617), a to po dobu asi tisíce let (od 7. století před Kristem do asi 2. století po Kristu). Jižními sousedy Slovanů byli v této době nejprve Skythové, potom Sarmati, v pozdějších dobách snad Íránci participovali na migracích Slovanů pod gótskou či hunskou hegemonií. Na jazykovém vývoji se tento kontakt odrazil v lexikální rovině, kde jsou shody v religiozním a mytologickém lexiku, slovo tvorbě osobních jmen a dokonce v gramatických slovech (prepozice *ka*, *radi*, prefix *raz-*, sufixy *-ogo-*, *-oko-*). Výrazný íránský vliv na praslovanštinu zvažuje Shevelov také na rovině fonologické. Konkrétně se jedná o změny, které mohou být datovány do třetího období vývoje praslovanštiny, tedy do 6.–5. století před Kristem. Shevelov probírá následující změny: vznik *ch* z *k*; retrakce *s* > *š* (> *ch*) po *r*, *u*, *k*, *i*; satemizace, tj. zánik palatovelár; zánik geminovaných konsonantů. Na jiném místě (Shevelov 1964, 158) nacházíme ještě úvahu o možném kontaktovému vlivu při splynutí indoevropského dlouhého i krátkého *a* a *o* v *a* v obou větvích.

Výrazný kontakt předpokládá Shevelov také s Germány (Shevelov 1964, 617–619), především s Góty: nejprve v Povislí a po jejich přesunu na jih také při Černém moři, přičemž kontakt měl přetrvat až do rozpadu gótské říše v druhé polovině 4. století po Kristu. V jazyce však Shevelov uznává pouze germánský vliv na lexikální rovině a absenci vlivu ve fonologii vysvětluje tím, že oba jazyky se v době kontaktu silně lišily ve vnitřních vývojových tendencích (zejména v tom, že praslovanština měla slabý přízvuk, hojnost vokálů a eliminovala konsonantické skupiny, zatímco germánština naopak měla silný přízvuk, redukovala neznělé slabiky a měla hojnost geminát).

Pozornost věnuje Shevelov (1964, 620–621) také vztahu k blízkým, ale vymřelým indoevropským jazykům, se kterými měla praslovanština v prvních fázích svého vývoje sousedit na západě (ilyřtina) a jihu (thráčtina, dáčtina). Nicméně pro nedostatečnost informací o charakteru, motivacích

i dataci konkrétních změn v těchto jazycích autor nepovažuje odhalení možného vnějšího vlivu na praslovanštinu za možné.

Rovněž tak Shevelov neuznává románský vliv na praslovanštinu, uvažuje pouze o vlivu opačném směrem ze slovanštiny na formující se rumunštinu, a to v lexiku i fonologii (Shevelov 1964, 621).

Naopak za velmi výrazný považuje autor altajský vliv na praslovanštinu (Shevelov 1964, 254–256, 257, 279, 347, 360–362, 382–383, 462, 622), počínající v druhé polovině čtvrtého století po Kristu kontaktem s Huny a pokračující pak těsnými kontakty s Avary, Bulhary a Chazary. K vlivům na fonologické rovině počítá Shevelov především změny vedoucí k intrasylabické harmonii (první palatalizace velár, delabializace zaokrouhlených vokálů) a nakonec i k náběhům k harmonii slovní (třetí palatalizace velár, asimilace vokálů uvnitř slova v konkrétních lexémech či skupinách lexémů). Kromě toho zvažuje altajský vliv i u dalších změn, jako *dž > ž*, monoftongizace *u*-ových diftongů, delabializace *ū > y*, vznik jerů z krátkého *ū* a *ī*. Na altajský vliv podle autora u řady z těchto změn ukazuje právě to, že mají zřejmě svůj počátek v jihoslovanském prostoru.

Konečně Shevelov (1964, 623–624) zvažuje ještě možné kontakty Slovanů s ugrofinskými etniky, počínající podle něj v 7. století, když se Slované rozšířili dále na sever (autor počítá i s asimilací některých ugrofinských etnik mezi Slovany). Vliv v jazyce tak mohl být uplatněn pouze ve východoslovanském prostoru; autor přitom uznává pouze vliv lexikální.

Překvapivé na Shevelovově koncepci může být, že se vůbec neuvažuje o kontaktu s Keltů. Autor předpokládá, že kontakt Keltů se Slovany byl vyloučen přítomností Ilyrů na území mezi oběma etniky (Shevelov 1964, 12).

Shevelovovy názory na kontaktní působení jiných jazyků na praslovanštinu nejsou vždy přesně specifikovány. Zjevně se zde projevuje to, co jsme naznačili už v úvodní kapitole: v konvencionalistických pracích je obecně málo rozlišováno mezi tím, co je primární a co sekundární izoglosa. Zvláštní je u Shevelova například to, že když probírá shody praslovanštiny s jiným jazykem, všímá si vlastně především toho, jestli vznikly v obou jazycích ve stejnou dobu, a jen v takových případech je ochoten předpokládat kontaktní vliv. To platí zejména pro uvažovaný kontakt s jinými indoevropskými jazyky. Například když zvažuje íránský vliv na monoftongizaci diftongů, nakonec proti němu Shevelov argumentuje tak, že monoftongizace v osetinštině je dosvědčena už z řeckých nálezů z 2. a 3. století po Kristu, zatímco v praslovanštině proběhla mnohem později (Shevelov 1964, 616). Zdá se tedy, že pod kontaktem s příbuznými jazyky si představuje spíše něco jako společné, ve stejnou dobu probíhající inovace. Naopak při zvažování

kontaktu s nepříbuznými jazyky altajskými a ugrofinskými takové úvahy o stejném časovém zařazení vzniku zkoumaných jevů a změn nenacházíme. Tento dvojí Shevelovův pohled tedy představuje určité odchylení od současných kontaktologických modelů. Vyhovuje jim pouze v případě kontaktu s nepříbuznými jazyky. V modelu Thomasonové stačí, aby jev vznikl ve zdrojovém jazyce dříve než v jazyce přijímajícím, může to přitom být i velmi dlouho před samotným kontaktem, jde především o to ukázat, že daný jev v přijímajícím jazyce vznikl v době, kdy se jeho mluvčí dostali do kontaktu s mluvčími předpokládaného zdrojového jazyka. A Shevelov skutečně velmi často argumentuje tak, že altajský vliv je pravděpodobný proto, že probírané změny probíhaly v praslovanštině právě v době kontaktu s altajskými etniky. Proč stejný výklad neužívá také pro kontakt s jazyky příbuznými, nevíme, autor o tom nikde nemluví.

Řekli jsme, že Shevelov všude upřednostňuje vnitřní systémové faktory před faktory vnějšími. Z některých úvah je patrné, že mezi vnitřní faktory nepočítá jenom aktuální stav či tendence v systému analyzovaného jazyka, ale také jeho vztah k systému možného zdrojového jazyka. Vzpomeňme na výše uvedený výklad slovansko-germánského kontaktu (neprojevil se, protože v obou jazycích byly jiné tendence). Je zřejmé, že se zde jedná o zohlednění jednoho ze základních lingvistických faktorů, s nimiž se počítá v současných kontaktologických modelech, totiž toho, jenž je v modelu Thomasonové nazýván (typologická) vzdálenost a v modelu Van Coetsemově blízkost/afinita.

Připomeňme dále, že vývoj, ve kterém jsou hnací silou především vnitřní jazykové faktory, autor nevidí jako dedukovaný, obecně platný pro všechny jazyky, ale jenom jako induktivně zjištěnou konkrétní situaci vývoje praslovanštiny. U Shevelova čteme – právě v pasáži o neprovedeném vlivu germánském – o obecně možném rozhodujícím vlivu vnějších činitelů na uskutečnění kontaktově dané změny: „Of course, such differences in language structure do not absolutely prevent common developments [...], but they are unfavorable to such developments unless resistance in language is broken by strong extra-linguistic factors such as constant association over a common territory. This was obviously not the case between Sl[avic] and Go[thic], and that is why Sl[avic], which was open to Go[thic] influences in its vocabulary, was so closed to them in its phonology“ (Shevelov 1964, 619). Takové pojetí by po všech vzrušených debatách, které jsme podrobněji probrali výše, jistě uvítala Thomasonová, konstantně prosazující myšlenku o tom, že dostatečně silné vnější faktory mohou jakékoli vnitřní zábrany přebít.

Na závěr je třeba se zamyslet, na jaké místo v kontaktologických modelech by spadaly Shevelovovy úvahy o jednotlivých kontaktních vlivech na praslovanštinu. Vliv íránský by zřejmě představoval třetí stadium přejímání (more intense contact), protože se zvažují výpůjčky lexikální, ale i přejímání gramatických slov a slovo tvorných formantů a vliv ve fonologii. Naopak vliv germánský a ugrofinský by asi patřil do prvního stadia přejímání, protože se předpokládá transfer pouze lexika. Zajímavá je situace v případě altajského vlivu, kde se vůbec nezmiňují lexikální výpůjčky, takže by výrazný fonologický vliv měl být interpretován zřejmě jako případ impozice/shiftu. Všechny úvahy o zařazení do typů kontaktu však mohou být zkresleny skutečností, že Shevelov přirozeně nijak nerozebírá možné vnější vlivy na rovině morfologické a syntaktické, protože to nepatří do tematiky jeho knihy.

Erhart

U Adolfa Erharta jsou veškeré úvahy o kontaktu praslovanštiny s jinými jazykovými skupinami (Erhart 1985, srov. však už v zárodcích i Erhart 1974) provázány s jeho obecnou teorií o vzniku a vývoji indoevropských jazyků, především o postupných stadiích vyvíjejícího se indoevropského nářečního kontinua a formování jeho dílčích větví (Erhart 1967, 1976, 1977, 1982). Výše (srov. str. 208) jsme už předběžně zařadili jeho přístup do revizionistického paradigmatu historickosrovnávací jazykovědy. Důvodem k tomu je skutečnost, že Erhart v úvahách o konstitutivních faktorech vývoje jazyků klade programově na roveň procesy diferenciacní (divergentní) a integrační (konvergence, jazykové míšení). Stejně jako se za spoluúčasti obou těchto typů procesů zformovala řada historicky doložených jazyků, tak je podle autora tento způsob vývoje třeba předpokládat i pro rekonstruované prajazyky.

Erhartovo chápání kontaktního působení na praslovanštinu se odvíjí od jeho originálního pojetí prvotní diferenciacce indoevropského prajazyka. Podle autora došlo nejprve k rozštěpení indoevropštiny na dva velké nářeční areály – západní (praevropský) a východní. Erhart si nejprve klade obecnou otázku, které jazykové elementy jsou důležitější pro stanovení užších vazeb mezi dílčími větvemi štěpícího se prajazyka. Zatímco řada autorů, jak ještě uvidíme níže, přisuzuje hlavní roli lexikálním elementům, pro Erharta mají rozhodující význam izoglosy hláskoslovné a morfologické: „[...] právě shody v těchto plánech mají daleko větší průkaznou hodnotu než lexikální shody: slova velmi snadno přecházejí z jednoho jazyka do druhého a nadto kritéria, jichž užíváme při identifikaci výpůjček, jsou málo platná při zkoumání raných vývojových fází, kdy si ide. dialekty byly

vzájemně velmi podobné. Shody v oblasti morfolgie váží víc už proto, že jde o centrální plán jazykového systému. Zvláště důležité jsou shody v oblasti slovesné flexe, a to jednak vzhledem k její větší složitosti (ve srovnání s nominální flexí), jednak vzhledem k centrálnímu postavení slovesa jak na ose paradigmatické, tak i syntagmatické“ (Erhart 1976, 193).⁴ Konkrétní uvažované vlastnosti slovesného systému, na základě kterých lze rozlišit východní a západní areál, jsou pro Erharta následující:

	západní jazyky	východní jazyky
1)	systém osobních přípon nedobudován	systém osobních přípon, charakterizovaný protikladem „primárních“ a „sekundárních“ přípon dobudován
	nepřítomnost augmentu	augment
	ā-préteritum	imperfektum (praeteritum praesentis)
	rudimenty perfekta a aoristu vytvořily jedno paradigma	rudimenty perfekta a aoristu se vyvinuly ve dva samostatné časy (pf. s obligátní replikací, aorist s augmentem)
2)	systém osobních přípon media buď nedobudován (germ.; balt., slov.) nebo dobudován s použitím elementu <i>r</i> ; jen jedna řada mediálních přípon	systém osobních přípon media dobudován: formy 1. a 2. pl. s <i>dh</i> ; rozdíl mezi „primárními“ a „sekundárními“ příponami
3)	optativ a rudimenty konjunktivu splynuly v jedno paradigma; ā-konjunktiv (ital., kelt.)	optativ a rudimenty konjunktivu se vyvinuly ve dva samostatné mody
4)		participia medii na <i>-meno</i> ;
gerundivum na <i>-tewyo</i> ;
participium tvořené od kmene perf. sufixem <i>-wos/-wot</i> .

K tomu přidává autor ještě z oblasti jmenné flexe jako znaky východního areálu duální flexi, paradigmatické tří lokálních pádů, genitiv singuláru na *-osyo* a tvoření komparativu sufixem *-tero* (Erhart 1976, 193–194). Mezi hláskoslovné rysy dělící západní a východní areál patří například existence aspirátů na východě (Erhart 1982, 54, 1985, 342). Východní areál je v autorově pojetí celkově progresivnější, liší se od západního právě provedením uvedených inovačních změn, zatímco v západním areálu byl vývoj pomalejší.

4 Takový náhled zastává v trochu jiném kontextu například i Kortlandt (1995).

K východní skupině řadí Erhart především indoíráňštinu, řečtinu a thráčtinu, k západní pak hlavně jazyky italské, keltské a germánské. Důraz na roli uvedených shod vede pak Erharta nutně k zařazení slovanštiny a také baltštiny do západního indoevropského nářečního areálu. To má potom za následek, že autor naopak řadu rysů, které mají slovanština a baltština společné s jazyky východního indoevropského areálu, interpretuje, resp. vlastně v intencích svého modelu musí interpretovat, jako výsledek sekundárního vlivu těchto východních dialektů na slovanštinu.

V dalším vývoji zejména západního areálu Erhart předpokládá další dělení na dílčí areály, přičemž opět počítá i s následnými sekundárními kontakty těchto dílčích areálů či jen jejich částí, znovu s řadou kontakto- východních vlivů tím či oním směrem; při těchto kontaktech mohou integrací vznikat i nové samostatné větve, které jsou tak výsledkem míšení různých vrstev původem z různých starších celků. Západní areál se podle autora nejprve rozštěpil na tyto tři dílčí celky:

1) západoevropský (protokeltský): odtud později vzešly jazyky germánské, keltské a latina;

2) východoevropský (protobaltský): odtud později vzešly jazyky baltské a slovanština;

3) střeoevropský (protoilyrský): sem spadají „zbytkové“, fragmentárně doložené jazyky jako dáčtina, frýžština, venetština, mesapština, ilyrština a později konstituovaná albánština.⁵

Pokud jde o formování samotné praslovanštiny, lze v Erhartově modelu pozorovat jistý, relativně nenápadný (explicitně nediskutovaný) vývoj stran předpokladu konkrétních vnějších kontakto- východních vlivů. V sumárních pracích věnovaných vývoji všech indoevropských jazyků, a tedy vlastně představení celého modelu, počítá Erhart zejména s íráňským vlivem na zformování praslovanštiny (1976, 199–200, 1977, 222, 1982, 20). Praslovanština měla vykrytalizovat někde na jižním okraji východoevropského (protobaltského) areálu, a to právě v souvislosti s kontaktem s nářečními východní indoevropské skupiny, konkrétně s nářečními íráňských kmenů, které pronikly do oblasti severně od Černého moře v 8.–7. století před Kristem. Íráňskému vlivu lze podle Erharta přičíst „řadu typických rysů fonologické a morfologické struktury slovanských jazyků – teoreticky

5 Nejasné je v Erhartově modelu zařazení tocharštiny (Erhart 1976, 202 inklinuje k přiřazení k západnímu areálu, Erhart 1985, 343 myslí dokonce na užší přiřazení k jeho protobaltské skupině) a zejména anatolských jazyků (Erhart 1977, 222 zvažuje interpretaci, že anatolské jazyky představují samostatný třetí indoevropský areál, Erhart 1982, 21 předpokládá rané oddělení od východoevropského areálu).

vzato všechno to, čím se slovanština výrazně liší od jiných západoindoevropských jazyků. Ve fonologické oblasti je to především změna palatálních velár v sykavky, dále změna *s>š* v jistých pozicích, foném *x* jako střídnice *š* nebo *k* atp. V morfologické oblasti je to patrně paradigmatické lokativu (v pl. s typickou východní koncovkou *-su*) a instrumentálu, rozvoj duální flexe (gen. du. na **-ous* ap.), vznik složené deklinace adjektiv, paradigmatické slovesného jména na *wes/us* aj.“ (Erhart 1976, 200; podobně viz i Erhart 1982, 20). V pozdější stati, věnované už cíleně užší problematice formování praslovanštiny (Erhart 1985), však nacházíme trochu jiný, pozměněný výklad. Erhart už při zvažování vlivu východních indoevropských dialektů na praslovanštinu nepočítá pouze s vlivem íránským, ale také thráckým, přesněji řečeno s vlivem těch východoindoevropských dialektů, které daly později vzniknout thráčtině. Přitom je zajímavé, že (proto)thráckému vlivu nyní připisuje některé z výše uvedených rysů, které dříve vykládal jako vlivy íránské (kromě toho ale uvádí i doposud nezmiňované íránské vlivy). Konkrétně o íránském vlivu nyní uvádí toto: „Íránský vliv se projevil nejen v lexiku (což se obecně uznává), ale i v oblasti zvukové stavby: jemu lze připsat změnu *s > š > ch* (baltské jazyky zasáhl tento proces jen okrajově!), ale snad i oslabení koncového *-s* a *-m*, což vedlo ke zvláštnímu vývoji samohlásek v koncových slabikách. Tento vývoj se nápadně podobá vývoji v avestě: ide. **-os* dává av. *-o*, sl. *-ъ*, ide. **-ōs*, *-ās* dávají av. *-ā*, sl. *-y*, ide. **-om*, *-yom*, *-ām* dávají av. *-əm*, *-im*, *-qm* (se zachovaným *m*), sl. *-ъ*, *-ь*, *-q* (bez *m*)⁶. Soudí se, že jak avesta, tak i nářečí Skythů patřily k východní skupině íránských jazyků. V íránských jazycích, s nimiž byly protobaltské dialekty od 8.–7. stol. př. n. l. v kontaktu, se tudíž koncovky mohly vyvíjet podobně jako v avestě. Z jevů čistě morfologických by se íránskému vlivu mohl připsat vznik složené deklinace adjektiv“ (Erhart 1985, 342). O (proto-) thráckém vlivu se píše: „Je to v oblasti fonologie jejich „satemový“ charakter (změna palatálních velár v sykavky), v oblasti morfologie rozvinutější systém lokálních pádů (lok. pl. na *-su* aj.), duální pády apod.“ (Erhart 1985, 342). Je pravděpodobné, že k této změně pojetí východoindoevropských vlivů na slovanštinu vedl autora příklon k některé z konkrétních absolutních chronologií uvažovaných změn. Uvedené změny jsou datovány velmi různě, a Erhart se tak vlastně u těch, které nově vyložil jako ovlivněné (proto-) thráckou, příklonil k starší dataci. Zajímavou dvojicí Erhartem uvažovaných změn je v tomto ohledu satemová změna a retrakce *s > š* po *r*, *u*, *k*, *i*.

6 Podobně interpretuje vznik slovanské koncovky 1. osoby singuláru prézenta *-q* „skythským“ vlivem i Enrietti (1978, 1982, 62).

První nakonec Erhart vykládá jako starší, ovlivněnou už protothráckými dialekty, druhou jako mladší, proběhlou pod vlivem íránským. Věc je ovšem složitá, často se obě změny uvádějí do úzké vzájemné souvislosti (Andersen 1968) a častěji se myslí, že retrakce je starší; někdy se však předpokládá, že satemová změna začala dříve než retrakce, ale vývoj v obou změnách šel přes řadu mezistadií a konečné výsledky satemizace jsou pak pozdější než konečný výsledek pravidla *ruki* v praslovanštině, totiž *ch* (srov. Rejzek 2008, 16 s další literaturou). V každém případě je škoda, že Erhart svoje pojetí v tomto ohledu neprecizoval, ačkoli to zjevně zamýšlel: „Podrobněji se hodláme těmito otázkami zabývat ještě ve zvláštní studii“ (Erhart 1985, 342). V Erhartově bibliografii však takovou položku nenacházíme.

Vedle uvedených východoindoevropských – thráckých a íránských – vlivů na praslovanštinu se v Erhartově pojetí objevují ještě úvahy o vlivu západních indoevropských dialektů, konkrétně venetštiny, tedy jazyka střeoevropské (protoilyrské) provenience. Autor se zde spíše jen náznakově (Erhart 1976, 200, 1977, 222, 1982, 20, 21) opírá o práce Milewského (1964) a Gołąba (1972) týkající se hlavně toponym a kentumových elementů v praslovanštině. Ve svém posledním textu Erhart do tohoto kontextu řadí ještě Martynovovu (1963) teorii italského ingredientu v praslovanštině (viz o ní podrobně níže, str. 224–232), ale připouští nakonec, že v rámci jeho vlastního modelu s těmito vlivy není třeba počítat nutně (Erhart 1985, 343). To je zcela pochopitelné, protože Martynovova teorie se týká zejména přenosu lexikálních elementů a ty v Erhartově pojetí nehrají tak důležitou roli jako elementy nelexikální.

Konečný Erhartův názor na vnější vlivy působící na formování praslovanštiny je tedy – včetně datace a přesnější terminologie – následující:

protobaltština (1500–700 před Kristem):

- na začátku této fáze intenzivní kontakt s archaickými dialekty východní indoevropské skupiny (protothráčtina);

- ve druhé polovině této fáze možný kontakt s jinými západoindoevropskými dialekty (venetština?);

předslonanština (700 před Kristem – 300 po Kristu):

- na začátku této fáze intenzivní kontakt s archaickými íránskými dialekty Skythů;

(pra)slovanština (300–1000 po Kristu):

- intenzivní jazykové kontakty s dalšími etniky (Hunové, Germáni).

Poslednímu období se však Erhart detailně nevěnuje, neboť v jeho modelu jde především o stanovení těch faktorů, které měly rozhodující vliv na zformování slovanštiny jako samostatné indoevropské větve. Určující

jsou podle autora vlivy v období předslovanštiny, právě kontakt s íránskými dialekty měl vést k definitivnímu vydělení slovanštiny z protobaltského nářečního kontinua, tedy k vzdálení se od archaičtějších protobaltských dialektů, z nichž se posléze vyvinuly baltské jazyky. Kontakty z doby (klasické) praslovanštiny však už spadají do doby, kdy byla slovanština jednoznačně už vyděleným samostatným jazykem.

Erhartův model vývoje indoevropských jazyků a mezi nimi i praslovanštiny je výslovně konstruován převážně na základě lingvistických faktů (Erhart 1976, 203, 1985, 344). To je zásadní rys, kterým se liší od řady jiných modelů. V prvé řadě se vychází z doloženého či dobře rekonstruovaného stavu v jednotlivých indoevropských jazycích a hledají se možnosti, jak vytvořit jednotlivé shody a rozdíly. Odůvodněně daná přednost konkrétním jazykovým rysům, jejichž shody lépe ukazují na užší genetické vazby mezi jednotlivými větvemi, vede k tomu, že jiné rysy musejí být vykládány jako sekundární kontaktové. K poznatkům nelingvistickým, zejména historickým a archeologickým, se v tomto modelu přihlíží jenom sekundárně a především nesoustavně. Chceme-li tedy Erhartův přístup posoudit v kontextu našich kontaktologických modelů, je zjevné, že důraz se zde klade na faktory lingvistické. Při zvažování možnosti vnějších vlivů na praslovanštinu ze strany thráctiny a íránštiny se zejména uvádí, že zde byla splněna základní podmínka pro takový vliv, tj. existovaly jen malé rozdíly mezi kontaktujícími jazyky: „Základní předpoklad takového působení – vzájemná blízkost a podobnost struktury – byl v tomto případě zřejmě dán: praslovanština musela mít ještě v době kolem začátku n. l. velmi archaický charakter; hlavní hláskové změny, jež pronikavě změnily její tvářnost, nastaly patrně až později. Co se týká íránských j., dosvědčují achaimenovské nápisy 6. stol. ještě poměrně archaický stav; lze právem soudit, že okrajové íránské dialekty téhož období [tj. dialekty skythské a sarmatské – pozn. V. B.] byly přinejmenším stejně starobylé“ (Erhart 1982, 20 co do kontaktu s íránštinou, podobně Erhart 1976, 200; pro thráctinu srov. podobně Erhart 1985, 342). Je zřejmé, že také Erhart zohledňuje jeden ze základních lingvistických faktorů, s nimiž se počítá v současných kontaktologických modelech, totiž ten, jenž je v modelu Thomasonové nazýván (typologická) vzdálenost a v modelu Van Coetsemově blízkost/afinita.

Konečně je třeba posoudit, kam by Erhartem uvažované thrácké a íránské vlivy na praslovanštinu spadaly v rámci škál zkonstruovaných Thomasonovou. Zdá se, že v obou případech by se muselo jednat o relativně silný vliv, nejspíše „more intense contact“, protože se počítá s výraznými vlivy nejen v lexiku, ale také fonologii a morfologii.

Martynov

V řadě časopiseckých statí (Martynov 1971, 1984, 1985) a monografií (Martynov 1982, 1983) zbudoval V. V. Martynov svou obecnou koncepci zformování praslovanštiny vydělením z indoevropského nářečního kontinua za účasti několika různých kontaktních vlivů. Jednotlivým dílčím složkám, které podle autora spoluutvářely praslovanštinu, kromě toho věnoval speciální studie: vztah k protobaltštině obecně rozebírá blíže Martynov (1973, 1977, 1981b), vztah k západní protobaltštině Martynov (1988), předpokládaný italský vliv zejména Martynov (1978), íránský vliv Martynov (1981a), kontakt s Germány Martynov (1963) a konečně kontakt s Kelty Martynov (2003).

Martynov ve své teorii přisuzuje divergentním a konvergentním procesům ve vývoji jazyka rovnocennou roli. Pokud jde o divergenci, prvotní vydělení toho, co se mělo později za dalších okolností stát praslovanštinou, z indoevropského nářečního kontinua patřilo podle autora do společného baltoslovanského (protobaltského) vývoje. Zásadním rysem Martynovovy koncepce přitom je, že nejdůležitější roli pro stanovení užší genetické příbuznosti hrají slovtvorné elementy. Obecně to autor vymezuje takto: „produktivnost' nabora genetičeski toždestvennych slovoobrazovatel'nyh formantov dvuch rodstvennyh jazykov pri otsutstvii takovoj dlja drugich jazykov toj že sem'ji (resp. grupy) javljajetsja naiboleje sil'nym diagnostirujuščim pokazatelem togo, čto dannyje dva jazyka voschodjat k odnomu prajazyku“ (Martynov 1973, 7). Toto pojetí autor obhajuje (v jeho terminologii „typologickou“) paralelou: správnost tohoto principu lze ověřit na historicky doložených jazycích; proto ho lze předpokládat i u jazyků rekonstruovaných. Konkrétním příkladem, který Martynov opakovaně ve svých pracích užívá, je srovnání běloruštiny a bulharštiny: pokud bychom nevěděli, že se jedná o dva geneticky blízké příbuzné jazyky, a vycházeli při zvažování genetické příbuznosti z jejich korespondencí v lexikálním a/nebo morfoloickém subsystému, jevily by se nám nejspíš oba jazyky jako geneticky nepřibuzné; naopak silná shoda v slovtvorbě (ve jmenné a slovesné sufixaci) ukazuje na genetickou příbuznost spolehlivě (srov. zejména Martynov 1973, 7–11). Užší baltoslovanskou příbuznost (nikoli ovšem ve smyslu baltoslovanské jednoty jakožto společného jednotného dílčího prajazyka, ale spíše jako užšího, ale relativně volného baltoslovanského nářečního kontinua) tak předpokládá Martynov na základě toho, že baltské a slovanské jazyky vykazují řadu společných inovací ve slovtvorném systému, které jsou cizí ostatním indoevropským jazykům. Jedná se především o inovační procesy v oblasti jmenné derivace, konkrétně pohyb konkrétních sufixů mezi

čtyřmi skupinami, totiž kolektivy, singulativy, augmentativy a deminutivy. V baltoslovanském systému došlo podle autora – na rozdíl od ostatních indoevropských větví – k velkému posunu, spočívajícímu v tom, že 1) staré singulativní sufixy byly vytěsněny původně deminutivními sufixy, které se nově staly singulativními, přičemž soustava starých deminutiv byla zase posílena původními adjektivními sufixy; 2) sufixy původně pro nomina abstracta se začlenily mezi kolektiva a původně kolektivní sufixy se zase staly augmentativními. Zjednodušeně: adjektiva → deminutiva → singulativa, nomina abstracta → kolektiva → augmentativa (přesněji s konkrétními formami a jejich detailním rozbořem viz Martynov 1973, konečné schéma viz na str. 57). Pokud jde o přesnější umístění rodící se praslovanštiny do západní části baltoslovanského kontinua, to autor dokazuje poukazem na bližší lexikální shody se starou pruštinou, přičemž subtilně rozlišuje mezi indoevropským dědictvím, společnými inovacemi a společným vystavením cizímu vlivu (srov. Martynov 1988).⁷

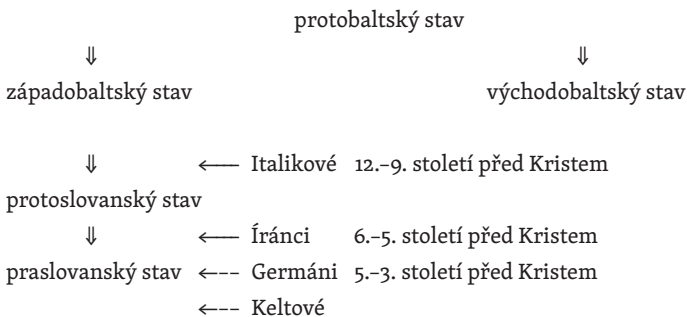
Pokud jde o konvergenci, je Martynovova teorie osobitá v tom, že přináší jemnější rozlišení vrstev cizího původu v lexikálním systému jazyka. Základní dělení spočívá v rozlišení tzv. ingredientů na jedné straně a výpůjček v obvyklém slova smyslu na straně druhé. Hlavní rozdíl přitom spočívá v tom, že absorbcí ingredientu se přijímající jazyk stává novým jazykem, respektive vzniká nové, výrazně odlišné stadium jeho vývoje, zatímco u výpůjček tomu tak není. V rámci ingredientů i výpůjček pak autor činí další dělení. U výpůjček lze rozlišovat tzv. proniknutí (*proniknovenije*) a tzv. přejetí/infiltraci (*zaimstvovanije*), přičemž první jev se týká situace teritoriálního sousedství jazyků, při kterém existuje pohraniční bilingvismus, zatímco druhý představuje kulturní vliv v podobě exportu a importu reálií, a tudíž i slov je označujících (Martynov 1963, 23, 1983, 8 aj.). Podstatnější v rámci autorova modelu je další členění uvnitř ingredientů. Zde se rozlišuje mezi ingredienty superstrátovými a substrátovými. Vysvětlovací paralela se přitom opět hledá mezi historicky doloženými jazyky, konkrétně v angličtině: v té představuje lexikum anglosaského původu substrátový ingredient a lexikum starofrancouzského původu ingredient superstrátový. Principem, který podle autora nejlépe slouží k odhalování toho, do kterého z možných ingredientů v rámci zkoumaného jazyka dané slovo patří, je metoda zkoumání synonymních párů. Nejprve je třeba zjistit, zda mají synonymní slova paralely v ostatních geneticky příbuzných jazycích. U praslovanských slov

7 Pripomeňme, že o užším vztahu slovanštiny k západní baltštině oproti baltštině východní se uvažuje dosti často (srov. například Birnbaum 1975, 19–20, Poljakov 1995, 20).

má často jedno z dané dvojice paralelu pouze v baltštině, druhé pouze v některé z dalších indoevropských větví. Je pak pravděpodobnější, že první je staršího, „domácího“ původu, kdežto druhé se do praslovanštiny dostalo sekundárně. To se pak přesněji zjistí průzkumem jednotlivých charakteristik obou slov na jednotlivých jazykových rovinách. Tak v sémantickém ohledu je podstatné, že v tom slově dané dvojice, které bylo původní (patřilo tedy do substrátového ingredientu), došlo po začlenění nového, původem cizího synonyma (ať už ze superstrátového ingredientu nebo z „normálního“ kontaktového jazyka) k určitému sémantickému posunu. Na domácí či naopak cizí původ dále ukazují hláskový stav (korespondence s domácími pravidly, nebo naopak hlásková substituce), slovtvorný stav (domácí slovo koresponduje s baltoslovanským slovtvorným systémem), popřípadě i gramatická charakteristika (pokud jde o gramatická slova).

Detailním průzkumem mnoha párů praslovanských synonym podle uvedených principů autor dospívá k pohledu, že v praslovanském lexiku je možno vyčlenit jeden substrátový ingredient, totiž lexikum baltoslovanského původu, dva superstrátové ingredience, totiž starší italský a mladší íránský, a konečně dvě mladší vrstvy běžných výpůjček, totiž vrstvu germanismů (zde se autor soustředí také na vliv v opačném směru, tj. z praslovanštiny do germánštiny) a vrstvu keltismů. Svoje lingvistické vývody autor zároveň propojuje s extralingvistickými znalostmi o předpokládaném geografickém rozmístění etnik hovořících uvažovanými jazyky a o chronologickém zařazení možných kontaktů Praslovanů s nimi a dospívá nakonec k celostnímu pohledu na vznik praslovanštiny.

Konečně autorovo schéma znázorňující charakter a souhru divergentních a konvergentních procesů vedoucích ke zformování praslovanštiny má následující podobu (Martyinov 1963, 95):

vysvětlivky: ↓ - divergence, ← - konvergence (ingredience), ←- konvergence (kontakty)

Martynovův model jsme představili v prospektivním pohledu. I konečné schéma ukazuje vznik praslovanštiny od počátků přes jednotlivá stadia až po její konečné zformování. Avšak při samotných zkoumáních je podle autora zapotřebí postupovat retrospektivně a odkrývat vlastně postupně stále starší vrstvy cizích elementů, dokud se badatel nedobere konečné původní vrstvy domácího lexika. Při tomto postupu je nejprve třeba separovat vrstvy vzniklé konvergencí a potom teprve sledovat ty, které představují relikt divergence.

Při posuzování představeného modelu vzniká v prvé řadě otázka, kam ho zařadit v rámci myšlenkových paradigmat historickosrovnávací jazykovědy. Sám Martynov nepředstavuje svou teorii jako něco revolučního, co by vysloveně bořilo předchozí přístupy. Ohledně vztahu mezi divergencí a konvergencí nacházíme u autora také explicitní vyjádření, že vidí oba jevy v procesu glotogeneze jako stejně důležité: „Nam čužd odnostonnij dogmatizm, kotoryj trebujet priznanija libo konvergentnogo, libo divergentnogo ob'jasnenija glottogeneza. V konečnom sčete takoj dogmatizm voschodit k staromu sporu storonnikov Šlejchera i Šmidta (Martynov 1985, 44). „[...] my daleki ot mysli ob'jasnat' evoljuciju praslavjanskogo jazyka kontaktami i vlijanijami. Divergentnoje razvitije bylo sinchronnym i ravnopravnym, no konvergencija opredeljala prostranstvenno-vremennuju stratifikaciju praslavjanskogo jazyka, jeje značenije dlja našich celej bylo rešajuščim“ (Martynov 1982, 39). Podle toho by nejspíše bylo třeba označit jeho přístup za revizionistický, a to jako výsledek ústupu zpět od revolučních pojetí (konkrétně vlnové teorie), která autor nechce uplatňovat do důsledků.

Do revizionismu spadá autor také svým názorem na místo slovanské pravlasti. Namísto tradiční lokalizace severně a severovýchodně od Karpat zastává Martynov západní hypotézu, která slovanskou pravlast umísťuje na polské území mezi Odru a Vislu (autochtonistická teorie prosazovaná zejména polskými vědci).

Autorův revizionismus vzhledem ke konvencionalistickému pohledu spočívá v tom, že ingredience jsou pojímány jako podstatné složky tvárnosti jazyka, jako vrstvy slov lišící se od vrstev běžných výpůjček jednak kvantitativně, jednak kvalitativně.

Pokud jde o první aspekt, počty autorem rozebíraných lexikálních jednotek v jednotlivých pracích jsou vždy vyšší u íránského a italického ingredientu oproti germánským a zejména keltským výpůjčkám. Konkrétně lze uvést následující počty podle jednotlivých autorových prací:

Martynov	1963	1981a	1982	1983	1984	1985
keltské přejímky:	–	–	8	8	8	8
germánské přejímky:	33 ⁸	–	–	–	–	–
(psl. přejímky v germ.:	40 ⁹	–	14	14	14	14)
íránský ingredient:	–	17	16	17	14	14
italický ingredient:	–	–	–	37	19	17

Důležitější je však zřejmě druhý aspekt. Jako hlavní vlastnost, kterou se odlišují substrátovo-superstrátové ingredienty od „kontaktních“ vrstev výpůjček, uvádí autor to, že se ingredienty týkají nejen lexikálních elementů, ale také gramatických slov, srov. například: „[...] ingredijent, v otlíčije ot proniknovenija, odnositsja ne tol'ko k leksike. Substratno-superstratnoje vzaimodejstvije privodit k sdvigam i v grammatike“ (Martynov 1983, 7); „[o]sobennost'ju vtoričnych ingredijentov javljajetsja vozmožnost' proniknovenija grammatičeskich slov, čto pri pograničnych kontaktach ne nabljudajetsja“ (Martynov 1985, 47). Konkrétně v rámci ingredientu italicického se jedná o dvě úzce spjaté jednotky, a to tvary osobního zájmena první a druhé osoby plurálu: zatímco pro protobaltský systém je zřejmě třeba rekonstruovat tvary *mes a *jūs, praslovanské tvary *ny* (/my) a *vy* jsou podle autora přejímkami z italských forem *nōs* a *vōs* (Martynov 1983, 79–80). V rámci ingredientu íránského potom autor vykládá jako přejatá tři gramatická slova. Jsou jimi: prepozice/postpozice *radi* ‘pro, kvůli’¹⁰, prepozice *ke* ‘k, ke’¹¹ a demonstrativum *ovъ* ‘tento, onen’¹² (Martynov 1983, 49, 50–51, 53). Uvedená fakta lze do kontaktologických modelů začlenit asi v tom smyslu, že Martynov zřejmě pomýšlí na některé ze silnějších stadií kontaktu typu přejímání/borrowing/RLA, při kterých se kromě lexikálních elementů přejímají i slova gramatická. V modelu Thomasonové to nejspíše odpovídá třetímu stadiu vymezenému jako „more intense contact“, protože právě v něm autorka předpokládá například právě i přejímání zájmen a předložek.

Zajímavou shodu s modelem Thomasonové vykazuje Martynovova teorie v tom, že také obrací perspektivu, jakou je možno, respektive záhodno pohlížet na možnosti vysvětlování jazykových jevů. Na některých

8 Zde je podstatné autorovo rozlišení pravděpodobnosti, že jde u konkrétních rozebíraných jednotek o přejímky, do tří stupňů; slov vykládaných jako vysoce pravděpodobné výpůjčky je u autora pouze 8.

9 Jako vysoce pravděpodobná přejetí se však vykládá pouze 11 slov.

10 Pohledy na původ slova shrnuje ESJS (12, 744–745), včetně zvažování íránského vlivu.

11 Pohledy na původ slova shrnuje ESJS (7, 390–391), včetně recepce Martynovova výkladu.

12 Pohledy na původ slova shrnuje ESJS (10, 612–613), včetně zvažování íránského vlivu.

místech totiž u Martynova čteme, že prvotní pohled na zkoumaný element má spočívat nikoli v otázce po možnosti vnitřního, domácího vysvětlení, ale naopak v otázce po možnosti vysvětlení vnějším vlivem; to vyplývá z logiky retrospektivního pohledu na vývoj jazyka. Zdá se, že tento názor koreluje se sadou kroků navrženou Thomasonovou pro zjišťování původu jevu, v níž je tázání po vnitřních systémových dispozicích zkoumaného jevu až na posledním místě. Rozdíl ovšem spočívá v tom, že u Thomasonové se tento postup týká především strukturních rysů, zatímco u Martynova lexika. Při zkoumání lexikálního subsystému jazyka se mají postupně retrospektivně odkrývat stále starší vrstvy přejímek s cílem dobrat se původního genetického dědictví: „[...] pri etimologičeskom analize otdel'nogo slova, proischozdenije kotorogo vseгда dopuskajet al'ternativu iskonnosti-neiskonnosti, prioritet rassmotrenija obyčno soznatel'no ili nesoznatel'no ostavljaetsja za variantom iskonного proischozdenija. Sčitajetsja, čto prežde čem iskat' inojazyčnyj istočnik sledujet isčerpaj' vse vozmožnosti ob'jasnenija na osnove dannogo jazyka. Nedostatočno trebovatel'nyj podchod k logičeskoj dokazatel'nosti privodit neredko k tomu, čto takoje ob'jasnenije nachoditsja, i dal'nejšij poisk prekraščajetsja. My sčitajem, čto poisku etimona vseгда (daže v kazalos' by jasnych slučajach) dolžna predšestvovat' prostranstvenno-vremennaja stratifikacija slova, a eto faktičeski privodit k prioritetu poiska inojazyčnogo istočnika. Tol'ko posle togo, kak budet isključena vozmožnosť infil'tracii inojazyčnogo slova, sledujet perechodit' k poisku etimona ili vnutrennej formy na osnove dannogo jazyka“ (Martynov 1963, 4).¹³

Poznamenejme ještě, že ne sice přímo kontaktologickou, ale přesto zajímavou shodou s modelem Thomasonové je u Martynova opora o historicky doložené jevy a principy při jejich předpokládání v prehistorii. Tak jako Thomasonová počítá s tím, že jazykový kontakt v dávné minulosti probíhal podle obdobných principů jako v historické době, tak Martynov argumentuje ve prospěch svého pojetí historicky doloženými příklady jazyků (bulharštiny a běloruštiny pro zdůvodnění teze o důležitosti slovtvorných elementů, angličtiny k ukázání na to, co jsou ingredienty). I u něj se tak zjevně jedná o specifické užití kritéria uniformity, o kterém jsme obecně pojednali výše (str. 193–195).

Některé další autorovy úvahy, respektive komponenty jeho teorie, však spíše než revizionisticky působí přece jen až revolučně. Jedná se především

13 Připomeňme, že s podobnou úvahou jsme se setkali – ovšem jen náznakově – už u Shevelova (srov. výše, str. 214).

o dva aspekty. V prvé řadě máme na mysli Martynovův výklad, že to praslovanské lexikum, které je geneticky zděděné z indoevropského či proto-baltského období, představuje v praslovanštině substrát. I tato vrstva je autorem označována jako ingredient. Martynov tak vlastně rozlišuje dva typy ingredientů: substrátový, do něž spadají slova představující genetické dědictví z prajazyka, a superstrátový, tvořený slovy přejatými sekundárně při konvergenci s jiným jazykem. Přitom však vztah těchto dvou typů ingredientů mezi sebou není v autorově teorii nijak přesně specifikován, neříká se kupříkladu, že by substrátové ingredience byly v nějakém smyslu důležitější než superstrátové. Tím se tedy sugeruje, že ingredience jsou si navzájem rovny. To potom silně připomíná myšlenku míšení jazyků, při kterém se na zformování nového jazyka spoluúčastní dva či několik původních jazyků, přičemž každý z nich přispívá určitou specifickou měrou, aniž by role kteréhokoli z nich byla důležitější. Pokud bychom chtěli takovou úvahu přenést do prostoru našich kontaktologických teorií, zdá se, že by takto pojmávaný vznik praslovanštiny bylo třeba zařadit buď do „přechodového“ pásma jazyků typu Michif či Mednyj Aleut, které leží v modelu Thomasonové na pomezí mezi „normálním“ a „abnormálním“ přenosem, nebo dokonce přímo do oblasti „abnormálního“ přenosu, kam spadají pidžiny a kreoly. Je však třeba připomenout, že ačkoli autor vidí superstrátové ingredience jako relativně početné vrstvy (desítky slov), pořád se v celkovém kontextu slovní zásoby jazyka musí jednat o počet relativně malý; autor sám zmiňuje, že celá praslovanská zásoba musela čítat dva až tři tisíce slov (Martynov 1985, 48). Je zjevné, že z hlediska počtu prvků k sobě mají blíže superstrátové ingredience a vrstvy běžných výpůjček. V každém případě můžeme v nejasnosti, kam vlastně zařadit substrátový ingredient – do konvergence, nebo do divergence – vidět ozvěnu obecné aporie historickosrovnávací lingvistiky spočívající v tom, že čím hlouběji do minulosti pohlédneme, tím více se zmenšuje rozdíl mezi genetickou a areálovou příbuzností.

Druhým aspektem Martynovovy teorie majícím revoluční nádech je předpoklad rozhodující role slovo tvorných elementů pro stanovení bližší genetické příbuznosti mezi jazyky. Tradičně se vychází z rozhodující role formálních korespondencí buď u lexikálních, nebo u gramatických elementů, popřípadě v obou typech elementů. Martynovův důraz na elementy představující jakési pomezí pásmo mezi gramatikou a lexikonem je originální a určitě zaslouží soustředěnější pozornost. Předběžně uveďme, že paralela učiněná s vývojem historicky doložených jazyků na příkladu bulharštiny a běloruštiny příliš nepřesvědčuje. Aby bylo možno tezi o prioritě slovo tvorných shod pro určení genetické příbuznosti přijmout jako

obecně platnou, bylo by třeba – přinejmenším co do kvantitativní stránky věci – snést více než jen jeden historicky doložený funkční příklad; to však u Martynova nenacházíme. Pokud jde o kvalitativní zdůvodnění této teze, autor se převážně spokojuje jen s negativním vymezením se vůči tradici (výklady vycházející ze shod v morfologických a/nebo lexikálních elementech jsou často neslučitelné, nebo zkrátka nevedou k uspokojivým výsledkům; nalezneme-li se pravidelná korespondence v lexikálním elementu u dvou sousedících jazyků, nelze hned s jistotou říci, že jde o společné genetické dědictví, existuje možnost, že jde o přejetí z jednoho jazyka do druhého – Martynov 1983, 11). Zajímavé je autorovo ještě konkrétnější zdůvodnění, proč mají v rámci slootovorných elementů větší důležitost prvky derivace jmenné než prvky derivace slovesné: slova vznikají primárně jako lexémy, gramatika vzniká až následně (Martynov 1983, 13). Nejde zde patrně o prosté konstatování priority aktu pojmenovacího před aktem usouvztažňovacím, ale spíše přímo o úvahu nad vznikem řeči vůbec. V každém případě vede Martynova jeho rozhodnutí vycházet z primární role jmenných slootovorných elementů náznakem k dosti revolučním úvahám, například o tom, že při zvážení slootovorných poměrů ve staré irštině a arménštině by šly tyto jazyky jen stěží vztáhnout k indoevropskému dědictví a mohlo by se uvažovat o jejich včlenění mezi indoevropské jazyky až sekundárně na způsob jazykového svazu (Martynov 1983, 12). Martynov svou teorii buduje především na slavistickém a baltském materiálu a pro potřeby výkladu otázky baltoslovanských vztahů; bylo by zajisté zajímavé, kdyby byl svůj přístup soustavněji aplikoval také na další indoevropské větve.¹⁴ Každopádně lze v autorově důrazu na slootovorné elementy vidět odraz jeho primárního ukotvení v etymologické, nikoli historickosrovnávací práci: v etymologii jde především o určení slootovorné motivace zkoumané jednotky; nelze-li slovo uspokojivě vyložit z domácích slootovorných zákonitostí, zvyšuje se pravděpodobnost, že jde o přejetí (Martynov 1963, 235; srov. k tomu dále například Vykypěl 2011a, 14–15 s další literaturou). Ne náhodou je proto hlavní autorův zájem při hledání kontakto- vých vlivů zaměřen na lexikum, zatímco v případě rekonstrukce praslovanského hláskoslovného systému a jeho vývoje autor vnější vlivy nezvažuje vůbec, rozvíjeje originální koncepci akomodace, založenou především na metodě vnitřní rekonstrukce s doplňkovou oporou vnějšího srovnávání (viz zejména Martynov 1968).

14 Diskusi Martynovovy koncepce prioritní role slootovorných elementů viz u Poljakova (1995, 36–37) a nověji u Wiemera (2007, 35–42) s další literaturou.

Pokud jde o recepci Martynovovy teorie, byla spíše negativní. Například Andersen (2003b, 50–51) zdůrazňuje, že mnoho Martynovových etymologií je problematických z hlediska chronologického;¹⁵ metoda zkoumání synonymních párů se mu ovšem jeví jako slibná. Jiné Andersenovy poznámky pak prozrazují, že Martynova nečetl příliš pozorně (nepochopení Martynovových terminologických distinkcí). V každém případě právě Martynovova teorie zapadá do okruhu textů zabývajících se tzv. stratigrafií, tj. vymežováním jednotlivých vrstev zejména lexika v postupném vývoji jazyků (viz k tomu sumárně k praslovanštině právě Andersen 2003b, obecněji Andersen 2003a a Mees 2003). O poznání kritičtější je vůči autorovi například Popowska-Taborska (1991, 137–138), která Martynovovu teorii hodnotí jako nedokazatelnou hypotézu. Příznivěji, byť nakonec také spíše zdrženlivě, hodnotí Martynova Erhart (viz výše, str. 222; povšimněme si například terminologické shody obou autorů v případě protobaltského stadia). Naposledy zhodnotila – opět spíše negativně – Martynovův pohled konkrétně na charakter slovansko-germánského kontaktu Pronk-Tiethoffová (2013, 24–27).

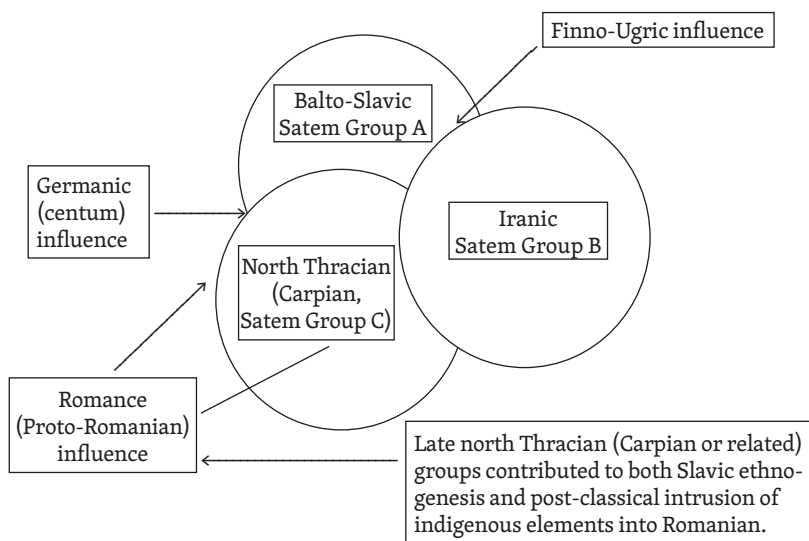
Paliga

V poměrně velkém množství textů monografických (Paliga 1999, 2006a, 2006b, 2007, Paliga – Teodor 2009) i dílčích (Paliga 2001, 2010, 2012) rozvíjí Sorin Paliga teorii, v níž má jazykový kontakt pro vývoj jazyků zásadní roli. Konceptně se tato teorie výrazně podobá právě představené Martynovově teorii: zohledňuje se především (Martynov), ba dokonce nakonec výlučně (Paliga) lexikální rovina jazyka. Stejně jako Martynov i Paliga je především etymolog a zkoumá různost původu jednotlivých vrstev slovní zásoby jazyka. Na rozdíl od Martynova ovšem jím zvažované kontaktové vlivy v lexiku nikdy nezasahují do oblasti gramatických slov. Autor se také nijak nevyjadřuje k principům historickosrovnávací lingvistiky obecně, ani explicitně nepředstavuje jejich případné vlastní chápání. Z těchto důvodů nemá jeho teorie pro naše téma tak velký význam, a představíme ji proto stručněji.

Paliga přichází s výkladem, že praslovanština představuje jakýsi amalgám („blending“) tří různých indoevropských jazykových útvarů satemového charakteru. Rozvíjí zde nepublikovaný příspěvek Aleksandara Lomy, v němž se praslovanština vykládá jako výsledek prolnutí dvou takových

15 Pohledem do příslušných hesel ve slovanských etymologických slovnících také zjistíme, že Martynovovy výklady rozhodně nedošly obecného přijetí, spíše se jen zmiňují jako méně významné nápady.

útvary: jižní části balto-slovanského kontinua a západní části íránské. Paliga k tomu přidává ještě třetí konstituent, a to severní část thrácké. Zjednodušeně pak hovoří o satemové skupině A (tj. balto-slovanské), satemové skupině B (tj. íránské) a satemové skupině C (tj. thrácké). K splynutí těchto útvarů a vzniku praslovanštiny mělo podle autora dojít ve 4.–6. století po Kristu. Vedle toho uznává autor ještě další vnější vlivy na praslovanštinu, a to germánské (snad ještě z doby před vlastním vznikem praslovanštiny ze zmíněných tří větví; to jsou kentumové elementy v praslovanštině), ugrofinské a především protorománské. Celkově ukazuje zatím konečný autorův pohled následující schéma (Paliga 2012, 354; podobně srov. už Paliga – Teodor 2009, 70):

K tomuto výsledku dospěl autor jednak převzetím jiných koncepcí o kontaktním působení na praslovanštinu, které v zásadě akceptoval a jenom je zařadil do svého modelu (vliv germánský, ugrofinský, íránský), jednak a především pak na základě vlastního zkoumání a nové interpretace několika tradičně obtížných a nevyjasněných otázek na poli slavistiky a romanistiky. Z obecnějších témat sem patří především problém nejstarších slovanských výpůjček v rumunštině (Paliga 2010) a naopak nejstarších románských vlivů na praslovanštinu (Paliga 2006b), otázka substrátových slov thráckého původu v rumunštině (Paliga 2006a) a také otázka vzniku albánštiny; z konkrétnějších témat pak etymologie etnonyma *Slověninъ* či původ číslovky 100 v praslovanštině a rumunštině.

Hlavní autorova interpretační linie má asi tuto podobu: deset, v pracích některých autorů dokonce dvanáct slov tradičně vykládaných jako nejstarší slovanské výpůjčky v rumunštině z 6.–7. století po Kristu jsou ve skutečnosti buď substrátová slova thráckého původu (například *sută* ‘sto’), nebo slova domácího, latinského původu (*cumătru* ‘kmotra’), nebo je jejich původ zatím nejasný – o slavismy však jít nemůže. Také řada slovanských forem tradičně vykládaných jako zdrojová slova těchto rumunských slov může být thráckého původu, případně bylo prostředníkem thráckého slova ke Slovanům slovo protorománské (tyto dvě možnosti zvažuje autor například u slovanšského *suto* ‘sto’). Právě tato domněnka vede zřejmě autora k předpokladu silnější thrácké účasti na konstituování praslovanštiny. Historicky se mělo jednat o severní thrácké kmeny, o nichž je známo, že si zřejmě po delší dobu uchovaly nezávislost na Římanech a podléhaly romanizaci jen pomalu (viz o tom více níže v souhrnné kapitole o thráckém vlivu, str. 288–295). Paliga v některých svých pracích myslí na Kostoboky (*Costoboces*) (Paliga 2001), především však – ve většině novějších prací – na Karpy (*Carpi*). Zatímco severní karpická skupina se měla stát součástí konstituující se praslovanštiny jako její satemová část C, jižní Karpy chápe autor jako thráckou složku pozdější geneze albánštiny.

K autorově koncepci lze mít několik zásadních připomínek. V první řadě je otázkou, zda lze uvažovat o vzniku jazyka smíšením různých jazykových útvarů na základě zohledňování pouze lexikálního materiálu. Není jasné, jak se v předpokládané době formování praslovanštiny vyvíjely strukturální roviny vznikajícího jazyka: jednalo se o analogický vývoj jako v lexiku, tedy smíšení systému různých útvarů? Byl přínos jednotlivých částí srovnatelný, nebo měla některá zásadní roli? Obecně je třeba uvést, že vznik nového jazyka smíšením jiných jazyků zřejmě pravidlem probíhá na úrovni kontaktu a prolnutí pouze dvou jazyků (viz známé případy prolnutí dvou jazyků v klasických případech jako *Media Lengua* nebo *Michif*). O smíšení tří jazyků ve stejnou dobu se – pokud víme – neuvažuje, respektive na takový jev nejsou známy příklady. V autorově koncepci by šlo o smíšení tří výrazně blízkých jazyků téhož společného původu, což – interpretováno pesimisticky a skepticky – ztěžuje realizaci myšlenky najít pro konkrétní strukturální jevy jednoho konkrétního původce z uvažovaných tří a – interpretováno optimisticky, ale alibisticky – zbavuje povinnosti na takovou otázku odpovídat, protože se může říci, že gramatické a fonologické systémy zvažovaných tří útvarů byly beztak víceméně stejné. Trochu překvapivě pak úvahy nad hláskoslovnými vlivy na slovanštinu nacházíme u autorova zkoumání protorománských vlivů na praslovanštinu (Paliga 2006a, 249–255). I zde se

však nakonec jedná spíše o průzkum hláskových substitucí, tedy otázku, jakými slovanskými hláskami byly adaptovány jednotlivé hlásky zdrojových románských slov při vypůjčování románského lexika – to je ovšem oblast nazývaná v dnešních přístupech jako „loan phonology“ (srov. Calabrese – Wetzels 2009) a spadá vlastně také do zkoumání lexikálních.

I pokud se spokojíme s tím, že míšením pouze lexikálních elementů ke vzniku nového jazyka dojít může, měl by být alespoň rámcově specifikován kvantitativní podíl jednotlivých složek. Pokud jde o složku íránskou, vychází autor z Lomových prací o íránském vlivu na slovanštinu a ty představují maximální pojetí, předpokládající desítky slov íránského původu v slovanštině (srov. Loma 2000; více k tomu ještě níže, str. 281–282). Pokud jde o složku thráckou, přesnější počty Paliga uvádí jen pro uvažované thrácké substrátové vlivy na rumunštinu (konkrétně Paliga 2006, 16 předpokládá 1420 slov obsahujících 300 základních kořenů). V případě slovanštiny autor ze stovky základních slovních kořenů praslovanštiny explicitně deklaruje jako thráckého původu jen několik (Paliga 2007, 205–219). Jinak se autor soustředí na odhalování thráckých stop hlavně ve slovanské sféře propriální, konkrétně v místních a osobních jménech na území dnešního Bulharska, Makedonie, Srbska, Černé Hory, Chorvatska, Bosny, Slovinska, ale i v místních jménech českých a slovenských. Přitom vedle thráckých stop zvažuje také románské prostřednictví, případně ilyrský původ některých kořenů (podrobně viz zejména Paliga 2006, 259–326). Ačkoli celkově je tohoto materiálu hodně, otázkou zůstává jeho výpovědní hodnota: jednak etymologizování vlastních jmen je obecně problematictější než hledání původu apelativ, jednak propria netvoří páteř lexikálního systému jazyka.

Nejasné je autorovo rozlišování mezi jednotlivými kontakto­vými vlivy. Uvedené grafické schéma napovídá, že autor rozlišuje vlastně dva typy lexikálních vrstev: vyššího řádu jsou ty, které jsou znázorněny kruhy (tj. zmíněné tři satemové skupiny), nižšího řádu a tedy nižší důležitosti zřejmě ty, které jsou vyjádřeny šipkami (tj. vlivy ugrofinské, germánské a románské). Nicméně v autorových starších pracích nalézáme i jiné rozlišení. Paliga (2007) užívá pro jednotlivé vrstvy jednak označení jádro (*nucleus*), jednak tradiční termín *stratum*. V prvním případě charakterizuje satemovou skupinu A, tedy balto-slovanskou komponentu, jako nukleus základní, zatímco skupiny B a C, tedy íránskou a thráckou, jako nuklea sekundární (Paliga 2007, 202). To by znamenalo, že autor přece jen zůstává v tradič­nějším chápání praslovanštiny převážně jako pokračování baltoslovanštiny. Nicméně vzápětí při užívání termínu *stratum* dochází k určitému zmatení, když autor baltoslovanskou komponentu označuje jako *stratum*,

severothráckou a západoíránskou jako superstrata, ale jako další superstratum pak uvádí germánštinu a jako adstratum ugrofinštinu (Paliga 2007, 203). Následně pak terminologizuje zase jinak, když baltoslovanský podíl označuje jako stratum, ugrofinský jako substratum, íránský a thrácký jako adstratum a germánský a protorománský jako superstratum (Paliga 2007, 204). K dovršení všeho nakonec jako „basic nucleus“ označuje složku baltoslovanskou, íránskou i thráckou, zatímco germánskou, opět íránskou, opět thráckou a protorománskou prostě jako „influences“ (Paliga 2007, 205). Vcelku je možno říci, že zacházení s termíny je u autora zcela volné, a tudíž má vlastně velmi malou vypovídací hodnotu stran síly a významu jednoho či druhého vlivu.¹⁶ I proto je velmi obtížné tuto koncepci nějak posoudit z hlediska vztahu k paradigmátům historickosrovnávací lingvistiky. Termín *blending*, chápaný jako míšení samostatných jazykových útvarů dávající vzniknout zcela novému jazyku, upomíná na pidžinizaci, ale při ní jde zpravidla o kontakt vzájemně nesrozumitelných jazyků, přičemž jeden jazyk přispěje zejména lexikem, zatímco druhý zejména gramatikou, a o nic takového se v autorově koncepci evidentně nejedná. Přesto nakonec myslíme, že v jistých aspektech se autorova koncepce blíží paradigmatu revolučnímu: patří sem například zřetelná účinnost proti starší tradici, určitá unáhlenost či lehkost při generalizování na základě nepříliš obsáhlého materiálu a konečně také snaha vyložit jedinou teorií větší množství samostatných a dlouhodobě uspokojivě neobjasněných problémů.

I přes uvedené výtky koncepčního charakteru je třeba Paligovu koncepci jednoznačně vítat. Jejím hlavním přínosem je upozornění na možný silný thrácký vliv na zformování praslovanštiny a s tím související roli protorománštiny. Jak ještě uvidíme níže v samostatné kapitole, thrácký vliv nepatří k příliš tematizovaným. Přitom sama sociolingvistická situace slovensko-thráckého kontaktu se velmi podobá situaci kontaktu slovensko-íránského, který se naopak zkoumá hodně. V obou případech je k dispozici zhruba stejně slabý empirický materiál, přesto se v případě vlivu íránského dospělo k pozitivním výsledkům, které jsou i obecně přijímány. Bude zajímavé pozorovat, zda k něčemu takovému časem dojde také v případě thráckém. Paligovy práce k tomu mohou být důležitým impulsem. Za pozornost určitě stojí také autorovy obecněthrakologické pokusy rekonstruovat na základě svého materiálu hláskosloví thráčtiny (srov. Paliga 2006a, 240–248).

16 Dále je například možno zmínit, že terminologické upřesnění si vyžaduje charakteristika íránských vlivů. Autor uvádí vlivy západoíránské, je však třeba mít na paměti, že to je vyjádření geografické; geneticky se musí jednat o východní skupinu íránských jazyků (skythština/sarmatština/alanština).

Druhým autorovým přínosem je útok na tradiční a zakonzervované představy o podobě vztahů slovansko-románských. Jednoduchou představu o jednosměrném působení ze slovanštiny do konstituující se rumunštiny je třeba vyvažovat průzkumem možných opačných vlivů protorománských na praslovanštinu či konstituující se slovanské jazyky, tak jak na to upozorňuje Paliga s odkazem na starší práci Bonfantovu (viz Bonfante [1966] 2001; podrobně k němu viz níže v kapitole o románském vlivu, str. 348–349).

Pisani

Podobně jako tomu bylo například u Erharta, také u Vittora Pisaniho je třeba jeho chápání vnějších vlivů na praslovanštinu posuzovat v kontextu jeho obecné teorie vzniku a vývoje indoevropských jazyků. Pisaniho texty k praslovanštině představují přitom důležitou a trvale rozvíjenou komponentu této obecné teorie. Vnější vlivy na praslovanštinu diskutoval Pisani už ve třicátých letech (Pisani 1932, 1935), aby se k nim výrazně vrátil ještě v letech šedesátých (Pisani 1967, 1969) a sedmdesátých (Pisani 1971, 1974, 1979). Svůj přístup k otázce vzniku indoevropských jazyků a vůbec k principům historickosrovnávací lingvistiky rozvíjel autor v obrovském množství textů jak monografických (srov. Pisani 1940), tak dílčích časopiseckých (srov. Pisani 1952, 1958, 1960a, 1960b, 1966a, 1966b), tu a tam s důrazem na konkrétní indoevropské jazyky (srov. např. Pisani 1959 pro řečtinu a latinu).

Pisaniho názory bývají velmi často uváděny v souvislosti s Trubecským a jeho provokativními myšlenkami o vzniku indoevropských jazyků. O obou badatelích se zpravidla konstatuje, že vysvětlují zformování indoevropských jazyků jako výsledek nejrůznějších konvergenčních sil, a že tedy na tyto jazyky pohlízejí jako na jazykový svaz. Myslíme, že taková interpretace je poněkud zkreslující. Je sice pravda, že mezi texty obou autorů existuje určitá afinita, přesto zde jsou však podstatné rozdíly jak v samotných pojetích, tak v jejich propracovanosti. Pokud jde o druhý aspekt, je třeba připomenout, že u Trubecského se v zásadě jedná o jediný text vycházející v různých mutacích a překladech (srov. Trubetzkoy 1939; vše podstatné k tomu shrnuje Vykypěl 2013, 77–82), byť samozřejmě myšlenkově souzní s jinými autorovými texty k tematice jazykových svazů; kromě toho existují indicie, že šlo spíše jen o záměrnou provokaci či dokonce žert. Naopak Pisaniho koncepce představuje celoživotně rozvíjené dílo (k bibliografii viz Santoro – Laporta 1991), neustále precizované. Konečně je třeba dodat, že třetím autorem, který bývá v souvislosti s pojmáním indoevropských jazyků jako jazykového svazu uváděn, je C. C. Uhlenbeck (srov. například

Uhlenbeck 1934; k jeho pojetí srov. nejnověji Kortlandt 2009). Jak Trubec-kého, tak Uhlenbecka ve svých pracích Pisani oceňuje (srov. Pisani 1960a, 46, 1974, 14).

V každém případě platí, že Pisaniho koncepci je třeba vnímat jako revoluční. Platí to jak v otázce přístupu k základním principům historicko-srovnávací lingvistiky, tak v důležitosti, jaká se pro vývoj jazyků připisuje jazykovému kontaktu.¹⁷ Pokud jde o první aspekt, začít je třeba Pisaniho vztahem k předchozí tradici oboru. U Pisaniho nacházíme velice silnou kritiku Schleichera (nejvíce k tomu viz Pisani 1955) konkrétně a genealogického pojmání vývoje jazykových skupin obecně. Dva hlavní body Schleicherova přístupu – pojetí jazyků jako organismů a zároveň jako projevu ducha příslušných národů – představují podle Pisaniho jakýsi hybrid biologického naturalismu a hegelovského idealismu, dnes dávno překonaný (Pisani 1966a, 7). Těm, kdo konstruuji stromové diagramy, Pisani vytyká, že tak činí na základě přisouzení větší role jednomu vybraným shodám na úkor shod jiných. Protože každý vidí jako důležitější jiné shody, docházejí pak jednotliví autoři k velice různým stromovým diagramům, tj. vidí užší příbuznost mezi konkrétními jazyky pokaždé jinak a konstruuji dílčí prajazyky ad hoc. To podle něj ukazuje na to, že sama premisa takových zkoumání je chybná (Pisani 1959, 27). Namísto toho se Pisani přiklání ke konkurenčnímu modelu v podobě Schmidty vlnové teorie. Schmidty práce Pisani hojně cituje a opírá se i o pozdější směry, které s vlnovou teorií rezonují, zejména italskou neolingvistiku. Sám Pisani zde někdy razí název geolingvistika (srov. Pisani 1940). Nejpodstatnějším rysem tohoto přístupu je, že se žádné z izoglos, a tudíž žádnému konkrétnímu rysu ani obecněji typům či skupinám rysů nepřikládá rozhodující či důležitější význam pro určení genetické příbuznosti.¹⁸ Důsledkem takového rozhodnutí pak je, že se zcela zpochybňuje samotný koncept jednotných prajazyků: jejich existence není ani teoreticky pravděpodobná, ani empiricky ověřitelná (z materiálu nelze k úplnému systému původního jazyka dospět). Útok na rekonstruovatelnost prajazyka se ovšem neděje v tom smyslu, že by se prohlásilo, že lze

17 Je také možno uvést, že jako revoluční svůj přístup Pisani deklaruje celkem otevřeně, když ho například sám hodnotí jako kacířský („meine Ketzereien“ – Pisani 1974, 7).

18 V tomto kontextu je možno zmínit podobný přístup Porzigův (1954) jako příklad důsledného uplatňování Pisanim zastávaných principů: vše se nakonec redukuje na poněkud mechanický výpis shod, které má společné konkrétní dvojice, trojice či čtveřice příbuzných jazyků, bez toho, že by se tyto shody nějak hodnotily z hlediska důležitosti pro užší genetické vztahy (ke kontrarevoluční kritice takového postupu srov. Erhart 1956, který, jak už rozebráno výše (str. 218–219), na důležitosti jedněch jazykových elementů na úkor jiných naopak zakládá celou svou vlastní teorii).

pouze promítat individuální elementy dále do minulosti jako na čase a prostoru nezávislé formule. Revolučnost Pisaniho spočívá v tom, že vystupuje jak proti sebevědomému proudu konvencionalistů (sem by spadaly právě jeho útoky proti Schleicherovi, dále pak proti přístupům strukturálním, například proti Kuryłowiczovi), tak proti konvencionalistickému proudu skeptickému, formulistnímu (srov. Pisani 1960a, 45: „denn, wie gesagt, ist das sogenannte Indogermanische nicht als eine ideelle, außerhalb der Zeit und des Raumes stehende Abstraktion zu betrachten“). Pisaniho vlastně nezajímá rekonstrukce abstraktního systému původního jazyka, ale fungování jednotlivých jazykových jevů v čase a prostoru, tedy jejich konkrétní chronologické a geografické ukotvení. Namísto pojmu prajazyk, chápaného jako jednota, z níž se štěpením konstituují dceřiné jazyky, rozpracovává Pisani pojem jazykový svaz, chápaný jako větší či menší jednota jazyků spjatých existencí nejrůznějších izoglos. Právě zkoumání způsobu, jakým se jevy šířily, představuje pro Pisaniho hlavní náplň historickosrovnávací lingvistiky; není jí už určování genetické příbuznosti jazyků. Iradiace jevů má v jeho pojetí jednak vertikální (časovou) dimenzi, jednak dimenzi horizontální (prostorovou) (Pisani 1966a, 6). Pokud jde o šíření prostorové, vznikají izoglosy v zásadě dvojího druhu: některé zaujímají celý areál daného svazu, jiné pouze jeho jistou část. Podstatné je, že se jedná o jevy, které vznikly jako důsledek dlouhodobého (staletého či tisíciletého) soužití jazyků na určitém teritoriu.

Zde se již dostáváme k druhému aspektu revolučnosti Pisaniho koncepce, totiž k obrovskému významu, jaký se pro vývoj jazyků připisuje jazykovému kontaktu. Kontakt mezi jazyky v jazykovém svazu může podle Pisaniho vést k výsledkům dvojího druhu: buď jazyky účastníci se tohoto kontaktu zůstanou zachovány (jako například v balkánském jazykovém svazu), nebo dojde k jejich smíšení a vznikne nový jazyk či jazyky. V tomto druhém případě pak mohou nastat dvě situace: buď původní jazyky přispějí k zformování nového jazyka zhruba stejnou měrou (tak posuzuje Pisani například vznik angličtiny z prvků germánských a románských), nebo se jeden z nich podílí výrazně větší měrou než ostatní (nejtypičtějším příkladem je zde podle Pisaniho vznik románských jazyků s hlavní účastí lidové latiny a vedlejším přispěním lokálních jazyků v římských koloniích). Pokud jde o původ jazyka, klade si Pisani podobnou otázku jako Martynov (srov. výše, str. 224): například pokud bychom neznali nic o historii angličtiny nebo rumunštiny, jak bychom určili, odkud tyto jazyky pocházejí – z germánštiny, anebo románštiny v prvním případě a z románštiny, anebo slovanštiny v případě druhém? Zatímco Martynov ještě zůstává umírněnější

(revizionistický) a rozlišuje dvě různé vrstvy (substrátový a superstrátový ingredient), u Pisaniho už nic takového nenajdeme. Jazyk nemusí mít pouze jednu matku, ale dvě: „Vo imja čego [...] sovremennyje lingvisty choteli by zapretit' nam govorit' ob anglo-francuzskom ili rumyno-slavjanskom rodstve?“ (Pisani 1966a, 11). Dále Pisani dospívá k ještě silnějším tvrzením. Především popírá tradiční dělení jazykových elementů na domácí a přejaté. „[...] každyj jazykovoj fakt, kak i vsjakij drugoj rezul'tat čelovečeskoj dejatel'nosti, ischodit iz odnogo opredelennogo mesta, v konečnom sčete ot odnogo individuuma, i rasprostranjajetsja (jesli ne pogibajet, jedva pojavivšis') čerez drugich individuumov vnutri kollektiva, ili ot odnogo kollektiva k drugomu so vsemi vozmožnymi variacijami, kotoryje voznikajut blagodarja sposobu peredači jazykovych javlenij čerez celyj rjad individual'nych rečevych aktov. Každyj jazykovoj fakt obrazujet takim obrazom svoju izoglossu, kotoraja obyčno ne sovpadajet s ploščad'ju rasprostraneniya drugich izogloss i možet ne sovpast' s granicami dialekta i daže jazyka. Eto označajet, čto každyj jazykovoj fakt jest' rezul'tat zaimstvovaniya [...]“ (Pisani 1966a, 12). Vidíme, že autor se na věc dívá především z perspektivy individuálního mluvčího, méně z pohledu sociálního kolektivu. Šíření jazyka je nazíráno jako jeho přebírání jednotlivými mluvčími v nepřeborném množství řečových aktů. Vše je záležitostí přejímání na této mikroúrovni a rozlišování domácího a cizího materiálu ztrácí smysl. Důrazem na řečové akty a smazáním rozdílu mezi kontaktem mluvčích téže variety jazyka, kontaktem mluvčích různých dialektů a kontaktem mluvčích různých jazyků se Pisani zcela shoduje s pojetím, které jsme výše (str. 183) konstatovali u Milroye (1992, 1997, 1999), v jehož modelu není místo pro systémově interní motivace jazykových změn. U Pisaniho je tedy zcela setřen rozdíl mezi genetickou a areálovou příbuzností: jde jen o to sledovat, kde – v jakém jazyce – se zkoumaný jev rozvinul nejdříve a kam – do jakého dalšího jazyka – případně přesáhl. Autor namísto tradičního rozlišení genetické a areálové příbuznosti rozeznává pouze jednu příbuznost bez jakéhokoli přízviska a v rámci ní pak rozlišuje různé stupně. Stupeň příbuznosti jazyka k jedné, druhé či více skupinám jazyků je přitom možno určit na základě tří kritérií o sestupné relevantnosti. Zaprvé a především je to počet elementů, které daný jazyk z konkrétního zdroje má (čím víc, tím vyšší stupeň příbuznosti s danou skupinou jazyk má). Zadruhé je to důležitost, kterou tyto elementy mají v jazyce (to však může být poněkud subjektivní). A konečně zatřetí je to faktor geografický, tj. otázka, zda se jazykem, z něhož zkoumaný jazyk dané elementy má, hovořilo na stejném nebo jiném teritoriu (například angličtina bude v tomto ohledu vykazovat vyšší stupeň

příbuznosti s germánskými jazyky než s románskými, protože se vyvinula tam, kde byla původně anglosaština); viz Pisani (1966a, 13). Rozlišení stupňů příbuznosti však autor nevidí jako podstatný cíl zkoumání, hlavní je sledovat individuální osudy jednotlivých jevů.

Představené chápání základních principů vývoje jazyků ukazoval Pisani celoživotně na indoevropských jazycích. Původní indoevropština vznikla podle něj jako jazykový svaz toho druhu, ve kterém vzniká míšením jazykových prvků zcela nový jazyk. Pisani zde rozvíjí myšlenku představenou právě už Uhlenbeckem (a zastávanou pak i dalšími – literaturu viz u Pisaniho 1974, 13–14), že indoevropština vykazuje míšení dvou různých jazykových typů, přičemž jeden je známý z turkických a druhý z kavkazských jazyků; kromě toho přejímá Pisani kurganovou hypotézu o původní lokalizaci indoevropštiny mezi Černým a Kaspickým mořem. V těchto souvislostech pak vykládá vznik původní indoevropštiny jako smíšení turkického jazyka válečníků-jezdců z jihoruských stepí a jazyka kněží kavkazského původu. Pokud jde o konkrétní jazykové jevy, z turkické komponenty má pocházet pravidelná flexe a slovtvorba, z kavkazské například ablaut, laryngály, suppletivismus či ergativní konstrukce (Pisani 1974, 14). Podstatné je, že tento původní indoevropský jazyk nazývá Pisani protosanskrtem. Činí tak z toho důvodu, že jazykem, který podle něj zachoval nejvíce rysů této původní indoevropštiny, je sanskrt (srov. zejména Pisani 1960a). Protosanskrt však nebyl jednotným jazykem, existovala zde variantnost, mimo jiné také v podobě dvou funkčních variet: hovorového sanskrtu běžných mluvčích a „poetického“ jazyka vyšší vrstvy (právě kněží a bojovníků)¹⁹. Protosanskrt byl následně přenesen na území Evropy, a to v podobě dobytelských výprav vedených v časově různých vlnách z původního území na západ. Tam byl převzat místním obyvatelstvem rozličného původu, které přitom do něj zároveň vneslo prvky svých původních jazyků. Tato jazyková asimilace byla na jednotlivých územích různě silná v závislosti na konkrétních sociálních, ekonomických, politických a jiných podmínkách. Vznikly tak místní indoevropské dialekty, zpočátku zřejmě silně roztržité, ale postupem času začala krystalizovat důležitější centra, kolem nichž docházelo ke konvergenci určitých skupin dialektů, a tak vznikly dílčí větve, to, čemu se jinak tradičně říká dílčí prajazyky, tj. slovanština, germánština a podobně. Evropské indogermánské jazyky v souhrnu se tak od árských jazyků

19 Rekonstrukce tzv. poetického jazyka v rámci indoevropštiny, tj. odhalování původních metrických vzorců a tematických motivů má dlouhou tradici kořenící už v 19. století. Ze základních novějších prací srov. Schmitt (1967), Watkins (1995) a Pignault – Petit (2006).

jakožto pokračování protosanskrtu na východě liší jednak negativně tím, že ztratily některé rysy původního protosanskrtu, jednak pozitivně tím, že v nich vznikly určité inovace, některé zahrnující celou evropskou oblast, jiné jen její dílčí části.

Ovlivnění protosanskrtu v evropských oblastech místními jazyky nazývá někdy Pisani jako substrátové (Pisani 1974, 17); v základním vymezení, které jsme představili výše, se v této fázi jedná o druhou z variant jazykového svazu, při níž vznikají nové jazyky, totiž tu, při které jeden z účastníků procesu má převahu. V tomto případě je to právě protosanskrt. Pokud jde o místní neindoevropské jazyky, není jasné, jakého byly charakteru, ale z různých prací Pisani předběžně a bez dalších průzkumů přejímá, že šlo zčásti o jazyky iberokavkazské, zčásti ugrofinské a zčásti „mediteránní“; souhrnně je označuje jako paleoevropské či předindoevropské. Konkrétnější je ale ve výčtu rysů/izoglos evropských indoevropských jazyků, které jsou odrazem tohoto vlivu místních jazyků. Z fonologických vlastností zmiňuje Pisani (1974, 19–21) následující:

- pevný přízvuk v řadě západních evropských jazyků (oproti pohyblivému na východě);
- ráz (glottal stop) v násloví a uvnitř slova v germánských, baltských a slovanských jazycích (proti sandhiovým jevům v sanskrtu, keltštině, elizi v latině, krázi v řečtině apod.);
- přítomnost jiných konsonantů v konkrétních slovech, než jaké bychom čekali na základě platných responzí v jednotlivých indoevropských větvích (například neočekávané řecké *g* (*έγώ*) proti sanskrtskému *h* (*ahám*); litevské *b* (*kabėti*) proti germánskému *p* (gót. *hafan*); slovanské *g* (*golqьbь*) proti latinskému *k* (*columbus*) apod.).

Z morfologických vlastností pak Pisani (1974, 21–23) vidí jako substrátové například tyto:

- rozdíly ve vývoji slovesného systému (zjednodušení na opozici přezens : préteritum v germánských, baltských a severoslovanských jazycích pod vlivem ugrofinským; zachování opozice aorist : imperfektum : perfektnum na slovanském jihu pod jiným, blíže nespécifikovaným vlivem; jednotné tvary třetí osoby v litevštině);
- rozdíly ve vývoji jmenného systému (rozvinutí pádové flexe v litevštině pod finským vlivem);
- případně zvláštní tvoření některých číslovek v litevštině a gótštině pomocí slovesa ‘zůstat’.

V oblasti lexika pak Pisani počítá se substrátovými vlivy zejména u názvů rostlin a stromů (Pisani 1974, 24).

Kromě vlastností vzniklých pod vlivem místních neindoevropských dialektů počítá pak Pisani samozřejmě i s novými izoglosami indoevropských jazyků Evropy, které vznikly jako jejich společné, nebo alespoň částečně společné, inovace, jimiž se odlišily od árských jazyků na východě. Patří sem z fonologických rysů například deaspirace, z morfologických pak koncovka *-oi* z původního *-ōs*, vznik *ā*-ového préterita, *b*-ového futura, slabého préterita s dentálou a podobně, v lexiku pak vznik řady slov z oblasti zemědělství, lidského těla, sociálních vztahů (Pisani 1974, 25-31).

V souhrnu je tedy nakonec možno všechny jevy každého indoevropského jazyka Evropy třídit do čtyř základních vrstev: zaprvé jsou to jevy, které byly už v protosanskrtu; zadruhé jevy, jež pocházejí z původních místních neindoevropských jazyků; zatřetí jevy, jež vznikly v době evropské jednoty, tedy ještě před vznikem jednotlivých indoevropských větví Evropy (společné evropské izoglosy); a konečně začtvrté jevy představující už samostatnou inovaci jednotlivého konkrétního jazyka (Pisani 1974, 31). To je ovšem ideální schéma. Ve skutečnosti hranice mezi jevy jednotlivých vrstev nejsou neprostupné: například rozdíl mezi jevy druhé a třetí vrstvy je někdy nejasný, není vždy zřejmé, zda společné evropské inovace povstaly za působení místních dialektů, nebo bez něj (Pisani 1974, 32). Rovněž u elementů čtvrté třídy může docházet k tomu, že překročí hranice jazyka, ve kterém vznikly, a rozšíří se do jazyka sousedního (Pisani 1974, 33). V tomto posledním případě se už dostáváme k hlavní otázce působení jiných jazyků na praslovanštinu. V Pisaniho koncepci se totiž počítá s velmi silným íránským vlivem, a to v tom smyslu, že řada jevů má svůj původ v íránštině, ale rozšířily se i přes její hranice do slovanštiny, některé v jisté míře i do dalších evropských jazyků. Přitom rozlišuje Pisani dvě různá období tohoto kontaktového šíření jevů. Starší období – zhruba druhé tisíciletí před Kristem – odpovídá době, kdy ještě nebyl přerušen kontakt mezi protosanskrtskými dobyvateli Evropy a jejich původními sídly, kde se mezitím začala konstituovat íránská a indická větev. Druhé období – zhruba první tisíciletí před Kristem – je pak dobou obnoveného kulturního kontaktu východních částí evropského areálu s íránským areálem, umožněné přesídlením Skythů a posléze Sarmatů více na západ k Černému moři.

V prvním období se z árského areálu šířily inovace s různou silou, a mají tedy pokaždé jiný dosah. Patří sem především retrakce *s > š* po *r, u, k, i* v slovanštině a zčásti v baltštině. Silnější vlnu představuje změna *tt* v *st*, provedená vedle íránštiny také v slovanštině, baltštině, řečtině a snad i thráčtině. Slabší vlnou je palatalizace velár a labiovelár v árských jazycích a slovanštině, zatímco v baltštině nejsou výsledky jednoznačné (afrikáty

v lotyštině, pouze palatalizovanost velár v litevštině a pruštině); zčásti sem snad patří i změny labiovelár v řečtině, arménštině a albánštině. Za nejpodstatnější inovaci tohoto období Pisani považuje spirantizaci původních palatovelár, tedy satemovou změnu, provedenou vedle íránštiny a částečně indičtiny v baltštině, slovanštině, thráctině, albánštině, arménštině, části anatolských jazyků. Že jde v tomto případě o relativně pozdní změnu a nikoli snad jednu z prvních, ještě „prajazykových“ indoevropských inovací, na to ukazují některé výpůjčky ze substrátových jazyků Evropy, v nichž k ní také došlo: musela být tedy v působnosti ještě v době, kdy už byla Evropa osídlena indoevropským obyvatelstvem. Podobně svědčí podle Pisaniho o pozdějším proniknutí změny do slovanštiny a baltštiny také vrstva slov, ve kterých se tato změna naopak neuskutečnila. Tzv. kentumové elementy v těchto jazycích tedy Pisani vykládá jednoduše jako doklad nedůsledného provedení této změny, tedy jako výjimky, slova, jež už nebyla slábnoucí vlnou zasažena. Dodát je ještě třeba, že jako možného prostředníka všech uvedených změn prvního období uvádí Pisani thráctinu.

V druhém období kontaktu se jednalo o jevy, které se z íránštiny rozšířily do slovanštiny a v omezenější míře také do baltštiny a indičtiny. Patří sem řada lexikálních přejímek, ale i jevy fonologické a morfologické: monoftongizace *oi*, *ai* v *ě* (baltské *ie*); užití zvrátného **sue-/se-* i pro první a druhou osobu (*s* dosahem až do severní germánštiny); vznik složené deklinace adjektiv²⁰; genitiv-akuzativ. Íránskému působení připisuje dokonce Pisani rozhodující roli nejenom pro uskutečnění konkrétních změn, ale vůbec pro konečné konstituování slovanštiny jako samostatné větve: „Diesen iranischen Einflüssen möchte ich doch nicht nur das Aufkommen einzelner Erscheinungen, sondern auch überhaupt die Bildung des Slavismus zuschreiben: d.h., aus der Masse der Dialekte baltischer Art, die bis gegen dem Schwarzen Meer hin reichte [...] ist ein Teil gegen Norden abgegrenzt worden durch das Entstehen von Großstaaten unter skythischer, später sarmatischer Führung, dies schon zur Zeit des Herodot. Somit wird die alte Frage der baltisch-slavischen Beziehungen gelöst: es handelt sich

20 Zde je zajímavé, že i Pisani myslí – podobně jako Schmitt-Brandt, srov. výše, str. 206 – na spolupůsobení germánštiny, na rozdíl od něj však jako primární zdroj vidí spíše germánštinu a teprve sekundární zdroj ovlivňující konečnou podobu jevu íránštinu: „also „innere“ europäische Form durch eine „äußere“ iranische Form verwirklicht“ – Pisani 1974, 39–40); k tématu srov. nejnověji Hill (2013a, 2013b), podrobněji viz níže, str. 309–310. Pozornost zaslouží Pisaniho úvaha o souvislostech složené deklinace adjektiv s dalšími jevy vyjadřovanými „aglutinačně“, jako je posesivita v ugrofinských jazycích a postpozitivní člen v balkánských a skandinávských jazycích (srov. Pisani 1974, 40, pozn. 40).

nicht um ein Urbaltisch-slavisches, das sich in zwei Verzweigungen abgespalten hat, sondern um ein Slavisch, das sich aus einer schillernden Masse von Dialekten abhebt, etwa wie die romanischen Sprachen aus der unmasse vulgärlateinischer Mundarten durch das Vorwiegen einzelner Zentren, danach sie immer mehr gravitierten, entstanden sind. Dagegen finden wir bei den Balten, wo es bis vor kurzem keine derartigen Zentren gab, eine Zerstückelung [...]“ (Pisani 1974, 41).²¹

Pisaniho koncepci íránského vlivu na slovanštinu jsme představili na základě jeho zřejmě konečného pohledu na tuto věc, spíše jen shrnutého v jednotlivých bodech v relativně pozdním autorově textu (Pisani 1974). Jak už jsme však uvedli výše, autor se íránskými vlivy na slovanštinu zabýval trvale a věnoval jim několik dílčích textů, v nichž jednotlivé jevy analyzoval podrobněji. Za nejdůležitější je třeba považovat text, který Pisani poprvé publikoval ve třicátých letech (Pisani 1935) a později ho přepracovával a publikoval jednak v delší verzi (Pisani 1967), jednak ve zkráceném německém překladu (Pisani 1969). Jeho výklady odpovídají výše uvedenému sumárnímu pohledu, ale je v nich možno pozorovat také určitý názorový vývoj. Zajímavá je kupříkladu poněkud nejasná Pisaniho formulace o způsobu rozšíření retrakce *s > š* ve slovanštině v jeho původním textu: zatímco ostatní změny připisované skythskému vlivu vidí jako inovace íránského areálu přesahující mimo něj do prostoru slovanského, na retrakci pohlíží jako na napodobení artikulace kulturně vyššího obyvatelstva: „In quest'ultimo fatto io scorgo non, come nel primo, il diffondersi d'una innovazione, bensì il mimetismo dell'articolazione d'un popolo culturalmente superiore“ (Pisani 1935, 377). To je silná poznámka s výraznými důsledky pro pojmání charakteru slovansko-íránských vztahů, ale poněkud překvapivě se už v pozdějších variantách autorova textu nevyskytuje.

Jakousi vedlejší linii Pisaniho přemýšlení o íránském vlivu na slovanštinu představují texty k otázce vzniku genitivu-akuzativu. Autor o tom pojednal už v raném textu (Pisani 1932), tehdy ještě spíše ve snaze vysvětlit tento jev spíše ze systémově interních příčin (užití genitivu po infinitivech a supinech). Naopak nakonec se Pisani přiklání ke skythskému vlivu a zmíněné systémové faktory vidí pouze jako vedlejší (Pisani 1974, 55). Kromě toho Pisani rozvíjí úvahy nad genitivem-akuzativem pod vlivem Abajevových textů k tomuto jevu v osetinštině (srov. níže, str. 276) a dále je precizuje:

21 Podobné názory o rozhodující roli íránštiny pro konečné vydělení praslovanštiny z kontinua baltoslovanských dialektů najdeme i u dalších autorů. Výslovně proti tomu se staví Birnbaum (2001, 9), který tuto rozhodující roli připisuje až vlivu altajskému.

podle Abajeva mělo snad v osetinštině užití genitivní formy v akuzativní funkci mezistupeň v užití formy dativní, respektive ve splnutí genitivu a dativu; podle Pisaniho můžeme stopu takového vývoje ještě vidět i ve slovanštině v druhé osobě singuláru osobního zájmena *ty*, kde nepřímé pády sekundárně vycházejí právě z původního dativu (*teb-*); naopak do baltštiny už tento íránský vliv v případě zájmen nedosáhl (Pisani 1971).

Shrňme, že Pisani předpokládá dvojí základní kontaktní vliv na slovanštinu: jednak vliv paleoevropských, neindoevropských jazyků Evropy na formující se slovanštinu, jednak íránský vliv, který měl za následek konečné vydělení slovanštiny z kontinua baltoslovanských dialektů.

Je zjevné, že Pisaniho koncepce obsahuje řadu sporných bodů. Námitky je kupříkladu možno mít už vůči autorově terminologii, která je jednak neujasněná a neužívaná soustavně (například termín substrát), jednak – alespoň pokud jde o sociální aspekty věci – anachronická (to vyčítá Pisanimu Erhart 1967, 221, upozorňující na neadekvátnost užívání výrazů jako vojenská aristokracie, kasta kněží, vládnoucí třída, kolonie apod.). Za nejpodstatnější problém je ovšem třeba považovat úplné setření rozdílu mezi různými druhy jazykových elementů z hlediska jejich původu (ruší se protiklad domácích a cizích prvků) a tím i vztahů mezi jazyky. Nejasná je v tomto kontextu i koncepce vzniku nového jazyka míšením jazyků v jazykovém svazu. Jak připomíná opět Erhart (1967, 220), míšením jazyků nemusí hned nutně vzniknout nový, od svých komponentů kvalitativně odlišný jazyk, gramatická struktura nového jazyka je většinou shodná se strukturou jednoho z komponentů. Pisaniho teze o vznikání nových jazyků míšením trochu připomínají procesy pidžinizace a kreolizace (sám Pisani na ně upozorňuje – srov. Pisani 1974, 17), ale ty se týkají rychlého vývoje, zatímco Pisani hovoří o dlouhodobém vývoji v řádu stovek až tisíců let. Jako sporné se může u Pisaniho jevit kupříkladu také tvrzení, že nejlépe zachoval původní indoevropský stav sanskrt.

Přesto myslíme, že v několika ohledech je autorova koncepce hodna pozornosti. Přínosem je určitě důraz na zkoumání individuální cesty vývoje jednotlivých jevů, určení jejich místa vzniku: tím se také jednoznačně stanovuje, že objevení se téhož jevu jinde je záležitostí pozdější. Víme, že řada konvencionalistických prací k takovému porozumění nedospívá a vlastně tuto otázku zamlžuje. Další kladné aspekty Pisaniho koncepce může osvětlit její zasazení do prostoru kontaktologických modelů. Pokud jde o Pisaniho vztah k faktorům, které ovlivňují kontaktní změnu, autor se k nim nevyjadřuje explicitně, ale přesto můžeme z nenápadných poznámek vyčíst,

že jako podstatnější snad viděl faktory vnější, sociolingvistické, zejména prestiž a vůbec kulturní vyspělost zdrojového jazyka. Pisani nepředpokládá výraznější slovansko-íránský bilingvismus ve druhém, skythsko-sarmatském období kontaktu, protože má za to, že oba jazyky byly v době kontaktu už výrazně odlišné: „La qualità delle innovazioni slave in seguito ad influsso scitico non è tale da esigere mutua comprensione fra i parlanti le due lingue; nè credo che tale comprensione abbia difatti esistito. La lingua degli Sciti è già fortemente differenziata dall'antico iranico e ha i tratti caratteristici dell'ossetico“ (Pisani 1935, 377, pozn. 7). Je to dost podstatný rys například ve srovnání s Erhartem, u kterého jsme výše (str. 223) konstatovali jako důležité zohlednění vnitřních, systémových faktorů, totiž názor, že k silnému kontaktu mohlo dojít právě proto, že oba jazyky si byly velmi blízké. Předpokládá-li naopak Pisani už větší vzdálenost systémů těchto jazyků, musíme pak jeho výkladu o silném vlivu rozumět tak, že jej umožnily velmi silné faktory vnější. To pak odpovídá i jeho předpokladu silného vlivu neindoevropských jazyků na formující se indoevropské jazyky Evropy, protože typologická vzdálenost těchto původních jazyků od protosanskrtu musela být také velká.

Viděli jsme, že Pisani počítá s velice silným íránským vlivem na slovanštinu na nejrůznějších jazykových rovinách: v lexiku (včetně gramatických slov), morfologii i fonologii. Jeho úvahy určitě odpovídají přinejmenším stadiu tři ve škále přejímání u Thomasonové, totiž „more intense contact“, dokonce je snad možno myslet až na čtvrté stadium, „strong cultural pressure“. Víme, že tato stadia už jsou v rámci modelu Van Coetsemova přinejmenším u části mluvčích spojena s impozicí. Právě zmíněný Pisaniho důraz na roli sociokulturních faktorů, totiž na civilizační převahu Íránců nad Slovany (a Slovanů nad Balty), dovoluje interpretovat jejich kontakt tak, že z hlediska celé slovanské společnosti šlo zřejmě o přejímání (borrowing), ale u části Slovanů se již dominance jazyků změnila a uplatnila se impozice. Impozici by dále v Pisaniho koncepci určitě odpovídaly substrátové vlivy paleoevropských jazyků na protosanskrt, neboť tento kontakt probíhal jako shift mluvčích původních neindoevropských jazyků směrem k protosanskrtu.

Nakonec lze připomenout, že i Pisani svoje teze dokládá přirovnáním k vývoji historicky doložených jazyků (románské jazyky, angličtina). Můžeme v tom opět vidět opření se autora o princip uniformity v historicko-srovnávací lingvistice, tak jak ho ve svých pracích prosazuje také Thomasonová. Výslovně se k tomuto principu Pisani přihlašuje například zde: „Derartige Erkenntnisse, die auf der Beobachtung geschichtlich überlieferter Sprachen fußen, muß man auf die Vorgeschichte übertragen, will man

diese als eine Wirklichkeit betrachten, für die uns die direkten Zeugnisse fehlen, und nicht als ein Träumenland, wo sich alles ganz anders als in der uns bekannten Welt ereignete“ (Pisani 1969, 135).

Brackney

Kniha Noela C. Brackneyho *The Origins of Slavonic: Language Contact and Language Change* (Brackney 2007) je zatím jediným vážnějším pokusem pohlédnout na vznik a vývoj praslovanštiny za pomoci novějších kontaktologických teorií a novějších teorií jazykové změny. Lze tak jen litovat, že kromě uvedené publikace autor k tématu nepublikoval žádný další text. Stejně tak bohužel zatím nevíme o žádné reakci na tuto knihu.

Ve své práci se Brackney pokusil propojit hned tři novější teorie a převyprávět pomocí nich příběh vydělení praslovanštiny z indoevropského nářečního kontinua. Vybrané teorie jsou následující: pro vysvětlování jazykové změny přebírá Brackney „Utterance-Based Theory of Selection“ vypracovanou zejména Croftem (2000) a spadající mezi evolucionistické přístupy k vývoji jazyka. Z teorií věnovaných jazykovému kontaktu přejímá autor „Punctuated-Equilibrium Model“ (Dixon 1997). Obě tyto teorie zdůrazňují roli externích faktorů v jazykovém vývoji. K tomu dále Brackney přidává ještě „Demic Diffusion Model“, respektive „Farming/Language Dispersal Hypothesis“, přístupy založené zejména na archeologických pracích Renfrewových, týkajících se šíření indoevropských jazyků v souvislosti s šířením zemědělství (Renfrew 1987). Výběr jednotlivých teorií se pak zároveň zrcadlí také v kritickém vymezování se Brackneyho vůči konkrétním starším koncepcím. Celkem výrazná eklektičnost Brackneyho práce pak ztěžuje jeho zařazení do myšlenkových paradigmat historickosrovnávací jazykovědy.

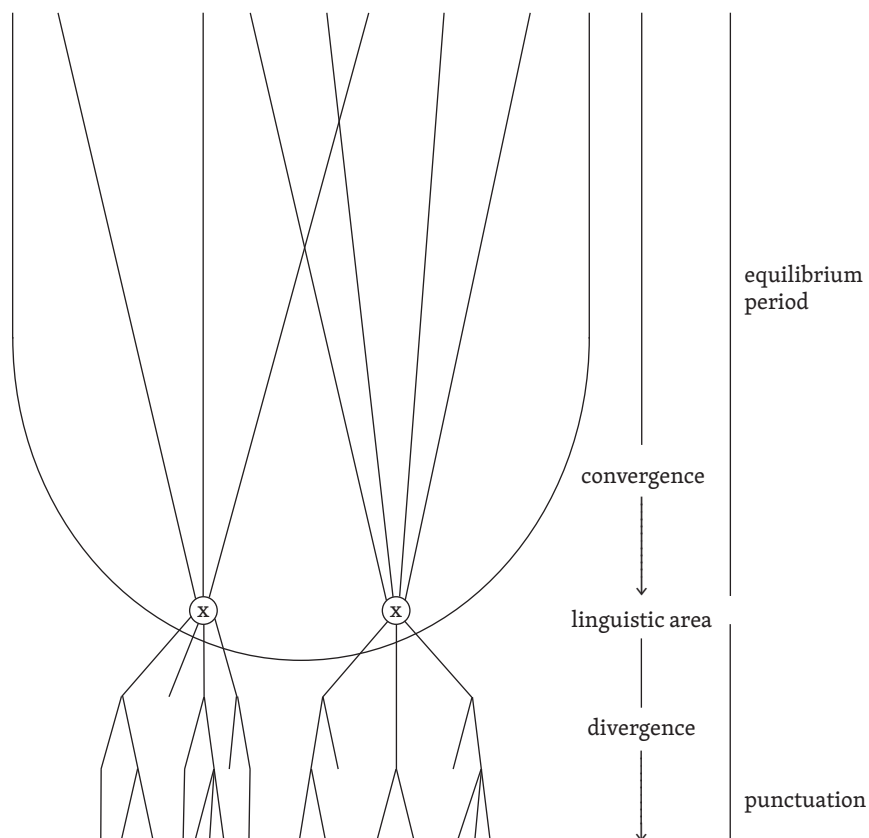
Pro naše téma má největší důležitost v autorově koncepci Dixonův model. V roce 1997 vydal Dixon, specialista v oblasti vývoje jazyků Austrálie, útlou knihu, která se jak pro svůj novátorský myšlenkový obsah, tak pro svůj provokativní styl stala v rámci historickosrovnávací lingvistiky hojně diskutovanou. Dixonův model a jeho další vývoj proto představíme podrobněji a za pomoci existující recepce tohoto modelu také posoudíme jeho explikační sílu a další perspektivu. Uvidíme, že právě Brackneyho kniha jednotlivé přednosti i slabiny Dixonova modelu odráží.

Dixon ve své knize přichází s relativně silnou kritikou tradiční historickosrovnávací metody a rodokmenové teorie. Zejména odmítá její uplatňování v dávné minulosti a to ho vede k ostrému odsudku nostratické teorie (Dixon 1997, 37–44), lexikostatistiky a glottochronologie (Dixon 1997,

35-37) a také přístupů přihlížejících při stanovování genetické příbuznosti k „typologickým“ kritériím (zde má na mysli především Greenbergovu metodu masového srovnávání; Dixon 1997, 31-35). Nechybí ani příkrá kritika všech formálních přístupů (Dixon 1997, 130-135), což odpovídá výrazné Dixonově afiliaci k empiristickému proudu lingvistiky a jeho představě důležitosti terénního výzkumu.²² Tolik k negativnímu vymezení. Sám Dixon pak přichází s přenesením modelu vypracovaného v rámci paleontologie do oblasti lingvistiky: při konstrukci svého pojetí vývoje jazyků přebírá základní terminologickou dichotomii i základní prvky modelu, který vypracovali Eldredge a Gould (1972) jako popis biologické evoluce. Dixonovo přenesení na půdu lingvistiky spočívá v tom, že autor nepopírá užitečnost zjišťování genetické příbuznosti jazyků pomocí historickosrovnávací metody ani konstrukci stromového diagramu, ale dodává k tomu, že takový model představuje jenom jednu stranu mince. Podle autora je adekvátní jenom pro jeden typ (pre)historické situace, totiž pro relativně kratší období „punctuation“, tedy přerušení předchozí dlouhotrvající geografické, sociální apod. kontinuity, jakéhosi klidu a „harmonie“. Porušení rovnováhy může být způsobeno přírodní katastrofou (povodeň, sopečná erupce, choroba), sociální změnou (vznik sociální hierarchie, agresivita politické či náboženské skupiny), vynálezem zásadní technické inovace (písmo, nástroje, zbraně, dopravní prostředky, zemědělství, domestikace) a podobně; následkem je pak expanze etnik a jejich jazyků v podobě migrací a kolonizací. Druhý typ (pre)historických situací, „equilibrium“, tedy relativně dlouho trvající období kontinuity, se naopak vyznačuje difúzním šířením jazykových změn přes hranice jazyků, takže tyto jazyky se pomalu sblížují a připodobňují; hlavní hybnou silou je zde tedy konvergence. Dixon tak vlastně upírá divergentním procesům status primárního činitele v jazykovém vývoji, když na jejich úroveň staví jako rovnocenné procesy konvergentní a oba druhy činitelů koreluje s odlišnými vnějšími podmínkami fungování jazyků a vlastně je od sebe časově odděluje (popis modelu viz zejména Dixon 1997, 67-102). Pro vývoj jazyků má ovšem v jeho modelu nakonec větší důležitost konvergence, protože období rovnováhy trvají mnohonásobně delší dobu než období „punctuation“. Pro lepší ilustraci Dixonova pojetí zde uvedme

22 Podle Dixona by si měl každý lingvista vybrat nějaký dosud nepopsaný jazyk a popsat ho ne prostřednictvím nějaké speciální dílčí teorie, ale pomocí tzv. Basic Linguistic Theory, což je v jeho pojetí jakýsi intuitivní a induktivní postup deskripce, který má lingvista sledovat při uchopování neznámého jazyka (nověji o tom autor pojednává obsáhle v třísvazkové práci - Dixon 2009-2012). V Dixonově pojetí jako by pro teorii téměř nebylo místo, empirie ji zcela převálcovává. V pozadí tohoto programu je ovšem ušlechtilá myšlenka zaznamenat co nejvíce jazykových dat, než se nenávratně ztratí.

jeho obecné, daty nenaplněné schéma vzniku a vývoje indoevropských a uralských jazyků (Dixon 1997, 101):

Svoje obecné teze dokládá Dixon na příkladu austronéských jazyků, na jazykové situaci v Severní, Střední i Jižní Americe a především na situaci v Austrálii (Dixon 1997, 85–96). Svou teorii pak dále rozvíjí právě v popisu jazyků Austrálie (Dixon 2002). Z hlediska dalšího rozvíjení tohoto modelu však má zřejmě větší důležitost sborník z roku 2001, v němž byly shromážděny příspěvky z konference, která si jako „position paper“ vybrala právě Dixonův esej z roku 1997 (Aikhenvald – Dixon 2001a). Texty, které se zde výslovně s Dixonovým modelem vyrovnávají, lze rozdělit do dvou skupin: zatímco jedny ho přijímají souhlasně, aplikují ho na nový materiál a případně dále vyhrocují některé jeho teze, druhé jsou spíše zdrženlivé, právě při aplikaci na nový materiál především ukazují na jeho obtíže, a řadí se tak po bok dalších, recenzních i příspěvkových, ohlasů na Dixonův model. Do první

skupiny textů patří – vedle předmluvy editorů (Aikhenvald – Dixon 2001b) a samostatného Dixonova článku (Dixon 2001) – opatrný Dench (2001) a naopak radikální Chappell (2001) a LaPolla (2001), kteří už výslovně odmítají historickosrovnávací metodu jako takovou. Do druhé skupiny patří hlavně dva texty. Pro naše téma je důležitější Watkins (2001), protože se týká indoevropských jazyků. Autor na příkladu indoevropských jazyků Anatolie a jejich kontaktu s neindoevropským jazykem hattským a hurritským ukazuje, že zde vznikl jazykový svaz, ale nikoli konvergenčí, která by byla pomalá a trvala tisíce let, ale naopak relativně rychle. Zároveň přitom probíhala divergence. Současnost divergence a konvergence v jazykovém vývoji pak dokládá také Ross (2001) na příkladu kontaktu jazyka Waskia a jazyka Takia.

Zdá se tak, že problematičnost Dixonova modelu se vyjevuje zejména ve dvojím ohledu: jednak v chápání historickosrovnávací metody jako takové, jednak v pojmání vztahu jazykové divergence a konvergence, respektive v porozumění jazykovému kontaktu a jeho principům.

Dixonův model má skutečně řadu slabin už ve svých východiscích, totiž v kritice historickosrovnávací metody. Zdá se dokonce, že autor nemá zcela jasno o některých jejích principech, a tudíž ani o její náplni a úkolech. Například je vidět, že si není vědom posloupnosti kroků činěných tradiční historickosrovnávací lingvistikou, když tvrdí, že dokázat platnost stromového diagramu lze jenom zrekonstruováním systému prajazyka (Dixon 1997, 30). Pravdou je spíše opak, stromový diagram je až sekundární schematickou projekcí výsledků dosažených rekonstrukcí za pomoci historickosrovnávací metody. Rovněž Dixonův útok na lexikostatistiku a glottochronologii je vlastně střelbou vedle, protože tyto disciplíny, jak známo, nejsou součástí historickosrovnávací metody, byť se tak někteří autoři s ní pracující někdy tváří (srov. k tomu Ross – Durie 1996b, 4–5). Konečně ještě uvedme evidentní autorovy mezery ve znalostech vývoje nostratické teorie: její slabost vysvětluje autor izolací Sovětského svazu od ostatního vědeckého světa, jako by nevěděl, že tato teorie má výrazné zastánce i na Západě (vše podstatné k vývoji nostratické teorie shrnuje nejnověji Bomhard 2008).²³

Řada recenzentů Dixonových prací a prací jeho následovníků se shoduje, že tito autoři chtějí po historickosrovnávací metodě příliš. Nejsilnější poznámkou tohoto typu je Aikiova úvaha o tom, že kritizovat stromový

23 Stranou ponechme četná autorova pochybení věcná nebo překvapivou definicí toho, kdo je „reputable historical linguist“: „anyone who teaches the subject at a leading university in the USA or in an EEC nation“ (Dixon 1997, 44; zajímalo by nás, jak se autor s touto svou myšlenkou vyrovnává v kontextu rozšiřování Evropské unie směrem na východ, či co by na takové vymezení řekli například švýcarští lingvisté).

diagram za to, že neukazuje víc než genetickou příbuznost je nesmyslné, je to jako kritizovat periodickou tabulku prvků za to, že neukazuje molekuly (Aikio 2007, 448).²⁴ To je trefný příměr, na jehož základě lze snad říci, že komparativní metoda vyšetřuje – a z ní odvozený stromový diagram pak ukazuje – „paradigmatické“ vztahy mezi jazyky z hlediska genetické příbuznosti (jazyk patří tam a ne onam), zatímco určení kontakto­vých vlivů představuje ukázání na „syntagmatické“ vztahy jazyka k jiným jazykům, tj. jeho kombinovatelnost s nimi (jazyk má/měl vazbu na ten a ten jiný jazyk). Obecně se většina kritiků Dixonova modelu shoduje v tom, že určitě je zapotřebí vyvinout preciznější metody pro výzkum jazykového kontaktu v prehistorii, ale zároveň není třeba opustit komparativní metodu jakožto obecný nástroj k určování genetické příbuznosti (Aikio 2007, 451).

Důležitý je ještě další moment. Dixonův model vlastně nakonec říká, že většina nebo snad všechny prajazyky vznikly konvergencí a potom se teprve začaly divergentně štěpit. To v podstatě úplně odpovídá Trubeckého (1939) vymezení vzniku indoevropských jazyků. Je přitom zvláštní, že Trubeckého jméno ani jeho myšlenka vznikání jazyků konvergencí nejsou u Dixona výrazněji exponovány. Jak uvádí Anttila (2005, 979), v celém sborníku Aikhenvald – Dixon (2001a) není Trubeckoj zmíněn ani jednou. K tomu dodejme, že už v pilotní Dixonově knize je Trubeckoj uveden jenom zcela okrajově, a to dvakrát, vždy v poznámce pod čarou (Dixon 1997, 98, 99). Nezdá se pravděpodobné, že by Dixon Trubeckého práci opravdu znal.

Problematicčnost Dixonova modelu souvisí také s příliš automatickým převzetím pojmů z jiné disciplíny – evoluční biologie – do jazykovědy, což může vést k posunutým interpretacím. Je třeba připomenout, že v původní Gouldově teorii jsou období biologické punktuace krátká v rámci „geologického“ počítání času, tj. krátké období může znamenat třeba deset tisíc let. To je ve zjevném rozporu s tím, jak pak tento model využívají lingvisté. Kromě toho tento model ve skutečnosti v biologii nepatří k nijak vůdčím a hojně uznávaným, spíše se jedná o jakousi alternativu k jiným popisům. Mezi lingvisty však možná panuje mylné přesvědčení o jeho centrálním postavení v biologii (srov. k tomu podrobněji Janda et al. 2005).

Většina kritiků Dixonova modelu poukazuje na jeho přílišnou obecnost. Hlavním problémem je zde časové oddělení divergence a konvergence. Poukazuje se na to, že takto lze věc pojmát jen stěží, protože oba procesy probíhají současně: „it seems that this model is not always adequate to describe language splitting and convergence. [...] equilibrium and punctuation processes are not mutually exclusive“ (Puddu 2003); „It is more useful to see the

24 Podobně srov. Joseph (2001).

punctuation-equilibrium contrast as a continuum rather than a dichotomy“ (Grieve-Smith 2000). Sem zapadá i Haspelmathovo hodnocení Dixonova modelu a jeho porovnání s přístupy zohledňujícími charakter sociálních sítí při jazykovém kontaktu: zatímco Dixonovy pojmy *punctuation* a *equilibrium* jsou zřejmě příliš obecné a nevedou k uspokojivým odpovědím, pohled na různou podobu sociálních sítí a jemnější rozlišení typů sociolingvistických situací je slibné a potenciálně využitelné i ve výzkumu prehistorie jazyků. Nabízí se pak mimo jiné užší spolupráce s archeologií, která může informovat o charakteru zkoumané společnosti (Haspelmath 2004, 214).²⁵

Podstatnou otázkou, související s přílišnou obecností modelu, je tak jeho výpovědní síla ve srovnání s jinými kontaktologickými teoriemi. Zdá se, že ani zde nebude příliš úspěšný. Hlavním nedostatkem je zde patrně nezohledňování více různých typů kontaktového působení. Počítá se pouze s pomalým procesem konvergence jazyků vlastně ve smyslu jazykového svazu, ale ne například s rychlým působením v situaci jazykového shiftu a podobně. V porovnání právě s modelem Thomasonové nebo Van Coetsema tak Dixonův model obstojí jen stěží. Jen velmi obtížně lze v jeho rámci vykládat jednotlivé jazykové změny.

Ze všech uvedených důvodů – místy až arogantní útoky proti většině prací představujících starší tradici (v podstatě střelba do všech stran), slabší znalost principů, úkolů i dějin historickosrovnávací lingvistiky, udělení rozhodující role pro jazykový vývoj konvergentním procesům, výklad vzniku prajazyků konvergencí, v nejobecnější rovině vůbec jakési černobílé vidění světa – nakonec nezbývá než zařadit Dixonův model do revolučního paradigmatu. Přes řadu kritických ohlasů zmíněných výše se tato teorie stala poměrně vlivnou a můžeme pozorovat, že na ni odkazuje řada dalších revolučních přístupů napříč jednotlivými filologickými zaměřenými: uralističtí inovátoři, Häusler, teorie paleolitické kontinuity (srov. k nim výše v kapitole 1). Většinou se přitom jedná o ještě další radikalizaci tohoto přístupu.

Ke kontrarevolučním odpůrcům Dixonova modelu jinak patří hlavně Campbell (2000; 2003, 48–51), který ukazuje, že obecná přijatelnost Dixonova modelu je problematická hlavně proto, že je postaven na situaci v jazycích Austrálie: to mohlo autora svést na scestí, velké potíže v určování genetické příbuznosti těchto jazyků, respektive v rozlišení geneticky

25 Výzkum jazykového vývoje v závislosti na charakteru sociálních sítí má obecnější tradici v rámci variacionistické sociolingvistiky, srov. Milroy (2002a, 2002b). K tomuto tématu v rámci kontaktové lingvistiky viz Pakendorf (2007, 36–38), k jeho zohlednění v historickosrovnávací jazykovědě pak Ross (2003). Výše (str. 90–91) jsme už poukázali na využití uvedených přístupů v Tutenově modelu koineizace.

daných a areálově daných jevů jsou totiž možná způsobeny prostě prozatím nedostatečným výzkumem v této oblasti (srov. i Aikio 2007, 444–445: „empirical basis of the punctuated equilibrium model seems to be scarce as well“). Také Koch (2004, 48–57) píše, že v současné době je model primárně založen spíše na myšlenkových experimentech než na detailní analýze jazykových dat. O jisté spekulativnosti tohoto modelu se vyjadřuje také Joseph (2001): „Such views are interesting and provocative, to be sure, but inherently quite speculative. [...] the speculative nature of much of what he says about prehistory relegates these views to the domain of the interesting but unproven“.²⁶ Některé z výše uvedených pokusů o aplikaci modelu na další jazyky skutečně naznačují, že jakmile se začne v duchu tohoto modelu pracovat na empirickém materiálu, celkem rychle se ukáže, že model před mnohotvárností reality příliš neobstojí. Jak ukážeme vzápětí, Brackneyho kniha je toho dalším dokladem.

Také u Brackneyho nacházíme velmi silné negativní vymezení vůči starší tradici. Na začátku sice autor tvrdí, že nechce odmítat předchozí výzkumy, jen si od nich zachovat rozumný odstup („I do not advocate the abandonment of the methods or findings of past scholarship; merely the more judicious selection and use of methods and materials“ – Brackney 2007, 7), nicméně následuje – zcela ve šlápějích Dixonova stylu – silná kritika rodokmenové teorie (Brackney 2007, 16) a jednotlivých starších pojetí jazykové změny – mladogramatického, strukturalistického²⁷ i generativního (Dixon 2007, 11–18) – a namísto nich se zdůrazňují styčné body historické lingvistiky se sociolingvistikou (Brackney 2007, 7) a obecně všemi přístupy, které se snaží dívat na jazyk a jeho vývoj v souvislosti s vnějšími podmínkami jeho fungování. Autor sice nepopírá důležitost vnitřních lingvistických faktorů při jazykové změně (Brackney 2007, 157, 160), ale jako důležitější jednoznačně vidí faktory vnější: „[...] to argue that external causes simply accelerate the propagation of individual changes, while superficially true, does not do justice to the fact that language changes as a result of use. Language usage is moderated and directed by social factors, whether within a speech community, or between two separate speech communities. Internal mechanics are not the cause of language change, rather, they are the result of language use“ (Brackney 2007, 40). Vnější příčiny nazývá autor kontextem a v něm

26 Z dalších reakcí na Dixona srov. například ještě Kaye (1999), Orr (1999), Childs (2001), Grant (2003).

27 Zde dospívá nanejvýš k rozlišení strukturalismu amerického a evropského, bez vědomí dalších distinkcí; zdá se, že obeznámen je nanejvýš se Saussurem.

rozlišuje dvě hlavní oblasti: (politickou) *historii* dané společnosti a její *kulturu* (Brackney 2007, 49). Jinak řečeno, pro plné porozumění fenoménu jazykové změny musíme mít tři věci: „a) an understanding of the linguistic history“, b) the political history of the group in question, and c) the culture of the group in question“ (Brackney 2007, 49). Všechny tři body mohou být zkoumány nezávisle, jeden bez přihlížení k druhému, ale tím získáme pouze popis, chceme-li vysvětlení, musíme je spojit. Tyto tři oblasti jsou sice představeny v uvedeném pořadí, ale v duchu svého pojetí pak samozřejmě autor při konkrétních rozbořech postupuje v obráceném sledu: vychází se z historických a archeologických znalostí (kapitola 3), teprve po nich následuje lingvistický rozbor (kapitola 4), který je přes ně položen. V případě jazyků, které nejsou historicky doloženy, jsou vnější podmínky jejich fungování zjištělné obtížně, pouze za pomoci jiných disciplín, především archeologie. V tomto ohledu se Brackney (2007, 82–85) staví proti tradiční kurganové hypotéze a přiklání se k alternativní teorii Collina Renfrewa (Brackney 2007, 85–91). Přejímá jeho Demic Diffusion model a poměrně přímočaře ho propojuje s modelem Dixonovým. Jak známo, Renfrew představil síť šesti možných scénářů, jak se jazyk může šířit na nové teritorium. Jde o následující „procesuální modely“:

Demography/Subsistence: jazyk se na nové teritorium dostává s příchodem velkého počtu nových obyvatel, typicky s vyspělejší kulturou, což usnadňuje obsazení tohoto území;

Élite Dominance: relativně malá, ale dobře organizovaná, silně motivovaná a lépe ozbrojená skupina přináší jazyk do oblasti, kde si podrobí domácí obyvatelstvo;

System Collapse: po kolapsu ústřední vlády příliš velké říše dochází k přesunům obyvatelstva z okrajových částí směrem k centru;

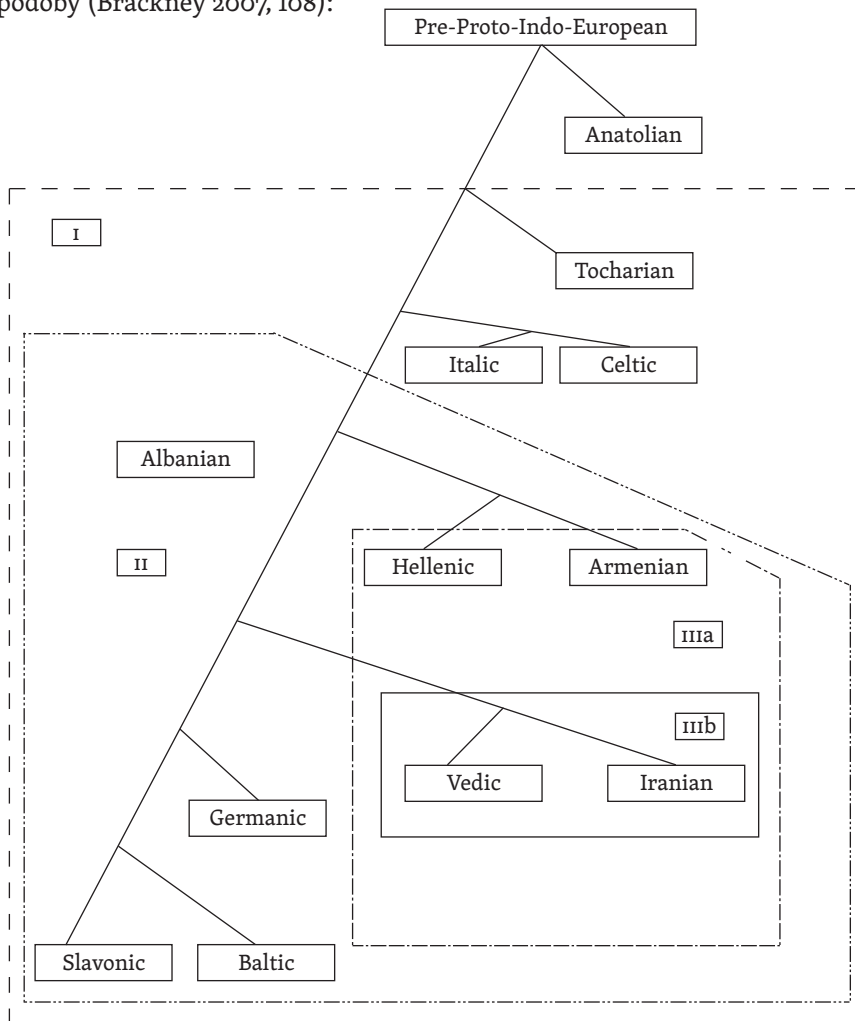
Constrained Population Displacement: přesun obyvatel jako přímý výsledek antagonistických aktivit jiné skupiny, tj. vojenská invaze (sem by spadala kurganová hypotéza);

Sedentary/Mobile Boundary Shift: s posunem hranice mezi zemědělskou a nomádskou společností, tj. při přechodu části obyvatel na nový způsob života, dochází k přechodu k jinému jazyku, a ten se tak šíří na toto nové území;

Donor/Recipient Population Systems: při sousedství dvou společností, z nichž jedna je početně silnější a demograficky rychle roste, dochází k průniku jejích obyvatel a tím i jejího jazyka do sousední oblasti.

Všechny tyto scénáře podle Brackneyho spadají v rámci Dixonova modelu mezi punktuace (Brackney 2007, 90). Sám Renfrew se ovšem ve svých pracích soustředí hlavně na první model a za znak vyspělejší kultury, který

usnadňuje šíření, považuje především zemědělství. Právě spolu s ním, respektive v závislosti na něm, se v autorově koncepci rozšířil původní indoevropský prajazyk. Renfrew tak umísťuje původní indoevropskou pravlast do střední Anatólie, odkud se zemědělství šířilo dále do Evropy a Asie. Důležitá je také Renfrewova datace indoevropského prajazyka. Spojení se vznikem a šířením zemědělství vede k výraznému posunutí existence indoevropštiny v čase vzad oproti tradičnějším pohledům: původní (pre-) protoindoevropština se předpokládá už v počátcích neolitu, začátek jejího šíření spolu se zemědělstvím se klade do neolitu pozdního (6.–5. tisíciletí před Kristem). Brackney adaptuje schéma vývoje indoevropských jazyků, navržené původně Renfrewem (2000, 425), do následující lehce změněné podoby (Brackney 2007, 108):

Příběh, který pak na základě propojení Renfrewova a Dixonova modelu autor konstruuje, má zhruba následující podobu. Začátek neolitu, charakteristický přechodem od způsobu života založeného na lovectví a sběračství (mezolit) k zemědělství (neolitická revoluce) měl za následek demografickou expanzi a tím i první šíření původního, pre-proto-indoevropského jazyka. Po předchozím období ekvilibría tedy zemědělství způsobuje zlom (punctuation). V jazyce se to odráží v rychlém vývoji systému, kdy se při přechodu do proto-indoevropského stadia zhruba v 6.-5. tisíciletí silně mění fonologie (zánik laryngál, vznik ablautu) a v závislosti na tom pak i morfologie (autor předpokládá výraznou typologickou proměnu, přechod od typu ergativního či aktivního k typu nominativně-akuzativnímu). Tím se proto-indoevropština více odlišila od sousedních jazyků, protosemitštiny a protokavkazštiny. Zároveň v ní došlo k první divergenci, tj. k odštěpení anatolské větve od zbytku indoevropského areálu, představovaného oblastí, kam se dále šířilo zemědělství, což byl Balkán. Následovalo kratší období ekvilibría, kdy byl vývoj pomalejší, indoevropština se šířila dále na sever a východ a v těchto oblastech méně příznivých klasickému typu zemědělství se více uplatňuje jeho alternativa: pastýřsko-nomádský způsob života (Secondary Products Revolution). Dochází k rozšíření a konsolidaci indoevropských kmenů a k jejich dalšímu, ale ne ještě tolik výraznému nářečnímu členění, například vzniká dichotomie *kentum* : *satem*. Sem spadá i období baltoslovanské jednoty (autor ji datuje do let 3000–2000 před Kristem) lokalizované na severovýchodním okraji indoevropského kontinua. Je to stále doba pomalého vývoje, kdy dochází ke konvergenci se sousedními jazyky: germánštinou a íránštinou (společné změny z tohoto období vnímá autor jako sdílené inovace, nikoli dědictví ze společného předchozího stadia, neříká však s určitostí, zda šlo o šíření z jedné konkrétní větve do ostatních). Zpomalení vývoje v této oblasti došlo podle autora právě vlivem vnějších podmínek: jednalo se o oblast relativně izolovanou a s horšími podmínkami pro další vývoj zemědělství a kultury vůbec – Brackney počítá s tradiční lokalizací nejstarších slovanských sídel severně od Karpat: zde zhoršené klimatické podmínky a existence převážně lesů a močálů zpomalily populační růst, neboť při nich nelze dobře praktikovat zemědělskou činnost. Právě tím je způsobeno delší období ekvilibría v případě praslovanštiny, zatímco ostatní indoevropské jazyky se přece jen vyvíjejí rychleji, protože se nacházejí v příznivějších podmínkách. Od druhého tisíciletí před Kristem pak nastává další období zlomu a pozdní indoevropština, respektive už její dílčí větve, stále rychleji diverguje (nacházíme se zhruba ve fázi č. II ve výše uvedeném schématu).

Od druhého tisíciletí před Kristem až po konec prvního tisíciletí po Kristu existuje podle autora praslovanština (s tradičními termíny Proto-Slavonic pro starší fázi a Common Slavonic pro pozdější fázi zachází autor celkem volně, ještě podrobnější členění na více fází, známé z prací jiných autorů, nepovažuje za přínosné). Celé toto období chápe jako jedno delší období punktuace, respektive jako sérii relativně rychle za sebou následujících dílčích punktuací způsobených kontaktem se sousedícími etniky a jejich jazyky. Nestabilitu způsobovala kočovnická etnika posouvající se v silných vlnách ve směru z východu na západ (Kimmerijci, Skythové, Sarmati, Altajci). Jednalo se zde přitom o různé kombinace čtyř Renfrewových procesuálních modelů: Élite Dominance, Sedentary/Mobile Boundary Shift, System Collapse a Constrained Population Displacement. Každá z vln působila katalyticky na vývoj praslovanštiny, i když ne vždy se stejnou silou. Vývoj praslovanštiny Brackney popisuje po jednotlivých jazykových plánech a snaží se hledat stopy vnějších vlivů. Začíná ve fonologii (Brackney 2007, 136–150), kde rozebírá především dvě základní vývojové tendence: 1) k progresivní sonoritě slabik: zákon otevřených slabik (zánik koncových konsonantů slova, zjednodušení konsonantických skupin, monoftongizace diftongů), proteze, 2) k intrasylabické harmonii (slabičný synharmonismus): palatalizace velár, jotace, přehlásky vokálů. Obě tendence připisuje vlivu altajských jazyků. Vychází zde z vlastního chápání názorů Galtonových (Galton 1994a, rozbor jeho koncepce viz podrobně níže, str. 331–336). Přestože některé z těchto změn možná započaly už dříve, než byl ustaven kontakt, a tudíž jím nebyly přímo podmíněny, pod vlivem nového kontaktu docházelo pak přinejmenším k posilování těchto tendencí (Brackney 2007, 137–138). Dále autor v následném vývoji před koncem praslovanské doby předpokládá další kontakt s okolními etniky, konkrétně s germánskými na západě, ugrofinskými na severu a s řečtinou na jihu, a vlivem jejich jazyků pak další „convergence-induced changes“ (Brackney 2007, 146). Neřadí však konkrétní změnu tomu kterému předpokládanému kontaktu. Vývoj praslovanské morfologie a syntaxe popisuje autor jenom letmo (Brackney 2007, 150–153), protože změny na těchto rovinách jsou podle něj většinou dány vnitrojazykovými dispozicemi, nikoli kontaktem, respektive jako o kontaktové daných lze u nich uvažovat jenom zprostředkovaně: vplynuly totiž z vývoje fonologického a ten byl dán kontaktem (Brackney 150–151). Následuje ještě krátká pasáž o vnějších vlivech v lexiku (Brackney 2007, 153–156): autor zmiňuje výpůjčky íránské, germánské (těch je nejvíc), keltské, latinské (přímé či germánským prostřednictvím), řecké (přímé či germánským prostřednictvím) a turkické.

Chceme-li se zamyslet nad příslušností Brackneyho práce do některého z myšlenkových paradigmat historickosrovnávací lingvistiky, nebude takové zařazení úplně snadné. Brackneyho popis je založen na přístupech, které jsme klasifikovali jako revizionistické (Renfrew) a revoluční (Croft, Dixon), na druhou stranu obsahuje i prvky velmi konvencionalistické (tradiční lokalizace slovanské pravlasti). Nekonvenční prvky ale zřetelně dominují. Pokud jde o míru role jazykového kontaktu v jazykovém vývoji, v práci je uváděna konstantně jako silná, ale přitom zase zároveň není jazykový kontakt příliš specifikován, pohybujeme se jenom na rovině nejobecnějších prohlášení typu „kontakt s tím a tím etnikem vedl k pronikavým změnám v praslovanštině“. Brackney vlastně vůbec neříká, že by konkrétní praslovanská změna proběhla pod vlivem podobné změny, respektive existence podobného rysu v některém z jazyků etnik, se kterými měli být Praslované v kontaktu. Ani z jednoho jazyka, se kterými měla být praslovanština v kontaktu, neuvádí autor žádné přesné údaje, nanejvýš zmiňuje slabičnou harmonii v altajských jazycích, to je vše; ani u lexikálních výpůjček neuvádí formy zdrojového jazyka. Vnějšímu vlivu připisuje nanejvýš obecné tendence, jako tendenci k progresivní sonoritě slabik a intrasylabické harmonii altajskému vlivu. Kontakt etnik vidí spíš jenom jako stimul pro to, aby se určitý jazyk začal měnit. Nakonec autor takové stanovisko vyhlašuje i programově: „Whether or not such a phenomenon as jotation was directly borrowed from Avar or Bulgar is not the question. What is crucial is that social factors, in this case in the form, most likely, of prestige, acted as an entry point for a foreign mechanism to enter the language“ (Brackney 2007, 157). Přímo se zde říká, že se popisují jenom makromechanické procesy, tedy tendence, ne konkrétní změny (Brackney 2007, 157). Autorův závěr je pak ovšem nakonec vcelku triviální: „External factors provided the actuation of change, and language-internal processes allowed their propagation“ (Brackney 2007, 160), tj. stimul ke změně dodávají externí faktory, její rozšíření v jazyce vyřeší (tj. dovolí či naopak vyruší) jeho vnitřní dispozice. Takové obecné stanovisko ani nepůsobí příliš radikálně a upomíná na klasickou poučku pražské školy o souhře vnitřních a vnějších faktorů při jazykové změně.

Důležitá je otázka po adekvátnosti propojení Dixonova a Renfrewova modelu. Na první pohled se zdá takové spojení až samozřejmé, protože Dixon skutečně jako jednu z událostí způsobujících porušení rovnováhy a ukončujících tak období ekvilibria uvádí zemědělství (jakožto konkrétní příklad skupiny událostí, kam patří vynálezy zásadní technické inovace – viz výše). Kromě Brackneyho ostatně uvažoval o spojení Dixonova modelu

s Renfrewovou anatolskou teorií o původu indoevropských jazyků a jejich rozšíření díky šíření zemědělství také Bellwood (2001). Jsou zde však jisté varovné signály: 1) Bellwood dokonce uvažuje i o nostratické hypotéze, čímž se s Dixonem dostává do velkého rozporu, 2) sám Dixon (1997, 48) se o Renfrewovi vyjádřil se silným despektem jako o někom, kdo nemá žádnou lingvistickou kvalifikaci. Přesto nakonec myslíme, že Brackneyho pokus o propojení obou modelů je užitečný. Jako problematické se samozřejmě může jevit přijetí obecného Renfrewova konceptu šíření indoevropských jazyků z Anatólie na sever (Renfrewova hypotéza je většinou lingvistů zavržována jako zcela nepřijatelná), ale Brackneyho analýzy se netýkají jenom nejkontroverznějšího bodu, tj. souvislosti šíření jazyka a zemědělství. Naopak Brackney si všímá i méně exponovaných bodů Renfrewovy teorie, které se nám naopak jeví jako zajímavé a hodné další pozornosti. Máme zde na mysli šest Renfrewových procesuálních modelů, které představují koherentní celek a působí inspirativně. Například se zde nabízí porovnání s Zimmerovými typy indoeuropeizace (srov. o nich výše, str. 82–84). Evidentní shoda existuje například mezi *Élite Dominance* u Renfrewa a prvním typem sekundární indoeuropeizace u Zimmera.²⁸ Je ovšem škoda, že Brackney se spokojil se zařazením zmíněných šesti modelů prostě pod punktuaci a ničím dalším se nezabýval. Z vymezení těchto modelů zdá se vyplývá, že při každém z nich bude asi primárně probíhat určitý konkrétní typ jazykového kontaktu. Autor zde tak měl pootevřenou cestu k podrobnějšímu popisu vývoje, namísto toho ale zůstal v obecném Dixonově vymezení.

Zajímavé je, že na několika místech výslovně a v obecném pohledu jaksi implicitně jako by Brackney Dixonovu modelu přímo protiřekl. Předpokládá totiž, že *punctuation*, při kterém dochází k divergenci, je vyvoláno kontaktem s jinými etniky a jejich jazyky. Období *punctuation* je tedy v jeho pojetí silně charakteristické jazykovým kontaktem. Srov. například spojení „*contact-induced divergence*“ (Brackney 2007, 107). Komplementárně k tomu zase autor jindy přímo říká, že období ekvilibria se vyznačovalo minimálním kontaktem: „*minimal population growth combined with minimal language contact resulted in a high degree of cultural and linguistic conservatism*“ (Brackney 2007, 55). Obrácená perspektiva oproti Dixonovi se vyjevuje i v následujícím výroku: „*languages are brought into contact with each other, which then often results in contact-induced change. It is during the intervening periods of equilibrium that these changes are*

28 I Zimmer je k Renfrewovu pojetí silně odmítavý, ale opět se to týká hlavně myšlenky indoeuropeizace ve spojitosti s šířením zemědělství (srov. Zimmer 1990a, 318–319, 1994b, 444), nikoli nejobecnějších principů Renfrewova modelu.

‘smoothed over’, and language-internal processes take over, allowing the initial disruptions to the system to be consolidated and regularized“ (Brackney 2007, 90). Zde autor opět sugeruje, že období punktuace je charakteristické kontaktem a období ekvilibria vývojem podle vnitřních dispozic jazyka. Naopak v duchu klasického Dixona však zase na jiném místě čteme: „Each event in the long history of the Slavonic language family can be viewed as the result of either the effects of a punctuation event(s) (most often a divergence scenario) or a state of equilibrium (where either convergence or advergence²⁹ processes were at work)“ (Brackney 2007, 101). Tato nejednoznačnost autorových výroků je možná odrazem jakéhosi tápání: Brackney se chce držet Dixonova modelu, ale intuitivně snad tuší, že věci jsou složitější a přímé oddělování divergence a konvergence není možné. Jeho úvahy o roli jazykového kontaktu i v období punctuation, tedy při divergenci, tak můžeme vnímat i jako autorem možná neuvědomělého rozvíjení Dixonova modelu. Pokusme se takovou úvahu sami ještě dále rozvést. Ještě předtím pro ilustraci uvedme názor, který představil v jednom ze svých textů Nuorluoto (2004, 108): konvergenční změny by tento autor připisoval spíše zděděnému tlaku systému, a tedy vlastně interním dispozicím jazyka, zatímco divergenční změny naopak spíše kontaktovému působení. To je opět stanovisko, které působí nejasně a vyžaduje další upřesnění. Myslíme, že je třeba si uvědomit, že jazykový kontakt může vést jak ke konvergenci, tak k divergenci. Vše závisí na úhlu pohledu: je nutno specifikovat, vůči jakému jazyku se na vývoj zkoumaného přijímajícího jazyka díváme a jaký je vztah kontaktujících jazyků z hlediska genetické příbuznosti (blízká příbuznost, vzdálenější příbuznost, nepříbuznost). Podle toho můžeme říci asi toto: 1) kontakt jazyka A s blízce příbuzným jazykem B vede k jejich konvergenci, 2) kontakt jazyka A a) s nepříbuzným nebo b) se vzdáleně příbuzným jazykem B vede k jejich konvergenci, ale zároveň k divergenci jazyka A vzhledem k mu blízce příbuznému jazyku C nevystavenému vlivu jazyka B. V prvním případě se přitom vývoj jazyka A spíše zpomaluje, naopak ve druhém spíše zrychluje. V rámci Dixonova modelu by tedy první případ patřil jistě pod období ekvilibria, zatímco druhý případ není jednoznačný: může jít jak o ekvilibrium, pokud kontakt trvá dlouho, tak o punktuaci, pokud je časově kratší. Druhý případ tedy popisuje situace, kdy se jazyk pod vlivem sousedního nepříbuzného či jen vzdáleně příbuzného jazyka více změní, zatímco jeho příbuzné jazyky nevystavené vnějšímu vlivu zůstanou archaické. Právě takto se ostatně často vykládá definitivní vydělení

29 Míněn je kontakt dialektů.

praslovanštiny. Vzpomeňme například Erhartovu úvahu o jejím vydělení z protobaltského kontinua: baltština zůstává archaická, zatímco praslovanština se vlivem jen vzdáleně příbuzných (případ b)) íránských, popřípadě thráckých jazyků, se kterými vlastně konverguje, výrazně mění a její vývoj se zrychluje. Jiní autoři pak pomýšlejí na důležitou roli nepříbuzných (případ a)) jazyků altajských pro definitivní vydělení praslovanštiny (Birnbau 2001, 9). Vidíme, že Brackney vlastně přemýšlí podobně, přičemž ovšem poměrně přímočaře případy b) vykládá jako ekvilibria a případy a) jako punktuaci. I on tak vlastně uvažuje o dvou typech kontaktu, srov. rozlišení „convergence“ jakožto kontaktové změny v období ekvilibria a „outright language replacement“ jakožto kontaktové změny v období punktuace (Brackney 2007, 157). Konkrétně řečeno, Brackney tedy předpokládá tyto rozdílné kontaktové vlivy:

I: baltoslovanská jednota: konvergence s baltštinou, germánštinou, íránštinou – ekvilibrium: kontakt vede ke konvergenci;

II: praslovanské období: vliv altajských jazyků, ale i keltských, germánských, latiny, řečtiny – punktuace: kontakt s altajskými jazyky vede k divergenci vzhledem k ostatním indoevropským větvím (fonologie), ale zároveň kontakt s některými z těchto větví vede ke konvergenci s nimi (lexikum).

Brackneyho slabinou ovšem dále je, že předpokládá pro oba typy kontaktu v zásadě stejné chování, totiž primární vliv v lexiku a fonologii: „logic would dictate that in terms of contact-induced change, whether due to convergence or outright language replacement, the first elements to penetrate the recipient language are often new words, and perhaps equally as often, new sounds“ (Brackney 2007, 157). Tím se dostáváme k poslednímu tématu, což je vztah Brackneyho práce ke kontaktologickým modelům Thomasonové a Van Coetsema. Předpoklad primárního ovlivnění v lexiku a fonologii jde vlastně proti základnímu rozlišení dvou typů jazykového kontaktu a materiálu, který je při nich primárně přenášen, tak jak je to vymezeno v modelu Thomasonové i modelu Van Coetsemové: v jednom typu primárně lexikum, v druhém primárně fonologie a gramatika. Brackney vlastně nečiní žádné rozlišení a jenom říká, že morfologie se nepřenáší.³⁰ To je v rozporu s už obecně uznávanými poučkami současné kontaktologie. Je vůbec trochu paradoxní, že ačkoli autor obecně počítá s velmi silnými externími

30 Na jednom místě dokonce čteme, že jelikož se obecně méně zkoumala praslovanská morfologie a syntax oproti fonologii, bylo i méně návrhů na kontaktové vlivy na rovině morfologické a syntaktické. Zdá se tak, že Brackney prostě existující práce na toto téma (srov. například diskuse o vzniku vidu, složené deklinace adjektiv, duálu apod.) nezná, zatímco fonologické ano, přinejmenším práce Galtonovy.

vlivy při vývoji jazyků, vliv na jiných rovinách než na rovině lexikální a fonologické nepředpokládá.

Brackney na několika místech své knihy cituje některé práce Thomasonové, ale styčné body jeho práce s jejím přístupem jsou zřejmě jenom v nejobecnější volbě sociolingvistické perspektivy výzkumu, kdy se nejprve a zejména vyšetřují externí okolnosti jazykového vývoje. Víme však, že Thomasonová kromě toho nabízí i přesnější lingvistické analýzy jednotlivých změn. Brackney se však v duchu modelů, které si zvolil, může soustředit jenom na postižení obecnějších tendencí ke změnám a „makromechanických“ procesů. S tím souvisí i další aspekt. Brackney sice na počátku vyhláší snahu o vyrovnaný poměr mezi indukci a dedukcí („we must carefully balance our inquiry, lest it become either overly inductive, or overly deductive“ – Brackney 2007, 7), ale zdá se, že nakonec silně převažuje dedukce: poučky Dixonova a Renfrewova aparátu se aplikují na zběžně představený slovanský materiál a především se vůbec nepracuje s materiálem neslovanským.

Přesto však nakonec alespoň nějakou shodu s modelem Thomasonové najdeme. Je jí přihlášení se ke kritériu uniformity v historické jazykovědě. Brackney (2007, 21–23) se zde opírá o Labovovy úvahy nad tímto tématem.

Každá teorie se musí vyrovnat s tím, z jaké výšky se bude dívat na zkoumané jevy, a musí hledat rozumnou pozici mezi pohledem z přílišné blízkosti, kdy hrozí, že se ze zřetele ztratí celek, a pohledem z přílišné vzdálenosti, kdy se zase mohou vytratit důležité rozdíly mezi jevy. Zdá se, že Dixonův model i jeho aplikace na slovanský materiál učiněná Brackneym jsou umístěny příliš vysoko.

DÍLČÍ KONCEPCE ÚČASTI JAZYKOVÉHO KONTAKTU PŘI VÝVOJI PRASLOVANŠTINY

V této části bude pozornost věnována postupně jednotlivým dílčím vlivům na praslovanštinu. Budeme se tedy zabývat koncepcemi autorů, kteří se ve svém díle zaměřili výlučně na kontakt praslovanštiny s jednou konkrétní jazykovou skupinou a věnovali mu soustředěnou pozornost. Pojďme postupně o uvažovaných vlivech íránských, thráckých, keltských, germánských, altajských, románských, uralských a v exkursu i baltských. Tyto dílčí kapitoly budou mít – s výjimkou poslední – jednotnou výstavbu. Jejich úvod bude vždy představovat obecný popis pojednávané kontaktní situace. V jeho rámci uvedeme vše podstatné, co je známo o dataci, geografickém určení a jakýchkoli dalších okolnostech kontaktu praslovanštiny a pojednávaného

kontaktového jazyka, respektive etnik hovořících těmito jazyky. Půjde tedy především o historické a prehistorické pojednání s uvedením sociolingvistických informací, pokud jsou známy. Následovat bude představení toho, co je známo o uvažovaných zdrojových jazycích: co se z nich zachovalo, jaké jsou možnosti a meze jejich rekonstrukce, zda lze užívat znalosti jejich doložených pokračování či blízkce příbuzných jazyků atd. Po tomto „uvedení na scénu“ budou následovat výklady o dosud uvažovaných kontaktovéch jevech na jednotlivých jazykových rovinách. Přehled zahájíme vždy vlivy lexikálními. Zde se bude jednat pouze o sumární pohled na možnou míru vlivu zdrojového jazyka na přijímající jazyk na lexikální rovině, protože skutečnost neexistence či existence lexikálních vlivů má zásadní význam pro posouzení typu jazykového kontaktu. Nejvíce pozornosti budeme věnovat uvažovaným vlivům strukturním, tj. fonologickým a gramatickým. Zde budeme postupovat podle nejdůležitějších prací, které byly zatím k tématu napsány. Detailně je představíme a posoudíme jejich argumentační přesvědčivost. Opět se přitom opřeme o zařazení jednotlivých prací konkrétních autorů do myšlenkových paradigmat historickosrovnávací lingvistiky. Mnohdy to bude úkol obtížný, protože řada autorů už při větším zacílení na empirický materiál méně explicitně uvádí svá teoretická východiska, nebo je dokonce neformuluje vůbec. Argumenty jednotlivých autorů budeme však především poměřovat s poučkami současné kontaktologie: budeme si všimnout, zda autoři argumentují v souladu, nebo naopak v rozporu s nimi. V závěru každé kapitoly pohlédneme na popsanou kontaktovou situaci a její zvažované výsledky prostřednictvím hlavních momentů, které jsme v kapitole 3 shledali jako nejpodstatnější a výpovědně nejsilnější rysy kontaktologických modelů Thomasonové a Van Coetsema. Cílem bude zejména stanovení, o jaký typ a případně podtyp jazykového kontaktu se jednalo. Budeme se tedy dívat zejména 1) na kvantitativní vztah mezi lexikálními a strukturními vlivy a 2) na to, zda a jak (do jaké míry) pravděpodobný typ (podtyp) kontaktu koreluje se zjištěnými (a vlastně v úvodu každé kapitoly představenými) sociolingvistickými a lingvistickými faktory, které se v kontaktologii berou v potaz při průzkumu kontaktové vyvolaných změn. V prvním bodu se tedy pokusíme odhalit, kterému ze základních typů kontaktu získané výsledky lépe odpovídají. V této fázi výkladu se více opřeme o model Van Coetsemův, z něhož přebíráme základní termíny přejímání, impozice a neutralizace a jejich pojmovou náplň. Od Van Coetsema rovněž převezmeme vícefázový pohled na kontaktovou situaci, kdy se počítá s možným střídáním a prolínáním základních typů kontaktu. Nebudeme tedy příliš uplatňovat kritérium jednoduchosti zastávané Thomasonovou.

V mnoha případech navrhneme několik možných řešení, jak mohl kontakt probíhat. Druhý bod, zohlednění jednotlivých faktorů, je s prvním bodem spojen velmi úzce, protože faktory zohledňované při zkoumání kontakto-
vě vyvolaných změn se v jednotlivých typech kontaktu projevují rozdílně. Tato skutečnost je lépe rozpracována v modelu Thomasonové. Ze sociolinguvistických faktorů budeme diskutovat především předpokládané postoje mluvčích (problematika sociální dominance zkoumané dvojice jazyků a jimi hovořících etnik, prestiž toho kterého jazyka) a intenzitu kontaktu (délka trvání, stupeň bilingvismu, případně relativní velikost populací apod.). Z lingvistických faktorů pak bude mít důležitost zejména typologická vzdálenost/blízkost. Obecně bude hlavní snahou našich zkoumání dobírat se závěrečných interpretací zohledňováním souhry všech sociolinguvistických i lingvistických faktorů, které mohly hrát roli.

Vliv íránský

Ve srovnání s jinými možnými kontakto-
vými vlivy na praslovanštinu představuje zkoumání íránského vlivu zřejmě nejprobádanější téma. Obrovské množství textů existuje zejména k lexikálním vlivům, ale najdou se také práce předpokládající výrazný vliv na ostatních jazykových rovinách.³¹

Historie a prehistorie

Téměř obecně se přijímá, že kontakt Slovanů s íránským obyvatelstvem probíhal v oblasti severního Pontu, tedy při severním pobřeží Černého moře (severní Černomoří). V širším měřítku tato oblast spadá do velkého geografického celku, pásu stepí a lesostepí táhnoucího se v délce asi 7000 kilometrů od dolního Dunaje a východních svahů Karpat na východ právě podél severních břehů Černého moře přes střední Asii až k Altaji. Jednalo se o oblast s velkým komunikačním potenciálem pro všechna zde přítomná etnika. Například Loma (2003) přirovnal význam tohoto eurasijského stepního pásu k významu Středozemního moře. Tak jako Středozemní moře umožnilo díky bezproblémovým přesunům po vodě obchodní a vůbec kulturní výměnu a tím i vývoj antických civilizací, tak uvedený pás stepí a lesostepí, jakési „moře trávy“, díky absenci výraznějších přírodních překážek poskytovalo, zejména po úspěšné domestikaci koní, dobré podmínky

31 Ke vztahu (balto)slovanštiny k íránštině viz Filin (1962, 139–143), Arumaa (1964, 23–24, 33), Popowska-Taborska (1991, 131–136).

nejenom k migracím a dobovatelským výpravám, ale i k šíření kulturních výdobytků, včetně jejich výměny s hraničními oblastmi a jejich etniky.

Prvními historicky známými obyvateli severního pobřeží Černého moře byli Kimerijci, o jejichž příslušnosti k Íráncům se vedou spory. Na základě podoby jejich dochovaných jmen se někdy předpokládá, že přinejmenším vládnoucí vrstva mohla být íránská nebo íránizovaná (srov. Loma 2000, 334). Kromě příslušnosti Kimerijců k íránským kmenům se uvažuje také o tom, že byli původu thráckého; nejméně pravděpodobné jsou starší domněnky o jejich kavkazském původu.³² Podstatným pro předpokládaný slovansko-íránský kontakt je ovšem objevení se Skythů v této oblasti – jejich příchod sem se předpokládá pro 8. století před Kristem. Nejčastěji se počítá s tím, že právě skythský příchod z východu měl za následek přesun Kimerijců jednak východním směrem přes Kavkaz, jednak západním směrem přes Balkán do Anatólie. Ohledně Skythů však existují také názory, že jsou v oblasti při severním pobřeží Černého moře autochtonní (Abajev v řadě prací, souhlasně s ním Gołab 1992, 336–337), což by umožnilo uvažovat o ještě starších slovansko-íránských stycích, podle uvedených autorů přinejmenším z 10. století před Kristem. V každém případě ve druhé polovině 1. tisíciletí před Kristem zřejmě dochází k situaci, kdy jsou tentokrát zase Skythové postupně vytlačováni dalším íránským etnikem, Sarmaty (jejich překročení Donu se předpokládá na přelomu 5. a 4. století před Kristem) z východu na západ a dostávají se až k Dunaji a za něj. Jižně od Dunaje, v Dobrudži, se snad asimilovali s Thráky. V původní Skythii, zejména na Krymu, probíhala jejich kulturní asimilace se Sarmaty, a tak postupně vymizeli jako samostatné etnikum. Moc Sarmatů byla v oblasti severního Pontu patrně největší v posledních stoletích před Kristem. Zřejmě zde vznikl poměrně silný kmenový svaz Sarmatů, který si jednak – jak už řečeno – podmanil Skythy, jednak byl schopný hrát významnou úlohu v dalších mocenských zájmech Řeků a Peršanů. V prvních stoletích po Kristu se Sarmaté dostávají ještě více na západ, pronikají do oblasti dnešního Rumunska a dokonce dále na sever až do dnešního Maďarska (kmeny Jazygů a možná i Roxolanů). Jejich posun na západ byl zřejmě ovlivněn i novou vlnou íránských kmenů přicházejících do severního Pontu z východu. Jednalo se o Alany, kteří sem dospěli zřejmě v prvních desetiletích naší éry a postupně se posouvali dále na západ. Ve 4. století po Kristu i oni dospěli až na území římské říše při Dunaji. Po vpádu Hunů do této oblasti se s nimi část Alanů spojila a v době stěhování národů se pak posouvala spolu s germánskými kmeny Evropou (přes Galii a Iberský poloostrov až do severní Afriky). Druhá část Alanů se

32 Pro literaturu viz například Abajev (1965, 125–127), Brackney (2007, 67).

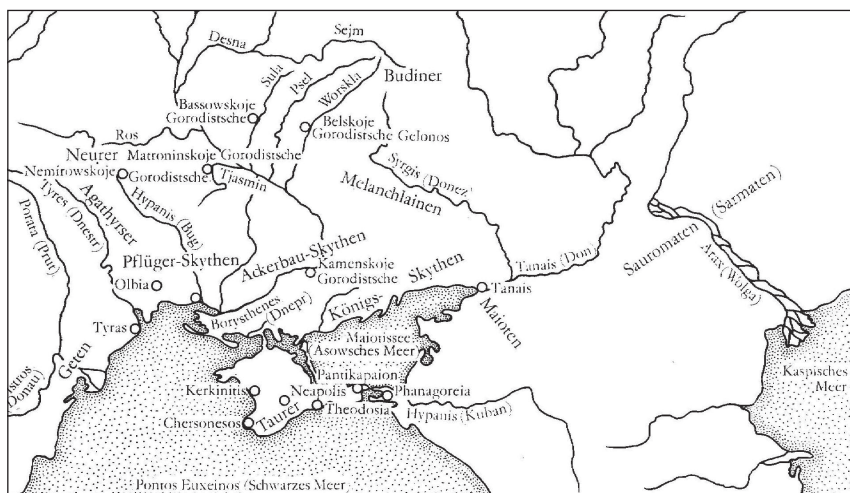
však přesunula do horských oblastí na severu Kavkazu. Jejich potomky jsou současní Osetinci.³³

Hlavní zprávy o íránských kmenech a jimi osídlených územích přináší antičtí autoři, zejména Herodotos (5. stol. před Kristem; především ve čtvrté knize svých Dějin) a Strabon (přelom letopočtu; zejména v sedmé a jedenácté knize svých Geografií), později například také Ammianus Marcellinus (4. stol. po Kristu; v dvacáté sedmé knize svého díla).³⁴ Častým rysem je přitom přenášení jména Skythů i na etnika neskythská, pokud vykazovala „skythský“ způsob života. Etnik sídlících uvnitř nebo při území Skythie je doloženo poměrně velké množství. Samotní Skythové jsou Herodotem rozděleni na čtyři samostatné skupiny: jsou to Skythové oráči sídlící mezi středním tokem Jižního Bugu a Dněstru; východně od nich při obou stranách Dněpru sídlící Skythové rolníci a Skythové kočovníci; a konečně Skythové královští sídlící na severu poloostrova Krym a na severním pobřeží Azovského moře až k Donu. Hovoří-li se o příchodu Skythů z východu v 8. století před Kristem, myslí se právě na Skythy kočovníky, zatímco ostatní skupiny už zde zřejmě byly usazeny a předpokládá se, že vlastně etnicky nejde o Skythy, ale o jiná etnika íránského nebo i jiného původu. Z dalších kmenů sídlících v této oblasti je třeba jmenovat především Neury, sídlící severně od Skythů oráčů, tedy na horním toku Dněstru a Jižního Bugu. Východně od Neurů jsou lokalizováni Budinové, severně od Skythů královských pak Melanchlainové. Východně od Donu sídlili Sarmaté (Sauromaté). Uvedené rozmístění etnik v Herodotově době ukazuje mapa na následující straně (Grakow 1978, 12).

Pokud jde o konkrétnější určení oblasti, kde mohlo dojít k íránsko-slovanskému kontaktu, existují různé názory na to, zda lze některá konkrétní etnonyma známá z antických pramenů přímo ztotožnit se Slovy. Nejčastěji se zřejmě ztotožňují Slované se Skythy oráči a Skythy rolníky (to je myšlenka už Niederlova, objevuje se například i u Gimbutasové 1971, 46–48, Nováka 1984, 229 či Galtona 1997a, 13, další zastánce této myšlenky viz u Holzera 1989, 220, pozn. 239). Podle Gołąba (1992, 285–286) lze Slovy identifikovat jako Neury (zdá se, že k tomu má blízko například i Rybakov 1978). Tret’jakov (1953, 61–63) navíc udává jako možné slovanské etnikum i Melanchlainy. Nověji se k podobným konkretizacím velmi příznivě vyjadřují Villnow Komárková a Blažek (2013, 253–254), kteří

33 Historii íránských etnik viz u Vasmera (1923), Zgusty (1955, 13–58), podrobně pak u Harmatty (1970, 7–57 s další literaturou).

34 K antickým pramenům podávajícím zprávy o Skytech a Sarmatech viz souhrnně Grakow (1978, 3–9), vydal je Latyšev (1893–1904).

navíc upozorňují, že kteroukoliv z těchto hypotéz lze podepřít i spojením s některou z archeologických kultur. Obezřetněji lze spolu se Zaliznjakem (1963, 3) konstatovat, že přesnější lokalizace a vlastně i chronologie slovansko-íránského kontaktu závisí na lokalizaci pravlasti Slovanů: čím dále na sever a západ bude umístěna pravlast Slovanů, tím později a západněji musíme předpokládat jejich první kontakt s Íránci; odtud také pochopíme, proč jedni autoři považují Íránce za jižní, zatímco jiní za východní sousedy Slovanů. Zajímavé je, že v některých pracích se pak argumentace vlastně obrací: například podle Birnbauma (1973, 411–413) silný íránský vliv svědčí o tom, že pravlast Slovanů musela být v jihoruských stepích a nikoli mezi Vislou a Odrou. V novějších pracích se jinak stále více upozorňuje na mladší kontakt, který mohl trvat poměrně dlouho. Přesuny íránských etnik západním směrem nemusely znamenat přerušení kontaktu s jejich severními, slovanskými sousedy. Připomeňme, že v řadě prací spíše šířeji indoevropéistických než úžeji slavistických se kromě toho myslí na starý kontakt „předskythský“ (to jsme viděli zejména u Pisaniho a Erharta). Celkově bychom tak pro slovansko-íránský kontakt při maximálním pohledu dostali obrovské časové rozpětí, zhruba od začátku 2. tisíciletí před Kristem až do poloviny 1. tisíciletí po Kristu, tedy asi 2500 let.

Pokud se odvážíme historicky doložené íránské a jiné kmeny severního Pontu spojovat s archeologickými kulturami nalezenými v těchto oblastech, získáme dosti přesný obraz o způsobu jejich života, společenském a politickém uspořádání, materiální kultuře, obchodu atp. Pro konkrétní informace tohoto typu odkazujeme na zevrubné monografie Grakowa (1978) a Schiltze

(1994), z novějších prací o Sarmatech, jejich kultuře a vztahu k jiným etnikům viz například Bârcă (2002, 2006, 2013) a Mordvinceva (2013) s další literaturou.

Pro naše téma mají největší důležitost sociální a sociolingvistická data předpokládané kontaktní situace mezi Slovy a Íránci. Nejpodstatnější zde je, že se většinou předpokládá dominance Íránců nad Slovy (srov. Pisani 1935, 375, Polák 1956c, 102), a to několikerého druhu. Jako vnějšně nejviditelnější, byť v různých obdobích třeba jen potenciální, se jeví dominance „politická“, tj. vlastně vojenská. Ta vyplývá obecněji z mocenské převahy kočovných společností nad společnostmi s usudým způsobem života (srov. Gołąb 1992, 312: „the notorious military-organizational superiority of pastoral nomads, who very often force sedentary tribes into federation under their hegemony“). Pro vztah jazyků je ovšem důležitější dominance sociální a kulturní, protože ta se reflektuje v přejímání kulturních slov a/nebo obecněji slov pro jevy, se kterými se mluvčí přijímajícího jazyka setkávají právě až při kontaktu se zdrojovým jazykem. V případě kontaktu Slovanů s Íránci je kulturní dominance Íránců dána především tím, že byli v úzkém kontaktu s vyspělými středomořskými kulturami, zejména řeckou: po dlouhou dobu probíhal intenzivní kontakt Íránců s Řeky v podobě prolínání íránského živlu do řeckých měst (Tyras, Olbia, Chersonesus Taurica, Theodosia, Panticapaeum, Tanais a další) na pobřeží Černého moře. Pro Slovy tak měli být právě Íránci tím, kdo zprostředkoval (nepřímý) kontakt s řeckým světem a mediteránní kulturou obecně. Dalším prvkem kulturní dominance Íránců nad Slovy je mytologická a obecně religiozní sféra, kde se také předpokládá přejímání vlivů od Íránců ke Slovanům. Z uvedených faktů pak plyne obecná prestiž íránských jazyků, posílená zřejmě také tím, že byly v rozsáhlých oblastech na sever od Černého a Azovského moře patrně dorozumivacím prostředkem vládnoucích elit (srov. Haarmann 2002a, 920: „Leitsprache der gesamten Region war das Skythische, das als Sprache der herrschenden Elite mehr und mehr an Prestige gewann“).

Jazyky

Součástí prvního kroku při úvahách o kontaktním vlivu je vedle historicko-sociolingvistického popisu předpokládané kontaktní situace především sama identifikace kontaktujících jazyků. Pokud jde o přijímající jazyk, slovanština této doby je samozřejmě pouze rekonstruována. Co se týče předpokládaných zdrojových jazyků, je situace dosti komplikovaná. Jedná se sice o jazyky historicky doložené, ale velmi fragmentárně. Jak už bylo uvedeno,

z jazyka Kimerijců se zachovalo pouze několik královských jmen íránského původu. O charakteru jejich vlastního jazyka tak nevíme v podstatě nic. Na tomto místě je vhodné zmínit Holzerův pokus ztotožnit jazyk Kimerijců s temematským jazykem, což je autorem předpokládán indoevropský jazyk, který měl relativně výrazně ovlivnit slovanštinu a baltštinu po lexikální stránce v podobě téměř pěti desítek výpůjček. V závěru své knihy (Holzer 1989, 177–221) autor spekuluje, že jím rekonstruovaná temematština by mohla být jazykem Kimerijců. Vzhledem k obecné problematičnosti Holzerovy hypotézy o temematštině (k rezervovaným ohlasům srov. Erhart 1992) se jí na tomto místě nemusíme věnovat podrobněji.

Jak známo, ani z jazyka Skythů, Sarmatů a Alanů se nezachoval žádný souvislejší text, k dispozici jsou pouze jednotlivá slova zachovaná u antických autorů a nápisově. Z nich jde zřídka o glosy poskytující informaci o významu slov, častěji o vlastní a místní jména, jejichž význam je určitelný jen obtížně. Nevyřešenou otázkou je samo rozlišení jednotlivých variet a také jejich blízkost k jiným íránským jazykům. Jeden proud badatelů rozlišuje skythštinu a sarmatštinu (s alanštinou) spíše jako dva časově po sobě následující jazyky, přičemž skythština je podle nich starší a bližší staroíránskému stavu známému z jazyka avesty, zatímco sarmatština představuje už pozdější vývojové stadium, jakýsi mezistupeň k staroíránskému jazykům. Sem by spadal Vasmer, který pojednal zvlášť o skythském (Vasmer 1923, 11–17) a zvlášť o sarmatském (Vasmer 1923, 29–57) materiálu. Podobně pracoval Zgusta (1955, 245–266), když se pokusil o rozdělení všech dokladů na západní, archaičtější dialekt, který by představoval skythštinu, a východní, inovativnější dialekt, který má odpovídat sarmatštině. Harmatta (1970, 76–97) sice toto pojetí trochu rozvolnil, když dospěl k rozlišení čtyř různých sarmatských (sarmato-alanských) dialektů a rozlišením skythštiny se příliš nezabýval; nicméně Abajev (1979, 274) upozornil, že odlišnost forem těchto předpokládaných dialektů může být spíše odrazem jejich rozdílného časového ukotvení, tedy výsledkem diachronních změn v jedné části areálu, a nemusí nutně ukazovat na synchronní nářeční variabilitu. A konečně by do prvního směru spadal i Mayrhofer (2006), který považoval za skythštinu pouze to, co je doloženo u Herodota. Obecně je možno říci, že tento první směr má tendenci předpokládat jakési dynamicky se v čase a prostoru vyvíjející skythsko-sarmatsko-alanské nářeční kontinuum. Vedle toho však existují práce upozorňující na výraznou odlišnost skythštiny od sarmatštiny. Na rozdíly ve fonologickém vývoji upozornil Witczak (1992) a Loma (2000, 335–336) je pak interpretoval v tom smyslu, že skythština má ve skutečnosti blíže ke staré perštině a staroíránské

khotanštině a sakštině. Sarmatština nemusí představovat jednoznačné pokračování skythštiny.

S jistotou tedy víme jen to, že skythský, sarmatský a alanský materiál z oblasti severního Pontu (a také z dolního Podunají) je íránský.³⁵ Zatímco první z uvedených směrů ho jednoznačně řadí k severní větvi východoíránských jazyků, v pracích Wiczaka a Lomy se upozorňuje na možné vazby na jižní íránské jazyky. K dějinám zkoumání srov. Harmatta (1970, 58–68), přehledově k tematice Kambolov (2006, 46–144), Haarmann (2002a). Samotný materiál vedle Vasmera snáší především Abajev (1979, 275–322), který z asi 350 doložených slov vyabstrahoval asi 200 lexikálních kořenů. Nejnověji ke klasifikaci východoíránských jazyků srov. Novák (2013).

Problematicnost veškerých interpretací je způsobena také tím, že doklady nejsou známy z památek, které by vytvořila sama etnika mluvící těmito íránskými jazyky, ale jedná se o zápisy antických autorů latinkou a abecedou. Pro přesnější představu zejména o hláskovém stavu těchto jazyků je tak nutně třeba opřít se o ostatní íránské jazyky doložené z pojednávané doby, a to staroíránské (srov. k nim souhrnně například Rastorgujeva 1979) a středoíránské (srov. k nim souhrnně například Rastorgujeva 1981). Naše znalosti samozřejmě dále prohlubuje rekonstruovaný praíránský a také praindoíránský stav, na který usuzujeme srovnáváním dostupného íránského materiálu s materiálem ostatních indoevropských větví i vnitřní íránskou a indoíránskou rekonstrukcí (viz například Erhart 1980). A konečně důležitou oporou je také stav v novoíránských jazycích. Zde hraje zásadní roli osetinština. O jejím vztahu k starým jazykům severního Pontu také neexistuje úplná shoda, převažuje však mínění, že je pokračováním jednoho z alanských dialektů. Potíž v opírání se o data z osetinštiny však spočívá jednak v tom, že je písemně doložena až velice pozdě (první texty jsou z 18. století), jednak v tom, že na její vývoj měly velice silný vliv kavkazské jazyky, takže původní stav jazyka může být v mnohém směru zastřen.

35 Nejrůznější staré teorie o jiné než íránské příslušnosti, a to mongolské či turkotatarské, případně dokonce germánské, keltské, ba i slovanské, byly odmítnuty už Vasmerem (1923, 18–20). Přesto se však i později objevily podobné hypotézy, někdy v úzkém vztahu se slovanskou otázkou. Tak překvapivou interpretaci kontaktu Slovanů se Skythy přinášejí texty Treimerovy. Autor nejprve obšírněji monograficky (Treimer 1954) a poté v poněkud enigmatických textech časopiseckých (Treimer 1957–1958, 1967–1968) zastává názor, že skythština nepatří k íránským jazykům, a předpokládá její příslušnost k jazykům kavkazským, respektive k neindoevropským jazykům staroevropským. Jeho hypotézu přesvědčivě vyvrátil Vasmer (1958), a tak není třeba se jí podrobně zabývat. Předpoklad silného kavkazského vlivu na slovanštinu se zdá rezonovat s Polákovými názory na tuto věc (srov. Polák 1946, 1956c, 111–112 s další literaturou), ale sám Polák Treimera kritizuje (srov. Polák 1969, 28).

K osetinštině srov. vedle množství prací Abajevových například Schulze (2002), Cheung (2002), Kambolov (2006) či Thordarson (2009).

Syntézy

Po představení charakteru kontaktní situace může už nastat posuzování konkrétních možných kontaktních vlivů. Ještě předtím se v duchu našeho modelu paradigmatické historickosrovnávací lingvistiky budeme věnovat několika hlavním pracím s touto tematikou. Během dlouhého vývoje zkoumání slovansko-íránských jazykových vztahů vzniklo už totiž několik syntetických prací.

První monografii na dané téma sepsal pod názvem *Sprachliche Beziehungen zwischen Arisch und Baltoslawisch* **Arntz** (1933). Ačkoli u něj nacházíme vysoké ocenění Schmidovy vlnové teorie (Arntz 1933, VII, 4), přece jsou autorovy úvahy nad charakterem (balto)slovansko-(indo)íránských vztahů víceméně konvencionalistické. Hlavní, oč autorovi jde, je posouzení otázky užší baltoslovansko-indoíránské jednoty v rámci indoevropských jazyků. U postupně popisovaných hláskových, morfologických, slovo- a slovosyntaktických a lexikálních shod se především zvažuje, zda jsou společným dědictvím z indoevropského prajazyka, nebo společnými inovacemi těchto větví, ukazujícími na vývojový mezistupeň, tj. dílčí baltoslovansko-indoíránský prajazyk. Autor se předběžně při zvážení neexistence většiny shod mezi jinými, nesousedícími větvemi indoevropských jazyků kloní k druhému výkladu: „Die endgültige Entscheidung ist erst dann zu fällen, wenn wir eine Arbeit besitzen, die in gleicher Weise die Übereinstimmungen zwischen historisch nichtbenachbarten Sprachen nachprüft, etwa zwischen Ar.-Germ. oder Bsl.-Italokeltisch. Ist das Ergebnis in solchen Fällen negativ, wie ich aus einer vorläufigen Überschau annehmen möchte — dann könnten wir mit voller Berechtigung enge bsl.-ar. Sprachverwandschaft annehmen“ (Arntz 1933, 7–9). Vlastní kontaktní vliv íránské jazyky na slovansku autor tematizuje až v závěru knihy a přemýšlí zde jednoznačně pouze o vlivu lexikálním, a to jednak o sémantickém vlivu íránských slov na slova slovanská, jednak o přímých výpůjčkách (Arntz 1933, 58–63).

Sice monografické, ale výrazně syntetizující jsou dvě práce, které publikoval začátkem 60. let **Zaliznjak** (1962, 1963). V první stati autor zajímavě třídí dosavadní práce nad tématem slovansko-íránských vztahů. Podle jednoho kritéria můžeme práce rozdělit na ty, které se zabývají pouze jedním konkrétním jevem v obou jazykových větvích, a na ty, které se dívají

na celek slovansko-iránských vztahů (Zaliznjak 1962, 29–30). Podstatnější je však druhé dělení na základě kritéria původu pojednávaných shod. Zde autor rozlišuje dva základní směry či proudy zkoumání. „Meilletovský“ proud, vycházející z Meilleta (1926), považuje podobnosti v obou jazykových rodinách za korespondence dané společným dědictvím z prajazyka. Naopak „Rozwadowského“ linie, vycházející z Rozwadowského (1915), má tendenci vykládat tyto shody spíše jako výsledek kontaktového, konvergenčního působení. Do prvního směru řadí Zaliznjak – poněkud nepřesně – právě Arntze, do druhé Pisaniho a Porziga (Zaliznjak 1962, 30–33). Sám Zaliznjak pak ve stati třídí slovansko-iránské shody na dvě velké skupiny. První představují geneticky dané shody v oblasti hláskosloví, morfologie, syntaxe a slovní zásoby (zde s rozlišením shod slovansko-iránských, slovansko-árských a balto-slovansko-iránských – Zaliznjak 1962, 33–38). Druhou skupinu představují přejímky z íránštiny do slovanštiny, případně úžeji do východní slovanštiny (Zaliznjak 1962, 39–41). Kromě toho věnuje autor pozornost ještě shodám z oblasti mytologie a religiozní sféry a nakonec i toponymickému materiálu (Zaliznjak 1962, 41–45). Vcelku lze říci, že Zaliznjak zůstává na podobném stanovisku jako Arntz, když uznává íránský vliv na slovanštinu pouze v oblasti lexika. Po metodologické stránce zajímavější je druhý autorův text. Zaliznjak zde totiž na rozdíl od většiny ostatních dosavadních prací tematizuje otázku charakteru jazykového kontaktu mezi slovanštinou a skythštinou, především otázku po stupni podobnosti mezi oběma jazyky a po možnosti, respektive míře jejich vzájemné srozumitelnosti. Jeho úvahy dnes můžeme číst jako zamyšlení nad lingvistickými faktory jazykového kontaktu, tak jak jsou zohledňovány v novějších kontaktologických teoriích. Autor sice konstatuje, že obecné principy, jak posuzovat stupeň blízkosti dvou jazyků, zatím nebyly vypracovány, ale přesto u něj v tomto ohledu najdeme důležité body. Jednak je autor obeznámen se zásadním obecněkontaktologickým dílem své doby, když opakovaně cituje Weinreicha (1953) (srov. Zaliznjak 1963, 5, 9), jednak a především představuje podrobnou analýzu slavistického a íranistického materiálu s cílem posoudit míru blízkosti obou kontaktujících jazyků. Zaliznjak podrobně vypočítává nejenom shody, ale také rozdíly v systému slovanštiny a skythštiny na jednotlivých jazykových rovinách a dospívá nakonec k velmi subtilnímu závěru. Jak fonetická, tak gramatická typologická i materiálová blízkost praslovanštiny a skythštiny byly dostatečně velké, aby při větším množství shodného lexika existovala, respektive byla možná vzájemná srozumitelnost obou jazyků. Nicméně právě tato podmínka splněna není, lexikálních shod je málo, představují jenom malou část

slovní zásoby jazyka. Shodné, oběma jazykům společné lexikum převažuje pouze u zájmen a příbuzenských termínů. „V celom my dolžny sdelat' vyvod, čto prjamoje vzaimoponimanije meždu slavjanami i skifami rassmatrivajemoj epochi bylo praktičeski nevozmožno“ (Zaliznjak 1963, 21). Autor tak nakonec přitakává staršímu Pisanioho názoru, že míra bilingvismu byla v této kontaktní situaci celkem malá (viz o tom výše, str. 247). Na rozdíl od Pisanioho ovšem Zaliznjak takový závěr vede k uznávání pouze malého íránského vlivu na slovanštinu; Zaliznjak například výslovně odmítá Pisanioho domněnku o íránském vlivu při retrakci $s > š > ch$ (Zaliznjak 1963, 22). Kromě toho autor navíc ještě upozorňuje, že postupem času stále více změn v obou jazycích vedlo k jejich ještě výraznějším typologickým oddalování. Přesto však i on nakonec je ochoten uznat jeden nelexikální, hláskoslovný jev jako kontaktně daný. Je to podle něj monoftongizace diftongů, probíhající v obou jazycích zřejmě ve stejnou dobu (Zaliznjak 1963, 21–22). O směru jeho šíření se však nevyjadřuje. Vcelku je možno říci, že Zaliznjak ve svém pojetí zůstává v konvencionalistickém paradigmatu, když je ochoten uznávat kontaktní vliv téměř výhradně v lexiku, na jiných rovinách pouze výjimečně při splnění podmínky totožné datace změny a přesné korespondence v jejím provedení u obou jazyků (například proti Pisanimu argumentuje v otázce retrakce rozdílnou distribucí jevu v obou jazycích).

Zřejmě nejrozsáhlejší a nejsoustředěnější výzkum slovansko-íránských jazykových vztahů podnikl v řadě svých prací **Abajev**. Vedle dílčích příspěvků se tomuto tématu věnoval především v monografii *Skifo-jeuropejskije izoglossy. Na styke vostoka i zapada* (Abajev 1965). Ta je zaměřena obecněji, věnuje se totiž předpokládanému kontaktu skythštiny nejen se slovanštinou, ale i s dalšími indoevropskými jazyky Evropy – baltštinou, germánštinou, keltštinou, latinou atd. Práce představuje spíše sérii studií spjatých společným tématem jazykového kontaktu skythštiny s okolními jazyky, kontaktu speciálně se slovanštinou je zde ovšem věnována pozornost největší. Abajevovým specifickým je především práce s osetinštinou jakožto pravděpodobným pokračovatelem íránských jazyků severního Černomoří. Doklady zkoumaných jevů bere z íránské strany právě z tohoto pozdně doloženého jazyka a snaží se je promítat do starší doby, kterou označuje prostě jako skythskou, případně praosetinskou.³⁶

Autor se nejprve věnuje lexiku a rozebírá více jak šest desítek lexikálních izoglos mezi osetinštinou/skythštinou a jinými indoevropskými jazy-

36 Nacházíme však u něj i přesnější periodizaci, spočívající v rozdělení vývoje osetinštiny na 1) období do vpádu Hunů, tj. dobu skytho-evropskou, a 2) období od vpádu Hunů až dodnes, tj. dobu alano-kavkazskou (Abajev 1965, 120).

ky (Abajev 1965, 5–32). Mezi nimi je řada slov také se slovanskými doklady. U lexika Abajev většinou jen konstatuje existenci izoglosy, nevyjadřuje se jednoznačně ke směru, odkud kam se slovo pravděpodobně šířilo; nicméně vzhledem k tomu, že řada osetinských slov nemá paralely v ostatních íránských jazycích, je zřejmě nakloněn chápat přejímání především ve směru z ostatních jazyků do skythštiny než naopak. Při zkoumání jevů jiných než lexikálních však už autor předpokládáný směr ovlivňování většinou specifikuje a o to jsou jeho analýzy cennější.

Z hláskoslovných izoglos rozebírá autor tři jevy. Zaprvé je to existence fonému *f*, kterou připisuje kontaktu skythštiny s krymskou gótsčinou v prvních stoletích po Kristu (Abajev 1965, 33–35). Zadruhé je to existence fonému *l* v osetinštině, který se do ní podle autora dostal právě s výpůjčkami z jiných indoevropských jazyků (Abajev 1965, 35–41).

Pro naše téma nejpodstatnější je třetí hlásková izoglosa. Jedná se o existenci fonému *γ* (*h*) ve slovanštině, jev, jehož vznik připisuje autor íránskému vlivu (Abajev 1965, 41–52, srov. už časopisecky Abajev 1964). Jak známo, spirantizace *g* > *γ* (případně s dalším vývojem v *h*) je společná poměrně překvapivé konfiguraci slovanských jazyků: je doložena v horní lužické srbštině, češtině, slovenštině, v některých dialektech slovinských (severních a západních) a chorvatských (čakavských na severu Istrie) dialektech, a dále v běloruštině, ukrajinštině, jihoruských dialektech a také v některých dialektech severoruských (oloněckých a novgorodských). Základní izoglosu rozšíření této změny uvádějí nejlépe Bernštejn (1961, 295) a nověji Kiseľová (2003, 156). Podle autora se izoglosa rozšíření změny na východoslovanské půdě úplně shoduje s areálem, ve kterém jsou doložena skythská a sarmatská toponyma a v němž je íránská přítomnost doložena také archeologicky. Autor tedy předpokládá nejprve uskutečnění změny pod íránským vlivem na východě a odtud její pozdější šíření směrem do západoslovanských jazyků.³⁷

Abajev dále analyzuje tři jevy gramatické. Prvním z nich je perfektivizační funkce prefixů/preverbií. Autor srovnává tyto elementy v ruštině a osetinštině, ukazuje, že si silně odpovídají (např. rus. *za-* ~ oset. *ba-*, rus. *u-* ~ oset. *a-*, rus. *pri-* ~ oset. *ærba-*, rus. *vz-* ~ oset. *ys-*, rus. *s-* ~ oset. *ær-* a především rus. *po-* ~ oset. *fæ-*). Protože účast preverbií na vyjadřování vidových protikladů je v ostatních íránských jazycích předmětem sporu a mnozí autoři ji popírají, příklání se Abajev k interpretaci, že nespornost takovéto

37 Pro tuto slovanskou změnu byla jinými badateli navržena ještě další kontaktní vysvětlení (vliv keltský – viz níže str. 302, vliv altajský – viz níže str. 324, 329, 333), souhrnně viz Boček (v tisku).

role preverbí v osetinštině a velká shoda v této věci se slovanštinou je odrazem kontaktového působení směrem ze slovanštiny (Abajev 1965, 54–68). Druhým gramatickým jevem, který Abajev podrobně rozebírá, je vznik genitivu-akuzativu, tedy prosazení formy původní genitivní koncovky ve funkci akuzativu u životných jmen. Vzhledem k tomu, že v osetinštině je vznik tohoto jevu motivován vnitřními systémovými příčinami, zatímco pro slovanštinu uspokojivé vnitřní motivace dosud nebyly nalezeny, přiklání se autor k výkladu, že u tohoto jevu se jednalo o kontaktové působení ve směru z íránštiny do slovanštiny (Abajev 1965, 68–79). Ukázali jsme už výše (str. 245–246), že Abajevův výklad přebírá a dále rozvíjí Pisani. Třetím kontaktové daným gramatickým, v tomto případě slovotvorným jevem je u Abajeva deminutivní sufix *-ul*, *-yl*, *-il*, který se do osetinštiny podle autora dostal z evropských jazyků (germ., balt., lat.) (Abajev 1965, 80–81).

Ve své monografii se dále autor zabývá mytologickými paralelami mezi skythštinou a indoevropskými jazyky Evropy (Abajev 1965, 82–117). Zvláštní pozornost zde věnuje také jménům východoslovanských bohů.

Podstatné jsou ovšem obecnější závěry, které Abajev ze svých empirických zkoumání činí, protože v nich se také dozvídáme o autorových názorech na původ íránských jazyků v severním Pontu a především se v nich reflektuje jeho vztah k principům historickosrovnávací lingvistiky a roli jazykového kontaktu v jazykovém vývoji. Z provedených zjištění řady starých, zřejmě z druhého tisíciletí před Kristem pocházejících shod s indoevropskými jazyky Evropy autorovi především vyplývá autochtonnost íránských etnik při severním pobřeží Černého moře. Staví se tak proti tradičním výkladům o příchodu Skythů do této oblasti až v 8. století před Kristem – nepopírá jej zcela, ale nemuselo se podle něj jednat o první příchozí (Abajev 1965, 121–124). V těchto souvislostech se také autor jednoznačně přiklání k íránské příslušnosti Kimerijců (Abajev 1965, 125–127). Pokud jde o kontakt íránských jazyků se západními indoevropskými sousedy, Abajev přejímá a po svém rozvíjí ranou podobu Kraheho hypotézy o staroevropské jazykové jednotě (Krahe 1954, 1959). Tento předpoklad, že v druhém tisíciletí před Kristem existovala ještě jednota, ze které měly postupně krystalizovat germánština, keltština, italičtina, venetština, ilyrština, baltština a slovanština, Abajev rozšiřuje ještě o tocharštinu. K této jednotě se podle něj těsně přimykaly právě severoíránské jazyky (skythština), představující už v této době samostatnou větev íránských jazyků (Abajev 1965, 127–129). Toto pojetí staroevropské jednoty dovoluje pak Abajevovi myslet na velmi raný kontakt slovanštiny s íránštinou už ve druhém tisíciletí před Kristem. Pro Abajeva je vůbec charakteristické, že slovansko-íránský kontakt

umísťuje do co možná největšího časového rozsahu, předpokládá totiž i jeho zachování ještě v druhé polovině prvního tisíciletí po Kristu, konkrétně v rámci saltovské archeologické kultury (8.–9. století), ba dokonce ještě později v rámci tmutarakanského knížectví při Azovském moři (11.–12. století) (Abajev 1965, 135). Pokud jde o nejstarší kontakt z doby staroevropské jednoty, předpokládá autor, že všechny složky této jednoty, a tedy i baltština a slovanština, byly původně kentumové. K satemizaci došlo v baltštině a slovanštině mnohem později než v ostatních satemových jazycích, a stalo se tak právě pod vlivem kontaktu se severoiránskými jazyky. (Abajev 1965, 141). Satemová změna je tedy v jeho pojetí další z iránských vlivů na slovanštinu na fonologické rovině.

V závěru knihy osvětluje Abajev svůj vztah k principům historickosrovnávací lingvistiky. Najdeme zde několik důležitých bodů. Za pozornost stojí autorovo zpochybnění tradičního rozdělení lexika na slova domácího a slova cizího původu. Jako samostatné kategorie lze podle něj vydělit ještě slova substrátová a slova areálová. Substrátovými slovy myslí autor ta, která se do formujícího se jazyka dostávají za současného zániku původního jazyka, do něž patřila (a za současného zániku etnika tohoto jazyka) (Abajev 1965, 145). Z perspektivy současných kontaktologických modelů by bylo možno říci, že autor vlastně rozlišuje výpůjčky dostávající se do jazyka procesem přejímání a výpůjčky dostávající se tam procesem shiftu/impozice (tj. právě slova substrátová). Méně jasné je vymezení slov areálových. Autor uvádí, že se jedná o slova, která nelze vztáhnout k žádnému prajazyku, tedy vznikající v poprajazykové době v rámci těsnějších vazeb mezi formujícími se jazyky. Nelze přitom určit, kde je jejich přesný původ (Abajev 1965, 145–146). Takové pojetí bychom zase mohli usouvztažnit s chápáním vícečetného původu jazykových elementů (multikausalita), propagovaným právě dnešními kontaktology. Vedle tradičních kategorií jevů domácího původu a jevů cizího původu se zvažuje třetí kategorie jevů jak domácího, tak cizího původu zároveň (více k tomu viz výše u Thomasonové, str. 180–181, a diskusně také Boček 2013b). Závěrem se Abajev velmi příznivě vyjadřuje k vlnové teorii a proudům z ní vycházejícím, především italské „prostorové lingvistiky“. V uplatňování jejích principů však nechce jít příliš daleko. Zohledňováním areálových souvislostí se nemá zcela nahradit tradiční genealogické pojmání jazykového vývoje, naopak autor oba přístupy vidí jako komplementární: „Vmeste s tem opyt mojej raboty nad osetinskim jazykom pobuždajet menja rešitel'no otmeževat'sja ot krajnich toček zrenija, soglasno kotorym lingvističeskaja geografija i areal'nyje izoglossy načisto uprazdnjajut ponjajte ot del'nogo jazyka, ot del'nogo dialekta i genealogičeskiju klassifikaciju

jazykov i dialektov. Volny areal'nych izogloss ne razmyvajut polnost'ju genealogičeskuju koncepciju, a liš' dopolnjajut i «obramljajut» jeje“ (Abajev 1965, 147–148). Takovým pojetím spadá Abajev jednoznačně do revizionistického paradigmatu historickosrovnávací lingvistiky, neboť genealogickým a areálovým aspektům vývoje jazyka připisuje zhruba stejnou roli.

Další monografii na téma slovansko-iránských jazykových vztahů napsal pod názvem *Najstarsze słowiańsko-irańskie stosunki językowe* **Reczek** (1987). Práce je zaměřena téměř výhradně na možný kontakt lexikální. Čteme zde podrobně o dějinách zkoumání lexikálních shod mezi slovanštinou a íránštinou. Autor kriticky hodnotí jednotlivé názory od počátku až po svou dobu a sám nakonec přichází s vlastním pohledem (o tom více níže, str. 282). V úvodní kapitole však přece jen autor diskutuje také možné vlivy na jiných rovinách, když probírá různé starší návrhy na výklad některých fonologických a morfoložických jevů ve slovanštině kontaktoým působením íránštiny (retrakce *s > š*, první palatalizace velár, genitiv-akuzativ a další vývoj pádů). Je však zjevné, že je k těmto návrhům spíše skeptický. Reczek se také nijak nevyjadřuje k roli jazykového kontaktu v jazykovém vývoji, ani k principům historickosrovnávací lingvistiky. Jeho práce je jednoznačně zaměřena etymologicky a obecnější metodologické poznámky se u něj týkají nanejvýš principů práce etymologické (srov. Reczek 1987, 51). Z tohoto důvodu autora ani nelze přesně zařadit do žádného z proudů historickosrovnávací lingvistiky. Užitečnost jeho práce spočívá v syntetizujícím a kritickém shrnutí toho, co bylo doposud o lexikálních vlivech íránštiny na slovanštinu řečeno. Hlavním autorovým vkladem je potom upozornění na to, že větší pozornost je třeba věnovat také relativně mladším vlivům z doby stredoíránské.

O další monografii s názvem *K metodologii preučevanja baltoslovansko-indoiranskih jezikovnih odnosov* – **Cvetko-Orešnik** (1998) – lze říci v zásadě totéž co o práci Reczekové. Autorka se také jednoznačně zaměřuje na oblast lexika a kriticky probírá dosavadní práce na toto téma. Bohužel však jde pouze o první díl, zabývající se literaturou do roku 1980, a zamýšlené pokračování, které se mělo zabývat novějšími pracemi, dosud nevyšlo. Nakonec tak je tato práce vlastně méně cenná než kniha Reczekova. Rovněž metodologické otázky, slibované v titulu, se v práci příliš neobjevují. Tu a tam však přece jen najdeme poznámky k možným nelexikálním vlivům uvažovaným u jednotlivých starších autorů.

Zatím poslední velkou prací k tématu slovansko-iránských jazykových vztahů je monografie *Iranskije i slavjanskije jazyki: Istoričeskiye otnošenija* – **Edel'man** (2002). Jedná se o práci autorky, která je hlavním zaměřením

íráništka a k tématu předtím publikovala řadu dílčích studií (srov. Edel'man 1987, 1994, 1998). Monografie je tak završením mnohaletých bádání nad danou otázkou. Představuje v podstatě komparativní práci tradičního typu. Srovnávají se zde jednotlivé shody mezi slovanštinou a íránštinou postupně v oblasti hláskosloví, gramatiky a lexika. Lze říci, že autorčin postoj je výrazně protikontaktivní. Většinu shod posuzuje jako geneticky dané: buď jde už o společné dědictví z indoevropského stadia, nebo o pozdější společné inovace, představující ovšem uskutečnění tendencí přítomných už v prajazyce. Zřetelně novější jazykové jevy a změny, datovatelné případně do období sekundárního kontaktu obou větví, vykládá autorka převážně jako paralelní, nezávislé a obecnětypologickými tendencemi dané procesy (srov. Edel'man 2002, 53, 78 pro hláskosloví, 141 pro morfologii a syntax, 195–197 souhrnně). Kontaktní vliv íránštiny na slovanštinu autorka uznává pouze v lexiku, a to v podobě přímých výpůjček a sémantických vlivů na domácí slovanská slova (Edel'man 2002, 142–194 konkrétní rozbory, 197–198 závěry). Autorka vlastně veškeré změny na strukturních rovinách jazyka vykládá z vnitřních jazykových příčin. Její práce tak jednoznačně spadá do konvenacionalistického paradigmatu historickosrovnávací lingvistiky.

Lexikální vlivy

Zkoumání slovansko-íránských lexikálních vztahů má dlouhý vývoj a existuje k němu už nepřehledné množství prací. Právě pro íránské a slovanské shody v lexiku nejvíce platí výše už rozvedené rozlišení na meilietovskou a Rozwadowského linii. Připomeňme, že linie meilietovská považuje podobnosti v obou jazykových rodinách spíše za korespondence dané společným dědictvím z prajazyka, naopak linie Rozwadowského má tendenci vykládat tyto shody spíše jako výsledek sekundárního, kontaktního íránského vlivu na slovanštinu. K vysvětlení shod jako výpůjček tendoval například Moszyński (1957, 77–97), kritičtější byla řada prací Vasmerových (výsledky studií k jednotlivým slovům jsou nakonec zakomponovány do autorova etymologického slovníku ruštiny, srov. Vasmer 1953–1958). Teprve v pozdějších textech – například u Gornunga (1958, 61), u již podrobně výše představeného Zaliznjaka (1962, 1963) a především u Benvenista (1967) – bylo ukázáno, že tyto dva striktní pohledy nemají opodstatnění a materiál je třeba rozdělit na dvě, případně tři skupiny: 1) společné dědictví, 2) pozdější výpůjčky a případně 3) zvláště sémantické kalky. Jednotliví badatelé se pak v různé míře liší tím, do které ze skupin jednotlivé lexémy již posbíraného materiálu zařazují a proč.

Výrazně odlišnou cestou se vydává **Trubačev** (1967), což vyplývá z jeho revizionistického pojetí lokalizace slovanské pravlasti při Dunaji. Autor zpochybňuje velkou část lexémů, o nichž jinak existuje skoro obecná shoda, že jsou to íránské výpůjčky ve slovanštině. Naopak zase přichází s novým materiálem, který vykládá jako íránismy. Jeho práce přináší také určitou metodologickou změnu, spočívající v tom, že se do této otázky vnáší aspekt dialektologický: podle autora je třeba počítat s tím, že v době kontaktu byly jak slovanština, tak íránština nářečně rozrůzněny, takže určitý výraz se mohl přenést pouze z určitého dialektu íránštiny do určitého dialektu slovanštiny, kde pak buď zůstal dialektismem, nebo se případně šířil dále po slovanském areálu. Tak si vysvětlíme jednak některé hláskové nesrovnalosti či variabilitu³⁸, jednak to, že některé výpůjčky jsou doloženy jen v jazycích jihoslovanských, jiné pouze ve východoslovanských a ještě další – a podle autora je jich nejvíce a jsou nejstarší – toliko v západoslovanských jazycích (obzvláště v polštině). Celkově však platí, že Trubačev nakonec tento vliv viděl jako relativně slabý, většina íránských výpůjček je podle něj mladšího data. Specifikem – pokud víme nikým netematizovaným – nového materiálu, který Trubačev považuje za výsledek íránského vlivu, je to, že obsahuje výrazný počet sloves (srov. pol. *baczyć, patrzeć, szatrzeć, dbać, trwać, tuszyć, pić*). Slovesa byla až donedávna považována za slovní druh, který je přejímán málo, takže pokud by se Trubačevovy názory potvrdily, svědčilo by to o silném kontaktovému působení. Na druhou stranu však nejnovější (vlastně první!) monografie na téma přejímatelnosti sloves (Wohlgemuth 2009) starší domněnky o malé přenositelnosti sloves z jazyka do jazyka poněkud relativizovala. V každém případě by Trubačevovy slovesné lexémy zasloužily obnovenou pozornost právě s ohledem na uvedenou monografii k dané věci.

Podstatný impuls do bádání o slovansko-íránských lexikálních vztazích vnesl svými pracemi **Goląb**. Zmínit je třeba dva body. Prvním je předpoklad „íranizace“ domácích slovanských slov. Goląb (1973) takto vyložil 13 slovanských lexémů s iniciálním *ch-*, počítal však s jejich větším množstvím. Ačkoli jeho hypotéza nebyla příliš dobře přijata (nejradikálnější odmítnutí viz u Mańczaka 1975), přece zaslouží pozornost, protože se zde vlastně do íránsko-slovanských lexikálních shod zavádí nová, vlastně už čtvrtá kategorie slov: slova foneticky poíránsťšená. Zde vzniká otázka, zda by se potom takové vlivy neměly interpretovat nikoliv jako lexikální, ale jako hláskoslovné. Obecněji se pak Gołąbův předpoklad tematicky řadí k předpokla-

38 Příkladem je Trubačevův výklad psl. variant **svьrkъ/*smьrkъ/*smerkъ* z íránských forem **sɾva-*, **sɾma-* (Trubačev 1967, 32n, srov. ESJS 14, 849).

dům sémantického kalkování u slovanských slov. V obou případech – jak u předpokladu sémantického vlivu íránských slov na domácí slovanská slova (o tom viz například Filin 1962, 140–143), tak u předpokladu fonetického vlivu íránských slov na domácí slovanská slova – se vlastně uhýbá od konstatování, že se přejímala lexikální jednotka jako celý jazykový znak, a uznává se vliv buď pouze v plánu výrazovém (fonetická íránizace), nebo naopak pouze v plánu významovém (sémantické kalkování). Je otázkou, co může o těchto dvou speciálních interferenčních jevech vypovědět kontaktní lingvistika. V modelu Thomasonové a Van Coetsema se tyto otázky netematizují. Slavistická data a úvahy nad nimi tak v tomto případě mohou být naopak podnětem pro kontaktní lingvistiku (diskusně k tomu viz Boček 2013b). Druhým Gołąbovým přínosem je poukázání na možný opačný vliv ze slovanštiny do íránštiny. Viděli jsme, že například Abajev většinou pouze konstatuje existenci izoglosy. Gołąb však právě Abajevův materiál prozkoumal podrobněji a dospěl k závěru, že 16 z 26 skytho-slovanských izoglos rozebíraných Abajevem představuje výpůjčky ve směru slovanština → íránština (Gołąb 1992, 331–337; 1994).

Nejdůležitějšími texty o starých íránismech ve slovanštině z poslední doby jsou dva příspěvky, jejichž autorem je **Loma** (2000, 2003). V prvním textu autor rozebral uvažovaných 38 skythských výpůjček ve slovanštině, přičemž svou stať prezentoval pouze jako výběr z materiálu. Zmiňuje, že analýzou íránského materiálu zatím získal asi 60 nových etymologií slovanských slov. Kromě toho počítá s dalším množstvím výpůjček, které ovšem nejsou ani pomocí jím představeného hláskového vývoje a stavu skythštiny zjištělné. Celkově tedy autor předpokládá velmi početnou skupinu íránismů v praslovanštině a jeho přístup představuje zřejmě maximální pojetí. Připomeňme zde, že ke svým výsledkům dospěl zejména na základě odlišného chápání skythštiny a jejího vývoje v rámci íránských jazyků oproti tradičnímu pohledu (srov. výše, str. 270–271). Každopádně lze jen litovat, že ve stati slibovaná budoucí monografie na toto téma se dosud neobjevila a autor se v následujících letech soustředil spíše na dílčí precizaci výkladů jednotlivých lexémů (srov. např. Loma 2002a, 2002b, 2012). Kromě etymologické analýzy Loma provádí také třídění předpokládaných skythismů v praslovanštině podle sémantických okruhů. To je důležitý moment, protože taková zjištění lze už vztáhnout k obecněkontakto-logickým predikcím o přenositelnosti konkrétních tříd významů a také slovních druhů. Autorovo třídění vypadá následovně (Loma 2000, 339):

- hospodářství a materiální kultura: chov koní a jezdecké umění: psl. *(j)alovъ, *volъ, *torъ, *pęťno, *otava, *qđiti, tedy 6 jednotek; zemědělství:

psl. *(v)ot'e, *natъ, *lukъ, *torpъ, *chъmel'ъ, *olъ, tedy 6 jednotek; rybolov: psl. *nevodъ, *lososъ, *qda, tedy 3 jednotky; stavitelství: psl. *chalqqa, *(j)ata, tedy 2 jednotky; domácí výroba: psl. *košъ(n)-, *lonъcъ, tedy 2 jednotky; zpracování kovů: psl. *olovo, tedy 1 jednotka; zpracování kůží: psl. *dqbъ, tedy 1 jednotka; vojenská výzbroj: psl. *lata, *port'a, tedy 2 jednotky; podoba krajiny: psl. *bъrdo, *vъrlъ, tedy 2 jednotky; etnografie a zvířena: psl. *sani, *sobolъ, tedy 2 jednotky;

– společnost, duchovní kultura a základní slovní zásoba: psl. *lochъ, *lomača, *mogyla, *Volosъ, *bolgъ, *chvala, *vъsъ, *mysliti, *choditi, *ludъ, *portiti, tedy 11 jednotek.

Druhý text (Loma 2003) pak přináší další teoretická upřesnění autorova pohledu i nové etymologie. Podle autora lze íránské výpůjčky ve slovanštině rozdělit na základě časového hlediska a nářečního stavu íránských jazyků do tří vrstev: 1) předskythské výpůjčky (do 8. stol. před Kristem), 2) skythské výpůjčky (8.–2. stol. před Kristem), 3) sarmato-alanské výpůjčky (2. stol. před Kristem – 6. stol. po Kristu). To je velmi užitečné rozdělení, ze kterého lze nadále vycházet. Přitom výpůjčky z prvního období se zřejmě týkají hlavně mytologické a religiózní sféry. Tato zkoumání mají také dlouhou tradici (srov. Jakobson 1950, Golab 1975, Dukova 1979, Cornillot 1994). I přes například Reczekovu skepsi v tomto ohledu tato bádání v poslední době pokračují, za všechny práce srov. naposledy Blažek (2012a) či Pukanec (2012). Druhé, skythské období je pak nejlépe popsáno právě v pracích Lomových. Třetí, sarmato-alanské období je po průkopnickém upozornění Reczekově (1987, 52) v poslední době více tematizováno Blažkem (srov. Blažek 1996, Villnow Komárková – Blažek 2013) a opět Lomou (2012).

Jaký je tedy počet íránských výpůjček ve slovanštině? Z přehledu je patrné, že jednotliví autoři se v názoru na tuto věc dosti liší, v závislosti na konkrétních etymologických výkladech jednotlivých slov. Jedni mají tendenci vidět íránské lexikální vlivy jako téměř žádné (Burrow 1955, 22–23) nebo velmi malé, případně omezené pouze na sémantický vliv (Schelesniker 1991a, 13, 15), jiní docházejí k většímu počtu výpůjček: Zaliznjak (1962, 39–41) jich má 20; Reczek (1987, 54–58) přijímá jako pravděpodobné íránismy 36 lexikálních jednotek (z toho 23 by spadalo do období staroíránského a 13 do období středoíránského), ale počítáno včetně předpokládaných sémantických kalků; Loma však počítá přinejmenším s 60 výpůjčkami. Celkově lze ovšem říci, že o skutečnosti přejímání lexika z íránštiny do praslovanštiny se v zásadě nepochybuje.³⁹

39 Z novějších přehledových prací k této otázce viz ještě Ivanov (2000), srov. i Andersen (2003b, 48).

Většinu uvažovaných íránských kontaktních vlivů ve fonologii a gramatice jsme už porůznu uvedli jednak při rozborech celkových koncepcí vydělení praslovanštiny z indoevropského nářečního kontinua (v těchto koncepcích většinou hraje hlavní roli právě íránský vliv), jednak při představení syntetizujících prací k slovansko-íránskému kontaktu. V souhrnu vypadá situace následovně. Na rovině fonologické se uvažuje o těchto praslovanštiných změnách vyvolaných kontaktem s íránštinou:

- satemová změna (Shevelov, Pisani, Abajev);
- retrakce *s > š (> ch)* (Schmitt-Brandt, Shevelov, Erhart, Pisani);
- první palatalizace velár (Pisani);
- monoftongizace diftongů (Pisani, Zaliznjak);
- ztráta/oslabení koncového *-s* a *-m* (Erhart);
- změna *tt* v *st* (Pisani);
- vznik *ch* z *k* (Shevelov, Erhart);
- zánik geminovaných konsonantů (Shevelov);
- splynutí *a* a *o* v *a* (Shevelov);
- *g > γ (> h)* (Abajev).

V gramatice se jako kontaktní vykládají následující změny a jevy:

- složená deklinace adjektiv (Schmitt-Brandt, Erhart, Pisani);
- genitiv-akuzativ (Pisani, Abajev);
- užití zvrátelného **sue-/se-* i pro první a druhou osobu (Pisani);
- nová koncovka instrumentálu singuláru jmenných *ā*-kmenů *-ojo* místo *-o* podle modelu zájmen (Schmitt-Brandt);
- nová koncovka instrumentálu plurálu *u*-kmenů (stsl. *syny* proti staršímu *synъmi* = lit. *sūnumis*), *o*-kmenů (stsl. *vlъky*) a částečně i konsonantických kmenů (stsl. *slovesy*) (Schmitt-Brandt);

Uvedený výčet možných íránských vlivů na praslovanštinu pochopitelně není úplný. Ve výpisu jsou jen ty jevy, o nichž jsme už referovali v předcházejících kapitolách. Z dalších, dosud nediskutovaných, můžeme zmínit například Toporovův průzkum bezpředložkového lokativu a dativu (Toporov 1960) nebo Schelesnikerovu (1991a, 14–15) zmínku o shodě slovanské koncovky genitivu singuláru *ā*-kmenů s lokativem avestských *i*-kmenů a slovanské koncovky genitivu singuláru *īā*-kmenů s lokativem indoíránských *ī*-kmenů. Často se také připomíná Milewského práce o možném íránském vlivu slovotvorném, konkrétně v oblasti tvorby osobních jmen. Na periférii praslovanštinového antroponymického systému se vyskytují modely, jejichž vzorem mohly být podle autora modely íránské. Jde například o užití dativu

singuláru v prvním členu složenin typu *Bogu-chvalъ* (~ stpers. *Baga-farna* < **Baga-χvarna*), užití lokativu singuláru v prvním členu složenin typu pol. *Doma-sław* (~ av. *Tušnā-matay*). Autor dále uvádí například užití původního komparativního **γos* v prvním členu složenin typu stpers. *Vahyaz-dāta*, psl. *Bolje-slavъ* (Milewski 1963). Ve slavistické literatuře se tu a tam jistě najdou další názory na kontaktní vliv íránštiny. Je třeba říci, že z principu všechny uvažované vlivy jsou problematické a vyžadují další analýzu. Podezřelejší z kontaktního původu jsou změny, jež takto vykládalo více autorů, zatímco v případě ostatních změn jde často o izolovaný názor těsně spjatý s celkovou koncepcí jednoho autora, která je obecně málo přijímána.

Problematická výkladu všech změn spočívá v obecných potížích spjatých se zkoumáním rekonstruovaného jazyka. Hlavní potíží je samozřejmě datace konkrétních změn. U řady zejména fonologických změn, o nichž se uvažuje jako o ovlivněných či vyvolaných kontaktem s íránštinou, se předpokládá pozdější datace (první palatalizace velár, spirantizace $g > \gamma$ ($> h$)), než aby byl íránský vliv pravděpodobný. Druhou obtíží je skutečnost, že v případě slovanštiny a íránštiny jde o kontakt dvou blízce příbuzných jazyků s velmi podobnými systémy (srov. k tomu Loma 2000, 333, 2003, 134–135), takže jednotlivé změny lze vyložit jako společné indoevropské dědictví či společné slovansko-íránské inovace (satemová změna, retrakce $s > \check{s}$, složená deklinace adjektiv). Třetí obtíží je pak možnost jiného kontaktního působení, buď opačného ze slovanštiny do íránštiny, nebo ze strany jiných jazyků. V intencích těchto popsanych potíží se pak jednotliví autoři zaměřením antikontaktologicky vyjadřují proti uznání vnějšího íránského vlivu na slovanštinu. Tak například Birnbaum (2001, 9) odmítá kontaktní vliv na rovině fonologické z principu. Jak konstatuje Reczek (1987, 54), Milewského práce se sice setkala s příznivým ohlasem (srov. Trubačev 1983, 256–257), ale nikdy nebyla verifikována. Proti íránskému vlivu na vznik genitivu-akuzativu ve slovanštině staví Fritz (1983, 8) předpoklad, že v osetinštině je genitiv-akuzativ novější jev, a proto je možno uvažovat naopak o kontaktním vlivu jiných jazyků na osetinštinu – v úvahu pak připadá ruština, spíše však turkické jazyky karačajevština a balkarština.

Často se však námitky proti kontaktnímu vlivu omezují na opakování mýtů, které jsme již podrobně rozebrali při představení moderních kontaktologických modelů. Jde především o poukazy na to, že zkoumaný jev má v přijímajícím a zdrojovém jazyce jinou podobu (typicky u retrakce $s > \check{s}$). Ukázali jsme výše (str. 188–189), že je to skutečnost, která se v kontaktní lingvistice považuje za akceptovatelnou, ne-li dokonce nutnou. Druhým mýtem je pak předpoklad, že změna musí být vyvolána buď jen vnitřními, nebo jen

vnějšími příčinami. Rovněž toto neplatí, a přijmeme-li předpoklad kontaktového působení, neznamena to, že neuznáváme vnitřní motivace k dané změně. Tato poslední věc souvisí s požadavkem dívat se na jazyk systematicky. Platí to jak pro hledání vnitřních motivací, tak pro zvažování kontaktového vlivu. Právě na příkladu uvažovaných íránských vlivů lze ukázat, že spolu mohou souviset, a to dokonce napříč jazykovými rovinami. Jak už víme, Erhart připisuje íránskému vlivu ztrátu/oslabení koncového *-s* a *-m*, „což vedlo ke zvláštnímu vývoji samohlásek v koncových slabikách“ (Erhart 1985, 342). Důsledkem tohoto vývoje bylo ovšem sjednocení nominativu a akuzativu v *o*-kmenech, protože nom. sg. **-os* > *ũ* i akuz. sg. **-om* > *ũ*. Rozdíl v obou pádech proto musel být vyjádřen jinak, a to vedlo ke vzniku genitivu-akuzativu, byť jen v kategorii jmen životných (srov. Pisani 1974, 54). Oba jevy lze tedy vykládat zároveň jako podmíněné systémově a zároveň jako kontaktové.

Závěry

Nakonec je třeba posoudit, jak lze získané poznatky o slovansko-íránské kontaktové situaci sumárně charakterizovat. Je třeba se vypořádat se situací, kdy se kontaktový vliv uznává v lexiku, fonologii i gramatice. Nabízejí se pak zřejmě dva různé scénáře, jak tuto skutečnost interpretovat.⁴⁰

1. výklad:

1. fáze: RLA (borrowing) ve směru slovanština ← íránština: Praslované si vypůjčují z íránštiny lexikum, začínají se učit íránštinou; 2. fáze: existují slovanští bilingvní mluvčí, kteří umí íránštinu jako svůj druhý, nedominantní jazyk; 3. fáze: existují bilingvní mluvčí etnicky slovanského původu, u nichž už je znalost obou jazyků rovnocenná, nebo už se dokonce stala dominantním jazykem místo původní slovanštiny íránština: probíhá volný přenos (neutralizace) nebo SLA (impozice) ve směru íránština → slovanština – přenášejí se fonologické a gramatické rysy. Probíhá imitace této varianty slovanštiny ostatními, i monolingvními slovanskými mluvčími.

2. výklad:

1. fáze: SLA (impozice) ve směru íránština → slovanština: Íránci se učí slovansky a přenášejí do své varianty slovanštiny íránské fonologické a gramatické rysy; 2. fáze: imitace této nové varianty slovanštiny Slované; zároveň v obou fázích probíhá RLA (borrowing) ve směru slovanština ← íránština: Slované si vypůjčují z íránštiny lexikum.

⁴⁰ Následujícím výkladem zároveň odvoláváme náš nedávný rozbor téhož tématu (Boček 2013c, 29–30), který byl založen na částečně chybné interpretaci Van Coetsemova modelu.

Za pravděpodobnější považujeme první scénář. Jeho popsany průběh odpovídá takzvanému rozšířenému modu přejímání (*extended mode of borrowing*) Van Coetsemova modelu. Při něm se přenášejí rysy nejenom z oblasti minimální a střední stability, ale také z oblasti maximální stability, tedy z fonologické a gramatické paradigmaticky. Připomeňme, že Van Coetsem tento druh kontaktu specifikuje jako komplexní proces, který zahrnuje vlastně dvě složky, obvyklý modus (*regular mode of borrowing*) + jeho rozšíření. V obvyklém modu funguje většina mluvčích přijímajícího jazyka, a ti uplatňují přejímání (lexikum); rozšíření je pak záležitostí užší skupiny mluvčích přijímajícího jazyka, u nichž se pomalu mění jazyková dominance, takže mohou uplatňovat i neutralizaci a impozici (fonologie, gramatika). Celková situace společnosti je ovšem stále přejímání.

Každá kontaktní situace je specifickou konstelací lingvistických a sociolingvistických faktorů. Myslíme, že námi navržená interpretace íránského působení na slovanštinu jakožto rozšířeného modu přejímání dobře koreluje také s předpokládanou podobou lingvistických a sociolingvistických faktorů této kontaktní situace. V rozšířeném modu přejímání se ze sociolingvistických proměnných nutně uplatňuje nejenom komunikační potřeba, ale také prestiž, jde tedy vždy o situaci, kdy zdrojový jazyk je sociálně dominantní a mluvčí přijímajícího jazyka se vůči němu cítí kulturně podřízeni. Právě to se předpokládá pro kontakt slovanštiny s íránštinou. V duchu Van Coetsemova modelu tedy můžeme pro tuto situaci uvést následující rovnici:

RLA: source language (soc. dom.) → recipient language (ling. dom.)
 u většiny mluvčích, ling. nedom. u menší skupiny mluvčích)
 need and/or prestige

Protože mezi sociolingvistickými faktory už nefiguruje pouze komunikační potřeba, ale i prestiž, jedná se v rámci Van Coetsemova modelu o druh kontaktu příznakového (*marked contact*).

Za výrazný sociolingvistický faktor je – zejména v modelu Thomasonové – považována intenzita kontaktu, v rámci ní pak především délka trvání kontaktu. Viděli jsme, že se předpokládá dlouhodobý kontakt obou jazyků, trvající celá staletí. To koreluje s přejímáním, zatímco pro impozici/shift se předpokládá krátkodobý kontakt.

A konečně i hlavní lingvistický faktor, velká typologická blízkost kontaktujících jazyků, svědčí spíše pro přejímání. Pro impozici je naopak typické, že mluvčí se „nemohou zbavit“ strukturních rysů svého dominantního, zdrojového jazyka, které nemají korelát v přijímajícím jazyce, a tak je do něj vnášejí.

Konečně je třeba usouvztažnit interpretaci této kontaktní situace učiněnou Van Coetsemovým modelem, tedy zejména na základě jazykové do-

minance, s tím, jak by situaci bylo možno posoudit konkurenčním modelem Thomasonové. To jsme naznačili už porůznu při rozbořech celkových koncepcí jednotlivých autorů. Tam jsme opakovaně uváděli, že autory specifikovaný íránský vliv by v modelu Thomasonové nejspíše odpovídal třetímu stadiu na škále přejímání, tedy „more intense contact“. Právě tomuto stadiu zřejmě u Van Coetsema odpovídá *extended mode of borrowing*.

V případě slovansko-íránského kontaktu je zřejmě nejošidnějším sociolingvistickým faktorem délka trvání kontaktu. Ta byla zřejmě celkově tak velká, že lze v jejím rámci předpokládat dílčí omezení těsnějších vazeb etnik i jejich jazyků nebo dokonce i přerušování kontaktu. Není také nijak doloženo, že by rysy z jednotlivých jazykových rovin musely být přejaty zhruba ve stejnou dobu. Vzhledem k neustálým etnogenetickým procesům, pohybům obyvatelstva v širokém prostoru a obecně velmi proměnlivé dynamice kulturního vývoje si lze velice dobře představit i střídání velmi odlišných dílčích fází kontaktu. V takovém případě by bylo možno pomýšlet i na druhý z uvedených scénářů slovansko-íránského jazykového kontaktu, v němž hraje mnohem větší roli impozice. Muselo by se ovšem jednat o dílčí kratší období spadající do vymezeného dlouhého rozsahu slovansko-íránských vztahů a muselo by být ukázáno, že právě v této kratší době proběhly zvažované fonologické a gramatické změny ve slovanštině (a případně také, že v této době se nepřejímalo lexikum). Vnější rámec jedné takové možnosti v dějinách slovansko-íránských vztahů naznačuje Sedov (1978), který předpokládá velice těsný kontakt slovanského a íránského obyvatelstva mezi Dněprem a Dněstrem ve třetí čtvrtině 1. tisíciletí po Kristu v rámci černjachovské archeologické kultury, která je obecně považována za multi-etnickou, zřejmě i s účastí germánskou. Sedov předpokládá symbiózu slovanského a íránského obyvatelstva v tomto komplexu a dokonce hovoří výslovně o slavizaci Íránců (Sedov 1978, 235). Anty pokládá jednoznačně za skupinu Slovanů zformovanou původně právě z části slovanského obyvatelstva a íránského substrátu (Sedov 1978, 236). Pozdější přítomnost Antů ve střední Evropě se pak měla odrazit například v podobě změny $g > \gamma$ ve slovanštině, když se z antského centra šířila mezi další Slovanů (Sedov 1978, 237). Vidíme, že tyto úvahy dobře odpovídají predikcím kontaktologických modelů: slavizace Íránců (íránský substrát) znamená vlastně shift íránského obyvatelstva ke slovanštině, při kterém dochází k jazykové interferenci na úrovni hláskosloví. Je ovšem spornou otázkou, zda lze tak přímočaře spojovat archeologické kultury s jazyky. Sedov patří do tradičního proudu východoevropské archeologie, která se takových zjednodušujících spojení dopouští bez rozpaků.

Vliv thrácký

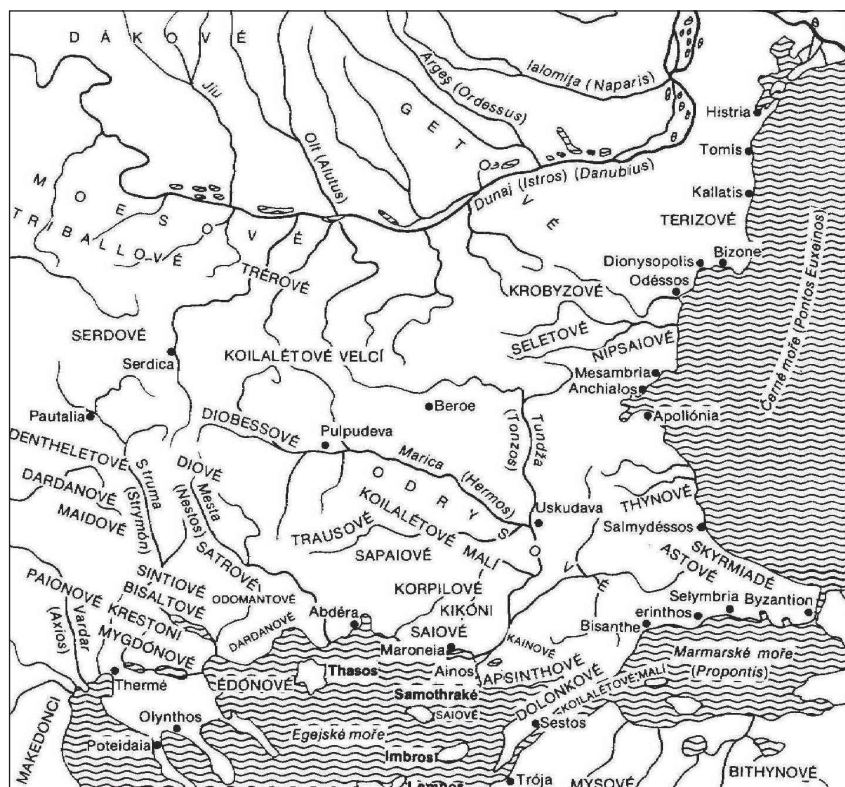
Na rozdíl od zejména íránských, ale i jiných předpokládaných vlivů na praslovanštinu se možné vlivy thrácké tematizují velmi málo a adekvátně tomu jsou také velmi málo probádány. Přesto se dílčí práce na toto téma najdou. Chybí však bohužel zatím výraznější syntetická práce, která by případně mohla tomuto směru bádání dodat nový impuls.⁴¹

Historie a prehistorie

V případě thráckého vlivu na slovanštinu je možno myslet zhruba na stejné časové období jako u vlivů íránských. Pokud jde o geografický aspekt, Thrákové mohou být považováni za jižní sousedy Slovanů. Rozsah území osídleného thráckými kmeny je vymezen poměrně přesně. Starověká Thrákie zahrnuje především oblast dnešního Bulharska a Rumunska, ale na západě zasahovala až do dnešního východního Srbska, na severu až do východní části Maďarska a na jihovýchodní Slovensko, na severovýchodě až na území Moldavska, Bukoviny, Podolí a Volyňska. Východní hranicí byla řeka Dněpr. Na jihu patřil k thráckému území úzký pás Řecka při Egejském moři s přílehlými ostrovy Thasos a Samothráké a konečně severozápadní cíp Anatolie. Většinu informací o Thrácích nám zprostředkovali antičtí autoři. Thrákové byli Řekům známi odedávna. Pojednává se o nich už v Iliadě, podrobnější zprávy pak podávají Herodotos, Thukydidés, Livius, Strabon, Pausanias či Plinius. Z těchto svědectví je patrná silná roztržitost Thráků do množství různých kmenů. Nejdůležitější mezi nimi jsou Dákové z oblasti severovýchodních Karpat, východně od nich sídlili po obou stranách dolního Dunaje Getové, jižně od Dáků pak Moesové a Triballové. Z Anatolie jsou známy kmeny Mysů a Bithynů. Rámcovou podobu rozsídlení thráckých kmenů ukazuje mapa na následující straně (Bouzek 1990, 68); je ovšem třeba mít na paměti, že sídla jednotlivých kmenů se s časem výrazně měnila, vzhledem k převážně kočovnému způsobu života Thráků.

Ne zcela vyřešenou otázkou je původ Thráků. V oblasti vymezené starověkými autory jako Thrákie je doložena řada starších archeologických kultur už z období neolitu a eneolitu, za vlastní počátky formování thrácké kultury se ovšem považuje až doba bronzová. Příchod thráckého živilu ze severovýchodu na území Thrákie se většinou datuje na začátek 2. tisíciletí před Kristem a v podstatě se považuje za součást téhož velkého procesu,

41 Nejvíce se jí blíží některé práce Paligovy – srov. Paliga (2006a), více k nim výše, str. 232–237.

k němuž patří i příchod řeckých kmenů do Řecka. Existují však i zastánci názoru, že Thrákové jsou v Thrákii autochtonní (srov. k tomu Gindin 1999a, 33–34). Proměny významu a síly thrácké říše v průběhu 1. tisíciletí před Kristem a v prvních stoletích po Kristu jsou determinovány jejich vztahem k jiným etnikům a jejich říším: ke Skythům a dalším íránským kmenům jakožto severovýchodním sousedům Thráků; dále samozřejmě k Řekům jakožto jihozápadním sousedům, jednak při jejich kolonizaci thráckých území na západním pobřeží Černého moře, jednak při jejich výbojně politice zejména za makedonské dynastie; ne nepodstatné jsou také vztahy ke Keltům, Ilyrům, Makedoncům, Pelasgům a Frygům. Za zlatý věk thrácké kultury a období největšího politického rozmachu se považuje 4.–3. století před Kristem. Po začlenění Makedonie a Řecka do římské říše ve 2. století před Kristem dochází postupně k helenizaci a romanizaci Thráků, zejména po obsazení jižní Thrákie Římany. Na severu vydržela samostatnost Thráků delší dobu v podobě dácké říše, ale i ta byla na začátku 2. století po Kristu dobyta Římany. V době římské tak nakonec představují území Thrákie tři

římské provincie: Thracia, Moesia a Dacia. Severovýchodně a severozápadně od Dacie se však zřejmě udržely zbytky samostatných dáckých kmenů, zejména Kostobokové a Karpové (mezi Deltou Dunaje a Dněstrem). Pod náporom gótských kmenů ze severu v polovině třetího století pak Římané stahují svou správu z Dacie. Na sever od Dunaje podléhají v této době zřejmě Thrákové další romanizaci, na jih od Dunaje helenizaci; částečně se také zřejmě asimilovali s Kelty. Jejich definitivní zánik se předpokládá pro 5. či 6. století. Pro podrobnější přehled historie a prehistorie Thráků odkazujeme na monografie Hoddinotta (1981), Bouzka (1990) či Marazova (2005).

Pokud jde o konkrétní určení oblasti, kde mohlo dojít k thrácko-slovanskému kontaktu, jen stěží se lze dobrat přesnějšího objektivního vymezení. Podobně jako tomu bylo u kontaktu Slovanů s Íránci, také v případě kontaktu s Thráky záleží na tom, kam jednotliví autoři lokalizují pravlast Slovanů a jaké předpokládají pohyby slovanského obyvatelstva v posledních stoletích před tím, než se Slované dostávají na historickou scénu. Pokud jde o dobu historického doložení Thráků (1. tisíciletí před Kristem a dále), kontakt se každopádně mohl odehrávat někde na severní hranici rozšíření thráckého obyvatelstva a jižní hranici rozšíření obyvatelstva slovanského (srov. Polák 1956b, 19); nejspíše by se tedy týkal obyvatelstva dáckého. U některými autory předpokládaných starších kontaktů z 2. tisíciletí před Kristem však je možno myslet i na lokalizaci kontaktu více na východ (k severnímu Černomoří).

Jazyky

Známý thrácký jazykový materiál je velmi omezený. Souvislé texty v thráctině představuje jenom několik krátkých nápisů na kameni, mincích, pečetích apod. Důležité jsou především dva: jeden na zlatém prstenu z Ezerova poblíž Plovdivu (datovaný do 5. století před Kristem) a druhý na náhrobním kameni z vesnice Kjolmen (datovaný do 6. století před Kristem). Ostatní materiál už představuje zcela izolovaná slova, jednak v podobě glos v antických textech (konkrétní apelativa jsou u antických autorů výslovně označena jako thrácká a je uveden jejich význam), jednak a především v podobě proprií (hydronyma, oronyma, oikonyma, antroponyma, teonyma a etnonyma). Většinu dokladů vydal souhrnně Dečev (Detschew 1957). Počty uváděných typů dokladů se u jednotlivých autorů liší (Georgiev 1981, 18 uvádí počet 40 apelativ a 1800 vlastních jmen, Duridanov 2002a, 967 asi 30 apelativ a 1500 vlastních jmen), v každém případě jde u apelativ o několik desítek, u proprií o několik stovek jednotek.

Zásadní potíží při interpretaci thráckého materiálu je skutečnost, že všechny doklady byly zprostředkovány antickými autory, tedy v alfabete a latince; materiál tedy nepochází od rodilých mluvčích jazyka a lze předpokládat různou míru grafické adaptace antickými autory. Doklady ovšem dovolují identifikovat thráctinu jako indoevropský jazyk satemového charakteru. To je však nejobecnější vymezení a jednotliví autoři se pak odlišují v dalších precizacích, ke kterým jiným indoevropským jazykům má thráctina blíže a proč, případně jak konkrétně se zformovala a jak je možno ji dále členit. Často se kupříkladu zvláště od thráctiny vyděluje jako samostatný jazyk dáctina či dáko-mysijština (v pracích Georgieva)⁴², jindy se uvažuje o podstatné roli íránštiny a etruštiny při zformování thráctiny (v dnes odmítaných pracích Dečevových) apod. Ze samotného materiálu je možno dobrat se povědomí o systému thráctiny vlastně pouze na rovině hláskosloví. Vzhledem k absenci souvislejších textů disponujeme naopak minimem znalostí z oblasti gramatiky. Nejdůležitějšími pracemi k thráctině jsou Dečev (1952, 1957), Georgiev (1957, 1977), Duridanov (1969, 1976), Russu (1969; na str. 67–82 viz dějiny bádání), Vraciu (1980), Paliga (1999). Přehledově k tomuto jazyku srov. Katičić (1976, 128–153) či Duridanov (2002a). Dobrý úvod do thrákologie představuje Popov (1999).

Kromě uvedeného přímého thráckého materiálu je možno vycházet ještě z dalších jazykových svědectví. Především jsou to předpokládané přejímky z thráctiny do několika dalších jazyků. Obvykle jsou označovány jako tzv. substrátová slova. Hledají se ve staré řečtině, kde představují vlastně součást tzv. předřeckého substrátu. Dále se po těchto slovech pátrá především v rumunštině, kde zase představují tzv. předrománský substrát. Z nich nejdůležitější jsou zřejmě ta slova, která mají zároveň protějšky v albánštině, a která tak mohou sloužit k úvahám o genezi tohoto jazyka a také jeho vztahu k ilyrštině. V rumunistice patří otázka substrátových slov k hojně diskutovaným, ale stále nedořešeným, a jednotliví autoři se v jejich určování silně liší (uvádí se desítky, někdy dokonce stovky substrátových slov v rumunštině; maximální pojetí razí Paliga 2006a, který počítá se 1420 slovy obsahujícími 300 základních kořenů). O substrátových slovech thráckého původu se uvažuje také v bulharštině, což už je otázka spadající do našeho tématu vlivu thráctiny na praslovanštinu (viz níže). A konečně se činí pokusy hledat substrátová slova thráckého původu také v anatolských jazycích – hetitštině a luvijštině (to je téma, které v řadě prací rozvíjí Gindin, srov. Gindin 1999b s další literaturou).

42 Specificky dácký materiál představují názvy rostlin zachované v seznamech synonym u Dioskurida (1. století po Kristu) a Pseudoapuleia (3./4. století); viz Duridanov (2002b).

Pokud jde o místo thráčtiny v indoevropské jazykové rodině, hledají se především její těsnější vazby na baltštinu (k tématu srov. Gindin 1999a, 34). Tuto linii zkoumání rozvíjel především Duridanov (1969), který našel poměrně velké množství lexikálních izoglos, ale i některé fonologické a morfologické shody a podobnosti. To podle něj ukazuje na blízký gentický vztah těchto větví v rámci indoevropského dialektálního kontinua. Naopak společných shod dácko-baltoslovanských, thrácko-baltoslovanských a dácko-thrácko-baltoslovanských shledává poměrně malé množství: prvních 9, druhých 7 a posledních 13 (Duridanov 1969, 100). To podle autora neukazuje na užší příbuznost ani dáčtiny, ani thráčtiny se slovanštinou (srov. i Duridanov 1976, 128–129). Druhým výrazným badatelem nad thrácko-baltskými vztahy je potom Toporov (srov. Toporov 1973, 1977).

Celkově je možno říci, že rekonstrukce takto spoře doloženého jazyka a tím i hledání jeho bližších vazeb na jiné jazyky je obtížná. O všech nástrahách při rekonstrukci jazyka, z něhož je znám především jen onomastický materiál, pojednává opět Gindin (1999a).

Lexikální vlivy

O lexikálních vlivech thráčtiny na praslovanštinu se uvažuje pouze pro nejmladší fázi předpokládaného kontaktu, tedy dobu, kdy thráčtina zaniká a praslovanština už je zřejmě alespoň částečně nářečně rozrůzněna. Jedná se tak o možnou vrstvu thráckých substrátových slov už pouze v jihoslovanských jazycích, nebo dokonce jen v bulharštině. Takto navrhuje **Georgiev** (1957, 244–255) hodnotit třináct bulharských jmen řek, dvě další jména místní a konečně i tři apelativa. Řada autorů je však ke Georgievovým výkladům skeptická. Jak ukazuje například Bernštejn (1961, 93–94), vzhledem k doložení některých těchto slov pouze v bulharských dialektech hraničících s albánštinou se stejně tak dobře může jednat o pozdější výpůjčky z albánštiny (souhlasně k tomu viz Gindin 1999a, 21–24).

Za poněkud nejasný považujeme **Šapošnikovův** přístup k zkoumání materiálu thráckého původu z oblasti severního Černomoří, tedy území mimo vlastní Thrákií, s převahou íránského osídlení. Ve svém posledním textu k tomuto tématu autor snáší materiál představující thrácko-skythsko-baltsko-slovanské shody z oblasti severního Černomoří, s obtížně srozumitelnou interpretací že „1) jazykovy je relikt frakijského oblíka ostavljeny v Severnom Pričernomor’je i v Zakavkaz’je skifami; 2) eti jazykovy je relikt projavlajut čerty genetičeskogo, areal’nogo i tipologičeskogo rodstva s baltijskimi a slavjanskimi jazykami, verneje, ich drevnejšimi sostojanijami“

(Šapošnikov 2012, 303). Zda má autor zmínkou o areálovém příbuzenství některých slov na mysli přímé výpůjčky, případně i ze směru z thráctiny do praslovanštiny, ovšem není zřejmé, spíše se zdá, že nikoli (k dalším autorovým pracím k této tematice viz Šapošnikov 2012, 308, pozn. 82).

Konečně je třeba připomenout, že do kapitoly o thráckých lexikálních vlivech spadá vlastně i osobitá koncepce zformování praslovanštiny rozvíjená Paligou, kterou jsme podrobněji představili výše (str. 232–237) a v níž se s thráctinou počítá jako s jednou ze tří základních komponent, které daly praslovanštině vzniknout.

Fonologické a gramatické vlivy

S poměrně silným thráckým vlivem na praslovanštinu na strukturálních rovinách počítá dvojice autorů, jejichž koncepce jsme podrobně rozebrali v kapitole o celkových pohledech na vývoj praslovanštiny: **Pisani a Erhart**. V obou případech se jedná o úvahy na téma velice starého thráckého vlivu, z doby 2. tisíciletí před Kristem. U Pisaniho se myšlenka o thráckém vlivu objevuje spíše okrajově, když autor zmiňuje, že změny, které připisuje íránskému vlivu v prvním období slovansko-íránského kontaktu, tedy v období předskythském, mohly být do slovanštiny také zprostředkovány Thráky (nebo případně i jinými obyvateli jižní a východní Evropy) – srov. Pisani (1974, 38). Připomeňme, že mezi uvažovanými změnami jsou retrakce *s > š > ch* po *r, u, k, i*, změna *tt* v *st*, první palatalizace velár a satemová změna. Erhart se nakonec při svých úvahách o konkrétních praslovanských změnách přiklonil k (proto)thráckému vlivu a definitivně mu dal přednost před vlivem íránským. Konkrétně ho předpokládal u satemové změny a v morfologii u rozvíjení systému lokálních pádů a duálu (Erhart 1985, 342). Kontakt datoval zhruba do období 1500–700 před Kristem.

Je zajímavé, že se vlastně vůbec neuvažuje o trvalém kontaktovému vlivu thráctiny na praslovanštinu. Další práce, v nichž se tematizuje možný thrácký vliv, se už týkají – podobně jako tomu bylo u vlivů lexikálních – až závěrečného, pozdního období kontaktu obou etnik. Tak **Georgiev** (1977, 255–260) v duchu svého pojetí substrátového vlivu na bulharštinu předpokládá thrácký vliv u dvou jevů. Pro oba jevy nachází autor doklady také v dáckém materiálu a vše uvádí do historicko-geografických souvislostí. Zaprvé se jedná o redukci, případně úplný zánik vokálů v nepřízvučné pozici v některých východobulharských dialektech a také v rumunštině a některých severořeckých dialektech: srov. bulh. *kăkvó* < *kakvó*, *râpta* < *râbota*, rum. *umblă* < lat. *ambulāre* apod. Druhým jevem je pak specifický vývoj

praslovanského $\bar{e} > \check{e} > ja/a$ ve východobulharských dialektech (k tomu viz obšírně také už Georgiev 1958). Tento jev se však někdy vykládá také jako vliv altajský (k diskusi o něm viz Menges 1960 a níže, str. 324).

Závěry

Viděli jsme, že v dosavadních pracích o thráckém vlivu na praslovanštinu se uvažuje o dvou časově oddělených obdobích kontaktu. Prvním z nich je 2. tisíciletí před Kristem, kdy podle teorií Erharta a Pisaniho dochází k silnému vlivu thráčtiny na praslovanštinu na rovině fonologické a gramatické. O lexikálních vlivech v tomto období zmínění autoři neuvažují. V rámci kontaktologických teorií takové výklady nasvědčují interpretaci, že se zřejmě jednalo o impozici. Jednotlivé faktory činné při jazykovém kontaktu takovému výkladu odpovídají více či méně. Tak velice málo koresponduje tento výklad s předpokládanou dlouhou dobou kontaktu, protože s impozicí se více pojí kontakt krátkodobý. Fakticky nám ovšem nic nebrání předpokládat krátkou intenzivní dobu kontaktu v rámci vymezeného dlouhého období možného kontaktu, při které by došlo k přenosu uvažovaných rysů. Jinou možností je počítat s tím, že při upozaděné roli jednoho faktoru vzrůstá role faktorů jiných. Při impozici je důležitým spolufaktorem formujícím intenzitu kontaktu vedle délky kontaktu také relativní velikost populací a stupeň bilingvismu. Pro úspěšný přenos fonologických a gramatických rysů z thráčtiny do praslovanštiny bychom tak museli předpokládat poměrně početnou skupinu mluvčích, jejichž dominantním jazykem byla thráčtina, ale kteří si z nějakých důvodů osvojovali – a to nedokonale – slovanštinu a jejich varianta tohoto jazyka pak byla napodobena původními mluvčími praslovanštiny. Co by však mohlo být motivem takového učení se slovanštině Thráky, není vůbec jasné. Tradiční motivy jako prestiž, spojené s kulturní dominancí přijímajícího jazyka, si lze v tomto případě představit jen stěží. Pokud bychom chtěli pro tuto situaci nalézt odpovídající rovnici z Van Coetsemova modelu, mohlo by se spíše jednat o případ, kdy neexistuje sociální dominance jednoho jazyka nad druhým (Coetsem 1988, 83) a motivem je prostě potřeba komunikovat. O přesnějších sociálních podmínkách tohoto kontaktu nevíme vlastně vůbec nic. Vidíme tedy, že sociolingvistické faktory je v tomto případě možné uvažovat jen s obtížemi. Lépe jsme na tom s faktory lingvistickými. Lze počítat především s velkou blízkostí obou kontaktujících jazyků (srov. k tomu Erhart 1985, 342). Zda je v takovém případě snazší ovlivnění na strukturních rovinách, je ovšem sporné, k impozici je spíše zapotřebí rozdílnost jazyků a z ní plynoucí nedokonalé osvojování druhého jazyka.

Celkově je možno říci, že pro nedostatek spolehlivých dat z tohoto období lze jen těžko jazykový vliv nějak blížeji specifikovat. Je možné ho jenom předpokládat, a to ani ne tak na základě podrobně srovnaného materiálu obou jazyků, jako spíše pod tíhou obecných metodologických principů konkrétního modelu. V případě Erhartovy koncepce je zkrátka třeba nalézt nějaký východoindoevropský jazyk, který mohl ovlivnit vývoj slovanštiny patřící k západoindoevropskému areálu a vtisknout jí tak řadu východních rysů. Možným kandidátem je vedle íránštiny thráčtina. V případě Pisaniho koncepce, rozměňující vůbec jazyky na jazykové jevy s různým rozsahem rozšíření, se thráčtina musí zvažovat prostě proto, že se předpokládá bezprostřední styk slovanského a thráckého areálu a šíření některých jevů mohlo jít směrem z jihu na sever.

Pro druhé období předpokládaného kontaktu, zhruba polovinu 1. tisíciletí po Kristu, se už předpokládá nejenom vliv lexikální (Paliga, Georgiev), ale také fonologický (Georgiev). Přitom se však u lexikálního vlivu počítá hlavně se zachováním thráckých stop v toponymii a antroponymii nového slovanského osídlení na původním území Thráků. Není tak třeba myslet na tradiční přejímání z potřeby komunikace, natož na základě prestiže, ale spíše prostě na osvojení si starých místních názvů novým obyvatelstvem. Zvažované fonologické vlivy ukazují spíše na impozici. To dobře koreluje s předpokládaným osudem Thráků jako etnika. Převážně se sice uvažuje o jejich romanizaci a helenizaci, ale to se týká zejména střední a jižní Thrákie. Na severu je bezpochyby možno pomýšlet i na slavizaci. U Georgieva (1981, 18) skutečně nacházíme spojení „process of Slavizing the Thracians“. Historická situace tomu vcelku odpovídá. Pokud bychom přijali myšlenku, že Thrákové a Slované se do kontaktu dostávají po určité době oddělení, tedy vlastně nově až poté, co se Slované z předpokládané pravlasti dostávají v rámci započaté expanze dále na jih, jednalo by se nyní o kontakt relativně krátkodobý, během kterého se prostě zbytky severních Thráků začlenily do slovanského živlu. Naopak menší roli by zde zase musel hrát faktor počtu mluvčích zdrojového jazyka: při impozici by jich totiž jinak mělo být hodně. Nicméně Georgievem uvažované fonologické vlivy se týkají jenom bulharštiny, a tak je třeba myslet na poměr počtu mluvčích pouze mezi početně menší skupinou Slovanů a zbytky Thráků. Pokud jde o lingvistické faktory, lze předpokládat, že blízkost obou jazyků byla i v této době stále velká.⁴³

43 Pro úplnost je třeba připomenout, že vztah praslovanštiny a thráčtiny je tematizován také v teorii paleolitické kontinuity. Řešení je zde přímočaré, jak lze od teorie revolučního ražení očekávat: Thrákové byli ve skutečnosti slovanskou skupinou, hovořící periferním jižním typem praslovanštiny, který nakonec podlehl vlivu turkických jazyků; to vše již v neolitu (viz Alinei 2003, 36–37).

Vliv keltský

Bádání nad keltským vlivem v praslovanštině má sice dlouhou tradici, ale dlouho se týkalo především starých lexikálních vlivů. Nedávno se však objevila výrazná a dosti kontroverzní monografie tematizující kontaktové působení na rovině hláskoslovné. Výrazným impulsem ve zkoumání slovansko-keltských jazykových vztahů je pak ustavení *Societas Celto-Slavica* (2006), na jejichž konferencích a ve sbornících z nich vzešlých se pravidelně tematizují i nejstarší slovansko-keltské kontakty.

Historie a prehistorie

Otázka možných kontaktů keltštiny se slovanštinou je opět – jako i u jiných kontaktů – úzce provázána s lokalizací původních sídel Slovanů, ale také s interpretací posunů keltských kmenů.

V souvislosti s uvažovanými keltskými vlivy je možno uvést starou Šachmatovovu (1912) hypotézu o lokalizaci pravlasti Slovanů v povodí západní Dviny a dolního Němenu, tedy severně od sídel Baltů. Venetové/Venedové, doložení v antických historických pramenech, zejména u Plinia, Tacita a Ptolemaia, jsou podle autora Keltové. Šachmatov tak umisťuje Kelty do Povislí. Rozšířili se tam podle něj ze západu po částečném odchodu prvních germánských kmenů z Povislí na jih v 3.-2. století před Kristem. Keltové by tak mohli být západními sousedy Slovanů v době kolem přelomu letopočtu. Po přesunu Gótů ze Skandinávie právě do Povislí měli být jimi Keltové-Venedi dokonce vytlačeni ještě více na východ a severovýchod směrem ke Slovanům. Šachmatovovu hypotézu, založenou na originálních etymologických interpretacích místních názvů v pojednávaných oblastech, odmítli vzápětí zejména Vasmer (1913) a Buga (1913). Dnes se jejich výhrady obecně přijímají a Šachmatovova hypotéza představuje už jen uzavřenou kapitolu z dějin zkoumání keltsko-slovanských vztahů (srov. Kuryłowicz 1961; Šachmatov ostatně svou teorii nakonec sám opustil – srov. Novák 1984, 224).

Za místo konečné etnogeneze Keltů je celkem souhlasně považováno území střední Evropy (území dnešní východní Francie, jižního Německa, Švýcarska, Rakouska, českých zemí, Slovenska a Maďarska). Archeologicky se tato oblast spojuje s halštatskou kulturou (7.-5./4. století před Kristem) a na ni navazující kulturou laténskou (5. století před Kristem až přelom letopočtu). Zejména ve druhé, ale zřejmě také už porůznu i v první ze zmíněných fází dochází k expanzi Keltů různými směry (Británie, Iberský

poloostrov, Podunají, Anatolie). Zásadní otázkou pro zvažování kontaktu Keltů se Slovaný je míra proniknutí keltské kultury na východ a sever od Karpat. Kromě uvedené Šachmatovovy hypotézy existují ještě další domněnky o tom, že se Keltové dostali poměrně daleko na východ a mohli tak být v kontaktu se Slovaný. Zejména polští autoři předpokládají kontakt na území horního a středního Slezska a Malopolska (Lehr-Spławiński 1956a, 1956b), či dokonce mezi středním Labem a Odrou (Rudnicki 1936a, 1936b). Pravděpodobnější jsou však zřejmě domněnky o kontaktu na západní Ukrajině – v Haliči a horním Podněstří (Andersen 2003b, 48). Zde je keltská přítomnost poměrně spolehlivě doložena archeologicky (souhrnně viz Bidzilja – Ščukin 1993), první doklady pocházejí z 5.–4. století před Kristem. Keltskou přítomností v tomto regionu se ovšem mohou myslet různé věci. Zaprvé mohlo jít pouze o krátkodobější průchod, pokud se bude jako keltský interpretovat kmen Bastarnů, postupující ve 3. století před Kristem oblastmi východně od Karpat směrem k jihu (tak Polák 1940); stanovení etnické příslušnosti Bastarnů je však obtížné, uvažuje se také o jejich germánském (viz níže, str. 306), či dokonce maďarském (Pétrin 2000, 52–57) původu; nejspíše šlo o etnický konglomerát (srov. Todd 1999, 27). Někteří autoři chápou keltskou přítomnost východně od Karpat jako skutečnou invazi/kolonizaci/migraci Keltů na toto území (Mačinskij 1974, Falileyev 2006), jiní naopak předpokládají pouze nepřímé obchodní styky této oblasti s Keltý a kulturní import. Nověji se pak dává přednost jakési střední cestě a hovoří se o laténizaci, chápané jako kulturně restrukturalizační proces zasahující místní obyvatelstvo a zahrnující adaptaci keltské kulturní estetiky, technických výdobytků a, což je důležité, také jazykových elementů v podobě místních jmen (Kazakevich 2012). Mnozí autoři pak myslí na udržení, respektive přenesení keltské kontinuity z této doby do pozdější kultury przeworské (2. století před Kristem až 5. století po Kristu) (tak například Kostrzewski 1961; Kalygin 2006, 65), která byla zřejmě polyetnická (přítomnost Slovanů, Germánů, případně dalších etnik). Počítá se většinou s tím, že kontakt Slovanů a Keltů probíhal především ve stoletích kolem přelomu letopočtu. Pozdní kontakt až z doby slovanské expanze předpokládá osamoceně Gvozdanovićová (2009), jejíž hypotézu podrobně představujeme níže (str. 300–304).

Pokud jde o literaturu, obecně ke Keltům viz Ellis (1990) či Meid (2007); k archeologii a dějinám Keltů ve střední Evropě srov. Filip (1956, 1995), k archeologii a dějinám východních Keltů nejnověji Guvtin – Ještin (2011) s další literaturou; dějiny bádání nad slovansko-keltským kontaktem shrnuje Mac Mathúna (2006, zejména 4–8).

Nejstarší vztahy slovanštiny (a baltštiny) ke keltštině se zkoumají především z hlediska případných společných inovací těchto větví a společných výlučných shod, které by představovaly společné dědictví z indoevropského prajazyka. Takové shody se shledávají především v lexiku, v menší míře i v gramatice (srov. Pokorný 1938, Porzig 1954, 135–137, Arumaa 1964, 26, 33–34, Schmidt 1985, Kalygin 2006, Matasović 2010, Blažek 2012b).

Vzhledem k předpokládanému rozpadu keltského prajazyka asi v polovině 1. tisíciletí před Kristem (Kalygin 2000, 388), ne-li už o několik století dříve (Erhart 1982, 19), připadá pro následující dobu jako možný už pouze kontakt praslovanštiny s východními keltskými jazyky kontinentální skupiny. Z těch se ovšem nezachovalo nic, což úvahy nad možným keltským vlivem zásadně ztěžuje (srov. Lehr-Spławiński 1956a, 5, Bernštejn 1961, 95, Kalygin – Koroljev 1989, 37–38, Kalygin 2006, 68). K dispozici máme pouze materiál ze západních keltských jazyků kontinentálních i ostrovních a ty mohou mít výrazně jiný charakter. Na to, že se při úvahách o keltských vlivech na praslovanštinu vycházelo z těchto západních jazyků a jejich jevy se chybně používaly k interpretacím slovanského materiálu, upozorňují nověji Stalmaszczyk a Witzczak (1995). Nejobecnějším problémem v každém případě zůstává, že sama rekonstrukce staršího keltského stavu je obtížná, protože větší zohlednění jedněch či naopak druhých rysů vede k rozdílným výsledkům v určování těsnějších vazeb mezi jednotlivými keltskými jazyky / skupinami jazyků (dělení podle vývoje slabičných nazál versus dělení podle vývoje *k^w versus spíše geografické dělení na jazyky ostrovní a kontinentální). Ke keltským jazykům viz přehledově MacAulay (1992) či Kalygin – Koroljev (1989), k jejich srovnávací gramatice Pedersen (1909–1913).

Lexikální vlivy

V názorech na míru lexikálního vlivu keltštiny na praslovanštinu je možno vymezit tři skupiny badatelů.

Do první skupiny patří osamoceně Šachmatov (1912), jemuž originální chápání slovansko-keltského kontaktu na zcela jiném území, než se tradičně soudí, dovoluje uvažovat o několika desítkách lexikálních výpůjček keltského původu v praslovanštině. Důležité přitom je, že autor má mezi uvažovanými výpůjčkami i řadu slov patřících do kategorií tradičně považovaných za rezistentnější vůči přejímání. Šachmatov předpokládá přejetí řady sloves (dokonce modálního **mogti* ‘moci’), jmen základní slovní záso-

by (například i příbuzenského termínu **отць*), a dokonce i synsémantik ('snad'). Celkem považuje za keltismy 32 apelativ a několik desítek vlastních jmen, zejména místních; kromě toho předpokládá také zprostředkování poměrně velkého množství výrazů latinského, germánského, a dokonce i íránského a turkického původu ke Slovanům právě Kelty.

Do druhé skupiny badatelů lze zařadit ty, kdo vysvětlují jako keltské přejímky tzv. kentumové elementy v praslovanštině (patří sem například Trubačev 1983, nejnověji Gvozdanovićová 2009). To je vrstva slov, která čítá asi tři desítky jednotek. Názory na jejich původ jsou ovšem různé, jiní autoři předpokládají vliv jiných kentumových jazyků než keltštiny (nejčastěji se myslí na vliv germánský – viz výše u Paligy, dále např. Kiparsky 1934), anebo považují kentumové elementy v praslovanštině prostě za pozůstatek neúplného provedení satemizace (viz výše u diskuse ke koncepcím Pisaniho a Abajeva).

Do třetí skupiny pak patří většina ostatních autorů, kteří se více či méně shodují na velmi malém počtu keltismů v praslovanštině, většinou nanejvýš deseti (srov. Lehr-Spławiński 1956a, Bernštejn 1961, 94–95, Machek 1963, Andersen 2003b, 48). Dokonce i Martynov, který keltský vliv tematizuje ve svých pracích silně, trvale vykládal jako keltské výpůjčky pouze 8 slov (viz výše, str. 228). V poslední době se však někteří autoři pokoušejí přidávat k této tradiční a už více méně uznávané sadě keltismů další praslovanská slova. Patří sem zejména Stalmaszczyk – Witczak (1995) a Blažek (2010). Kromě vlivů v oblasti apelativ se dále hledají také paralely mytologické (srov. Moszyński 1992, Kalygin 1997, Blažek 2006; rezervované až odmítavé stanovisko k tomu viz u Zimmera 2010).

Fonologické vlivy

Úvahy o jiných než lexikálních vlivech keltštiny na praslovanštinu nebyly až donedávna hojné. Ze starších prací je třeba uvést zejména názor **Lehra-Spławińskiego**, který předpokládá keltský vliv na polské mazuření. První palatalizaci velár, respektive vznik psl. č, ž, š, datuje autor nejpozději do posledních století před Kristem. Pro dobu kolem přelomu letopočtu počítá pak se slavizací Keltů v oblasti Slezska a Malopolska, když hovoří o „slawizującej się w dobie około przełomu dawnej i nowej ery ludności celtyckiej“ (Lehr-Spławiński 1956a, 8). Lze se domnívat, že Keltové neměli ve svém jazyce tupé sykavky, a tak tyto slovanské hlásky při svém přechodu ke slovanštině vyslovovali jako ostré sykavky *c*, *z*, *s*. Tento výklad polského mazuření bývá obvykle odmítán s poukazem na nevyjasněnou otázku,

proč se mazuření nerozšířilo například také v češtině, která by měla být keltskému vlivu vystavena více (srov. Bernštejn 1961, 95). Ale zde je zřejmě nedorozumění časové: Bernštejn asi předpokládá pozdější dataci změny i slovansko-keltského kontaktu, tj. myslí asi na dobu slovanské expanze, zatímco Lehr-Spławiński pomýšlí na kontakt Keltů se západním okrajem slovanské pravlasti. Lehr-Spławiński navíc jemně rozlišuje mezi mazuřením v popsané oblasti keltského vlivu a mazuřením na Mazovsku, pro které počítá s tradičně uznávaným staropruským či šířeji baltským vlivem (Lehr-Spławiński 1956a, 10).

Nejnověji přišla s originální hypotézou **Gvozdanovičová** (monograficky Gvozdanović 2009, příspěvkově Gvozdanović 2012a, 2012b), která počítá s vlivem keltským u řady praslovanských fonologických změn probíhajících zřejmě v době slovanské expanze ve druhé polovině 1. tisíciletí po Kristu. Autorka se především zabývá Venety/Venedy a jejich jazykem. Jak známo, Venetové jsou v historických pramenech doloženi na různých místech Evropy, zejména na třech územích: v severovýchodní Itálii (severozápadní Jadran), v Povislí a v Galii. Interpretace těchto tří venetských oblastí představují vlastně tři relativně samostatné kroky autorčiny teorie.

1) Doložen je pouze jazyk Venetů z oblasti severovýchodní Itálie, a to nápisy z 6.-1. století před Kristem. O místě adriatické venetštiny v indoevropské rodině se diskutuje, nejčastěji bývá vydělována jako samostatná větev, anebo se hledají její těsnější vazby na jazyky italské (viz Lejeune 1974; k bibliografii prací viz Fogolari – Prosdocimi 1988; srov. i Urbanová 2008). Gvozdanovičová však rozvíjí hypotézu, že jde o jazyk keltský. Rozdíl v jejím názoru oproti názorům o bližší příbuznosti s italičtinou je dán druhy jazykových elementů, kterým se přikládá větší váha pro genetickou klasifikaci. Zatímco s italskými jazyky pojí venetštinu spíše rysy fonologické, Gvozdanovičová chce dát více na rysy morfologické, a zde nachází větší shody s keltštinou.

2) Pokud jde o jazyk galských Venetů, ten doložen není. Autorka však přichází s hypotézou, že pokračováním této venetštiny je dnešní vanneština, tradičně klasifikovaná jako jeden z dialektů bretonštiny. Jak známo, bretonština patří mezi ostrovní keltské jazyky a její lokalizace na Bretaňském poloostrově je výsledkem sekundární migrace Keltů z Británie v 5./6. století po Kristu. Vanneský dialekt je od ostatních dialektů bretonštiny silně odlišný, což autorku vede k předpokladu, že může jít ve skutečnosti o pokračování původní kontinentální venetštiny.

3) Ani jazyk Venetů z Povislí není doložen a existují různé názory, kdo vůbec tito Venetové byli. Zmínky o nich jsou dochovány nejprve v starších

antických pramenech z 1. a 2. století po Kristu (Plinius Starší, Tacitus, Ptolemaios; specifický pramen představuje římská cestovní mapa, tzv. Tabula Peutingeriana, pocházející zřejmě z 5. století, ale odrážející možná částečně stav ze století prvního), posléze pak až v raně středověkých pramenech z 6. a 7. století (Jordanes, Prokopios z Kaisareie, Fredegar). Základní otázkou zde je, zda lze vůbec obě sady pramenů kombinovat a zda vypovídají o témže etniku. Ve většině starších prací se tak činilo, a protože středověké prameny uvádějí Venety ve spojitosti se Sklaviny a Anty, pod nimiž se vidí Slované, mnohdy se se Slovany přímočaře ztotožňují i Venetové. Takového názoru jsou zejména zastánci lokalizace slovanské pravlasti mezi Vislou a Odrou a ti, kdo uznávají za slovanskou dokonce už lužickou archeologickou kulturu z 14.–4. století před Kristem. Právě proti jednoduchému ztotožnění Venetů se Slovany jsou namířeny Pritsakova a Curtova teorie, a tak k podrobnějšímu rozboru problému odkazujeme výše k druhé kapitole této knihy. Vedle Pritsaka a Curty i jiní autoři předpokládají rozdílnost Slovanů a Venetů. Počítá se s jejich susedstvím a etnickou odlišností. Pod Venety jsou pak hledáni především Keltové. Takovou interpretaci jsme už zmínili u Šachmatova a zastává ji i Gvozdanovićová. I venetština v Pověsli tak podle ní byla keltským jazykem.

Dalším krokem v teorii Gvozdanovićové je zvažování konkrétních jazykových charakteristik všech tří venetštin. Autorka vypočítává řadu shodných rysů adriatické venetštiny a současné vanneštiny jakožto předpokládané pokračovatelky galské venetštiny. Jedná se přitom o rysy, které se nápadně shodují také s řadou fonologických změn, které začaly probíhat v praslovanštině v době krátce před začátkem migrace Slovanů z pravlasti nebo během ní a ve stoletích potom, tj. celkově asi od 5. století do konce 1. tisíciletí po Kristu. Konkrétně se jedná o tyto rysy a změny: otevřené slabiky, zánik koncových konsonantů, vznik protetického konsonantu před náslovným vokálem, opozice napjatost : nenapjatost v konsonantickém subsystému, palatalizační změny, lenizační změny, vývoj slabičných sonor do sekvence vokál + sonora, monoftongizace, přehlásky, některé přízvukové změny (Gvozdanović 2009, 177–178). Ze skutečnosti, že v praslovanštině nepředstavují uvedené změny „přirozený“ vývoj, jenž by vyplýval z vnitřních dispozic jazyka, ale naopak se jedná o výraznou proměnu jeho typologického profilu, autorka vyvozuje, že lze předpokládat vnější stimul jiného jazyka k uskutečnění těchto změn. Vzhledem ke zjištěným korespondencím u adriatické venetštiny a vanneštiny pak autorka usuzuje, že tyto vlastnosti měla i zbývající třetí venetština, totiž jazyk Venetů z Pověsli, a právě ten že byl zřejmě oním jazykem, který uvažované změny

vyvolal i v praslovanštině, pokud to nebyla přímo už venetština adriatická, jež mohla mít vliv na konstituující se slovinštinu. Z uvedených změn věnuje autorka větší pozornost jen některým. Zejména jsou to lenizační změny, mezi které autorka v návaznosti na Andersena (1969) zařazuje jednak spirantizaci $g > \gamma$ ($> h$), jednak ty změny, které představují vlastně konečné fáze palatalizačních změn, tj. $(g >) dz > ž$ a $(g >) dz > z$. Zejména u prvních jmenovaných se zabývá detailnějším rozbořem a uvádí ji do souvislosti s dalšími frikativizačními změnami ve slovinštině. V severozápadních dialektech slovinštiny je totiž dosvědčena nejenom frikativizace znělé velární okluzivy, ale také ostatních znělých okluziv, tedy $i b > \beta$ a $d > \delta$. Autorka proto postuluje několik různých zón, od nejzápadnější, mající frikativizaci provedenou nejdůsledněji, přes přechodné pásmo s částečnou frikativizací až po východní pásmo s frikativizací vůbec neprovedenou. To podle autorky ukazuje na kontaktní působení jazyka lokalizovaného těsně v západním sousedství praslovanského nářečního kontinua. Kromě lenizačních změn autorka podrobněji rozebírá ještě přízvukovou změnu ve slovinštině, konkrétně progresivní přesun přízvuku ze slabiky s klesavou intonací na následující slabiku, datovaný do posledních století prvního tisíciletí a způsobující nakonec výraznou odlišnost slovinského přízvukování oproti například sousední chorvatštině. Také tuto změnu připisuje autorka keltskému vlivu, když předpokládá zachování keltského obyvatelstva v alpských oblastech až do této relativně pozdní doby; analogický přesun přízvuku je ovšem na keltské půdě doložen pouze v brytonské, tedy ostrovní větvi.

Kromě uvedených fonologických vlivů autorka diskutuje ještě řadu dalších domnělých keltských vlivů na Slovany a jejich jazyk. Jednak zastává názor o keltském původu kentumových elementů v praslovanštině (viz výše), jednak předpokládá i poměrně silnou roli keltských misí při christianizaci Slovanů, a dokonce i keltské vlivy na některá specifika slovanského (a baltského) kalendáře (na základě porovnání s galským kalendářem z Coligny). Těmito okrajovějšími složkami autorčiny koncepce se nemusíme zabývat podrobněji, protože nás zde zajímá především uvažovaný fonologický vliv. Bylo však důležité je alespoň zmínit, protože vypovídají o jedné z hlavních charakteristik této koncepce, totiž o snaze připsat co nejvíce možných jevů praslovanštiny a slovanského světa 1. tisíciletí po Kristu keltskému vlivu.

Teorie Gvozdaničové se setkala vesměs s negativními ohlasy jak mezi slavisty (srov. Le Feuvre 2010, Daiber 2012, Orr 2012), tak u keltistů (srov. Zimmer 2011); pouze Greenberg (2010) je ve své zprávě smířlivý. Proti představené teorii je skutečně možno mít mnoho námitek. Pomineme-li výtky týkající se chybné interpretace materiálu a nevyužití zejména no-

vější keltistické literatury, zůstávají dva hlavní problémy: chronologický a metodologický. V prvním ohledu je třeba si uvědomit, že předpoklad kontaktu Slovanů s Kelty v druhé polovině prvního tisíciletí je silně v rozporu s tím, co víme o mnohem dřívějším zániku východních keltských jazyků. Největším problémem pak zůstává druhý aspekt, stránka metodologická. Autorčina hypotéza o keltských fonologických vlivech je závěrem učiněným na základě několika samostatných dílčích hypotéz, přičemž každá z nich je sama o sobě velmi problematická. Proti prvnímu bodu, výkladu přínalžitosti adriatické venetštiny ke keltským jazykům, budou mít námitky keltisté a především specialisté na venetštinu. Proti druhému bodu, tvrzení o vanneštině jako pokračování galské venetštiny a nikoli kontinuálním bretonském dialektu, zaznívá, že rysy, kterými se vanneština tak výrazně odlišuje od ostatních bretonských dialektů, nejsou zřejmě staré a neodráží nejstarší stav tohoto jazyka srovnatelný s adriatickou venetštinou, natož s venetštinou v Povolí a praslovanštinou. Spíše je pravděpodobnější, že rysy jako palatalizace a podobně získala vanneština až sekundárně jakožto výsledek vnějšího kontaktového působení, buď už staršího románského, nebo pozdějšího francouzského. Jedná se tedy zřejmě skutečně o pokračování bretonštiny, které se od jiných jejích dialektů odlišilo právě osvojením si řady kontaktového rysů. Jak už jsme naznačili, velmi nejasný je i třetí bod autorčiny koncepce, k němuž zase hlavní slovo řeknou historikové a archeologové. Prozatím zůstává nadále sporné, kdo byli Veneti z Povolí. Proti jejich tradičnímu ztotožňování se Slovany, Kelty či jinými etniky stále více zaznívají hlasy, že antické zprávy na jedné straně a raně středověké prameny na straně druhé se netýkají jednoho a téhož etnika. Námitky proti nové teorii konečně mohou mít i historičtí slavisté, a to proti výkladu „nepřirozeného“ vývoje praslovanštiny – existuje dlouhá tradice vnitřních systémových výkladů jednotlivých zmíněných praslovanských fonologických změn, kterou nelze jen tak pominout. Naše pozice v této práci je ovšem v tomto ohledu smířlivá, neboť jsme se u kontaktologických modelů poučili, že vnitřní a vnější výklady nejsou neslučitelné, ale naopak komplementární. Každopádně platí, že kombinací všech uvedených dílčích problematických hypotéz se pravděpodobnost správnosti celkového závěru, totiž právě oné hypotézy o keltském vlivu na praslovanské fonologické změny, výrazně snižuje. Teorie Gvozdanovičové také obsahuje několik revolučních rysů, týkajících se ani ne tolik principů historickosrovnávací lingvistiky a role jazykového kontaktu ve vývoji jazyka, ale spíše způsobu argumentace. Typicky revoluční je například to, že se co nejvíce dílčích problémů řeší jedinou teorií. Sugeruje se, že velká slavistická témata a obtížnost jejich

vysvětlení je možno rozetnout jako gordický uzel, a naráz je tak zbavit tajemství. Takový přístup je možno nazvat epistemologickým optimismem (Zimmer 2011, 239), je však otázkou, zda je právě v tomto případě namístě. Nejvýznačnějším revolučním rysem pak je, že se zohledňují pouze fakta svědčící pro konstruovanou hypotézu, ale neuvádějí a nediskutují se protiargumenty.⁴⁴

Pokud jde o uvažované praslovanské fonologické změny, jedná se o ty, které bývají i v jiných pracích vykládány jako kontaktové vyvolané, ovšem většinou jinými jazyky než keltskými. Nejčastěji se přitom pomýšlí na vliv altajský, méně pak na vliv románský (srov. níže v samostatných kapitolách). Z hlediska bádání nad konkrétními praslovanskými změnami tak vlastně Gvozdanovičová napsala jejich novou kontaktologickou kapitolu: u řady těchto změn, například u změn palatalizačních a lenizačních, je od nynějška zapotřebí se vypořádat přinejmenším se třemi možnými kontaktovémi vlivy a posuzovat míru jejich pravděpodobnosti.

Závěry

Z přehledu uvažovaných keltských vlivů na praslovanštinu nevyplývá jednoznačně, jak by bylo možno chápat kontaktovou situaci mezi oběma jazyky. Vliv na lexikální rovině byl zřejmě poměrně omezený a panuje o něm relativní shoda. Pomineme-li prozatím teorii Gvozdanovičové, kterou je zjevně třeba posuzovat zvlášť, protože se týká jiné, pozdější doby, uvažuje se jinak pouze o jednom možném strukturním keltském vlivu, a to mazuření. Máme tak před sebou situaci, kdy se uvažuje o malém vlivu lexikálním a zároveň malém vlivu strukturním (fonologickém). Těžko zde tedy postulovat například speciální (pod)typy přejímání/borrowing, jak je vymezuje Van Coetsem, protože jak *factual version of the restricted mode*, tak *extended mode of borrowing*, tedy ty kategorie, při nichž už vedle lexika dochází i k přejímání strukturních rysů, přicházejí v úvahu až v okamžiku, kdy jsou lexikální vlivy velmi silné. Nejspíše je tak nejprůhodnější interpretovat slovansko-keltskou kontaktovou situaci jako kombinaci obou základních typů jazykového kontaktu: lze předpokládat 1) etnicky slovanské mluvčí s domi-

44 Takový postup může vést nakonec k hodně odvážným hypotézám. Pěkným příkladem na poli zkoumání keltsko-slovanských vztahů jsou v tomto ohledu texty Serafimova, v nichž se galština považuje za západoslovanský jazyk (Serafimov 2006, Serafimov - Tomezzoli 2010). Můžeme na tom vidět, že stejně silně jako keltománie se může projevat i slavománie. Z našeho úhlu pohledu je to ovšem už překročení hranic z paradigmatu revolučního do sféry diletantství.

nantním jazykem slovanštinou, přejímající keltské lexikum na základě komunikační potřeby a snad i prestiže, 2) etnicky keltské mluvčí asimilující se se Slovy a uplatňující při tomto jazykovém shiftu impozici fonologického materiálu ve směru keltština → praslovanština. K druhému bodu je možno uvést, že částečná asimilace Keltů se Slovy se skutečně předpokládá. Tak situaci vykládají Bernštejn (1961, 94) i Lehr-Spławiński (viz výše).

U Gvozdanovićové představují zvažované keltské vlivy řadu navzájem vlastně dosti disparátních témat. Ve své knize autorka nijak nepropojuje kapitolo o kentumových elementech s těmi, v nichž se rozebírají fonologické vlivy, a je pravděpodobné, že přejetí kentumových elementů datuje do starší doby než onen fonologický vliv. V případě navrhovaného fonologického vlivu se tak poměrně jednoznačně jedná o impozici: přenáší se pouze strukturní materiál. Poněkud překvapivě ale sama autorka nepočítá s shiftem Keltů ke slovanštině, přitom v rámci její teorie by to bylo logické. Autorka předpokládá udržení keltštiny ve střední Evropě ještě na konci prvního tisíciletí, ale k bližším okolnostem jejího konečného zániku se nevyjadřuje. Zajímavé a nečekané také je, že autorka vůbec nepomýšlí na keltský vliv na dalších strukturních rovinách, tedy v gramatice (srov. k tomu Daiber 2012, 200). V tomto ohledu rezonuje její přístup s Galtonovým předpokladem pouze fonologického, ne však gramatického vlivu altajského na praslovanštinu (srov. k němu podrobně níže, str. 331–336).

Vliv germánský

Základní charakteristikou slovansko-germánského kontaktu je jednoznačná převaha vlivů lexikálních. Zkoumají se především germánské výpůjčky ve slovanštině, ale i slovanské v germánštině. Vliv na jiných rovinách je tematizován minimálně.

Historie a prehistorie

Určení počátku a celkového průběhu slovansko-germánského kontaktu silně odvisí od předpokládané lokalizace pravlasti Slovanů i pravlasti Germánů (zejména původních sídel Gótů), dále uvažovaných pohybů germánských kmenů a nakonec i pohybu slovanského obyvatelstva během slovanské expanze. Někteří autoři kladou první kontakty už do druhé poloviny 1. tisíciletí před Kristem. Sem patří především Martynov, jehož koncepci jsme již podrobně rozebrali výše (str. 224–232). Protože autor je zastánce lokalizace pravlasti Slovanů více na západ, mezi Vislou a Odrou, může

počítat s kontaktem Slovanů s Germány sídlícími ještě v jejich pravlasti, lokalizované tradičně na sever dnešního Německa a jih Skandinávie (a spojované s jastorfskou archeologickou kulturou). Jednalo by se tak vlastně o kontaktní zónu mezi dvěma pravlastmi a relativně dlouhodobý a stabilní, málo proměnlivý kontakt, přinejmenším do doby, než se začaly konstituovat samostatné germánské kmeny a posouvat se na další území. Martynov ho datuje od 5. do 3. století před Kristem. Zastáncem velmi raných kontaktů Slovanů a Germánů je i Gołąb (1992, 338–345), jenž za první germánský kmen, který se mohl setkat se Slovy, považuje Bastarny. Pro 3. století před Kristem se předpokládá přesun tohoto kmene od Visly na jih do dolního Podunají (západního Černomoří), kde jsou pak dosvědčeni až do 4. století po Kristu. Ke kritice předpokladu kontaktů Slovanů s Bastarny však srov. už Bernštejn (1961, 97): jejich příslušnost ke Germánům není potvrzena; jak už jsme viděli výše, někdy jsou považováni za Kelty. Většina autorů spojuje první kontakt Slovanů s Germány až s objevením se Gótů na historické scéně (srov. například Filin 1962, 139). I zde však záleží na tom, kam se klade jejich zformování a jaké přesnější pohyby se u nich předpokládají. Tradiční pojetí spočívá v rozvinutí teorie o lokalizaci germánské pravlasti na pobřeží Baltského moře: podle toho by k etnogenezi Gótů došlo tam (oporou je Tacitova lokalizace Gótů na Vislu i Jordanovo vyprávění o původu Gótů ve Skandinávii) a odtud by se posunuli na jih do severního Černomoří, a to cestou východně od Karpat, tedy v sousedství nebo přímo přes oblasti osídlené Slovy. Ke kontaktu by tak mohlo dojít už při přesunu Gótů (srov. Polák 1956c, 105, Bernštejn 1961, 97). Alternativní teorie však klade germánskou pravlast více na jih Německa (Udolph 1994) a etnogenezi Gótů do dolního Rakouska, přičemž oporou je zde existence keltských výpůjček v gótsčině při jejich absenci v ostatních germánských jazycích (Mańczak 1987, Kortlandt 2001). Z dolního Rakouska by se Gótové mohli do severního Černomoří dostat podél Dunaje, a tak by se zpočátku kontaktu se Slovy vyhnuli (podrobně k tomu viz Pronk-Tiethoff 2013, 53–57, 73–74). V každém případě se uznává, že konsolidace Gótů u Černého moře ve 3. století po Kristu a jejich další působení v této oblasti mají už souvislost i se Slovy, kteří by tak tvořili jejich severní sousedy. Další osud Gótů v následujících stoletích je dobře znám z historických pramenů, protože jeho leitmotivem je potýkání se s římskou mocí. První fáze je charakteristická výpady Gótů a jejich spojenců přes Dunaj a Černé moře proti jižněji položeným římským provinciím (Moesie, Dácie, Thrákie, Bithýnie, Řecko). V 70. letech 3. století byli ovšem Gótové Římany poraženi a vytlačeni zpět na sever od Dunaje. Po dalších etnických přesunech došlo nakonec k jejich rozdělení na část západ-

ní (Vizigóty) a východní (Ostrogóty). Gótská moc v severním Černomoří byla nejsilnější v průběhu 4. století. Po vpádu Hunů do Evropy (překročení Donu roku 375) jsou však Ostrogóti a pod jejich tlakem i Vizigóti tlačeni na západ (zbytky Ostrogótů ovšem přežívají na Krymu) na Balkán a spouští se řetězec etnických přesunů známý jako tzv. stěhování národů, při němž se řada zejména germánských, ale i kočovných asijských (íránských a altajských) kmenů posunuje různými směry a různou rychlostí Evropou. V tuto dobu se už patrně dávají do pohybu také Slované. Kromě jejich kontaktu s Góty na Balkáně je možno předpokládat kontakt i s dalšími germánskými etniky, například Gepidy a Heruly. Expanze Slovanů na západ pak umožňuje zřejmě od 6. století kontakt se západogermánskými kmeny (Sasové, Frankové, Langobardi), který pak po ustavení prvních stabilnějších říší Germánů i západních Slovanů a západní větve jižních Slovanů přetrvává po mnoho staletí. A nakonec lze okrajově uvést ještě do praslovanské doby spadající kontakty Slovanů se severními germánskými kmeny v 8.–9. století v severním Rusku (Vikingové-Varjagové).

Pro podrobné dějiny Germánů odkazujeme na monografie Todda (1999) či Pohla (2004), ke Gótům viz Wolfram (1990), Heather (2002), Doležal (2008), k stěhování národů Bednaříková (2003), Bednaříková – Homola – Měřínský (2006).

Jazyky

Nejstarší vztahy slovanštiny (a baltštiny) ke germánštině se zkoumají především z hlediska případných užších genetických vazeb těchto větví v rámci indoevropské jazykové rodiny. Upozorňuje se na fonologické, morfologické i lexikální shody, které mohou představovat společné inovace, a tak by případně dovolily postulovat dílčí balto-slovansko-germánský prajazyk (srov. Stang 1972, přehledově Filin 1962, 134–136, Arumaa 1964, 24–26, 32–33, Birnbaum 1973, 418–419 s další literaturou). Existují však roztroušeně i náznaky, že tyto shody mohou být odrazem příslušnosti Baltů, Slovanů i Germánů do dílčího jazykového svazu, společné rysy by tak mohly vzniknout i konvergencí (Polák 1956c, 105 zařazuje tuto myšlenku do své koncepce eurasijského jazykového svazu).

Pokud jde o kontakt těchto větví po jejich ustavení jako samostatných jazyků, vše opět záleží na tom, jak hluboko do minulosti se pohlíží. Kdo počítá s kontaktem obou etnik už ve druhé polovině prvního tisíciletí před Kristem a v prvním století po Kristu, musí jazykový kontakt vysvětlovat jako kontakt praslovanštiny s ještě jednotnou (pra)germánštinou. Zdrojový

jazyk máme v tomto případě pouze rekonstruovaný, ovšem poměrně spolehlivě, na základě velkého množství dat ze všech doložených germánských jazyků. Pokud jde o předpokládanou interakci Slovanů s Góty v severním Černomoří, lze už vycházet i z dochovaného, nerekonstruovaného materiálu. Góština je doložena vedle několika runových nápisů především z Wulfilova překladu Nového zákona (4. století). Pro uvažovaný kontakt Slovanů s jinými germánskými kmeny na Balkáně ovšem přímý germánský materiál chybí, kromě Gótů jiné východogermánské kmeny písemnictví nezachovaly. Naopak pro pozdější kontakt praslovanštiny se západními germánskými dialekty je už k dispozici hojný materiál, lze vycházet z textů jednotlivých dialektů staré horní němčiny a ze staré saštiny. Vcelku je možno říci, že na rozdíl například od kontaktu slovansko-íránského či slovansko-thráckého je zkoumání kontaktu slovansko-germánského usnadněno mnohem lepším doložením předpokládaných zdrojových jazyků a vůbec mnohem větší spolehlivostí rekonstrukce stadií nedoložených.

Z obsáhlé literatury odkazujeme na přehled germánských jazyků u Blažka (2011); poslední velkou monografií o góštině je Kotin (2012); k staré horní němčině viz Bergmann – Tiefenbach – Voetz (1987); historickosrovnávacími syntézami germánských jazyků jsou Prokosch (1939) a Guchman – Žirmunskij – Makajev – Jarceva (1962–1966).

Lexikální vlivy

Zkoumání germánského vlivu na slovanštinu (i naopak) v oblasti lexika má dlouhou tradici. K tématu existuje několik profilových monografií (Mladenov 1908, Stender-Petersen 1927, Kiparsky 1934, Martynov 1963, Pronk-Tiethoff 2013) a nepřeborné množství dílčích příspěvků (z nejdůležitějších viz Uhlenbeck 1893, Birnbaum 1984, Holzer 1990, Gołab 1992, 337–392, Matasović 2000, Newerkla 2011, 101–150). Jednotliví autoři se různě liší v tom, jaké vrstvy výpůjček vymezují, a tedy do jaké doby, jakého prostoru a jakých konkrétních stadií vývoje germánštiny a germánských jazyků je kladou. Někteří předpokládají přejímání už v době prajazykové. Spadá sem již výše (str. 224–232) představená koncepce Martynovova. Kiparsky uvažuje o nejstarší vrstvě výpůjček jako o protogermánských, ale myslí přitom na oblast východního Pruska a dobu prvních století po Kristu. Stender-Petersen charakterizuje nejstarší výpůjčky jako „urostgermanische“ a myslí přitom na dobu průchodu formujícího se góšského společenství směrem na jih z Pobaltí do Černomoří, skrze oblasti osídlené Slovany (tak i Gołab). Většina autorů se pak shoduje na další vrstvě, již představují góšské vý-

půjčky z doby kontaktu v severním Černomoří ve 3. a 4. století po Kristu a případně na specifické třetí vrstvě vymezované jako balkánské výpůjčky z gótstiny (tzv. balkánská gótsčina) či jiných germánských dialektů (balkánská germánština) v průběhu stěhování národů. Čtvrtou vrstvou jsou pak výpůjčky západogermánské, ze staré horní němčiny a staré saštiny. Možno říci tradiční, či přinejmenším nejčastější rozdělení do zmíněných čtyř vrstev ovšem naposledy zpochybňuje Pronk-Tiethoffová (2013), která rozlišuje pouze výpůjčky gótské a západogermánské. Proti první vrstvě pragermánských výpůjček argumentuje tím, že předpoklad kontaktu dvou pravlastí není pravděpodobný a i kdybychom uznali kontakt s Góty při jejich přesunu na jih, jednalo by se už z hlediska germánského o postprajazykovou skutečnost. Proti třetí vrstvě balkánských výpůjček pak autorka namítá, že ji nelze podle žádných kritérií odlišit od druhé vrstvy, tj. výpůjček gótských.

Pokud jde o počet předpokládaných germánských výpůjček, údaje se u jednotlivých autorů liší právě proto, že někteří se zaměřují pouze na některá období kontaktu (například Stender-Petersen vůbec nezkoumá výpůjčky západogermánské; Martynov nezkoumá jiné než pragermánské). Celkově je však počet více méně ustálen na několika desítkách lexémů. S jistotou se hovoří přinejmenším o padesátce slov, k tomu o menším množství výpůjček méně jistých (tak Andersen 2003b, 47). V poslední monografii rozebírá Pronk-Tiethoffová (2013) více jak sedm desítek výpůjček.

Gramatické vlivy

Na rozdíl od germánských vlivů na praslovanštinu na rovině lexikální se o germánských vlivech na jiných rovinách uvažuje velmi málo. Ve slavistické literatuře jsme našli pouze dva jevy z oblasti gramatiky, u nichž se zvažoval kontaktní vliv.

Prvním z těchto jevů je vznik složené deklinace adjektiv. Na tento názor jsme narazili už při představování celkových koncepcí vývoje praslovanštiny u Schmitta-Brandta a Pisanioho, kteří shodně u tohoto jevu – společného praslovanštině ještě s baltštinou – předpokládají pro počáteční fáze vliv íránský a pro pozdější fáze vliv germánský. Nejnověji se k výkladu kontaktním vlivem germánským přiklání také Hill (2013a, 2013b). Jeho analýza je důležitá, protože autor na vybraný jev pohlíží za pomoci gramatikalizační teorie Heineho a Kutevy, ve které se – jak známo – rozlišují dva druhy gramatikalizace za účasti jazykového kontaktu: 1) spolu s přenášenou funkční kategorií se přenáší i její přesné formální vyjádření, 2) přenáší se jenom kategorie jako taková, ale nereplikuje se odpovídající morfologické

vyjádření (srov. Heine – Kuteva 2005). Podle Hilla patří kontaktní germánský vliv na vývoj složené deklinace adjektiv v baltštině a slovanštině do druhého z vymezených typů gramatikalizace. Jako vzor měla sloužit určitá deklinace adjektiv v germánštině, spočívající ve skloňování adjektiv podle substantiv – srov. gótské příklady: gen. sg. m. neurčitého adjektiva *blindis*, ale v určitém tvaru *blindins* podle substantivního tvaru *gumins*, atp. Takto vydělené funkční opozice vyjádřily baltština a slovanština jinými prostředky, a to zděděnými z indoevropského stadia: k vyjádření určitosti využily relativní fráze bez kopuly (odpovídající stav je doložen v indo-iránských jazycích), které dále gramatikalizovaly v těsné spojení adjektiva s relativním zájmenem.

Druhým jevem je vznik kategorie vidu. V návaznosti na Vaillant (1966, 463) zvažoval Schmitt-Brandt (1971, 241) jako možný vzor při prvních nábězích k vytvoření této kategorie ve slovanštině stav v gótské, kde v sobě použití prefixu spojuje jak budoucnost, tak terminativní aspekt (*drigka* ‘piju’: *ga-drigka* ‘napiji se’). Rozhodující pro vznik vidu na slovanské půdě pak ovšem podle autora byla změna starých iterativ na durativa, čímž pomocí sufixů vznikly opoziční členy páru k terminativům; zde podle Schmitta-Brandta mohl hrát roli vliv turkických jazyků.

Na tomto místě chceme učinit už pouze obecnější poznámky ke germánskému vlivu na praslovanštinu mimo lexikum. Je skutečně zářející, že se o něm tak málo přemýšlí pro dobu praslovanskou, když pro pozdější dobu kontaktu s ustavujícími se slovanskými jazyky existují četné studie s takovým vlivem počítající (srov. Berger 2008 pro češtinu, Reindl 2008 pro slovinštinu). Jak už jsme viděli porůznu výše u představování různých koncepcí, mnohdy se přemýšlení o kontaktním vlivu v gramatice zčásti ukrývá pod zkoumáním lexikálních vlivů, když se mezi přejímanými slovy uvažuje také o slovech „pomocných“ nebo prostě elementech, které jsou na pomezí mezi autosémantikou a synsémantikou (srov. Martynovovy úvahy o italských vlivech na praslovanštinu v systému osobních zájmen nebo názory na iránský původ některých praslovanských předložek). V případě germánského vlivu však nenacházíme ve slavistické literatuře ani toto. Pokud víme, všichni autoři analyzující germánské výpůjčky v praslovanštině pracují ve svém korpusu pouze s jednoznačně autosémantickými elementy, v drtivé většině se jedná o kulturní slova nepatřící k základní slovní zásobě. Zůstává otázkou a úkolem do budoucna zjistit, zda je to odrazem skutečného stavu věcí, nebo výsledkem toho, že si slavisté – s výše uvedenými výjimkami – otázku po možných germánských gramatických a fonologických vlivech na praslovanštinu prostě nepoložili.

Z přehledu uvažovaných germánských kontaktních vlivů na praslovanštinu lze učinit relativně jednoznačný závěr, že se jednalo o přejímání (borrowing), protože existuje silná vrstva lexikálních přejímek ze zdrojového jazyka do jazyka přijímajícího a velmi malý vliv na jiných rovinách. Výkladu odpovídá i faktor času (dlouhodobý kontakt) a především tradiční pohled na charakter vztahů mezi kulturami kontaktujících jazyků. Obvykle se soudí, že Germáni byli na vyšší kulturní úrovni než Slované. Přejímané lexikum o tom svědčí dostatečně, jedná se o názvy nejrůznějších technických a obecně civilizačních vymožeností, mnohdy o výrazy zprostředkované Germány ke Slovanům z jiných „vyspělých“ jazyků, zejména latiny a řečtiny. Jednalo by se tak o kontaktní situaci, kterou by Van Coetsemův model popsal takto:

RLA: source language (soc. dom.) → recipient language (ling. dom.)
need and/or prestige

Tradiční názor o germánské převaze a prestiži však bývá i zpochybňován a myslíme, že zčásti právem. Existují konkrétní analýzy ukazující, že vliv mohl jít i opačným směrem a s mnoha novými reáliemi se naopak Germáni seznámili díky Slovanům (vedle už zmiňovaných Martynovových a Gołąbových prací srov. dále například Machek 1951, 1953a, 1953b). V obecnější rovině upozorňuje Bernštejn (1961, 95), že v době posledních století před Kristem byli nejkulturnějším etnikem ve východní Evropě Keltové, od nichž hojně přejímali jak Slované, tak Germáni. Z toho si lze vzít poučení: není třeba se dívat na situaci kulturních vztahů mezi etniky černobíle a předpokládat trvalé jednostranné působení. Naopak v různých dobách mohlo mít působení proměnlivou podobu, v jedné konkrétní době mohl jít vliv spíše jedním směrem, v jiné zase směrem obráceným. Tak ve 3. a 4. století zřejmě Vizigóti zprostředkovávají Slovanům kulturu římskou a Ostrogóti kulturu řeckou. V období stěhování národů, kdy byla germánská etnika na trvalém postupu evropským prostorem a jejich osud mnohdy určovala etnika asijského původu, snad však nemusela být germánská kulturní převaha tak výrazná. Po uklidnění situace je mladší kontakt a působení západogermánské zjevně dobou, kdy Germáni opět zprostředkovávají Slovanům mediteránní kulturu, tentokrát včetně křesťanství.

Pokud bychom přijali názor o germánském vlivu na praslovanštinu v gramatice, tedy zmíněný předpoklad kontaktního působení při vzniku složené deklinace adjektiv a vzniku kategorie vidu, bylo by třeba tuto věc zohlednit v interpretaci slovansko-germánské kontaktní situace. Důležité

je, že u obou zmíněných gramatických rysů se předpokládá jenom částečný germánský vliv, a to navzájem v obráceném smyslu: u složené deklinace se myslí na původní stimul íránský a teprve sekundární vliv germánský, zatímco naopak u vidu se pomýšlí nejprve na stimul germánský a posléze na další vliv turkický. V prvním případě je zřejmě germánský vliv chápán nikoli jako induktivní (vyvolání nového jevu), ale jako usměrňující (vliv na konečnou podobu ustavujícího se jevu), ve druhém pak přesně naopak. Takovou situaci lze snad začlenit do Van Coetsemova modelu přejímání/borrowing následovně. Pouze sekundární germánské ovlivnění složené deklinace adjektiv představuje vlastně vliv v syntagmatickém aspektu jevu (výsledná podoba distribuce ustavujícího se jevu). To je ve Van Coetsemově modelu oblast střední stability jazykových prvků (fonologická a gramatická syntagmatika) a k jejímu přenosu dochází podle tohoto modelu ještě stále v rámci obvyklého modu přejímání (regular/restricted mode of borrowing), avšak v jeho druhém podtypu, tzv. *factual version of the restricted mode* (zatímco v prvním, základním podtypu – *model version of the restricted mode* – se přejímá pouze lexikum). Zato germánský vliv na počátek formování kategorie vidu představuje už vliv v gramatické paradigmatice (ustavení nového jevu). Tomu by odpovídal tzv. *extended mode of borrowing*, při kterém část původních mluvčích přijímajícího jazyka uplatňuje i impozici či neutralizaci. V obou popsáných případech se ovšem stále jedná o přenášení (borrowing), jen je v různé míře akceptován i nelexikální vliv. Celou kontaktní situaci bychom podle toho mohli chápat jako postupný nárůst vlivu podle tohoto schématu:

1) regular/restricted mode of borrowing (RLA):

a) model version of the restricted mode: přejímání lexika

b) factual version of the restricted mode: vliv v gramatické syntagmatice

2) extended mode of borrowing (RLA): vliv v gramatické paradigmatice

Vyloučeno ovšem není ani přenesení zmíněných gramatických rysů do praslovanštiny „čistou“ impozicí (SLA). U některých autorů se totiž předpokládá výraznější shift germánského obyvatelstva k praslovanštině. Tak Blažek (2011, 30) píše o Gótech, že „na jihu Balkánu a v severním Černomoří je asimilují Slované, v menší míře i další etnika“. Podobně i v pozdější době kontaktu Slovanů se západogermánskými kmeny se někdy počítá s částečnou asimilací Germánů. Předpokládá se, že Slované se sice při své expanzi z pravlasti mohli rozšířit na západ i díky odchodu germánských etnik z těchto území při stěhování národů, zároveň se však nevylučuje, že toto původní germánské území nebylo zcela vylištěno, ale nově příchozí Slované se tam se zbytky Germánů setkali a zřejmě je asimilovali (srov. Pronk-

-Tiethoff 2013, 59 včetně další literatury: „One must for that reason assume that the enormous spread of the Slavs in a short period of time is largely due to assimilation by other linguistic groups, probably mainly speakers of Germanic (Barford 2001: 46, cf. Brather 2008: 61).“ Sami uvedení autoři předpokládající částečnou asimilaci Germánů Slovany však tento sociální jev s žádným konkrétním kontaktním působením jazyků nespojují.

Vliv altajský

Nejvýznačnějším rysem uvažovaného slovansko-altajského kontaktu je skutečnost, že na rozdíl od většiny ostatních kontaktních situací praslovanštiny (ovšemže s výjimkou vztahu k ugrofinským jazykům) se v tomto případě jedná o kontakt jazyků geneticky nepříbuzných. Nečekaná „neindoevropskost“ některých strukturních praslovanských změn tak vede k domněnkám o jejich původu v neindoevropských jazycích kontaktujících s praslovanštinou.

Historie a prehistorie

Předpokládají se kontakty Slovanů přinejmenším se třemi různými altajskými etniky: Huny (1), Avary (2) a Protobulhary (3). Málo tematizovaný je pozdně praslovanský kontakt s Chazary (4).

Je otázkou, zda lze předpokládat kontakty Slovanů s altajskými etniky pro dobu ještě před vpádem Hunů do Evropy. Zastáncem velmi starých kontaktů je Menges (1958, 1983), o jehož koncepci podrobněji pojednáváme níže (str. 323–326). Řada autorů počítá s kontaktem už od prvních století nového letopočtu (srov. Parzymies 1994, 57). Nejnověji tak soudí i Sawicka (v tisku-b), která celou věc vidí tak, že Slované se ze své původní pravlasti nejprve ještě před vlastní expanzí přesunuli do druhé pravlasti; ta podle autorky ležela jihovýchodním směrem od původní pravlasti a v této oblasti se Slované mohli poprvé setkat s některými altajskými etniky.⁴⁵

(1) Jak známo, Hunové v 70. letech 4. století po Kristu překročili Don a vtrhli z východu do Evropy. V severním Černomoří se střetli se Sarmaty/Alany a Ostrogóty a tlačili se dále na západ, což odstartovalo další posuny etnik, tzv. stěhování národů. V první polovině 5. století rozšířili Hunové

45 Není ovšem zcela zřejmé, kam přesně autorka onu druhou pravlast lokalizuje, určitě se jedná o jinou oblast, než na kterou pomýšlejí jiní zastánci existence dvou po sobě následujících slovanských pravlastí – za druhou slovanskou pravlast se považuje Podunají (srov. Nichols 1993, Novák 1984 a jiní).

svou moc podél celého Dunaje. Pod Attilovým vedením vytvořili pak rozsáhlou říši, velký kmenový svaz, sahající od Rýna na západě přinejmenším až k Volze na východě či ještě dále. Pro tuto dobu předpokládají kontakt se Slovany ti autoři, kteří počítají s dosti ranými počátky slovanské expanze. Tak Goląb (1992, 393) má za to, že v první polovině 5. století už Slované překračují Karpaty směrem na jih a západ a dostávají se do Panonie a na Moravu. Hunové tak podle něj v této době mohli být v kontaktu s předky pozdějších jižních Slovanů, Čechů a Slováků. Tyszkiewicz (2007b) zase předpokládá slovanskou přítomnost na dolním Dunaji už na počátku 5. století, a tudíž i možný kontakt s Huny na tomto jižnějším území. Někteří autoři pak dokonce zastávají názor, že v Attilově době Hunové společně s Góty podnikali výpady i severně od Karpat na slovanská území s cílem získat otroky (srov. Parzymies 1994, 60). Po Attilově smrti se jeho říše v polovině 5. století rozpadla. Část Hunů pak přesídlila na východ k dolnímu Dněpru, část zůstala na dolním Dunaji, kde tak případně mohl pokračovat styk s tam pronikajícími Slovany. Předpokládá se, že Hunové se pak dostávají do úzkých vazeb s nově příchozím kočovným etnikem, Protobulhary, a účastní se vzniku tzv. Velkého Bulharska.

Co do původu Hunů není dosud vyjasněna otázka, zda je lze přímo ztotožnit s původně středoasijským etnikem, které vystupuje pod jménem Hiung-nu/Hsiung-nu/Siung-nu v čínských pramenech (příklání se k tomu například Pritsak 1954, 1982, 1983; přívržence opačného názoru uvádí Tyszkiewicz 2007a, 11). Na evropské půdě se o Hunech pojednává v pramenech pozdně antických (zejména Ammianus Marcellinus, Priskos) a raně středověkých (Jordanes). K historii Hunů viz podrobně v monografiích Thompsona (1999), Schmaudera (2009) a Bednaříkové (2012).

(2) Asi nejdůležitější, alespoň co do předpokládaných jazykových kontaktů, jsou vztahy Slovanů s Avary. Ti vstupují na evropskou půdu v polovině 6. století a z historického hlediska jsou pak určujícími faktory jejich působení vztahy k franské a byzantské říši. Předpokládá se, že první kontakt Avarů se Slovany proběhl už v oblasti jihoruských stepí, kde se střetli s antským kmenovým svazem, v němž jednotliví autoři shledávají tu větší, tu menší účast Slovanů. K roku 562 je doložena přítomnost Avarů u delty Dunaje. Odtud podnikli – v letech 562 a 566 – dvě dlouhé výpravy proti Frankům, přičemž tažení byla pravděpodobně vedena po východní a severní straně Karpat. Cestou se tedy zřejmě setkali také se Slovany sídlícími na těchto územích. Často se právě do této doby klade podrobení slovanského kmene Dulebů v oblasti Volyňska Avary, dosvědčené staroruskými prameny. Podstatným historickým mezníkem je pak rok 568, kdy Avari přicházejí

do Karpatské kotliny a zakládají zde kaganát. Podmaňují si dosavadní obyvatelé tohoto regionu, tj. obyvatelstvo germánské, románské, zbytky Keltů a Hunů a snad také už i některé Slované, kteří se sem mohli dostat v rámci slovanské expanze relativně krátce předtím (myslí se především na západní a severní část vymezeného území). Avarská moc přetrvává v této oblasti dvě a půl století a představuje jednu z klíčových politických a vojenských sil v raně středověké Evropě. Avarská říše představovala jakýsi dvojitý kaganát, skládala se totiž ze dvou dílčích částí, východní a západní. Východní část zahrnovala oblasti severně od Černého moře a jejím centrem byla zřejmě dnešní Poltava (archeologické naleziště Malaja Čereščepina). Západní část tvořila právě Karpatská kotlina a jejím centrem bylo Potisí. V čele každé části stál kagan, přičemž v hierarchii první byl kagan části západní. Za konec avarské říše se většinou zjednodušeně považuje porážka Avarů Franky na konci 8. století (796). Lze však předpokládat přetrvání zbytků avarského živlu ještě v prvních desetiletích následujícího století (poslední historické zmínky o Avarech mizí ve 30. letech 9. století).

Z archeologického hlediska se období přítomnosti Avarů v Panonii tradičně člení do tří fází: rané, střední a pozdní. Jednotliví autoři se sice liší v absolutní chronologii, tj. v určování přesnějších dat konce a začátku té které fáze (srov. Stadler 2008), ale pro naše potřeby postačí uvedení tradičního pohledu Ilony Kuvrigové: raná fáze = 568–650/660, střední fáze = 650/660–700, pozdní fáze = 700–792 (srov. Curta 2001, 204–208). Prvky každé ze zmíněných předavarských společností ovšem v určité míře zůstávají v avarské říši přítomny. Raně avarské období je na základě novějších archeologických průzkumů vnímáno jako doba míšení mediteránní (tj. románské), merovejské (tj. germánské) a stepní (avarské) tradice. Z této multikulturní společnosti vzniká v průběhu této doby procesy integrace a akulturace jakási synkretická kultura, přičemž původní tradice románská a germánská, které k ní přispívají, se přitom zároveň kontinuálně vytrácejí (Vida 2008); jedinou tradicí, která naopak přetrvává a sílí, je tradice slovan-ská.⁴⁶ Vztah Avarů a Slovanů v kaganátu je velké téma, ke kterému existuje

46 Pokud jde o Germány, mohlo se zde jednat o různé kmeny. Nejpravděpodobněji to byli Gepidové, mohlo však jít také o zbytky Langobardů, kteří se rozhodli zůstat v Panonii a neodejít před tlakem Avarů do Itálie (hlavní odchod Langobardů v roce 568), popřípadě také o Suévy, kteří zde přežili nadvládu Langobardů. Germánské nálezy se postupně v průběhu 7. století vytrácejí, až vymizí docela (Vida 2008, 18–31, Stadler 2008, 65–73; k Langobardům a Gepidům v karpatské kotlině srov. i Curta 2001, 190–204, Pohl 2008c, o jejich vztahu k Byzanci Pohl 2008d, 2008e). Pro jižní část avarské říše je jednoznačně dosvědčen velký kulturní vliv románský, resp. raně byzantský (hovoří se o tzv. keszthelské kultuře), ale románské prvky lze nalézt i severněji. Zatím však nebylo dosaženo shody v interpretaci těchto

nepřeherné množství prací a názorů. V řadě starých prací se předpokládalo, že Slované se v kaganátu ocitli i důsledkem nuceného přesídlování celých kmenů organizovaného právě Avari. Avari by tak měli velký, ne-li rozhodující podíl na slovanské expanzi na tato území. Dnes se takový názor spíše odmítá, nebo zmírňuje v tom smyslu, že se mohlo jednat nanejvýš o přesídlování slovanských otroků zajatých během kořistnických výprav. Je ovšem důležité, že domněnku o masivnějším a nuceném přesídlení Slovanů pod taktovkou Avarů přejímají někteří autoři uvažující o altajských vlivech na praslovanštinu, zejména Novák a Galton (k jejich koncepcím viz podrobněji níže). Specifickým druhem kontaktu Avarů se Slovany bylo podnikání společných vojenských výprav proti Byzanci v průběhu druhé poloviny šestého století a na počátku století sedmého. Opět zde nepanuje shoda, v jakém poměru vůči sobě ve společném vojsku Avari a Slované byli. Historické prameny hovoří o nasazování Slovanů do prvních řad, což se někdy interpretuje jako doklad jejich podřízeného postavení. Mohlo jít ovšem také o přirozený rys kombinace slovanské pečoty a avarské jízdy. Pokud jde o vnitřní poměry v rámci avarské říše, někdy se hovoří přímo o existenci slovansko-avarského kmenového svazu, ale i v rámci takto předpokládané symbiózy se spíše počítá s tím, že jednotlivé kmeny měly svá jednotlivá dílčí území. Zástěrová (1958, 46) například uvádí jeden z modelů situace v avarském kaganátu, podle kterého zde existovaly dva hospodářsky a etnicky odlišné celky: 1) střed uherské kotliny, kde žili kočovní Avari a roztroušené zbytky románského, slovanského a germánského obyvatelstva, z nichž někteří byli v postavení otroků, 2) hornatější pás kolem tohoto jádra, v němž převládalo zemědělství a kde žili především Slované, ale byly tu i řídké roztroušené avarské osady. V centru by tedy převažovalo kočovnictví a avarský živel, na periferii naopak zemědělství a živel slovanský. Celkově je třeba počítat s tím, že charakter sociálních vztahů mezi Avari a Slovany byl proměnlivý v čase a prostoru a pohyboval se na ose mezi dočasným podrobením (raná fáze kontaktu, blízkost centru říše) a zcela vol-

nálezů. Základním problémem je otázka kontinuity či nekontinuity románského obyvatelstva v této avarské oblasti, tedy v původní římské provincii Panonii. Proti ní se zdají svědčit historické doklady: v řadě byzantských pramenů se hovoří o tom, že Avari v různých letech provedli nucené přesídlení jistého obyvatelstva z Balkánu, tj. z Byzance, do oblastí spadajících pod avarský vliv – toto obyvatelstvo by tak v Panonii nebylo autochtonní. Na druhou stranu archeologické doklady a jejich průzkumy zejména z poslední doby spíše vypovídají o tom, že zřejmě v Panonii přetrvala souvislá římská tradice mezi čtvrtým a šestým stoletím. Podobně jako tradice germánská pak vymizela v průběhu sedmého století (Vida 2008, 31–38). K tématu přetrvávání románských tradic v bývalých provinciích římské říše srov. také níže v kapitole o románském vlivu na praslovanštinu, str. 343–344.

ným poměrem vzájemného spojenectví či slovanské nezávislosti (pozdější doba, periferní území dosahu avarské moci).

Pokud jde o původ Avarů, nejasný zůstává jejich vztah k středoasijským etnikům označovaným v čínských pramenech jako Žuan-Žuan (Juan-Juan), a také k tzv. bílým Hunům neboli Heftalitům. Z pramenů k Avarům působícím v Evropě a tím i k avarsko-slovanským vztahům je třeba z franckých pramenů uvést Fredegarovu kroniku (7. století) a především množství pramenů byzantských, v nichž se pojednává hlavně o útocích na byzantskou říši (uvádíme je výše v kapitole 2, str. 63, poznámka č. 10); důležité jsou dále prameny ruské a arabské. Zajímavé je, že více historických pramenů se vztahuje k starší době zhruba do 20. let 7. století, zatímco o době následující prameny většinou mlčí. Z literatury speciálně k avarsko-slovanským vztahům viz Zástěrová (1958), Fritze (1979, na str. 501–507 s přehledem starších dějin bádání), Čilinská (1983), Gołab (1992, 394–400), nověji pak zejména Pohl (1988, 94–127; 2000; 2011) a také Tyszkiewicz (2009a, 2009b, 2009c, 2009d). K Avarům viz přehledově Haarmann (2002b), monograficky zejména Pohl (1988), příspěvkově Pohl (2008e, 2008f, 2008g, 2008h). Starší literaturu k Avarům shrnuje Pritsak (1983, 425–432), novější Curta – Kovalev (2008, 457–464).

(3) Dalším altajským etnikem v kontaktu se Slovy byli Protobulhaři. Ti jsou už asi ve 2. století po Kristu dosvědčeni v dolním Povolží a stepích severně od Kavkazu. V rámci pohybu hunského konglomerátu směrem na západ se pak dostávají ve 4. a 5. století na severní pobřeží Černého moře a částečně až do Panonie. V 6. století vzniklo nepřátelství mezi jejich dvěma hlavními kmeny, Kutrigury a Utigury. Výsledkem bylo, že západněji položení Kutriguři upadli pod nadvládu avarského kaganátu, zatímco východněji sídlící Utigury pod nadvládu kaganátu západoturkického. Pod Kuvratovým vedením pak ve 30. letech 7. století vytvářejí znovuspojení Bulhaři včetně Onogurů v severopontských stepích samostatnou říši, která v byzantských pramenech vystupuje jako „staré velké Bulharsko“. Tato říše se rozpadla brzy po Kuvratově smrti zejména pod tlakem chazarské říše z východu. Bulhaři se znovu rozdělují na více skupin, které si hledají nová sídla. Část postupuje podél Volhy na sever a zakládá potom říši volžských Bulharů na soutoku Volhy a Kamy. Jiná část se stahuje na Krym, další odchází do Panonie a odtud zřejmě do Makedonie, ještě jiná skupina Bulharů se dostává až do střední Itálie. Největší význam mají však Bulhaři vedení Asparuchem, kteří zakládají v roce 681 ve spojení se Slovy při dolním Dunaji bulharský stát. V dalších stoletích tento stát expanduje, většinou na úkor Byzance.

Pokud jde o kontakty Protobulharů se Slovy, pro první staletí jejich působení na evropské půdě pro ně platí v zásadě to, co jsme již uvedli

u Hunů a Avarů, protože Protobulhaři jsou často součástí jejich pohybů. Pro dobu velkého Bulharska je možno počítat s kontaktem s východními Slovaný. Zásadní důležitost má ovšem těsný kontakt Protobulharů se Slovaný v rámci bulharského státu. Slované mají zřejmě od počátku v této říši početní převahu a Protobulhaři jako zprvu vládnoucí vrstva se postupně asimilují. Za významný vnější mezník této asimilace bývá považován rok 864, kdy chán Boris přijímá křesťanství a zároveň slovanský titul knížete.

K archeologii Protobulharů viz Fiedler (2008), k jejich dějinám monograficky Giuzelev (1976), k jejich roli na zformování bulharského státu Beševliev (1981) a nejnověji Ziemann (2007), srov. i Stepanov (2008); k etnogenezi Bulharů srov. Georgiev (1981), Menges (1989), Pohl (2008f). Nejdůležitější literaturu k Protobulharům uvádějí Curta - Kovalev (2008, 464-472).

(4) Vliv na jazyk Slovanů mohl konečně mít také jazyk Chazarů. Ti patřili zřejmě etnicky k turkickým kmenům, jejich původ se klade do oblasti Dagestánu, kde na počátku 7. století zformovali svůj stát. V polovině 7. století Chazaři získali moc nad Velkým Bulharskem a po jeho rozpadu a odchodu Bulharů k Dunaji a k Volze (viz výše) trvalou kontrolu nad jeho bývalým územím. V následujících stoletích pak chazarská říše svou moc rozšiřovala různými směry. Centrum říše se přesunulo z Dagestánu na západ k dolní Volze. Původně kočovné obyvatelstvo se začalo usazovat a vznikla tzv. saltovo-majacká archeologická kultura, zřejmě etnicky smíšená. Chazarská říše se rozpadla na konci 10. století pod náparem Pečeněhů a Rusů. Pokud jde o styk Chazarů se Slovaný, lze jej předpokládat v rámci severnějšího, lesostepního pásma saltovo-majacké kultury. Počítá se s tím, že do této oblasti pronikali nositelé peňkovské kultury, tedy Slované. Pro pozdní dobu chazarské říše je dosvědčena slovanská přítomnost i v hlavních chazarských centrech a předpokládá se, že styky byly zpočátku přátelské. Nakonec však měla rozhodující vliv na rozpad říše Kyjevská Rus, která chazarský stát rozvrátila. V každém případě platí, že možný chazarský vliv na praslovanštinu se může týkat pouze východních Slovanů; tematizován je pouze sporadickými zmínkami o Chazarech bez bližších podrobností.

K Chazarům viz nověji Téra (2006), Golden - Ben-Shammai - Róna-Tas (2007), literaturu k nim uvádějí Curta - Kovalev (2008, 472-474).

Jazyky

Pokud jde o konkrétní altajské jazyky, s nimiž mohla být praslovanština v kontaktu, myslet je možno na jazyky všech altajských etnik, která jsme si představili výše. Problémem je, že jsou tyto jazyky doloženy velmi málo,

nebo dokonce vůbec. Mnohdy také není jasné, ke které ze tří základních altajských větví ten který jazyk příslušel: zda k jazykům mongolským, turkickým, nebo tunguzo-mandžuským, a nakonec vlastně ani to, zda se jednalo o samostatné jazyky, které se od sebe výrazněji lišily. Například Parzymies (1994) používá pro jazyk Hunů, Avarů a Bulharů zastřešující název protobulharský jazyk.

(1) Obtížná je situace s interpretací jazyka evropských Hunů. Z něj se nezachovaly žádné samostatné texty, a tak na něj můžeme usuzovat pouze z několika slov, většinou etnonym a osobních jmen. Některá umožňují turkickou interpretaci, jiná jsou však sporná a mohou být altajská, kavkazská, indoevropská (íránská) či jiná. Jak shrnuje Benzing (1959, 687), lze je bohužel vykládat „jenach Wunsch und Laune“. Pritsak (1954, 246–249) razí zásadu vycházet primárně z apelativ. Kloní se k názoru, že hunština tvoří spolu s protobulharštinou samostatnou větev altajských jazyků, představující přechod mezi jazyky mongolskými a turkickými (srov. i Pritsak 1982 a také Poppe 1965). Dnes je tento názor spíše odmítán (srov. Erdal 2007, 77–78).

(2) Z jazyka Avarů se nezachovalo žádné přímé svědectví. Izolované informace o něm lze získat pouze nepřímo, z předpokládaných stop, které zanechal v jiných jazycích. Mimo slovanštinu, což je téma kapitoly o altajských lexikálních vlivech (viz níže), je možno vycházet především z maďarštiny. Tuto tematiku naposledy zpracoval Szelp (2010), který také u některých avarských výpůjček v maďarštině předpokládá slovanské prostřednictví.⁴⁷

Vzhledem k fragmentárním dokladům jazyka Avarů je obtížné usuzovat na jeho genetickou příslušnost k některé z dílčích altajských větví. V historii zkoumání mají zhruba vyrovnaný počet zastánců teorie o turkické příslušnosti avarštiny (k literatuře viz Pohl 1988, 415, pozn. 72) a teorie o její příslušnosti k větvi mongolské (k literatuře viz Pohl 1988, 415, pozn. 70), případně jednotliví autoři obě hlediska kombinují (k literatuře viz Chelimskij 2000a, 135).⁴⁸ Nověji rozvíjí právě Chelimskij ve svých textech teorii o tom, že zásadní roli v dochovaném avarském materiálu hrají prvky tunguzo-mandžuské.⁴⁹ Celkově pak dospívá k následujícím závěrům o jazykových vztazích v avarské říši. Dominantním, popřípadě dokonce jediným jazykem avarského kaganátu v druhé polovině 6. století byl jazyk patřící k tunguzo-mandžuské větvi altajských jazyků; počínaje druhou polovinou

47 K tématu srov. též Parzymies (1994, 29–30), Pétrin (2000, 49–57).

48 Souhrnně a s uvedením argumentů k jednotlivým názorům viz také Parzymies (1994, 93–97).

49 Autor dokonce jako tunguzo-mandžuský interpretuje i nápis v Nagy-Szentmiklós, jeden ze dvou hlavních nápisů považovaných tradičně za protobulharské (Chelimskij 2000b).

7. století a zejména pak po porážce Avarů Franky na konci století byl tento jazyk stále více vytěšňován dvěma jinými jazyky: protobulharštinou a slovanštinou; zbytky tunguzo-mandžuských Avarů se udržely ve stepních oblastech Podunají, kde se pak na konci 9. století přidružily k tam dorazivším Onogurům-Maďarům, se kterými se potom etnicky i jazykově asimilovaly (Chelimskij 2003, 2, srov. i Chelimskij 2004).

(3) O něco lepší je doloženost jazyka dunajských Bulharů. Zachované doklady tohoto jazyka jsou dvojího druhu: nápisy a seznam jmen. Protobulharské nápisy se zachovaly především na severovýchodě dnešního Bulharska. Pověštinou jsou napsány abecedou a jazykem je řečtina, tyto texty ovšem obsahují protobulharská jména, tituly a několik dalších apelativ. Pouze dva abecedické nápisy jsou zřejmě kompletně v protobulharštině. Kromě toho se dochovalo ještě několik protobulharských nápisů v písmu, které se tradičně označuje jako runové; jejich interpretace je obtížná. Souhrnně a s komentářem vydal protobulharské nápisy Beševliev (1963). Seznam jmen, tzv. Fürstenliste, je památka vzniklá zřejmě v 8. století, dochovaná ve třech cyrilských rukopisech z 15. a 16. století. Je zde uvedeno 13 jmen bulharských vládců, u každého je dále rozvedeno, jak dlouho vládl a z jakého rodu pocházel. Kromě oněch 13 vlastních jmen tak památka přináší ještě několik dalších výrazů z protobulharštiny, zejména řadové číslovky a názvy zvířat (užívaných zřejmě k dataci konkrétních období dvanáctičlenného časového cyklu). Památku vydal spolu s obsáhlým komentářem a kritickým rozбором jejích dosavadních výkladů Pritsak (1955); srov. k nim dále například Benzing (1959, 688–689). Dunajská bulharština vymírá v Bulharsku zřejmě nejpozději ve 12. století (Beševliev 1981, 327), spíše však již v 9. století (Schwarz – Blažek 2011, 36). Nejspíše je třeba ji řadit mezi turkické jazyky. Často se pomýšlí na užší příbuzenství s jazykem Hunů (viz výše). Nověji považuje Granbergová (2008) hunské a protobulharské doklady prostě za svědectví jednoho a téhož huno-bulharského jazyka. V každém případě se uznává příbuznost dunajské bulharštiny s volžskou bulharštinou, o jejíž turkické příslušnosti se v zásadě nepochybuje.

Jazyk volžských Bulharů je doložen zejména náhrobními nápisy ze 13. a 14. století, psanými arabským písmem, a představuje tak středoturkický jazyk (srov. k němu stručně například Benzing 1959, 691–695, Haarmann 2002c, monograficky Erdal 1993). Kromě doložených nápisů vypovídají o charakteru volžské bulharštiny také výpůjčky z ní v ugrofinských jazycích (pro literaturu viz Parzymies 1994, 30). Za pokračování volžské bulharštiny se většinou považuje současná čuvaština. Její využití pro jazykovou komparaci ovšem ztěžuje fakt, že v jejím vývoji hrál zřejmě podstat-

nou roli kontakt s jinými jazyky, zejména ugrofinskými (srov. Parzymies 1994, 39–42 s další literaturou).

(4) Jazyk Chazarů je doložen pouze ze sekundárních pramenů v podobě jmen kmenů, vládců a toponym v arabských a byzantských textech. Chazarština se souhlasně řadí mezi turkické jazyky, nejasnosti jsou pouze v tom, zda je možno ji zařadit úžeji do stejné dílčí větve s protobulharštinou. Základní literaturou k chazarštině je Golden (1980), nověji shrnuje stav bádání Erdal (2007).

Ze všech uvedených jazyků lze vycházet při zvažování vlastností předpokládaného zdrojového jazyka, jenž ovlivnil praslovanštinu. Vedle jazyků s praslovanštinou časově současných a geograficky sousedících (jazyk Hunů, dunajská bulharština, jazyk Avarů) slouží k výzkumu zejména pozdější jazyky (volžská bulharština a čuvaština jakožto geneticky zřejmě nejbližší protějšky), ale také ostatní turkické, mongolské a tunguzo-mandžuské jazyky (přehledově a s ukázáním různosti jejich klasifikací viz Schwarz – Blažek 2010, 2011, 2012). Vycházet je pak samozřejmě možno a zapotřebí také z rekonstruovaných starších stavů jednotlivých větví altajských jazyků, popřípadě ze stadia protoaltajského. Vzhledem k malé doloženosti jazyků přímo kontaktujících s praslovanštinou se skutečně v praxi většinou vychází z jiných altajských jazyků nebo rekonstruovaných dílčích prajazykových stadií. Nejbližší k předpokládanému stavu v jazycích Avarů, Hunů a Bulharů má zřejmě staroturkický jazyk jenisejsko-orchonských runových nápisů z 6.–8. století, doložených v dnešním severním Mongolsku a na jižní Sibiři. Právě jeho stav užívá k výkladům o možných altajských vlivech na praslovanštinu Galton, jehož koncepci podrobně rozebíráme níže na str. 331–336. K srovnávací gramatice altajských jazyků viz Poppe (1960); nejlepšími úvody do altajistiky jsou Ramstedt (1957) a Poppe (1965), nověji viz Rachewiltz – Rybatzki (2010).

Lexikální vlivy

Z toho, co bylo uvedeno výše o nejasnostech stran příslušnosti jednotlivých altajských jazyků, je zjevné, že i posouzení míry lexikálních vlivů toho kterého jazyka je obtížné: protože jednotliví autoři klasifikují jednotlivé altajské jazyky, respektive dochovaný materiál různě, předpokládají pak různou míru těch kterých vlivů na slovanštinu. Příkladem je Menges, který v řadě svých etymologických příspěvků snáší poměrně obsáhlý materiál, ale nevyjadřuje se přesně k tomu, který altajský jazyk byl nejpravděpodobněji přímým dárcem konkrétního slova (Menges 1944, 1954, 1954–1955,

1959, 1961). V jednom ze svých pozdních textů se ale nakonec k poměru výpůjček z jednotlivých altajských jazyků vyjadřuje: protože jazyk Avarů považuje za mongolský, uznává nakonec pouze 4 praslovanská slova jako výpůjčky z avarštiny; naopak protobulharských, a tedy turkických výpůjček předpokládá velké množství (Menges 1989, 126, 127, 136). Jinak postupuje Gołąb (1992, 400–414), který rozebírá 18 altajských výpůjček v praslovanštině (a naopak 11 slovanských výpůjček v altajských jazycích). Zabývá se přitom materiálem, který označuje za hunský a avarský a datuje ho do let 370–670. Naopak programově se nezabývá podle něj mladšími výpůjčkami protobulharskými. Co do jazykového označení, ale nikoli co do pojednávaného materiálu s tím kontrastuje nejnovější třídění, které představila Granbergová (2008, 2009; srov. už starší autorčiny texty: Deleva 1996, 1997, 2000). Autorka chápe už nejstarší altajské výpůjčky jako bulharské, hovoří spojitě o huno-bulharském jazyku. Nejstarší vrstvu výpůjček řadí do doby před rozpadem praslovanštiny na západní, východní a jižní větve, k čemuž podle autorky došlo v 6. století. Do této první vrstvy zařazuje 13 výpůjček. Druhá vrstva obsahuje podle autorky slova, která byla přejata v 6. století či v první polovině 7. století. Jde o 26 jednotek. Přitom kritériem k zařazení do jedné či druhé skupiny je doložení slova ve slovanských jazycích: v první skupině jsou slova doložená ve všech slovanských jazycích, ve druhé slova doložená pouze v jedné či dvou větvích. Vidíme tedy, že Gołąb i Granbergová se zabývají stejným časovým obdobím, ale materiál označují odlišnými názvy. Altajské lexikální vlivy na praslovanštinu se v poslední době těší zájmu ještě dalších dvou autorů, přičemž práce každého z nich obohacuje zkoumání této problematiky pokaždé v jiném aspektu. Hlavním přínosem Stachowského (2005) je vlastní etymologická analýza jednotlivých lexémů, přičemž v několika případech autor dospívá k závěru, že domněnka o altajském původu slovanského slova není pravděpodobná; koriguje především vývody Gołąbovy a kromě toho nabízí i zcela nové etymologie. Dybo (2010 = 2011) se pak zaměřuje na otázku fonologické adaptace altajských hlásek v praslovanských přejímkách, tedy na to, jakými slovanskými hláskami byly substituovány jednotlivé hlásky altajské.

Fonologické a gramatické vlivy

Výše u lexikálních vlivů konstatovaný problém v určení konkrétního zdrojového altajského jazyka platí ještě více v případě vlivů na strukturních rovinách. Altajské jazyky se v těch rysech, kterými mohly ovlivnit praslovanštinu, vlastně úplně shodují. Nejspíše tak je třeba se při průzkumu

tohoto kontaktového působení spokojit prostě s termínem altajské vlivy (srov. Galton 1997a, 25, Stadnik 2001, 178). Zvažování altajských vlivů na praslovanštinu je už celkem pevnou součástí přemýšlení o tom, jak pronikavě se praslovanský systém změnil ve stoletích, kdy probíhala slovanská expanze. Viděli jsme už výše, že ho ve velké míře uznává Shevelov (1964), který sem řadí změny vedoucí k intrasylabické harmonii (první palatalizace velár, delabializace zaokrouhlených vokálů) a změny představující náběh k harmonii slovní (třetí palatalizace velár, asimilace vokálů uvnitř slova v konkrétních lexémech či skupinách lexémů). Kromě toho zvažuje altajský vliv i u dalších změn, jako *dž > ž*, monoftongizace *u*-ových diftongů, delabializace *ū > y* a vznik jerů z krátkého *ū* a *ī*. Za jakési zakladatele tohoto směru bádání ovšem bývají považováni Trubeckoj a Jakobson. Zatímco u prvního jde o koncept „turánských“ vlivů na Slovany, zejména Slovany východní, přičemž se tematizují především široce kulturní vazby, Jakobson (1931) tento koncept doplňuje lingvistickou analýzou, týkající se rozšíření korelace palatalizovanost : nepalatalizovanost u konsonantů v jazycích tzv. eurasijského jazykového svazu. Zkoumání altajských vlivů na praslovanštinu v oblasti fonologie a gramatiky je výrazným tématem u pěti dalších autorů. Částečně přitom jde o určitou vývojovou řadu prací, a tak je představíme postupně s poukázáním na principy, kterých se jednotliví autoři drží.

Altajista **Menges** je znám především z průzkumu altajských lexikálních výpůjček v praslovanštině (viz výše), ale kromě toho je také autorem několika důležitých příspěvků k možným vlivům strukturním. Upozornil na ně okrajově už v raném příspěvku (Menges 1945, 189) a především jim pak věnoval tři delší texty (Menges 1958, 1983, 1990); řadu probíraných jevů dále autor tematizoval v recenzi Georgievovy monografie o substrátových vlivech v bulharštině (srov. Georgiev 1958, Menges 1960).

Menges předpokládá velmi dávné styky Slovanů s Altajci. Je zastánce užší genetické příbuznosti indoevropských a altajských jazyků (a také jazyků uralských), přičemž ve svém nejmladším textu už se pohybuje v rámci nostratické teorie, předpokládá původní sousedství jejich prajazyků a v rámci něho tak i sousedství – řekli bychom – jakýchsi Protoslovanů s Altajci v oblasti jihoruských stepí severně od Černého a Kaspického moře. K přerušení těchto kontaktů došlo podle autora následkem rozchodu jednotlivých dílčích nostratických větví (altajské na východ, indoevropské na západ, uralské na sever) a po vzniku dílčích indoevropských prajazyků, kdy byli Slované od Altajců odděleni zejména indoíránskými kmeny. K obnovení kontaktu Slovanů s altajskými etniky dochází pak až v prvních stoletích našeho letopočtu, kdy se altajská etnika začínají pod čínským

tlakem z východu posouvat na západ zpět do jihoruských stepí, na území zanikajících Skythů. Shrňme, že autor tedy počítá s dávným dlouhodobým kontaktem, přerušným pak asi na dvě tisíciletí a znovu obnoveným v prvních stoletích po Kristu.

Altajskému vlivu připisuje autor řadu praslovanských fonologických a gramatických změn. Ve fonologii jsou to především změny, které lze vztáhnout k zastřešující tendenci po slabičné harmonii: 1) vznik korelace palatalizovanosti, tedy existence dvou variant každého konsonantu v závislosti na vokálním okolí: palatalizovaná varianta před předním/palatláním vokálem, nepalatalizovaná před zadním/velárním vokálem, 2) palatalizace, tedy změny velár před předním vokálem, 3) přehlásky zadních vokálů $y > i$ a $o > e$ s důsledky v morfologickém systému. Dále sem autor řadí – mimochodem v polemice s Trubeckým – ještě obousměrné přehlásky jerů v závislosti na charakteru vokálu následující slabiky, které jsou doloženy ve staroslověnětině (*дъвѣ > двѣ*, *мъгла > мѣгла*). A konečně sem Menges přiřazuje ještě dva jihoslovanské jevy: 1) devalarizaci $\gamma > i$, 2) vývoj praslovanského $\bar{e} > \bar{e} > ja$ v části bulharských dialektů, což je zajímavé zejména proto, že Georgiev (1977, 255–260) tento jev vykládá jako vliv thrácký (srov. výše, str. 294). Na rozdíl od Georgieva Menges ukazuje, že tento jev je vázán právě na charakter vokálu v následující slabice (pokud je tento vokál palatlání, zůstává jať *e*-ovým). V recenzi na hlavní Georgievovu práci k tomuto jevu (Georgiev 1958) dospěl ovšem Menges k jakémusi kompromisnímu stanovisku (Menges 1960, 108): nejprve mohl působit substrát thrácký, a to na způsob samotného ustavení rozdílu v střídnicích za \bar{e} v podobě \bar{e} na jedné straně a *ja* na straně druhé; později pak mohla být pod altajským vlivem tato variantnost využita distribučně, tj. podle pravidel slabičné harmonie.

Kromě uvedených synharmonických jevů dále Menges vykládá jako altajský vliv i spirantizaci $g > \gamma$ a zánik konsonantů v konsonantických trsech v souvislosti se zákonem otevřených slabik. V tomto posledním případě zvažuje i vliv uralský.

Podobně silný altajský vliv předpokládá Menges také v gramatice, a to v oblasti jmenné i slovesné. U jména sem řadí zejména vznik složené deklinace adjektiv v praslovanštině, pro kterou vidí jako zdroj vyjadřování posesivity v altajských jazycích pomocí zájmena třetí osoby. Viděli jsme už výše, že vznik složené deklinace adjektiv se vykládá také jako výsledek íránského a popřípadě i germánského vlivu. Altajskému vlivu autor připisuje také některé okrajové slovtvorné rysy. Je to tvoření plurálu u příbuzenských termínů pomocí kolektivních sufixů, typu *brat'ja*, *kumov'ja* (zde dokonce Menges zvažuje starobylý, už nostratický původ jevu, tj. společné

altajsko-slovanské dědictví!), dále ústup flexivního stupňování adjektiv a přejetí altajského sufixu *-or* pro vyjadřování druhových číslovek (*numeralia collectiva*).

V oblasti slovesa vykládá Menges altajským vlivem řadu jevů morfosyntaktických, mohli bychom říci, že téměř vše, čím se slovanština výrazně odlišila od svého indoevropského východiska. Je to především ztráta některých gramémů řady gramatických kategorií a s tím související zvýraznění role některých elementů. Autor sem řadí tyto jevy: 1) rod: ztráta původního media a pasiva a jejich nové vyjadřování pomocí participií ve složených konstrukcích (kondicionál) a pomocí reflexivního zájmena *se*, 2) způsob: ztráta konjunktivu a přehodnocení optativu v imperativ a s tím související zánik původního indoevropského relativa a také mnoha spojek, v souvislosti s celkovým ústupem subordinace v praslovanské skladbě, 3) vznik vidu jako centrální gramatické kategorie slovesného systému na úkor časových významů. Celkově autor jako altajský vliv vykládá výrazný ústup finitních forem v praslovanštině a zvýraznění role nominálních forem slovesa (participia ve složených paradigmatech, ztráta kopuly v predikátu a vznik čistě nominálního predikátu).

Co do poměru jednotlivých vlivů dospívá autor k názoru, že nejsilnější jsou v lexiku a fonologii, méně silné v gramatice, zde ovšem silnější v subsystému slovesném.

Menges spadá celkem jednoznačně do konvencionalistického paradigmatu. Je přívržencem nostratické teorie, a tedy uplatňování rodokmenové teorie co možná nehlouběji do minulosti. Přesto je zároveň ochoten uznávat poměrně silné kontaktové působení jazyka na jazyk, aniž by ovšem přitom přesněji charakterizoval, jak konkrétně takové působení chápe. U některých jevů naznačuje už možný starý původ z dob jím předpokládaného dávného kontaktu Protoslovanů s Altajci. Zde však nikdy neužívá pojmy jako konvergence či jazykový svaz, k nimž se obvykle badatelé uchylují, chtějí-li naznačit, že v minulosti se jazykové jevy mohly šířit nejenom jako genetické dědictví, ale také difúzně. Rovněž také Menges nikdy nespécifikuje vnější vztahy mluvčích kontaktujících jazyků (sociolingvistické faktory), konstatuje prostě interferenci jazykových systémů. Do konvencionalistického vnímání jazykového kontaktu zapadá také jeho převažující zdůvodňování: vysvětlení kontaktem je namísto (teprve) tehdy, když probíraný jev přijímajícího jazyka nemá dobré vysvětlení z vnitřních příčin jeho systému, tj. nejde-li dobře vysvětlit jako výsledek „přirozeného“ domácího vývoje. Za hlavní autorův přínos je třeba považovat komplexní pohled na věc. Na rozdíl od jiných autorů soustředěných často jen na dílčí jazykové

roviny probírá Menges celý jazykový systém. Důležité jsou také jeho úvahy o možném ugrofinském vlivu na praslovanštinu u některých z probíraných jevů (o tom více níže, str. 363).

Úvahy nad altajským vlivem ve fonologii a gramatice praslovanštiny se vyskytují také v několika pracích, jejichž autorem je **Schelesnik**. Jedná se především o text sumarizující celé toto téma (Schelesnik 1975) a dále o dva pozdní texty zaměřené v prvním případě na obecnější téma vývoje praslovanštiny (Schelesnik 1991a) a v druhém případě naopak na téma dílčí, a to vývoj praslovanského slovesného systému (Schelesnik 1991b). Autor přijímá originální Žuravlevovu teorii „skupinových fonémů“, podle které jako základní, dále nedělitelná fonologická jednotka fungovaly v praslovanštině nikoli jednotlivé konsonanty a vokály, ale jejich spojení, tedy vlastně celá slabika (sumárně k této teorii s přetištěním hlavních textů viz nejnověji Žuravlev 2007, tam viz další literaturu). V této teorii se pak skutečnost výlučné kompatibility palatalizovaných konsonantů s předními vokály a nepalatalizovaných konsonantů se zadními vokály v praslovanštině rozepisuje následujícím způsobem:

$$C + 'V > C'V > 'C\bar{V}$$

$$C + {}^{\circ}V > C^{\circ}V > {}^{\circ}C\bar{V}$$

K vývoji naznačenému uvedenými vzorci lze pak vztáhnout několik různých hláskových změn, jednak starších, představujících vlastně první popud k vytvoření tohoto stavu (sem patří první palatalizace velár), jednak a především novějších, znamenajících vlastně rozvedení tohoto principu a jeho další následky (sem spadá druhá palatalizace velár, palatalizace alveolár, delabializace zaokrouhlených vokálů (přehlásky vokálů), třetí palatalizace velár, redukce krátkých vokálů v jery a jejich následný zánik, delabializace $\bar{u} > \gamma$). Schelesnik ve svém textu zřejmě hodně vycházel z názorů vyslovených Shevelovem (na některých místech dokonce nacházíme téměř přesný překlad Shevelovových anglických formulací do Schelesnikovy němčiny!). Lze tak říci, že Shevelovovy názory o altajském vlivu, postrádající – jak už uvedeno výše, str. 212–213 – pevnější metodologickou oporu, ukotvuje Schelesnik do rámce Žuravlevovy teorie; ta je ovšem jinak obecně k možnosti přijetí kontaktového původu probíraných jevů spíše rezervovaná, respektive zdráhá se vyslovit jakýkoli závěr o nejpůvodnějších příčinách těchto změn (srov. Žuravlev 2007, 76). Ve svých pozdních textech pak Schelesnik přidává k uvedeným fonologickým jevům ještě možný altajský vliv morfologický, a to vznik kategorie vidu (Schelesnik 1991b, k vnějšímu vlivu viz zejména str. 33). Obojí tematiku pak spojuje a opakuje Schelesnik (1991a, 16–18).

Pokud jde o Schelesnikerův postoj k otázce poměru vnitřních a vnějších příčin hláskových změn, zdá se, že autor počítá s jejich souhrou, přičemž vnější faktory mohou uspíšit v jazyce už přítomné tendence a ovlivnit jejich konkrétní podobu a konečný výsledek („Wir haben im Slavischen in diesem Falle also mit starken äußeren Einflußfaktoren zu rechnen, welche vorhandene innersprachliche Ansätze förderten und ihren Entwicklungsverlauf in eine bestimmte Richtung lenkten“ – Schelesniker 1975, 240). Nejspíše bychom tak mohli jeho přístup charakterizovat jako opatrně revizionistický. Zajímavé ovšem je, že ve svých starších textech zaměřených na jevy dosti často vykládané kontaktem autor vnější vlivy vůbec nezvažuje (srov. Schelesniker 1959 k vidu, Schelesniker 1964 k vývoji pádů).

Výrazným zastáncem silných altajských vlivů na praslovanštinu byl **Novák**. Ten svou koncepci kromě okrajových zmínek v monografiích zacílených na nejstarší vývoj slovenštiny (Novák 1935, 1980) představil nejjasněji v pozdním časopiseckém příspěvku (Novák 1984). Svůj výklad začíná autor vymezením se vůči jistým tradičním předsudkům uplatňujícím se při zkoumání etnogeneze Slovanů a vzniku jejich jazyka. Těmito předsudky jsou především 1) představa kulturní superiority Evropy nad Asií, 2) představa etnické jednodlosti nejstarších uskupení vystupujících pod konkrétním jménem, 3) představa náhodnosti a bezcílnosti tlaku asijských kočovných etnik směrem na západ. Autor naopak ukazuje, že se asijská etnika řídila pevně zakotvenými kulturními vzorci a jednala podle určitých plánů a že obecně docházelo v prvním tisíciletí před Kristem i po Kristu k silnému etnickému míšení. Co do názoru na kočovná etnika se Novákovy vývoody velmi podobají Pritsakovým interpretacím (srov. k nim podrobněji výše, str. 51–55), není však jasné, zda je pilotní Pritsakův text z roku 1983 přímo inspiroval; Nováková stať je totiž jakýmsi programním nástinem a je téměř prosta odkazů na sekundární literaturu. V každém případě Novák počítá s promyšleným budováním a vnitřní strukturací nomádských říší (byť neužívá Pritsakův pojem *pax* ani rozlišení na jeho vnitřní a vnější zónu) a s cíleným obsazováním území podle důležitosti zejména obchodních cest při velkých vodních tocích. Na základě uvedených vymezení představuje Novák následující hypotézu o etnogenezi Slovanů a vzniku praslovanštiny:

Praslovanština původně představovala okrajový dialekt baltoslovanského nářečního kontinua, lokalizovaného v povodí Dněpru, a to jeho jihovýchodní část. Budoucí Slovanův autor ztotožňuje s Herodotovými Skythy-oráči a Skythy-rolníky. Ve stoletích kolem přelomu letopočtu se v severním Černomoří odehrává řada procesů etnického i jazykového míšení, protože

se na toto území dostávají po Skythech Sarmaté, později z Povolí přišedší Gótové a nakonec a především z východu se tlačící Hunové a po nich Avari. Těchto procesů se účastní i Slované a jejich jazyk – autor předpokládá superstrátové působení íránské, po příchodu Gótů působení germánské a po ovládnutí Skythů a Sarmatů Huny a po příchodu Avarů působení mongolsko-íránské či mongolské, popřípadě turkické. Typickým způsobem jednání říší kočovných etnik vůči etnikům žijícím usedlým způsobem života bylo jednak využívání jejich výtvarů (výroba, zemědělství), přičemž při kontaktu docházelo i k zevšeobecnění „orientálnější sexuální hypertrofie“ s „hojnou promiskuitou novopříšlého obyvatelstva so starým“ (Novák 1984, 216), jednak nucené přesídlování, respektive donucování usedlého obyvatelstva k spoluúčasti na vojenských výpravách. Z první skutečnosti vysvětluje Novák rychlý početní nárůst Slovanů, z druhé pak to, jak se dostali na západ. Nešlo podle něj o postupné pronikání s pomalým prosazováním zemědělství zpoza Karpat (Niederleho koncept), ale o rychlé přesuny pod vedením kočovných etnik. Dělo se tak v několika vlnách (hunský vpád na Balkán a dále do Evropy v 5. století, avarský vpád stejným směrem v 6. století a nakonec příchod Bulharů v 7. století). Součástí všech těchto tažení mělo být kromě germánského i slovanské obyvatelstvo. Autor ovšem předpokládá i zpětné či další přesuny slovanského obyvatelstva, když se kočovná etnika pod vlivem historických událostí vracela zase zpět (ústup Hunů po Attilově smrti z Karpatské kotliny zpět do dolního Podunají apod.) nebo zamířila novým směrem (další osud Avarů po porážce Karlem Velikým popisuje jako odchod přes Karpaty na severovýchod, kde se pak měli „Avaroslované“ účastnit vzniku prvních východoslovanských státních útvarů). Největší roli mezi kočovnými etniky přisuzuje Novák Avarům a existenci avarského kaganátu s centrem v Panonii. V podstatě mělo jít o převážně slovanský stát s vládnoucí vrstvou Avarů. Slovanské obyvatelstvo násilně sem přivedené Avary se časem začalo na okrajích říše částečně osamostatňovat (Sámova říše, Bílé Srbsko, Bílé Chorvatsko). Panonii chápe autor jako druhou slovanskou pravlast, z níž se měli dále šířit, což odpovídá popisu v Povesti vremennych let (srov. stejný výklad u Nicholsové, viz výše, str. 58–60).

Pokud jde o působení altajských jazyků na praslovanštinu, užívá Novák výraz „mongolizácia“ praslovanštiny, poněvadž tento vliv považuje za velmi silný, mající za následek celkovou typologickou proměnu praslovanštiny. Takto však vykládá pouze změny hláskoslovné, zatímco silnější mongolský vliv v oblasti lexika a gramatiky nepředpokládá. Touto mongolizací se praslovanština jednak negativně vymezila vůči baltštině, jednak pozitivně zařadila do formujícího se eurasijského svazu (Novák byl

zastáncem tohoto konceptu rozvíjeného Trubeckým a Jakobsonem – srov. Novák 1939–1940a, 1939–1940b). K hlavním změnám podle autora došlo už v prvních fázích kontaktu, tedy v jihoruských stepích. Patří sem především vznik slabičné měkkostní korelace, dále pak zánik koncových souhlásek slova, zjednodušení konsonantických skupin uvnitř slova, vznik protetických konsonantů a intonační změny. Další změny pak probíhaly v druhé slovanské pravlasti, tedy v rámci soužití Slovanů s Avary v avarském kaganátu, popřípadě také v průběhu přesunů mezi oběma pravlastmi jedním či druhým směrem. Zde je důležité, že autor pojímá situaci v prostoru střední Evropy komplexněji a řadu změn chápe nikoli jako jednostranné působení jazyka Avarů na praslovanštinu, ale jako konvergenci, na níž měly účast i jiné jazyky, a to řecká koiné, lidová latina a snad i stará horní němčina. Vychází přitom z předpokladu, že vládnoucí vrstvy byly obvykle dvoujazyčné, případně ovládaly větší množství jazyků. Konvergenčními změnami tohoto období jsou podle Nováka všechny tři palatalizace velár, palatalizace alveolár, změny skupiny *kt* a spirantizace $g > \gamma$. Ze zmíněných změn se Novák detailněji zabýval pouze spirantizací, a to už ve svém starším textu (Novák 1939–1940b). Podle autora se *g* změnilo na frikativu γ pod vlivem mongolských jazyků všeobecně v celé praslovanštině (většina zastánců interního vysvětlení změny i Abajev vysvětlují ji íránským vlivem (viz výše, str. 275) ji považuje spíše za samostatný jev v jednotlivých slovanských jazycích). Toto γ pak zůstalo v jihoruských dialektech, všude jinde podléhalo dalším změnám, a to opět pod areálovým vlivem sousedních jazyků. Na územích, kde se γ změnilo dále na *h*, je možno předpokládat německý vliv, změna podle autora proběhla jako důsledek německé výslovnosti češtiny a ostatních západoslovanských jazyků. Jednalo by se tedy o kontaktové působení němčiny směrem na východ a změna by se šířila slovanským areálem až do západní oblasti východoslovanského území, tj. do běloruštiny a ukrajinštiny. Ve zbývajících slovanských jazycích se naopak podle Nováka frikativní γ změnilo zpátky na okluzivní *g*, a to v různých jazycích pod různým vnějším vlivem: pro (severní) ruštinu předpokládá autor vliv ugrofinský, pro jihoslovanské jazyky vliv jazyků Balkánu, především vliv románský; bez vysvětlení ovšem ponechal autor situaci v dolní lužické srbštině, polštině, kašubštině a pomořanské slovinštině.⁵⁰

V Novákově koncepci je možno vidět náběhy k revolučnímu pojetí. Autor kupříkladu oceňuje marrismus, který podle něj záslužně relativizoval jednostrannou představu o jazykové divergenci a upozornil na důležitou

50 K diskusi tohoto pojetí viz Boček (v tisku).

roli kontaktu v jazykovém vývoji (Novák 1984, 213). Jiným revolučním náznakem u Nováka je, že svou koncepci sám prezentuje jako převratnou (Novák 1984, 229). Myslíme však, že to platí především pro jeho výklady historické. U nich je typicky revoluční snaha řešit novou koncepcí velké množství jinak sporných otázek. Je to stejný epistemologický optimismus, jaký jsme výše viděli u Gvozdanovičové a její teorie o keltských vlivech na praslovanštinu. Novák například počítá se silnou avarskou složkou u prvních státních útvarů východních Slovanů (novgorodského a kyjevského), čímž se vysvětlí jejich náhlá vývojová dynamika, a například Normany interpretuje také jako jakési Kryptoavary, podnikající nájezdy na západní Evropu především jako pomstu za podunajskou porážku od Karla Velikého. V jiných výkladech je ale Novák spíše jen revizionistický. Jeho pojetí dvojí slovanské pravlasti je elegantní a umožňuje skutečně řadu věcí dobře vyložit. Tato hypotéza je umírněnější než Pritsakova představa rozšíření Slovanů na východě jejich nasazováním podél vodních toků. Novákova teorie se díky předpokladu dvojí slovanské pravlasti nemusí s problémem, jak expandovali východní Slované, potýkat tolik jako kupříkladu teorie Curtova: počítá se s tím, že část Slovanů v první pravlasti zůstala. Jednoznačně revizionistický je pak Novák ve výkladech jazykovědných. Jeho výraz mongolizace, působící na první pohled příliš radikálně, není ve skutečnosti v jeho teorii zásadní, nejedná se také vlastně o termín mající pevné místo v pojmovém aparátu teorie. V jazykovém vývoji vlastně autor uznává jak konvergenci, tak divergenci. Nezpochybňuje baltoslovanský původ praslovanštiny. Vnější mongolský vliv na praslovanský fonologický systém vedl podle autora k jakési jeho nerovnováze a ta pak byla dalšími změnami znovuustavována podle vnitřních, systémových potřeb („keď sa v nejakom smere narušila rovnováha takto ovplyvnenej jazykovej štruktúry a nastúpila reťaz zmien, ktorých spoločným menovateľom bola vnútrojazyková tendencia opätovne vyrovnat' narušenú rovnováhu, i keď už, prirodzene, nie prostým návratom k staršiemu jazykovému stavu“ (Novák 1984, 216–217). Novákův přístup je tak pěkným příkladem klasického pražsko-bratislavsko-strukturního chápání jazykového vývoje jako souhry vnějších a vnitřních činitelů a opět si na něm můžeme uvědomit, jak zkratkovité jsou různé útoky revolučních autorů typu Dixon či Brackney (viz výše, str. 254) na vágně chápaný strukturalismus. Za největší přínos Novákovy koncepce považujeme jemné rozlišení mezi přímým, „superstrátovým“ vlivem altajským na počátku kontaktu a pozdějším konvergenčním vývojem za účasti ještě dalších jazyků ve zjevně multilingvním prostředí střední Evropy (srov. Wolfram 1997, 57).

Reakce na Novákovu hypotézu jsou negativní. Zaznamenali jsme dvě. Mańczak (1992a) zpochybňoval především výklad, že na konečné zformování praslovanštiny měly zásadní význam fonologické změny. To odpovídá Mańczakovu dlouhodobému názoru, že rozhodující roli pro stanovení genetické příbuznosti jazyků a chápání jazykového vývoje mají elementy lexikální. Horálek (1983) reagoval pouze na starší Novákovy texty, v nichž ovšem nebyla jeho koncepce představena detailně. Jeho kritika se týká zejména otázky slovanské pravlasti (autor zastává tradiční niederlovský výklad). Novákův předpoklad silného altajského vlivu Horálek odmítá jako málo pravděpodobný vzhledem k absenci výraznějších vlivů lexikálních („K teorii, jež vysvětluje slovanskou měkkostní korelaci souhláskovou na základě kontaktů s orientálními jazyky neindoevropskými je třeba dodat, že proti ní mluví neexistence podobných elementů v lexikálním složení praslovanštiny“ – Horálek 1983, 177). Víme už ze současné kontaktologie, že takový názor je tradovaným omylem. Obecně je ovšem zajímavé, že Novák ani Horálek si nejsou altajských lexikálních vlivů vědomi.

Snad ze všech autorů nejvíce se na altajské vlivy na praslovanštinu soustředil **Galton**. Ten je autorem dlouhé řady dílčích příspěvků tematizujících jednotlivé praslovanské jevy, o nichž se uvažuje jako o vyvolaných kontaktem s altajskými jazyky (srov. Galton 1980, 1981, 1988a, 1988b, 1988c, 1989, 1992, 1994a, 1994b, 1994–1995, 1995, 1996a, 1996b, 1996c, 1997b). Svoje chápání altajských vlivů na praslovanštinu shrnul nakonec autor na sklonku života v monografii (Galton 1997a), která tak zároveň představuje zřejmě vůbec nejpracovitější dílo, které se vnějšími vlivy na praslovanštinu zabývá. Jedná se přitom o poměrně těžce stravitelný text. Hlavní myšlenky nejsou představeny jako kontinuální rozvíjení tématu, spíše se v průběhu toku textu znovu a znovu vynořují, opakují a opětovně obhajují, jen v některých případech s novými, přídatnými argumenty. Jakési kroužení kolem centrální myšlenky upomíná na způsob, jakým jsou budovány teoretické texty Van Coetsemovy k jazykovému kontaktu, jak jsme je představili ve 3. kapitole. I v tomto případě platí, že takto zanechaný odkaz o to více provokuje k dalšímu promýšlení.

Galton ve svých výkladech vychází ze všech podstatných starších prací k vymezenému tématu. Vyrovnává se (výrazně kriticky) především s Jakobsonovským a Trubeckovským odkazem a hojně čerpá z názorů Mengesových, Shevelovových a Novákových, které přitom staví do nových souvislostí. Především však předkládá skutečné analýzy a srovnání jazykového materiálu předpokládaného zdrojového a přijímajícího jazyka a zasazuje je do předpokládaných souvislostí sociolingvistických. Z hlediska zařazení

do myšlenkových paradigmat historickosrovnávací lingvistiky je podstatný Galtonův názor na roli vnitřních a vnějších příčin jazykové změny. Zejména v úvodní kapitole a dále pak porůznu průběžně v celé knize se autor velmi silně vymezuje vůči těm, kdo hledají příčiny jazykové změny pouze ve vnitřním nastavení systému daného jazyka (seberegulace, terapie) či v univerzálních tendencích vývoje jazyka obecně (srov. Galton 1997a, 1, 94, 109–110 a také Galton 1996a). Proti tomu chce naopak jednoznačně dávat přednost vysvětlování změny z vnějších příčin. Příčinou tak velké proměny, jakou prošla praslovanština ve druhé polovině 1. tisíciletí po Kristu, nemohlo být podle něj její vnitřní nastavení, ale naopak vnější osudy jejích mluvčích („[...] daß die Ursache eines solchen tiefgreifenden Wandels, wie er die Entstehung des Slavischen kennzeichnet, vor allem in der äußeren Geschichte seiner Träger ihre Begründung finden müssen“ – Galton 1997a, 1). Výrazné upřednostnění vnějších faktorů je revolučním rysem Galtonovy koncepce. Spíše jen revizionisticky působí autorův pohled na rodokmenovou teorii: její striktní uplatnění v podobě předpokladu jednotného baltoslovanského prajazyka není možné, tuto jednotu chápe autor spíše jako diferencující se nářeční kontinuum, jež se definitivně rozdělilo až ve 4.–5. století po Kristu (Galton 1997a, 3–4, 9). Rozhodujícím činitelem pro vydělení praslovanštiny z tohoto kontinua nebyla podle něj ani íránština,⁵¹ ani germánština, jak se často soudí (srov. o tom už porůznu výše v příslušných kapitolách), ale až kontakt s altajskými jazyky. Z nich myslí autor především na jazyk Hunů a jazyk Avarů, protože tato etnika byla podle něj se Slovaný ve zvláštních vztazích; okrajovou roli hrají u Galtona úvahy o vlivu jazyka Protobulharů (vliv se týká pouze bulharštiny, hlavně jejích východních dialektů a vývoje psl. *ě* v nich, srov. Galton 1994b, 1996c, 1997a, 32) a nenacházíme u něj žádné úvahy o vlivu jazyka Chazarů. Pokud jde o vztah Slovanů k Hunům a Avarům, vychází Galton z radikálních výkladů Jana Peiskera o tom, že Slované byli od svých nejstarších dějin střídavě podrobováni Germány a nejrůznějšími turkotatarskými kmeny (srov. Peisker 1905). Tato teorie z přelomu 19. a 20. století byla vesměs paušálně odmítnuta historiky, archeology i lingvisty, ale znovu ji nechávají promlouvat právě autoři zvažující altajský vliv na praslovanštinu na strukturních rovinách, vedle Galtona také už Novák; jak už jsme podrobně rozebrali ve 2. kapitole, výrazné místo má tento názor také v Pritsakových úvahách o vzniku praslovanštiny jako *lingua franca*.⁵²

51 Zároveň ovšem autor právě íránský vliv vidí jako velmi silný: připisuje mu satemovou změnu, retrakci *s > š > ch*, vznik *ch < ks, kh, k^ws, k^wh* (Galton 1997a, 4–8, 61–65).

52 Nejnověji k Peiskerovu odkazu s poukazem na inspirativnost jeho myšlenek srov. Blümllová – Blüml (2011).

Všichni uvedení autoři počítají s tím, že Slované byli nejprve Huny a poté Avary zcela podmaněni a nuceni bojovat ve vojsku a střežit hraniční oblasti. Galtonovi slouží takový předpoklad k přesnějšímu vymezení, jakým způsobem došlo k ovlivnění praslovanštiny altajskými jazyky ze sociolingvistického i čistě lingvistického hlediska. Praslovanské změny, které byly podle autora vyvolány vlivem altajských jazyků, jsou téměř výhradně hláskové. V oblasti konsonantismu diskutuje autor první palatalizaci velár (zejména Galton 1997a, 65–79), druhou palatalizaci velár (zejména Galton 1997a, 79–80), třetí palatalizaci velár (zejména Galton 1997a, 59, 87, 90–96), spirantizaci $g > \gamma$ (Galton 1997a, 9, 98–99) a změnu $w > v$ (Galton 1997a, 85–86); v oblasti vokalismusu potom monoftongizaci diftongů (Galton 1997a, 79–80, 117–118, 123–125, 132), tendenci k otevřeným slabikám (Galton 1997a, 118–122), změnu $\bar{u} > \gamma$ (~ alt. \bar{i} (= \bar{i}) – Galton 1997a, 140–142) a vznik jerů (~ altajský redukovaný vokál \bar{a} – Galton 1997a, 141–144). U obou subsystémů se Galton soustředí především na jeden problém.

V případě konsonantismu jsou to palatalizační změny. Zde se Galton staví velmi kriticky k jakobsonovské linii úvah v historické slavistice, předpokládající rozvinutí slabičného synharmonismu v praslovanštině pod vlivem stejného jevu v altajských jazycích. Galton přímo zpochybňuje existenci slabičného synharmonismu v praslovanštině – korelace palatalizovanosti/nepalatalizovanosti v konsonantickém systému je podle něj až mladší záležitost⁵³ a „synharmonismus“ nabývá zcela jiné podoby oproti stavu v altajských jazycích. Galton především dosti přesvědčivě ukazuje, že v altajských jazycích je základním principem zvukové výstavby slova nikoli synharmonismus slabičný (spojování předních vokálů pouze s palatalizovanými konsonanty a zadních vokálů pouze s konsonanty nepalatalizovanými), ale synharmonismus slovní, tedy vokální harmonie.⁵⁴ Ta spočívá v kombinovatelnosti pouze vokálů přední řady ve slabikách jednoho a téhož slova, nebo pouze vokálů zadní řady ve slabikách jednoho a téhož slova, přičemž o tom, zda budou v daném slově vokály přední nebo zadní, rozhoduje kvalita kořenového vokálu, jíž se přízpůsobují vokály afixů. Podstatné je,

53 Zde vystupuje proti Jakobsonovi a jeho termínu *slogovoj synharmonizm* a mimo jiné také ukazuje, že van Wijk, jehož text z roku 1941 je velmi často udáván jako základní pro úvahy o slabičném synharmonismu, se ve skutečnosti stavěl proti němu (Galton 1997a, 55, 154–155); z novějších zastánců slabičného synharmonismu v praslovanštině kritizuje Galton zejména Žuravleva a jeho teorii skupinových fonémů (Galton 1997a, 154). Staví se ovšem také proti Kuryłowiczově dataci korelace palatalizovanosti u konsonantů do už baltoslovanského stadia (Galton 1997a, 67).

54 Zmiňuje také, že v řadě prací se tyto dva velmi odlišné jevy mnohdy neoprávněně ztotožňují, respektive terminologicky nerozlišují (srov. Galton 1997a, 49).

že vokální harmonie v altajských jazycích je fonologická a výrazně propojená s morfologií jazyka (každý afix má typicky dva morfonémy – variantu s předním vokálem a variantu se zadním vokálem, přičemž tyto dva vokály jsou samostatnými fonémy – a vokální harmonie slouží morfologickým potřebám jazyka aglutinačního typu – navazuje afix těsněji na kořen). Teprve jako jakýsi přídatný a pouze alofonický jev se v altajských jazycích vyskytuje synharmonismus slabičný, spočívající v připodobňování se konsonantů vokálu téže slabiky co do přítomnosti/nepřítomnosti rysu palatalizovanost: ve slabikách s předním vokálem získává konsonant (nefonologický!) rys palatalizovanosti. S takovým stavem ve zdrojovém jazyce se podle autora přijímající jazyk, praslovanština, vypořádal tak, že jej nepřejal ve stejné podobě, ale výrazně si jej upravil. Vokální harmonie zavedena nebyla (odporuje to totiž zachovanému flexivnímu rázu jazyka zděděnému z indoevropštiny), jediným jejím náznakem je třetí palatalizace velár (progresivní ovlivnění konsonantu vokálem předchozí slabiky). Slabičná harmonie byla pouze napodobena: protože neexistoval v praslovanštině protiklad palatalizovaných a nepalatalizovaných konsonantů, pokročilo se dokonce k silnějšímu ovlivnění konsonantu následujícím vokálem téže slabiky: konsonant nezískal pouze rys palatalizovanosti, ale přímo se proměnil v palatálu. Takový vývoj byl navíc usnadněn i existencí kvalitativně stejných palatál v altajských jazycích, byť vyskytujících se v jiné fonotaktické distribuci (Galton 1997a, 151). Přídatným argumentem pro zdůvodnění altajského vlivu na praslovanské palatalizace velár je autorovi také jejich datace ve spojitosti s mírou jejich provedení, tj. s územním rozšířením a mírou pravidelnosti: první palatalizace je nejstarší a nemá výjimky, s později slábnoucím altajským vlivem ubývá jednotnosti ve výsledcích (druhá palatalizace), pravidelnosti a vůbec provedení (třetí palatalizace); nejvíce byla palatalizace provedena na jihu (zejména v dokladech ze severořeckého území), nejméně či vůbec na severozápadu Ruska.⁵⁵ Autor zde vlastně argumentuje obdobně, jako jiní autoři argumentují například pro vliv románský (viz o tom níže, str. 349–351). V tomto ohledu je ovšem zajímavé, že Galton jasně odmítá možný současný vliv ještě jiného jazyka („[j]eder Einfluß einer dritten Sprachgruppe kann bei den drei slav. Palatalisierungen ausgeschlossen werden“ – Galton 1997a, 90), například souvislost s palatalizacemi řeckými (Galton 1997a, 69–70).

55 Absenci druhé palatalizace na tomto území vysvětluje autor tak, že právě zde již zřejmě byla vyvinuta korelace palatalizovanosti u konsonantů (a to pod ugrofinským vlivem!), a tak nebylo třeba vnější impuls dovádět do krajnosti (Galton 1997a, 101–102, 105). Autor tedy vlastně nakonec jakoby vylučuje časovou shodu palatalizací velár a vzniku korelace palatalizovanosti. Absenci třetí palatalizace velár na uvedeném území vysvětluje autor chyběním motivace (pozdější doba = slábnoucí altajský vliv).

V případě vokalizace se Galton soustředí zejména na vysvětlení tendence k otevřeným slabikám. Zde také vidí jako hlavního původce altajské jazyky, ale opět nachází překvapivé vysvětlení, když nepředpokládá přímé napodobení jevu zdrojového jazyka. Naopak, v tomto případě je podle autora motivem tendence k otevřeným slabikám v praslovanštině jakási obranná reakce před sílícím altajským vlivem. Altajské jazyky jsou typické monotoničností slabiky, praslovanština však – pro zachování svého indoevropského rázu – „potřebovala“ zachovat polytoničnost (zděděnou indoevropskou intonací) a tomu pomáhá otevření slabiky, protože na otevřené slabice se lépe projevuje variabilita suprasegmentálních rysů.⁵⁶

Lze shrnout, že v případě palatalizací velár vlastně Galton myslí na přijetí a specifické rozvedení vnějšího vlivu, zatímco v případě tendence k otevřeným slabikám je v pozadí odpor či odmítnutí vnějšího vlivu a za tím účelem rozvinutí nového jevu. Tento rozdíl v reakci na vnější vliv vysvětluje autor tak, že je dán různou mírou uvědomování si (vědomého rozpoznávání) jednotlivých druhů jazykových jevů/jednotek mluvčími: „Der große Unterschied zwischen der Nachahmung von Aussprachegewohnheiten einerseits und dem sich auf die geschilderte Art und Weise äußern den Widerstand gegen altaische Sprechweisen mag in dem verschiedenen Grad von Bewußtheit, mit welchem sprachliche Einheiten zur Kenntnis genommen werden, begründet sein – Beeinflussung von Konsonanten durch umgebende Vokale so ziemlich unbewußt, dagegen die suprasegmentalen Eigenschaften der Silbe irgendwie vorbewußt“ (Galton 1997a, 120).

Důležitým prvkem Galtonovy koncepce je kritika Jakobsonova pojetí, že pojednáváné kontaktní jevy, zejména ovšem předpokládaná existence konsonantické korelace palatalizovanosti, jsou výsledkem jazykové konvergence v rámci eurasijského jazykového svazu. Takto by bylo podle autora možno situaci vykládat, pouze pokud by se jednalo o dlouhodobý kontakt (Galton 1997a, 56) a zejména pokud by mezi konvergenčními jevy byly také jevy gramatické. Galton ovšem vliv na jiné než lexikální a fonologické roviny v zásadě odmítá, praslovanskou gramatiku se podle něj Hunové a Avaři učili dobře (například pádový systém byl podle něj v kontaktujících jazycích zhruba stejný – Galton 1997a, 139). Jediným jevem z oblasti gramatiky, u kterého nakonec Galton předpokládá altajský vliv, je vznik kategorie vidu v praslovanštině. Galton (1997b, zejména 74–75) zde opět vidí cizí vliv nikoli jako přímé převzetí rysu existujícího ve zdrojovém jazyce, ale jako

⁵⁶ Podnětné jsou také autorovy úvahy nad pojmem tendence k progresivní sonoritě slabik – to je podle něj chybný koncept, progresivní sonorita slabik není tendence, ale pouze průvodní jev tendence k otevřeným slabikám (Galton 1997a, 121).

dvoufázový proces: 1) altajské jazyky nemají kategorii vidu, ale u každého slovesa disponují větším počtem různě odvozených kmenových tříd, přičemž jedna z nich slouží k vyjadřování kategorie „extratemporalis“; při učení se praslovanštině tyto možnosti altajským mluvčím ve slovanském systému chyběly, použili však pro toto vyjádření původní **ā*-ový sufix (*pasti* versus *padati*), 2) teprve slovanští mluvčí při nápodobě této jazykové varianty vytvořili z tohoto náznaku kategoriální protiklad vidu a dále ho rozvinuli dalšími prostředky (prefixace/preverbizace).⁵⁷

Kromě jazykového svazu pak autor ještě na jiných místech odmítá pro popisovanou kontaktní situaci i pojmy substrát, adstrát a jazykové míšení (Galton 1997a, 68, 109). Je vidět, že kontakt Slovanů s altajskými jazyky viděl autor jako velmi specifický případ kontaktu jazyků. V přijímajícím jazyce se podle něj jedná o nápodobu jednotlivostí, nikoli principu vládnoucího ve zdrojovém jazyce (Galton 1997a, 74). Z pohledu současných kontaktologických teorií je zjevné, že tyto Galtonovy úvahy se týkají druhého bodu postupu při dokazování vnějšího vlivu, stanoveného v modelu Thomasonové, tj. konkrétně míry podobnosti zkoumaného jevu ve zdrojovém a přijímajícím jazyce. Galton zde zřetelně stojí na straně těch, kdo vidí jistý rozdíl mezi oběma jazyky jako v podstatě přirozenou, respektive snad dokonce nutnou skutečnost.

Celkově vidí Galton altajský vliv na praslovanštinu jako velmi silný a v závěru své knihy diskutuje Novákův termín mongolizace praslovanštiny. Co do velké míry vlivu s Novákem souhlasí, protože však není jistá příslušnost jazyků Hunů a Avarů k mongolské větvi altajských jazyků, navrhuje nakonec užívat spíše pojem altaizace („Altaisierung“) – Galton 1997a, 156.

Reakce na Galtonovu koncepci se různí. Bezprostřední ohlasy na autorovu monografii byly spíše zdrženlivé: oceněna sice byla její základní myšlenka o altajském vlivu, ale zároveň se konstatovalo, že ho vlastně pro nedostatek přímých důkazů nelze dokázat (srov. Holzer 1998, Feuillet 2001). Kladného přijetí se Galtonovi dostalo u Brackneyho (2007, 136–150) a Birnbauma (2001). Nejdůležitější je ovšem další rozvíjení těchto úvah v pracích **Stadnikové-Holzerové**. Tato autorka zatím uzavírá řadu badatelů, kteří se detailněji zabývají altajským vlivem na praslovanštinu na strukturních rovinách. V řadě textů se snaží především o metodologické upřesňování starších návrhů, zejména Jakobsonových a Galtonových. Na rozdíl od předešlých autorů se příliš nezabývá vnějšími aspekty kontaktu jazyků. Už v prvním textu k tématu autorka výslovně praví, že její výklady

57 Svůj výklad vývoje slovanského vidu představil autor monograficky, srov. Galton (1962, 1976).

„beziehen sich daher ausschließlich auf sprachliche Daten, historische und chronologische Gesichtspunkte der Hypothese werden nicht berücksichtigt“ (Stadnik 2001, 177). Autorka tedy programově omezuje svá zkoumání na faktory lingvistické. Skutečně se pak zaměřuje hlavně na porovnávání jednotlivých uvažovaných kontaktních rysů v přijímajícím a zdrojovém jazyce. Její zkoumání se tak, podobně jako tomu zčásti bylo i u Galtona, týká především druhého bodu postupu formulovaného Thomasonovou pro určování kontaktního vlivu, tedy zjištění a posouzení podobnosti zvažovaných kontaktních rysů v přijímajícím a zdrojovém jazyce. Stadniková se však na věc dívá spíše obráceně než Galton: ve svém prvním textu (Stadnik 2001) je zřetelně nakloněna uznávat kontaktní vliv jen u těch rysů, v nichž se přijímající a zdrojový jazyk zcela shodují. To podle ní platí v případě rysů zvažovaných Jakobsonem a Galtonem jenom pro dva z nich: korelaci palatalizovanosti/nepalatalizovanosti konsonantů⁵⁸ a velarizaci laterálního l. U jiných praslovanských změn, totiž u palatalizací velár a palatalizací alveolár, nelze nalézt přesný altajský protějšek. Víme, že v modelu Thomasonové se přesná shoda rysů nevyžaduje. Stadniková zjištěnou neshodu nakonec také neinterpretuje jako nepřekonatelnou překážku k uznání vlivu, ale konstatuje, že neúplná shoda snižuje pravděpodobnost kontaktní hypotézy. I obecněji je ovšem zjevné, že autorčiny výklady nejsou s výklady Galtonovými kompatibilní (uznání existence slabičného synharmonismu v praslovanštině). V dalších svých textech se autorka na altajské vlivy v praslovanštině dívá z trochu jiné perspektivy (Stadnik 2003, 2004, Stadnik-Holzer 2004). Pokouší se rozvíjet původní Jakobsonovu hypotézu o existenci eurasijského jazykového svazu v tom smyslu, že k jeho charakteristice přidává další vlastnosti. Jak známo, Jakobson založil svou hypotézu v podstatě jen na existenci jednoho společného rysu jazyků majících patřit do eurasijského svazu, totiž korelace palatalizovanosti u konsonantů. Stadniková sem přidává další vlastnosti, přičemž některé patří zároveň k rysům balkánského jazykového svazu. Tento menší areál tak vlastně zasazuje do kontextu eurasijského a především pak jako původce těchto změn chápe altajské jazyky. K těmto změnám patří postponovaný člen, forma nepřímé výpovědi (narrativ) v bulharštině a makedonštině, slovesný vid, postpozitivně vyjadřovaná posesivita, gramatický pleonasmus (reduplikace objektu). Tímto postupem se zároveň Stadniková dosti odlišuje od ostatních autorů zkoumajících altajské vlivy na slovanské půdě. Zatímco Menges, Galton či

58 Palatalizovanosti v eurasijských jazycích se autorka podrobně věnuje monograficky (Stadnik 2002a) i příspěvkově (Stadnik 2005), s dalším metodologickým upřesňováním Jakobsonovy koncepce.

Novák se zaměřovali hlavně na rysy všeslovanské, Stadniková má tendenci vykládat jako kontaktové spíše jen takové rysy, které se naopak vyskytují jenom v omezeném areálu (hlavně na Balkáně a případně také v některých východoslovanských nářečích). Vyplývá to logicky z jejího zaměření: kontakt chápe především jako záležitost konvergence, tedy šíření jevu přes hranice jazyků, sice se stejným centrem (altajské jazyky), ale u každého jevu s poněkud jiným dosahem. Plně to koresponduje také s jejími závěry z prvního textu. Za hlavní autorčin přínos považujeme obohacení Jakobsonovy koncepce eurasijského jazykového svazu o další jevy. Je však třeba si přitom uvědomit, že tím posouvá zkoumání altajských vlivů na slovanštinu do poněkud jiné perspektivy: rozebírají se nyní částečně jiné jevy a v jiném pojmovém rámci. Snad je případné hovořit nakonec u výzkumu altajských vlivů o samostatném směru jakobsonovsko-stadnikovském vedle tradičního směru reprezentovaného ostatními autory; na pomezí mezi oběma proudy by mohl stát Novák akcentující jak přímý vliv, tak méně zřetelné konvergenční procesy. Druhým autorčíným vkladem je upozornění na shody v některých rysech nejen mezi slovanskými a altajskými jazyky, ale také jazyky uralskými (o tom viz ještě níže v kapitole o uralském vlivu).

Na závěr je třeba dodat, že probrané autory s výjimkou Nováka lze snad souhrnně označit jako vídeňskou školu zkoumání altajských vlivů na praslovanštinu. Ta má kořeny vlastně už u Trubeckého (Galton svou monografii věnoval právě památce tohoto svého učitele!) a rovněž všichni další autoři jsou jednoznačně spojeni s Vídní, ať už celoživotně, nebo jen částečně (Menges, Galton). Jde tak vlastně o kontinuální rozvíjení tohoto tématu a upřesňování možností jeho výzkumu. Příspěvky jiných autorů (srov. Sawicka v tisku-b, Birnbaum 2001, 20–26) jsou obvykle spíše jen přehledové a bez vlastního přínosu.

Závěry

Nejasnosti o tom, ze kterého konkrétního altajského jazyka předpokládáný vliv na praslovanštinu pocházel, představují zásadní obtíž pro závěrečnou interpretaci typu jazykového kontaktu, protože jednotlivé kontaktové situace (slovansko-hunská, slovansko-avarská, slovansko-protobulharská, slovansko-chazarská) mohly mít, respektive určitě měly, rozdílné sociolingvistické parametry, a tak je obecně těžké korelovat je s konkrétním přenášeným jazykovým materiálem. Pomineme-li možný vliv chazarský, který se tematizuje minimálně, vyvstávají zřejmě proti sobě dva různé typy kontaktovcých situací. Na jedné straně stojí vliv hunský a avarský, pro kte-

ré se předpokládají shodné prvky: celkové násilné podřízení slovanského obyvatelstva na obsáhlém území – vliv na celou praslovanštinu (byť případně v konkrétních jevech nedosahující na periferii slovanského světa). Na druhé straně stojí vliv protobulharský týkající se omezenějšího území – vliv pouze na formující se bulharštinu. Z historického, a tedy vlastně i sociolingvistického hlediska je ovšem společným prvkem jakési postupné přeskupení sil: od zpočátku aktivnějšího živlu altajského k pozdější převaze slovanské. Máme zde na mysli asimilaci altajských etnik mezi Slovany, tak jak je to v případě protobulharském přijímáno obecně a jak to částečně v případě hunském a zejména v případě avarském předpokládají zastánci teorie o fungování praslovanštiny jako lingua franca (podrobně viz 2. kapitola). V kontaktologických modelech odpovídá takovým situacím shift, tj. přechod mluvčích zdrojového jazyka k jazyku přijímajícímu (Thomasonová), respektive impozice, tj. vliv ve směru z dominantního jazyka do jazyka nedominantního (Van Coetsem). Zbývá posoudit, jak toto vymezení koreluje s předpokládaným přenášeným jazykovým materiálem. Viděli jsme, že názory na míru lexikálního vlivu altajských jazyků na praslovanštinu se silně různí. Většina úvah o kontaktovému altajském působení se týká strukturních rovin, zejména fonologie. Přirozeně se tak nabízí interpretovat popsání kontaktové situace primárně jako impozici strukturního materiálu ve směru altajské jazyky → praslovanština. Především Novákovy a Galtonovy úvahy přitom obsahují řadu pasáží, které jako by vzorově popisovaly proces impozice. Novák (1984, 226) například o vzniku slabičné harmonie píše: „Prefonologizovanie v prvej etape nastalo tu naraz mongolským chápaním slovanskej jazykovej štruktúry. Len potom nastali ďalšie modifikácie, ale už v rámci tohto nového chápania celostného, prevzatého potom nápodobou výslovnosti a spolu nového hodnotenia zo strany domorodcov.“ Ještě přesnější vymezení předkládá Galton: „Schließlich waren es ja nicht die Slaven, welche sich bemühten, Awarisch zu sprechen und in den Kategorien dieser Sprache zu denken, sondern umgekehrt die Awarer, wohl auch schon die Hunnen, welche zu ihren Untergebenen Slavisch sprachen, so gut sie es vermochten, weil dies für sie von unmittelbarer militärischer Bedeutung war, aber dabei natürlich ihre türkischen oder mongolischen Lautgewohnheiten nicht ablegen konnten – sie sprachen mit einem „fremden Akzent“. Dieser aber wurde für die Slaven maßgebend, während sie das altaische Lexikon nur in geringem Ausmaß kennen lernten, soweit die Altaier eben gewisse Ausdrücke bei behielten, aber die Morphologie und Syntax wahrscheinlich kaum“ (Galton 1997a, 97–98); „Kontakt mit den Slaven gab es außerdem in den Winterquartieren, welche

die Nomaden gezwungenermaßen bei den Slaven nahmen. Die letzteren hatten kein Interesse am Erlernen des Hunnischen oder Awarischen, so daß man bei ihnen eine Kenntnis dieser Sprachen gar nicht voraussetzen kann“ (Galton 1997a, 98); „Die Slaven waren keineswegs zweisprachig, sondern hörten ihre eigene Sprache aus fremden Munde [...]“ (Galton 1997a, 138). Zde jsou velmi jasně popsány obě fáze procesu impozice: nejprve se mluvčí zdrojového jazyka učí nedokonale přijímající jazyk (TL₁ = původní praslovanština) a vnáší do něj prvky svého jazyka (vzniká TL₂ = praslovanština užívaná Altajci), poté tuto jejich variantu přebírají původní mluvčí přijímajícího jazyka, ale s dalšími modifikacemi (vzniká TL₃ = kombinace TL₁ a TL₂, altajská varianta praslovanštiny proměňující se užíváním původními Slovany v novou variantu). S uvedeným předpokladem velmi dobře korelují také jednotlivé lingvistické a sociolingvistické faktory zvažované v kontaktologických modelech. Z lingvistických faktorů je důležitá zejména typologická vzdálenost kontaktujících jazyků. Ta je v případě praslovanštiny a altajských jazyků velmi vysoká (flexivní ráz praslovanštiny versus aglutinační charakter altajských jazyků), což procesu impozice nahrává: v procesu osvojování praslovanštiny altajskými etniky lze očekávat vysokou míru nedokonalého učení. Co se týče faktorů sociolingvistických, je příhodné, že pro zkoumanou kontakto­vou situaci máme již díky historickým pramenům k dispozici řadu konkrétních informací (zejména to platí pro historii první fáze existence avarského kaganátu). Připomeňme, že v modelu Thomasonové jsou hlavními sociolingvistickými faktory 1) intenzita kontaktu a 2) postoje mluvčích.

1) Intenzita kontaktu je v případě impozice tvořena třemi dílčími faktory: a) délkou trvání kontaktu, b) stupněm těsnosti kontaktu a c) relativní velikostí populací. Pokud jde o délku trvání kontaktu (a), pak pomí­neme-li přece jen okrajovější úvahy o dávných a dlouhotrvajících altajských vlivech (Menges) a soustředíme se na hlavní linii bádání (Novák, Galton), kontaktologickým predikcím tyto úvahy dobře odpovídají: shift je korelován s krátkodobým kontaktem v řádu několika generací a právě takový zřejmě kontakt altajských etnik se Slovany byl (z těchto úvah se ovšem vymyká také zmíněná jakobsonovsko-stadnikovská linie bádání, počítající nikoli s shiftem, ale dlouhodobou konvergencí na způsob jazykového svazu). Co se týče stupně těsnosti kontaktu (b), počítá se s rozmanitými druhy kontaktu altajských etnik se Slovany. Pro první fáze se nejčastěji předpokládá, že dospělí altajští muži se učí praslovanštinu, aby jí mohli velet svým slovanským podřízeným, když je nasazují do bitvy, dospělí slovanští muži pak tuto variantu přejímají. Kontakt se tak odehrává při přesunech vojenských oddílů,

výcviku a samotných bitvách. Protože Slované byli nasazováni do prvních řad, je možno počítat s velkými ztrátami, a pro velký úbytek mužů obecně pak s tím, že po bitvách vznikaly sociální situace velmi příznivé míšení etnik, přičemž v rámci ženské populace existovala převaha Slovanek. Pro pozdější fáze existence avarského kaganátu se pak počítá s ještě užší symbiózou obou etnik, zejména se na základě svědectví historických pramenů pomýšlí na přezimování avarských nomádů mezi usedlými Slovany, tedy opět situaci příznivou etnickému míšení. Jedná se tedy nikoli o sousedství přijímajícího a zdrojového jazyka, ale jejich prolnutí, tedy soužití mluvčích obou jazyků na stejném teritoriu. Kontakt je tedy třeba hodnotit jako velmi těsný a tedy příznivý uskutečnění vlivu. Také k velikosti populací (bod c) se zachovaly konkrétnější údaje. Příchodu do Karpatské kotliny se mělo účastnit asi 20 tisíc vlastních Avarů, dále s nimi mělo přijít asi 20 tisíc Kutrigurů a Utigurů a 10 tisíc různých příslušníků dalších kočovných etnik, jako jsou Ujgurové či Sabirové. Koncem 6. století mělo přibýt dalších 20 tisíc příslušníků různých kmenů prchajících před Turky. Na přelomu 6. a 7. století čítala avarská jízda asi 50 tisíc mužů, z čehož se vyvozuje, že počet obyvatelstva v avarském kaganátu byl přibližně čtvrt miliónu (Zástěrová 1958, 27–28). Kolik bylo na tomto území Slovanů a jaký byl tedy poměr mluvčích obou kontaktujících jazyků, ovšem zůstává nejisté.

2) Z postojů mluvčích je ve slavistických pracích tematizována zejména prestiž. Hlavním motivem Slovanů k výslovnosti po altajském vzoru byla podle Galtona prestiž této nové varianty praslovanštiny, respektive také jakási její módnost, zatímco jejich původní varianta začala snad být považována za příliš hrubou (srov. Galton 1997a, 66–67).

Kloníme-li se na základě provedené diskuse k názoru, že hlavním typem kontaktu praslovanštiny s altajskými jazyky byla impozice, zbývá posoudit, jakou cestou se do praslovanštiny dostalo altajské lexikum. Zjevně se zde nabízejí dva různé výklady:

1) Ve stejné době, kdy probíhal proces přenosu strukturních rysů ve směru altajské jazyky → praslovanština (impozice/shift), mohlo docházet také k procesu přejímání lexikálních elementů ve směru praslovanština ← altajské jazyky (přejímání/borrowing). Znamenalo by to ovšem, že i u Slovanů existoval částečný bilingvismus: někteří Slované rozuměli altajskému jazyku a přejímali z něj konkrétní výrazy do praslovanštiny.

2) Proces impozice/shiftu byl natolik silný, že vedle elementů, jež se při něm přenášejí primárně, tedy elementů strukturních, docházelo také k přenosu lexikálních prvků. Konkrétně by to znamenalo, že Altajci ve své variantě praslovanštiny (TL₂) užili tu a tam také lexikum svého mateřského

jazyka a Slované pak tyto prvky z této varianty praslovanštiny přejali také do své nově se formující varianty (TL₃).

K druhému výkladu se zjevně klonil Galton, nepředpokládající existenci bilingvismu mezi Slovany. Prvnímu výkladu ostatně také chybí motiv, proč by se Slované altajským jazykům učili. Protože realita jen zřídka bývá jednoduchá, vyloučit pochopitelně nelze ani současný průběh obou popsanych scénářů.

Obecně je možno říci, že etnická a sociální situace v oblastech kontaktu slovanských a altajských etnik byla mnohotvárná a komplikovaná. Jak už jsme uvedli, do hry vstupovala v rámci avarského kaganátu i jiná etnika a probíhaly zřejmě jen obtížně uchopitelné etnické a jazykové procesy, spojené s proměnami etnických a jazykových identit konkrétních mluvčích. Wolfram (1997, 56) například předpokládá, že Avaři postupně měnili svou identitu: „during the ninth century, the Avars gave up their ethnic identity and became Slavs, Bavarians, or Romance people. This change of ethnic identity could occur rather easily since Germanic nobles for sure and Slav magnates highly probably belonged to the Avar upper class right from the beginning“. Pohl (2008a) si dokonce pohrává s myšlenkou, že jeden a týž člověk mohl být vlastně zároveň Avarem a zároveň Slovanem, podle aktuálního sociálního kontextu – existovaly různé druhy etnicity, které se vyjevovaly různě v závislosti na konkrétní komunikační situaci. Podle Pohla nakonec Avaři začali vystupovat především jako Slované, protože „[e]s setzte sich durch, Slawe zu sein“ (Pohl 1988, 95). Myslí tím, že pronómádké a válečně zaměřené obyvatelstvo začal být časem přitažlivým slovanský usedlý a prostý způsob života. O tuto myšlenku se opírá Holzer (2008), a dostáváme se tak s ní opět k myšlence o expanzi praslovanštiny přejímáním jinými etniky. Jak jsme podrobně analyzovali v 2. kapitole naší knihy, záleží pak na tom, jak přesně je chápán pojem *lingua franca*. Pokud umírněně (Holzer), lze počítat právě s *shiftem*, jak jsme jej popsali v této kapitole. Některé Pohlovy výklady však působí radikálněji. Autor například na jednom místě zmiňuje *deleuzovský* termín *rhizom*: „Modell dieses Prozesses kann nicht die Genealogie, der vereinheitlichende Stammbaum sein, sondern am ehesten das Rhizom, das multizentrale Wurzelgeflecht“ (Pohl 1988, 95). Pokud bychom tento výklad vztáhli nejenom na šíření slovanské etnicity, ale také na způsob expanze slovanského jazyka, rezonovalo by to s Pritsakovým pojetím pojmu *lingua franca* (*pidžinizace*) a jednalo by se vlastně o abnormální přenos (Thomasonová), nikoli *shift*. I přes dosažené dílčí výsledky je tak evidentně možno pohled na charakter slovansko-altajského kontaktu neustále problematizovat.

V případě románského vlivu na praslovanštinu zcela převažuje zkoumání lexikálních výpůjček. Úvahy nad možným vlivem na jiných jazykových rovinách se objevují jenom v relativně malé skupině textů, které spíše zapadly.

Historie a prehistorie

Otázka nejstarších slovansko-románských kontaktů je velmi úzce svázána s ožehavým problémem místa etnogeneze Rumunů a počátků konstituování rumunštiny. Jak známo, roku 116 po Kristu dobývají Římané oblasti severně od Dunaje a ustavují zde provincii Dacia. V ní pak probíhá romanizace, a to s obvyklým průběhem od vyšších vrstev k nižším. V 70. letech 3. století však Římané Dacii opouštějí, tj. stahují z tohoto území svou správu a vojsko. O dalším vývoji v Dacii, a tedy i o průběhu rumunské etnogeneze pak existují dvě protichůdné teorie. Migracionistická teorie tvrdí, že odchodem Římanů z Dacie došlo k vymizení vlastně veškerého románského obyvatelstva z území severně od Dunaje a teprve později, nejspíše až v 11.–12. století, se tam románské obyvatelstvo znovu z jihu rozšířilo a dalo pak základ rumunskému etniku a rumunštině. Oporou tohoto jižního původu rumunštiny jsou její shody s albánštinou. Naopak podle autochtonistické teorie, dnes zastávané naprostou většinou badatelů, po odchodu Římanů z Dacie místní, už romanizované obyvatelstvo dáckého a thráckého původu na tomto území přežilo a podrželo si románský jazyk, budoucí rumunštinu. Shody rumunštiny s albánštinou se pak vysvětlují jako společné substrátové (dácké, thrácké) dědictví v těchto dvou jazycích; ve prospěch kontinuity románského osídlení v Dacii svědčí také doklady archeologické a ojediněle i historické (podrobně k celé otázce viz Fráncu 1996, zejména 11–13, Petrucci 1999, 6–7). Pro naše téma je podstatné, že pouze v rámci teorie kontinuity románského osídlení v Dacii je možno pomýšlet na už starší styky Slovanů s románským obyvatelstvem ještě před slovanskou expanzí. Takto se na věc dívá například Bonfante (1966), který předpokládá první styky už pro 2. či 3. století po Kristu. Románské obyvatelstvo v Dacii v této době podle autora přímo sousedilo se Slovyany sídlícími v pravlasti v oblasti horního a středního Dněpru a horního Siretu, Prutu a Dněstru. Alternativou spadající ještě stále pod autochtonistickou teorii je předpoklad, že románské obyvatelstvo v oblastech severně od Dunaje průběžně ustupovalo do výše položených horských oblastí před kočovnými kmeny různého původu (Germani, Hunové, Avaři, Slované) pronikajícími sem ze severovýchodu. Teprve

v 6. a 7. století sestupuje románské obyvatelstvo do nižších poloh a začíná jeho symbióza se Slovaný, šířícími se sem v rámci slovanské expanze.⁵⁹

Otázka kontinuity románského osídlení ovšem není omezena na oblast Dacie, ale je možno si ji klást v širším kontextu dalších římských provincií, na jejichž území se při své expanzi z východu nakonec dostali Slované. Jedná se vlastně o celý pás bývalých vzájemně sousedících římských provincií: bráno zhruba od západu na východ to byly provincie Noricum, Panonia, Dalmatia, Moesia, Macedonia a Thracia. O kontinuitě románského osídlení těchto oblastí většinou svědčí slavizovaná toponyma románského původu (srov. o tom Kronsteiner 1987, viz též níže, str. 346–347). Na jmenovaných územích existoval slovansko-románský kontakt o různé síle a různém časovém trvání. V zásadě šlo o pozvolný ústup románského živlu před živlem slovanským, přičemž nejdelší dobu tento proces trval ve městech a osadách dalmatského pobřeží, kde daleko přesáhl praslovanské a prarománské období do doby existence samostatných slovanských a románských jazyků vrcholného středověku a novověku.

Zřejmě už od 7. století se zásadním prvkem slovansko-románského kontaktu stal fenomén křesťanství. Jako první Slované přijímají křesťanství zřejmě předci Chorvatů, a to pod vlivem působení románských misionářů z pobřežních dalmatských měst (viz Dvorník 1964). Podstatnou roli pak hrálo christianizační úsilí akvilejského patriarchátu na severovýchodě Itálie. Odtud byly v 8. a 9. století vysílány misie také ke Slovanům panonským a dokonce i moravským a českým (o tom viz Vavřínek 1963).

Jazyky

Ať už první kontakt Slovanů s románským obyvatelstvem datujeme už do starší doby (od 2. století jako Bonfante) nebo tradičněji až do doby, kdy se Slované objevují na historické scéně (od 6. století), platí, že se zřejmě setkávají s už relativně diferencovanými románskými jazykovými útvary: nověji ukazuje například Adams (2007), že lidová latina měla na jednotlivých romanizovaných územích přinejmenším už od 3. století různou podobu. Pokud jde konkrétněji o románské útvary, se kterými mohli být Slované v kontaktu, pro dobu před slovanskou expanzí by se mohlo jednat pouze o tu románštinu, která dala základ pozdější rumunštině. Pro pozdější dobu se pak kontakt mohl odehrávat navíc ještě s románskými

59 K charakteru slovansko-románských vztahů v 6.–7. století na základě historických zpráv a archeologických nálezů srov. například Comsa (1987).

dialekty, z nichž se posléze konstituovala některá severovýchodní nářečí italštiny, ladinština, furlánština a dalmatština. Z materiálu dochovaného v těchto jazycích lze rekonstruovat starší stadia románštiny, a usuzovat tak na charakter románských jazykových útvarů kontaktujících s praslovanštinou. Srovnávací romanistika se ovšem nachází oproti jiným dílčím odvětvím srovnávací lingvistiky ve zvláštní pozici dané tím, že rekonstruuje stádium jazyka, u kterého zná nejenom jeho pozdější pokračování, ale zčásti také jeho předchozí východisko, tj. latinu. Možnost postupovat nejenom retrospektivně od románských jazyků vzad, ale také prospektivně od latiny vpřed má však určitá úskalí. Hlavním problémem zde je, že doložená klasická latina samozřejmě není bezprostředním východiskem a předchůdcem románských jazyků, protože představuje pouze jednu složku jazykové situace antické latiny, charakteristické podvojnou tvářností jazyka v podobě psané a mluvené varianty. V romanistice po dlouhou dobu převládalo užívání prospektivního postupu, popřípadě kombinace obou pohledů, a stejný způsob práce od romanistů přebírají vcelku mechanicky i slavisté v úvahách o románských lexikálních vlivech na praslovanštinu: typicky Holzer (2007) a v návaznosti na něj Boček (2010) užívají k rekonstrukci protorománských zdrojů slovanských slov – řečeno Holzerovými termíny – jak „output“, tj. doklady z románských jazyků, tak „input“, tj. doklady klasickolatinské. Nověji se však projekt románského etymologického slovníku (DÉRom, viz www.atilf.fr/DERom) snaží ukázat, že tradiční historickosrovnávací metodu je možno uplatňovat pouze retrospektivně, a protorománská slova rekonstruuje pouze na základě materiálu z románských jazyků. Projekt vyvolal v romanistice právě k tomuto tématu poměrně silnou diskusi (srov. Buchi 2012 s literaturou). Výpovědní sílu nového pojetí ukáže budoucnost a prozatím je třeba připomenout především to, že co se nyní tematizuje především na úrovni rekonstrukce lexika, to se musí mutatis mutandis týkat také rekonstrukčních snah na jiných jazykových rovinách. Pokud pak jde o samo vymezení, nejde primárně o to, zda se postupuje retrospektivně nebo prospektivně. I prospektivní postup je legitimní a bývá užíván vcelku často i mimo romanistiku (postupuje se třeba už od indoevropského stavu směrem vpřed). Problematické v případě romanistiky je spíše to, že při prospektivním postupu byl užíván nikoli starší stav rekonstruovaný (dosažený historickosrovnávací metodou), ale právě historicky doložený latinský materiál, který s pozdějším stádiem souvisí pouze volně.

Kromě formujících se mluvených románských dialektů existuje po celou dobu – na přelomu antiky a potom po celý středověk – také tradice latinská

v podobě psané produkce a ústní komunikace vzdělavců a samozřejmě také v podobě církevního jazyka. Nejistotu do celé věci vnáší už sama terminologická nejednota, respektive nemožnost jejího dosažení („We are lost in the labyrinth of ill-defined designations and overlapping pseudo-categories like Late Latin, Early Medieval Latin, Literary Latin, Written Latin, Vulgar Latin, Popular Latin, Colloquial Latin, Spoken Latin, Romance, Early Romance, Proto-Romance, Pre-Romance – and the rest“ – Herman 1991, 29). Různé románské variety byly vůči sobě ve složitých vztazích, které není snadné postihnout. O to obtížnější je potom určení jednoho z těchto útvarů jako toho, který byl zdrojem vlivu na praslovanštinu u konkrétních předpokládaných kontaktních jevů.

Historickosrovnávací fonologii románských jazyků nejlépe představuje Lausberg (1967–1969), gramatiku Reichenkron (1965), srov. dále také Wartburg (1950), Weinrich (1969) a především LRL 11/1; detailněji k vývoji italštiny Rohlfs (1949), ladinštiny Kramer (1977), furlánštiny Benincà – Vanelli (2005), k dalmatštině Bartoli (1906), k rumunštině Rosetti (2002) či Sala (2005).

Lexikální vlivy

Studiu lexikálních románských vlivů na praslovanštinu je dlouhodobě věnována velká pozornost. Zájmu se těší v prvé řadě zkoumání toponymického materiálu. V oblastech slovansko-románského kontaktu totiž došlo k slavizaci značného množství původně latinských/románských toponym a tento materiál je užitečný i pro dataci některých praslovanských hláskových změn (srov. Bidwell 1961). Mezi nejdůležitější práce k tomuto tématu patří Skok (1950) a Šimunović (1984–1985); nověji se jím intenzivně zabírá Holzer (2007, 2008b). Vedle toho se ovšem zkoumá i materiál netoponymický a v poslední době se mu výrazně věnuje hned několik autorů. Impuls k podrobnějšímu bádání dala zřejmě monografie Rocchiho (1990), který sice poprvé shromáždil do jednoho pojednání materiál, se kterým je třeba pracovat, ale kromě nejstarších románských výpůjček ještě praslovanského stáří zahrnul do svých zkoumání i o něco mladší výpůjčky z prvních století 2. tisíciletí. Dvě autorky se zaměřují především na vliv v konkrétních jihoslovanských jazycích: Šegová se v řadě dílčích příspěvků (Šega 1998, 2000, 2006b, 2007, 2008, 2010) a souhrnně v disertační práci (Šega 2006a) věnuje zejména nejstarším románským výpůjčkám ve slovinštině; Matašovićová (2011) rovněž v disertační práci zkoumá hlavně staré romanismy doložené v chorvatštině. U obou autorek ovšem zacílení na konkrétní

přijímající slovanský jazyk není zásadní. Pojednávána slova jsou totiž v naprosté většině doložena alespoň ve dvou slovanských jazycích (typicky zároveň ve slovinštině a chorvatštině), velmi často ve všech jihoslovanských jazycích, mnohdy navíc i v západoslovanských jazycích a nezdá se i v jazycích východoslovanských. Takový stav je odrazem skutečnosti, že románské výpůjčky byly přejímány zejména v západních oblastech jihoslovanského areálu a odtud se pak dále šířily mezoslovanskými výpůjčkami, mnohdy jistě až v pozdější době existence už samostatných slovanských jazyků (hlavními trajektoriemi jsou zde: 1) severní směr do češtiny, odtud směr východní do slovenštiny a směr severní do lužické srbštiny, polabštiny a polštiny, odtud pak východní směr do běloruštiny, ukrajinštiny a ruštiny; 2) východní směr do srbštiny, bulharštiny a makedonštiny, odtud případně k východoslovanským jazykům; 3) specifickou cestu pak představuje obousměrný kontakt mezi staroslovenštinou / církevní slovanštinou a jednotlivými živými slovanskými jazyky; viz Boček 2010, 24–25).

Protože na základním materiálu panuje již víceméně shoda (starší výklady dávající často přednost předpokladu germánského prostřednictví románských výrazů ke Slovanům (srov. za všechny Polák 1956c, 106) se dnes většinou odmítají), je možno přistoupit k detailnějšímu průzkumu dílčích problémů spjatých s takto přejímaným lexikem. Jedná se především o přesnější průzkum hláskových substitucí. Zde je nejlépe vyjít z Holzerova modelu a popřípadě ho dále precizovat (viz Holzer 2007, 41–48 a srov. Boček 2009, 2010, 149–155, 2012b; z předholzerovských prací srov. zejména Bidwell 1966 a Šega 2007). Dále je možno zkoumat morfologickou adaptaci slov v přijímajícím jazyce a pokoušet se o vymezení sémantických okruhů (základní rozlišení je zřejmě na křesťanskou terminologii a světské výrazy týkající se materiální kultury) a upřesnění sémantického vývoje přejímek v jednotlivých slovanských jazycích (srov. Boček 2008, 2011).

Pro zde pojímanou otázku vztahu mezi románským vlivem lexikálním a uvažovanými vlivy strukturními má ovšem největší důležitost sama kvantitativní stránka věci, tedy počet lexikálních romanismů v praslovanštině. Šegová (2006a) rozebírá 133 starých praslovanských romanismů. Matasovičová (2011) pracuje s téměř třemi stovkami jednotek, které třídí do tří chronologických skupin: výpůjček přejatých podle autorky už před první polovinou 7. století je asi 60, výpůjček z doby mezi lety 600/650 a 800/850 je asi 150 a mladších výpůjček přejímaných od 9. století je zhruba 60. Celkově je možno shrnout, že panuje shoda o poměrně početné vrstvě lexikálních přejímek z románštiny do slovanštiny, čítající desítky, spíše však – především při započítání ještě toponymického materiálu – stovky jednotek.

Úvahy o románském vlivu na praslovanštinu na strukturních rovinách se objevují především u italských slavistů. Pokud víme, jako první tuto otázku tematizoval **Bonfante** ([1966] 2001), který jako výsledek románského vlivu vyložil šest fonologických a dva morfologické jevy v praslovanštině. Mezi jevy fonologické patří:

1) Podobnost v systému vokálů. Jak praslovanský, tak románský vokalic-
ký systém dosáhly v určité době stavu, který není typologicky příliš častý,
což má podle autora ukazovat na to, že jev v obou jazycích souvisí. Protože
románština tohoto stavu dosáhla dříve, mohla být podnětem pro podobný
vývoj na slovanské půdě. Konkrétně se jedná o porušení trojúhelníkového,
třírovinného systému a jeho náběh k systému čtyřrovinnému. Autor zná-
zorňuje oba systémy takto:

románský (protorumunský)	slovanský
a o ě e (> ie)	a ě
e u í i	o e ů u y i ě

2) Monoftongizace diftongů. Ke změnám podobným praslovanským monoftongizacím diftongů došlo i v lidové latině v Dacii: lat. *ei* > *ī*, *ou* > *ū*, *ae*, *oe* > *ę*.

3) Změny související s tendencí k otevřeným slabikám. Autor sem kromě monoftongizací diftongů řadí:

- tendenci, aby slovo končilo na vokál, což se projevuje buď odpadnutím koncového konsonantu slova, nebo naopak přidáním vokálu na konec slova;
- tendenci, aby slovo začínalo na konsonant, což se projevuje buď odpadnutím náslovného vokálu, nebo naopak přidáním protetického konsonantu;
- tendenci k odstranění souhláskových skupin uvnitř slova, což se projevuje například vznikem nazálních vokálů nebo zjednodušením geminát.

4) Palatalizační změny, související s tendencí k odstranění semivokálu *j*, který se mění v palatalizační příznak předcházejícího konsonantu.

5) Diftongizace *o* > *uo*.

6) Tendence k odstranění semivokálu *w* - jeho změna na labiodentální *v*.

Morfologickými jevy, které Bonfante vykládá v praslovanštině jako ovlivněné románštinou, jsou:

1) Vznik složených slovesných paradigmat.

2) Vznik reflexivního pasiva.

Bonfanteho text je zaměřen hlavně na chronologii probíraných jevů. Autor se snaží především ukázat, že v románštině vznikly tyto jevy dříve než ve slovanštině. Kromě příkladů z historického vývoje rumunštiny také ukazuje na vývoj probíraných jevů i v jiných románských jazycích, zejména v italštině, což mu rovněž slouží k dokazování jejich velmi raného vzniku na románské půdě. Porovnání charakteru uvedených jevů, tedy míry jejich podobnosti a rozdílnosti, je však vcelku málo podrobné a propracované. O to se v návaznosti na Bonfanta pokusil v řadě svých textů až Enrietti.

Enrietti především vychází z jiné časové delimitace slovansko-románského kontaktu. Zatímco Bonfante předpokládal kontakt románštiny s ještě předexpanzní praslovanštinou už od 2. století po Kristu, Enrietti (1982, 63–64) se drží obvyklejší datace, když počítá hlavně s kontaktem v 6.–10. století. Pokud jde o zkoumané jevy, soustředí se Enrietti pouze na změny v hláskosloví. Pozornost věnuje téměř stejným změnám, jaké rozebíral Bonfante, výjimkou je diftongizace *o > uo*, která je ostatně nejspornější, protože jde o změnu nikoli praslovanskou, ale zřejmě až pozdější, samostatně se objevující změnu v některých slovanských jazycích, a tak je zřejmě namístě ji z úvah o starém románském vlivu vypustit. U ostatních hláskoslovných změn jde u Enriettiho o precizaci Bonfanteho úvah, především v tom smyslu, že si více všímá geografického rozložení provedených změn ve slovanských jazycích, tedy izoglos jednotlivých změn, což mu slouží právě k dokazování románského vlivu.

Velký text věnoval Enrietti především otázce tzv. zákona otevřených slabik (Enrietti 1982). Ke změnám řazeným pod tuto tendenci Bonfantem přidal ještě několik dalších, a celkově tak probírá následující jevy:

- 1) monoftongizace diftongů
- 2) vznik nazálních vokálů
- 3) metateze likvid
- 4) vznik slabičných likvid
- 5) zánik/odpadnutí *-s* (a *-ch*) na konci slova⁶⁰
- 6) zjednodušení *tl, dl > l*

I když se rozšíření provedení těchto změn vždy poněkud liší, je podle autora patrné, že centrum těchto inovací leželo ve „středojižní“ („centro-meridionale“) oblasti slovanského území, tj. právě tam, kde byl zřejmě

⁶⁰ Zánik jiných koncových konsonantů, především *-n, -t* a *-d*, datuje autor do starší doby (přelom letopočtu) a nepředpokládá pro něj románský vliv (Enrietti 1982, 86).

kontakt s románštinou (Enrietti 1982, 65, 70). Do takto vymezené oblasti zahrnuje všechny jazyky jihoslovanské plus češtinu a slovenštinu (s výjimkou jejích východních nářečí). Enrietti tedy vlastně soudí, že tendence k otevřeným slabikám nebyla všeobecně praslovanským jevem, ale představovala svazek inovací vycházejících ze stejného centra, ale majících nakonec různý/proměnlivý dosah, a tedy že na některá území vlastně zasáhla jen v menší míře a na některá vůbec – na periferii západních, ale i jižních a východních slovanských jazyků byly zachovány zavřené slabiky (srov. Enrietti 1982, 88, srov. také Enrietti 1987, 15).

Ve svém druhém textu se Enrietti (1987) zaměřil na otázku podobnosti slovanského a románského vokalického systému. Praslovanské změny v systému vokálů vykládané tradičně jako přechod od kvantity ke kvalitě interpretuje autor spíše jako změny v otevřenosti/zavřenésti vokálů. Rozlišuje přitom starší tendenci k otevření vokálů, kterou vysvětluje vlivem íránským – podobně jako Shevelov, srov. výše, str. 215, ale i jako Vaillant (1950) a další, a následující mladší tendenci k opětovnému zavření, kterou vykládá jako vliv románský.

U první tendence (k otevření) se jedná o tyto změny:

- 1) ie. *ā, *ō > psl. ā,
- 2) ie. *ǣ, *ō > psl. ǣ,
- 3) ie. *ě > psl. 'a = ēā,
- 4) ie. *ē > psl. ā = ēā.

U druhé tendence (k zavření) pak dochází k těmto změnám:

1) psl. ā > o (neprovedeno však v ruském a běloruském akání, v rodopských dialektech bulharštiny, v některých dialektech slovinštiny a zčásti v srbochorvatské čakavštině – Enrietti 1987, 19);

2) psl. ēā > e (neprovedeno však v běloruském a ruském nářečním jakání, které autor vykládá jako sekundární otevření; podobně zůstává jako archaismus původnější ēā také v jihovýchodních bulharských dialektech – Enrietti 1987, 17–18);

3) psl. ēā > ě, e, i (rozdíly podle jednotlivých slovanských jazyků, přičemž opět nebylo zčásti provedeno, tentokrát v polštině, polabštině, běloruštině, některých makedonských dialektech, bulharštině a severozápadních slovinských dialektech – Enrietti 1987, 19–20).

Z naznačených areálových souvislostí (neprovedení zavření v periferních či izolovaných praslovanských jazycích a dialektech) je zjevné, že i ve svém druhém textu Enrietti vychází z předpokladu vzniku tendence k zavření ve „středojižních“ slovanských jazycích, tedy těch sousedících s románštinou, stejně jako tomu bylo v prvním autorově textu. Přídavným

argumentem pro vnější vliv je autorovi typologické zjištění, že v jazycích obvykle napřed dochází k zavření dlouhých vokálů a potom teprve krátkých, zatímco v popsaném praslovanském zavírání byl proces opačný: nejprve začal u vokálů krátkých a potom teprve (a v menší míře) u vokálů dlouhých (Enrietti 1987, 21).⁶¹

Několik Enriettiho textů se zabývá dalším jevem, u něhož byl možný románský vliv naznačen už Bonfantem, totiž palatalizačními změnami. Zatímco ovšem Bonfante uvažoval hlavně o palatalizacích alveolár vedoucích k vzniku protikladu palatalizovanost : nepalatalizovanost u konsonantů, Enrietti vykládá jako románský vliv palatalizace velár, tedy změny vedoucí ke vzniku nových, palatálních konsonantů. Enrietti vidí jako vyvolanou románským vlivem především druhou palatalizaci velár (Enrietti 1992–1993), opět s geografickou argumentací (inovace vychází z jihoslovanského prostoru, na slovanském severu jsou doklady jejího pouze dílčího provedení – chybí ve skupinách *kv*, *gv* na západě – nebo vůbec neprovedení – severozápadní ruské dialekty). Z první palatalizace velár vykládá autor románským vlivem jenom její speciální případy, v nichž se projevuje nářeční rozrůzněnost podobná autorem trvale naznačovaným geografickým souvislostem a ukazující právě na románský vliv, totiž vývoj skupin *skj/stj* > *šč* > *št'* a *zgj/zdj* > *ždž* > *žd'* – poslední fáze těchto změn, tj. vznik *št'* a *žd'*, vzniká na jihoslovanském území a opět postupně vyznívá směrem na sever (Enrietti 2001). V jednom z posledních textů připisuje dále autor románskému vlivu i třetí palatalizaci velár (Enrietti 2000, 62–63).

V dalším výraznějším textu k otázce románského vlivu na praslovanštinu Enrietti (1998) jednak shrnul svoje dosavadní názory, jednak k nim přidal ještě novou úvahu na téma, zda je možno románskému vlivu připisat také vznik praslovanských jerů. Odpovídá v tom smyslu, že se sice jedná o součást proměny vokalického systému založeného na opozici kvantity v systém založený na kvalitě (timbru) vokálů, ale jde už spíše o její dokončení motivované vnitrojazykovým stavem, takže zde lze románský vliv chápat jedině jako nepřímý (Enrietti 1998, 122, srov. už Enrietti 1987, 22).

Nakonec je třeba zmínit ještě jeden aspekt Enriettiho výkladů. Viděli jsme už porůznu výše, že jednotliví autoři bádající nad kontaktovými vlivy na praslovanštinu mají tendenci přisuzovat jednomu konkrétnímu vlivu (nejčastěji íránskému nebo altajskému) rozhodující roli pro zformování praslovanštiny jako samostatné indoevropské větve. Enrietti je v tomto ohledu zajímavý tím, že za rozhodující považuje vlivy dva: jednak

61 Vývoji **ã* věnoval autor ještě dva speciální texty (Enrietti 1990, 1992).

starší íránský (zde navazuje explicitně zejména na Pisaniho, srov. ostatně Enrietti 1978), jednak mladší románský (Enrietti 1982, 94). Výše rozebrané texty Enriettiho se na na zformování praslovanštiny pod románským vlivem dívaly z perspektivy inovací: ukazovalo se místo jejich vzniku v oblasti sousedící s dáckou románštinou a jejich vyznívání při šíření do dalších slovanských oblastí. Enrietti (2001) se pak podíval na tyto otázky z opačné perspektivy: ukázal, jaké praslovanské rysy představují archaismy a jak odpovídají baltskému stavu (pro tyto archaické rysy užil termín „baltoidní slovanština“ – „lo slavo baltoide“).

Z hlediska zařazení do myšlenkových paradigmat historickosrovnávací lingvistiky je podstatné, že oba italští slavisté argumentující pro románský vliv na praslovanštinu jsou zástupci areálově zaměřených proudů, u nichž je akcentován právě jazykový kontakt a které našly velmi úrodnou půdu právě v italské lingvistice. Bonfante patřil vlastně k druhé generaci neolingvistů (zmínili jsme už výše – srov. pozn. 35 na str. 44, že ji po válce propagoval také texty publikovanými ve Spojených státech). Proto poněkud překvapí, že ve svém textu o románských vlivech na praslovanštinu se o principy neolingvistiky vlastně vůbec neopírá. Více než na prostorové souvislosti se zaměřuje na chronologii probíraných změn. Výraznější ozvěnu neolingvistických pouček však nacházíme u Enriettiho. Ten na několika místech argumentuje za pomoci klasických neolingvistických pravidel – jde o „areálové normy“ definované už Bartolim a představující návod, jak určit relativní stáří geograficky soupeřících variant, tedy jak určit, která ze dvou variant je starší (archaismus) a která mladší (inovace), a tím také zjistit původní oblast vzniku dané inovace. Enrietti s těmito normami zachází celkem volně. Pouze na několika místech uvádí, že určitá oblast je laterální vůči jiné centrální (~ Bartoliho „norma dell’area centrale“), popřípadě že je izolovaná (~ Bartoliho „norma dell’area isolata“), nebo rozsáhlejší než jiná (~ Bartoliho „norma dell’area maggiore“) – srov. Enrietti 1982, 74, 76–77, 1987, 19, 20, 1998, 119, 2000, 63, 2001, 12. Vcelku je však možno říci, že oba italští lingvisté neužívají areálovou lingvistiku nijak dogmaticky, a nelze proto jejich uvedené slavistické práce v žádném případě řadit k revolučním (klasické neolingvistické práce naopak revoluční jsou, především tím, že nakládají s areálovými normami jako se zákony, a nikoli tendencemi – srov. Chambers – Trudgill 1998, 168).

Zmínili jsme už, že práce tematizující románský vliv na praslovanštinu nepatří k příliš reflektovaným. Neplatí to však výlučně. Výše už bylo uvedeno, že Bonfanteho interpretaci zasazuje do svého celkového pojetí vzniku a vývoje praslovanštiny Paliga (viz výše, str. 237). Bonfanteho a Enriettiho

texty v poslední době sumarizuje a komentuje Bednarczuk (1998, 334; 2002 = 2007, 61–70 = 2010) a v souvislosti s archaičností staronovgorodského dialektu je připomíná Keidan (2009, 182). Nejpodstatnější je ovšem diskuse, která se nejnověji rozvinula mezi Caldarellim a právě Enriettim. Caldarelli publikoval několik vzájemně provázaných textů k vývoji slovanského hláskosloví (Caldarelli 2008b, 2009), především k zákonu otevřených slabik (Caldarelli 2008a), a právě na poslední z uvedených textů zareagoval Enrietti (2009) krátkým komentářem. To pak vedlo Caldarelliho k obširnější reakci (Caldarelli 2012). Polemika se přitom kromě drobných nuancí – spíše nedorozumění než neshod – týká především otázky, zda je možno jednotlivé změny spadající pod tendenci k otevřeným slabikám vykládat kontaktové či ne. Caldarelli ve svých textech vysvětluje tyto změny pouze z vnitřních dispozic praslovanštiny. Enrietti ve své reakci v zásadě jen zopakoval svoje dlouhodobě rozvíjené pojetí o vlivu dácké románštiny. Caldarelliho nejnovější text pak obsahuje argumenty, jež se týkají obecného rámce úvah nad možnými externími vlivy na jazyk, a tak o nich pojednáme až níže v závěrech k této kapitole (viz str. 355–357).

Náznakovitě úvahy o románském vlivu na praslovanštinu se porůznu objevují i u dalších autorů. Už Vaillant (1950, 161–162) navrhoval vysvětlovat některé nepravidelnosti v provedení metateze likvid na jihoslovanské půdě románským vlivem. Milewski (1965a, 1965b) v úvahách o vývoji praslovanského fonologického systému uvažoval podobně jako Enrietti (centrum inovací bylo na jihu, na periferiích jsou zachovány archaismy) a upozorňoval na možné vysvětlení inovací kontaktem s jinými jazyky. Na otázku nazálních vokálů a jejich možný románský zdroj upozorňuje Sawicka (2000 a v tisku-a) a její názor přebírá Curta (2004, 137) – viz už výše, str. 69. Vývoj praslovanského a románského vokalického systému ve srovnání zkoumal také Vermeer (1989, 2011) a pokusil se ukázat, že na pozdějších, vlastně už popraslovanských dílčích systémech na jednotlivých jihoslovanských teritoriích je možno vidět shodu (západnější jihoslovanské oblasti) nebo naopak neshodu (východnější oblasti) s románským vývojem.

Přijetí románského vlivu na praslovanštinu ve fonologii a gramatice naráží na specifické obtíže. V úvahách o slovansko-románském jazykovém kontaktu na strukturních rovinách jazyka se totiž většinou myslí na jevy, které jsou v pracích jiných badatelů vykládány výrazně jinak. Nemáme tím na mysli popírání kontaktového působení na vznik pojednávaných jevů, ale naopak předpoklad jiného kontaktového vlivu než ve směru románština → slovanština. Jde přitom o dvě rozdílné linie.

Do první linie spadají výklady vysvětlující tyto jevy jako výsledek působení jiného jazyka než románštiny na slovanštinu; nejčastěji jde přitom o předpoklady altajského působení (srov. výklady výše, str. 322–338), nověji pak o hypotézu o vlivu keltském (srov. výše, str. 300–304); spadá sem například i Shevelovova úvaha, zda by bylo možno shodné jevy v románštině a slovanštině chápat jako výsledek nezávislého altajského působení na oba jazyky (Shevelov 1964, 251, 621). Tato linie nás nepřekvapí, neboť s podobnými potížemi dvojího (či trojího) různého kontaktového výkladu téhož praslovanského jevu jsme se porůznu setkávali už v předchozích kapitolách a objeví se i v kapitolách následujících.

Do druhé linie patří výklady, ve kterých je směr kontaktového působení obrácen, a myslí se tedy naopak na ovlivnění románského (tj. v zásadě protorumunského) systému praslovanštinou. Sem spadá velká řada prací a kolem celé otázky se vede zejména v rumunistice průběžná debata, přičemž jednou převažuje souhlas s předpoklady slovanského vlivu na protorumunštinu, jindy zase (někdy i ostře) odmítavé stanovisko. Zastáncem silných slovanských vlivů na počátky formování rumunštiny byl zejména Petrovici (1950, 1956a, 1956b, 1957), umírněnějšího a zčásti proměnlivého názoru byl Rosetti (srov. Rosetti 1955).⁶² Nejnověji pojednal o jednotlivých rumunských jevech vykládaných v dosavadní literatuře jako slavismy Petrucci (1999) a pokusil se na tuto otázku podívat pomocí kontaktologického modelu Thomasonové. U jevů, jejichž slovanský původ v rumunštině odmítl, však bohužel netematizoval otázku, zda lze myslet na ovlivnění opačným směrem. V každém případě v pracích zmíněných autorů skutečně nalézáme rozbory právě těch jevů, které byly u Bonfanta a Enriettiho (viz výše) vykládány jako původem románské a v praslovanštině kontaktové. Nejtypičtějším příkladem jsou úvahy o podobnosti slovanského a protorumunského hláskového systému. Přitom bohužel platí, že ani jedna skupina badatelů v podstatě nijak nereflektuje práci skupiny druhé: vykladači románských vlivů na praslovanštinu neznají práce těch, kdo stejné jevy vykládají jako slovanský vliv na protorumunštinu, a naopak. Každopádně stojíme před otázkou, jak rozhodnout, ve kterém z kontaktujících jazyků se určitý jev vyvinul pouze z vnitřních dispozic systému a ve kterém až za účasti kontaktu s druhým jazykem. Bráno z časové perspektivy jde tedy o otázku, ve kterém z obou jazyků se daný jev vyvinul dříve. To odpovídá 3. a 4. bodu návodu k určení kontaktového vlivu, který předkládá Thomasonová. Odpověď na tuto otázku ovšem vyžaduje shodu slavistů na alespoň

62 K vývoji názorů srov. například Trummer (1983).

přibližné absolutní dataci uvažovaných praslovanských změn a zároveň shodu romanistů na alespoň přibližně absolutní dataci uvažovaných změn románských. Předběžně k tomu uvedme, že v romanistice je v posledních desetiletích zřetelný trend zasazovat nejstarší románské změny dále do minulosti a předpokládat už velmi brzkou nářeční rozrůzněnost románského areálu, což by více vyhovovalo předpokladům kontaktového působení ve směru románština → slovanština než naopak.

Závěry

Z historického přehledu učiněného v úvodu této kapitoly je patrné, že je možno vydělit jakási dvě silnější centra slovansko-románského kontaktu: 1) západní oblast, tj. území dnešních západních jihoslovanských jazyků s přesahy zejména k severním Slovanům, s raně středověkými (i pozdějšími) kontakty souvisejícími obecněji s přetrvávající mediteránní římskou kulturou a konkrétněji s šířením křesťanství; 2) východní oblast, tj. dnešní Rumunsko, možná už se staršími kontakty předexpanzními a určitě pak s úzkými kontakty v době raného středověku; spadají sem ale i oblasti jižně od dolního Dunaje, kde se o kontinuitě románského osídlení nepochybuje, přičemž zde nakonec toto obyvatelstvo podléhá úplné slavizaci.

Zdá se, že pro obě takto vymezené oblasti lze počítat s odlišným základním typem kontaktového působení románštiny na praslovanštinu. Západní oblast je charakteristická především lexikálními výpůjčkami. Většina románských přejímek v praslovanštině je dobře vyložitelná právě z románských jazykových útvarů, z nichž se posléze konstituovala dalmatština, a z těch, ze kterých vznikla severovýchodní nářečí italštiny, ladinština a furlánština. Základním typem kontaktu v této oblasti je tedy přejímání/ borrowing. Naopak pro východní oblast se počítá především se strukturními vlivy. Vlastně všechny úvahy nad fonologickými a morfologickými vlivy se týkaly území Dacie a přilehlých oblastí. Zároveň platí, že jako pocházející z tohoto území lze vyložit jen málo lexikálních výpůjček. Základním typem kontaktu v této oblasti byla tedy nejspíše impozice.

U autorů, jejichž textům jsme se věnovali, však tato naše interpretace nemá zcela jasnou oporu. Bonfante ([1966] 2001, 175–176) předpokládal při kontaktu obou jazyků na východě prestiž románštiny, a tedy vlastně spíše přebírání románských prvků Slovany do jejich jazyka, než vnášení románských prvků románským obyvatelstvem do slovanštiny. Nejasné je stanovisko Enriettiho. Jeho formulace („Nel caso delle sillabe aperte l'azione del protoromeno sul protoslavo è stata possibile grazie a parlanti bilingui,

che, parlando lo slavo, vi hanno portato la struttura sillabica protoromena, caratterizzata da sillabe tutte aperte [...] L'influsso del protoromeno sul protoslavo è stato possibile, a mio parere, a opera di parlanti bilingui che, parlando lo slavo, vi hanno portato abitudini articolatorie proprie del protoromeno" – Enrietti 1987, 15) nejsou jednoznačné, ale spíše se zde asi myslí na bilingvní mluvčí slovanského původu. I v jiných pasážích Enrietti zdá se navazuje na Bonfanta a drží se představy přetrvávající kulturní vyspělosti románského obyvatelstva a tím i větší prestiže románštiny („non ci fossero influssi inversi del romeno sullo slavo favoriti dal prestigio culturale dei primi, eredi, per quanto decaduti, della civiltà romana" – Enrietti 1982, 64). Na druhou stranu později Enrietti uvádí pro charakter slovansko-románského kontaktu vnější paralelu kontaktu latiny s italskými jazyky: v lidové latině předpokládá silný vliv jiných italských jazyků ve fonologii (právě otevřené slabiky), ale malý v lexiku, což podle něj odpovídá historické situaci – latina byla prestižní, tj. přecházeli k ní mluvčí italských jazyků (Enrietti 1998, 119–120). Podle logiky této interpretace by tak nyní Enrietti musel považovat za prestižní slovanštinu a předpokládat přechod k ní mluvčími románštiny. Vzniklý rozdíl mezi Bonfantem a Enriettim by pak snad bylo možné interpretovat jako odraz rozdílu v dataci předpokládaného kontaktu: Bonfante myslel na starší kontakt ještě v první půli prvního tisíciletí, kdy by byla prestiž románštiny nasnadě, zatímco Enrietti předpokládá mladší kontakt, kdy už Slované v uvažovaném prostoru zřejmě mocensky, a tedy snad i kulturně dominují. Nejnověji se k této otázce vyjadřuje Caldarelli (2012, 161) v rámci své argumentace proti románskému vlivu na praslovanštinu. Bonfantův a raný Enriettiovo předpoklad prestiže románštiny zpochybňuje poukazem na novější výzkumy, které naopak prestižní roli přisuzují slovanštině. Jedná se přitom o přístupy předpokládající fungování praslovanštiny v tomto prostoru jako obecnějšího dorozumivacího jazyka typu lingua franca (podrobně o tom viz výše ve druhé kapitole této knihy).

Myslíme, že celá otázka je postavena poněkud nepřesně a odráží vlastně i širší nepovědomost italských slavistů o principech jazykového kontaktu. Není vlastně jasné, proč by měla být větší prestiž románštiny tou skutečností, která umožňuje kontaktové ovlivnění praslovanštiny na strukturních rovinách. Naopak právě prestiž slovanštiny přece vede k tomu, že při přechodu k ní do ní románští mluvčí přenášejí (impozice!) rysy svého jazyka, typicky právě materiál strukturní. Přesto se domníváme, že nejrůznější pohledy na věc lze nakonec smířit pomocí ostřejšího pohledu na teritoriální rozrůzněnost kontaktu mezi slovanštinou a románštinou. Zatímco totiž severně od Dunaje je třeba počítat s romanizací Slovanů, a tedy i možným

vlivem ve směru slovanština → protorumunština, tak naopak v oblastech jižně a západně od Dunaje došlo patrně ke slavizaci románského obyvatelstva, a právě zde tak mohlo dojít v největší míře k impozici románských prvků do slovanštiny. Faktorem vedoucím na jedné straně k romanizaci a na druhé straně k slavizaci také nemusela být pouze prestiž, ale roly mohly hrát i další činitele, zejména poměr počtu mluvčích obou jazyků, těsnost kontaktu a podobně.

Neobeznámenost uvedených autorů se současnými kontaktologickými trendy se ukazuje i v jiných aspektech. Jak Enrietti (1982, 71), tak nakonec i Caldarelli (2012), uvažují vlastně stejně, byť každý v opačném konečném stanovisku k dané věci: vnější vliv je podle nich možno uznat jen tehdy, neexistuje-li dobré vysvětlení z vnitřních příčin jazyka (což je typicky konvencionalistický postoj); zatímco první autor tyto příčiny nenalézá, a je tedy hotov uznat kontaktní vliv, druhý naopak vnitřní příčiny vidí, a proto kontaktní vliv popírá. Ukázali jsme si ovšem výše (str. 180–181), že přemýšlení v parametrech „buď – anebo“ je v současných kontaktologických modelech zpochybňováno ve prospěch úvah typu „jak – tak“.

U Enriettiho ale naopak zase nacházíme jednu překvapivou shodu se současnou kontaktologií. Jednou z položek autorovy argumentace ve prospěch románského vlivu je to, že lze nalézt více jevů takto podezřelých: „Se si possono sollevare dubbii su singolo fenomeno preso isolatamente, il loro moltiplicarsi aumenta le probabilità dell'asserto“ (Enrietti 1998, 123). To zcela odpovídá vymezení základního kritéria dovolujícího pátrat po kontaktních vlivech, jak je vymezuje Thomasonová.

Vliv uralský

Nejvýraznějším prvkem výzkumu slovansko-uralského jazykového kontaktu v současné době je možnost využití nově získávaných dat z textů staronovgorodského dialektu psaných na březové kůře. Za pomoci nového materiálu je možno přezkušovat výpovědní sílu starších domněnek zejména o ugrofinském vlivu ve fonologii a gramatice.

Historie a prehistorie

V otázce určení prvního kontaktu slovanských a uralských etnik a jeho charakteru existuje široká paleta názorů, odrážejících – jako obvykle – ukotvení jednotlivých autorů v konkrétních metodologických přístupech a myšlenkových proudech napříč lingvistikou, historií a archeologií. Rozdíly

jsou pak pochopitelně dány růzností interpretace jazykového, historického a archeologického materiálu, který je pro danou otázku k dispozici. V úvahách o nejstarším možném kontaktu Slovanů s uralskými etniky hraje zásadní roli předpokládaná lokalizace obou etnických skupin. Jedna skupina autorů počítá s tím, že spolu tato etnika sousedila „odpradávná“, druhá naopak s tím, že zpočátku byli Slované od uralských etnik odděleni Balty. V zásadě tak první skupina badatelů myslí na kontakt už v době před slovanskou expanzí, zatímco druhá až při ní a po ní.

Do první skupiny patřil například už Pokorný ([1936 =] 1968, 181–185) a také Menges, o jehož koncepci altajských vlivů na praslovanštinu jsme už pojednali výše (str. 323–326). Podobně jako v případě altajského počítá Menges i s velmi dávným kontaktem Slovanů s uralskými etniky. Ta měla být sousedy Slovanů sídlícími na sever, severovýchod a východ od nich (Menges 1958, 522). Ve svém pozdním textu dokonce autor píše, že uralské vlivy na baltoslovanštinu mohou být už z doby pozdně nostratické, pro kterou uvádí časový rozsah 10000–7000 let před Kristem (Menges 1983, 37). Jiným zastáncem starších kontaktů je Koivulehto, který řadu ugrofinských výpůjček z praslovanštiny zasazuje do starších prehistorických fází obou větví (podrobněji viz níže). S podobně starým kontaktem jako předpokladem tentokrát strukturního vlivu ugrofinských jazyků na slovanštinu a baltštinu počítají Falkenhahn (1968) a Polák (1964, 1969).

Druhá skupina badatelů je početnější a představuje vlastně tradiční pohled. Vychází se zde z předpokladu, že ke kontaktu Slovanů s uralskými, vlastně už především úžeji s ugrofinskými etniky dochází teprve v souvislosti s expanzí Slovanů z jejich pravlasti ve druhé polovině 1. tisíciletí. Stěžejní pro kontakt s ugrofinskými etniky je pak oblast severozápadního Ruska – Pskovsko a Novgorodsko, především území zhruba mezi Ladožským, Ilmeňským a Čudsko-pskovským jezerem. Na otázku, jakým způsobem se toto území stalo slovanským, existují různé odpovědi. Většina badatelů předpokládá masivní migraci Slovanů a jakousi kolonizaci těchto nových území. Podle toho, kam jednotliví autoři lokalizují pravlast Slovanů, pak jedni předpokládají východněji vedený směr migrace, tj. postup z oblasti východně od Karpat směrem na sever, zatímco druzí západnější směr, tj. postup z oblasti Povolží směrem na severovýchod. K této otázce se nyní vede poměrně intenzivní výzkum archeologický, historický a lingvistický, s pokusy o vzájemnou spolupráci oborů (srov. Ivanov – Sudnik – Chelimskij 1990, Nuorluoto 2006a, 2007), různost pohledů však přetrvává. Z archeologického pohledu je zásadní interpretace takzvaných dlouhých mohyl a mohyl ve tvaru sopky (*long barrows*, *sopka mounds*) z druhé polo-

viny 1. tisíciletí jako buď už slovanských, nebo baltsko-finských, případně smíšených. Negativní roli zde přitom hraje nacionalismus. Mezi ruskými archeology převažuje interpretace, že v obou případech jde o prameny slovanské, přičemž se starší dlouhé mohyly dokonce přímočaře spojují s východoslovanským kmenem Krivičů, doloženým ve staroruských historických pramenech, a mladší mohyly-sopky zase s kmenem Slověnů (uvažuje se tak vlastně o dvou samostatných velkých migračních vlnách). Finští a estonští archeologové naopak mají tendenci připisovat zmíněné archeologické doklady etnikům baltsko-finským (k přehledu otázky viz Juškova 2006, Uino 2006 či Tvauri 2007).

Podle zastánců migrační teorie se Slované při svém postupu dostávají na území jen sporadicky osídlená relativně primitivními lovci a sběrači ugrofinského původu, přinášejí sem zemědělství a lokální obyvatelstvo celkem rychle asimilují. Novější palynologické a genetické výzkumy však tuto tradiční migrační teorii zpochybňují: zjišťuje se starší přítomnost zemědělství a jiných výrobních technik na tomto území a silnější shoda v genetické informaci Slovanů této oblasti a ugrofinských národů. Jako alternativa migračního paradigmatu vznikla proto na počátku 90. let teorie o tom, že slavizace představovala především proces lingvistický. Ligi (1993, 1994) vykládá tento proces následovně. Nejdůležitějšími faktory určujícími v uvedené oblasti společenský a mocenský vývoj byla velká městská centra, ležící na důležitých obchodních cestách. Tato centra přitahovala řemeslníky a obchodníky různého etnického původu a stávala se multietnickými. Takto se do oblasti severozápadního Ruska dostali i první Slované: nešlo o početné migrující kmeny, ale relativně menší skupiny usídlující se ve městech a získávající vzhledem ke své činnosti prestiž. V 9. století se Novgorodsko stalo pevnou součástí Kyjevské Rusi, ještě silněji se navázalo na jeho ekonomický systém, čímž se role slovanského živlu stále více posilovala. V městských centrech pak postupně získával slovanský jazyk dominanci, protože místní elita neslovanského původu, aby si udržela svůj vyšší sociální status, opouštěla svoje původní dialekty a přecházela ke slovanštině. Tento proces se pak postupně rozšířil i k nižším vrstvám a nakonec i na venkov. Uvedená teorie má velkou důležitost pro interpretaci možných ugrofinských vlivů na slovanštinu na strukturních rovinách, a tak se k ní ještě vrátíme v našich závěrečných úvahách. Z prvních reakcí na Ligiho přístup srov. souhlasně, s návrhy dílčích úprav a odkazy na vlastní starší revizi migrační teorie Lebedev (1994), dále Klejn (1994), odmítavě naopak Panchenko – Petrov – Selin (1994). Ligiho spíše revizionistickou teorii zasazuje do své revoluční koncepce šíření jazyka jako *lingua franca* Wiik (2000, 219–220).

Pokud jde o historii pojednávané oblasti, je úzce spojena s otázkou vzniku Kyjevského státu spojením Novgorodu a Kyjeva, u níž spolu – jak známo – soupeří především normanská a antinormanská hypotéza předpokládající silnou, nebo naopak slabou či žádnou účast skandinávských Varja-
gů na těchto procesech. Určitou alternativu v tomto sporu nabízí Pritsak (1981), u něhož lze také nalézt vyčerpávající analýzu pramenů. Pokud jde o historické prameny k ugrofinským etnikům, první zmínky se nacházejí v pramenech antických (Tacitus, Strabon, Ptolemaios) a raně středověkých (Prokopios z Kaisareie, Jordanes, Paulus Diaconus a mnoho dalších); tyto zprávy shrnují naposledy Blažek – Hoffrková – Kovář (2011, 191–211).

Jazyky

Při úvahách, které konkrétní uralské jazyky mohly být v kontaktu s praslovanštinou, hraje opět roli datace těchto kontaktů.

Zastánci starších kontaktů předpokládají kontakt praslovanštiny s některým z předpokládaných dílčích prajazykových stadií uralských jazyků. U Mengese (1958, 1983) se jedná v podstatě o kontakt nejzazší možný, tedy o kontakt praslovanštiny představující teprve dialekt indoevropského prajazyka s ještě jednotným prajazykem uralským. Jednalo by se tak zřejmě nejpozději o 4. tisíciletí před Kristem. Falkenhahn (1968, 226) počítal v návaznosti na práce Lehra-Spławińskiego (srov. Falkenhahn 1956) se silným kontaktem slovanštiny (a baltštiny) s už štěpící se ugrofinskou větví ural-
ských jazyků ve druhém tisíciletí před Kristem; podobně také Polák (viz níže). Méně jasné je vymezení Koivulehtovo (2006, 193), který při svém studiu lexikálních výpůjček rozlišuje starší kontakt mezi praslovanštinou a předpozdněprafinským (vor-späturfinnische), případně raněprafinským (frühurfinnische) či pra-/předsámským (ur-/vorsaamische) stadiem a mladší kontakt mezi praslovanštinou a pozdněprafinským (späturfinnische) stadiem. Vzhledem k tomu, že autor posouvá řadu praslovanských změn jako první palatalizace velár hodně vzad, a vzhledem k obvyklým datacím dílčích prajazykových stadií ugrofinských jazyků (stadium baltsko-finské, finsko-volžské, finsko-permské apod.), pomýšlí se zřejmě v jeho pojetí na kontakt z 2. a 1. tisíciletí před Kristem.

Tradiční předpoklady kontaktu pozdní praslovanštiny s ugrofinskými jazyky v závěru 1. tisíciletí po Kristu se týkají jednak jejich baltsko-finské větve, tedy těch jazykových útvarů z této doby, z nichž se vyvinula finština, karelština, ižorština, vepština, estonština, livonština a votština, jednak větve volžsko-finské, kam patří mordvinština a marijština. Časové vztahy mezi

díličmi rekonstruovanými stadii uralských jazyků a jejich odpovídajícími stadii vývoje praslovanštiny od indoevropského východiska až po rozpad na jednotlivé slovanské jazyky ukazuje přehledně Bednarczuk (1997, 105). K ugrofinským jazykům obecně srov. Décsy (1965), přehled uralských jazyků včetně kontaktů s jinými jazykovými skupinami podává Sinor (1988); k srovnávací gramatice uralských jazyků viz Collinder (1960). Dosavadní klasifikace ugrofinských jazyků shrnují Hoffirková – Blažek (2012).

Ze slovanské strany je při úvahách o ugrofinském vlivu na pozdní praslovanštinu důležitý materiál z jednotlivých severoruských nářečí, především ze staronovgorodského dialektu. Jeho výzkum má od 50. let minulého století až dodnes velkou dynamiku díky pokračujícím nálezům památek psaných na březové kůře. Z obsáhlé literatury k tomuto tématu srov. Birnbaum (1991), Vermeer (1997), Janin (2003), Keidan (2009) a především Zaliznjak (1987, 1988, 2004). Současné výzkumné dění reflektuje portál www.gramoty.ru, kde jsou také všechny památky zpřístupněny.

Lexikální vliv

Zkoumání lexikálních vztahů mezi praslovanštinou a uralskými jazyky se vyznačuje jedním charakteristickým rysem: naprosto zde převažuje zkoumání výpůjček ve směru praslovanština → uralské jazyky. Opačný směr, který nás zde pochopitelně zajímá více, nenabízí výraznější práce. Pokud víme, více zastánců ugrofinského původu měla pouze dvě praslovanská slova, u obou se však nakonec přece jen dává přednost domácímu výkladu.⁶³ V řadě sumárních prací se tak prostě konstatuje, že praslovanské výpůjčky z uralských či úžeji ugrofinských jazyků neexistují (Bernštejn 1961, 100–101, Filin 1962, 130–132).⁶⁴ To je pro posouzení celkového charakteru praslovanško-uralského jazykového kontaktu velmi podstatná informace.

Důležitost má ovšem i onen druhý směr bádání, který zahrnuje velké množství prací a můžeme v něm pozorovat velmi zajímavý vývoj. Tradičně se uvažovalo o relativně početné vrstvě už starších praslovanských výpůjček do ugrofinských jazyků (v starších pracích Sobolevského, Šachmatova či Rozwadowského – literaturu podává Arumaa 1964, 37–40). V průběhu 20. století se však postupně základní pohled proměňoval a čím dál více se upozorňovalo na problematičnost starší datace uvažovaných výpůjček

63 K psl. **sani* ‘sáně’ viz Vasmer (1953–1958, 2, 576–577), k psl. **polъ* ‘polovina’ viz ESJS (11, 678–679).

64 Jinak se ovšem tradičně zkoumají novější, popraslovanské výpůjčky z ugrofinských jazyků, zejména do ruštiny (srov. už Kalima 1919).

a nakonec převládlo mínění, že najít lze nanejvýš velmi omezenou skupinu pozdně praslovanských výpůjček v ugrofinských jazycích: vliv by byl tedy jednak pozdní (týkal by se až konce 1. tisíciletí), jednak slabý (nanejvýš několik slov) – srov. monografie Mikko (1894, 1938) a Kalimy (1955), a metodologické příspěvky Kiparského (1952, 1958).⁶⁵ Zdá se však, že v poslední době se situace opět mění ve prospěch uznání starších a silnějších praslovanských vlivů na uralské jazyky. Diskuse se vede zejména ve finské jazykovědě. U jednotlivých autorů se přitom výklady o větším stáří a větším počtu výpůjček prosazují v různé míře. Jako velmi starý a velmi silný vidí praslovanský lexikální vliv na ugrofinské jazyky v řadě prací Koivulehto (1987, 2001, 2003, 2006). Ten je obecně zastáncem velmi starých a silných vlivů indoevropských jazyků na uralské jazyky a vedle výpůjček germánských, indo-iránských a baltských navrhl také řadu etymologií ugrofinských slov jako výpůjček slovanských. Rozlišuje vlastně několik vrstev čím dál většího stáří. V jednom z posledních textů například rozebírá výpůjčky, které jsou podle něj praslovanské z doby první poloviny 1. tisíciletí, případně z doby kolem přelomu letopočtu, a dále také výpůjčky ještě starší, které považuje za baltoslovanské či dokonce předbaltoslovanské, tedy v zásadě pozdně indoevropské (Koivulehto 2006). Jen o něco málo opatrnějším než Koivulehto se zdá být Kallio (2006), který se soustředí na materiál diskutovaný dříve Kiparským a proti němu ho opět řadí do ranějších stadií praslovanské (snad už do první poloviny 1. tisíciletí); varuje však před (zatím spíše ojedinělými) pokusy hledat stopy slovansko-ugrofinského lexikálního kontaktu už ve třetím či druhém tisíciletí před Kristem (tak například Napol'skich 2002, 267–269; dosti paradoxně nacházíme však podobný názor u Kallia 2003). Je třeba dodat, že Koivulehtovy i Kalliovy práce našly své místo v rámci textů uralistických inovátorů a vykazují rozhodně silný náběh k revolučnosti. Jako takové byly také předmětem ostré kritiky (srov. už Chelimskij 2001).⁶⁶ Strízlivější pohled nabízí Bjørnflaten (2006), zařazující opět stejný materiál do druhé poloviny 1. tisíciletí; kromě toho autor předkládá podnětné úvahy o způsobu přejetí tohoto lexika, blížící se rozlišení mezi přejímáním a impozicí, a navíc znovu otevírá diskusi, zda lze počítat také se západoslovanskými (prapolskými) vlivy na finské jazyky.

Nakonec dodejme, že specifickou vrstvu slovanských lexikálních vlivů představují nejstarší výpůjčky v maďarštině.

65 Shrnutí viz u Bernštejna (1961, 100–101) či Filina (1962, 130–132). Dlouhou tradici má ovšem opět zkoumání novějších, popraslovanských výpůjček z ruštiny do jednotlivých ugrofinských jazyků (k přehledu viz Arumaa, 1964, 39–40).

66 Nejnověji se nad celou diskusí ve vztahu k ideologiím zastávaným jednotlivými autory zamýšlí Laakso (2013).

V návaznosti na vymezení dvou skupin badatelů podle předpokládaných prvních kontaktů slovanských a uralských etnik a vlastně i v souvislosti s odlišnými názory na nejstarší slovanské vlivy na uralské jazyky v oblasti lexika (viz výše) lze vydělit také dvě koncepce úvah nad možnými strukturními uralskými vlivy na praslovanštinu.

(1) První koncepci vytvářejí autoři předpokládající už velmi staré vlivy z doby ještě před expanzí Slovanů. Jak už jsme upozornili, spadá sem **Menges**, který pro některé praslovanské změny a jevy uvádí jako možný zdroj jak altajštinu, tak uralštinu. Patří sem zejména zjednodušování konsonantických skupin v rámci tendence k otevřeným slabikám (Menges 1958, 533, 1983, 44). Jiné možné kontaktní vlivy uralské pak Menges přebírá z prací jiných autorů, o nichž pojednáme níže pod bodem (2) (srov. Menges 1983, 56–60).

Jiným zastáncem starých strukturních vlivů byl **Pokorný**, který zařadil možný uralský vliv na praslovanštinu do své obecnější koncepce substrátového působení nejrůznějších neindoevropských jazyků na jednotlivé dílčí indoevropské jazykové větve (Pokorný [1936] 1968). Mezi možnými uralskými strukturními vlivy (v jeho vymezení vlivy na vnitřní formu – „innere Sprachform“) na praslovanštinu autor uvádí – bez bližších analýz – vysokou produktivnost derivačních sufixů u jména i slovesa; spolu s baltštinou má pak podle autora praslovanština z uralštiny také užívání instrumentálu ve funkci predikátu a obecně zachování bohaté pádové flexe.

Výraznější podobu dostává možný ugrofinský vliv na praslovanštinu v pracích Polákových. Autor se o nich vyjadřoval porůznu už v textech zaměřených jinak spíše na obecnější slavistická témata (k baltoslovanské otázce – Polák 1951; k etnogenezi Slovanů – Polák 1956a, 8–9) a nakonec věnoval ugrofinským vlivům tři speciální texty (Polák 1964, 1969, 1970). **Polák** ve svých úvahách o kontaktu jazyků rozvíjel koncepci jazykového svazu založenou pražskou školou (suhlasně se vyjadřoval k Trubeckého koncepci vzniku indoevropských jazyků konvergencí i k Jakobsonovu pojetí eurasijského svazu) a promítlo se to i do jeho názorů na vztahy praslovanštiny s ugrofinskou větví uralských jazyků: nalezené jazykové shody a paralely mezi oběma skupinami chápal jako výsledek zformování jazykového svazu, do něhož spadala kromě toho i baltština (srov. níže v kapitole o baltském vlivu) a zčásti snad i germánština. Z konvergenčních jevů fonologických Polák uvádí: splynutí *ǣ* a *ō* a *ā* a *ō* v baltštině a slovanštině (~ rekonstruovaný ugrofinský vokál *ə* jako něco mezi *a* a *o*), jery *ь* a *ѣ* (~ redukované

vokály v ugrofinštině), slabičný synharmonismus (~ totéž v ugrofinštině; naproti tomu vokální harmonie v ugrofinských jazycích není prajazyková a náběhy k ní v praslovanštině Polák tímto kontaktem vykládat nechce), $s > š > ch$ (~ $š > h$ ve finštině a maďarštině) – srov. Polák 1964, 583–584, 1969, 31, 1970, 194–195. Dále Polák chápe jako výsledek konvergence s ugrofinskými jazyky několik praslovanských slovtvorných sufixů (psl. deminutivní sufixy *-ькѣ, *-икѣ, *-екѣ ~ ugrofin. -ikka, -ikkä; psl. sufix *-iště ~ fin. -isto; *-isko ~ fin. -ikko, psl. sufix deverbativních substantiv *-нѣje ~ ugrofin. -inä – Polák 1964, 585–586, 1970, 195–196) a především funkční i formální shody v řadě slovesných morfosyntaktických jevů, jako je genitiv-akuzativ, vývoj infinitivu, nulová koncovka 3. osoby sg. prézenta a obecněji podobnost osobních koncovek, složené futurum, sigmatický aorist (~ ugrofin. *ś-ový* aorist), asigmatický aorist (~ fin. *i-ový* aorist) a zejména vznik vidu (Polák 1964, 586–588, 1970, 196–198). Kromě toho nalézá autor řadu paralel mezi praslovanštinou a ugrofinskými jazyky také ve slovní zásobě, a vedle auto-sémantik sem podle něj spadá i několik slov synsémantických, jako **kъto*, **kъde*, **ne*, **съ* a **ty* (Polák 1964, 586). U některých z uvedených paralel je si autor vědom i korespondencí s mongolskými jazyky a nakonec tak zařazuje svoje pojetí baltsko-slovansko-ugrofinského jazykového svazu do širšího rámce svazu eurasijského (Polák 1970, 199–201). Přitom všem není zcela jasné, jak přesněji vlastně Polák uvedené slovansko-ugrofinské shody chápal. V ranějším textu (Polák 1951) je uváděl hlavně jako příklad společné inovace geneticky nepřibuzných jazyků, aby proti Szemerényimu ukázal, že pouze na základě sdílených inovací nelze vždy hned usuzovat na užší genetickou příbuznost (zde baltoslovanskou). Ačkoli se i později zdráhá jasně říci, ve které skupině jazyků mají uvedené strukturní jevy svůj počátek (například ke vzniku vidu praví: „En balto-slave et en finno-ougrien, il ne s’agit pas d’un emprunt du type lexical au finno-ougrien en slave ou au balto-slave en finno-ougrien mais d’un phénomène commun dû à l’interférence linguistique dans le cadre d’une certaine communauté linguistique de l’Europe Orientale“ – Polák 1970, 193), přece je však patrné, že jej snad vidí právě na ugrofinské půdě, protože opakovaně uvádí, že rozebírané jevy jsou ve slovanštině obtížně vyložitelné z indoevropského východiska. Autor zde tedy myslí na vznik těchto jevů v ugrofinských jazycích a jejich šíření přes jejich hranice hlavně do baltštiny a slovanštiny, případně s postupným vyzníváním v dalších indoevropských jazycích (srov. Polák 1956a, 8).

Úvahy podobného typu jako Polák předložil ve stejné době nezávisle na něm **Falkenhahn** (1968). Diskutoval přitom pět morfologických jevů (v zásadě těchže jako Polák), které je podle něj možno vyložit v ugrofinských sou-

vislostech. Oproti Polákovi představuje tento text jemnější analýzu v tom smyslu, že se autor více dívá na rozdíly v probíraných jevech u jednotlivých slovanských a jednotlivých ugrofinských jazyků, z čehož činí subtilní závěry. Například rozdílný vývoj fonologického systému baltského a slovanského vysvětluje Falkenhahn právě kontaktem s různými ugrofinskými jazyky: slovanský ústup vokaličnosti (monoftongizace diftongů) a vzrůst konsonantičnosti (palatalizační změny) koresponduje s vývojem v permských a ugrických jazycích, zatímco zachování staršího stavu v baltštině koresponduje se stavem v baltsko-finských jazycích. Jinak se ovšem Falkenhahn shoduje s Polákem v tom, že také chápe ugrofinský vliv jako tu sílu, která vedla k vytržení praslovanštiny (a baltštiny) z jejich indoevropského východiska. Závěrem k přehledu prací zařazujících kontakt praslovanštiny s uralskými jazyky do starších stadií je třeba dodat, že v současné době se takové domněnky objevují už pouze velmi zřídka (výjimkou je Greenberg 2003 uvažující nad uralským vlivem při silnějším prosazení indoevropské *n*-ové koncovky genitivu singuláru *ā*-kmenů v praslovanštině).

Jakoby na pomezí mezi první a druhou skupinou badatelů stojí **Bednarczuk** (1997), který probírá řadu shod baltských, slovanských a ugrofinských jazyků. Diskutuje také změny tradičně vykládané jako mladší praslovanštině, tj. z druhé poloviny 1. tisíciletí, přičemž některým z nich má tendenci připisovat větší, někdy už dokonce baltoslovanské stáří. Týká se to především vzniku korelace palatalizovanosti u konsonantů (v návaznosti na pojetí Kuryłowiczovo), ale třeba i predikativní funkce instrumentálu (~ finský *esiv*). Podobně jako Polák a Pokorny vidí Bednarczuk jako kontaktově vyvolané jevy například bohatou derivaci ve slovanštině (deminutivní sufixy) nebo hojnost lokálních pádů, tedy jevy charakteristické jinak pro aglutinační jazyky, jako jsou právě jazyky ugrofinské. Podobně jako Menges pak autor chápe jako ugrofinský vliv vznik vidu a vůbec přestavbu slovesného systému v baltoslovanštině. Celkově je možno říci, že autor představuje celkem překvapivou sadu shod: jedná se o jevy různého stáří a různého rozšíření po jazycích vymezeného areálu, který chce vidět jako jazykový svaz „Jugo-Vostočnych Poozerij Baltiki“ (Bednarczuk 1997, 104).

(2) Do druhé skupiny patří naprostá většina badatelů nad ugrofinskoslovanským kontaktem. Jedná se zde o výzkum pozdějších jevů a změn, přičemž část jich ještě časově spadá do pozdní praslovanštiny (doba posledních století 1. tisíciletí), část už potom do 2. tisíciletí, v zásadě už tedy do doby zformování a existence samostatných jazyků a dialektů východoslovanských. Přitom rozlišit mezi oběma zmíněnými časovými vrstvami není vždy dost dobře možné: pro jednotlivé jevy se zvažuje tu větší, tu menší

stáří. Obecně se pak většina autorů kloní k tomu považovat i změny z konce 1. tisíciletí za vlivy na ruštinu. To má opodstatnění z hlediska geografického (rozšíření zkoumaných jevů se skutečně týká jen ruštiny nebo dokonce jen některých jejích dialektů, maximálně tu a tam s přesahem do dialektů běloruských a ukrajinských), ale méně z hlediska charakteru jazykových útvarů (je otázka, zda je pro vymezené období lepší hovořit o pozdní praslovanské nebo už o „praruštině“).

Úvahy o kontaktovému ugrofinskému vlivu mají dlouhou tradici s kořeny už v pracích z 19. století. První a zatím největší monografií na toto téma je **Veenker** (1967), který analyzuje celkem 52 změn, jež byly v jednotlivých starších pracích vykládány jako výsledek ugrofinského vlivu na ruštinu. V závěrečné sumární tabulce autor všechny tyto změny zasazuje z hlediska pravděpodobnosti vlivu ugrofinských jazyků do následující škály: jistě (10 změn), pravděpodobně ano (14 změn), možná (7 změn), pravděpodobně ne (9 změn), určitě ne (2 změny), o vlivu nelze rozhodnout (10 změn) (Veenker 1967, 163–170). Ve stejnou dobu promýšleli ugrofinský vliv výrazněji ještě Veenkerův učitel **Décsy** (1967) a také **Kiparsky** (srov. například 1969a, 1970a, 1970b). Názory všech tří autorů se různě kříží co do ochoty uznávat pro konkrétní slovanskou změnu ugrofinský vliv, je však možno říci, že zatímco Veenker měl tendenci vykládat kontaktové většinu uvažovaných jevů, Décsy a Kiparsky byli obecně mnohem opatrnější. Protože vymezená problematika zčásti přesahuje téma naší knihy (řada uvažovaných jevů je jistě nebo možná pozdějších než praslovanských), nechceme zde zabíhat do podrobností, pouze zmíníme, že ugrofinský vliv se shledává ve fonologii i gramatice. Z fonologických změn se nejčastěji myslí na akání (fino-volžský vliv na jižní a střední dialekty ruštiny), naopak na absenci akání a ikání (baltsko-finský vliv na severoruské dialekty), cokání či zachování bilabiálního *w*. Z gramatických změn se diskutuje imperativní částice *-ka*, kauzativní sufix *-t-*, partitivní genitiv, postpozitivní částice/člen či absence slovesa 'být', tj. nominální věta. Ke všem těmto změnám vznikají kontinuálně nové a nové příspěvky, které se pokoušejí dosavadní pohledy precizovat. Druhou syntetickou prací k tématu se po Veenkerovi stal **Vostrikov** (1990), z novějších dílčích příspěvků zmiňme výběrově: k morfosyntaxi slovesa Tiraspol'skij (1990), k cokání Čekmonas (2001), k postpozitivnímu členu Stadnik-Holzer (2006) a Kasatkina (2007), ke změně *e > o* Nuorluoto (2006b), k akání Vaahtera (2007). Podstatné je, že tu a tam se už také objevují příspěvky pokoušející se s tématem vyrovnat pomocí novějších kontaktologických teorií (srov. Sarhimaa 1991, 2002, který diskutuje kontaktologický model Myers-Scottonové v souvislosti

s Veenkerovým termínem *perstratum*). V celkově nepřehledném množství textů k ugrofinsko-slovanskému kontaktu jsou nakonec svým způsobem někdy zajímavější ty příspěvky, které se přímočarou interpretací těchto jevů jako vyvolaných kontaktem s ugrofinskými jazyky snaží spíše korigovat nebo zpochybňovat. Příkladem je Stadniková (2002b), která v případě korelace konsonantické palatalizovanosti ukazuje, že *myslet* je možno spíše na opačný vliv ve směru ruština → jednotlivé ugrofinské jazyky. Mezi pracemi posledních desetiletí pak mají zvláštní místo dva přístupy, o nichž je třeba se zmínit podrobněji:

1) Největší důležitost pro naše téma má skutečnost, že uralský vliv na praslovanštinu (a baltské jazyky) si vybrali jako téma jedné z případových studií své knihy přímo **Thomasonová a Kaufman** (1988, 238–251). Je to jediný případ, kdy byl kontakt praslovanštiny s jiným jazykem rozpracován přímo autory těch kontaktologických modelů, které zde obecně považujeme pro historickosrovnávací lingvistiku za nejpřínosnější. Nemusíme se tak vlastně pokoušet o interpretaci starých názorů tímto modelem, neboť to za nás učinili už sami jeho autoři. Thomasonová a Kaufman vycházejí především z Veenkerovy monografie a z prací Décsyho a Kiparského. Oproti zmíněným autorům majícím tendenci chápat tento kontakt jako nikoli mezi prajazyky, ale až mezi jednotlivými historickými jazyky (srov. k tomu například ještě nověji příspěvkově Veenker 1982, 1992) se Thomasonová a Kaufman snaží ukázat, že několik kontaktních jevů může být staršího původu: mohly se podle nich sice na slovanskou půdu dostat už pouze ve východoslovanském areálu, ale vzhledem k dataci (6.–10. století) bylo stále ještě dostatek času k jejich rozšíření po celém slovanském světě. Autoři tak vlastně rozlišují dvě (až tři) vrstvy vlivu: tradičně uznávaný mladší vliv na severoruské dialekty a baltské jazyky (popřípadě vliv na celou ruštinu) a méně zastávaný vliv starší na praslovanštinu a baltštinu. V první vrstvě uvádějí pouze výběrově některé změny jako ilustrační příklady. Pro nás má důležitost druhá vrstva, kam autoři řadí tři fonologické a tři gramatické jevy. Z fonologických jevů je to korelace palatalizovanosti u konsonantů, restrukturační vokalického systému ve smyslu přechodu od kvantity ke kvalitě a náběh k vokální harmonii (zde odkazují na Mengesem vykládaný vliv na přehlásky *jeru* podle charakteru vokálu vedlejší slabiky). Z gramatických jevů pak jako uralský vliv vykládají genitiv-akuzativ a vůbec vznik kategorie životnosti, užití instrumentálu v predikativní pozici a zachování bohatého systému pádů. Pokud jde o míru kontaktního ovlivnění, chápou autoři ugrofinský vliv na slovanštinu jako „moderate rather than heavy: structural interference features can be found in several grammatical

subsystems, but most of the inherited Indo-European grammatical patterns remain intact“ (Thomason – Kaufman 1988, 251).

2) Druhým přístupem je začlenění celého tématu uralských vlivů na praslovanštinu do revolučního paradigmatu **uralistických inovátorů**, které jsme představili v úvodu naší knihy. Nacházíme zde přitom většinu typických rysů tohoto přístupu: bohatost produkce (publikuje se opakovaně stále totéž bez dalšího rozvíjení); nekritické přejímání výsledků starších prací a především jejich slučování do jednoho obrazu, aniž by to přitom metodologicky bylo možné; přímočaré spojování jazyků a archeologických kultur. Tak u Künnapa (1997 = 1998a, 106–110 = 2000a, 62–66) nacházíme přijetí výše uvedeného pohledu Thomasonové a Kaufmana (1988) na charakter uralského vlivu na praslovanštinu, ale zároveň i subsumaci všech autorovi známých změn, o nichž se uvažovalo napříč časem jako o vyvolaných uraliským vlivem (s oporou především v Bednarczukovi, na jehož nejasné pojetí jsme upozornili výše), pod toto schéma. Wiik (2000, 219–220, 230) potom přichází se sociolingvistickým zarámováním těchto změn, když chápe expanzi praslovanštiny ve druhé polovině 1. tisíciletí jako šíření lingua franca, přičemž vedle dílčí západoslovanské a jihoslovanské se měla východoslovanská lingua franca šířit zejména na úkor ugrofinských jazyků, jejichž mluvčí přecházeli ke slovanštině. Je zajímavé, že tyto úžeji slavisticky zaměřené texty uralistických inovátorů inspirovaly kontrarevoluční kritiky inovátorů také k hlubším úvahám na téma uralsko-slovanského kontaktu. Tak u Hontiho (2003, 2004) nakonec můžeme celkem překvapivě vidět ochotu zvažovat obousměrný interferenční vliv mezi oběma jazykovými skupinami, ovšem už s pevnějším metodologickým i empirickým ukotvením. Tyto texty tak můžeme vnímat jako další příklad návratu kontrarevolučního autora nikoli k paradigmatu konvencionalistickému, ale spíše revizionistickému.

Závěry

I přes problematičnost dokazování, že konkrétní fonologické a gramatické jevy byly na slovanské půdě vyvolány kontaktem s uralskými jazyky, je interpretace celkového charakteru této kontaktové situace celkem jasná. Vzhledem k absenci lexikálních vlivů a silnému podezření na řadu vlivů strukturních se ze základních typů jazykového kontaktu jako pravděpodobnější jednoznačně jeví impozice ve smyslu Van Coetsemova modelu. V modelu Thomasonové jí odpovídá shift, tedy přechod mluvčích zdrojového jazyka k jazyku přijímajícímu. Většina autorů skutečně takový shift uralských/ugrofinských mluvčích ke slovanštině předpokládá. Rovněž Tho-

masonová a Kaufman představují svou studii jako případ interference skrze shift. Výjimkou je tak vlastně pouze Polák (a snad ještě Bednarczuk), který popisované změny chápal jako konvergenční inovace v rámci jazykového svazu. Celkový charakter kontaktní situace dále dokresluje fakt existence většího množství slovanských výpůjček v uralských jazycích. Na to upozorňují i Thomasonová a Kaufman (1988, 251), kteří tento jev interpretují zase jako přejímání/borrowing ve směru uralské jazyky ← slovanština.

Celkový charakter uralského vlivu na slovanštinu je sice zřejmý, ale při bližším pohledu se pak nabízí více alternativ, jak konkrétně předpokládaný shift uralských mluvčích k slovanskému jazyku probíhal. Uvedli jsme již, že většinový výklad počítá s rychlým a masivním převrstvením uralského obyvatelstva slovanským živlem. Proti tomu vystupuje výklad Ligiho (1993, 1994) předpokládající zprvu menší slovanské proniknutí do oblastí ugrofinských jazyků. Ligi přebírá Renfrewův procesuální model rozšíření jazyka, konkrétně tzv. *Elite Dominance* (viz k tomu už výše, str. 255): relativně malá, ale dobře organizovaná, silně motivovaná (a případně lépe ozbrojená) skupina přináší jazyk do oblasti, kde si podrobí domácí obyvatelstvo. Nový jazyk se pak stává prestižním a přitahuje k sobě postupně stále více mluvčích původních domácích jazyků. Pokud jde o lingvistickou složku Ligiho přístupu, lze ji chápat jako revizionistickou, neboť se zde nerozmetává starší interpretace, ale výrazně se upřesňuje (jiný způsob průběhu shiftu). Revoluční je ovšem tato koncepce z hlediska historického a archeologického (nepředpokládá se migrace Slovanů, archeologické prameny se nepovažují za slovanské). Ligiho teorie se v mnohém ohledu podobá Curtově pojetí šíření slovanského jazyka v jihoslovanském a západoslovanském areálu (viz k ní podrobně v kapitole 2), na rozdíl od Curty však autor neuzívá (spíše k dobru věci) pojmu *lingua franca*; to činí až uralističtí inovátoři přebírající Ligiho myšlenky do své koncepce. Na rozdíl obou alternativ lze pohlédnout i prostřednictvím sociolingvistických faktorů jazykového kontaktu zvažovaných v kontaktologických modelech. U shiftu je intenzita kontaktu dána především relativní velikostí kontaktujících populací, stupněm kontaktu a délkou jeho trvání. V migrační teorii by tak zřejmě zásadnější roli při prosazení uralského vlivu sehrála relativní velikost populací, zatímco v Ligiho koncepci by byl důležitější stupeň kontaktu.

Dodejme, že z lingvistických faktorů je v případě uralsko-slovanského kontaktu zřejmě nejdůležitější typologická vzdálenost. Jako geneticky bezprostředně nepřibuzné a typologicky hodně vzdálené (aglutinačnost uralských jazyků proti flexivnosti jazyků slovanských) představují slovanské a uralské jazyky dvojici vzájemně obtížně srozumitelných jazyků. Při

osvojování si druhého jazyka uralskými mluvčími lze pak předpokládat obtíže a nedokonalé učení, což nahrává impozici rysů zdrojového jazyka do nové varianty přijímajícího jazyka (TL₂). Stupeň prosazení se těchto rysů u rodilých mluvčích přijímajícího jazyka (vznik varianty TL₃) pak závisí na zmíněných sociolingvistických faktorech.

Závěrem uvedme, že uralsko-slovanský kontakt je v kontextu nových kontaktologických modelů poučný ještě v jednom specifickém ohledu. Na rozdíl od uvažovaných vlivů jiných jazykových skupin na praslovanštinu se u uralského vlivu tematizují také jevy, které nepředstavují inovace, ale naopak zachování staršího stavu. Konkrétně se jedná o domněnky o zachování bohatého systému pádů ve slovanských jazycích pod ugrofinským vlivem. Dokázat tento typ vnějšího vlivu se obecně považuje za obtížnější. Podnětnou úvahu k tomuto tématu nabízí Petrucci: vliv na zachování určitého jevu je pravděpodobnější, jde-li ukázat, že tento jev v ovlivňovaném jazyce zároveň získá některé rysy, které předtím neměl a které navíc v ideálním případě má tento jev v jazyce ovlivňujícím („[...] what kinds of evidence can illustrate that contact with a neighboring language having a given feature inhibits the loss of a similar feature in another language? Obviously, the most convincing evidence would entail a situation in which not only is a given feature retained in language A because of contact with language B which has a similar feature, but the retained feature also ultimately acquires additional characteristics of the feature of language B“ – Petrucci 1999, 95–96). Zdá se, že právě ugrofinský vliv na slovanské pády takové podmínce dobře vyhovuje: nejenže zůstává bohatá pádová paradigmatika, ale rozhojňuje se také syntagmatický a sémantický aspekt využití jednotlivých pádů v nových funkcích (predikativní instrumentál, vznik partitivního genitivu apod.). Slovanská data zde tak mohou sloužit k doložení, případně další precizaci obecných kontaktologických pouček.

Exkurs: vliv baltský

Na závěr kapitoly o vlivech jednotlivých jazykových skupin na praslovanštinu zařazujeme pojednání o možných vlivech baltských. Toto umístění jistě působí na první pohled poněkud překvapivě. V úvahách o vztazích baltštiny a slovanštiny má totiž zásadní místo především téma existence či neexistence baltoslovanské jazykové jednoty, tj. společného dílčího baltoslovanského prajazyka, což je otázka nejstarších vazeb baltštiny a slovanštiny, z časového hlediska tedy patřící spíše na úvod této kapitoly. Uvedené téma však považujeme za natolik specifické a rozsáhlé, že jeho smysluplné

zpracování postupem, který v této práci užíváme, není možné. Všechny obecnější problémy spjaté s otázkou baltoslovanské jednoty i dějiny této otázky rozebírá přehledově Poljakov (1995, 1–58)⁶⁷ a rovněž většinu literatury k ní uvádí tato poslední monografie k tématu, sama ovšem představující pouze další osobitý příspěvek k věci, vyvolávající novou diskusi (ohlasy na ni viz u Erharta 2006, 258).⁶⁸

Z hlediska příslušnosti k směrům historickosrovnávací lingvistiky je zjevné, že otázku po existenci či neexistenci společného baltoslovanského stadia si kladou především vyznavači rodokmenové teorie. Mezi nimi jsou pak pro jeho uznání většinou ti, kdo rodokmenovou teorii uplatňují v co největší míře a jsou obecně nakloněni postulování dílčích prajazyků. Proti jsou naopak ti, kdo rodokmenovou teorii chápou prostě jako pomůcku umožňující vyznat se v základních genetických vztazích mezi příbuznými jazyky; určitý počet třeba i velmi nápadných shod však podle nich může být dán i nezávislým, paralelním vývojem dvou (či více) větví. Celkově pak spor průběžně nasycují u jednotlivých autorů se lišící odpovědi na dvě základní otázky: 1) které jazykové elementy jsou rozhodující pro určování genetické příbuznosti (to je otázka kvalitativní), 2) kolik shod ve vybraných elementech je nutných k uznání bližšího genetického vztahu (to je otázka kvantitativní).

Z jiné pozice než zastánci paralelního vývoje zpochybňují existenci baltoslovanské jednoty přístupy, které v úvahách o jazykovém vývoji přisuzují silnější roli jazykovému kontaktu. Práce, které se opírají v tu menší, tu větší míře o vlnovou teorii, postulují obvykle baltoslovanské nářeční kontinuum bez přesných hranic mezi dialekty baltskými a slovanskými i vůči dalším sousedním indoevropským jazykům; existence dílčích prajazyků pro ně obecně není příliš velké téma. Tu a tam se dále mezi takto metodologicky ukotvenými autory objeví myšlenka, že (přínejmenším některé) shody mezi baltštinou a slovanštinou jsou dány areálově, totiž jako výsledek konvergence v rámci jazykového svazu (tak srov. Polák 1951, 160, 1956a, 9–10, Bernštejn 1958).

Mezi základními polohami – pro a proti – ovšem existují také přechody. Například je možno předpokládat původní jednotu, její rozpad a pak zase následné sekundární, kontaktové sblížení obou větví. Možnosti interpretace jednotlivých shod také komplikuje fakt, že některé z nich jsou v různých pracích vykládány jako kontaktové ve smyslu ovlivnění jak slovanštiny, tak baltštiny jiným indoevropským jazykem, tak jak jsme to porůznu viděli v našich rozborech názorů jednotlivých autorů. Patří sem například

67 V komprimované podobě viz ještě Poljakov (1994).

68 Z novějších prací k tématu viz Petit (2004), Hock (2004–2005) a Wiemer (2007).

satemová změna (iránský nebo thrácký vliv?) nebo vznik složené deklinace adjektiv (iránský, germánský či altajský vliv?).

Nemožnost dobrat se uspokojivého výkladu o tom, zda shody jsou odrazem společného dědictví, společnými inovacemi, výsledkem paralelního vývoje či vlivu jedné větve na druhou, výmluvně shrnuje Gołąb co do situace v lexiku („the phonemic and grammatical similarity of the two proto-languages brought about a system of substitution which makes it impossible to distinguish phonemically the old common innovations from old loanwords either from Slavic to Baltic or from Baltic to Slavic today“ – Gołąb 1992, 311) a Bičovský, pokud jde o jevy strukturní („je tedy možné každou dílčí změnu vykládat jak jako společnou inovaci, tak jako vliv jednoho (pra)jazyka na druhý“ – Bičovský 2009, 195). S Erhartem (1958, 129 = 2006, 256) tak můžeme konstatovat, že „[d]ementsprechend sind die Beweise für eine absolute baltoslavische Spracheinheit als unzureichend zu bezeichnen. [...] Andererseits muss man freilich zugeben, dass wir auch über keine überzeugenden Beweise verfügen, um die Theorie der baltoslavischen Spracheinheit endgültig widerlegen zu können. Man vermag also diese Theorie weder überzeugend nachzuweisen noch zu widerlegen. Bedeutendere Fortschritte in der Lösung dieser schwierigen Frage sind in absehbarer Zeit kaum zu erwarten. Alle konkreten Beweise und Gegenbeweise sind ja schon erschöpft!“. Rozhodují tedy pouze metody a principy, kterých se jednotliví autoři drží, a jejich různost vede k odlišným závěrům.

Ačkoli nechceme zpochybňovat důležitost otázky baltoslovanské jednoty, domníváme se, že v oblasti balto-slovanských jazykových vztahů existují i další, jistým způsobem snad i zajímavější výzkumná témata. Myslíme, že soustředěnější pozornost zaslouží zejména možný baltský vliv na slovanštinu v době její expanze ve druhé polovině 1. tisíciletí, kdy se Slované dostávají také na území osídlená Balty a kontakt jejich jazyků se stupňuje; tato otázka vlastně také souvisí s problémem slavizace severozápadního Ruska, o němž jsme pojednali v předchozí kapitole – nejde zde jen o vztah Slovanů k etnikům ugrofinským, ale i o vztah k Baltům. Podobně jako jsme výše konstatovali určitý přesun zájmu od možných starých uralských vlivů na ranou praslovanštinu směrem k pozdějším vlivům ugrofinským na pozdní fázi praslovanštiny, tak je snad možno očekávat i přesun zájmu od otázky staré baltoslovanské jednoty k tématu balto-slovanských vztahů pozdějších. Některé změny, k nimž došlo už jen v části pozdní praslovanštiny, se skutečně vykládají jako vyvolané kontaktem s baltskými dialekty, zároveň přitom zanikajícími. Jednou z těchto změn je vývoj souhláskových skupin *tl*, *dl* > *kl*, *gl*, který je doložen v severozápadních dialektech ruštiny (srov.

např. staronovgorodské *sustrěkle* ‘potkal’, *močiglo, jegl̥b* – Zaliznjak 2004, 49, Nikolajev 1987, 190–198), v kašubštině a polských dialektech Mazovska a Kujavska (srov. např. pol. dial. *mglec, mgły, moglić się, moglitwa* – Taszycki 1957) a v některých západních, zakarpatských dialektech ukrajinštiny (slovesné formy typu psl. **vedl-* > **vegl-* > ukr. dial. *veg* > *veh* – Gerovskij 1929). Na baltské půdě se jedná o starou změnu, společnou litevštině, lotyštině a staropruskému dialektu elbingského vokabuláře (srov. např. ie. **-tl-o/*dhl-o* > balt. *-kl-*, žemaitské *tiñklas* ‘sít’, stprus. *sasin-tin clo* ‘zaječí tenata’ apod. – Ivanov 2008, 251–253). Jako baltského původu vykládá tento jev ve slovanštině v posledních letech zejména Andersen (1996a, 45; 2006). Ten počítá s tím, že východní Slované se při expanzi z pravlasti směrem na sever v 6.–8. století setkali na území dnešního Běloruska s nyní vymřelými jihovýchodními baltskými dialekty. Tyto dialekty byly slovanštinou pohlceny a Slované, kteří nakonec kolonizovali oblasti Pskova a Novgorodu, byli ve skutečnosti spíše slavizovaní Baltové.⁶⁹ Připomeňme, že kromě uvedené změny *tl, dl* > *kl, gl* počítá autor s vlivem jihovýchodobaltských dialektů také na silnější prosazení změny náslovného **e-* > **a-* (tj. v tradičním pojetí **je-* > **o-*) ve východoslovanských dialektech těchto oblastí (o autorově pojetí této změny pojednáváme podrobněji výše v pojednání o možných koineizačních procesech v praslovanštině – viz str. 95–97). Netřeba blíže rozebírat, že z hlediska současných kontaktologických modelů se popsání baltského vlivu jeví jednoznačně jako *impozice/shift* (přebírá se fonologický materiál, zaniká zdrojový jazyk). Přitom je patrné, že v tomto případě se jen v omezené míře uplatnila druhá fáze procesu *impozice*, tj. *imitace* nové varianty přijímajícího jazyka (vytvořené mluvčími zanikajícího zdrojového jazyka, tj. TL₂) mluvčími původní varianty (tj. TL₁) a vznik nové varianty (TL₃). Takovému výkladu odpovídá i to, že nejsilnějším motivem přechodu Baltů ke slovanštině zřejmě byla prestiž slovanštiny: předpokládá se vyšší kulturní úroveň Slovanů oproti Baltům (srov. Erhart 1958, 126 = 2006, 249), takže naopak chybí výraznější motivace Slovanů napodobovat tuto novou variantu jejich jazyka. Proto je kontaktní vliv doložen pouze okrajově, nářečně. Pouze další výzkumy zaměřené stejným směrem mohou ukázat, zda lze nalézt další podobné stopy baltského vlivu na slovanštinu.⁷⁰

69 Kontaktologickou alternativu předkládá Ivanov (2003, 266; 2008), podle něhož může tato změna spadat mezi další konvergenční jevy spjaté s jazykovým svazem, který autor postuluje pro jazyky Litevského velkoknížectví. Podle tohoto výkladu by tak změna v některých slovanštině (zejména v ukrajinštině) mohla nastat později, až ve 14.–17. století. Diskusi o původu této změny viz také u Enriettiho (1982, 92–93).

70 Zároveň zřejmě probíhal proces přejímání lexika ve směru baltština ← slovanština. K novějším, ale stále ještě praslovanským výpůjčkám v baltštině viz Bjørnflaten (2006, zejména 65–69 s další literaturou).

ZÁVĚRY

Názory různých autorů na kontaktní původ jednotlivých praslovanských fonologických a gramatických změn mohou na první pohled působit jako chaotická změť nesoustavných poznámek či dokonce zcela neopodstatněných domněnek. Víceméně rychlý přehled názorů, který jsme uvedli s důrazem na metodologická stanoviska jednotlivých autorů, neposkytl prostor pro přesnější analýzu konkrétních dat, zejména z předpokládaných zdrojových jazyků. Přesto myslíme, že už za nynějšího stavu bádání bude užitečné představit ve shrnující podobě schéma uvažovaných kontaktních vlivů na praslovanštinu. Činíme tak v následující tabulce, vyabstrahované ze všech koncepcí, které jsme představili výše v této kapitole.⁷¹ Některé z těchto změn jsou u jednotlivých autorů traktovány pod odlišnými názvy, v takových případech volíme pro jejich označení častěji užívaný termín a alternativní pojmenování uvádíme v závorkách. Pokoušíme se také subsumovat určité sady změn pod jednu společnou tendenci, jak se často v historické slavistice činí (zde naznačeno pomocí ↪). Na rozdíl od dosavadních výkladů už tentokrát nebereme zřetel na rozdílná koncepční stanoviska, která jednotlivé autory k vyslovení domněnky o externím vlivu vedla.

	ÍR.	THR.	KELT.	GERM.	ALT.	ROM.	URAL.
fonologické změny a jevy							
s > š (> ch) po r, u, k, i	+	+					+
k > ch	+						
satemizace	+	+					
splynutí ā a ō	+					+	
splynutí ǣ a ǫ (tendence k otevření vokálů)	+					+	
tt > st	+	+					
proměna vokalického systému (kvantita > kvalita) (tendence k zavření vokálů)					+	+	+

71 Nezařazujeme sem pouze pojednaný mladší vliv ugrofinský a baltský, časově hraničící s přechodem praslovanštiny v jednotlivé slovanské jazyky (přehled těchto ugrofinských vlivů podává Veenker 1967, 163–170, na baltské vlivy jsme upozornili pouze okrajově).

	ÍR.	THR.	KELT.	GERM.	ALT.	ROM.	URAL.
progresivní sonorita slabik = zákon otevřených slabik			+		+		
↳							
zánik koncových konsonantů			+		+	+	
↳ oslabení koncového -s a -m	+						
zjednodušení souhl. skupin					+	+	+
↳ zánik geminát	+					+	
monoftongizace diftongů	+		+		+	+	+
proteze			+		+		
vznik nazálních vokálů						+	
metateze likvid						+	
vznik slabičných likvid						+	
intrasylabická harmonie (slabičný synharmonismus)					+		+
↳							
1. palatalizace velár	+	+	+		+		
↳ (skj/stj >) šč > št'						+	
(zgj/zdj >) ždž > žd'						+	
2. palatalizace velár			+		+	+	
delabializace zaokrouhlených vokálů (y > i; o > e)			+		+		
palatalizace alveolár			+		+	+	
↳ → korelace palatalizovanosti					+	+	+
tendence k slovní harmonii (slovní synharmonismus)					+		
↳							
3. palatalizace velár			+		+	+	
delabializace ū > y					+		
vývoj slabičných sonor do sekvence vokál + sonora			+				
dž > ž			+		+		
dz > z			+				
vývoj skupiny kt					+		
tl, dl > l						+	
redukce krátkých vokálů (vznik jerů)					+		+
g > γ (> h)	+		+		+		
w > v					+	+	
nepřavidelnosti v provedení metateze likvid v jsl.						+	

	ÍR.	THR.	KELT.	GERM.	ALT.	ROM.	URAL.
redukce/zánik nepřízvučných vokálů ve východobulh. dial.		+					
přehlásky jerů v stsl. (ѣ > ѓ, ѓ > ѣ)					+		+
develarizace γ > i v jsl.					+		
ē > ě > ja/a ve východobulh. dial.		+			+		
velarizace laterálního l v ruštině					+		
postponovaný člen v jsl.					+		
mazuření v polštině				+			
posuny přízvuku ve slovinštině				+			
slovotvorba							
slovotvorba osobních jmen	+						
prefixy ↳ raz-				+			
sufixy ↳ -ogo-, -oko- -or (numeralia collectiva) -čii				+		+	+
tvoření plurálu u příbuzenských termínů pomocí kolektivních sufixů (typ brat'ja, kumov'ja)					+		
produktivnost derivačních sufixů ↳ deminutivní sufixy *-ѣ/i/ekѣ *-iště, *-isko *-nъje							+
							+
							+
gramatické změny a jevy							
gramatická slova							
↳ kѣ				+			
radi				+			
ovѣ				+			

*kerto

*kɛde

*ne

*sɛ

*ty

částice *li* ve zjišťovacích otázkách

+

+

+

+

+

+

jména

složená deklinace adjektiv

+

+

+

instr. sg. *ā*-kmenů podle zájmen

+

instr. pl. *u*-kmenů a *o*-kmenů

+

paradigmatizace lokativu

+

+

paradigmatizace instrumentálu

+

+

vývoj dativu jako cílového pádu

+

instrumentál ve funkci predikátu

+

genitiv singuláru *ā*-kmenů

+

rozvoj duálu

+

+

genitiv-akuzativ
(vznik kategorie životnosti)

+

+

paradigmatizace slovesného
jména na *wes/us*

+

osobní zájmeno *sę*

+

+

+

ústup flexivního stupňování adjektiv

+

zachování bohaté pádové flexe

+

sloveso

ústup finitních forem

+

větší role nominálních forem

+

participia a gerundia

+

+

ve složených konstrukcích

vznik kategorie vidu

+

+

+

(na úkor časových významů)

ztráta ie. media a pasiva						+	
složené futurum							+
sigmatický aorist							+
asigmatický aorist							+
vývoj infinitivu							+
nulová koncovka 3. osoby sg. prez.							+
ztráta ie. konjunktivu						+	
přehodnocení ie. optativu v imperativ						+	
zánik pův. ie. relativa a řady spojek						+	
ústup subordinace						+	
ztráta kopuly v predikátu						+	
vznik nominálního predikátu						+	
narativ v bulh. a maked.						+	
postpozitivní vyjadřování						+	
posesivity v jsl.						+	
gramatický pleonasmus v jsl. (reduplikace objektu)						+	

Z učiněného přehledu mohou vysvitnout určité závěry. Je zřejmé, že nejvíce se ve slavistické literatuře pomýšlí na vliv altajský (44 jevů). Z hlediska množství uvažovaných kontaktních vlivů tvoří prostřední skupinu vliv íránský (26 jevů), uralský (25 jevů), románský (18 jevů) a keltský (14 jevů). Nejméně se pak pomýšlí na vliv thrácký (9 jevů) a germánský (2 jevy). Z hlediska požadavků kontaktologických modelů je třeba zmínit, že sice všechny vyhovují základnímu kritériu, které je stanoveno v modelu Thomasonové, totiž že jevů podezřelých jako kontaktních musí být více, nicméně v podobu tohoto kritéria, hovořícím o existenci takových jevů napříč různými jazykovými rovinami už všechny jazykové skupiny neobstojí: keltské vlivy jsou uvažovány pouze na rovině fonologické a germánské vlivy pouze na rovině gramatické (pomineme-li v obou případech vlivy lexikální). Keltské vlivy jsou přitom tematizovány víceméně pouze v pracích jediné autorky; naopak germánské vlivy jsou zvažovány více autory nezávisle na sobě, a tak jsou snad oproti keltským více hodny dalšího průzkumu.

Představená škála je ovšem poněkud zavádějící, protože v uvedených součtech se dává stejná váha jevům, u nichž se kontaktní vliv zvažuje v souvislé řadě prací a je detailně analyzován, a jevům, které jsou naopak třeba jen bez dalšího okrajově zmíněny. Jak v jiném kontextu poukázal Vermeer (2003a), je zapotřebí umět rozlišovat mezi dvěma druhy tvrzení přítomnými ve vědecké literatuře. První jsou tvrzení argumentovaná, tj. podložená přísnou konfrontací s fakty, představující vlastně závěrečné formulace myšlenek, ke kterým vědec dospěl. Druhá tvrzení jsou naopak pouze předběžné nápady či přímo výstřely do tmy. Vlastností tvrzení druhého druhu je pak především to, že další výzkum je učiní tvrzeními prvního druhu, nebo se naopak ukáže, že šlo o mylné dojmy. V uvedeném souboru možných praslovanských kontaktních jevů zřejmě jejich podstatná část skutečně patří do druhého druhu tvrzení rozlišeného Vermeerem. Lze to vnímat jako jejich slabinu, ale také jako výzvu pro budoucí badatele k dalšímu promýšlení témat zatím jen letmo naznačených. Pokud jde o tvrzení prvního druhu, celkem zřetelně se profiluje sada změn, které jsou jako kontaktní vykládány velmi často a mnohdy jsou už učiněny podrobnější průzkumy daného jevu v předpokládaném zdrojovém jazyce a v praslovanštině. Z fonologických jevů sem patří zejména následující: $s > š$ ($> ch$) po r, u, k, i , satemizace, nejrůznější změny zařaditelné pod tendenci k otevřeným slabikám (progresivní sonorita slabik), nejrůznější palatalizační změny a také změna $g > \gamma$ ($> h$). Z jevů gramatických jsou to pak složená deklinace adjektiv a genitiv-akuzativ v oblasti jména a vznik kategorie vidu v oblasti slovesa.

Nejvýraznějším rysem, který je z přehledu patrný, je skutečnost, že velmi často se jeden a týž praslovanský jev vykládá jako vyvolaný kontaktem s více různými jazykovými skupinami. Myslíme, že to je možná nakonec nepodstatnější věc, kterou může slavistický materiál přispět k obecně-kontaktologickým modelům. V těch se obvykle pracuje s jasně danou kontaktní situací obsahující jednoznačně daný jazyk přijímající a jednoznačně vymezený jazyk zdrojový. Problematika vícero původu jednoho a téhož jevu je většinou odsouvána na okraj, do speciálnějších pojednání o jazykových svazech. Málokdy se však přímo tematizují případy, kde je jeden a týž jev vykládán konkurenčně ze dvou či více různých zdrojů, ale nemyslí se přitom na jazykový svaz. Typickým znakem a slabinou jednotlivých výkladů sem spadajících bývá, že se neřídí po širším kontextu dané problematiky. Specialisté na íránské jazyky vidí zdroj praslovanských změn na íránské půdě, altajisté budou obvykle nakloněni výkladu o altajských vlivech, ugrofinisté dají přednost objasnění vlivem ugrofinských jazyků,

keltisté se přikloní k vysvětlení vlivem keltským atd. Konkrétněji lze zvažované kontaktní vlivy roztrždit asi tak, že pro starší praslovanské změny se nejvíce pomýšlí na vliv íránský, přičemž jistou alternativou k tomu je jejich výklad vlivem thráckým; mladší praslovanské změny se pak nejvíce vykládají jako vyvolané kontaktem s altajskými jazyky, přičemž alternativami jsou zejména vliv románský a keltský. Je zjevné, že posouzení, který z uvažovaných různých vnějších vlivů je pro tu kterou změnu pravděpodobnější, závisí na tom, jak uspokojivě jsou provedeny kroky základního postupu formulovaného Thomasonovou pro určení kontaktního vlivu. Přitom však platí, že kontaktní výklad jedním jazykem nemusí obstát v jednom kroku, zatímco kontaktní výklad téhož praslovanského jevu jiným jazykem zase v kroku jiném, takže posoudit celkovou větší pravděpodobnost jednoho či druhého výkladu je obtížné. Hrají zde roli nejrůznější faktory, které jsou sice jakoby odděleny (zakomponovány do jednotlivých samostatných kroků postupu): podoba rysu (2. krok), chronologie (3. a 4. krok), interní vysvětlení (5. krok), ale ve skutečnosti bývají velmi často navzájem úzce provázány. Příkladem je spirantizace $g > \gamma$, jejíž kontaktní vysvětlení, která jsme rozebrali v příslušných kapitolách, jsou možná jenom v případě, že se vychází z netradiční starší datace této změny (spojené s jejím málo zastávaným, spíše odmítaným, interním zdůvodněním).⁷² Jiným problémem je skutečnost, že ani na prostém popisu řady praslovanských změn nepanuje zatím shoda, natož pak na jejich interním vysvětlení. Příkladem budiž druhá a třetí palatalizace velár, u kterých se nově ukazuje na tradované mýty v jejich popisu (srov. Vermeer 2000, 2003a, 2003b, 2006, 2008). Detailně by také bylo třeba prostudovat námitky těch, kdo kontaktní vysvětlování jednotlivých změn odmítají.⁷³ Vyčerpávající analýza zmíněných změn, u nichž se uvažuje také o externím vlivu, by tak vystačila na několik samostatných monografií.

72 Více k tomu viz Boček (v tisku).

73 Srov. například Filin (1962, 139–140), Zaliznjak (1963, 22), Sedov (1978, 238, pozn. 7), Trubačev (1983, 257), Bičovský (2008; 2009, 195) proti kontaktnímu vysvětlení retrakce $s > \dot{s}$.

⋮ 5 Závěr

V knize byly shromážděny a diskutovány dosavadní názory na roli jazykového kontaktu ve vývoji praslovanštiny. Cílem bylo jednak doplnit bádání o praslovanštině o kontaktologický aspekt, jednak obohatit kontaktoovou lingvistiku o zkoumání na poli rekonstruovaných jazykových systémů.

V prvním, empirickém aspektu tématu se jednalo o pohled na konkrétní vnější vlivy na praslovanštinu (vliv íránský, thrácký, keltský, germánský, altajský, románský, uralský a baltský) prostřednictvím modelů současné kontaktoové lingvistiky. Zjistili jsme přitom různou míru a různou pravděpodobnost uvažovaných vnějších vlivů na praslovanštinu a na základě důkladného popisu sociolingvistické situace předpokládaného kontaktu praslovanštiny s uvedenými skupinami jazyků jsme tyto vnější vlivy roztrídili do typů a podtypů, s nimiž se v kontaktoové lingvistice pracuje. Zřetel k vnějšímu fungování zkoumaného jazyka vedl také k diskusi nad speciálním typem kontaktu, který se mohl ve vývoji praslovanštiny uplatnit, totiž nad vzájemným kontaktem jejích předpokládaných dialektů – tematizovány byly také možné koineizační procesy v praslovanštině.

V druhém, teoretickém aspektu tématu byla naše pozornost věnována hledání metod adekvátních pro popis zejména prajazykového kontaktu. Porovnáním dvou konkrétních kontaktologických modelů jsme zjistili jejich silné a slabé stránky a na slovanském materiálu jsme ukázali na limity, kterých kontaktoová lingvistika dosahuje při zkoumání prehistorického kontaktu jazyků. Zabývali jsme se také vymezením vztahu kontaktoové lingvistiky a tradiční historickosrovnávací lingvistiky, tj. tématem, zda a jak mohou být případně metody obou disciplín včleněny do společného výkladového rámce vývoje jazyka. Ukázali jsme, že kontaktoová lingvistika může výrazně obohatit tradiční historickosrovnávací slavistiku a dát zkoumání prehistorického kontaktu pevnější metodologický rámec i řadu dílčích podnětů. Hlavním z nich je zřejmě požadavek nedívat se na svět černobíle: nepřemýšlet v přehnaně jednoznačných schématech typu „změna je dána buď interně, nebo externě“ či „zkoumaný rys se musí v přijímajícím a zdrojovém jazyce plně shodovat“. V dnešních úvahách o příčinách jazykových změn se jazykový kontakt uznává jako podstatný činitel ve vývoji jazyka, víceméně rovnocenný s vnitřními jazykovými motivacemi ke změně. Předpokládat něco jiného pro rekonstruované jazyky obecně a praslovanštinu konkrétně by zřejmě bylo nepřipadné. Vytěšňovat jazykový kontakt na okraj zkoumání praslovanských hláskových a gramatických změn nemá opodstatnění, protože

„LANGUAGE CONTACT IS [...] THE RULE, NOT THE EXCEPTION“
(Coetsem 2000, 31).

⋮ Summary

In the present book, the existing contributions on the role of language contact in the development of Proto-Slavonic language have been gathered and consistently discussed with the help of modern language contact models. The task was, first, to supplement the knowledge about Proto-Slavonic with an aspect of its contact with other language groups, and, second, to enrich contact linguistics with the research in the field of reconstructed linguistic systems.

The first, empirical aspect of the topic concerns the discussion of individual external influences on Proto-Slavonic (Iranian, Thracian, Celtic, Germanic, Altaic, Romance, Uralic, and Baltic influences) in the light of recent language contact studies. Different degrees of intensity and probability of individual external influences on Proto-Slavonic have been identified, and on the basis of a thorough description of the sociolinguistic situations of the presumed contacts of Proto-Slavonic with the above-mentioned language groups, the external influences have been classified into types and subtypes postulated in the theory of language contact. The respect to the external functioning of the examined language has also lead us to the discussion of a particular type of contact that could manifest itself in the development of Proto-Slavonic, that is, a mutual contact of its own dialects: possible Proto-Slavonic koineization processes have been considered.

In the second, theoretical aspect of the topic, attention has been paid to searching for methods appropriate for the description of prehistoric language contact. Two language contact models – the leading and eminent theory developed by Sarah G. Thomason and the rather less used theory founded by Frans van Coetsem – have been compared in order to establish their explicative power in general and some advantages and disadvantages of their specific principles; with the help of Slavonic data, limits of the language contact studies in dealing with prehistoric language contact have been shown. The relationship between language contact studies and traditional historical linguistics has also been discussed (the question of whether and how the methods of both disciplines could be integrated into a unified framework of the development of language).

Literatura

- Abajev, V. I. (1964): O proischoždenii fonemy γ (h) v slavjanskom. In: *Problemy indoevropejskogo jazykoznanija. Etjudy po sravnitel'no-istoričeskoj grammatike indoevropejskich jazykov*. Moskva, 115–121.
- Abajev, V. I. (1965): *Skifo-jevropejskije izoglossy. Na styke vostoka i zapada*. Moskva.
- Abajev, V. I. (1979): Skifo-sarmatskije narečija. In: Rastorgujeva, V. S. (red.): *Osnovy iranskogo jazykoznanija*. 1. *Drevneiranskije jazyki*. Moskva, 272–364.
- Adams, J. N. (2007): *The Regional Diversification of Latin 200 BC – AD 600*. Cambridge.
- Adiego Lajara, I.-X. (2002): Indoeuropeització al paleolític? Algunes reflexions sobre la «teoria della continuità» de Mario Alinei. [= Recenze: Alinei 2000.] *Estudis romànics* 24, 7–30.
- Aikhenvald, A. Y. (2002): *Language Contact in Amazonia*. Oxford.
- Aikhenvald, A. Y. (2006): Grammars in Contact: A Cross-Linguistic Perspective. In: Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (eds.): *Grammars in Contact. A Cross-Linguistic Typology*. Oxford, 1–66.
- Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (eds.) (2001a): *Areal Diffusion and Genetic Inheritance. Problems in Comparative Linguistics*. Oxford.
- Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (2001b): Introduction. In: Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (eds.): *Areal Diffusion and Genetic Inheritance. Problems in Comparative Linguistics*. Oxford, 1–26.
- Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (eds.) (2006): *Grammars in Contact. A Cross-Linguistic Typology*. Oxford.
- Aikio, A. (2007): Recenze: Aikhenvald – Dixon 2001a. *Journal of Linguistics* 20, 441–453.
- Alinei, M. (1996): *Origini delle lingue d'Europa*. 1. *La teoria della continuità*. Bologna.
- Alinei, M. (2000): *Origini delle lingue d'Europa*. 2. *Continuità dal mesolitico all'Età del ferro nelle principali aree etnolinguistiche*. Bologna.
- Alinei, M. (2003): Interdisciplinary and linguistic evidence for Palaeolithic continuity of Indo-European, Uralic and Altaic populations in Eurasia, with an excursus on Slavic ethnogenesis. *Quaderni di semantica* 24, 187–216.
- Amsterdamska, O. (1985): Institutions and Schools of Thought: The Neogrammarians. *American Journal of Sociology* 91, 332–358.
- Andersen, H. (1968): IE. *s after i, u, r, k in Baltic and Slavic. *Acta linguistica Hafniensia* 11, 171–190.
- Andersen, H. (1969): Lenition in Common Slavic. *Language* 45, 554–575.
- Andersen, H. (1986): Protoslav and Common Slavic: questions of periodization and terminology. In: Flier, M. S. – Worth, D. S. (eds.): *Slavic Linguistics, Poetics, Cultural History. In Honor of Henrik Birnbaum on his Sixtieth Birthday, 13 December 1985*. Columbus, Ohio, 67–82. (= *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 31–32.)
- Andersen, H. (1996a): *Reconstructing Prehistorical Dialects. Initial Vowels in Slavic and Baltic*. Berlin – New York.

- Andersen, H. (1996b): Vzgljad na slavjanskuju prarodinu: doistoričeskije izmenenija v ekologiji i kul'ture. *Voprosy jazykoznanija* 1996, č. 5, 65–106, č. 6, 31–40.
- Andersen, H. (1999): The Western South Slavic Contrast Sn. sah-ni-ti // SC sah-nu-ti. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 2, 47–62.
- Andersen, H. (2003a): Introduction. In: Andersen, H. (ed.): *Language Contacts in Prehistory. Studies in Stratigraphy. Papers from the Workshop on Linguistic Stratigraphy and Prehistory at the Fifteenth International Conference on Historical Linguistics, Melbourne, 17 August 2001*. Amsterdam – Philadelphia, 1–10.
- Andersen, H. (2003b): Slavic and the Indo-European migrations. In: Andersen, H. (ed.): *Language Contacts in Prehistory. Studies in Stratigraphy. Papers from the Workshop on Linguistic Stratigraphy and Prehistory at the Fifteenth International Conference on Historical Linguistics, Melbourne, 17 August 2001*. Amsterdam – Philadelphia, 45–76.
- Andersen, H. (2006): On the Late Common Slavic Dialect Correspondences Kl-Tl-l. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 44–45, 38–48.
- Anttila, R. (2005): Recenze: Aikhenvald – Dixon 2001a. *Language* 81, 976–980.
- Arends, J. (1999): A bibliography of Lingua Franca. *The Carrier Pidgin* 26, 33–35.
- Arntz, H. (1933): *Sprachliche Beziehungen zwischen Arisch und Baltoslavisch*. Heidelberg.
- Arntz, H. (ed.) (1936): *Germanen und Indogermanen. Volkstum, Sprache, Heimat, Kultur. Festschrift für H. Hirt*. 1–2. Heidelberg.
- Arumaa, P. (1964): *Urslavische Grammatik*. 1. München.
- Bader, Y. (1991): Recenze: Coetsem 1988. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching / Internationale Zeitschrift für angewandte Linguistik in der Spracherziehung* 29, 265–266.
- Bailey, Ch.-J. N. (1980): Old and New Views on Language History and Language Relationships. In: Lüdtkke, H. (ed.): *Kommunikationstheoretische Grundlagen des Sprachwandels*. Berlin – New York, 139–181.
- Bakker, P. (2002a): Recenze: 1. Thomason 2001; 2. McWhorter, J.: The power of Babel. A natural history of language. New York – London 2001. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 55, 421–424.
- Bakker, P. (2002b): Recenze: Coetsem 2000. *Diachronica* 19, 202–206.
- Bakker, P. – Matras, Y. (eds.) (2013): *Contact Languages: A Comprehensive Guide*. Boston – Berlin.
- Baldi, P. – Page, B. R. (2006): Recenze: Vennemann 2003. *Lingua* 116, 2183–2220.
- Bărcă, V. (2002): Das Eindringen der Sarmaten an der unteren und mittleren Donau und ihre Beziehungen zu den Geto-Dakern (1. Jh. v. Chr. – 1. Jh. n. Chr.). In: Rus-toiu, A. – Ursuțiu, A. (eds.): *Interregionale und kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend v. Chr. – 1. Jahrtausend n. Chr.)*. Cluj-Napoca, 103–150.
- Bărcă, V. (2006): Remarks on the Sarmatian culture Chronology and periodisation (state of research). In: Gaiu, C. – Găzdac, C. (eds.): *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*. Bistrița – Cluj-Napoca, 153–161.
- Bărcă, V. (2013): Nomads of the steppes by the Danube frontier of the Roman Empire in the 1st Century CE. Historical sketch and chronological remarks. *Dacia* 57, 99–125.
- Barford, P. M. (2001): *The Early Slavs. Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*. London – New York.
- Barth, F. (1969): Introduction. In: Barth, F. (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference*. Boston, 9–38.
- Bartoli, M. G. (1906): *Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der apennino-balkanischen Romania*. 2. Glossare und Texte – Grammatik und Lexikon. Wien.
- Bartoli, M. G. (1925): *Introduzione alla neolinguistica. Principi – scopi – metodi*. Genève.
- Bartoli, M. G. – Bertoni, G. (1925): *Breviario di neolinguistica*. Modena.

- Beck, D. (2001): Recenze: Thomason 2001. *Anthropological Linguistics* 43, 509–512.
- Bednarczuk, L. (1997): Konvergencii balto-slavjanskich i finno-ugorskich jazykov v strukturnom i areal'nom aspekte. In: *Balto-slavjanskije issledovanija 1988–1996*. Moskva, 91–108.
- Bednarczuk, L. (1998): Rozpad języka prasłowiańskiego w świetle badań Tadeusza Milewskiego i nowszych hipotez etnogenetycznych. In: Rusek, J. – Boryś, W. (eds.): *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*. Warszawa, 329–336.
- Bednarczuk, L. (2002): Słowiańsko-romańskie paralele fonetyczne. In: Siatkowski, J. (ed.): *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 10. Językoznawstwo. Prace na XIII Międzynarodowy kongres slawistów w Lublanie 2003*. Warszawa, 15–24.
- Bednarczuk, L. (2007): *Związki i paralele fonetyczne języków słowiańskich*. Warszawa.
- Bednarczuk, L. (2010): Parallèles phonétiques romano-slaves. *Neophilologica* 22, 11–22.
- Bednaříková, J. (2003): *Stěhování národů*. Praha.
- Bednaříková, J. (2012): *Attila. Hunové, Řím a Evropa*. Praha.
- Bednaříková, J. – Homola, A. – Měřínský, Z. (2006): *Stěhování národů a východ Evropy*. Praha.
- Beekes, R. S. P. (2011): *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. Amsterdam – Philadelphia.
- Bechert, J. – Wildgen, W. (1991): *Einführung in die Sprachkontaktforschung*. Darmstadt.
- Bellwood, P. (2001): Archaeology and the Historical Determinants of Punctuation in Language-Family Origins. In: Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (eds.): *Areal Diffusion and Genetic Inheritance. Problems in Comparative Linguistics*. Oxford, 27–43.
- Benincà, P. – Vanelli, L. (2005): *Linguistica friulana*. Padova.
- Benveniste, E. (1967): Les relations lexicales slavo-iraniennes. In: *To honor Roman Jakobson. Essays on the occasion of his seventieth birthday, 11 October 1966*. 1. The Hague – Paris, 197–202.
- Benzing, J. (1959): Das Hunnische, Donaubulgarische und Wolgabulgarische. In: Deny, J. – Grønbech, K. – Scheel, H. – Velidi Togan, Z. (eds.): *Philologicae Turcicae Fundamenta*. 1. Wiesbaden, 685–695.
- Berger, T. (2008): *Studien zur historischen Grammatik des Tschechischen. Bohemistische Beiträge zur Kontaktlinguistik*. München.
- Bergermayer, A. (2005): *Glossar der Etyma der eingedeutschten Namen slavischer Herkunft in Niederösterreich*. Wien.
- Bergmann, R. – Tiefenbach, H. – Voetz, L. (1987): *Althochdeutsch*. 1. Grammatik. *Glossen und Texte*. 2. Wörter und Namen. *Forschungsgeschichte*. Heidelberg.
- Bergs, A. (2012): The Uniformitarian Principle and the Risk of Anachronisms in Language and Social History. In: Hernández-Campoy, J. M. – Conde-Silvestre, J. C. (eds.): *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Malden, 80–98.
- Bernštejn, S. B. (1958): [Odpověď na diskusní otázku k 4. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě]. *Voprosy jazykoznanija* 7, č. 1, 48–49.
- Bernštejn, S. B. (1961): *Očerok sravnitel'noj grammatiki slavjanskich jazykov*. Moskva.
- Beševliev, V. (1963): *Die protobulgarischen Inschriften*. Berlin.
- Beševliev, V. (1981): *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*. Amsterdam.
- Bičovský, J. (2008): Initial *x- in Slavic revisited. *Chatreššar* 2008, 1–23.
- Bičovský, J. (2009): *Vademecum starými indoevropskými jazyky*. Praha.
- Bidwell, C. E. (1961): The Chronology of Certain Sound Changes in Common Slavic as Evidenced by Loans from Vulgar Latin. *Word* 17, 105–127.
- Bidwell, C. E. (1966): A Note on the Reflexes of Borrowed Velar Plus Front Vowel in Early Post Common Slavic. *Studies in Philology* 63, 589–592.
- Bidzilja, V. – Ščukin, M. (1993): Pamjatniki latenskoj kul'tury na territorii Zakarpat'ja i k vostoku ot Karpat. In: Rusanova, I. P. – Symonovič, E. A. (eds.): *Slavjane*

i ich sosedi v konce i tysjačletija do n.e. – pervoj polovine i tysjačletija n.e. Moskva, 67–84.

- Biermann, F. (2009): Kommentar zum Aufsatz von Florin Curta: Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě) – The Making of the Slavs (with a special emphasis on Bohemia and Moravia). *Archeologické rozhledy* 60. *Archeologické rozhledy* 61, 337–349.
- Birnbaum, H. (1965): On some problems of Common Slavic dialectology. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 9, 1–19.
- Birnbaum, H. (1971): Zur Problematik der zeitlichen Abgrenzung des Urslavischen. (Über die Relativität der Begriffe Baltoslavisch/Frühurslavisch bzw. Spätgemein-slavischer Dialekt/Ureinzel-slavine). *Zeitschrift für Slavische Philologie* 35, 1–62.
- Birnbaum, H. (1973): The Original Homeland of the Slavs and the Problem of Early Slavic Linguistic Contacts. *The Journal of Indo-European Studies* 1, 407–421.
- Birnbaum, H. (1975): *Common Slavic: Progress and Problems in Its Reconstruction*. Cambridge, Massachusetts.
- Birnbaum, H. (1984): Zu den ältesten lexikalischen Lehnbeziehungen zwischen Slaven und Germanen. *Wiener Slawistischer Almanach* 13, 7–19.
- Birnbaum, H. (1987): Some terminological and substantive issues in Slavic Historical Linguistics. Reflections on the Periodization of the Slavic Ancestral Language and the Labeling of Its Chronological Divisions. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 35–36, 299–332.
- Birnbaum, H. (1991): Reflections on the Language of Medieval Novgorod. *Russian Linguistics* 15, 195–215.
- Birnbaum, H. (1993): On the Ethnogenesis and Protohome of the Slavs: The Linguistic Evidence. [= Recenze: Trubačev 1991, Popowska-Taborska 1991, Gołąb 1992, Mańczak 1992c.] *Journal of Slavic Linguistics* 1, 352–374.
- Birnbaum, H. (2001): Slavic, Tocharian, Altaic: Genetic Relationship and Typological-Areal Impact. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 43, 7–34.
- Birnbaum, H. – Merrill, P. T. (1985): *Recent Advances in the Reconstruction of Common Slavic (1971–1982)*. Columbus.
- Bjørnflaten, J. I. (2006): Chronologies of the Slavicization of Northern Russia Mirrored by Slavic Loanwords in Finnic and Baltic. In: Nuorluoto, J. (ed.): *The Slavicization of the Russian North. Mechanisms and Chronology*. Helsinki, 50–77. (= *Slavica Helsinkiensia* 27.)
- Blažek, V. (1996): Some Slavic-Iranian Parallels (1–3). *Lingua Posnaniensis* 38, 111–113.
- Blažek, V. (2006): Celto-Slavic Parallels in Mythology and Sacral Lexicon. In: Mac Mathúna, S. – Fomin, M. (eds.): *Parallels between Celtic and Slavic: Proceedings of the First International Colloquium of Societas Celto-Slavica held at the University of Ulster, Coleraine, 19–21 June 2005*. Coleraine, 75–85.
- Blažek, V. (2010): Slavic *komonjъ and Its Probable Celtic Source. In: Stalmaszczyk, P. – Fomin, M. (eds.): *Dimensions and Categories of Celticity: Studies in Language. Proceedings of the Fourth International Colloquium of Societas Celto-Slavica held at the University of Łódź, Poland, 13–15 September 2009. Part 1. Studia Celto-Slavica* 4. Łódź, 11–15.
- Blažek, V. (2011): *Staré germánské jazyky. Historický a gramatický přehled*. Brno.
- Blažek, V. (2012a): The Slavic deity *Stribogъ in the perspective of Indo-Iranian etymology. In: Janyšková, I. – Karlíková, H. (eds.): *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*. Praha, 335–345. (*Studia etymologica Brunensia* 15.)
- Blažek, V. (2012b): On Specific Zoological Isoglosses between Celtic and (Balto-)Slavic. In: Fomin, M. – Blažek, V. – Stalmaszczyk, P. (eds.): *Transforming Traditions: Studies in Archaeology, Comparative Linguistics and Narrative. Proceedings of the Fifth International Colloquium of Societas Celto-Slavica held at Příbram, 26–29 July 2010. Studia Celto-Slavica* 6. Łódź, 17–29.

- Blažek, V. – Hofírková, L. – Kovář, M. (2011): Rané prameny o národech uralské jazykové rodiny. *Linguistica Brunensia* 59, 189–224.
- Blommaert, J. (1990): Recenze: Thomason–Kaufman 1988. *Journal of Pragmatics. An Interdisciplinary Quarterly of Language Studies* 14, 813–817.
- Blümlová, D. – Blüml, J. (eds.) (2011): *Jan Peisker (1851–1933): O sobě a o našich předcích*. České Budějovice.
- Boček, V. (2008): K otázce nejstarších románských výpůjček ve slovanských jazycích. In: Graf, E. – Thielemann, N. – Zimny, R. (eds.): *POLYSLAV 11. Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik*. München, 1–7.
- Boček, V. (2009): Hláskové substitute v nejstarších romanismech ve slovanských jazycích. In: Janyšková, I. – Karlíková, H. (eds.): *Studia etymologica Brunensia* 6. Praha, 59–65.
- Boček, V. (2010). *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích*. Praha.
- Boček, V. (2011): Etymologie praslovanských slov pro 'lázeň': poznámky k etymologickému zkoumání synonym. In: Heeg, D. (ed.): *m*OST 2009. Österreichische Studierendentagung für SlawistInnen. Austriacka Studencka Konferencja Slawistyczna*. München – Berlin, 17–23.
- Boček, V. (2012a): A note on prehistoric language contact or What Slavic studies can learn from Uralic studies. In: Janyšková, I. – Karlíková, H. (eds.): *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*. Praha, 365–376. (*Studia etymologica Brunensia* 15.)
- Boček, V. (2012b): On the Relationship between Gemination and Palatalization in Early Romance Loanwords in Common Slavic. *Journal of Slavic Linguistics* 20, 151–170.
- Boček, V. (2013a): Praslovanština – lingua franca anebo koiné? In: Ulrich, S. – Kisilova, E. – Kubicka, E. (eds.): *POLYSLAV 16. Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik*. München – Berlin – Washington, 26–33.
- Boček, V. (2013b): Etymology and language contact studies: Some notes on mutual relationships. In: Vykypěl, B. – Boček, V. (eds.): *Etymology: An Old Discipline in New Contexts*. Praha, 13–21. (*Studia etymologica Brunensia* 16.)
- Boček, V. (2013c): Praslovanština, jazykový kontakt a kontaktní lingvistika. *Slavia* 82, 15–34.
- Boček, V. (v tisku): Znovu ke změně $g > \gamma > h$ ve slovanských jazycích. In: „Sborník z konference *Prirodzený vývin jazyka a jazykové kontakty*, 22.–23. dubna 2013, Častá-Papiernička, Slovensko“.
- Bomhard, A. R. (2008): *Reconstructing Proto-Nostratic. Comparative Phonology, Morphology, and Vocabulary*. 1–2. Leiden – Boston.
- Bonfante, G. (2001): Influența protoromânei asupra protoslavei. In: Bonfante, G.: *Studii române*. București. (= Bonfante, G. (1966): Influences du protoroumain sur le proto-slave? *Acta Philologica. Societas Academica Dacoromana* 5, 53–69.)
- Boretzky, N. (1991): Contact-induced Sound Change. *Diachronica* 8, 1–15.
- Bossong, G. (2009): Divergence, convergence, contact: Challenges for the genealogical classification of languages. In: Braunmüller, K. – House, J. (eds.). *Convergence and Divergence in Language Contact Situations*. Amsterdam – Philadelphia, 13–40.
- Bouzek, J. (1990): *Thrákové*. Praha.
- Bowern, C. (2013): Relatedness as a Factor in Language Contact. *Journal of Language Contact* 6, 411–432.
- Brackney, N. C. (2007): *The Origins of Slavonic: Language Contact and Language Change*. München.
- Brather, S. (2008): *Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa*. Berlin.
- Braunmüller, K. – House, J. (eds.) (2009): *Convergence and Divergence in Language Contact Situations*. Amsterdam – Philadelphia.

- Bree, C. van (1991): Recenze: Coetsem 1988. *Leuvense Bijdragen* 80, 81–91.
- Brixhe, C. (ed.) (1993): *La Koiné grecque antique*. 1. *Une langue introuvable?* Nancy.
- Bubenik, V. (1989): *Hellenistic and Roman Greece as a Sociolinguistic Area*. Amsterdam – Philadelphia.
- Buccini, A. – Gair, J. – Harbert, W. – Wolff, J. (2002): *Frans van Coetsem*. April 14, 1919 – February 11, 2002. Cornell University Faculty Memorial Statement. Online: http://ecommons.library.cornell.edu/bitstream/1813/18999/2/van_Coetsem_Frans_2002.pdf.
- Buccini, A. F. (2003): In memoriam Frans van Coetsem 1919–2002. *Journal of Germanic Linguistics* 15, 267–276.
- Buga, K. (1913): Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen? Aus Anlaß der Arbeiten Schachmatovs über keltisch-slavische und finnisch-keltische Beziehungen. *Rocznik Slawistyczny* 6, 1–38.
- Buchi, E. (2012): Des bienfaits de l'application de la méthode comparative à la matière romane : l'exemple de la reconstruction sémantique. In: Vykpěš, B. – Boček, V. (eds.): *Methods of Etymological Practice*. Praha, 105–117. (*Studia etymologica Brunensia* 14.)
- Burrow, T. (1955): *The Sanskrit Language*. London.
- Bynon, T. (2004): *Historical Linguistics*. Cambridge.
- Calabrese, A. – Wetzels, W. L. (eds.) (2009). *Loan Phonology*. Amsterdam – Philadelphia.
- Caldarelli, R. (2008a): Sillaba aperta. Spigolature in margine ad un vecchio problema. *Studi Slavistici* 5, 191–201.
- Caldarelli, R. (2008b): Quantità, timbro e ridondanza: osservazioni sul sistema vocalico slavo commune. *Europa Orientalis* 27, 7–23.
- Caldarelli, R. (2009): Slavo, romanzo, germanico. A proposito di alcune somiglianze e differenze nello sviluppo fonologico. *Studi Slavistici* 6, 141–152.
- Caldarelli, R. (2012): Open Syllable once again. Endogenous or Exogenous? *Studi Slavistici* 9, 157–166.
- Campbell, L. (1993): On Proposed Universals of Grammatical Borrowing. In: Aertsen, H. – Jeffers, R. J. (eds.): *Historical Linguistics 1989. Papers from the 9th International conference on historical linguistics, Putgers University, 14–18 August 1989*. Amsterdam – Philadelphia, 91–109.
- Campbell, L. (2000): Time perspective in linguistics. In: Renfrew, C. – McMahon, A. – Trask, L. (eds.): *Time depth in historical linguistics*. 2. Cambridge, 26–28.
- Campbell, L. (2003): Beyond the Comparative Method? In: Blake, B. – Burridge, K. (eds.): *Historical Linguistics 2001. Selected papers from the 15th International Conference on Historical Linguistics, Melbourne, 13–17 August 2001*. Amsterdam, 33–58.
- Camus Bergareche, B. (1993): Lingua franca: cuestiones pendientes. *Revue de Linguistique Romane* 57, 433–454.
- Cannon, G. (1999): Problems in Studying Loans. In: *Proceedings of the 25th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, č. 1, 326–336. Online: <http://elanguage.net/journals/bls/article/view/3293/3277>.
- Cardona, G. R. (1990): Il concetto di koinè in linguistica. In: Sanga, G. (ed.): *Koinè in Italia dalle origini al cinquecento*. Bergamo, 25–34.
- Cassano, P. V. (1976): Theories of Language Borrowing Tested by American Spanish Phonology. *Romance Philology* 30, 331–342.
- Cavalli-Sforza, L. L. (2000): *Genes, Peoples, and Languages*. New York.
- Ciancaglini, C. A. (2008): How to prove genetic relationships among languages: the cases of Japanese and Korean. *Rivista degli studi orientali. Nuova serie* 81, 289–320.
- Cifoletti, G. (1989): *La lingua franca mediterranea*. Padova.
- Clyne, M. (1986): Towards a Systemization of Language Contact Phenomena. In: Fishman, J. A. (ed.): *The Fergusonian Impact. In Honor of Charles A. Ferguson on the Occasion of His 65th Birthday*. 2. *Sociolinguistics and the Sociology of Language*. Berlin, 483–492.

- Coetsem, F. van (1988): *Loan Phonology and the Two Transfer Types in Language Contact*. Dordrecht.
- Coetsem, F. van (1990): Recenze: 1. Thomason – Kaufman 1988; 2. Lehiste 1988; 3. Wardhaugh, R.: Languages in competition, dominance, diversity, and decline. Oxford 1987. *Language in Society* 19, 260–268.
- Coetsem, F. van (1995): Outlining a Model of the Transmission Phenomenon in Language Contact. *Leuvense Bijdragen* 84, 63–85.
- Coetsem, F. van (1997): Language Contact: Neutralization as the Missing Link in Language Transmission. *Leuvense Bijdragen* 86, 357–371.
- Coetsem, F. van (2000): *A General and Unified Theory of the Transmission Process in Language Contact*. Heidelberg.
- Coetsem, F. van (2003): Topics in Contact Linguistics. *Leuvense Bijdragen* 92, 27–99.
- Collinder, B. (1960): *Comparative grammar of the Uralic languages*. Stockholm.
- Comsa, M. (1987): Einige Betrachtungen über den Kontakt zwischen den Slawischen und den bodenständigen Romanischen Gemeinschaften im Donau-Karpaten-Raum (6. und 7. Jahrhundert). In: Labuda, G. – Tabaczyński, S. (eds.): *Studia nad etnogenезą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej*. 1. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 65–70.
- Cornillot, F. (1994): L'aube scythique du monde slave. *Slovo. Revue du Centre d'études russes, eurasiennes et sibériennes* 14, 77–259.
- Croft, W. (2000): *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. Harlow.
- Croft, W. (2005): Introduction. In: Greenberg, J. H.: *Genetic Linguistics. Essays on Theory and Method*. Ed. William Croft. Oxford, xi–xxxvi.
- Curnow, T. J. (2001): What language features can be 'borrowed'? In: Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (eds.): *Areal Diffusion and Genetic Inheritance. Problems in Comparative Linguistics*. Oxford, 412–436.
- Curta, F. (2001): *The Making of the Slavs. History and Archeology of the Lower Danube Region c. 500–700*. Cambridge – New York.
- Curta, F. (2004): The Slavic Lingua Franca (Linguistic Notes of an Archaeologist Turned Historian). *East Central Europe* 31, 125–148.
- Curta, F. (ed.) (2005a): *Borders, Barriers, and Ethnogenesis. Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages*. Turnhout.
- Curta, F. (2005b): Frontier Ethnogenesis in Late Antiquity: The Danube, the Tervingi, and the Slavs. In: Curta, F. (ed.): *Borders, Barriers, and Ethnogenesis. Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages*. Turnhout, 173–204.
- Curta, F. (2008a): Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě). *Archeologické rozhledy* 60, 643–694.
- Curta, F. (2008b): The Making of the Slavs between ethnogenesis, invention, and migration. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2, 155–172.
- Curta, F. (2008c): The Making of the Slavs: Slavic Ethnogenesis Revisited. In: Repič, J. – Bartulović, A. – Sajovec Altshul, K. (eds.): *MESS and RAMSES II, Mediterranean Ethnological Summer School. Vol. 7*. Ljubljana, 277–307.
- Curta, F. (2009): The early Slavs in Bohemia and Moravia: a response to my critics. *Archeologické rozhledy* 61, 725–754.
- Curta, F. (2010): The Early Slavs in the Northern and Eastern Adriatic Region. A Critical Approach. *Archeologia Medievale* 37, 307–329.
- Curta, F. (2011a): Still Waiting for the Barbarians? The Making of the Slavs in 'Dark-age' Greece. In: Curta, F. (ed.): *Neglected Barbarians*. Turnhout, 403–478.
- Curta, F. (2011b): Utváření Slovanů. Návrat ke slovanské etnogenezi. In: Urbańczyk, P. (ed.): *„Neslované“ o počátcích Slovanů*. Praha, 21–40.
- Curta, F. – Kovalev, R. (eds.) (2008): *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Leiden – Boston.

- Cvetko-Orešnik, V. (1998): *K metodologiji preučevanja baltoslovansko-indoiranskih jezikovih odnosov*. Ljubljana.
- Čekmonas, V. (2001): On some Circum-Baltic features of the Pskov-Novgorod (north-western Central Russian) dialect. In: Dahl, Ö. – Koptjevskaja-Tamm, M. (eds.): *Circum-Baltic Languages. Typology and Contact*. 1. *Past and Present*. Amsterdam – Philadelphia, 339–359.
- Čilinská, Z. (1983): The Development of the Slavs North of the Danube During the Avar Empire and Their Social-Cultural Contribution to Great Moravia. *Slovenská Archeológia* 31, 237–276.
- Dahl, Ö. (2004): *The Growth and Maintenance of Linguistic Complexity*. Amsterdam – Philadelphia.
- Dahl, Ö. – Koptjevskaja-Tamm, M. (eds.) (2001): *Circum-Baltic Languages*. 1–2. Amsterdam – Philadelphia.
- Daiber, T. (2012): Recenze: Gvozdanović 2009. *Kritikon Litterarum* 39, 180–202.
- Décsy, G. (1965): *Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*. Wiesbaden.
- Décsy, G. (1967): Is there a Finnic Substratum in Russian? *Orbis* 16, 150–160.
- Dečev, D. (1952): *Charakteristik der thrakischen Sprache*. Sofia.
- Deleva, A. (1996): Prabälgarskite zaemki v starobälgarskija ezik kato material za predpismenata istorija na bälgarskija ezik. In: Totev, T. K. (ed.): *Medievistični izsledvanija. V pamet na Pejo Dimitrov. iv Mladeška Medievistična Konferencija, 1–3 dekevri 1994 g.* Šumen, 119–129.
- Deleva, A. (1997): *Prabälgarski zaemki v starobälgarskija ezik. Mechanizmi na ezikovata adaptacija*. [Disertacija. Sofijski universitet Sveti Kliment Ochridski, Sofija.]
- Deleva, A. (2000): Prabälgari i prabälgarski zaemki (värchu material ot starobälgarskite pismeni pametnici). *Acta Palaeoslavica* 1, 109–115.
- Dench, A. (2001): Descent and diffusion: The complexity of the Pilbara situation. In: Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (eds.): *Areal Diffusion and Genetic Inheritance. Problems in Comparative Linguistics*. Oxford, 105–133.
- Detschew, D. (1957): *Die thrakischen Sprachreste*. Wien.
- Dixon, R. M. W. (1997): *The rise and fall of languages*. Cambridge.
- Dixon, R. M. W. (2001): The Australian linguistic area. In: Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (eds.): *Areal Diffusion and Genetic Inheritance. Problems in Comparative Linguistics*. Oxford, 64–104.
- Dixon, R. M. W. (2002): *Australian languages: their nature and development*. Cambridge.
- Dixon, R. M. W. (2009–2012): *Basic Linguistic Theory*. 1–3. Oxford.
- Doležal, S. (2008): *Interakce Gótů a římského impéria ve 3.–5. století n.l.* Praha.
- Dombrowski, Q. (2006): *Palatalizations in the Old Novgorod Dialect: Comparing Theory and Data*. [B.A. thesis, Department of Slavic Languages and Literatures, University of Chicago.] Online: <http://links.quinnombrowski.com/ba-thesis>.
- Dorian, N. C. (1993): Internally and externally motivated change in language contact settings: doubts about dichotomy. In: Jones, Ch. (ed.): *Historical Linguistics: Problems and Perspectives*. London, 131–155.
- Dukova, U. (1979): Zur Frage des iranischen Einflusses auf die slavische mythologische Lexik. *Zeitschrift für Slawistik* 24, 11–16.
- Duridanov, I. (1969): *Thrakisch-dakische Studien. Erster Teil. Die thrakisch- und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen*. Sofia.
- Duridanov, I. (1976): *Ezikät na trakite*. Sofija.
- Duridanov, I. (2002a): Thrakisch. In: Okuka, M. (ed.): *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 967–969.
- Duridanov, I. (2002b): Dakisch. In: Okuka, M. (ed.): *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 943–945.

- Durie, M. – Ross, M. (eds.) (1996a): *The Comparative Method Reviewed. Regularity and Irregularity in Language Change*. New York – Oxford.
- Durie, M. – Ross, M. (1996b): Introduction. In: Durie, M. – Ross, M. (eds.): *The Comparative Method Reviewed. Regularity and Irregularity in Language Change*. New York – Oxford, 3–38.
- Dvorník, F. (1964): Byzantium, Rome, the Franks, and the Christianization of the Southern Slavs. In: Hellmann, M. – Olesch, R. – Stasiewski, B. – Zagiba, F. (eds.): *Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863–1963*. Köln – Graz, 85–125.
- Dworkin, S. N. (2006): Recenze: Tuten 2003. *Diachronica* 23, 434–440.
- Dybo, A. V. (2010): Bulgars and Slavs: Phonetic Features in Early Loanwords. In: Mańczak-Wohlfeld, E. – Podolak, B. (eds.): *Studies on the Turkic World. Festschrift in Honour of Stanisław Stachowski*. Krakow, 21–40.
- Dybo, A. V. (2011): Bulgary i slavjane: fonetičeskije javlenija v rannich zaimstvovanijach. In: Venediktov, G. K. (ed.): *Slova. Koncepty. Mify. K 60-letiju Anatolija Fjodoroviča Žuravljova*. Moskva, 130–144.
- Dybo, V. A – Nikolajev, S. L. – Zamjatina, G. L. (1990): *Osnovy slavjanskoj akcentologii*. Moskva.
- Dzino, D. (2008): “Becoming Slav”, “Becoming Croat”: New approaches in the research of identities in post-Roman Illyricum. *Hortus Artium Medievalium* 14, 195–206.
- Eastman, C. M. – Reese, T. C. (1981): Associated language: how language and ethnic identity are related. *General Linguistics* 21, č. 2, 109–116.
- Edel'man, D. I. (1987): K problemam istoričeskogo sintaksisa (iranskije paralleli k balto-slavjanskim oborotam « nominativ + infinitiv »). *Baltistica* 1987, 23, č. 2, 112–119.
- Edel'man, D. I. (1994): K predposylkam i etapam perechoda i.-je. *s v š v jazykach grupy satem. *Baltistica* 1994, iv priedas, 56–66.
- Edel'man, D. I. (1998): K proischoždeniju iransko-jevropejskich grammatičeskich izoglos. In: *Studia Iranica et Alanica. Festschrift for Prof. Vasilij Ivanovič Abaev on the occasion of his 95th birthday*. Roma, 63–78.
- Edel'man, D. I. (2002): *Iranskije i slavjanskije jazyki. Istoričeskije otnošenija*. Moskva.
- Eldredge, N. – Gould, S. J. (1972): Punctuated Equilibria: An Alternative to Phyletic Gradualism. In: Schopf, T. J. M. (ed.): *Models in Paleobiology*. San Francisco, 82–115.
- Ellis, P. B. (1990): *The Celtic Empire: The First Millenium of Celtic History*. London.
- Enrietti, M. (1978): La desinenza slava di prima persona singolare presente -ø. *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei. Rendiconti. Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche Roma* 33, 509–514.
- Enrietti, M. (1982): Considerazioni sul costituirsi dell' unità linguistica slava. La legge della sillaba aperta. *Atti del Sodalizio Glottologico Milanese* 23, 60–98.
- Enrietti, M. (1987): L'apertura e la richiusura delle vocali in protoslavo. *Europa Orientalis* 6, 7–24.
- Enrietti, M. (1990): Il protoslavo *ā e la monottongazione di *ai. In: Metuzāle-Kangere, B. – Rinholm, H. D. (eds.): *Symposium Balticum. A Festschrift to honour Professor Velta Rūķe-Draviņa*. Hamburg, 63–72.
- Enrietti, M. (1992): Il protoslavo *ē in Grecia. *Europa Orientalis* 11, č. 2, 157–170.
- Enrietti, M. (1992–1993): Die zweite slavische Palatalisierung im Lichte der Sprachinterferenz. *Ricerche slavistiche* 39–40, 7–27. (Contributi italiani all' XI Congresso Internazionale degli Slavisti Bratislava, 30 agosto – 8 settembre 1993.)
- Enrietti, M. (1998): Osservazioni sull'origine e la scomparsa degli jer. In: Rusek, J. – Boryś, W. (eds.): *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*. Warszawa, 117–124.
- Enrietti, M. (2000): Lo slavo baltoide. *Linguistica Baltica* 8, 59–68.

- Enrietti, M. (2001): L'origine e il diffondersi di št' < šč e žd' < ždž in slavo. *Europa Orientalis* 20, č. 1, 7-15.
- Enrietti, M. (2009): "Andere Zeiten, andere Lautgesetze". Replica a Raffaele Caldarelli. *Studi Slavistici* 6, 309-312.
- Erdal, M. (1993): *Die Sprache der wolgabilgarischen Inschriften*. Wiesbaden.
- Erdal, M. (2007): The Khazar Language. In: Golden, P. B. - Ben-Shammai, H. - Róna-Tas, A. (eds.): *The World of the Khazars. New Perspectives. Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium*. Boston - Leiden, 75-108.
- Erhart, A. (1956): Recenze: Porzig 1954. *Listy filologické* 79, 109-112.
- Erhart, A. (1958): Zum Problem der baltisch-slavischen Spracheinheit. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university* A 6, 123-130. (= Erhart 2006, 243-260.)
- Erhart, A. (1967): Cesty a cíle srovnávací jazykovědy. *Listy filologické* 90, 217-230. (= Erhart 2006, 9-33.)
- Erhart, A. (1974): Postavení slovanštiny mezi indoevropskými jazyky. *Jazykovědné aktuality* 11, 148-150.
- Erhart, A. (1976): Geneze indoevropských jazyků - diference či integrace? *Listy filologické* 99, 193-205. (= Erhart 2006, 49-68.)
- Erhart, A. (1977): K vzniku indoevropských jazyků. *Věda a život* 22, 221-223.
- Erhart, A. (1980): *Struktura indoíránských jazyků*. Brno.
- Erhart, A. (1982): *Indoevropské jazyky. Srovnávací fonologie a morfologie*. Praha.
- Erhart, A. (1985): U kolébky slovanských jazyků. *Slavia* 54, 337-345. (= Erhart 2006, 293-307.)
- Erhart, A. (1992): Recenze: Holzer 1989. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university* A 40, 152-154.
- Erhart, A. (2006): *Ausgewählte Abhandlungen zur indogermanischen vergleichenden Sprachwissenschaft*. Ed. B. Vykypěl. Hamburg.
- Falileyev, A. (2006): Alt-celtischer Sprachsatz: the Ukrainian Contribution. In: Mac Mathúna, S. - Fomin, M. (eds.): *Parallels between Celtic and Slavic: Proceedings of the First International Colloquium of Societas Celto-Slavica held at the University of Ulster, Coleraine, 19-21 June 2005*. Coleraine, 71-74.
- Falkenhahn, V. (1956): Entstehung, Entwicklung und Ende der urslavischen Sprachgemeinschaft in polnischen Veröffentlichungen von T. Lehr-Splawiński. *Zeitschrift für Slavistik* 1, č. 2, 49-88.
- Falkenhahn, V. (1968): Die sprachgeographische Lage der balto-slavischen Sprachen als Ursache für ihre Besonderheiten. *Zeitschrift für Slavistik* 13, 226-235.
- Feeney, M. E. (2003): *Can Proto-Languages have dialects? A critique of recent Russian approaches to the historical reconstruction of Proto-Slavic*. [PhD. Dissertation, University of Kansas.]
- Feuillet, J. (2001): Recenze: Galton 1997a. *Revue des Études Slaves* 73, 250-252.
- Fiedler, U. (2008): Bulgars in the Lower Danube region. A survey of the archaeological evidence and of the state of current research. In: Curta, F. - Kovalev, R. (eds.): *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Leiden - Boston, 151-236.
- Filin, F. P. (1962): *Образование языка восточных Славян*. Moskva - Leningrad.
- Filip, J. (1956): *Keltové ve střední Evropě*. Praha.
- Filip, J. (1995): *Keltská civilizace a její dědictví*. Praha.
- Filppula, M. (1991): New models and typologies of language contact. In: Ojanen, M. - Palander, M. (eds.): *Language Contacts East and West*. Joensuu, 5-31.
- Fishman, J. (1964): Language maintenance and language shift as a field of inquiry. A definition of the field and suggestions for its further development. *Linguistics* 9, 32-70.
- Fogolari, G. - Prosdocimi, A. L. (1988): *I Veneti antichi: lingua e cultura*. Padova.

- Földes, C. (2010): Was ist Kontaktlinguistik? Notizen zu Standort, Inhalten und Methoden einer Wissenskulturliteratur im Aufbruch. In: Bergmann, H. – Glauninger, M. M. – Wandl-Vogt, E. – Winterstein, S. (eds.): *Fokus Dialekt. Analysieren – Dokumentieren – Kommunizieren. Festschrift für Ingeborg Geyer zum 60. Geburtstag*. Hildesheim – Zürich – New York, 133–156.
- Fox, A. (1995): *Linguistic Reconstruction. An Introduction to Theory and Method*. Oxford.
- Frâncu, C. (1996): Rumänisch. In: Holtus, G. – Metzeltin, M. – Schmitt, C. (eds.): *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. 11/1. *Latein und Romanisch. Historisch-vergleichende Grammatik der romanischen Sprachen / Le latin et le roman. Grammaire historico-comparative des langues romanes*. Tübingen, 1–32.
- Frinta, A. (1942): K otázce cizho vlivu na jazyk. *Časopis pro moderní filologii* 28, 349–356.
- Fritz, S. (1983): Gibt es Russisch-Iranische Interferenzen? *Die Slawischen Sprachen* 4, 5–12.
- Fritze, W. H. (1979): Zur Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung im frühen Mittelalter. *Zeitschrift für Ostforschung* 28, 498–545.
- Galton, H. (1962): *Aorist und Aspekt im Slavischen. Eine Studie zur funktionellen und historischen Syntax*. Wiesbaden.
- Galton, H. (1976): *The main functions of the Slavic verbal aspect*. Skopje.
- Galton, H. (1980): The Spread of the Correlation of Palatalization. A teleological approach. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 33, 575–578.
- Galton, H. (1981): Bemerkungen zur slavischen Palatalisierungskorrelation. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 42, 8–13.
- Galton, H. (1988a): How the Czech language lost its correlation of palatalization – a case study of languages in contact. *Folia Linguistica* 22, 161–178.
- Galton, H. (1988b): Sprachkontakte des Slavischen vom Altaischen bis zum Germanischen. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 48, 271–283.
- Galton, H. (1988c): Počemu otkrylis' praslavjanskije slogi? In: Schenker, A. M. (ed.): *American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists: Sofia, September 1988: Linguistics*. Columbus, Ohio, 141–151.
- Galton, H. (1989): Phonological Causation through the System? The Case of Slavic and Altaic. *Folia Linguistica Historica* 10, 281–286.
- Galton, H. (1992): Vstreča altajskogo i praslavjanskogo jazykov. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 38, 7–19.
- Galton, H. (1994a): The Phonological Influence of Altaic on Slavic. *Journal of Slavic Linguistics* 2, 77–91.
- Galton, H. (1994b): Hat das Protobulgarische das Altbulgarische beeinflusst? *Zeitschrift für Slawistik* 39, č. 1, 115–117.
- Galton, H. (1994–1995): Syllabic synharmonism revisited. *Balkansko ezikoznanie / Linguistique Balkanique* 37, č. 1–2, 49–54.
- Galton, H. (1995): Übernahme und Widerstand in der Begegnung phonologischer Systeme: Der Fall des Altaischen und Slavischen. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 41, 51–54.
- Galton, H. (1996a): Neither universals nor preferences – the genesis of Slavic. *Folia Linguistica Historica* 7, 171–176.
- Galton, H. (1996b): How Slavonic came to differ from Baltic. In: Press, J. I. – Knowles, F. E. (eds.): *Papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies. Harrogate – July 1990. Language and Linguistics*. London, 113–117.
- Galton, H. (1996c): After-Effects of the Proto-Bulgarian Language. *Zeitschrift für Balkanologie* 32, 151–156.
- Galton, H. (1997a): *Der Einfluß des Altaischen auf die Entstehung des Slavischen*. Wiesbaden.
- Galton, H. (1997b): Gedanken über den Ursprung des slavischen Verbalaspekt. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 43, 67–76.

- Gamkrelidze, T. V. – Ivanov, V. V. (1984): *Indojeuropejskij jazyk i indojeuropejcy. Rekonstrukcija i istoriko-tipologičeskij analiz prajazyka i protokul'tury*. 1–2. Tbilisi.
- Georg, S. (2004): Recenze: Marcantonio 2002. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 26–27, 147–160.
- Georgiev, V. (1957): *Trakijskijat ezik*. Sofija.
- Georgiev, V. (1958): *Văprosi na bălgarskata etimologija*. Sofija.
- Georgiev, V. (1977): *Trakite i tehniyat ezik*. Sofija.
- Georgiev, V. (1981): The genesis of the Bulgarian people and the origin of the Bulgarian language. *Palaeobulgarica* 5, č. 4, 16–20.
- Gerovskij, G. (1929): Zur Behandlung der Lautverbindungen -dl-, -tl- im Südkarpato-russischen (Ugrorussischen). *Zeitschrift für Slavische Philologie* 6, 77–85.
- Gimbutas, M. (1965): *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*. Den Haag.
- Gimbutas, M. (1971): *The Slavs*. New York – Washington.
- Gimbutas, M. (1992): *Die Ethnogenese der europäischen Indogermanen*. Innsbruck. (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft. Vorträge und kleinere Schriften 54.)
- Gimbutas, M. (1997): *The Kurgan culture and the Indo-Europeanization of Europe: selected articles from 1952 to 1993*. Ed. M. Robbins, D. Jones-Bley, K. Jones-Bley. Washington.
- Gindin, L. A. (1999a): Die Rekonstruktion der thrakischen Sprache aus arealer Sicht. In: Gindin, L. A.: *Troja, Thrakien und die Völker Altkleinasiens*. Innsbruck, 20–53.
- Gindin, L. A. (1999b): *Troja, Thrakien und die Völker Altkleinasiens*. Innsbruck.
- Giuzelev, V. (1976): *The Protobulgarians. A Pre-History of Asparouhian Bulgaria*. Sofia.
- Goebel, H. (1997): Die Kontaktlinguistik als wissenschaftliche Disziplin. In: Mäder, W. – Goebel, H. – Melis, A. (eds.): *Peter H. Nelde, der Europäer. Eine Festgabe donum natalicium Peter H. Nelde*. Bonn, 51–57.
- Goebel, H. – Nelde, P. H. – Stary, Z. – Wölck, W. (eds.) (1996–1997): *Kontaktlinguistik / Contact Linguistics / Linguistique de contact. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / An International Handbook of Contemporary Research / Manuel international des recherches contemporaines*. 1–2. Berlin.
- Golaž, Z. (1973): The initial x- in Common Slavic. A contribution to prehistorical Slavic-Iranian contacts. In: Matejka, L. (ed.): *American Contributions to the Seventh International Congress of Slavists. Warsaw, August 21–27, 1973*. 1. *Linguistics and Poetics*. The Hague, 128–156.
- Golaž, Z. (1975): Linguistic Traces of Primitive Religious Dualism in Slavic. In: Erlich, E. (ed.): *For Wiktor Weintraub. Essays in Polish Literature, Language, and History Presented on the Occasion of his 65th Birthday*. The Hague – Paris, 151–159.
- Golaž, Z. (1992): *The Origins of the Slavs: A Linguist's View*. Columbus.
- Gołaž Z. (1994): Prehistoric Contacts Between Ossetic and Slavic. In: Aronson, H. I. (ed.): *Non-Slavic Languages of the USSR. Papers From The Fourth Conference*. Columbus, 120–129.
- Golden, P. B. (1980): *Khazar Studies. An historico-philological inquiry into the origins of the Khazars*. 1–2. Budapest.
- Golden, P. B. – Ben-Shammai, H. – Róna-Tas, A. (eds.) (2007): *The World of the Khazars. New Perspectives. Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium*. Boston – Leiden.
- Gómez-Rendón, J. (2008): *Typological and social constraints on language contact: Amerindian languages in contact with Spanish*. LOT Dissertation Series 188. Online: <http://www.lotpublications.nl/index3.html>.
- Görlach, M. (1992): Recenze: Thomason – Kaufman 1988. *Indogermanische Forschungen* 97, 315–316.
- Gornung, B. V. (1958): K diskusii o balto-slavjanskom jazykovom i etničeskom jedinstve. *Voprosy jazykoznanija* 7, č. 4, 55–62.
- Grakow, B. N. (1978): *Die Skythen*. Berlin.

- Granberg, A. (2008): The Hunno-Bulgarian Language. *The DSCA Journal. Danish Society for Central Asia's Electronic Yearbook* 2008, 6–10. Online: <http://centralasien.dk/joomla/images/journal/DSCA2008.pdf>.
- Granberg, A. (2009): Classification of the Hunno-Bulgarian Loan-Words in Slavonic. In: Ambrosiani, P. (ed.): *Swedish Contributions to the Fourteenth International Congress of Slavists (Ohrid, 10–16 September 2008)*. Umeå, 19–31.
- Grant, A. P. (2003): Recenze: Aikhenvald – Dixon 2001a. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 9, 181.
- Greenberg, J. H. (1986): Were There Egyptian Koines? In: Fishman, J. A. (ed.): *The Fergusonian Impact. In Honor of Charles A. Ferguson on the Occasion of His 65th Birthday*. 1. *From Phonology to Society*. Berlin, 271–290.
- Greenberg, M. L. (2002–2003): Common Slavic: Progress or Crisis in Its Reconstruction? Notes on Recent Archaeological Challenges to Historical Linguistics. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 44–45, 197–209.
- Greenberg, M. L. (2003): On the Possible Uralic Source for the Slavic Gen. Sg. *ā*-Stem Desinence in Slavic. In: Sokolova, G. L. (ed.): *Aktual'nyje problemy finno-ugorskoj filologii. Materialy mezhdunarodnoj naučnoj konferencii, posvjaščennoj 70-letiju profesora I. S. Galkina*. Yoshkar-Ola, 44–50.
- Greenberg, M. L. (2004): Sifting the Evidence for the Reconstruction of Pannonian Slavic. [= Recenze: Richards 2003.] *Canadian Slavonic Papers* 46, 213–220.
- Greenberg, M. L. (2010). Recenze: Gvozdanović 2009. *The Russian Review* 69, 708–709.
- Grieve-Smith, A. (2000): Recenze: Dixon 1997. Online: <http://linguistlist.org/issues/11/11-286.html>.
- Guchman, M. M. – Žirmunskij, V. M. – Makajev, E. A. – Jarceva, V. N. (red.) (1962–1966): *Sravnitel'naja grammatika germanskich jazykov*. 1–4. Moskva.
- Guštin, M. – Jevtin, M. (eds.) (2011): *The Eastern Celts. The Communities Between the Alps and the Black Sea*. Koper – Beograd.
- Guy, G. R. (1990): The sociolinguistic types of language change. *Diachronica* 7, 47–67.
- Gvozdanović, J. (2009): *Celtic and Slavic and the Great Migrations. Reconstructing Linguistic Prehistory*. Heidelberg.
- Gvozdanović, J. (2012a): Criteria for differentiating inherent and contact-induced changes in language reconstruction. In: Kemenade, A. van (ed.): *Historical Linguistics 2009. Selected papers from the 19th International Conference on Historical Linguistics, Nijmegen, 10–14 August 2009*. Amsterdam, 49–68.
- Gvozdanović, J. (2012b): On the linguistic classification of Venetic. *Journal of Language Relationship* 7, 33–46.
- Haarmann, H. (1996): Aspects of early Indo-European contacts with neighboring cultures. *Indogermanische Forschungen* 101, 1–14.
- Haarmann, H. (1999): Contact Linguistics, Archeology and Ethnogenesis: An Interdisciplinary Approach to the Indo-European Homeland Problem. *Journal of Indo-European Studies* 22, 265–288.
- Haarmann, H. (2002a): Skythisch. In: Okuka, M. (ed.): *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 919–921.
- Haarmann, H. (2002b): Awarisch. In: Okuka, M. (ed.): *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 941–942.
- Haarmann, H. (2002c): Wolgabulgarisch. In: Okuka, M. (ed.): *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 835–836.
- Haderlein, V. (2008): *Das Konzept zentraler Wortschätze. Bestandsaufnahme, theoretisch-methodische Weiterführung und praktische Untersuchung*. [Dissertation an der Fakultät für Sprach- und Literaturwissenschaften der Ludwig-Maximilians-Universität, München.] Online: http://edoc.ub.uni-muenchen.de/8066/1/Haderlein_Veronika.pdf.

- Hale, M. (2007): *Historical Linguistics. Theory and Method*. Malden.
- Hall, R. A. Jr. (1946): Bartoli's 'neolinguistica'. *Language* 22, 273–283.
- Hammers, J. F. – Blanc, M. H. A. (1989): *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge.
- Hammarström, H. (2010): A full-scale test of the language farming dispersal hypothesis. In: Wichmann, S. – Grant, A. P. (eds.): *Quantitative Approaches to Linguistic Diversity. Commemorating the centenary of the birth of Morris Swadesh*, 197–213. (= *Diachronica* 27/2.)
- Harmatta, J. (1970): *Studies in the History and Language of the Sarmatians*. Szeged.
- Haspelmath, M. (2004): How hopeless is genealogical linguistics, and how advanced is areal linguistics? [= Recenze: Aikhenvald – Dixon 2001a.] *Studies in Language* 28, 209–223.
- Haspelmath, M. (2009): Lexical borrowing: Concepts and issues. In: Haspelmath, M. – Tadmor, U. (eds.): *Loanwords in the World's Languages. A Comparative Handbook*. Berlin – New York, 35–54.
- Haspelmath, M. – Tadmor, U. (eds.) (2009a): *Loanwords in the World's Languages. A Comparative Handbook*. Berlin – New York.
- Haspelmath, M. – Tadmor, U. (2009b): The Loanword Typology project and the World Loanword Database. In: Haspelmath, M. – Tadmor, U. (eds.): *Loanwords in the World's Languages. A Comparative Handbook*. Berlin – New York, 1–34.
- Hasselblatt, C. (2001): Wo ist die Revolution? *Finnisch-Ugrische Forschungen* 56, 429–436.
- Haugen, E. (1950): The Analysis of Linguistic Borrowing. *Language* 26, 210–231.
- Haugen, E. (1958): Language contact. In: Sivertsen, E. (ed.): *Proceedings of the 8th international congress of linguists*. Oslo, 771–785.
- Haugen, E. (1991): Recenze: Coetsem 1988. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 58, 80–81.
- Häusler, A. (2002a): *Nomaden, Indogermanen, Invasion. Zur Entstehung eines Mythos*. Halle.
- Häusler, A. (2002b): Ursprung und Ausbreitung der Indogermanen: Alternative Erklärungsmodelle. *Indogermanische Forschungen* 107, 47–75.
- Häusler, A. (2004): Über alte und neue Hypothesen zum Ursprung und zur Verbreitung der Indogermanen. *Fennoscandia archaeologica* 21, 23–36.
- Havlík, L. E. (1971): Pravlast a jednota Slovanů: představy a historie. *Slovanský přehled* 57, 210–223.
- Heath, J. (1978): *Linguistic diffusion in Arnhem Land*. Canberra.
- Heath, J. (1989): Recenze: Coetsem 1988. *Language* 65, 384–387.
- Heather, P. (2002): *Gótvé*. Praha.
- Heggarty, P. – Maguire, W. – McMahon, A. (2010): Splits or waves? Trees or webs? How divergence measures and network analysis can unravel language histories. *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 365, 3829–3843. Online: <http://rspb.royalsocietypublishing.org/content/365/1559/3829.full>.
- Heine, B. – Kuteva, T. (2005): *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge.
- Heine, B. – Kuteva, T. (2010): Contact and Grammaticalization. In: Hickey, R. (ed.): *The Handbook of Language Contact*. Malden, 86–105.
- Hentschel, G. – Tesch, S. (2006): „Trasjanka“. Eine Fallstudie zur Sprachmischung in Weissrussland. In: Stern, D. – Voss, C. (eds.): *Marginal Linguistic Identities: Studies in Slavic Contact and Borderland Varieties*. Wiesbaden, 213–243.
- Herman, J. (1991): Spoken and written Latin in the last centuries of the Roman Empire. A contribution to the linguistic history of the western provinces. In: Wright, R. (ed.): *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages*. London, 29–43.
- Hickey, R. (ed.) (2010a): *The Handbook of Language Contact*. Malden.
- Hickey, R. (2010b): Language Contact: Reconsideration and Reassessment. In: Hickey, R. (ed.): *The Handbook of Language Contact*. Malden, 1–28.

- Hill, E. (2013a): Language contact and the inflectional morphology of genetically related languages. [Prednáška na 19. Mezinárodním kongresu lingvistů: 19th International Congress of Linguists, 21–27 July 2013, Geneva, Session 3: *The Life, Growth and Death of Languages*.] Online: https://www.academia.edu/4124880/Language_contact_and_the_inflectional_morphology_of_genetically_related_languages.
- Hill, E. (2013b): Sprachkontakt und die Flexionsmorphologie bei der Ausbreitung des Indogermanischen. *Indogermanische Forschungen* 118, 167–192.
- Hinskens, F. (2001): Koineization and creole genesis. In: Smith, N. – Veenstra, T. (eds.): *Creolization and contact*. Amsterdam – Philadelphia, 199–218.
- Hjelmlev, L. (1937): Quelques réflexions sur le système phonique de l'indo-européen. *Acta Jutlandica* 9, 34–44.
- Hock, W. (2004–2005): Baltoslavisch I. *Kratylos* 49, 1–32; Baltoslavisch II. *Kratylos* 50, 1–39.
- Hockett, C. F. (1954): Two Models of Grammatical Description. *Word* 10, 211–234.
- Hoddinott, R. F. (1981): *The Thracians*. London.
- Hofírková, L. – Blažek, V. (2012): Ke klasifikaci ugrofinských jazyků. *Linguistica Brunensia* 60, 85–91.
- Höfler, O. (1955): Stammbaumtheorie, Wellentheorie, Entfaltungstheorie. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 77, 30–66.
- Holzer, G. (1989): *Entlehnungen aus einer bisher unbekanntem indogermanischen Sprache im Urslavischen und Urbaltischen*. Wien.
- Holzer, G. (1990): Germanische Lehnwörter im Urslavischen: Methodologisches zu ihrer Identifizierung. In: Holzer, G. (ed.): *Croatica – Slavica – Indoeuropaea*, 59–67. (= Wiener Slavistisches Jahrbuch, Ergänzungsband VIII = Festschrift für Radoslav Katičić zum 60. Geburtstag.)
- Holzer, G. (1995): Die Einheitlichkeit des Slavischen um 600 n. Chr. und ihr Zerfall. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 41, 55–89.
- Holzer, G. (1996): Zu Lautgeschichte und Dialekten des mittelalterlichen Slavischen in Österreich. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 42, 81–110.
- Holzer, G. (1997): Zum gemeinslavischen Dialektkontinuum. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 43, 87–102.
- Holzer, G. (1998): Recenze: Galton 1997a. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 44, 249–252.
- Holzer, G. (1999): Zur Auswertung von Toponymen antiken Ursprungs für die kroatische Lautgeschichte. *Folia onomastica Croatica* 8, 81–94.
- Holzer, G. (2002): Zur Sprache des mittelalterlichen Slaventums in Österreich. Slavisch unter bairischem Einfluss. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 48, 53–73.
- Holzer, G. (2003a): Urslavische Phonologie. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 49, 23–40.
- Holzer, G. (2003b): Zum Wortschatz des slavischen Substrats in Österreich I. Schichten und Areale. In: Janyšková, I. – Karlíková, H. (eds.): *Studia etymologica Brunensia* 2. Praha, 215–227.
- Holzer, G. (2007): *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*. Frankfurt am Main.
- Holzer, G. (2008a): Strukturelle Besonderheiten des Urslavischen. In: Lubotsky, A. – Schaeken, J. – Wiedenhof, J. (eds.): *Evidence and Counter-Evidence. Essays in honour of Frederik Kortlandt. Volume 1: Balto-Slavic and Indo-European Linguistics*. Amsterdam – New York, 201–212.
- Holzer, G. (2008b): Zur Auswertung von Toponymen antiken Ursprungs für die kroatische Lautgeschichte. In: Holzer, G.: *Namenkundliche Aufsätze*. Wien, 71–86.
- Honti, L. (2000): Grundsprache oder Unsprache? (Eine kurze Information über jüngste wunderliche Ideen in der Uralistik). In: Carli, A. – Töttösy, B. – Vasta, N. (eds.): *Amant alterna Camenae. Studi linguistici e letterari offerti a Andrea Csillaghy*. Alessandria, 129–151.

- Honti, L. (2001a): Uralistica historico-comparativa & science fiction. In: Andor, J. – Szűcs, T. – Terts, I. (eds.): *Színes eszmék nem alszanak. Szépe György 70. születésnapjára I–II*. Pécs, 522–531.
- Honti, L. (2001b): Eine Lingua franca als Grundsprache – ein Scherz oder ernst gemeint? In: Vatteroni, S. (ed.): *Studi offerti ad Alexandru Niculescu dagli amici e allievi di Udine*. Udine, 105–118.
- Honti, L. (2002): „Was ihr wollt!“ Science fiction und Sprachwissenschaft in den uralistischen Forschungen. In: Helimski, E. – Widmer, A. (eds.): *Wüša wüša – Sei gegrüßt! Beiträge zur Finnougristik zu Ehren von Gert Sauer dargebracht zu seinem siebzigsten Geburtstag*. Wiesbaden, 117–153.
- Honti, L. (2003): Über eine mögliche Zwischenstufe in der Geschichte der russisch-uralischen Sprachkontakte. In: Klumpp, G. – Knüppel, M. (eds.): *Die ural-altaischen Völker. Identität im Wandel zwischen Tradition und Moderne. Vorträge des Symposiums der Societas Uralo-Altaica vom 13. bis 15. Oktober 2002*. Wiesbaden, 29–37.
- Honti, L. (2004): Gab es wohl ein Pidgin in der Geschichte der russisch-uralischen Sprachkontakte? *Plurilinguismo. Contatti di lingue e culture* 10, 117–126.
- Hoekstra, E. (2002): A structure-based analysis of morphosyntactic regularities in language contact. In: Zwart, C. J.-W. – Abraham, W. (eds.): *Studies in Comparative Germanic Syntax. Proceedings from the 15th Workshop on Comparative Germanic Syntax (Groningen, May 26–27, 2000)*. Amsterdam – Philadelphia, 273–286.
- Hopper, P. J. (1989): Recenze: Thomason – Kaufman 1988. *American Anthropologist*, New Series 91, 817–818.
- Horák, A. (1991): *O Slovanéch úplně jinak. Co nebylo o Slovanéch dosud známo*. Vizovice.
- Horálek, K. (1983): K etnogenezi Slovanů. Příspěvek ke kritice teorie orientálních vlivů v praslovanštině. In: *Československá slavistika 1983. Lingvistika, historie*. Praha, 169–178.
- Hoskovec, T. (2008): Od významu v jazyce ke smyslu v textu. O dobrodružství strukturalistické cesty. *Slovo a slovesnost* 69, 110–130.
- Hout, R. van – Muysken, P. (1994): Modelling lexical borrowability. *Language Variation and Change* 6, 39–62.
- Chambers, J. K. – Trudgill, P. (1998): *Dialectology*. Cambridge.
- Chamoreau, C. – Léglise, I. (2012): A multi-model approach to contact-induced language change. In: Chamoreau, C. – Léglise, I. (eds.): *Dynamics of Contact-Induced Language Change*. Berlin – Boston, 1–15.
- Chappell, H. (2001): Language Contact and Areal Diffusion in Sinitic Languages. In: Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (eds.): *Areal Diffusion and Genetic Inheritance. Problems in Comparative Linguistics*. Oxford, 328–357.
- Chelimskij, J. A. (1988a): Jazyk kak istočnik dlja praslavjanskoj rekonstrukcii i rekonstrukcii slavjanskogo jazyka Pannonii. In: Tolstoj, N. I. (ed.): *Slavjanskoje jazykoznanije. x Meždunarodnyj s'jezd slavistov. Doklady sovetsoj delegacii*. Moskva, 347–368.
- Chelimskij, J. A. (1988b): Slavjanskij interdialekt v Vengrii Arpadov? In: *Slavjane i ich sosedi. Mesto vzaimnyh vlijanij v processe obščestvennogo i kul'turnogo razvitija. Epocha feodalizma. Sbornik tezisev*. Moskva, 63–66.
- Chelimskij, J. A. (1990): K korpusu rannich slavjanskich zaimstvovaniij vengerskogo jazyka. In: Ivanov, V. V. – Sudnik, T. M. – Chelimskij, J. A. (eds.): *Uralo-Indogermanica. Balto-slavjanskije jazyki i problema uralo-indojevropejskich svjazej. Materialy 3-jej balto-slavjanskoj konferencii, 18–22 ijunja 1990 g. Čast' 1*. Moskva, 76–82.
- Chelimskij, J. A. (2000a): Jazyki Avarov: Tunguzo-mančžurskij aspekt. *Folia Orientalia* 36, 135–148.
- Chelimskij, J. A. (2000b): On Probable Tungus-Manchurian origin of the Buyla Inscription from Nagy-Szentmiklós (preliminary communication). *Studia Etymologica Cracoviensia* 5, 43–56.

- Chelimskij, J. A. (2001): Early Indo-Uralic linguistic relationships: real kinship and imagined contacts. In: Carpelan, C. – Parpola, A. – Koskikallio, P. (eds.): *Early contacts between Uralic and Indo-European. Linguistic and archaeological considerations. Papers presented at an international symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999*. Helsinki, 187–205.
- Chelimskij, J. A. (2003): *Tunguso-man'čžurskij jazykovoju komponent v Avarskom kaganate i slavjanskaja etimologija. Materialy k dokladu na XIII Meždunarodnom s'jezde slavistov Ljubljana, 15–21 avgusta 2003*. Hamburg.
- Chelimskij, J. A. (2004): Die Sprache(n) der Awaren: Die mandschu-tungusische Alternative. In: Näher, C. (ed.): *Proceedings of the First International Conference on Manchu-Tungus Studies (Bonn, VIII–IX, 2000)*. 2. *Trends in Tungusic and Siberian Linguistics*. Wiesbaden, 59–72.
- Cheung, J. (2002): *Studies in the historical development of the Ossetic vocalism*. Wiesbaden.
- Childs, M. R. (2001): Recenze: Dixon 1997. *JALT Journal* 23, 159–161.
- Christy, C. (1983): *Uniformitarianism in Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia.
- Itkonen, E. (1995): Parallel Developments in Finno-Ugric Linguistics and in Indo-European Linguistics. *Studi Finno-Ugrici* 1, 9–14.
- Ivanov, V. V. (1990): Genealogičeskaja klassifikacija jazykov. In: Jarceva, V. N. (ed.): *Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar'*. Moskva, 93–98.
- Ivanov, V. V. (2000): Early Slavic-Indo-Iranian Lexical Contacts. In: Jones-Bley, K. (ed.): *Proceedings of the Eleventh Annual UCLA Indo-European Conference, Los Angeles, June 4–5, 1999*. Washington, 355–369.
- Ivanov, V. V. (2003): Slavjanskije dialektu v sootnošenii s drugimi jazykami Velikogo knjažestva Litovskogo. In: Moldovan, A. M. (ed.): *Slavjanskoje jazykoznanije. XIII Meždunarodnyj s'jezd slavistov. Ljubljana, 2003 g. Doklady rossijskoj delegacii*. Moskva, 258–288.
- Ivanov, V. V. (2008): Razvitije *(-)tl-, *(-)dl- > (-)kl-, (-)gl- v cirkumbaltijskoj jazykovoju zone i dialektnoje členenije praslavjanskogo. In: Moldovan, A. M. – Arkad'jev, P. M. – Živov, V. M. – Nikolajeva, T. M. – Plotnikova, A. A. – Tolstaja, S. M. (eds.): *Slavjanskoje jazykoznanije. XIV Meždunarodnyj s'jezd slavistov. Ochrid, 10–16 sentjabrja 2008 g. Doklady rossijskoj delegacii*. Moskva, 249–275.
- Ivanov, V. V. – Sudnik, T. M. – Chelimskij, J. A. (eds.) (1990): *Uralo-Indogermanica. Balto-slavjanskije jazyki i problema uralo-indojevropejskich svjazej. Materialy 3-jej balto-slavjanskoj konferencii, 18–22 ijunja 1990 g. Čast' I*. Moskva.
- Ivir, V. (1991): Contrastive methods in contact linguistics. In: Ivir, V. – Kalogjera, D. (eds.): *Languages in Contact and Contrast. Essays in Contact Linguistics*. Berlin – New York, 237–245.
- Jakobson, R. (1931). *K karakteristike jevrazijskogo jazykovogo sojuza*. Paris.
- Jakobson, R. (1950): Slavic Mythology. In: *Funk and Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*. 2. New York, 1025–1028.
- Janda, R. D. – Joseph, B. D. – Unger, J. M. – Daly, M. – Freudenstein, J. V. – Randle, C. P. – Wenzel, J. W. (2005): *Linguistic Borrowings from Biology: Cross-Pollination or Cross-Bollixation? Paper presented at Annual Meeting of the Linguistic Society of America, Oakland, January 9, 2005*.
- Janhunen, J. (2001): On the paradigms of Uralic comparative studies. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 56, 29–41.
- Janin, V. L. (ed.) (2003): *Berestjanyje gramoty: 50 let otkrytija i izučenija. Materialy meždunarodnoj konferencii, Velikij Novgorod, 24–27 sentjabrja 2001 g.* Moskva.
- Jansen, M. (2010): *Language Change on the Dutch Frisian Island of Ameland. Linguistic and sociolinguistic findings*. LOT Dissertation Series 240.
Online: <http://www.lotpublications.nl/index3.html>.
- Jasanoff, J. H. (1989): Recenze: Thomason – Kaufman 1988. *Language* 65, 623–628.

- Jassem, Z. A. (2013): The Arabic Origins of “Body Part Terms” in English and European Languages: A Lexical Root Theory Approach. *International Journal of Current Applied Linguistics and English Literature* 2013, Vol. 1, Issue 2, 3–14.
- Johanson, L. (1999): The dynamics of code-copying in language encounters. In: Brendemoen, B. – Lanza, E. – Ryen, E. (eds.): *Language encounters across time and space. Studies in language contact*. Oslo, 37–62.
- Johanson, L. (2008): Remodeling grammar: Copying, conventionalization, grammaticalization. In: Siemund, P. – Kintana, N. (eds.): *Language Contact and Contact Languages*. Amsterdam – Philadelphia, 61–79.
- Jones, M. C. – Esch, E. (eds.) (2002): *Language Change. The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic Factors*. Berlin – New York.
- Joseph, B. D. (2001): Recenze: Dixon 1997. *Journal of Linguistics* 37, 180–186.
- Jušková, M. A. (2006): North-Western Russia before its Settling by Slavs (8th Century BC – 8th Century AD). In: Nuorluoto, J. (ed.): *The Slavization of the Russian North. Mechanisms and Chronology*. Helsinki, 140–153. (= *Slavica Helsingiensia* 27.)
- Kahane, H. – Kahane, R. (1976): Lingua Franca: The Story of a Term. *Romance Philology* 30, 25–41.
- Kalima, J. (1919): *Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen*. Helsinki.
- Kalima, J. (1955): *Die slavischen Lehnwörter im Ostseefinnischen*. Berlin.
- Kallio, P. (2003): Languages in the Prehistoric Baltic Sea Region. In: Bammesberger, A. – Vennemann, T. (eds.): *Languages in Prehistoric Europe*. Heidelberg, 227–244.
- Kallio, P. (2006): On the Earliest Slavic Loanwords in Finnic. In: Nuorluoto, J. (ed.): *The Slavization of the Russian North. Mechanisms and Chronology*. Helsinki, 154–166. (= *Slavica Helsingiensia* 27.)
- Kalyan, S. – François, A. (v tisku): Freeing the Comparative Method from the tree model. A framework for Historical Glottometry. In: Kikusawa, R. – Reid, L. (eds.): *Let’s talk about trees. Tackling problems in representing phylogenetic relationships among languages*. Osaka.
- Kalygin, V. P. (1997): Deux correspondences de vocabulaire mythologique entre les langues celtiques et balto-slaves. *Zeitschrift für Celtische Philologie* 49–50, 367–372.
- Kalygin, V. P. (2000): Kel’tskije jazyki. In: Jarceva, V. N. – Solncev, V. M. – Tolstoj, N. I. (eds.): *Jazyky mira. Germanskije jazyki. Kel’tskije jazyki*. Moskva, 388–391.
- Kalygin, V. P. (2006): The Celts and the Slavs: On K. H. Schmidt’s Hypothesis on the Eastern Origin of the Celts. In: Mac Mathúna, S. – Fomin, M. (eds.): *Parallels between Celtic and Slavic: Proceedings of the First International Colloquium of Societas Celto-Slavica held at the University of Ulster, Coleraine, 19–21 June 2005*. Coleraine, 63–70.
- Kalygin, V. P. – Koroljev, A. A. (1989): *Vvedenije v kel’tskuju filologiju*. Moskva.
- Kambolov, T. T. (2006): *Očerk istorii osetinskogo jazyka*. Vladikavkaz.
- Kasatkina, R. F. (2007): Psevdoartikl’ i predartikl’ v severnorusskich govorach. In: Nuorluoto, J. (ed.): *Topics on the Ethnic, Linguistic and Cultural Making of the Russian North*. Helsinki, 101–110. (= *Slavica Helsingiensia* 32.)
- Katičić, R. (1970): *A Contribution to the General Theory of Comparative Linguistics*. The Hague.
- Katičić, R. (1976): *Ancient languages of the Balkans*. The Hague – Paris.
- Kausen, E. (2012): *Die indogermanischen Sprachen von der Vorgeschichte bis zur Gegenwart*. Hamburg.
- Kaye, A. S. (1999): Recenze: Dixon 1997. *Language* 75, 400–401.
- Kazakevich, G. (2012): Celtic Military Equipment from the Territory of Ukraine: Towards a New Warrior Identity in the Pre-Roman Eastern Europe. In: Fomin, M. – Blažek, V. – Stalmaszczyk, P. (eds.): *Transforming Traditions: Studies in Archaeology, Comparative Linguistics and Narrative. Proceedings of the Fifth International Collo-*

- quium of *Societas Celto-Slavica* held at Přeboram, 26–29 July 2010. *Studia Celto-Slavica* 6. Łódź, 177–212.
- Keidan, A. (2009): Le iscrizioni novgorodiane su corteccia di betulla in ottica comparatistica. *Incontri Linguistici* 32, 175–196.
- Keller, R. (1994): *On language change. The invisible hand in language*. London – New York.
- Kent, K. (2010): Language Contact: Morphosyntactic Analysis of Surzhyk Spoken in Central Ukraine. *LSO Working Papers in Linguistics* 8, 33–53.
- Kerswill, P. (2002): Koineization and Accommodation. In: Chambers, J. K. – Trudgill, P. – Schilling-Estes, N. (eds.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, 669–702.
- Kim, R. (2011): Uriel Weinreich and the birth of modern contact linguistics. In: Chruszczewski, P. P. – Wąsik, Z. (eds.): *Languages in Contact 2010*. Wrocław, 99–111.
- King, R. (2005): Crossing grammatical borders: Tracing the path of contact-induced linguistic change. In: Filppula, M. – Klemola, J. – Palander, M. – Penttilä, E. (eds.): *Selected papers from the 11th International Conference on Methods in Dialectology (Methods XI), Joensuu, August 2002*. Amsterdam, 233–251.
- Kiparsky, V. (1934): *Die gemeinславischen Lehnwörter aus dem Germanischen*. Helsinki.
- Kiparsky, V. (1952): The Earliest Contacts of the Russians with the Finns and Balts. *Oxford Slavonic Papers* 3, 67–79.
- Kiparsky, V. (1958): K chronologii slavjano-finskich leksičeskich otnošenij. *Scando-Slavica* 4, 127–136.
- Kiparsky, V. (1969a): *Gibt es ein finnougrišches Substrat im Slavischen?* Helsinki.
- Kiparsky, V. (1969b): Recenze: Shevelov 1964. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 34, 427–434.
- Kiparski, V. (1970a): Czy istnieje substrat ugro-fiński w językach słowiańskich? *Prace filologiczne* 20, 19–35.
- Kiparsky, V. (1970b): Recenze: Veenker 1967. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 13, 177–181.
- Kiselová, N. (2003): *Význam izoglos rôznych jazykových rovín v slovanskej areálovej lingvistiky*. Banská Bystrica.
- Klejn, L. S. (1994): Overcoming National Romanticism in Archaeology. *Fennoscandia archaeologica* 11, 87–88.
- Knoll, V. (2012): *Kašubština v jazykovém kontakte*. Praha.
- Koerner, E. F. K. (1999): Ideology in 19th- and 20th-Century Historical-Comparative Indo-European Linguistics, Notably in Germany. In: Koerner, E. F. K.: *A Biobibliography*. Ed. P. Swiggers. Leuven, 169–194.
- Koch, H. (2004): A methodological history of Australian linguistic classification. In: Bowern, C. – Koch, H. (eds.): *Australian Languages: Classification and the Comparative Method*. Amsterdam – Philadelphia, 17–60.
- Koivulehto, J. (1987): Zu den frühen Kontakten zwischen Indogermanisch und Finnisch-Ugrisch. In: Lang, E. (ed.): *Parallelismus und Etymologie. Studien zu Ehren von Wolfgang Steinitz anlässlich seines 80. Geburtstags am 28. Februar 1985*. Berlin, 195–218.
- Koivulehto, J. (2001): The earliest contacts between Indo-European and Uralic speakers in the light of lexical loans. In: Carpelan, C. – Parpola, A. – Koskikallio, P. (eds.): *Early contacts between Uralic and Indo-European. Linguistic and archaeological considerations. Papers presented at an international symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999*. Helsinki, 235–263.
- Koivulehto, J. (2003): Frühe Kontakte zwischen Uralisch und Indogermanisch im nordwestindogermanischen Raum. In: Bammesberger, A. – Vennemann, T. (eds.): *Languages in Prehistoric Europe*. Heidelberg, 279–317.

- Koivulehto, J. (2006): Wie alt sind die Kontakte zwischen Finnisch-Ugrisch und Balto-Slavisch? In: Nuorluoto, J. (ed.): *The Slavization of the Russian North. Mechanisms and Chronology*. Helsinki, 179–196. (= *Slavica Helsingiensia* 27.)
- Kortlandt, F. (1984): The Progressive Palatalization of Slavic. *Folia Linguistica Historica* 5, č. 2, 211–219.
- Kortlandt, F. (1990): The spread of the Indo-Europeans. *Journal of Indo-European Studies* 18, 131–140.
- Kortlandt, F. (1995): General linguistics and Indo-European reconstruction. *Rask* 2, 91–109.
- Kortlandt, F. (2001): The Origin of the Goths. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 55, 21–25.
- Kortlandt, F. (2009): C. C. Uhlenbeck on Indo-European, Uralic and Caucasian. *Historische Sprachforschung* 122, 39–47.
- Kořínek, J. M. (1938): Jak se projevuje současný stav německé prehistorie a lingvistiky v Hirtově sborníku. [= Recenze: Arntz 1936.] *Slovo a slovesnost* 4, 173–184.
- Kostrzewski, J. (1961): Celtyckie elementy w kulturze słowiańskiej. In: Kowalenko, W. – Labuda, G. – Lehr-Splawiński, T. (eds.): *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*. 1. Wrocław – Warszawa – Kraków, 228–229.
- Kotin, M. L. (2012): *Gotisch. Im (diachronischen und typologischen) Vergleich*. Heidelberg.
- Krahe, H. (1954): *Sprache und Vorzeit*. Heidelberg.
- Krahe, H. (1959): *Sprachliche Aufgliederung und Sprachbewegungen in Alteuropa*. Mainz – Wiesbaden.
- Kramer, J. (1977): *Historische Grammatik des Dolomitenladinischen. Lautlehre*. Gerbrunn bei Würzburg.
- Krell, K. S. (1994): Modern Indo-European Homeland Hypotheses. A Critical Examination of Linguistic Arguments. [Master's Thesis. University of Ottawa.]
Online: <http://www.ruor.uottawa.ca/en/handle/10393/6792>.
- Kronsteiner, O. (1987): Das romanische Erbe in den slawischen Sprachen auf dem Territorium des Imperium Romanum. *Die Slawischen Sprachen* 12, 35–73.
- Kuhn, T. S. (1962): *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago.
- Künnap, A. (1997): Potential Finno-Ugric Substratum in Slavic. *Linguistica Uralica* 33, 253–257.
- Künnap, A. (1998a): *Breakthrough in Present-Day Uralistics*. Tartu.
- Künnap, A. (1998b): Über uralisches Substrat in indoeuropäischen Sprachen. *Linguistica Uralica* 34, 1–7.
- Künnap, A. (2000a): *Contact-induced perspectives in Uralic linguistics*. München.
- Künnap, A. (2000b): On linguistic relationships. In: Künnap, A. (ed.): *The Roots of Peoples and Languages of Northern Eurasia II and III. Szombathely 30. 9. – 2. 10. 1998 and Loona 29. 6. – 1. 7. 1999*. Tartu, 137–144.
- Künnap, A. (2000c): Die uralische Sprachwissenschaft 1996–2000. *Linguistica Uralica* 36, 116–127.
- Künnap, A. (2002): Convergent or divergent linguistic development? *Linguistica Uralica* 38, 271–275.
- Künnap, A. (2003): A Few More Possible Traces of the Lost Language Chain of North-East Europe. *Linguistica Uralica* 39, 161–165.
- Künnap, A. (2007): On the interdisciplinarity in the present-day historical Uralistics. *IDNAKAR. Metody istoriko-kul'turnoj rekonstrukcii* 2, 10–15.
- Kuryłowicz, J. (1961): Celtycko-słowiańskie stosunki językowe. In: Kowalenko, W. – Labuda, G. – Lehr-Splawiński, T. (eds.): *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*. 1. Wrocław – Warszawa – Kraków, 229–230.

- Kurzová, H. (1996): Mitteleuropa als Sprachareal. *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 5, *Germanistica Pragensia* XIII, 57–73.
- Kvěťina, P. (2010): Archeologie smyšlené identity. *Archeologické rozhledy* 62, 629–660.
- Labov, W. (2001): *Principles of Linguistic Change. Internal Factors*. Oxford.
- Laakso, J. (1999): Language contact hypotheses and the history of Uralic morphosyntax. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 88, 59–72.
- Laakso, J. (2001): Native or borrowed, or both – is it possible to have many mothers? *Word* 52, č. 2, 197–212.
- Laakso, J. (2004): Sprachwissenschaftliche Spiegelfechtere. [= Recenze: Marcantonio 2002.] *Finnisch-Ugrische Forschungen* 58, 296–307.
- Laakso, J. (2013): Loanword Research and Ideologies. Talk for the workshop *Historical linguistics and ideology*, Split, September 19, 2013. Online: https://www.academia.edu/4525449/Loanword_research_and_ideologies.
- Laakso, J. (2014): The prehistoric multilingual speaker: What can we know about the multilingualism of Proto-Uralic speakers? Talk at the 7th Budapest Uralic Workshop (<http://www.nytud.hu/buw7/>), February 3, 2014. Online: https://www.academia.edu/5926448/The_prehistoric_multilingual_Uralic_speaker.
- Lamprecht, A. (1987): *Praslovanština*. Brno.
- Lane, G. S. (1949): On the Present State of Indo-European Linguistics. *Language* 25, 333–342.
- LaPolla, R. J. (2001): The Role of Migration and Language Contact in the Development of the Sino-Tibetan Language Family. In: Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (eds.): *Areal Diffusion and Genetic Inheritance. Problems in Comparative Linguistics*. Oxford, 225–254.
- Lass, R. (1980): *On Explaining Language Change*. Cambridge.
- Lass, R. (1997): *Historical Linguistics and Language Change*. Cambridge.
- Latyšev, V. V. (1893–1904): *Izvestija drevnich pisatelej grečeskich i latinskich o Skiffii i Kavkaze*. 1–6. Sanktpeterburg.
- Lausberg, H. (1967–1969): *Romanische Sprachwissenschaft*. 1. *Einleitung und Vokalismus*. Berlin 1969. II. *Konsonantismus*. Berlin 1967.
- Lauttamus, T. (1991): Borrowing, code-switching, and shift in language contact: Evidence from Finnish-English bilingualism. In: Ojanen, M. – Palander, M. (eds.): *Language Contacts East and West*. Joensuu, 32–53.
- Lebedev, G. (1994): Slavs and Finns in Northwest Russia Revisited. *Fennoscandia archaeologica* 11, 89–95.
- Le Feuvre, C. (2010): Recenze: Gvozdanović 2009. *Bulletin de la Société Linguistique de Paris* 105, 238–245.
- Lefebvre, C. (1984): Grammaires en contact. Définition et perspectives de recherche. *Revue québécoise de Linguistique* 14, 11–47.
- Léglise, I. – Chamoreau, C. (eds.) (2013): *The Interplay of Variation and Change in Contact Settings*. Amsterdam.
- Lehiste, I. (1988): *Lectures on Language Contact*. Cambridge, Massachusetts.
- Lehr-Splawiński, T. (1956a): Kilka uwag o stosunkach językowych celtycko-prasłowiańskich. *Rocznik Slawistyczny* 18, 1–10.
- Lehr-Splawiński, T. (1956b): Ze stosunków językowych celtycko-słowiańskich. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Filologia* 2: *Prace Językoznawcze*. Kraków, 256.
- Lejeune, M. (1974): *Manuel de la langue vénète*. Heidelberg.
- Leschber, C. (2012): Kriterien zur Analyse von Slavismen im Rumänischen. *Philologica Jassyensia* 8, 167–179.
- Lewaszkiwicz, T. (1998): Historyczno-porównawcze językoznawstwo indoeuropejskie a powstanie i rozwój historyczno-porównawczego językoznawstwa słowiańskiego.

- In: Bonazza, S. (ed.): *La genesi della slavistica / Geneza slavistiki. Contributi presentati per la discussione alla tavola rotonda commissione internazionale per la storia della slavistica. XII Congresso Internazionale degli Slavisti, Cracovia, 31 Agosto 1998*. Napoli, 1-15.
- Lightner, T. M. (1966): On Descriptions of Common Slavic Phonology. [= Recenze: Shevelov 1964.] *Slavic Review* 25, 679-686.
- Ligi, P. (1993): National Romanticism in Archaeology: The Paradigm of Slavonic Colonization in North-West Russia. *Fennoscandia archaeologica* 10, 31-39.
- Ligi, P. (1994): "Active Slavs" and "Passive Finns": A Reply. *Fennoscandia archaeologica* 11, 104-112.
- Loma, A. (1998): Mundartliche Gliederung des späten Urslavischen und frühe slavische Stammesbildungen. In: Rusek, J. - Boryś, W. (eds.): *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*. Warszawa, 143-160.
- Loma, A. (2000): Skythische Lehnwörter im Slavischen. Versuch einer Problemstellung. In: Janyšková, I. - Karlíková, H. (eds.): *Studia etymologica Brunensia 1*. Praha, 333-350.
- Loma, A. (2002a): Scytho-Slavica (III). Ursl. *xomotъ. In: Rusek, J. - Boryś, W. - Bednarczuk, L. (eds.): *Dzieje Słowian w świetle leksyki, pamięci Profesora Franciszka Sławskiego*. Kraków, 161-170.
- Loma, A. (2002b): Aus der skythisch-sakischen Lehnwortforschung. *Studia Etymologica Cracoviensia* 7, 53-65.
- Loma, A. (2003): Evroazijski stepski pojas kao činilac jezičke i kulturne prošlosti Slovena. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 63, 133-148.
- Loma, A. (2012): K probleme ranneslavjanskich iranizmov. *Etimologija 2009-2011*. Moskva, 189-201.
- LRL 11/1: Holtus, G. - Metzeltin, M. - Schmitt, C. (eds.): *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. 11/1. *Latein und Romanisch. Historisch-vergleichende Grammatik der romanischen Sprachen / Le latin et le roman. Grammaire historico-comparative des langues romanes*. Tübingen 1996.
- Lucas, C. (2012): Contact-induced grammatical change: Towards an explicit account. *Diachronica* 29, 275-300.
- Lunt, H. G. (1966): Recenze: Shevelov 1964. *The Slavic and East European Journal* 10, 85-92.
- Lunt, H. G. (1984-1985): On Common Slavic. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 27-28, 417-422.
- Lunt, H. G. (1985): Slavs, Common Slavic, and Old Church Slavonic. In: Reinhart, J. (ed.): *Litterae Slavicae Mediae Aevi Francisco Venceslao Mareš Sexagenario Oblatae*. München, 185-204.
- Lunt, H. G. (1987): The progressive palatalization of Early Slavic: opinions, facts, methods. *Folia linguistica historica* 7, č. 2, 251-290.
- Lunt, H. G. (1989): Common Slovene and Common Slavic. *Slavistična revija* 37, 7-14.
- Lunt, H. G. (1997): Common Slavic, Proto-Slavic, Pan-Slavic: What Are We Talking About? 1. About Phonology. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 41, 7-67.
- Lunt, H. G. (2001): Puzzles and Reporters: A Rejoinder to a Recent Article by Henrik Birnbaum. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 43, 183-191.
- Mac Mathúna, S. (2006): The History of Celtic Scholarship in Russia and the Soviet Union. In: Mac Mathúna, S. - Fomin, M. (eds.): *Parallels between Celtic and Slavic: Proceedings of the First International Colloquium of Societas Celto-Slavica held at the University of Ulster, Coleraine, 19-21 June 2005*. Coleraine, 3-41.
- Mačinskij, A. D. (1974): Kel'ty na zemljach k vostoku ot Karpat. In: Jarceva, V. N. - Serebrennikov, B. A. (eds.): *Kel'ty i kel'tskije jazyki*. Moskva, 31-41.
- Machek, V. (1951): Quelques mots slavo-germaniques. *Slavia* 20, 200-218.

- Machek, V. (1953a): Quelques mots slavo-germaniques (suite). *Slavia* 21, 252–286.
- Machek, V. (1953b): Quelques mots slavo-germaniques (suite). *Slavia* 22, 351–360.
- Machek, V. (1963): Zur Frage der slawisch-keltischen sprachlichen Beziehungen. In: *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*. Warszawa, 109–120.
- Mailhammer, R. (2013): Towards a framework of contact etymology. In: Mailhammer, R. (ed.): *Lexical and Structural Etymology. Beyond Word Histories*. Boston – Berlin, 9–31.
- Mallory, J. P. (1991): *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology, and Myth*. London.
- Mallory, J. P. – Adams, D. Q. (2006): *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford.
- Manterola, J. (2012): The Basque articles -a and bat and recent contact theories. In: Chamoreau, C. – Légglise, I. (eds.): *Dynamics of Contact-Induced Language Change*. Berlin – Boston, 231–263.
- Mańczak, W. (1975): Czy prasłowiańskie wyrazy na *ch- są pochodzenia irańskiego? *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 21, 1–12.
- Mańczak, W. (1981): *Pracjczyzna Słowian*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Mańczak, W. (1987): On the Ausgliederung of Germanic languages. *Journal of Indo-European Studies* 15, 1–17.
- Mańczak, W. (1992a): Krytyka etnogenetycznej koncepcji Ludovíta Nováka. In: Galster, B. (ed.): *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 8. Językoznawstwo. Prace na XI Międzynarodowy kongres slawistów w Bratysławie 1993*. Warszawa, 147–152.
- Mańczak, W. (1992b): Recenze: Thomason – Kaufman 1988. *Linguistic and Oriental Studies from Poznań* 1, 210–212.
- Mańczak, W. (1992c): *De la préhistoire des peuples indo-européens*. Kraków.
- Marazov, I. R. (2005): *Ancient Thrace*. Plovdiv.
- Marcantonio, A. (2002): *The Uralic Language Family: Facts, Myths and Statistics*. Oxford.
- Marcantonio, A. (2004): What Is the Linguistic Evidence to Support the Uralic Theory or Theories? *Linguistica Uralica* 40, 40–45.
- Mareš, F. V. (1999): *Diachronische Phonologie des Ur- und Frühslavischen*. Frankfurt am Main.
- Mareš, F. V. (2001): *Diachronische Morphologie des Ur- und Frühslavischen*. Frankfurt am Main.
- Marr, I. (s.a.): Imposition and Identity in Null Subject Usage: Contact effects among speakers of Chinese, Italian and Anglo background in Toronto. *Toronto Working Papers in Linguistics – MA forum papers*, University of Toronto. Online: <http://twpl.library.utoronto.ca/index.php/twpl/article/view/15397>.
- Martinet, A. (1949): La double articulation linguistique. In: *Recherches structurales 1949. Interventions dans le débat glossématique publiées à l'occasion du cinquantenaire de Louis Hjelmslev*. Copenhagen, 30–37. (Travaux du Cercle Linguistique de Copenhagen 5.)
- Martynov, V. V. (1963): *Slavjano-germanskoje leksičeskoje vzaimodejstvije drevnejšej pory. K probleme prarodiny slavjan*. Minsk.
- Martynov, V. V. (1968): *Slavjanskaja i indoevropeskaja akkomodacija*. Minsk.
- Martynov, V. V. (1971): Analiz po semantičeskim mikrosistemam i rekonstrukcija praslavjanskoj leksiki. *Etimologija* 1968. Moskva, 11–23.
- Martynov, V. V. (1973): *Praslavjanskaja i balto-slavjanskaja suffiksals'naja derivacija imen*. Minsk.
- Martynov, V. V. (1977): Balto-slavjanskij innovacionnyj process v oblasti imennogo slovoobrazovanija. *Baltistica* 1977, II priedas, 107–113.
- Martynov, V. V. (1978): *Balto-slavjano-italijskije izoglossy. Leksičeskaja sinonimija*. Minsk.

- Martynov, V. V. (1981a): Balto-slavjano-iranski jezikovne odnose i glottogeneza slavjan. In: *Balto-slavjanske isledovanija 1980*. Moskva, 16–26.
- Martynov, V. V. (1981b): Baltijskij leksičeskij ingredient praslavjanskogo jazyka. *Acta Baltico-Slavica* 14, 175–187.
- Martynov, V. V. (1982): *Stanovljenje praslavjanskogo jazyka po dannym slavjano-inojazyčnyh kontaktov*. Minsk.
- Martynov, V. V. (1983): *Jazyk v prostranstve i vremeni. K probleme glottogeneza slavjan*. Moskva.
- Martynov, V. V. (1984): Vprašanje glottogeneze Slovanov. *Slavistična revija* 32, 69–74.
- Martynov, V. V. (1985): Glottogeneza slavjan. Opyt verifikacii v komparatistike. *Voprosy jazykoznanija* 1985, č. 6, 43–54.
- Martynov, V. V. (1988): *Praslavjanskij jazyk i jeho mesto v zapadnobaltijskom dialektnom kontinuuume*. Minsk.
- Martynov, V. V. (2003): Kel'to-slavjanskije etnojazykovnye kontakty. In: *Movznaŭstva. Litaratura. Kul'turalohija. Fal'klarystyka. XIII Mižnarodny z'jezd slavistaŭ*, Ljubljana, 2003. *Daklady belaruskaj delehacyi*. Minsk, 87–104.
- Matasović, R. (2000): Germanske posuđenice u praslavenskome: pitanja relativne kronologije. *Filologija* 34, 129–137.
- Matasović, R. (2010): Some Celto-Slavic etymologies. In: Brozović Rončević, D. – Fomin, M. – Matasović, R. (eds.): *Celts and Slavs in Central and Southeastern Europe. Studia Celto-Slavica 3. Proceedings of the 111rd International Colloquium of the Societas Celto-Slavica, Dubrovnik, September 18–20, 2008*. Zagreb, 15–20.
- Matasović, M. (2011): *Analiza najstarijih latinskih posuđenica u hrvatskom u kontekstu ranih kontakata Romana i Slavena*. [Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.]
- Mathesius, V. (1911): O potenciálnosti jevŭ jazykových. In: *Věstník Královské české společnosti nauk 1911–1912, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná*, č. 2, únor 1911, 1–24.
- Matras, Y. (2007): The borrowability of structural categories. In: Matras, Y. – Sakel, J. (eds.): *Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective*. Berlin – New York, 31–73.
- Matras, Y. (2009): *Language Contact*. Cambridge.
- Matras, Y. (2010): Contact, Convergence, and Typology. In: Hickey, R. (ed.): *The Handbook of Language Contact*. Malden, 66–85.
- Matras, Y. (2012): Recenze: Haspelmath – Tadmor 2009a. *Language* 88, 647–652.
- Matras, Y. – Sakel, J. (eds.) (2007a): *Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective*. Berlin – New York.
- Matras, Y. – Sakel, J. (2007b): Introduction. In: Matras, Y. – Sakel, J. (eds.) (2007): *Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective*. Berlin – New York, 1–13.
- Mayrhofer, M. (2006): *Einiges zu den Skythen, ihrer Sprache, ihrem Nachleben*. Wien.
- Mayrhofer, M. (2009): *Indogermanistik: Über Darstellungen und Einführungen von den Anfängen bis in die Gegenwart*. Wien.
- MacAulay, D. (ed.) (1992): *The Celtic Languages*. Cambridge.
- McMahon, A. (2013): Issues in the genetic classification of contact languages. In: Baker, P. – Matras, Y. (eds.): *Contact Languages: A Comprehensive Guide*. Boston – Berlin, 333–362.
- Mees, B. (2003): Stratum and Shadow. A Genealogy of Stratigraphy Theories from the Indo-European West. In: Andersen, H. (ed.): *Language Contacts in Prehistory. Studies in Stratigraphy. Papers from the Workshop on Linguistic Stratigraphy and Prehistory at the Fifteenth International Conference on Historical Linguistics, Melbourne, 17 August 2001*. Amsterdam – Philadelphia, 11–44.
- Meeuwis, M. (1991): A pragmatic perspective on contact-induced language change: dynamics in interlinguistics. *Pragmatics* 1, 481–516.
- Meid, W. (1989): *Archäologie und Sprachwissenschaft. Kritisches zu neueren Hypothesen der Ausbreitung der Indogermanen*. Innsbruck.

- Meid, W. (2007): *Die Kelten*. Stuttgart.
- Meillet, A. (1921): *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris.
- Meillet, A. (1926): Le vocabulaire slave et le vocabulaire indo-iranien. *Revue des Études slaves* 6, 165–174.
- Menges, A. (1944): Altaic Loanwords in Slavonic. *Language* 20, 66–72.
- Menges, K. (1945): Indo-European influences on Uralic-Altaic languages. *Word* 1, 188–193.
- Menges, K. (1954): Slavo-altaische Wortforschungen. In: *Festschrift für Dmytro Čyževskij zum 60. Geburtstag am 23. März 1954*. Berlin, 179–195.
- Menges, K. (1954–1955): Altajische Lehnwörter im Slavischen. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 23, 327–334.
- Menges, K. (1958): Influences altaïques en slave. *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques. 5e Série, Tome 44*, 518–541.
- Menges, K. (1959): Schwierige slavisch-orientalische Lehnbeziehungen. *Ural-Altäische Jahrbücher* 31, 177–190.
- Menges, K. (1960): Bulgarische Substratfragen. [= Recenze: Georgiev 1958.] *Ural-Altäische Jahrbücher* 32, 104–121.
- Menges, K. (1961): Altaische Kulturwörter im Slavischen. *Ural-Altäische Jahrbücher* 33, 107–116.
- Menges, K. (1983): Slawisch-Altäische Kontakte. *Die Slawischen Sprachen* 4, 37–61.
- Menges, K. (1989): Avaren, Kroaten, Kirgisen, Bulgaren. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 35, 125–142.
- Menges, K. (1990): Altajisch und Balto-Slavisch. In: Ivanov, V. V. – Sudnik, T. M. – Chelimskij, J. A. (eds.): *Uralo-Indogermanica. Balto-slavjanskije jazyki i problema uralo-indoevropskich svjazej. Materialy 3-jej balto-slavjanskoj konferencii, 18–22 ijunja 1990 g. Čast' 1*. Moskva, 117–121.
- Miestamo, M. – Sinnemäki, K. – Karlsson, F. (eds.) (2008): *Language Complexity. Typology, contact, change*. Amsterdam.
- Mikkola, J. J. (1894): *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen. 1. Slavische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen*. Helsinki.
- Mikkola, J. J. (1938): *Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch*. Helsinki.
- Milewski, T. (1963): Słowiańskie imiona osobowe na tle porównawczym. In: Doroszewski, W. (ed.): *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 2. Językoznawstwo. Prace na v Międzynarodowy kongres Slawistów w Sofii 1963*. Warszawa, 101–107.
- Milewski, T. (1964): Nazwy z obszaru Polski podejrzone o pochodzenie wenetyjskie lub iliryjskie. *Slavia antiqua* 11, 37–86. (Reprint: Milewski, T. (1969): *Z zagadnień językoznawstwa ogólnego i historycznego*. Warszawa, 245–307.)
- Milewski, T. (1965a): Ewolucja prasłowiańskiego systemu wokalicznego. *Rocznik Slawistyczny* 24, 5–18.
- Milewski, T. (1965b): Archaizmy peryferyczne obszaru prasłowiańskiego. *Sprawozdania z posiedzeń komisji, Polska akademia nauk, oddział w Krakowie, styczeń–czerwiec 1965*, 2, 134–137.
- Milich, P. (1995): *Cumulative slavicity. Cultural interaction and language replacement in the North Balkans during the Slavic migration period, AD 500–900*. [PhD Dissertation, Ohio State University.]
- Milich, P. (2000): Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy. Recurring Themes. *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14, 29–40.
- Milroy, J. (1992): *Linguistic Variation and Change. On the historical sociolinguistics of English*. Oxford.
- Milroy, J. (1997): Internal vs external motivations for linguistic change. *Multilingua* 16, 311–323.
- Milroy, J. (1999): Toward a speaker-based account of language change. In: Jahr, E. (ed.): *Language Change. Advances in Historical Sociolinguistics*. Berlin, 21–36.

- Milroy, L. (2002a): Social Networks. In: Chambers, J. K. – Trudgill, P. – Schilling-Estes, N. (eds.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, 549–572.
- Milroy, L. (2002b): Introduction: Mobility, contact and language change – Working with contemporary speech communities. *Journal of Sociolinguistics* 6, 3–15.
- Mladenov, S. (1908): *Starite germanski elementi vā slavjanskite ezici*. Sofija.
- Moravcsik, E. (1978): Language contact. In: Greenberg, J. H. (ed.): *Universals of human language*. 1. Stanford, 93–122.
- Mordvinceva, V. I. (2013): Istoričeskije sarmaty i sarmatskaja archeologičeskaja kul'tura v Severnom Pričernomor'je. In: Chrapunov, I. N. (ed.): *Krym v sarmatskiju epochu (II v. do n. e. – IV v. n. e.)*. 1. *Sbornik naučnych statej*. Simferopol' – Bachčisaraj, 14–43.
- Morpurgo Davies, A. (1994): Early and Late Indo-European from Bopp to Brugmann. In: Dunkel, G. E. – Meyer, G. – Scarlata, S. – Seidl, C. (eds.): *Früh-, Mittel-, Spätindogermanisch. Akten der IX. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 5. bis 9. Oktober 1992 in Zürich*. Wiesbaden, 245–265.
- Moszyński, K. (1957): *Pierwotny zasiąg języka prasłowiańskiego*. Wrocław.
- Moszyński, L. (1992): *Die vorchristliche Religion der Slaven im Lichte der slavischen Sprachwissenschaft*. Köln – Weimar – Wien.
- Mufwene, S. S. (1990): Recenze: Thomason – Kaufman 1988. *Journal of Pidgin and Creole Languages* 5, 143–147.
- Mufwene, S. S. (1997): Jargons, pidgins, creoles, and koines: What are they? In: Spears, A. K. – Winford, D. (eds.): *The Structure and Status of Pidgins and Creoles*. Amsterdam – Philadelphia, 35–70.
- Mufwene, S. S. (2001): *The Ecology of Language Evolution*. Cambridge.
- Mufwene, S. S. (2003): Genetic Linguistics and Genetic Creolistics: A Response to Sarah G. Thomason's „Creoles and Genetic Relationships“. *Journal of Pidgin and Creole Languages* 18, 273–288.
- Mufwene, S. S. (2012): English as a lingua franca: myths and facts. *Journal of English as a Lingua Franca* 1–2, 365–370.
- Mühlhäusler, P. (1985): Patterns of Contact, Mixture, Creation and Nativization: Their contribution to a general theory of language. In: Bailey, C.-J. N. – Harris, R. (eds.): *Developmental Mechanisms of Language*. Oxford, 51–88.
- Mühlhäusler, P. (1990): Recenze: Thomason – Kaufman 1988. *Lingua* 82, 270–275.
- Mühlmann, W. E. (1962): *Homo Creator. Abhandlungen zur Soziologie, Anthropologie und Ethnologie*. Wiesbaden.
- Mühlmann, W. E. (1964): *Rassen, Ethnien, Kulturen, Moderne Ethnologie*. Neuwied.
- Muljačić, Ž. (1990): Sul ruolo della koinè nell'elaborazione linguistica. In: Sanga, G. (ed.): *Koinè in Italia dalle origini al cinquecento*. Bergamo, 185–194.
- Muysken, P. (1984): Linguistic dimensions of language contact. The state of the art in interlinguistics. *Revue québécoise de Linguistique* 14, 49–76.
- Muysken, P. (1999): The process of borrowing: borrowability revisited. In: Extra, G. – Verhoeven, L. (eds.): *Bilingualism and Migration*. Berlin, 228–246.
- Muysken, P. (2000): *Bilingual Speech. A Typology of Code-Mixing*. Cambridge.
- Muysken, P. (2005): Frans Camille Cornelis Van Coetsem. 14 april 1919 – 11 februari 2002. *Levensberichten en herdenkingen 2005*, 32–35.
- Myers-Scotton, C. (1993): *Duelling languages. Grammatical structure in code-switching*. Oxford.
- Myers-Scotton, C. (2002): *Contact linguistics: Bilingual encounters and grammatical outcomes*. Oxford.
- Napol'skich, W. (2002): Zu den ältesten Beziehungen zwischen Finno-Ugriern und zentraleuropäischen Indogermanen. In: Blokland, R. – Hasselblatt, C. (eds.): *Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts*. Maastricht, 265–271.

- Nekula, M. (1993): Sprachbund. Zur Geschichte eines Begriffs. *Germanistica Pragensia* 11, 113-124.
- Neustupný, J. (1993): Poststrukturalismus a pražská škola. *Slovo a slovesnost* 54, 1-7.
- Newerkla, S. M. (2011): *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen.* Frankfurt am Main.
- Nichols, J. (1993): The Linguistic Geography of the Slavic Expansion. In: Maguire, R. A. - Timberlake, A. (eds.): *American Contributions to the Eleventh Congress of Slavists. Bratislava, August-September 1993. Literature. Linguistics. Poetics.* Columbus, 377-391.
- Nichols, J. (1997): The Epicenter of the Indo-European Linguistic Spread. In: Blench, R. - Spriggs, M. (eds.): *Archaeology and Language. I. Theoretical and Methodological Orientations.* London, 122-148.
- Nichols, J. (1998): The Eurasian Spread Zone and the Indo-European Dispersal. In: Blench, R. - Spriggs, M. (eds.): *Archaeology and Language. II. Correlating archaeological and Linguistic Hypotheses.* London, 220-266.
- Nikolajev, S. L. (1986): Sledy osobennostej vostočnoslavjanskich plemennych dialektov v sovremennych velikorusskich govorach 1. Kriviči. In: *Balto-slavjanskije issledovanija 1986.* Moskva, 115-154.
- Nikolajev, S. L. (1987): Sledy osobennostej vostočnoslavjanskich plemennych dialektov v sovremennych velikorusskich govorach 1. Kriviči (okončanie). In: *Balto-slavjanskije issledovanija 1987.* Moskva, 187-225.
- Noonan, M. (2010): Genetic Classification and Language Contact. In: Hickey, R. (ed.): *The Handbook of Language Contact.* Malden, 48-65.
- Norde, M. - Jonge, B. de - Hasselblatt, C. (eds.) (2010): *Language Contact: New perspectives.* Amsterdam - Philadelphia.
- Novák, Ludovít (1939-1940a): Slovenské a podkarpatoruské nárečia vo svetle európskej fonologickej geografie. Synchronické a diachronické poznámky k porovnávacej jazykovede stredoeurópskej. *Linguistica Slovaca* 1-2, 85-105.
- Novák, Ludovít (1939-1940b): Neznáme nemecké vplyvy na západoslovanský, východoslovanský a maďarský konsonantizmus. Germanoslavistický príspevok k porovnávacej jazykovede stredoeurópskej (o zmenách γ (x) $>$ h a r' $>$ \check{r}). *Linguistica Slovaca* 1-2, 106-117.
- Novák, Ludovít (1935): *Jazykovedné glosy k československej otázke.* Turčiansky Sv. Martin.
- Novák, Ludovít (1980): *K najstarším dejinám slovenského jazyka.* Bratislava.
- Novák, Ludovít (1984): Vznik Slovanov a ich jazyka. (Základy etnogenézy Slovanov.) *Slavica Slovaca* 19, 209-232.
- Novák, Lubomír (2013): *Problem of Archaism and Innovation in the Eastern Iranian Languages.* [Disertační práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze.]
- Novotná, P. - Blažek, V. (2006): Klasifikace slovanských jazyků: evoluce vývojových modelů. In: Janyšková, I. - Karlíková, H. (eds.): *Studia etymologica Brunensia* 3. Praha, 285-306.
- Nuckols, M. E. (2003): An Evaluation of German-Croatian Contact. *Ohio State University Working Papers in Linguistics* 57, 100-119.
- Nuorluoto, J. (2004): Systemzwang und Substrat als Ursachen frühslavischer Lautwandels. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 50, 107-116.
- Nuorluoto, J. (ed.) (2006a): *The Slavification of the Russian North. Mechanisms and Chronology.* Helsinki. (= *Slavica Helsingiensia* 27.)
- Nuorluoto, J. (2006b): Is there a Sound Change of "e > o" in Russian? In: Nuorluoto, J. (ed.): *The Slavification of the Russian North. Mechanisms and Chronology.* Helsinki, 293-308. (= *Slavica Helsingiensia* 27.)
- Nuorluoto, J. (ed.) (2007): *Topics on the Ethnic, Linguistic and Cultural Making of the Russian North.* Helsinki. (= *Slavica Helsingiensia* 32.)

- Nuorluoto, J. (2010a): Central Slovak and Kajkavian Structural Convergences: A Tentative Survey. *Slovo. Journal of Slavic Languages and Literatures* 50, 37–45.
- Nuorluoto, J. (2010b): Izvori za proučavanje i rekonstrukciju ranih slavenskih fonoloških struktura: nešto napomena o kvantitativnim i kvalitativnim odnosima. *Slovo. Journal of Slavic Languages and Literatures* 51, 33–51.
- Odlin, T. (1989): *Language Transfer. Cross-linguistic Influence in Language Learning*. Cambridge.
- Oksaar, E. (1996): The History of Contact Linguistics as a Discipline. In: Goebel, H. – Nelde, P. H. – Starý, Z. – Wölck, W. (eds.): *Kontaktlinguistik / Contact Linguistics / Linguistique de contact. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / An International Handbook of Contemporary Research / Manuel international des recherches contemporaines*. 1. Berlin, 1–12.
- Orr, R. (1999): Evolutionary biology and historical linguistics. [= Recenze: Dixon 1997.] *Diachronica* 16, 123–157.
- Orr, R. (2000): *Comparative Slavic nominal morphology: a new synthesis*. Bloomington, Indiana.
- Orr, R. (2004): Family trees in historical linguistics and evolutionary biology. In: Makai, A. – Sullivan, W. J. – Lommel, A. R. (eds.): *LACUS Forum xxxi: Interconnections*. Houston, 277–288. Online: http://www.lacus.org/volumes/count.php?page=31/orr_r.pdf.
- Orr, R. (2012): An Irregular Indo-European Sound Change Reflected in Slavic? In: Danylenko, A. – Vakulenko, S. (eds.): *Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven. Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages*. München – Berlin, 7–17.
- Östman, J.-O. – Raukko, J. (1995): The ‘pragmareal’ challenge to genetic language tree models. In: Suhonen, S. (ed.): *Itämerensuomalainen kulttuurialue. The Fenno-Baltic cultural area*. Helsinki, 31–69.
- Pakendorf, B. (2007): *Contact in the prehistory of the Sakha (Yakuts): Linguistic and genetic perspectives*. LOT Dissertation Series 170. Online: <http://www.lotpublications.nl/index3.html>.
- Pakendorf, B. (2012): Prehistoric population contact and language change. In: Gibson, K. – Tallermann, M. (eds.): *The Oxford Handbook of Language Evolution*. Oxford, 573–580.
- Paliga, S. (1999): *Thracian and Pre-Thracian Studies*. Bucharest.
- Paliga, S. (2001): Oris zgodovine Slovanov. *Slavistična revija* 49, 327–349.
- Paliga, S. (2006a): *Etymological Lexicon of the Indigenous (Thracian) Elements in Romanian*. București.
- Paliga, S. (2006b): *Influențe romane și preromane în limbile slave de sud*. București.
- Paliga, S. (2007): *Lexicon Proto-Borealicum et alia lexica etymologica minora*. București.
- Paliga, S. (2010): When could be dated ‘the Earliest Slavic Borrowings in Romanian’? *Romanoslavica* 46, 101–116.
- Paliga, S. (2012): The Trichotomical Character of Proto-Slavic and the Long-Debated Issue of the Oldest Slavic Borrowings in Romanian. In: Janyšková, I. – Karlíková, H. (eds.): *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*. Praha, 347–363. (*Studia etymologica Brunensia* 15.)
- Paliga, S. – Teodor, E. S. (2009): *Lingvistica și arheologia slavilor timpurii. O altă vedere de la Dunărea de Jos. Târgoviște*.
- Panchenko, A. A. – Petrov, N. – Selin, A. (1994): “Language Replacement” by Priit Ligi. *Fennoscandia archaeologica* 11, 96–99.
- Panzer, B. (2002): *Quellen zur slavischen Ethnogenese. Fakten, Mythen und Legenden (Originaltexte mit Übersetzungen, Erläuterungen und Kommentaren)*. Frankfurt am Main.
- Parzymies, A. (1994): *Język protobułgarski. Przyczynek do rekonstrukcji na podstawie porównań turecko-słowiańskich*. Warszawa.

- Pedersen, H. (1909–1913): *Die vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*. 1–2. Göttingen.
- Peisker, J. (1905): Die älteren Beziehungen der Slawen zu Turkotataren und Germanen und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung. *Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 3, 187–360.
- Peňáz, P. (1993): Die Stratifikationen der Lehnwörter im Altkirchenslavischen. In: Panzer, B. (ed.): *Aufbau, Entwicklung und Struktur des Wortschatzes in den europäischen Sprachen*. Frankfurt am Main – Paris – New York – Wien, 126–138.
- Petersen, H. P. (2010): *The dynamics of Faroese-Danish language contact*. Heidelberg.
- Petit, D. (2004): Les langues baltiques et la question balto-slave. *Histoire Épistemologie Langage* 26, č. 2, 7–41.
- Pétrin, N. (2000): Philological Notes for the Early History of the Hungarians and the Slavs. *Eurasian Studies Yearbook* 72, 29–111.
- Petrovici, E. (1950): Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română. *Studii și cercetări lingvistice* 1, 172–220.
- Petrovici, E. (1956a): *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*. București.
- Petrovici, E. (1956b): Zum slavischen Einfluß auf das rumänische Laut- und Phonemsystem. In: Bielfeldt, H. H. (ed.): *Vorträge auf der Berliner Slawistentagung (11.–13. November 1954)*. Berlin, 109–129.
- Petrovici, E. (1957): Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremden Einfluß umgestaltet werden? Zum slavischen Einfluß auf das rumänische Lautsystem. 'S-Gravenhage.
- Petrucchi, P. (1999): *Slavic Features in the History of Rumanian*. München.
- Pinault, G.-J. – Petit, D. (eds.) (2006): *La langue poétique indo-européenne. Actes du Colloque de travail de la Société des Études Indo-Européennes (Indogermanische Gesellschaft / Society for Indo-European Studies), Paris, 22–24 octobre 2003*. Leuven – Paris.
- Pisani, V. (1932): Syntactica. 1. L'origine del genitivo-accusativo slavo. *Rivista indo-greco-italica* 16, 13–18.
- Pisani, V. (1935): Slavo e iranico. In: Migliorini, B. – Pisani, V. (eds.): *Atti del III Congresso Internazionale dei Linguisti. Roma, 19–26 settembre 1933–XI*. Firenze, 371–379.
- Pisani, V. (1940): *Geolinguistica e indoeuropeo*. Roma.
- Pisani, V. (1952): Parenté linguistique. *Lingua* 3, 3–14.
- Pisani, V. (1953): *Allgemeine und vergleichende Sprachwissenschaft – Indogermanistik*. Bern.
- Pisani, V. (1955): August Schleicher und einige Richtungen der heutigen Sprachwissenschaft. *Lingua* 4, 337–368.
- Pisani, V. (1958): L'indo-européen reconstruit. *Lingua* 7, 337–348.
- Pisani, V. (1959): Die indoeuropäischen Sprachen in Griechenland und in Italien. *Lingua Posnaniensis* 7, 25–46.
- Pisani, V. (1960a): Indogermanisch und Sanskrit. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 76, 43–50.
- Pisani, V. (1960b): Zu indisch-westeuropäischen Beziehungen. *Lingua Posnaniensis* 8, 12–16.
- Pisani, V. (1966a): K indoevropskoj probleme. *Voprosy jazykoznanija* 1966, č. 4, 3–21.
- Pisani, V. (1966b): Entstehung von Einzelsprachen aus Sprachbünden. *Kratylos* 11, 125–141.
- Pisani, V. (1967): Baltico, Slavo, Iranico. *Ricerche slavistiche* 15, 3–24.
- Pisani, V. (1969): Baltisch, Slavisch, Iranisch. *Baltistica* 1969, 5, č. 2, 133–140.
- Pisani, V. (1971): Weiteres zu den iranisch-slavisch-baltischen Beziehungen. *Baltistica* 1971, 7, č. 1, 17–19.
- Pisani, V. (1974): *Indogermanisch und Europa*. München.
- Pisani, V. (1979): Slavo *ch-* (*š-*) da *s-*. In: Raffo, A. M. (ed.): *Studi slavistici in ricordo di C. Verdiani*. Pisa, 263–264.
- Pleterski, A. (1990): *Etnogeneza Slovanov. Obrisi trenutnega stanja arheoloških raziskav*. Ljubljana.

- Pleterski, A. (2009): The inventing of the Slavs or inventive Slavs? O ideovém světě a způsobu bydlení starých Slovanů. *Archeologické rozhledy* 61, 331–336.
- Pohl, W. (1988): *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München.
- Pohl, W. (2000): Die Beziehungen der Awaren zu den Slawen. In: Bratož, R. (ed.): *Slovenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche.* Ljubljana, 341–354.
- Pohl, W. (2004). *Die Germanen.* München.
- Pohl, W. (2005): Frontiers and ethnic identities: some final considerations. In: Curta, F. (ed.): *Borders, Barriers, and Ethnogenesis. Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages.* Turnhout, 255–265.
- Pohl, W. (2008a): Conceptions of Ethnicity in early medieval studies. In: Pohl, W.: *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes.* București – Brăila, 17–28.
- Pohl, W. (2008b): Ethnizität des Frühmittelalters als interdisziplinäres Problem. In: Pohl, W.: *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes.* București – Brăila, 29–36.
- Pohl, W. (2008c): Die Langobarden in Pannonien und Justinians Gotenkrieg. In: Pohl, W.: *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes.* București – Brăila, 191–200.
- Pohl, W. (2008d): The Empire and the Lombards: Treaties and Negotiations in the Sixth Century. In: Pohl, W.: *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes.* București – Brăila, 201–252.
- Pohl, W. (2008e): Awaren, Langobarden, Byzantiner – Umbruch in Pannonien. In: Pohl, W.: *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes.* București – Brăila, 265–272.
- Pohl, W. (2008f): Verlaufsformen der Ethnogenese – Awaren und Bulgaren. In: Pohl, W.: *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes.* București – Brăila, 275–290.
- Pohl, W. (2008g): Ergebnisse und Probleme der Awarenforschung. In: Pohl, W.: *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes.* București – Brăila, 291–313.
- Pohl, W. (2008h): Schriftliche und archäologische Quellen zur Awarenforschung – einige Überlegungen zur Methodik. In: Pohl, W.: *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes.* București – Brăila, 315–326.
- Pohl, W. (2011): Počátky Slovanů – několik historických poznámek. In: Urbańczyk, P. (ed.): „Neslované“ o počátcích Slovanů. Praha, 11–19.
- Pokorny, J. (1938): *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier.* Halle.
- Pokorny, J. (1936): Substrattheorie und Urheimat der Indogermanen. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 66, 69–91. (Reprint: Scherer, A. (ed.) (1968): *Die Urheimat der Indogermanen.* Darmstadt, 176–213.)
- Polák, V. (1940): Celtica I. *Časopis pro moderní filologii* 26, 341–346.
- Polák, V. (1946): K problému lexikálních shod mezi jazyky kavkazskými a jazyky slovanskými. *Listy filologické* 70, 23–31.
- Polák, V. (1951): Recenze: O. Szemerényi: Sur l'unité linguistique balto-slave. *Études slaves et roumaines* 1, 1948, 65–85, 129–173. *Časopis pro moderní filologii* 34, 158–160.
- Polák, V. (1956a): Ethnogenese Slovanů s hlediska jazykového. In: Eisner, J. (red.): *Vznik a počátky Slovanů* I. Praha, 7–12.
- Polák, V. (1956b): Slovanská pravlast s hlediska jazykového. In: Eisner, J. (red.): *Vznik a počátky Slovanů* I. Praha, 13–27.
- Polák, V. (1956c): Praslovanská kultura s hlediska jazykového. In: Eisner, J. (red.): *Vznik a počátky Slovanů* I. Praha, 95–118.

- Polák, V. (1964): Les éléments finno-ougriens en slave. *Orbis* 13, 568–588.
- Polák, V. (1969): Die Entstehung des Urslavischen im Lichte der neueren Forschung. In: *Das heidnische und christliche Slaventum. Acta 11 Congressus internationalis historiae Slavicæ Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati*. 1. Wiesbaden, 26–33.
- Polák, V. (1970): Considérations sur l'origine de l'aspect verbal en slave. *Orbis* 19, 187–201.
- Poljakov, O. (1994): Zur Methodologie des Problem der Balto-Slavischen Sprachgemeinschaft. In: Dunkel, G. E. – Meyer, G. – Scarlata, S. – Seidl, C. (eds.): *Früh-, Mittel-, Spätindogermanisch. Akten der IX. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 5. bis 9. Oktober 1992 in Zürich*. Wiesbaden, 279–293.
- Poljakov, O. (1995): *Das Problem der balto-slavischen Sprachgemeinschaft*. Frankfurt am Main.
- Polomé, E. C. (1994): Indo-European Studies since the Neogrammarians. In: Dunkel, G. E. – Meyer, G. – Scarlata, S. – Seidl, C. (eds.): *Früh-, Mittel-, Spätindogermanisch. Akten der IX. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 5. bis 9. Oktober 1992 in Zürich*. Wiesbaden, 295–314.
- Poplack, S. – Sankoff, D. (1984a): Borrowing. The Synchrony of Integration. *Linguistics* 22, 99–135.
- Poplack, S. – Sankoff, D. (1984b): Le trajet linguistique et social des emprunts. *Revue québécoise de linguistique* 14, 141–186.
- Popov, D. (1999): *Trakologija*. Sofija.
- Popowska-Taborska, H. (1991): *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Popowska-Taborska, H. (1997): The Slavs in the Early Middle Ages from the Viewpoint of Contemporary Linguistics. In: Urbańczyk, P. (ed.): *Origins of Central Europe*. Warsaw, 91–96.
- Poppe, N. (1960): *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen*. Wiesbaden.
- Poppe, N. (1965): *Introduction to Altaic Linguistics*. Wiesbaden.
- Porzig, W. (1954): *Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets*. Heidelberg.
- Pritsak, O. (1954): Kultur und Sprache der Hunnen. In: Vasmer, M. (ed.): *Festschrift für Dmytro Čyževskij zum 60. Geburtstag am 23. März 1954*. Berlin, 238–249.
- Pritsak, O. (1955): *Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*. Wiesbaden.
- Pritsak, O. (1981): *The Origin of Rus'. 1. Old Scandinavian Sources other than the Sagas*. Cambridge, Massachusetts.
- Pritsak, O. (1982): The Hunnic Language of the Attila Clan. *Harvard Ukrainian Studies* 6, 428–476.
- Pritsak, O. (1983): The Slavs and the Avars. In: *Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo, Spoleto, 15–21 aprile 1982*. T. 1. Spoleto, 353–435. (Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo xxx.)
- Prokosch, E. (1939): *A Comparative Germanic Grammar*. Philadelphia.
- Profantová, N. (2009): Kultura s keramikou pražského typu a problém šíření slavinity do střední Evropy. K článku Florina Curty. *Archeologické rozhledy* 61, 303–330.
- Pronk-Tiethoff, S. (2013): *The Germanic loanwords in Proto-Slavic*. Amsterdam – New York.
- Puddu, N. (2003): Recenze: Aikhenvald – Dixon 2001a. Online: <http://linguistlist.org/issues/14/14-1085.html>.
- Pukanec, M. (2008a): *Praslovanská lexika v nářečích slovenských kmeňov*. Brno.
- Pukanec, M. (2008b): Hierarchická klastrová analýza praslovanskej lexiky v nářečích slovenských kmeňov. *Slovenská reč* 73, 155–165.
- Pukanec, M. (2009): Vplyv aristokracie na nárečový vývin. In: Múcsková, G. (ed.): *História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania*, 71–78. (= Jazykovedné štúdie 26.)

- Pukanec, M. (2010): Tri teórie o pôvode slovenčiny: migračno-integračná, kmeňová a koinéová. In: Balleková, K. (ed.): *Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie*, 155–164. (= Jazykovedné štúdie 28.)
- Pukanec, M. (2012): Etymológia mena *Simarǫgl̥* a niektoré iránske paralely. *Slavica Slovaca* 47, 104–107.
- Pusztay, J. (1995): *Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Proto-uralische)*. Hamburg.
- Rachewiltz, I. de – Rybatzki, V. (2010): *Introduction to Altaic Philology. Turkic, Mongolian, Manchu*. Leiden – Boston.
- Ramstedt, G. J. (1957): *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft*. 1. Lautlehre. Helsinki.
- Rastorgujeva, V. S. (red.) (1979): *Osnovy iranskogo jazykoznanija*. 1. *Drevneiranskije jazyki*. Moskva.
- Rastorgujeva, V. S. (red.) (1981): *Osnovy iranskogo jazykoznanija*. 1. *Sredneiranskije jazyki*. Moskva.
- Reczek, J. (1987): *Najstarsze słowiańsko-irańskie stosunki językowe*. Kraków.
- Reichenkron, G. (1965): *Historische Latein-Altromanische Grammatik*. 1. *Einleitung. Das sogenannte Vulgärlatein und das Wesen der Romanisierung*. Wiesbaden.
- Reindl, D. F. (2008). *Language Contact: German and Slovenian*. Bochum.
- Rejzek, J. (2008): *The Proto-Slavic Word-initial x-*. Praha.
- Renfrew, C. (1987): *Archeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins*. London.
- Renfrew, C. (2000): 10,000 or 5000 years ago? – Questions of time depth. In: Renfrew, C. – McMahon, A. – Trask, L. (eds.): *Time depth in historical linguistics*. 2. Cambridge, 413–439.
- Renzi, L. (1997): Alinei, ovvero il latino prima di Roma. [= Recenze: Alinei 1996.] *Rivista italiana di dialettologia* 21, 191–202.
- Richards, R. O. (2003): *The Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Proto-Language: The view from Old Hungarian*. Los Angeles.
- Robb, J. (1991): Random causes with directed effects: the Indo-European languages. *Antiquity. A quarterly review of world archeology* 67, 287–291.
- Rocchi, L. (1990): *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*. Udine.
- Roeder, C. (2005): *Die slovenischen Ortsnamen Kärntens*. [s.l.]
- Rohlf, G. (1949): *Historische Grammatik der Italienischen Sprache*. 1. *Lautlehre*. Bern.
- Rohlich, C. A. (2005): A Linguistic Comparison of Three Generations of Finnish-Americans and Finnish-Australians with Special Reference to Linguistic Dominance and Sociolinguistic Variables. In: Cohen, J. – McAlister, K. T. – Rolstad, K. – MacSwan, J. (eds.): *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism*. Somerville, 1970–1992.
- Romaine, S. (1982): *Socio-historical linguistics. Its status and methodology*. Cambridge.
- Romaine, S. (1995): Internal vs. external factors in socio-historical explanations of change: a fruitless dichotomy? In: Ahlers, J. (ed.): *Proceedings of the Twenty-First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: General Session and Parasession on Historical Issues in Sociolinguistics – Social Issues in Historical Linguistics, February 17–20, 1995*. Berkeley, 478–490.
- Rosetti, A. (1955): Slavo-Romanica. Diftongărea condiționată a vocalelor e și o în limba română. In: Georgiev, V. I. (ed.): *Sbornik v čest na Aleksandăr Teodorov-Balan po slučaj devetdeset i petata mu godišnina*. Sofija, 345–347.
- Rosetti, A. (2002): *Histoire de la langue roumaine*. Cluj-Napoca.
- Ross, M. D. (1991): Refining Guy's Sociolinguistic Types of Language Change. *Diachronica* 8, 119–129.
- Ross, M. (1996): Contact-induced change and the comparative method: Cases from Papua New Guinea. In: Durie, M. – Ross, M. (eds.): *The Comparative Method Revisited. Regularity and Irregularity in Language Change*. New York – Oxford, 180–217.

- Ross, M. (2001): Contact-Induced Change in Oceanic Languages in North-West Melanesia. In: Aikhenvald, A. Y. – Dixon, M. W. (eds.): *Areal Diffusion and Genetic Inheritance*. Oxford, 134–166.
- Ross, M. (2003): Diagnosing prehistoric language contact. In: Hickey, R. (ed.): *Motives for Language Change*. Cambridge, 174–198.
- Ross, M. – Durie, M. (1996): Introduction. In: Durie, M. – Ross, M. (eds.): *The Comparative Method Reviewed. Regularity and Irregularity in Language Change*. New York – Oxford, 3–38.
- Rozwadowski, J. (1915): Stosunki leksykalne między językami słowiańskimi a irańskimi. *Rocznik Orientalistyczny* 1, 95–110.
- Rudnicki, M. (1936a): Ciekawa wspólność celtycko(?)–słowiańska. *Slavia Occidentalis* 15, 30–39.
- Rudnicki, M. (1936b): Die Slaven, Kelten und Germanen in Bassin des Baltischen Meeres zu Beginn der indoeuropäischen Ära. *Slavia Occidentalis* 15, 131–141.
- Russu, I. I. (1969): *Die Sprache der Thrako-Daker*. Bucharest.
- Rybakov, B. A. (1978): Istoričeskije sud'by praslavjan. In: *Istorija, kul'tura, etnografija i fol'klor slavjanskich narodov. VIII Meždunarodnyj s'jezd slavistov Zagreb – Ljubljana, sentjabr' 1978 g. Doklady soverskoj delegacii*. Moskva, 182–196.
- Sakel, J. (2007): Types of loan: Matter and pattern. In: Matras, Y. – Sakel, J. (eds.): *Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective*. Berlin – New York, 15–29.
- Sala, M. (1988): *El problema de las lenguas en contacto*. México.
- Sala, M. (2005): *From Latin to Romanian: The Historical Development of Romanian in a Comparative Romance Context*. Mississippi.
- Sampson, G. – Gil, D. – Trudgill, P. (eds.) (2009): *Language Complexity as an Evolving Variable*. Oxford.
- Sankoff, G. (2002): Linguistics outcomes of language contact. In: Chambers, J. K. – Trudgill, P. – Schilling-Estes, N. (eds.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, 638–668.
- Santoro, C. – Laporta, M. T. (eds.) (1991): *Vittore Pisani glottologo (1899–1990). Bibliografia degli scritti. I) Articoli e monografie – II) Recensioni*. Bari.
- Sarhima, A. (1991): Investigating Russian/Karelian language contacts: Explication of a linguistic-historical framework. In: Ojanen, M. – Palander, M. (eds.): *Language Contacts East and West*. Joensuu, 54–78.
- Sarhima, A. (2002): Socio-historical settings, types of contact situations, and modes of contact-induced change – can they be combined? In: Blokland, R. – Hasselblatt, C. (eds.): *Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts. Proceedings of the Symposium at the University of Groningen, November 22–24, 2001*. Maastricht, 327–338.
- Sawicka, I. (2000): A medieval phonetic balkanism. *Folia linguistica historica* 21, 155–158.
- Sawicka, I. (v tisku-a): *Fonetskite problemi vo arealnata lingvistika (vrz osnova na jazičnata situacija vo Južnoistočna Evropa)*. Skopje.
- Sawicka, I. (v tisku-b): Rannije slavjano-altajskije svjazi. In: „Sborník z konference: Meždunarodnaja konferencija, posvjaščennaja 100-letiju so dnja roždenija člena-korrespondenta RAN Agnii Vasil'jevny Desnickoj, Sankt-Peterburg, 27–30 sentjabrja 2012 g.“.
- Scollon, R. – Scollon, S. B. K. (1979): *Linguistic Convergence. An Ethnography of speaking at Fort Chipewyan, Alberta*. New York – San Francisco – London.
- Sedov, V. V. (1978): Slavjane a iranci v drevnosti. In: *Istorija, kul'tura, etnografija i fol'klor slavjanskich narodov. VIII Meždunarodnyj s'jezd slavistov Zagreb – Ljubljana, sentjabr' 1978 g. Doklady soverskoj delegacii*. Moskva, 227–240.
- Selbach, R. (2007): *Lingua Franca of the Mediterranean (1350–1830): finding Nessie?* In: Ureland, S. – Lodge, A. – Pugh, S. (eds.): *Language Contact and Minority Languages on the Littorals of Europe*. Berlin, 149–160.

- Serafimov, P. (2006): Celto-Slavic Similarities. In: Perdih, A. (ed.): *Zbornik četrte mednarodne konference Evropski staroselci / Proceedings of the Fourth International Topical Conference Ancient Inhabitants of Europe*. Ljubljana, 84–118. Online: <http://korenine.si/zborniki.htm>.
- Serafimov, P. – Tomezzoli, G. (2010): Slavic Influences in the Ancient Gaul. In: *Korenine slovenskega naroda. Zbornik osme mednarodne konference Izvor Evropejcev, Ljubljana, 4. in 5. junij 2010 / Origin of the Slovenians. Proceedings of the Eighth International Topical Conference Origin of Europeans, Ljubljana, June 4th and 5th 2010*. Ljubljana, 87–97. Online: <http://korenine.si/zborniki.htm>.
- Shevelov, G. Y. (1964): *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg.
- Schelesniker, H. (1959): Entstehung und Entwicklung des slavischen Aspektsystems. *Die Welt der Slawen* 4, 389–409.
- Schelesniker, H. (1964): *Beiträge zur historischen Kasusentwicklung des Slavischen*. Graz – Köln.
- Schelesniker, H. (1975): Turanische Einflüsse im urslavischen Sprachsystem. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 21, 237–241.
- Schelesniker, H. (1991a): *Slavisch und Indogermanisch. Der Weg des Slavischen zur sprachlichen Eigenständigkeit*. Innsbruck.
- Schelesniker, H. (1991b): *Das slavische Verbalsystem und seine sprachhistorischen Grundlagen*. Innsbruck.
- Schenker, A. M. (1995): *The Dawn of Slavic. An Introduction to Slavic Philology*. New Haven.
- Scherer, A. (1965): Indogermanische Altertumskunde (seit 1956). *Kratylos* 10, 1–24.
- Scherer, A. (ed.) (1968): *Die Urheimat der Indogermanen*. Darmstadt.
- Schiltz, V. (1994): *Die Skythen und andere Steppenvölker (8. Jh. v. Chr. bis 1. Jh. n. Chr.)*. München.
- Schmidt, J. (1872): *Die verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen sprachen*. Weimar.
- Schmidt, K. H. (1985): Keltisch, Baltisch und Slavisch. In: Melena, J. L. (ed.): *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario oblatae*. 1. Vitoria-Gasteiz, 23–29.
- Schmitt, R. (1967): *Dichtung und Dichtersprache in indogermanischer Zeit*. Wiesbaden.
- Schmitt-Brandt, R. (1971): Die Herausbildung der slavischen Sprachgemeinschaft. In: Schmitt-Brandt, R. (ed.): *Donum Indogermanicum. Festgabe für Anton Scherer zum 70. Geburtstag*. Heidelberg, 224–243.
- Schmitt-Brandt, R. (1972): Esiste una „protolingua“ baltica? In: *Le lingue dell'Europa: atti del v Convegno internazionale di linguisti, tenuto a Milano nei giorni 1–5 settembre 1969*. Brescia, 138–142.
- Schneider, E. W. (1989): Recenze: Thomason – Kaufman 1988. *English World-wide. A Journal of Varieties of English* 10, 334–337.
- Schneider, E. W. (2003): Recenze: Thomason 2001. *Journal of Pidgin and Creole Languages* 18, 348–353.
- Schönfelder, K.-H. (1956): *Probleme der Völker- und Sprachmischung*. Halle.
- Schuchardt, H. (1882–1890). *Kreolische Studien I–IX. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Wien.
- Schuchardt, H. (1909): Die Lingua Franca. *Zeitschrift für Romanische Philologie* 33, 441–461.
- Schulze, W. (2002): Ossetisch. In: Okuka, M. (ed.): *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 911–917.
- Schwarz, M. – Blažek, V. (2010): Klasifikace a rozšíření mongolských jazyků. *Linguistica Brunensia* 58, 11–50.
- Schwarz, M. – Blažek, V. (2011): Klasifikace a přehled turkických jazyků. *Linguistica Brunensia* 59, 25–59.
- Schwarz, M. – Blažek, V. (2012): Tunguzské jazyky – přehled, klasifikace, současný stav. *Linguistica Brunensia* 60, 147–170.

- Siegel, J. (1985): Koines and koineization. *Language in Society* 14, 357–378.
- Siegel, J. (1993a): Introduction: controversies in the study of koines and koineization. *International Journal of the Sociology of Language* 99, 5–8.
- Siegel, J. (1993b): Dialect contact and koineization (review article). [= Recenze: Trudgill 1986.] *International Journal of the Sociology of Language* 99, 105–121.
- Siegel, J. (2001): Koine formation and creole genesis. In: Smith, N. – Veenstra, T. (eds.): *Creolization and contact*. Amsterdam – Philadelphia, 175–197.
- Siegel, J. (2010): *Second Dialect Acquisition*. Cambridge.
- Siemund, P. (2008): Language contact: Constraints and common paths of contact induced language change. In: Siemund, P. – Kintana, N. (eds.): *Language Contact and Contact Languages*. Amsterdam – Philadelphia, 3–11.
- Siemund, P. – Kintana, N. (eds.) (2008): *Language Contact and Contact Languages*. Amsterdam – Philadelphia.
- Silva-Corvalán, C. (1994): *Language contact and change. Spanish in Los Angeles*. Oxford.
- Simon, Z. (2008): How to find the Proto-Indo-European homeland? A methodological essay. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 48, 289–303.
- Simon, Z. (2009): Some critical remarks on the recent PIE homeland and ethnogenesis theories. *Indogermanische Forschungen* 114, 60–72.
- Sinor, D. (ed.) (1988): *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. Leiden – New York – København – Köln.
- Skach, E. (2008): *Die Lautgeschichte des frühen Slavischen in Griechenland im Lichte der Lehnbeziehungen*. [Dissertation, Universität Wien.]
Online: http://othes.univie.ac.at/1727/1/2008-07-30_7203496.pdf.
- Skalička, V. (1935): *Zur ungarischen Grammatik*. Praha.
- Skok, P. (1950): *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja*. Zagreb.
- Smit, M. de (2001): Uralists against history. Online:
<http://merlijndesmit.tripod.com/uralistsagainsthistor.html>.
- Smits, C. (1996): *Disintegration of Inflection: The Case of Iowa Dutch*. [Ph.D. Dissertation, Free University of Amsterdam.]
- Smits, C. (1998): Two Models for the Study of Language Contact: A Psycho-Linguistic Perspective Versus a Socio-Cultural Perspective. In: Schmid, M. S. – Austin, J. R. – Stein, D. (eds.): *Historical Linguistics 1997. Selected papers from the 13th International Conference on Historical Linguistics, Düsseldorf, 10–17 August 1997*. Amsterdam, 377–391.
- Sołtyśiak, A. (2006): The plague pandemic and Slavic expansion in the 6th–8th centuries. *Archaeologia Polona* 44, 339–364.
- Southworth, F. C. (1964): Family-tree diagrams. *Language* 40, 557–565.
- Spa, J. J. (1992): Recenze: Coetsem 1988. *Phonetica. International Journal of Phonetic Science* 49, 242–244.
- Stadler, P. (2008): Avar chronology revisited, and the question of ethnicity in the Avar gaganate. In: Curta, F. – Kovalev, R. (eds.): *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Leiden – Boston, 47–82.
- Stadnik, E. (2001): Über den Einfluss des Altäischen auf die Entwicklung des Slawischen. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 47, 177–184.
- Stadnik, E. (2002a): *Die Palatalisierung in den Sprachen Europas und Asiens. Eine areal-typologische Untersuchung*. Tübingen.
- Stadnik, E. (2002b): Ist die russische Palatalisierung ein finnisch-ugrisches Substrat? *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 24–25, 149–165.
- Stadnik, E. (2003): Das Slawische im eurasischen Zusammenhang. In: Gladrow, W. (ed.): *Die slawischen Sprachen im aktuellen Funktionieren und historischen Kontakt. Beiträge zum XIII. internationalen Slawistenkongress vom 15. bis 21. August 2003 in Ljubljana*. Frankfurt am Main – Wien, 51–67.

- Stadnik, E. (2004): Grundsätzliches zur Erforschung des eurasischen Sprachbundes (Methodologisches, Theoretisches, Historisches). *Zeitschrift für Slavische Philologie* 63, 9–21.
- Stadnik, E. (2005): Über die Mechanismen einer sprachkontaktbedingten Entwicklung. In: Meiser, G. (ed.): *Sprachkontakt und Sprachwandel. Akten der xi. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, 17.–23. September 2000*. Halle an der Saale, 655–659.
- Stadnik-Holzer, E. (2004): Areallinguistik und Rekonstruktion von Sprachgeschichte (Am Beispiel des Slawischen). *East Central Europe* 31, 61–76.
- Stadnik-Holzer, E. (2006): Zur Frage nach der Herkunft der sog. postponierten Partikel in den nordrussischen Dialekten. In: Nuorluoto, J. (ed.): *The Slavization of the Russian North. Mechanisms and Chronology*. Helsinki, 347–354. (= *Slavica Helsingiensia* 27.)
- Stachowski, M. (2005): Uwagi o zapożyczeniach altajskich w języku prasłowiańskim i kwestie pokrewne. In: Siemieniec-Gołaś, E. – Pomorska, M. (eds.): *Turks and Non-Turks. Studies on the History of Linguistic and Cultural Contacts*. Kraków, 437–454.
- Stalmaszczyk, P. – Witczak, K. (1995): Celto-Slavic language connections: New evidence for Celtic lexical influence upon Proto-Slavic. *Linguistica Baltica* 4, 225–232.
- Stang, C. S. (1957): *Slavonic Accentuation*. Oslo.
- Stang, C. S. (1972): *Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen*. Oslo – Bergen – Tromsø.
- Steinke, K. (1998): Das Urslavische: Fiktion und/oder Realität? *Zeitschrift für Slavische Philologie* 57, 371–378.
- Stender-Petersen, A. (1927): *Slavisch-germanische Lehnwortkunde. Eine Studie über die ältesten germanischen Lehnwörter im Slavischen in sprach- und kulturgeschichtlicher Beleuchtung*. Göteborg.
- Stepanov, T. (2008): From 'steppe' to Christian empire and back: Bulgaria between 800 and 1100. In: Curta, F. – Kovalev, R. (eds.): *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Leiden – Boston, 363–377.
- Stern, D. (2006): Balkansprachen und Kreolsprachen: Versuch einer kontakttypologischen Grenzziehung. *Zeitschrift für Balkanologie* 42, 206–225.
- Sternemann, R. – Gutschmidt, K. (1989): *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*. Berlin.
- Stewart, T. W. (2004): Lexical imposition. Old Norse vocabulary in Scottish Gaelic. *Diachronica* 21, 393–420.
- Szelp, A. S. (2010): Zur Frage eines „awarischen“ Stratums des ungarischen Wortschatzes. [Magisterarbeit, Universität Wien.]
Online: http://othes.univie.ac.at/8436/1/2010-02-11_0025612.pdf.
- Šachmatov, A. A. (1912): Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen. *Archiv für slavische Philologie* 33, 51–99.
- Šapošnikov, A. K. (2012): Jazykovyje relikty frakijskogo oblika v Severnom Pričernomor'je. *Etimologija 2009–2011*. Moskva, 252–308.
- Šega, A. (1998): Contributo alla conoscenza dei latinismi e romanismi antichi in sloveno. *Linguistica* 38, č. 2, 63–85.
- Šega, A. (2000): Methoden der Erforschung älterer Lehnwörter romanischer Herkunft im Slowenischen. In: Kovačič, I. (ed.): *Linguistics and Language Studies. Exploring language from different perspectives*. Ljubljana, 160–169.
- Šega, A. (2006a): *Starejši latinizmi in romanizmi v slovenščini*. [Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani.]
- Šega, A. (2006b): Lessico etimologico di latinismi e di romanismi antichi in sloveno. In: Corino, E. – Marelllo, C. – Onesti, C. (eds.): *Atti del XII congresso internazionale di lessicografia*. Torino, 89–96.

- Šega, A. (2007): Nekaj ugotovitev o glasovnih značilnostih vulgarnolatinskih predlog za starejše latinizme in romanizme v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 13, č. 1–2, 397–408.
- Šega, A. (2008): Nekaj ugotovitev o razširjenosti starejših latinizmov oziroma romanizmov v slovenščini in drugih slovanskih jezikih. *Keria – Studia Latina et Graeca* 10, 77–87.
- Šega, A. (2010): La distribution spatiale des anciens romanismes en slovène. In: Iliescu, M. – Siller-Runggaldier, H. – Danler, P. (eds.): *Actes du xxve Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*. Berlin – New York, 411–420.
- Šimunović, P. (1984–1985): Prvotna simbioza Romana i Hrvata u svjetlu toponimije. *Rasprave zavoda za jezik* 10–11, Zagreb, 147–200.
- Taagepera, R. (2000): Uralic as a lingua franca with roots. In: Künnap, A. (ed.): *The Roots of Peoples and Languages of Northern Eurasia II and III*. Szombathely 30. 9. – 2. 10. 1998 and *Loona* 29. 6. – 1. 7. 1999. Tartu, 381–395.
- Taagepera, R. – Künnap, A. (2005): Distances among Uralic and other Northern Eurasian languages. *Linguistica Uralica* 41, 161–181.
- Tadmor, U. (2009): Loanwords in the world's languages: Findings and results. In: Haspelmath, M. – Tadmor, U. (eds.): *Loanwords in the World's Languages. A Comparative Handbook*. Berlin – New York, 55–75.
- Taszycki, W. (1957): O gwarowych formach *mgleć, mgły, moglić się, moglitwa* itp. (Rozdział z historycznej dialektologii polskiej). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 2, 230–246.
- Téra, M. (2006): Chazaři – stručný životopis jedné zapomenuté říše. In: Nykl, H. (ed.): *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: vlivy a souvislosti*. Červený Kostelec, 15–35.
- Ternes, E. (1993): Recenze: Coetsem 1988. *Kratylos* 38, 24–28.
- Teodor, E. S. (2003): Recenze: Curta 2001. *Cercetări arheologice* 12, 457–464.
- Thomason, S. G. (1980): Continuity of transmission and genetic relationship. In: Traugott, E. C. (ed.): *Papers from the 4th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam, 27–35.
- Thomason, S. G. (1993): Coping With Partial Information in Historical Linguistics. In: Aertsen, H. – Jeffers, R. (eds.): *Historical linguistics 1989. Papers from the 9th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam, 485–496.
- Thomason, S. G. (1997a): On mechanisms of interference. In: Eliasson, S. – Jahr, E. H. (eds.): *Language and its Ecology. Essays in Memory of Einar Haugen*. Berlin, 181–207.
- Thomason, S. G. (1997b): A typology of contact languages. In: Spears, A. K. – Winford, D. (eds.): *Pidgins and Creoles. Structure and Status*. Amsterdam – Philadelphia, 71–90.
- Thomason, S. G. (1998): On reconstructing past contact situations. In: Hill, J. H. – Mistry, P. J. – Campbell, L. (eds.): *The Life of Language. Papers in Linguistics in Honor of William Bright*. Berlin – New York, 153–168.
- Thomason, S. G. (2000): On the unpredictability of contact effects. *Estudios de Sociolingüística* 1, 173–182.
- Thomason, S. G. (2001): *Language Contact: An Introduction*. Washington.
- Thomason, S. G. (2003): Contact as a Source of Language Change. In: Joseph, B. D. – Janda, R. D. (eds.): *The Handbook of Historical Linguistics*. Malden, 687–712.
- Thomason, S. G. (2004): Determining language contact effects in ancient contact situations. In: Bádenas de la Peña, P. – Torallas Tovar, S. – Luján, E. R. – Ángeles Gallego, M. (eds.): *Lenguas en Contacto: El testimonio escrito*. Madrid, 1–14.
- Thomason, S. G. (2007): Language contact and deliberate change. *Journal of Language Contact* 1, 41–62.
- Thomason, S. G. (2008): Social and linguistic factors as predictors of contact-induced change. *Journal of Language Contact – THEMA* 2, 42–55.

- Thomason, S. G. (2009): Why Universals Versus Contact-Induced Change? In: Filppula, M. – Klemola, J. – Paulasto, H. (eds.): *Vernacular Universals and Language Contacts. Evidence from Varieties of English and Beyond*. New York – Abingdon, 349–364.
- Thomason, S. G. (2010): Contact Explanations in Linguistics. In: Hickey, R. (ed.): *The Handbook of Language Contact*. Malden, 31–47.
- Thomason, S. G. – Kaufman, T. (1988): *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley – Los Angeles – Oxford.
- Thompson, E. A. (1999): *The Huns*. Oxford.
- Thordarson, H. (2009): *Ossetic Grammatical Studies*. Wien.
- Tiraspol'skij, G. I. (1990). Rol' finno-ugorskogo substrata v evolucii severnoslavjanskoj glagol'noj sistemy. In: Fedjuneva, G. V. (ed.): *Materialy vi Meždunarodnogo kongressa finno-ugrovedov. 2. Jazykoznanije*. Moskva, 183–186.
- Todd, M. (1999): *Germáni*. Praha.
- Toporov, V. N. (1960): Ob odnoj irano-slavjanskoj paraleli v oblasti sintaksisa. *Kratkije soobščeniya Instituta slavjanovedeniya. Slavjanskoje jazykoznanije* 28, 3–11.
- Toporov, V. N. (1973): K frakijsko-baltijskim jazykovym paraleljam. In: *Balkanskoje jazykoznanije*. Moskva, 30–63.
- Toporov, V. N. (1977): K frakijsko-baltijskim jazykovym paraleljam II. In: *Balkanskij lingvističeskij sbornik*. Moskva, 59–116.
- Treimer, K. (1954): *Ethnogenese der Slawen*. Wien.
- Treimer, K. (1957–1958): Skythisch, Iranisch, Urslavisch. Ethnogenetische Erwägungen. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 6, 105–112.
- Treimer, K. (1967–1968): Skythisch-slavische Parallelen. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 14, 73–82.
- Tret'jakov, P. N. (1953): *Vostočnoslavjanskije plemena*. Moskva.
- Trnka, B. (1948): Jazykozpyt a myšlenková struktura doby. *Slovo a slovesnost* 10, 73–80.
- Trubačev, O. N. (1967): Iz slavjano-iranskich leksičeskich otnošenij. *Etimologija* 1965. Moskva, 3–81.
- Trubačev, O. N. (1982–1984): Jazykoznanije i etnogenez slavjan. Drevnije slavjane po dannym etimologii i onomastiki. *Voprosy jazykoznanija* 1982, č. 4, 10–26, č. 5, 3–17, 1984, č. 2, 15–30, č. 3, 18–29.
- Trubačev, O. N. (1983): Jazykoznanije i etnogenez slavjan. Drevnije slavjane po dannym etimologii i onomastiki. In: Bernštejn, S. B. – Borkovskij, V. I. – Tolstoj, N. I. – Trubačev, O. N. (eds.): *Slavjanskoje jazykoznanije. IX Meždunarodnyj s'jezd slavistov Kijev, sentjabr' 1983 g. Doklady soverskoj delegacii*. Moskva, 231–270.
- Trubačev, O. N. (1991): *Etnogenez i kul'tura drevnejšich slavjan. Lingvističeskije issledovanija*. Moskva.
- Trubetzkoy, N. (1933): Zur Entwicklung der Gutturale in den slavischen Sprachen. In: *Sbornik v čest na prof. L. Miletič*. Sofija, 267–279. (Reprint: Trubetzkoy, N. (1988): *Opera Slavica Minora Linguistica*. Wien, 277–289.)
- Trubetzkoy, N. (1939): Gedanken über das Indogermanenproblem. *Acta linguistica* 1, 81–89.
- Trudgill, P. (1986): *Dialects in Contact*. Oxford.
- Trudgill, P. (1990): Recenze: 1. Lehiste 1988; 2. Thomason – Kaufman 1988. *Journal of Linguistics* 26, 513–517.
- Trudgill, P. (1992): Dialect typology and social structure. In: Jahr, E. H. (ed.): *Language Contact. Theoretical and Empirical Studies*. Berlin – New York, 195–211.
- Trudgill, P. (2002): Linguistic and Social Typology. In: Chambers, J. K. – Trudgill, P. – Schilling-Estes, N. (eds.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, 707–728.
- Trudgill, P. (2010): *Contact and Sociolinguistic Typology*. In: Hickey, R. (ed.): *The Handbook of Language Contact*. Malden, 299–319.

- Trudgill, P. (2011): *Sociolinguistic Typology. Social Determinants of Linguistic Complexity*. Oxford.
- Trummer, M. (1983): Slawisches in der Entwicklung des rumänischen Lautsystems. *Die Slawischen Sprachen* 4, 133–142.
- Tryon, D. T. (1990): Recenze: Thomason – Kaufman 1988. *Anthropos. Internationale Zeitschrift für Völker- und Sprachenkunde* 85, 278–279.
- Tuite, K. (2003): Explorations in the ideological infrastructure of Indo-European studies. Review article of: *Modèles linguistiques et Idéologie : “Indo-Européen”*. Ed. by Sylvie Vanséveren. Bruxelles 2000. *Historiographia Linguistica* 30, 205–217.
- Tuten, D. N. (2000): Linking Social Change and Linguistic Change: Koineization in Early Castile. In: Dworkin, S. N. – Wanner, D. (eds.): *New Approaches to Old Problems. Issues in Romance historical linguistics*. Amsterdam – Philadelphia, 97–105.
- Tuten, D. N. (2001): Modeling koineization. In: Brinton, L. J. (ed.): *Historical Linguistics 1999. Selected papers from the 14th International Conference on Historical Linguistics, Vancouver, 9–13 August 1999*. Amsterdam – Philadelphia, 325–336.
- Tuten, D. N. (2003): *Koineization in Medieval Spanish*. Berlin – New York.
- Tvauri, A. (2007): Migrants or Natives? The Research History of Long Barrows in Russia and Estonia in the 5th–10th Centuries. In: Nuorluoto, J. (ed.): *Topics on the Ethnic, Linguistic and Cultural Making of the Russian North*. Helsinki, 247–285. (= *Slavica Helsingiensia* 32.)
- Tyszkiewicz, L. A. (1990): *Słowianie w historiografii antycznej do połowy VI wieku*. Wrocław.
- Tyszkiewicz, L. A. (1991): *Słowianie w historiografii wczesnego średniowiecza od połowy VI do połowy VII wieku*. Wrocław.
- Tyszkiewicz, L. A. (2007a): *Origo gentis Hunnorum*. In: Tyszkiewicz, L. A.: *Barbarzyńcy w Europie. Studia z późnego antyku i wczesnego średniowiecza*. Wrocław, 9–18.
- Tyszkiewicz, L. A. (2007b): *Słowianie i ludy tureckie przed pojawianiem się Proto-bułgarów na półwyspie bałkańskim*. In: Tyszkiewicz, L. A.: *Barbarzyńcy w Europie. Studia z późnego antyku i wczesnego średniowiecza*. Wrocław, 19–30.
- Tyszkiewicz, L. A. (2009a): *Przyczyny i początki pierwszej migracji Słowian nad dolny Dunaj*. In: Tyszkiewicz, L. A.: *Słowianie i Awarowie. Organizacja plemienna Słowian*. Wrocław, 9–18.
- Tyszkiewicz, L. A. (2009b): *Problem zależności Słowian od Awarów w VI–VII w.* In: Tyszkiewicz, L. A.: *Słowianie i Awarowie. Organizacja plemienna Słowian*. Wrocław, 19–34.
- Tyszkiewicz, L. A. (2009c): *Przemiany etniczne nad dolnym i środkowym Dunajem w drugiej połowie VI w. na podstawie zachowanych fragmentów „Historii” Menandra Protektora*. In: Tyszkiewicz, L. A.: *Słowianie i Awarowie. Organizacja plemienna Słowian*. Wrocław, 35–54.
- Tyszkiewicz, L. A. (2009d): *Koczownicy turecko-mongolscy (ałtajscy) a migracje Słowian od V do VII w.* In: Tyszkiewicz, L. A.: *Słowianie i Awarowie. Organizacja plemienna Słowian*. Wrocław, 55–72.
- Udolph, J. (1994): *Namenkundliche Studien zum Germanenproblem*. Berlin – New York.
- Uhlenbeck, C. C. (1893): Die germanischen Wörter im Altslavischen. *Archiv für slavische Philologie* 15, 481–492.
- Uhlenbeck, C. C. (1934): *Oer-Indogermaansch en Oer-Indogermanen. Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, A 77/4*, 125–148.
- Uhlenbeck, E. M. (1981): Productivity and Creativity. Some Remarks on the Dynamic Aspects of Language. In: Dietrich, W. – Geckeler, H. (eds.): *Logos Semantikos. Studia Linguistica in Honorem Eugenio Coseriu 1921–1981*. Vol. III. Berlin – New York – Madrid, 165–174.

- Uino, P. (2006): The Background of the Early Medieval Finnic Population in the Region of the Volkhov River: Archaeological Aspects. In: Nuorluoto, J. (ed.): *The Slavification of the Russian North. Mechanisms and Chronology*. Helsinki, 355–373. (= *Slavica Helsingiensia* 27.)
- Unseth, P. (2003): Recenze: Thomason 2001. *Language* 79, 672–673.
- Urbanová, D. (2008): Venetština. In: Urbanová, D. – Blažek, V.: *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písmo*. Brno, 120–134.
- Vaahtera, J. (2007): K voprosu ob istorii glasnogo o, polnoglasija i akan'ja v russkom jazyke v svete dannych o slavjanizacii Russkogo Severa. In: Nuorluoto, J. (ed.): *Topics on the Ethnic, Linguistic and Cultural Making of the Russian North*. Helsinki, 286–301. (= *Slavica Helsingiensia* 32.)
- Vachek, J. (1962): On the interplay of external and internal factors in the development of language. *Lingua* 11, 433–448.
- Vaillant, A. (1950): *Grammaire comparée des langues slaves*. 1. Lyon – Paris.
- Vaillant, A. (1966): *Grammaire comparée des langues slaves*. 3. Paris.
- Vasmer, M. (1913): Kritisches und Antikritisches zur neueren slavischen Etymologie. *Rocznik Slawistyczny* 6, 172–214.
- Vasmer, M. (1923): *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven*. 1. Die Iranier in Südrußland. Leipzig.
- Vasmer, M. (1953–1958): *Russisches etymologisches Wörterbuch*. 1–3. Heidelberg.
- Vasmer, M. (1958): Beiträge zur slavischen Altertumskunde XIX. Karl Treimers Ethnogenese der Slaven. [= Recenze: Treimer 1954]. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 26, 58–61.
- Vavřínek, V. (1963): Die Christianisierung und Kirchenorganisation Großmährens. *Historica. Les sciences historiques en Tchécoslovaquie* 7, 5–56.
- Večerka, R. (2006): Vývoj jazykového myšlení po sinusoidě? In: Hoskovec, T. – Šefčík, O. – Sova, R. (eds.): *Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó*. Brno, 255–262.
- Veenker, W. (1967): *Die Frage des finnougriischen Substrats in der russischen Sprache*. Bloomington.
- Veenker, W. (1982): Russisch-finnougriische Stratawirkungen. In: Sture Ureland, P. (ed.): *Die Leistungen der Strataforschung und der Kreolistik*. Tübingen, 371–390.
- Veenker, W. (1992): Finnougriisch-slavische Wechselbeziehungen. In: Finnisch-ugriische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum. In: Honti, L. – Hahmo, S.-L. – Hofstra, T. – Jastrzębska, J. – Nikkilä, O. (eds.): *Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen* 13.–15. November 1991. Amsterdam – Atlanta, 175–184.
- Velmezova, E. (2007): *Les lois du sens : la sémantique marriste*. Bern.
- Vennemann, T. (2003): *Europa Vasconica – Europa Semitica*. Berlin.
- Vermeer, W. (1989): Traces of an early Romance isogloss in Western Balkan Slavic. *Slavistična revija* 37, 15–30.
- Vermeer, W. (1997): Notes on Medieval Novgorod Sociolinguistics. *Russian Linguistics* 21, 23–47.
- Vermeer, W. (2000): On the status of the earliest Russian isogloss: four untenable and three questionable reasons for separating the progressive and the second regressive palatalization of Common Slavic. *Russian Linguistics* 24, 5–29.
- Vermeer, W. (2003a): Comedy of errors or inexorable advance? Exploring the dysfunctionality of the debate about the progressive palatalization of Slavic. In: Schaeken, J. – Houtzagers, P. – Kalsbeek, J. (eds.): *Dutch Contributions to the Thirteenth International Congress of Slavists. Ljubljana, August 15–21, 2003*. *Linguistics*. Amsterdam – New York, 397–452.
- Vermeer, W. (2003b): Leading ideas in the study of the progressive palatalization of Proto-Slavic. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 44–45, 377–394.

- Vermeer, W. (2006): Jagić's Chronology of the Progressive Palatalization. In: Ambrosiani, P. – Löfstrand, E. – Muskala, J. (eds.): *Jako blagopěšnivaja ptica. Hyllningskrift till Lars Steensland*. Stockholm, 229–240.
- Vermeer, W. (2008): Pedersen's chronology of the Progressive Palatalization. In: Houtzagers, P. – Kalsbeek, J. – Schaecken, J. (eds.): *Dutch Contributions to the Fourteenth International Congress of Slavists. Ohrid, September 10–16, 2008. Linguistics*. Amsterdam – New York, 503–571.
- Vermeer, W. (1998): Christian Stang's revolution in Slavic accentology. In: Bjørnflaten, J. I. – Kjetsaa, G. – Mathiassen, T. (eds.): *The Olaf Broch Symposium. A Centenary of Slavic Studies in Norway*. Oslo, 240–254.
- Vermeer, W. (2011): Retrieving Diluted Evidence for Substratal Effects: Some Examples. In: Hasselblatt, C. – Houtzagers, P. – Pareren, R. van (eds.): *Language Contact in Times of Globalization*. Amsterdam – New York, 267–287.
- Vida, T. (2008): Conflict and coexistence: the local population of the Carpathian basin under Avar rule (sixth to seventh century). In: Curta, F. – Kovalev, R. (eds.): *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Leiden – Boston, 13–46.
- Villnow Komárková, J. – Blažek, V. (2013): Scytho-Slavica. *Slaw. *širь and *širokь. Indo-germanische Forschungen* 118, 245–258.
- Vočadlo, O. (1938): Some observations on Mixed Languages. In: *Actes du Quatrième Congrès International de Linguistes, tenu à Copenhague du 27 Août au 1er Septembre 1936*. Copenhagen, 169–176.
- Vostrikov, O. V. (1990): *Finno-ugorskij substrat v ruskom jazyke*. Sverdlovsk.
- Vraciu, A. (1963): K voprosu o roli substrata v istorii slavjanskich jazykov. *Romanoslavica* 9, 65–93.
- Vraciu, A. (1980): *Limba-daco-geřilor*. Timișoara.
- Vykypěl, B. (2000): K noetice srovnávací jazykovědy. *Jazykovědné aktuality* 37, zvláštní číslo, 114–120.
- Vykypěl, B. (2004): K empirickému principu. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Linguistica Brunensia* 52, 5–12.
- Vykypěl, B. (2005): *Glossematikstudien. Unzeitgemäße Betrachtungen zu Louis Hjelmslevs Sprachtheorie*. Hamburg.
- Vykypěl, B. (2008): *Život a dílo Adolfa Erharta*. Praha.
- Vykypěl, B. (2009): Theorie und Empirie in der diachronen Sprachwissenschaft: Einige Bemerkungen zum Begriff der genetischen Sprachverwandtschaft. In: Janyšková, I. – Karlíková, H. (eds.): *Studia etymologica Brunensia* 6. Praha, 397–401.
- Vykypěl, B. (2011a): *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích. Etymologie jako pomocná věda historická. Druhé, přepracované a rozšířené vydání i s dodatkem o šlechtických titulech v keltských jazycích*. Praha. (*Studia etymologica Brunensia* 11.)
- Vykypěl, B. (2011b): Briefly on the use of the historiography of linguistics or Leave structuralism alone! *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 54, č. 2, 7–13.
- Vykypěl, B. (2013): *Skizzen zur linguistischen Historiographie*. München.
- Wansbrough, J. (1990): Recenze: 1. Thomason – Kaufman 1988; 2. Holm, J.: Pidgins and creoles. 1–2. Cambridge 1988–1989; 3. Gilbert, G. G. (ed.): Pidgin and creole languages: essays in memory of John E. Reinecke. Honolulu 1987. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 53, 196–199.
- Wardhaugh, R. (1987): *Languages in competition. Dominance, diversity, and decline*. Oxford – London.
- Wartburg, W. von (1950): *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*. Bern.
- Watkins, C. (1995): *How to Kill a Dragon. Aspects of Indo-European Poetics*. New York.
- Watkins, C. (2001): An Indo-European linguistic area and its characteristics: Ancient Anatolia. Areal diffusion as a challenge to the comparative method? In:

- Aikhenvald, A. Y. – Dixon, R. M. W. (eds.): *Areal Diffusion and Genetic Inheritance. Problems in Comparative Linguistics*. Oxford, 44–63.
- Weither, E. (1967): Urslavisch-Gemeinslavisch-Dialekte des Gemeinslavischen (?). *Anzeiger für slavische Philologie* 2, 82–100.
- Weinreich, U. (1953): *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York.
- Weinreich, U. (2011): *Languages in Contact: French, German and Romansh in twentieth-century Switzerland*. With an introduction and notes by Ronald I. Kim and William Labov. Amsterdam – Philadelphia.
- Weinrich, H. (1969): *Phonologische Studien zur romanischen Sprachgeschichte*. Münster.
- Whitney, W. D. (1881): On mixture in Language. *Transactions of the American Philosophical Association* 12, 1–26.
- Wiemer, B. (2007): Sud'by balto-slavjanskich gipotez i segodnjašnjaja kontaktnaja lingvistika. In: Ivanov, V. V. (ed.): *Areal'noje i genetičeskoje v strukture slavjanskich jazykov. Materialy kruglogo stola*. Moskva, 31–45.
- Wiemer, B. – Wälchli, B. – Hansen, B. (eds.) (2012): *Grammatical Replication and Borrowability in Language Contact*. Berlin – Boston.
- Wiik, K. (1997): The Uralic and Finno-Ugric Phonetic Substratum in Proto-Germanic. *Linguistica Uralica* 33, 258–281.
- Wiik, K. (2000): European Lingua Francas. In: Künnap, A. (ed.): *The Roots of Peoples and Languages of Northern Eurasia II and III*. Szombathely 30. 9. – 2. 10. 1998 and Loona 29. 6. – 1. 7. 1999. Tartu, 202–236.
- Wiik, K. (2001): On the interaction between the Uralic and Indo-European peoples and languages through lingua franca. In: Nurk, A. (ed.): *Congressus Nonus Internationalis Fennougristarum 7.–13. 8. 2000. Pars vi*. Tartu, 391–408.
- Wijk, N. van (1941): Zum urslavischen sogenannten Synharmonismus der Silben. *Linguistica Slovaca* 3, 41–48.
- Wichmann, S. (1991): Recenze: Thomason – Kaufman 1988. *Acta Linguistica Hafniensia* 23, 217–221.
- Williamson, R. C. – Eerde, J. A. van – Fishman, J. A. (eds.) (1980): *Language Maintenance and Language Shift*. The Hague.
- Wilton, A. (2012): The monster and the zombie: English as a lingua franca and the Latin analogy. *Journal of English as a Lingua Franca* 1–2, 337–361.
- Winford, D. (2003): *An Introduction to Contact Linguistics*. Oxford.
- Winford, D. (2005): Contact-induced changes. Classification and processes. *Diachronica* 22, 373–427.
- Winford, D. (2007): Some Issues in the Study of Language Contact. *Journal of Language Contact* 1, 22–40.
- Winford, D. (2010): Contact and Borrowing. In: Hickey, R. (ed.): *The Handbook of Language Contact*. Malden, 170–187.
- Winford, D. (2013): Social factors in contact languages. In: Bakker, P. – Matras, Y. (eds.): *Contact Languages: A Comprehensive Guide*. Boston – Berlin, 363–416.
- Witczak, K. T. (1992): Skifskij jazyk: opyt opisaniija. *Voprosy jazykoznanija* 1992, č. 5, 50–59.
- Wohlgemuth, J. (2009): *A Typology of Verbal Borrowings*. Berlin – New York.
- Wolfram, H. (1990): *Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*. München.
- Wolfram, H. (1997): The ethno-political entities in the region of the Upper and Middle Danube in the 6th–9th centuries A.D. In: Urbańczyk, P. (ed.): *Origins of Central Europe*. Warsaw, 45–57.
- Zaborski, A. (2003): Recenze: Thomason 2001. *Lingua Posnaniensis* 45, 191–195.
- Zaliznjak, A. A. (1962): Problemy slavjano-iranskich jazykovych otnošenij drevnejšego perioda. *Voprosy slavjanskogo jazykoznanija* 6, 28–45.

- Zaliznjak, A. A. (1963): O karaktere jazykovogo kontakta meždju slavjanskimi i skifo-sarmatskimi plemenami. *Slavjanskoje jazykoznanije. Kratkije soobščeniya Instituta slavjanovedenija* 38, 3–22.
- Zaliznjak, A. A. (1986): Drevnenovgorodskoje kojne. In: *Balto-slavjanskije issledovanija* 1986. Moskva, 60–78.
- Zaliznjak, A. A. (1987): O jazykovoju situacii v drevnem Novgorode. *Russian Linguistics* 11, č. 2, 115–132.
- Zaliznjak, A. A. (1988): Drevnenovgorodskij dialekt i problemy dialektnogo členenija pozdnego praslavjanskogo jazyka. In: Tolstoj, N. I. (ed.): *Slavjanskoje jazykoznanije. x. Meždunarodnyj s'jezd slavistov, Sofija, sentjabr' 1988 g. Doklady sovetskoj delegacii*. Moskva, 164–177.
- Zaliznjak, A. A. (2004): *Drevnenovgorodskij dialekt. Vtoroje izdanije, pererabotannoje s učetom materiala nachodok 1995–2003 gg.* Moskva.
- Zástěrová, B. (1958): Avari a Slované. In: Eisner, J. (red.): *Vznik a počátky Slovanů* 11. Praha, 19–54.
- Zgusta, L. (1955): *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste. Die ethnischen Verhältnisse, namentlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten, im Lichte der Namenforschung.* Praha.
- Ziemann, D. (2007): *Vom Wandervolk zur Großmacht. Die Entstehung Bulgariens im frühen Mittelalter (7.–9. Jahrhundert).* Köln – Weimar – Wien.
- Zimmer, S. (1988): On dating Proto-Indo-European: A call for honesty. *Journal of Indo-European Studies* 16, 371–375.
- Zimmer, S. (1990a): The investigation of Proto-Indo-European history: methods, problems, limitations. In: Markey, T. L. – Greppin, J. A. C. (eds.): *When Worlds Collide: The Indo-Europeans and the Pre-Indo-Europeans.* Ann Arbor, 311–344.
- Zimmer, S. (1990b): *Ursprache, Urvolk und Indogermanisierung. Zur Methode der Indogermanischen Altertumskunde.* Innsbruck. (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft. Vorträge 46.)
- Zimmer, S. (1990c): On Indo-Europeanization. *Journal of Indo-European Studies* 18, 141–155.
- Zimmer, S. (1994a): Linguistische Rekonstruktion und Geschichte. In: Sternemann, R. (ed.): *Bopp-Symposium 1992 der Humboldt-Universität zu Berlin. Akten der Konferenz vom 24. 3. – 26. 3. 1992 aus Anlaß von Franz Bopps zweihundertjährigem Geburtstag am 14. 9. 1991.* Heidelberg, 302–313.
- Zimmer, S. (1994b): Rekonstruktion und Postulat – Wege aus dem Methodendilemma. In: Dunkel, G. E. – Meyer, G. – Scarlata, S. – Seidl, C. (eds.): *Früh-, Mittel- und Spätindogermanisch. Akten der 1x. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 5. bis 9. 10. 1992 in Zürich.* Wiesbaden, 433–444.
- Zimmer, S. (2002a): The Problem of Proto-Indo-European Glottogenesis. *General Linguistics* 39, 25–55.
- Zimmer, S. (2002b): Tendenzen der Indogermanischen Altertumskunde 1965–2000. I. Teil: Sachkultur. *Kratylos* 47, 1–22.
- Zimmer, S. (2003): Tendenzen der Indogermanischen Altertumskunde 1965–2000. II. Teil: Geistige Kultur. *Kratylos* 48, 1–25.
- Zimmer, S. (2006): Indogermanisch und Indogermanen. Sprachwissenschaft und Archäologie. *Die Kunde. Zeitschrift für niedersächsische Archäologie* 57, 189–192.
- Zimmer, S. (2010): On comparing Slavic and Celtic theonyms, with regard to their Indo-European background. In: Brozović Rončević, D. – Fomin, M. – Matasović, R. (eds.): *Celts and Slavs in Central and Southeastern Europe. Studia Celto-Slavica* 3. *Proceedings of the 11rd International Colloquium of the Societas Celto-Slavica, Dubrovnik, September 18–20, 2008.* Zagreb, 3–13.

- Zimmer, S. (2011): Recenze: Gvozdanović 2009. *Zeitschrift für Celtische Philologie* 58, 238–241.
- Zvelebil, M. (2002): Demography and Dispersal of Early Farming Populations at the Mesolithic-Neolithic Transition: Linguistic and Genetic Implications. In: Bellwood, P. – Renfrew, C. (eds.): *Examining the farming/language dispersal hypothesis*. Cambridge, 379–394.
- Zybatow, L. N. (1998): Zu neuen Horizonten der slavistischen Sprachkontakt- und Sprachinselforschung. *Die Welt der Slaven* 43, 323–338.
- Žuravlev, V. K. (2007): *Teorija grupponem. Razvitije gruppovogo singarmonizma v praslavjanskom jazyke*. Moskva.

Studia etymologica Brunensia

Eds. Ilona Janyšková a Helena Karlíková

- 1 *Studia etymologica Brunensia 1. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposion Brno 1999.* Ed. I. Janyšková a H. Karlíková. Euroslavica, Praha 2000. 375 s.
- 2 *Studia etymologica Brunensia 2. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposion Brno 2002.* Ed. I. Janyšková a H. Karlíková. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003. 458 s.
- 3 *Studia etymologica Brunensia 3. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposion Brno 2005.* Ed. I. Janyšková a H. Karlíková. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2006. 463 s.
- 4 *Varia Slavica. Sborník příspěvků k 80. narozeninám Radoslava Večerky.* Ed. I. Janyšková a H. Karlíková. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008. 275 s.
- 5 Bohumil Vykypěl: *Život a dílo Adolfa Erharta. Kapitola z dějin české vědy.* Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008. 220 s.
- 6 *Studia etymologica Brunensia 6. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposion Brno 2008.* Ed. I. Janyšková a H. Karlíková. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009. 420 s.
- 7 *Dobrodružství etymologie. Články Františka Kopečného z prostějovského časopisu Štafeta.* Ed. A. Bičan a E. Havlová. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009. 232 s.
- 8 Anton Matzenauer: *Beiträge zur Kunde der altpreußischen Sprache.* Ed. E. Havlová. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009. 204 s.
- 9 Vít Boček: *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích.* Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010. 180 s.

- 10 Eva Havlová: *České názvy savců. Historicko-etymologická studie*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010. 272 s.
- 11 Bohumil Vykypěl: *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích. Etymologie jako pomocná věda historická. Druhé, přepracované a rozšířené vydání i s dodatkem o šlechtických titulech v keltských jazycích*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011. 332 s.
- 12 Václav Machek: *Korespondence*. I–II. Ed. V. Boček a P. Malčík. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011. 528 + 504 s.
- 13 Jana Villnow Komárková: *Slovanská terminologie tkaní z pohledu etymologie. Na příkladech českého, chorvatského a srbského jazykového materiálu*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011. 224 s.
- 14 *Methods of Etymological Practice*. Ed. B. Vykypěl a V. Boček. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2012. 120 s.
- 15 *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*. Ed. I. Janyšková a H. Karlíková. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2012. 492 s.
- 16 *Etymology: An Old Discipline in New Contexts*. Ed. B. Vykypěl a V. Boček. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013. 104 s.
- 17 Vít Boček: *Praslovanština a jazykový kontakt*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2014. 436 s.

Vít Boček

Praslovanština
a jazykový kontakt

Studia etymologica Brunensia 17

Eds. Ilona Janyšková a Helena Karlíková

Vydalo etymologické oddělení

Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i.,

v NLN, s. r. o., Nakladatelství Lidové noviny,

Dykova 15, 101 00 Praha 10, www.nln.cz.

Grafická úprava: David Březina (www.davi.cz) a Vít Boček.

Sazba z písma Skolar PE: Vít Boček.

ISBN 978-80-7422-272-6

Počet stran: 436

Praha 2014

Cena včetně DPH: 259 Kč